

GIİBF DERGİSİ

Cilt: 19 Sayı:1 Yıl:2017

ISSN : 2148-1792

ISSN : 1302-2024

T.C. GAZİ ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

SAHİBİ

Prof. Dr. İbrahim USLAN
Gazi Üniversitesi Rektörü

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Prof. Dr. Gonca BAYRAKTAR DURGUN
İİBF Dekan

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ahmet AKSOY
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN
Prof. Dr. Eyüp BEDİR
Prof. Dr. Selahattin TOĞAY
Prof. Dr. Selda AYDIN

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hilmi ÜNSAL
Doç. Dr. Mehmet Merve ÖZAYDIN

BÖLÜM ALAN EDİTÖRLERİ

Doç. Dr. Aykut GÖKSEL
Doç. Dr. Derya SIVUK
Doç. Dr. Emre Güneşer BOZDAĞ
Doç. Dr. Fatma TAŞDEMİR
Doç. Dr. Güler SAĞLAM ARI
Doç. Dr. Mine Nur BOZDOĞAN
Doç. Dr. Murat ATAN
Doç. Dr. Yücel UYANIK
Yrd. Doç. Dr. Yusuf PUSTU
Uzm. A. Aziz YILDIZ

YAYIN ALT KURULU

Arş. Gör. Dr. Anıl ERALP
Arş. Gör. Dr. Banu METİN
Arş. Gör. Dr. Burcu NAZLIOĞLU
Arş. Gör. Dr. Mertler MERT
Arş. Gör. Dr. Murat TINAS
Arş. Gör. Dr. Oğuzhan YAVUZ
Arş. Gör. Dr. Pınar OKAN GÖKTEN
Arş. Gör. Dr. Selin ERTÜRK ATABEY
Arş. Gör. Yalçın MURGUL

İDARE MERKEZİ YAZIŞMA - HABERLEŞME

Münire DEMİRTAŞ
Gazi Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
06500 Beşevler/Ankara
Tel: (0312)216 13 62
E-Posta: iibfdergi@gazi.edu.tr

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdulkadir ŞENKAL	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Alaeddin TİLEYLİOĞLU	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Ali HALICI	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Aşkın KESER	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Burhan AYKAÇ	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Prof. Dr. Dilaver TENGLİMOĞLU	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. E. Tuncay SENYEN-KAPLAN	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan UYGUR	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erineç YELDAN	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Eyüp Günay İSBİR	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Fuat SEKMEN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Fusun ARSAVA	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı Hakan YILMAZ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk ALKON	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Altan ÇABUK	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan KAVAL	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim AOUDE	Hawaii University
Prof. Dr. İbrahim AYDINLI	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim DOĞAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Cahit GÜRAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Murat CANİTEZ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Kemal BİÇERLİ	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nuran BAYRAM	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Öznur YÜKSEL	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Ralph H.SALMI	California State University, San Bernardino
Prof. Dr. Sedat MURAT	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Selami SEZGİN	Osman Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sertaç Hami BAŞEREN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel TURAN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR	Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Şenol DURGUN	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü KARATEPE	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Tekin AKDEMİR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Ulvi KESER	Girne Amerikan Üniversitesi

TASARIM-DİZGİ: A. Aziz YILDIZ

YAYIN TÜRÜ: Yerel Süreli
Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi
Hakemli bir dergidir.
Dergimiz TÜBİTAK-ULAKBİM (SBVT), EBSCO ve ASOS Index tarafından taranmaktadır.
ISSN 1302-2024
ISSN 2148-1792(Elektronik)

İÇİNDEKİLER

Kısa Dönemde Sosyal Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, 29/28 OECD Ülkesi için Panel Veri Analizi (1998-2012)	
Menşure KOLÇAK, Ali Yasin KALABAK.....	1-19
Kırılğan - Başarısız Devlet Olgusu ve Terörizm İlişkisi	
Mehmet KARAÇUKA, Necmettin ÇELİK.....	20-41
Kamu Hizmeti Kapsamında Yeni Kamu Yönetiminin Vatandaşlık Anlayışı	
Murat AKÇAKAYA, Yağız AKSAKALOĞLU.....	42-71
Nüfus Yaşlanmasının İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri	
Yücel UYANIK.....	72-94
Kent Konsey'lerinin Yerel Demokrasi Açısından İşlevselliği (Gaziantep Örneği)	
Abdullah TAŞTEKİN.....	95-109
Yeniliğin Belirleyicileri: Yatay Kesit Veri Analizi	
Hakan PABUÇCU, İlyas Kays İMAMOĞLU.....	110-129
Dini Mesajların Tüketici Algılamaları ve Tercih Eğilimine Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma	
İbrahim BOZACI.....	130-142
Federal Almanya Cumhuriyeti Seçim Sistemi	
İhsan Yılmaz BAYRAKTARLI.....	143-170
What Type Of Constitution EU Needs? An Analysis of the Constitutionalization Problems Within The European Union	
Nuri KORKMAZ.....	171-183
Müşterilerin Sadakat Geliştirme Eğilimlerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Akıllı Telefon Kullanıcıları Üzerinde Bir Araştırma	
Selma KALYONCUOĞLU, Emel FAİZ.....	184-210
Gibson Paradoksunun Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Geçerliliğinin Araştırılması	
Serkan KÜNÜ, Selim BAŞAR, Gürkan BOZMA.....	211-222
Doktrinde İnsan Güvenliği Kavramı: Destekleyenler ve Eleştirenler	
Zerrin TORUN.....	223-241
Çalışma Hayatında Yaşanan Değişimin Ortaya Çıkardığı R Kuşağının Psikolojik Sözleşme Algısı	
Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN, Eyüp BEDİR.....	242-273
Sağlıkta Dönüşüm Programı Ekseninde Sağlıkın Ekonomi Politikası	
Fatma Gökçen ÇETİN.....	274-293
Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik	
Murat İNCE.....	294-319
Engellilere Yönelik Sosyal Politikalarda Yerel Yönetimlerin Rolü: Keçiören Belediyesi Örneği	
Banu METİN.....	320-344
Yeşil Kapasite Kısıtlı Araç Rotalama Problemi: Bir Literatür Taraması	
Sedat BELBAĞ.....	345-366
Tedarik Zinciri Yönetimi Uygulamalarının Zincir Performansı Üzerindeki Etkileri: Bir Uygulama	
Papatya S. BIÇAKCI, Sevinç ÜRETEN.....	367-386
Terör Krizinin İnsan Kaynakları Yönetimi Politikalarına Etkileri Üzerine Bir Araştırma	
Cemile Füsun MEMİLİ, Ali HALICI.....	387-414

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ISSN 1302-2024
ISSN 2148-1792 (Electronic)

iibfdergisi.gazi.edu.tr
Volume: 19 No: 1

CONTENTS

In Short Term Relation Between Social Expenditures with Economic Growth, Panel Data Analysis for 29/28 OECD Countries (1998-2012)	
Menşure KOLÇAK, Ali Yasin KALABAK.....	1-19
The Fragile - Failed State Phenomenon and Terrorism Relationship	
Mehmet KARAÇUKA, Necmettin ÇELİK.....	20-41
New Public Management's Citizenship Conception In The Context Of Public Service	
Murat AKÇAKAYA, Yağız AKSAKALOĞLU.....	42-71
The Effects Of Population Ageing On Labor Markets	
Yücel UYANIK.....	72-94
Functionality Of The City Councils In Metropols In Terms Of Local Democracy (The Example Of Gaziantep)	
Abdullah TAŞTEKİN.....	95-109
Determinants Of Innovation: A Cross-Country Data Analysis	
Hakan PABUÇCU, İlyas Kays İMAMOĞLU.....	110-129
An Experimental Study on the Effects of Religious Messages on Consumer Perceptions and Preference Tendency	
İbrahim BOZACI.....	130-142
The Electoral System Of The Federal Republic Of Germany	
İhsan Yılmaz BAYRAKTARLI.....	143-170
Avrupa Birliği'nin Nasıl Bir Anayasaya İhtiyacı Var? Avrupa Birliği'ndeki Anayasalaşma Sorunlarının Değerlendirilmesi	
Nuri KORKMAZ.....	171-183
Determining Factors Affecting Customers' Tendencies for Developing Loyalty: A Study on Smartphone Users	
Selma KALYONCUOĞLU, Emel FAİZ.....	184-210
Investigating the Validity of Gibson Paradox for Developed and Developing Countries	
Serkan KÜNÜ, Selim BAŞAR, Gürkan BOZMA.....	211-222
Human Security in the Doctrine: Supporters and Critics	
Zerrin TORUN.....	223-241
The Psychological Contractual Perception of the R Generation Which was Emerged by Changes in Working Life	
Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN, Eyüp BEDİR.....	242-273
Economy Politics Of Health In The Line With The Health Transformation Program	
Fatma Gökçen ÇETİN.....	274-293
Social Stratification And Inequality	
Murat İNCE.....	294-319
The Role of Local Governments in the Social Policy for the Disabled: The Case of Keçiören Municipality	
Banu METİN.....	320-344
Green Capacitated Vehicle Routing Problem: A Literature Review	
Sedat BELBAĞ.....	345-366
The Effects of Supply Chain Management Practices on Chain Performance: An Application	
Papatya S. BIÇAKCI, Sevinç ÜRETEN.....	367-386
A Research On The Effects Of Terror Crisis On Human Resources Management Policies	
Cemile Füsün MEMİLİ, Ali HALICI.....	387-414

**Kısa Dönemde Sosyal Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, 29/28 OECD
Ülkesi için Panel Veri Analizi (1998-2012)**

Menşure KOLÇAK*

Ali Yasin KALABAK**

Geliş Tarihi (Received): 30.08.2016 – Kabul Tarihi (Accepted): 13.01.2017

Öz

İçsel büyüme modelinde beşeri sermaye harcamalarının büyümeyi olumlu etkileyeceği kabul edilmektedir. Bu anlamda sosyal harcamaların da iktisadi büyümeyle pozitif yönde bir ilişkisinin olacağı düşünülmekte, fakat yapılan çalışmalar farklı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Çalışmamızın amacı; Türkiye'nin de içinde bulunduğu OECD ülkelerinde sosyal harcamaların büyüme ile ilişkisini, Panel Veri Analizi ile araştırmaktır. Analiz sonuçları sosyal harcamaların alt bileşenleri olan eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamalarının iktisadi büyüme üzerinde farklı etkilerinin olduğunu göstermektedir. Elde ettiğimiz sonuçlara göre, eğitim ve sağlık harcamalarının önemli ölçüde büyümeyi etkilediği, buna karşılık sosyal koruma harcamalarının ise büyümeyle ters yönlü bir ilişkisi olduğu gözlenmiştir. Tüm etkiler istatistiki olarak anlamlıdır. Türkiye'yi anılan gruptan çıkardığımızda eğitim harcamalarının büyüme etkisi önemli ölçüde azalmakta ve istatistiki anlamlılığını yitirmektedir. Yine sağlık harcamalarının büyüme üzerindeki olumlu etkisi kısmi bir azalış sergilemektedir. Sosyal koruma harcamalarının büyümeyle ters yönlü ilişkisinde de yine bir miktar kayıp söz konusudur. Ancak çalışmamızda yaşadığımız, verilere ulaşamama sorunu (veri kısıtı) hem modelimizi (dengeli panel yerine dengesiz panel) hem de muhtemelen analiz sonuçlarımızı etkilemiştir.

***Anahtar Kelimeler,**Sağlık Harcamaları, Eğitim Harcamaları, Sosyal Koruma Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Panel Veri Analizi*

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, e-mail, mkolcak@atauni.edu.tr

** Araş. Gör., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, e-mail, akalabak321@gmail.com

In Short Term Relation Between Social Expenditures with Economic Growth, Panel Data Analysis for 29/28 OECD Countries(1998-2012)

Abstract

Internal growth model believes that human capital expenditures have positive effect on the growth. This idea suggests that social expenditures have positive relation with economic growth as well, yet conducted studies reveal different outcomes. Purpose of the study; to investigate the relation between social expenditures and economic growth in OECD countries including Turkey through panel data analysis. Investigation results shows that subcomponents of social expenditures, namely, education, health and social protection expenses have different effects on economic growth. According to study, education and health expenditures have significantly positive effect on economic growth, whereas social protection expenditures has negative effect on economic growth. All these results are statistically significant. When we remove the Turkey from 29 OECD members, effect of education expenditures on economic growth decreases excessively and it is lost statistically significance. At the same time positive effect of health expenditures on economic growth has partial decrement. Also negative effect of social protection expenditures on economic growth has partial decrement. However, facing with issue of the limited data affected both the model (unsteady panel instead of steady panel) and the possible outcomes of the analysis.

***Keywords,** Health Expenses, Education Expenses, Social Protection Expenses, Economic Growth, Panel Data Analysis*

Giriş

Fonksiyonel anlamda eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamaları sosyal harcamalar olarak kabul edilmektedir. İçsel büyüme teorilerinde de büyümenin devlet tarafından bu harcama kalemleri kullanılarak etkilenebileceği belirtilmektedir. Eğitim ve sağlık harcamaları ile büyüme arasındaki ilişkiyi ele alacak olursak; devletler işgücü kalitesini etkileyen bu iki unsura yatırım yaparak büyüme hızında önemli artışlar yakalayabilmektedirler. Daha sağlıklı ve daha bilgili/donanımlı bireylerin yer aldığı üretim sürecinin, elbette daha verimli sonuçlanması beklenmektedir.

Sosyal koruma harcamalarına gelecek olursak bu harcama türü sosyal güvenlik, emeklilik, işsizlik, yaşlılık ve engellilik gibi çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu harcama

türü işgücünün sadece gündelik yaşantısının fiziki kalitesini değil, gelecek kaygısı olmayan bireylerin yaşadığı, psikolojik verimliliği de yüksek toplumların inşasında önemli bir faktördür. Sosyal koruma harcamalarının artmasıyla bir üretim faktörü olarak emek, fiziki ve psikolojik rahatlığa kavuşacak, böylece üretim aşamasında daha etkin ve verimli bir katalizör haline gelecektir.

Çalışmamızın amacı, tüm bu harcama türlerinin ya da kısaca sosyal harcamaların içsel büyüme teorilerindeki beklenen sonucunu OECD ülkeleri için kısa dönemde test etmektir. İlk olarak Türkiye'nin de yer aldığı 29 OECD ülkesiyle analiz yapılmış, daha sonra Türkiye anılan ülke grubundan çıkarılmış ve analizler 28 OECD ülkesi için tekrarlanmıştır. Böylece devletin yaptığı beşeri sermaye yatırımlarının gelişmiş ülkeler olarak addedebileceğimiz OECD ülkeleri için kısa dönemli büyüme üzerinde bir politika aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağı Türkiye'nin yer aldığı ve almadığı ülke gruplarında anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmamızı literatürdeki diğer çalışmalardan ayıran en belirgin özellik, panel veri analizinde Türkiye'nin gruptan çıkarılarak elde edilen sonuçların değişiminin izlenebilmesidir. Böylece yatay kesit boyutunda yaşanan çok küçük bir değişimin panel veri analiz sonucunda yaratacağı etki/etkisizlik gözlemlenebilecektir. Her ne kadar eğitim, sağlık yada sosyal koruma harcamaları ayrı ayrı çalışmalarda incelenmiş olsa da, bu alanda yapılan Türkçe çalışmaların sosyal harcamaları TÜİK'in sınıflandırmasına (eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamaları) göre beraber incelememiş/çok az incelemiş olmaları literatürde bir eksiklik olarak görülmüş ve bu eksiklik çalışmamız vasıtasıyla giderilmeye çalışılmıştır. Son olarak çalışmanın kapsadığı tarihsel dönem göz önüne alındığında literatürün zenginleştirilmesine katkıda bulunulmuştur.

Çalışmamızın ilk bölümünde, içsel büyüme modeli ve sosyal harcamalar hakkında genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümün devamında, konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalar ele alınmıştır. İkinci bölümde¹, veriler, yöntem ve analizler hakkında bilgi verilmiş ve son bölümde de elde ettiğimiz sonuçlar değerlendirilmiştir.

1. Kuram ve Yazın

Sosyal harcamalar, II. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan ve giderek gelişen refah devleti anlayışıyla birlikte yaygınlaşmıştır. Sosyal harcamalar, sosyal barışın sağlanmasına katkıda bulunarak ekonomik büyümeye neden olabilmekte, beşeri ve fiziki sermaye yatırımlarını artırıcı bir atmosferin oluşmasına yol açmakta, buna bağlı olarak ta bir beşeri sermaye bileşeni olarak nitelendirilmektedir. Bu tür harcamalar, gelir dağılımındaki farklılığı

ve sermaye oluşumunu olumsuz etkileyen toplumdaki bölünmüşlüğü ve istikrarsızlığı azaltmaktadır. Ayrıca devletler, bu harcamalarla vatandaşların refah seviyelerini iyileştirebilmektedirler. Devletin bu yolla gelir düzeylerini artırması, beşeri sermayeyi güçlendirebilmekte ve birbirini besleyen bir büyüme döngüsüne ve daha yüksek bir beşeri sermayeye katkı sağlamaktadır (Baldacci vd. 2004, s.15).

1980'li yıllara kadar egemenliğini sürdüren ve devletin ekonomik hayattaki rolünün mümkün olduğu kadar az olması gerektiğini savunan neoklasik büyüme teorilerinden niceliksel büyümeye önem veren yaklaşımın giderek önemini kaybetmesinin ardından, kökenleri Smith, Schumpeter, Kaldor ve Arrow gibi iktisatçılara dek dayandırılan yeni birtakım yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Yeni büyüme modellerine göre teknolojik ilerleme birtakım dışsal etkilerle birlikte gerçekleşmektedir. Ancak bu dışsal etkiler olumsuz dışsal etkiler olmaktan çok üçüncü ekonomik birimler üzerinde olumlu etkilere sahip olmaktadır ki bu etki *spillover effects* olarak nitelendirilmektedir. Bu etkiler bir taraftan olumsuz ekolojik etkileri azaltmakta, diğer taraftan yeniliklerin temel rol oynadığı bir süreçte yüksek büyüme oranlarına ulaşılmasını sağlayarak reel gelirin niceliksel olarak artmasına neden olmaktadır (Kibritçioğlu, 1998, s. 209).

Bilgi ve teknoloji yoğun üretimin ekonomiye hakim olması, beşeri sermaye faktörünün büyüme ve kalkınma süreçlerindeki önemini artırmıştır. 1980'li yılların sonlarından itibaren beşeri sermayeye dayalı olarak geliştirilen içsel büyüme teorileri, eğitilmiş ve nitelikli işgücü olarak ifade edilen beşeri sermayeyi ekonomik büyümenin itici gücü olarak kabul etmektedir. Beşeri sermaye teorisi, Gary Becker ve arkadaşları tarafından 20. yüzyılın ortalarında geliştirilmiştir. Bu teori, eğitim ve sağlığı iki temel yapıtaşı olarak kabul etmiştir. Beşeri sermayenin ülkelerin gelir farklılıklarını, dolayısıyla ekonomik büyümedeki farklılıkları açıklamada önemli bir paya sahip olduğu görüşünün uzun bir süredir ekonomistler tarafından paylaşılmasında ve üzerinde araştırmalar yapılmasında etkili olmuştur. Bu olgu, aslında tarihsel perspektiften bakıldığında Adam Smith ve Alfred Marshall'ın çalışmalarına kadar götürülebilmektedir (Çetin ve Ecevit, 2010, s. 168).

Beşeri sermayenin oluşumunda, kamu harcamalarının miktarı kadar harcamaların yapıldığı alanlar da önem kazanmaktadır. Beşeri sermaye de fiziksel sermaye gibi bir üretim faktörü olarak kabul edilmekte, beşeri sermaye yatırımları eğitim yatırımlarının yanı sıra, yaparak öğrenme yoluyla elde edilen becerileri de kapsamaktadır. Lucas, beşeri sermayeyi fiziksel sermaye gibi bir üretim faktörü olarak görse de, fiziksel sermayenin önemini göz ardı etmemektedir. Rebelo beşeri sermaye artışına önem verirken, Lucas beşeri sermayenin yanı sıra fiziksel sermaye artışının da önemini vurgulamaktadır (Acar, 2008, s. 128).

İçsel büyüme görüşü esas alınarak kamu kaynaklarının iki şekilde harcanabileceği belirtilmektedir. Birincisi; kaynakların büyümeyi destekleyen alanlarda harcanması, ikincisi de büyüme yaratan faaliyetlerde kullanılmasıdır. Buna göre sağlık harcamaları birinci grupta yer alırken, eğitim harcamaları ikinci grupta yer almaktadır. Bundan hareketle, bireylerin sağlıklı olmasının iktisadi büyümede bir ön koşul olduğu vurgulanmış ve sağlık harcamalarının teşvik edilmesi önerilmiştir. Sağlık harcamalarındaki artışın sağlık durumunda iyileşmeler nedeniyle, sağlık harcamalarındaki azalışın ise bilgi üreten eğitim sektörüne yönelecek kaynakları artırarak, iktisadi büyümeyi olumlu yönde etkileyeceği öngörülmüştür (Van and Muysken, 2003, s. 3).

Lucas, fiziksel sermaye birikimi ve teknolojik değişimi içeren model, okullaşma ile beşeri sermaye birikimini vurgulayan model ve yaparak öğrenme ile özel beşeri sermaye birikimini vurgulayan model olmak üzere üç model geliştirmiştir. Çalışanların üretimde buldukları esnada, işle ilgili bilgi ve tecrübelerinin de arttığı varsayılmakta, eğitimin bir yatırım şekli olduğu kabul edilmekte, yaparak öğrenmenin üretimde olumlu sonuçlar getireceği vurgulanmaktadır. Bu anlamda yaparak öğrenme eğitimin önemli bir parçası olmakta, çalışanların üretim esnasında harcadıkları zaman aynı zamanda beşeri sermaye birikimlerinin düzeyini de artırmaktadır. Diğer bir ifadeyle, beşeri sermaye, eğitim tarafından üretilmektedir (Lucas, 1988, s. 4). Teknolojinin yayılma hızı ve yabancı teknolojinin rekabetçi bir şekilde yerli teknoloji üretiminde kullanılması süreci ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Buna göre arge alanlarının belirlenmesinde ülkelerin genel koşullarının ve farklılıklarının dikkate alınmasının önemli olduğu vurgulanmaktadır (Shaw, 1992, s. 619). Diğer bir görüşte de yeniden üretilebilir faktör olan beşeri sermaye ile yeniden üretilemeyen faktör olan toprak gibi doğal kaynakların iki temel üretim faktörü olduğu ifade edilmekte, uzun vadeli büyümede yeniden üretilebilen beşeri sermayenin önemine vurgu yapılmakta, beşeri sermayenin artması halinde büyümenin hızlanacağı ileri sürülmektedir. Beşeri sermaye, genelde eğitim yoluyla ortaya çıkan fakat bununla birlikte çalışma sürecinde yaparak öğrenme yoluyla da kendiliğinden oluşabilen bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Rebelo, 1991, s. 506)

Eğitim harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki etkileri birçok çalışma çerçevesinde incelenmiş ve büyümeyle olumlu yönde ilişkisi olduğunu açıklayan çalışmaların yanı sıra, iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığını öne süren çalışmalar da bulunmaktadır. Çelişkili sonuçların, kullanılan veri setinden veya ölçüm hatalarından kaynaklandığı iddia edilmektedir. Bazı çalışmalarda, eğitim ve ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olmadığı vurgulanmakta, bu sonucun nedeni olarak ta, beşeri sermayedeki genişlemenin kamu sektöründe istihdam

edilmesi gösterilmektedir (Griliches, 1997, s. 331). Uzun vadeli büyümede bilgi, üretimde marjinal verimliliği artıran bir unsur olarak kabul edilmekte, yani bilgi, üretim fonksiyonunun bir girdisi olarak görülmektedir. Bu yaklaşımının en temel özelliği, bilginin marjinal verimlilikte artış sağladığının kabul edilmesidir (Romer, 1990, s. 49).

Sağlık da eğitim gibi, uluslararası hukukta temel beşeri haklar arasında yer almaktadır. Hemen hemen her kültür, “sağlık zenginliktir” ilkesini kabul etmektedir. Bireyler ve aileler için sağlık, bireysel gelişimin temelini oluşturduğu gibi gelecek için de güvence sağlamaktadır. Sağlık, işgücü verimliliğinin, okulda öğrenme kapasitesinin ayrıca entelektüel, fiziki ve duygusal gelişimin önemli bir unsuru olarak görülmektedir. Sağlığın bozulması, işgücü verimliliği ve getirdiği ekonomik yük nedeniyle ekonomik büyümeyi doğrudan etkileyebilmektedir. Sağlığın eğitim üzerindeki etkilerinden dolayı, çocuk sağlığı insanların geleceğe dönük gelirini belirleyebilmekte, bu durumda ekonomik büyüme üzerinde dolaylı bir etki meydana getirmektedir. Bu dolaylı etki aile düzeyinde daha iyi değerlendirilebilmektedir. Sağlıklı anne ve baba çocuklarına iyi bir yaşam sunacak, besleyebilecek, onları koruyabilecek ve bir okula gönderebilecektir. Sağlıklı ve iyi beslenmiş çocuklar okulda daha başarılı olmakta, bu durum da gelecekte ki gelirlerini pozitif yönde etkileyebilmektedir (Lustig, 2006, s. 15).

Sosyal harcamaların büyüme ile olan ilişkisinin incelendiği ve birbirinden farklı sonuçlara ulaşılan çalışmalardan bir kısmı aşağıdaki tabloda görülecektir.

Tablo 1: Literatür

Yazar	Zaman Aralığı ve Ülke	Sonuç
Devarajan vd. (1996)	1970-1990 43 Gelişmekte Olan Ülke	Eğitim harcamaları ve büyüme arasında negatif ve anlamsız bir ilişki tespit edilmiştir.
Kar ve Taban (2003)	1971-2000 Türkiye	Eğitim ve sağlık harcamaları ile büyüme arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir.
Kar ve Ağır (2003)	1926-1994 Türkiye	Eğitim ve Sağlık harcamalarıyla büyüme arasında uzun dönemli ve birbirini etkileyen anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.
Greiner vd. (2005)	1960/4-1992/1 A.B.D. ve 1966/1-1995/1 Almanya	Eğitim ile büyüme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.
Lustig (2006)	1970-1995 Meksika	Sağlık harcamaları ve büyüme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Blankenau vd. (2007)	1960-2000 23 Gelişmiş Ülke	Eğitim harcamaları ile büyüme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.
Li ve Huang (2009)	1978-2005 Çin	Eğitim ve sağlık harcamalarının büyüme ile anlamlı ve pozitif bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.
Arısoy vd. (2010)	1960-2005 Türkiye	Eğitim harcamaları ile büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmişken sağlık harcamaları ile büyüme arasındaki pozitif ilişki nispeten daha az ve anlamlıdır. Sosyal koruma harcamaları ise her iki bağımsız değişkenden daha az da olsa büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.
Çetin ve Ecevit (2010)	1990-2006 Türkiye	Sağlık harcamaları ile büyüme arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.
Riasat vd. (2011)	1972-2010 Pakistan	Eğitim harcamaları ile büyüme arasında uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etki tespit edilirken kısa dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.
Çalışkan vd. (2013)	1923-2011 Türkiye	Eğitim ile büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.
Eriçok ve Yılandı (2013)	1968-2005 Türkiye	Eğitim harcamaları ile büyüme arasında sadece kısa dönemli bir ilişki tespit edilmiştir.
Pamuk ve Bektaş (2014)	1998/01-2013/02 Türkiye	Eğitim harcamaları ile büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilememiştir. Her iki değişken arasında tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.
Mercan ve Sezer (2014)	1970-2012 Türkiye	Eğitim harcamaları ile büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.
Kurt (2015)	2006/01-2013/10 Türkiye	Sağlık harcamaları ile büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

2.Yöntem ve Veriler

Çalışmamızda 29 OECD ülkesinde sosyal koruma, eğitim ve sağlık harcamalarının ekonomik büyüme ile arasındaki ilişki araştırılmıştır. 29 OECD ülkesinin seçilmesi veri kısıtından kaynaklanmaktadır. Almanya, Kanada, Yunanistan, İsviçre ve Lüksemburg

çalışmamızda yer almamaktadır. Ayrıca Türkiye'nin analiz sonuçlarını ne ölçüde etkilediğini görmek için anılan ülke grubundan Türkiye çıkarılmış, tüm analizler tekrarlanmış ve sonuçlar karşılaştırılmıştır. Analizimizin bağımlı değişkeni kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla (KBGSYH), bağımsız değişkenler ise yine kişi başına olmak üzere sosyal koruma harcamaları (KBSOS), öğrenci başına düşen eğitim harcamaları (ÖBEĞİ) ve kişi başına düşen sağlık harcamaları (KBSAĞ)dır. Veriler satınalma gücü paritesine uyarlanmış olarak OECD'nin ve UNESCO'nun veri tabanlarından elde edilmiştir. Satınalma gücü paritesine uyarlanmış olarak elde edilen veriler, tarafımızdan hazırlanan 2005 baz yılı GSYH deflatörü kullanılarak enflasyon etkisinden arındırılmıştır. Ayrıca tüm verilerimizin doğal logaritması alınmıştır. Sadece Türkiye'nin eğitim harcamaları, anılan yıllarda yaşanan veri kısıtı yüzünden Dünya Bankası'nın web sayfasından toplam eğitim harcamaları olmak üzere elde edilmiş, satın alma gücü paritesi indeksi ve 2005 yılı GSYH deflatörü kullanarak diğer verilerle uyumlu hale getirilmiş ve öğrenci sayılarına bölünerek tarafımızdan hazırlanmıştır. Türkiye'nin yıllara göre öğrenci sayıları ise Türkiye İstatistik Kurumu'nun web sayfasından temin edilmiştir.

Seçilen parametreler arası ilişkilerin tespitinde modeldeyer alan diğer değişkenlerle ilişkili olabilen ve gözlenemeyen bireysel etkileri kontrol altında tutma arzusunun yansıyan panel veri analizleri, 1980'lerden sonra araştırmacıların ilgisini çekmeye başlamıştır (Hausman ve Taylor, 1981). Panel veri analizlerinde çok sayıda ülkenin belirli bir dönemdeki verileri kullanılarak regresyon yapılmakta ve böylece yatay kesit ve zaman serisi dalgalanmalarına izin verilmektedir. Panel veri analizi denklem 1'deki gibi ifade edilebilir.

$$Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \beta_{3it}X_{3it} + \varepsilon_{it} \quad t = 1 \dots T \text{ ve } i = 1 \dots N \quad (1)$$

Panel veri analizinin birkaç farklı versiyonu mevcuttur. İlk versiyonu, modelde bulunan yatay kesitlerin tamamını aynı özelliklere sahip olarak varsayan panel veri analizidir. Anılan analize havuzlanmış panel veri analizi denilebilir. Ancak bu durum pek gerçekçi sayılmaz. Çünkü analizimize dahil ettiğimiz ülkeler arasındaki bireysel farklılıkları anılan modelde reddetmiş oluruz. Bu sebepten ötürü denklem 2 birçok konuyu tam olarak açıklayamaz.

$$Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \beta_{3it}X_{3it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Tam da bu noktada sabit ve rassal etkili olmak üzere diğer panel veri yöntemleri devreye girmektedir. Bu modellerin her ikisinde de ε_{it} hata terimlerinin çalışmanın kapsadığı bütün dönemde ve bütün yatay kesitler için bağımsız ve $N(0,)$ şeklinde dağıldığı varsayılmaktadır. Yatay kesitler arasındaki farklılıklardan yada gözlem dönemi içerisinde yatay kesitlerin bazılarında meydana gelen farklılıklardan kaynaklanan değişme, sabit etkili modelin regresyon

katsayılarının bazılarında veya tümünde değişime yol açtığı varsayılarak modele dahil edilir. Katsayıların birimlere yada birimlere ve zamana göre değiştiğini varsayan panel veri analizi yaklaşımına sabit etkili model denilmektedir (Pazarlıoğlu, 2001).

$$y_{it} = \beta_1 + \alpha_i + \beta_{2it}X_{2it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad i = 1 \dots 28, t = 1 \dots 15 \quad (3)$$

3 numaralı denklemde y_{it} KBGSYH'yı; β_1 ortalama sabit terimi; α_i ortalama sabit terimden farklılığı; X_{it} bağımsız değişkenleri (KBSOS, KBSAĞ, ÖBEĞİ); i analizimizde kullandığımız 29/28 ülkeyi; t zamanı (1998-2012) ve ε_{it} hata terimini ifade etmektedir. Bu denklem sabit etkili panel veri analizini belirtmektedir.

Rassal etkili modelde ise sabit etkili modelden farklı olarak sadece birimlere veya birimlere ve zamanla oluşan değişim, rassal etkili regresyonun hata teriminin bir unsuru olarak modele katılır. Bu uygulamanın başlıca nedeni ise sabit etkili modeldeki serbestlik derecesi kaybının önüne geçilmek istenmesidir. Ayrıca bu model sabit etkili modelin regresyonda içermediği dışsal etkileride içerisinde barındırır.

Rassal etkili modelde her bir ülke için değişik trend değerlerinin bulunduğu ve anılan değerlerin zamanla değişmediği öne sürülmektedir. Yine anılan modelde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında yatay kesit ilişkisinin varlığı söz konusudur. Bu modeldeki bütün ülkelerin trend değerleri, α gibi ortak bir trend değerinden kaynaklanmaktadır. Rassal değişimi meydana getiren hata teriminin ülkelere göre farklılık göstermesi, ancak, belli bir dönemde sabit kalması da yine anılan modelde söz konusu olan bir diğer durumdur. Dolayısıyla hata terimi, α 'dan yola çıkarak hesaplanır ve her bir ülkenin rassal sapmasını ölçmek için kullanılır (Brooks, 2008). Rassal etkili model denklem 4'le ifade edilir.

$$y_{it} = \beta_1 + \beta_2X_{1ij} + \dots + \beta_kX_{kij} + \alpha_i + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Rassal etkili modelde, ortak trend değeri olan α nın her bir bağımsız değişken ile ilişkisiz olduğu düşünülür. Bundan dolayı rassal etkili modelin denklemi, aşağıdaki eşitlik ile gösterilen bir varsayım ile bu ilişkisizliğe uygun hale getirilir.

$$Cov(X_{ij}, \alpha_i) = 0 \quad t = 1, 2, \dots, J \quad j = 1, 2, \dots, k \quad (5)$$

Panel veri analizlerinde hangi modelin uygulanacağına dair kararın verilebilmesi için Hausman ve Breusch-Pagan gibi birkaç test mevcuttur. Ancak yapılan bu analizler ile kesinlikle sabit etkili model ya da rassal etkili model uygulanacak diye mutlak bir ayırmayapmak söz konusu değildir. Konuyla ilgili literatürdeki tartışmalara çalışmamızın devamında değinilmiştir.

Çalışmamızda panel veri analizine geçmeden önce, bir nevi küreselleşmenin test edildiği yatay kesit bağımlılığı analizini verilerimize uyguladık. Serilerimiz arasında yatay kesit bağımlılığının çıkması, analizimizin devamında uygulanacak olan durağanlık testlerinin belirlenmesi açısından da önem taşımaktadır.

Bilindiği üzere, panel en küçük kareler yöntemine dayanan analizler, serilerin durağan olduğunu varsayar. Panel EKK analizinde durağan olmayan seriler farkı alınarak durağan hale getirilir. Çünkü klasik regresyon modeli durağan değişkenler arasındaki ilişkilerin tespitinde kullanılmak üzere geliştirilmiştir. Bizde çalışmamızda, seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığının varlığından dolayı ikinci nesil birim kök testi CADF (Cross Sectionally Augmented Dickey Fuller)'yi kullandık. Düzey değerlerde durağan çıkmayan serilerimiz, birinci farkı alınarak durağan hale getirilmiş ve çalışmamıza Hausman testi ve Rassal ve Sabit etkili panel veri analizleriyle son verilmiştir.

2.1. Yatay Kesit Bağımlılığı

Küreselleşen Dünya'nın bir getirisi olarak yatay kesit bağımlılığı, yapacağımız birim kök testlerinin belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Dünya'nın herhangi bir yerinde ortaya çıkan ekonomik şokun ya da iyileşmenin diğer ülkeleri etkilemesi, küreselleşme olgusunun bir gereğidir. Analizimizde ele aldığımız dönemde de böyle bir olayın olup olmadığını anlamamız açısından, yatay kesit bağımlılığı analizini yapmamız da ekonometrik bir gerekliliktir denilebilir (Nazlıoğlu, vd, 2011). 2008 yılında Amerika'da başlayan krizin küreselleşmesi ile Dünya'nın geri kalanının etkilendiği düşünüldüğünde, çalışmamızda kullandığımız serilerde yatay kesit bağımlılığı çıkması beklenmektedir. Ayrıca ekonometrik analizlerde, yatay kesit bağımlılığının dikkate alınması veya alınmadan yapılması, elde edilen bulguları çok büyük ölçüde değiştirebilmektedir (Breusch ve Pagan, 1980; Pesaran, 2004).

Literatürde birkaç farklı yatay kesit bağımlılığı testi olmasına karşın, bizim çalışmamızda kesit boyutu (ülke sayısı) zaman boyutundan (analizin kapsadığı dönem) fazla olduğu için Pesaran (2004) CD (Cross-Section Dependence) testi kullanılmıştır.

$$\Delta\Delta Y_{it} = a_i + b_i + y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} c_{ij} \Delta Y_{i,t-j} + d_i t + h_i \overline{y_{t-1}} + \sum_{j=0}^{p_i} \eta_{ij} \overline{\Delta y_{i,t-j}} + \varepsilon_{i,t} \quad (6)$$

Yukarıdaki denklemden CDLM yatay kesit bağımlılığı test istatistiğine ulaşılır. Kalıntılar arasında aynı zamanlı bağımlılık olmalıdır. Bu bağımlılığın istatistiksel geçerliliği, çalışmamızda yukarıda da belirtildiği üzere Pesaran (2004) CD testi kullanılarak sınanmıştır.

$$CDLM = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=j}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T p_{ij}^2 - 1) \sim N(0,1) \quad (7)$$

CDLM testine ait hipotezler aşağıdaki gibidir.

$H_0, p_{ij} = p_{ji} = \text{cor}(u_{it}, u_{jt}) = 0, i \neq j$ (Yatay kesit bağımlılığı yoktur)

$H_1, p_{ij} = p_{ji} \neq 0, i \neq j$ (Yatay kesit bağımlılığı vardır)

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

SERİLER	CD TESTİ SONUÇLARI
LNKBGSYH	25,49 (0.000) / 28,97 (0,000)
LNKBSOS	62,55 (0.000) / 60,76 (0,000)
LNÖBEĞİ	29,19 (0.000) / 32,79 (0,000)
LNKBSAĞ	69,39 (0.000) / 66,68 (0,000)

Not: Tabloda gösterilen değerler test istatistiği değerleridir. Parantez içersindeki değerler ise olasılık değerleridir.

Tabloda yer alan olasılık değerleri 0,05'den küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiş ve verilerimizde yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiştir. İlk değerler Türkiye'nin de dâhil edilmesiyle elde edilmiş 29 yatay kesit için geçerlidir. Türkiye'nin dâhil olduğu durumda da, olmadığı durumda da, serilerde yatay kesit bağımlılığı söz konusudur. Yaptığımız bu testten de anlaşılacağı üzere, yatay kesit birimlerinin seriye gelen herhangi bir şok karşısında birbirlerinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Tahmin sonuçlarımızın daha tutarlı olması için, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan birim kök testlerinin yapılması gerekmektedir. Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan birim kök testleri ise ikinci kuşak panel birim kök testleri olarak literatürde yer almaktadır. Çalışmamız ikinci kuşak birim kök testi olan CADF (Cross Sectionally Augmented Dickey Fuller) birim kök testi ile devam etmektedir.

2.2. Durağanlığın Sınanması

Serilerimizin durağanlığı CADF birim kök testi ile sınanmıştır. Hem düzey değerlerde, hem de birinci farklarda, sabitli, sabitli ve trendli olmak üzere CADF test istatistiği değerleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. CADF testi, denklem 1'deki regresyonun tahmin edilmesi ile elde edilir. Pesaran (2007) λI 'nin ortalamasının sıfır olmadığı durumda ve N sonsuza giderken, ortak ögenin \bar{y}_t ve \bar{y}_t 'nin gecikmeli değerleriyle yaklaştırılabileceğini belirtmiştir. Her bir yatay kesitte u_{it} 'deki olası otokorelasyonu dikkate almak için, ortak unsur \bar{y}_t ve $\Delta \bar{y}_t$ 'nin gecikmeli değerleriyle yaklaştırılabilir.

$H_0, b_i = 0$ seri durağandır.

$H_1, b_i < 0$ seri durağan değildir. ($i = 1, 2, \dots, N$)

CADF testinde b_i katsayılarına ilişkin t-bar ve z[t-bar] değerleri bulunur. Kritik değerler Pesaran (2007) tarafından hesaplanmıştır. Pesaran, Monte Carlo simülasyonlarında CADF testinin hem $T > N$ hem de $N > T$ olmak üzere kullanılabilceğini belirtmiştir. CADF testine ait test istatistiği aşağıdaki denklemlerle hesaplanır.

$$t_i(N, T) = \frac{\Delta \bar{Y}_i \bar{M}_w Y_{i-1}}{\hat{\sigma}(Y_{i-1} \bar{M}_w Y_{i-1})^{1/2}} \quad (8)$$

Tablo 3: CADF Testi Sonuçları

DÜZEY	LNKBGSYH	LNKBSOS	LNKBSAĞ	LNÖBEĞİ
z[t-bar] (C)	0.717 (0.763) / 1,609 (0,946)	1.389 (0.918) / -1.551 (0.060)	-1.005 (0.158) / -1.038 (0,150)	3.587 (1.000) / 4.365 (1.000)
1. FARK				
z[t-bar] (C)	-5.779 (0.000) / -5,759 (0,000)	-4.297 (0.000) / -4.479 (0.000)	-8.499 (0.000) / -8.023 (0.000)	-6.484 (0.000) / -6.018 (0.000)
DÜZEY	LNKBGSYH	LNKBSOS	LNKBSAĞ	LNÖBEĞİ
z[t-bar] (C+T)	0.979 (0.836) / 2,129 (0,983)	1.046 (0.852) / 1.457 (0.927)	1.165 (0.878) / 1.047 (0.852)	4.821 (1.000) / 6.238 (1.000)
1. FARK				
z[t-bar] (C+T)	-3.897 (0.000) / -4,010 (0,000)	-4.230 (0.000) / -3.681 (0.000)	-5.822 (0.000) / -5.350 (0.000)	-4.079 (0.000) / -4.578 (0.000)

Not: Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir. CADF testinin t-bar ve z[t-bar] olmak üzere iki tane test istatistiği mevcuttur. Dengesiz panellerde z[t-bar] istatistiği geçerlidir.

CADF testi 1. nesil birim kök testi olan ADF'nin kesit veri ortalamaları ile genişletilmiş hali olup, yatay kesit bağımlılığı durumunda serilerin durağanlığını incelemektedir. CADF testi, yatay kesitlerin herhangi birinde meydana gelen bir şokun diğer ülkeleri de etkileyeceğini varsayan bir birim kök testi olup, yukarıda da belirtildiği üzere hem $T > N$, hem de $N > T$ durumunda kullanılabilir. Bu test çalışmamızda, tüm ülkeler için değişken bazında yapılmıştır. Ayrıca durağanlık sınanırken, düzey değerlerde gecikme uzunluğu bir olarak alınmıştır. Yüksek gecikme uzunlukları ekonometrik testlerin gücünü zayıflatabilmektedir. Buna ilaveten durağanlık sınamalarında bu durum, serilerin durağan olmadığı gibi yanlış sonuçlar elde edilmesine neden olabilmektedir. Tüm bu sebeplerden ötürü çalışmamızda durağanlık

sınanırken gecikme uzunluğu bir olarak alınmıştır [Benzer çalışmalar için Bkz, (Mitze, 2012) (Ketenci, 2013) (Jaunky, 2011)].

Tablo 2.'den anlaşılacağı üzere düzey değerlerde serilerimiz durağan değildir. Daha sonra birinci farkı alınan serilerin %1 anlamlılık düzeyinde, hem sabitli hem de sabitli ve trendli modellerde durağanlaştığı yukarıdaki tablodan da anlaşılacaktır. Tabloda yer alan ilk değerler Türkiye'nin dâhil edilmesiyle oluşan 29 OECD ülkesinin değerleridir. Daha sonra Türkiye, anılan gruptan çıkarılmış ve analiz tekrar yapılmıştır. Her iki durum içinde yukarıdaki açıklama geçerlidir.

2.3. Panel Veri Analizi

Tablo 4: Hausman Testi Sonuçları

DEĞERLER	29 OECD ÜLKESİ	28 OECD ÜLKESİ
HAUSMAN İSTATİSTİĞİ	21,22	5,34
OLASILIK DEĞERİ	0,0001	0,1483

Panel veri analizine geçmeden önce sabit etkiler modelini mi, yoksa rassal etkiler modelini mi kullanacağımızı belirlememiz gerekmektedir. Ancak literatürde, model seçiminin belirlenmesinde kullanılan Hausman Testi için itilaflar mevcuttur. Birçok yaklaşım (Pazarlıoğlu ve Gürler, 2007; Kaya, 2014) model seçiminin belirlenmesinde Hausman testini kullanırken, diğer bir yaklaşım ise (Greene, 2000, 576, Erlat, 2006'dan aktaran Ağayev, 2010) anılan modeller arasında kesin bir ayırım yapılmasının hatalı sonuçlar verebileceğini belirtmektedir. Bizde bu nedenle Hausman Testi rakamlarını verdikten sonra, her iki modelin sonuçlarını da çalışmamızda paylaşmanın daha uygun olacağını düşünüyoruz. İlk yaklaşıma göre hareket edersek, Hausman testine göre Türkiye'nin de yer aldığı 29 OECD ülkesi için sabit etkili modelin kullanılması daha uygundur. Anılan ülke grubundan Türkiye'nin çıkarılmasıyla, küçük bir farkla da olsa rassal etkili model analizimiz için daha uygun hale gelmektedir.

Tablo 5: Rassal Etkili Model

DEĞİŞKENLER	KATSAYILAR	ANLAMLILIK
LNKBSOS	-2398521 / -1139228	0.001 / 0.086
LNKBSAĞ	2179758 / 1678533	0.000 / 0.003
LNÖBEĞİ	2014051 / 0307816	0.000 / 0.305

Türkiye'nin de içinde bulunduğu OECD ülkeleri için yaptığımız analize göre rassal etkili modelin tamamı %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Değişkenlerimizin tamamı, yine anılan modelde %1 önem düzeyinde anlamlıdır. LNKBSOS harcamalarındaki %1'lik artışın, LNKBGSYH da yaklaşık %0,23 birimlik azalış yaratacağı anlaşılmaktadır. LNKBSAĞ harcamalarındaki %1'lik artış ise, LNKBGSYH da %0,21'lik artış yaratmaktadır. LNÖBEĞİ harcamalarında ise yaşanacak olan %1'lik artış, LNKBGSYH da %0,20'lik artış yaratmaktadır. Türkiye'yi anılan gruptan çıkardığımızda ise rassal etkili modelin tamamı %5 önem düzeyinde anlamlı hale gelmektedir. Değişkenlerimiz ise; LNKBSOS %10 önem düzeyinde anlamlı, LNKBSAĞ %1 önem düzeyinde anlamlı ve LNÖBEĞİ ise istatistiki olarak anlamlı bulunmamıştır. LNKBSOS harcamalarındaki %1'lik artışın, LNKBGSYH da yaklaşık %0,11'lik bir azalışa neden olacağı görülmektedir. LNKBSAĞ harcamalarındaki %1'lik artış ise, LNKBGSYH da yaklaşık %0,16'lık, LNÖBEĞİ harcamalarındaki %1'lik artış da, LNKBGSYH da %0,03'lük bir artış yaratacaktır ancak bu artış istatistiki olarak anlamsızdır. Türkiye'nin yer alması, anılan modeldeki sosyal koruma harcamalarının GSYH üzerindeki negatif etkisini artırırken, eğitim ve sağlık harcamalarının ise GSYH üzerindeki pozitif etkisini artırmıştır. Aynı zamanda eğitim harcamalarındaki istatistiki anlamsızlığı da ortadan kaldırmıştır.

Tablo 6: Sabit Etkili Model

DEĞİŞKENLER	KATSAYILAR	ANLAMLILIK
LNKBSOS	-2608802 / -1522481	0.001 / 0.031
LNKBSAĞ	2068829 / 1604705	0.001 / 0.005
LNÖBEĞİ	171464 / 0186735	0.000 / 0.535

Türkiye'nin de içinde bulunduğu OECD ülkeleri için yaptığımız analize göre, sabit etkili modelin tamamı %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Değişkenlerimizin tamamı, yine anılan modelde %1 önem düzeyinde anlamlıdır. LNKBSOS harcamalarındaki %1'lik artışın, LNKBGSYH da yaklaşık %0,26'lık azalış yaratacağı anlaşılmaktadır. LNKBSAĞ harcamalarındaki %1'lik artış ise, LNKBGSYH da %0,20'lik, LNÖBEĞİ harcamalarında ise yaşanacak olan %1'lik artış, LNKBGSYH da %0,17 birimlik artış yaratmaktadır. Yine Türkiye'yi anılan ülke grubundan çıkardığımızda sabit etkili modelin tamamı %5 önem düzeyinde anlamlıdır. Değişkenlerimiz ise; LNKBSOS %5 önem düzeyinde anlamlı, LNKBSAĞ %1 önem düzeyinde anlamlı iken LNÖBEĞİ ise istatistiki olarak anlamlı bulunmamıştır. LNKBSOS harcamalarındaki %1'lik artışın, LNKBGSYH da yaklaşık

%0,15'lik bir azalış yaratacağı görülmektedir. LNKBSAĞ harcamalarındaki %1'lik artış,LNKBGSYH da yaklaşık %0,16'lık,LNÖBEĞİ harcamalarındaki %1'lik artış ise,LNKBGSYH da%0,01 birimlik artışı beraberinde getirecektir. Fakat bu artış yukarıda da belirttiğimiz üzere hem çok küçük hem de istatistiki olarak anlamsızdır.

Görüldüğü gibi her iki model de aynı ülke gruplarında hem anlamlılık bazında, hem de katsayı bazında birbirine çok yakın sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle bizim çalışmamız da, anılan modellerde Hausman testine göre kesin bir ayırım yapmanın yanlış olacağına dair kanıtlar sunmuştur diyebiliriz.

Sonuç

Çalışmamızdan elde ettiğimiz bulgular, Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu 29 OECD ülkesi için eğitim ve sağlık harcamalarının büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucunu destekler niteliktedir. Ancak Türkiye'nin anılan gruptan çıkarılmasıyla, eğitim harcamalarının ekonomik büyümeye olan olumlu katkısının önemli ölçüde azaldığı ve istatistiki anlamlılığını yitirdiği görülmektedir. 1998-2012 yılları arasındaki eğitim verileri tam olan Türkiye'nin anılan ülke grubundan çıkarılmasıyla eğitim harcamalarının gözlem sayısında yaşanan eksiklik oransal olarak artmakta, gözlem sayısındaki bu büyük eksilme ise eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisini azaltmaktadır. Sadece bir ülkenin analiz edilen ülke grubundan çıkarılmasının sonuçları bu denli etkilemesi diğer bazı ülkelerdeki gözlem sayısının onbeş olması gerekirken yer yer üç veya dörde düştüğü göz önüne alındığında çok da şaşırtıcı değildir. Buradan da panel veri analizlerinde, yatay kesitlerin eksik gözlem sayısı fazla olduğunda, yatay kesit grubuna gözlem sayısı tam olan bir yatay kesit eklendiğinde sonuçların istatistiki anlamlılığı dahil olmak üzere tüm sonuçların önemli ölçüde değişebileceği görülmüştür. Tersine bir durum da, yani gözlem sayısı tam olan bir yatay kesitin genel itibarıyla gözlem sayısı düşük bir yatay kesit grubundan çıkarılmasıyla da analiz sonuçları büyük ölçüde değişebilmektedir.

Sonuç olarak, üretim faktörlerinden emeğin kalitesini doğrudan etkileyecek olan eğitim ve sağlık unsurunun, içsel büyüme teorileri bağlamında ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlayacağı aşikardır. Bizim elde ettiğimiz bulgular da anılan teoriyi destekler mahiyettedir. Bu durum, OECD ülkelerindeki zenginlik arttıkça,GSYH'dan eğitim ve sağlık harcamalarına ayrılan payın arttığı şeklinde de yorumlanabilir.

Türkiye'nin yer aldığı durumda, sosyal koruma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde ciddi ve anlamlı bir negatif etkisi bulunmakta, Türkiye'nin anılan ülke grubundan

çıkarılmasıyla bu negatif etki bir nebze de olsa azalmaktadır. Sosyal koruma harcamalarının ekonomik büyümeye olan negatif etkisi, 2007 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan ve 2008 yılında hemen hemen tüm Dünya'yı etkileyen ekonomik krizle bağlantılı olabileceği gibi harcamaların doğrudan üretime yönelememesiyle de ilgili olabilir. Eğitim ve sağlık harcamaları öğrenci ve hasta sayısı ile doğru orantılıyken, sosyal koruma harcamaları ise işsizlik maaşıyla, ihtiyaç sahiplerine karşılıksız olarak ödenen ayni ve nakdi yardımlar ve emekli maaşları şeklindeki ödemelerle, korunmaya muhtaç kişilere yapılan yardımlarla doğru orantılıdır.

Kriz zamanlarında ekonomik büyüme bir yana, ekonomik daralma yaşandığı düşünüldüğünde, korunmaya muhtaç kişilerin bu dönemlerde niceliksel olarak arttığı su götürmez bir gerçektir. Örneğin krizle birlikte artan işsizlik, işsizlik maaşı ödemelerini, yani sosyal koruma harcamalarını artırırken yine ekonomik kriz yüzünden GSYH'da yaşanan düşüş bizlerin sosyal koruma harcamalarının GSYH'yı negatif yönde etkilediği gibi bir serap görmesine neden olabilir. Oysaki kanımızca GSYH'da meydana gelen azalışlar, sosyal koruma harcamalarının artmasından değil, krizlerden kaynaklanmaktadır. Kaldı ki bu krizler, sosyal devlet anlayışı gereği GSYH'daki azalışla eş zamanlı olarak sosyal koruma harcamalarının da artmasını beraberinde getirmektedir. Yada ekonominin iyi gittiği dönemlerde azalan işsiz ve yardıma muhtaç kişi sayısı sosyal koruma harcamalarını azaltırken ekonominin iyi gitmesi hasebiyle gsyh artmaktadır. Oysaki gsyh daki artış sosyal koruma harcamalarında yaşanan azalışdan ziyade ekonominin kendi dinamiklerinde yaşanan gelişmelerden yada basitçe kriz yokluğundan kaynaklanmaktadır. Biz iktisatçıların görevi ekonometrik analizlerin verdiği sonuçları olduğu gibi kabul etmekten ziyade, bu sonuçların iktisat teorisi çerçevesinde değerlendirilip anlaşılmasını gerektirir. Olaya daha geniş bir perspektiften baktığımızda, kriz dönemlerinde ülkelerin GSYH'sında düşüşler meydana gelirken, korunmaya muhtaç kişilerin sayısı artmaktadır. Sosyal devlet anlayışı gereği çalışmamızda ele aldığımız ülkeler de GSYH'ları düşerken sosyal koruma harcamalarını artırmıştır. Bu nedenle ekonometrik analiz sonuçlarında, sosyal koruma harcamalarının GSYH ile ters yönlü bir ilişkiye sahipmiş gibi yapay bir durumun ortaya çıktığı kanaatindeyiz.

Sonnot

1 Bu bölümde görüşleriyle bizlere katkıda bulunan Önder BÜBERKÖKÜ ve Serkan ÇINAR'a teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Acar, Y. (2008). *İktisadi büyüme ve büyüme modelleri*. 5. Baskı. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Arısoy, İ., Ünlükaplan İ, Ergin Z. (2010). Sosyal harcamalar ve iktisadi büyüme ilişkisi, türkiye ekonomisinde 1960-2005 dönemine yönelik dinamik bir analiz. *Maliye Dergisi*, 158, 398-422.
- Baldacci, E., Clements, B., Gupta, S. and Cui, Q. (2004). Social spending, human capital and growth in developing countries, implications for achieving the MDGs. *IMF Working Paper*. WP/04/217. 1-39.
- Blankenau, W. F., Simpson N. B., Tomljanovich M. (2007). Public education expenditures, taxation and growth, linking data to theory, *American Economic Review*. 97(2), 393-397.
- Breusch, T.S., Pagan, A. R.(1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification tests in econometrics, *Review of Economic Studies*. 47(1). 239-53.
- Brooks, C. (2008). *Introductory econometrics for finance*. 2nd Ed. UK: Cambridge University Press.
- Çalışkan, Ş., Karabacak M., Meçik O. (2013). Türkiye’de eğitim-ekonomik büyüme ilişkisi, 1923-2011 kantitatif bir yaklaşım, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(21), 29-48.
- Çetin, M., Ecevit, E. (2010). Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, OECD ülkeleri üzerine bir panel regresyon analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 166-182.
- Devarajan, S., Swaroop, V., Zou H. (1996). The composition of public expenditure and economic growth, *Journal of Monetary Economics*, 37(2), 313-344.
- Eriçok, R.E., Yilanci, V.(2013). Eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi, sınır testi yaklaşımı, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(1), 87-101.
- Erlat, H (2006), Panel data, a selective survey, unpublished lecture notes. Department of Economics, Middle East Technical University.
- Greene, W. H. (2000). *Econometric analysis*. Fourth Edition. New Jersey: Upper Saddle River Prentice Hall.
- Greiner, A., Semmler, W. and Gong, G. (2005). *The Forces of economic growth, a time series perspective*.,Princeton: Princeton University Press.

- Griliches, Z. (1997), Education, human capital and growth, a personal perspective. *Journal of Labor Economics*, 15(1), 330-344.
- Hausman, J. A., Taylor, W. E. (1981). Panel data and unobservable individual effects. *Econometrica*, 49(6), 1377-1398.
- Jaunky, V.C. (2011). The CO2 emissions income nexus , evidence from rich countries, *Energy Policy*, 39, 922-933.
- Kar, M., Taban, S.(2003). Kamu harcama çeşitlerinin ekonomik büyüme üzerine etkileri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58(3),145-169.
- Kar, M., Ağır H.(2003). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme, nedensellik testi. II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı. İzmir. 181-190.
- Kaya, A. (2014). Menkul kıymet piyasaları ekonomik büyümenin bir dinamiği midir? gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelik panel veri analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(4), 285-306.
- Ketenci, N. (2013). The Feldstein Horioka puzzle in grouping of OECD members , a panel approach. *Research in Economics*, 67, 76-87.
- Kibritçiöğlü, A. (1998). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(4), 207-230.
- Kurt, S. (2015). Government health expenditures and economic growth, a feder–ram approach for the Case of Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(2), 441-447.
- Li, H., Huang, L. (2009). Health, education and economic growth in China, empirical findings and implication. *China Economic Review*, 20, 374-387.
- Lucas, R. E. Jr. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- Lustig, N.(2006). Investing in health for economic development, the case of Mexiko, *Research Paper UNU-WIDER 2006/30*. 1-16.
- <http://econstor.eu/bitstream/10419/63484/1/510836623.pdf>. Erişim Tarihi, 07.05.2016.
- Mercan, M., Sezer S.(2014). The effect of education expenditure on economic growth, the case of Turkey. *Elsevier, Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 109, 925-930.

- Mitze, T. (2012). *Empirical modeling in regional science, towards a global time-space-structural analysis*. New York, London: Springer.
- Nazlıoğlu, S., Lebe, F., ve Kayhan, S. (2011). Nuclear energy consumption and economic growth in OECD countries, cross-sectionally dependent heterogeneous panel causality analysis. *Energy Policy*, 39(10), 6615–6621.
- OECD. (2015). <http://stats.oecd.org/>, Erişim Tarihi, şubat-Mart 2016.
- Pamuk, M., Bektaş, H. (2014). Türkiye’de eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, Ardl sınır testi yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 77-88.
- Pazarlıoğlu, V., (2001). 1980-1990 döneminde Türkiye’de i göç üzerine ekonometrik model alışması. V. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu. ukurova Üniversitesi. 19-22 Eylül 2001. Adana.
- Pazarlıoğlu, V., Grler . (2007). Telekomnikasyon yatırımları ve ekonomik büyüme, panel veri yaklaşımı. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 44(508), 35-43.
- Pesaran, M.(2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Working Paper No,0435*. University of Cambridge.
- Pesaran, M.H.(2007). A simple panel unit root tests in the presence of cross section dependency. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312.
- Rebelo, S.(1991). Long-Run policy analysis and long-run growth. *The Journal of Political Economy*, 99(3), 500-521.
- Riasat, S., Atif, R. M. and Zaman, K. (2011). Measuring the impact of educational expenditures on economic growth, evidence from Pakistan. *Educational Resarch*, 2(13), 1839-1846.
- Romer, P.M. (1990). Human capital and growth, theory and evidence. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 40, 47-57.
- Shaw, G. K.(1992). Policy implications of endogenous growth theory. *Economic Journal*, 102, 611-622.
- UNESCO. (2015). <http://data.uis.unesco.org/> Erişim. şubat-Mart 2016
- Van, Z., Muysken A. H. J.(2003). Health as a principal determinant of economic growth. *MERIT and Infonomics*.2003/021.Maastricht University, 1-33.

Kırılğan - Başarısız Devlet Olgusu ve Terörizm İlişkisi

Mehmet KARAÇUKA*

Necmettin ÇELİK**

Geliş Tarihi (Received): 13.10.2015 – Kabul Tarihi (Accepted): 11.01.2016

Öz

Küreselleşen ve daha da kompleks bir yapıya dönüşen terörizm unsurunun muhtemel dinamiklerinin belirlenmesi terörizmle mücadelede başarı elde edilebilmesi ve sürdürülebilir bir barış ortamının tesis edilebilmesi noktasında oldukça önemlidir. Bu açıdan bakıldığında, terörün şiddet boyutunun hat safhada olduğu bölgelerde kırılğan-başarısız devlet statüsündeki ülkelerin çoğunlukta olması, terörün muhtemel dinamikleri arasında devlet başarısızlığı olgusunun olabileceğini ön plana çıkarmaktadır. Nitekim, 2007-2011 dönemi ve Küresel Terörizm Veritabanı'nda kayıtlı 156 ülkenin analiz edildiği Rassal Etkiler Panel Modeli'nin bulguları kırılğan - başarısız devlet olgusu ile teröre verilen zayıatlar gibi toplumsal ve psikolojik unsurların terörün şiddet boyutunun tırmanması noktasında itici faktör olduklarını göstermektedir. Başka bir ifadeyle, kırılğan-başarısız devlet olgusu ve terörizmin şiddet boyutu terörizm unsurlarının yayılması noktasında elverişli zemin oluşturmaktadır. Dolayısıyla, terörizmle mücadelede etkin sonuçlar alınabilmesi adına, devlet başarısızlığı olgusuyla iktisadi ve politik açıdan mücadele edilmesi; bu doğrultuda, özellikle komşu ülkelerle oluşturulacak bölgesel paktlar dahilinde proaktif güvenlik önlemlerinin devreye sokulması gerekmektedir. Bununla birlikte, ülkelerin demokratikleşme düzeyi ile terörün şiddet boyutu arasında istatistiksel açıdan anlamlı herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Terörizm, Küresel Terörizm Endeksi, Kırılğan Devlet Olgusu, Başarısız Devlet Olgusu.*

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi İktisat Bölümü, e-posta: mehmet.karacuka@ege.edu.tr

** Doktor Adayı, Ege Üniversitesi İktisat Bölümü, e-posta: necmettincelik@gmail.com

The Fragile - Failed State Phenomenon and Terrorism Relationship

Abstract

The determining potential dynamics of terrorism which globalized and became more complex structure has a vital importance in order to establish sustainable peace and achieve success in the fight against terrorism. So, the number of fragile-failed states is higher in regions where there is higher violence of terrorism that rises the possibility of the fragile-failed states phenomenon's potential dynamic of terrorism. In the fact that the findings of the Random Effects Panel Model on which analyzed 156 countries registered in Global Terrorism Database over the 2007 - 2011 period indicate that terrorist events that the phenomenon of fragile - failed state and the number of casualties which caused by terrorism are driving factor on dramatic rises of violence of terror. In other words, fragile-failed state phenomenon and violence of terrorism create a favorable environment for spillover of terrorism. Therefore, struggling state failure phenomenon economically and politically; in this direction, taking proactive security measures within regional pacts establishing especially with neighboring countries are required.

Keywords: *Terrorism, Global Terrorism Index, Fragile State Phenomenon, Failed State Phenomenon.*

Giriş

Çok kutuplu bir yapıya doğru evrilmekte olan uluslararası sistemde, dünya barışını en çok tehdit eden unsurun küresel boyut kazanan terörün önlenemez yükselişi ve kırılğan-başarısız devlet olgusunun yıkıcı etkilerinin yayılarak artması olduğu söylenebilir. Nitekim, komşularını da istikrarsızlaştırıcı potansiyele sahip olan ve terörist yapılanmalar için güvenli bir sığınak haline dönüşebilen kırılğan-başarısız devletlerin uluslararası güvenliği tehdit ettiği görüşü artarak kabul görmektedir (Cojanu ve Popescu, 2007, s. 114). Bu sebeptendir ki; bugün gelinen noktada, büyük güçler başta olmak üzere Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşları meşgul eden sorunsal, zayıf devletleri başarısızlığa sürükleyen koşulların tespiti ve bunların önlenmesi için gerekli politikaların devreye sokulmasıyla dünya barışını tehdit eder hale gelen terörizmle mücadeledir.

Terörizmi tetikleyebilecek ya da şiddetlenmesi noktasında elverişli zemin oluşturabilecek olası dinamiklerin saptanabilmesi terörizmle mücadelede özellikle proaktif güvenlik önlemlerinin alınabilmesi ve muhtemel sorunların can ve mal kayıplarını minimize edecek şekilde çözülebilmesi için oldukça önemlidir. Çünkü, terörizmle mücadelede salt askeri yöntemlerin uzun vadede fayda sağlamadığı küresel ve ulusal örnekler dahilinde kendisini göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, genel olarak terörün şiddet boyutunun yüksek olduğu

bölgelerde kırılğan-başarısız devletlerin çoğunlukta olması ve bunların kısmen kümelenme örneği sergilemesi, gözlenen bu niteliksel ilişkinin nedensellik bağıntısı taşıyabileceği olgusunu gündeme getirmektedir. Başka bir ifadeyle; dünya barışını tehdit eden boyutlara ulaşan terörizmin toplumsal dinamikleri arasında devlet başarısızlığı olgusunun yer alması kuvvetle muhtemeldir.

Bu doğrultuda, kırılğan-başarısız devlet olgusu dahilinde öne çıkan ve terörizmle ilişkilendirilebilecek toplumsal, siyasi ve iktisadi unsurlar ile terör olaylarının şiddet boyutu arasındaki ilişkisinin incelendiği çalışmanın ilk bölümünde, terörün her geçen gün daha da karmaşıklaşan yapısı tarihsel bir perspektiften sunulmuştur. Kırılğan-Başarısız Devlet olgusu ile terörizm arasındaki muhtemel bağıntıların incelendiği ikinci bölümden sonra, 2007-2011 dönemi ve 156 ülkenin dikkate alındığı panel veri yöntemine dayalı ekonometrik bir model oluşturulmuştur. Elde edilen ampirik bulgular doğrultusunda oluşturulan sonuç bölümünde ise, politika yapıcılara terörizmle mücadelede bir takım politika önerilerinde bulunulmuştur.

1. Değişen Boyutlarıyla Terörizm Unsuru

1.1. Terörizm Kavramı ve Küresel Terörizm Endeksi

Terörizm kavramı oldukça karmaşık ve dönemsel farklılıklar taşıyan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, şiddet kullanımının kim tarafından, kimlere ya da neye yönelik olması halinde yasal sınırlar içerisinde değerlendirileceğine; mutlak ve göreceli sınırlarının neler olacağına ilişkin ortak bir paydada buluşulamaması, terörizmin kesin ve herkes tarafından kabul görebilecek bir şekilde tanımlanmasını güçleştirmektedir. Bu açıdan bakıldığında, normatif yönden nasıl bir tanımlamanın doğru olabileceği sorunsalı üzerinde yoğunlaşmaktan ziyade çeşitli ulus üstü kurumların terörizm tanımlamalarına yer verilmesi faydalı olacaktır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 9 Aralık 1994 tarihinde kabul edilen ve "Uluslararası Terörizmin Sonlandırılmasına Yönelik Önlemler" başlıklı 49/60 sayılı karara göre, terörizm politik amaçlarla genel halk, kişi grupları ya da belirli kişiler içerisinde korku yaratmak için niyetlenilmiş ya da hesaplanmış, her durumda da kanunsuz olan; siyasi, felsefi, ideolojik, ırksal, etnik, dini ya da başka nedenlerle haklı çıkarılmaya çalışılan cezai eylemlerdir.¹Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 1566 sayılı ve 2004 tarihli kararında ise, terörizm kavramının genel halk, kişi grupları ya da belirli kişiler içinde korku uyandırmak, bir nüfusu korkutmak ya da bir devleti veya uluslararası örgütü bir eylemi işlemeye veya işlemekten kaçınmaya zorlamak amacıyla ölüme sebebiyet verme, fiziksel yaralanma ya da rehin alma şeklinde işlenen cezai eylemler olarak revize edildiği görülmektedir.²

Avrupa Birliği'nin 13 Haziran 2002 tarihli ve Terörle Mücadeleye İlişkin 2002/475/JHA sayılı Konsey Çerçeve Kararı ise; terörizm kavramının objektif ve sübjektif olmak üzere iki farklı unsurun bileşimi olduğuna vurgu yapmaktadır.³ Objektif unsur, ciddi kriminal davranış örneklerinin (cinayet, bedensel yaralanmalar, rehin alma, gasp, silah imalatı vb.) bir tür listesini ifade etmekten; sübjektif unsur, bu eylemlerin toplumun gözünü ciddi bir şekilde korkutmak, devleti ya da uluslararası bir kurumu herhangi bir harekette bulunması ya da kaçınması noktasında gayri meşru olarak zorlamak ya da bir ülkenin veya uluslararası bir organizasyonun temel siyasi, anayasal, iktisadi veya sosyal yapılarını ciddi bir şekilde tahrip etmek ya da istikrarsızlaştırmak maksadıyla yapılması halinde terörist suçlar olarak kabul edileceğini vurgulamaktadır.

Çalışmanın devamında yapılan ekonometrik analizle paralellik göstermesi maksadıyla terörizm kavramına ilişkin Terörizm Çalışmaları ve Terörizme Verilen Tepkiler Ulusal Konsorsiyumu (START) tarafından yapılan tanımlama kabul edilmiştir. Bu tanıma göre, terörist bir saldırı korku, zorlama ya da yıldırma yoluyla siyasi, iktisadi, dini veya sosyal bir hedefe ulaşmak amacıyla devlet dışı bir aktör tarafından yasadışı güç ve şiddetin fiili olarak kullanımı ya da gözdağı verilmesidir. Bu tanım doğrultusunda hesaplanan Küresel Terörizm Endeksi, terör olaylarının direkt ve göreceli etkisini ölçebilmek amacıyla beşer yıllık azalan ortalamalar ve dört farklı kriter dahilinde 162 ülke için 2002 yılından itibaren hesaplanan ve 0-10 arasında değişen değerler alan bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu endeks oluşturulurken yalnızca terör olayları sayısı dikkate alınmamış; aynı zamanda meydana gelen terör olayları neticesinde yaralanan ve ölen kişilerin sayısı ile oluşan maddi hasarların göz önünde bulundurulmasıyla terör olaylarının şiddet boyutunun daha gerçekçi hesaplanabilmesi sağlanmıştır.

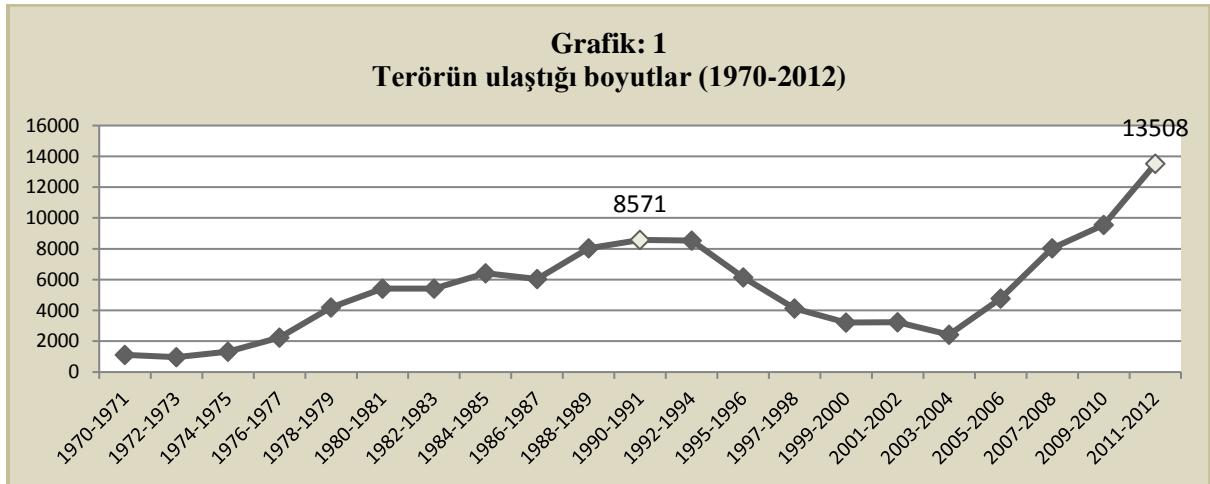
Tablo: 1
Küresel terörizm endeksinde baz alınan ölçütler

Birincil Ölçüt	Ağırlık	İkincil Ölçüt	Ağırlık
Olay sayısı toplamı	1	Cari yıl	16
Ölü sayısı toplamı	3	Önceki yıl	8
Yaralı sayısı toplamı	0.5	İki yıl öncesi	4
Maddi zarar toplamı	2	Üç yıl öncesi	2
		Dört yıl öncesi	1
Küresel Terörizm Endeksi (GTI)		Terörizmin Şiddet Boyutu	
8.01 – 10			
6.01 – 8			
4.01 – 6			
2.01 – 4			
0.01 – 2			
0			

Öte yandan; terör olaylarının dönemsel olarak belirgin farklılıklar gösterebilmesi sebebiyle ortaya çıkabilecek muhtemel yanlışların önüne geçilebilmesi adına, yalnızca cari dönemde meydana gelen terör olaylarının yanı sıra; azalan bir ağırlıklandırma ile geriye dönük beşer yıllık ortalama değerler dikkate alınmıştır. Son olarak, 162 ülke için hesaplanan GTI değerleri altı farklı aralıkta gruplandırılmıştır. Bu değerlerin 10 endeks değerine yaklaşması terörün şiddetinin arttığı; 0 endeks değerine yaklaşması ise, tersi bir süreci ifade etmektedir.

1.2. Terörizmin Değişen Boyutları

Küresel terörizm veritabanında kayıtlı, 1970 ve 2012 yılları dahilinde meydana gelen terör olaylarının seyrini gösteren Grafik 1 incelendiğinde, soğuk savaşın özellikle son yıllarında tırmanan ve 1991 yılında doruk noktasına ulaşan terör olaylarının uluslararası sistemin temel olarak ABD'nin güdümünde olduğu tek kutuplu sistemde belirgin bir şekilde azaldığı görülmektedir. 2000'li yılların başlarına kadar süren bu belirgin düşüşün uluslararası sistemin çok kutuplu bir yapıya doğru evrildiği son yıllarda yerini dramatik bir artışa bırakması ve Soğuk Savaş Dönemi'nde dahi yaşanan olayların yaklaşık iki katına çok kısa bir zaman aralığında ulaşılması, uluslararası sistemin karşı karşıya kaldığı terörizm tehdidinin boyutlarını gözler önüne sermektedir. Nitekim, 1990 - 2000 döneminde dünya genelinde 30564 terörist saldırı meydana gelmesine rağmen, bu sayı 2001 - 2012 döneminde %26,1 oranında artış göstererek 41405 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan, yalnızca 2012 yılında dünya genelinde gerçekleşen 13508 terörist saldırının son 10 yılda gerçekleşen olayların %25'in üzerinde olması, ilerleyen dönemlerde daha kritik süreçlerin yaşanabileceğinin izlenimini vermektedir. Bu durum, iktisadi ve politik yönden istikrarsızlaşan uluslararası sistemin bir yansıması olarak yorumlanabilir.

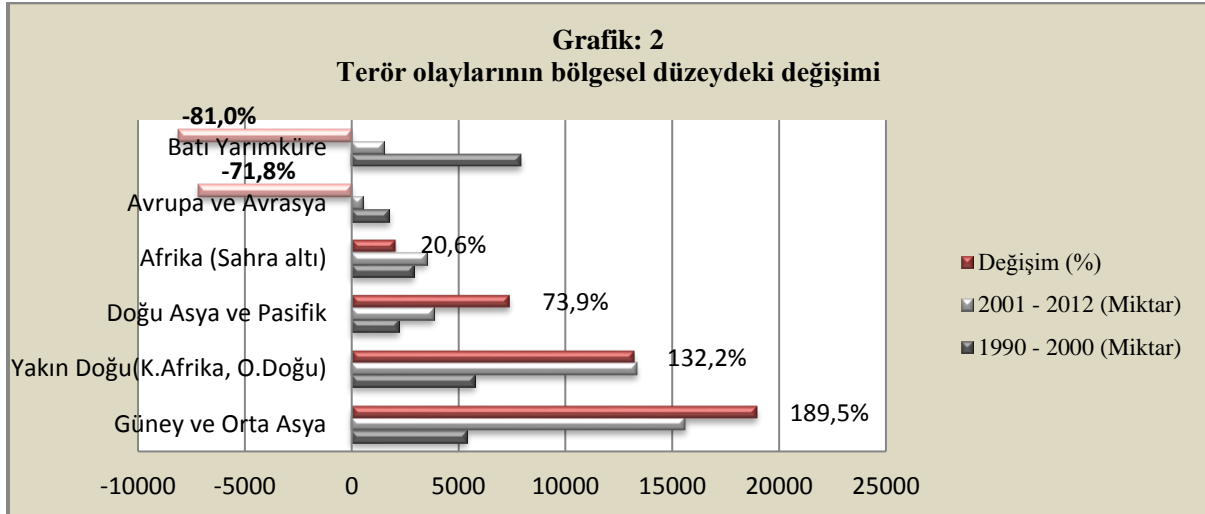

Kaynak: Küresel Terörizm Veritabanı

Terörizmin değişen boyutu olarak sunulabilecek bir diğer husus ise, ölümlerle sonuçlanan olayların toplam içindeki payının 1990 - 2000 dönemine oranla 2001 - 2012 döneminde %38,9 oranında artış göstermesidir. Bunun temelinde yatan sebep ise, daha geniş bir kitleyi etkisi altına alabilen ve tesir etkisi daha geniş silah ve yöntemlerin kullanımındaki artış olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, 2001 sonrasında meydana gelen ve nispeten etki alanı daha geniş olan bombalı saldırıların toplam içindeki payı %40'dan yaklaşık %60'a yükselirken; ateşli silahların kullanıldığı saldırıların toplam içindeki payı %38'den %33'e gerilemiştir.⁴

Terörizmin değişen boyutları noktasında öne çıkarılabilecek bir diğer husus, direkt ya da dolaylı olarak sivil vatandaşları hedef alan terör olaylarının toplam içindeki payının 2001 ve sonrasında %22,9'dan %33,4'e yükselmesidir ki; bu durum, terörizmin geniş kitlelere korku salmak yönündeki amaçlarını gözler önüne sermektedir. Bunun yanı sıra; sivil vatandaşların terörün hedefindeki unsurlar arasında en yüksek paya sahip olmasının önemli bir sebebi de nispeten daha kolay bir hedef olmalarıdır.

Terörizmin küresel düzeyde değişen boyutlarının yanı sıra; bölgesel düzeyde değişen boyutları da oldukça dikkat çekicidir. Nitekim, söz konusu iki farklı dönem arasında meydana gelen terör olaylarında yaşanan değişimlerin Batı Yarımküre, Avrupa ve Avrasya, Afrika (Sahra Altı), Doğu Asya ve Pasifik, Yakın Doğu (Kuzey Afrika ve Orta Doğu) ile Güney ve Orta Asya olmak üzere 6 farklı bölge düzeyinde gösterildiği Grafik 2'de, 1990-2000 döneminde terör olaylarının daha ziyade Batı Yarımkürede gerçekleştiği; fakat 2001-2012 döneminde terörün batı - doğu ekseninde bir değişim yaşadığı görülmektedir.

Kaynak: Küresel Terörizm Veritabanı

Nitekim, terör olaylarının sayısında ve şiddet boyutunda dünya genelinde yaşanan dramatik artışların aksine, Batı Yarımküre ile Avrupa ve Avrasya Bölgeleri'nde sırasıyla %81

ve %71,8 oranlarında düşüşler yaşandığı görülmektedir. Dolayısıyla, dünya genelinde meydana gelen söz konusu artışlara, özellikle Güney ve Orta Asya ile Yakın Doğu Bölgeleri'nde %200'lere varan artışların yön verdiği söylenebilir.

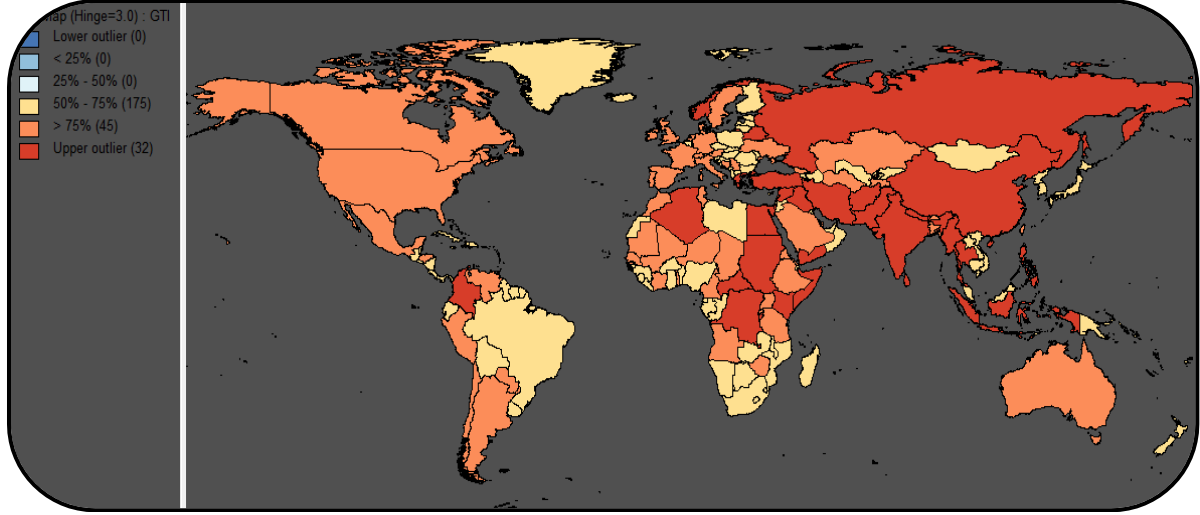
Terör olaylarının belirli bölgelerde yoğunlaşarak bir tür kümelenme örneği sergilemesi terörizmin muhtemel dinamikleri arasında coğrafi bölge faktörünün de olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir. Bu durum, bir ülkenin teröre sebebiyet verecek olası dinamikleri taşıyor olsa bile salt sorunlu bir bölgede bulunmasından dolayı terör sorunuyla karşı karşıya kalabileceği izlenimini vermektedir. Dolayısıyla, terörizmin muhtemel dinamikleri arasında ülkelerin bölgesel konumlarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Nitekim, 2013 yılı GTI değerleri en üst seviyede olan beş ülkenin bir takım sorunların kısır bir döngü şeklinde süregeldiği bölgelerde bulunması bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Tablo: 2
Terörden en çok etkilenen ülkeler ve bölgeleri (2013 yılı)

ÜLKE	BÖLGESİ
Irak	Yakın Doğu
Afganistan	Güney ve Orta Asya
Pakistan	Güney ve Orta Asya
Nijerya	Afrika (Sahra Altı)
Suriye	Yakın Doğu

Kaynak: Küresel Terörizm Veritabanı

Gerek meydana gelen olay sayılarının ve ölümlerle sonuçlanan olayların toplam içerisindeki payının; gerekse de kullanılan silahların ve hedef alınan unsurların 2001 sonrasında belirgin bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Batı - Doğu ekseninde genişleyen ve küresel boyutlar kazandığı anlaşılan terörizm olgusunun daha da karmaşık bir hal alması ve önlenemez bir yükseliş göstermesi muhtemel dinamiklerinin belirlenerek etkin önlemler alınmasını zorunlu kılmaktadır. Nitekim, Şekil 1'de küresel bir nitelik kazandığı görülen terörizm olgusu bir kaç ülkeden ziyade devletler sistemi içerisindeki tüm ülkeleri tehdit etmektedir.

Şekil:1

Terörizmin şiddet boyutunun mekansal örüntüsü (2011)

Kaynak: GTI verileri üzerinden GeoDa Programı yardımıyla oluşturulmuştur.

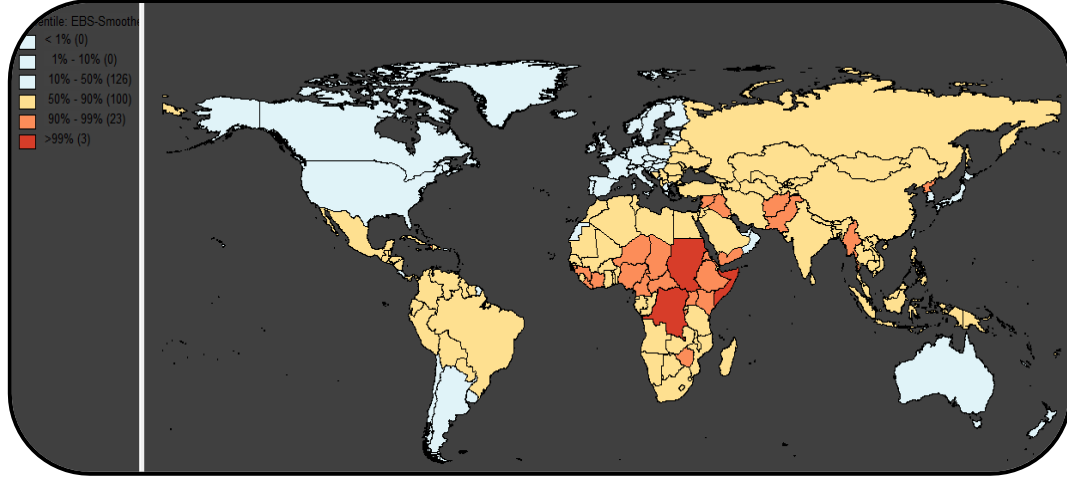
2. Kırılgan - Başarısız Devlet Olgusu

Özellikle Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle son bulan Soğuk Savaş Dönemi'nden sonra birçok akademisyen ve politika yapıcının ilgisini çeken "devlet başarısızlığı" olgusu, 1990 öncesinde Robert H. Jackson'un "sözde devletler" tanımlamasıyla benzer olmasına rağmen; 1990'ların başlarında Madeleine Albright ve diğerlerinin katkılarıyla popüler hale gelmiştir (Cojanu ve Popescu, 2007, s. 114). Çok tartışılmakla birlikte zayıf, başarısız ve güçlü devlet kavramlarının tanımlanmasında uzlaşmaya varılamadığı görülmektedir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak uluslararası sistem içerisinde, kırılgan ve başarısız devletlerin hangileri olduğu ve sayılarının kaç olduğu noktasında da farklılıklar görülmektedir. Örneğin, Birleşmiş Devletler Ulusal Güvenlik ve Zayıf Devletler Komisyonu'nun tahminlerine göre, kırılgan devlet sayısı 50 ile 60 arasında değişmekte iken; Birleşik Krallık Uluslararası Kalkınma Departmanı'na göre bu sayısı 46'dır. Öte yandan, Dünya Bankası'nın benzer bir tasnifini yansıtan Stres Altındaki Düşük Gelirli Ülkeler (LICUS) kategorisinde ise, 30 ülke yer almaktadır (Patrick, 2006, s. 29). Tüm bu farklılıklara rağmen güçlü, zayıf ve başarısız devletlerin bir takım kriterler dahilinde birbirlerinden ayırt edilmeleri mümkündür.

Uluslararası sistemin temel birimleri olan ulus devletlerin vatandaşlarının gözünde meşruiyetlerini koruyabilmeleri varlıklarını sürdürebilmelerinin en önemli dayanak noktasıdır. Ulus devletlerin meşruiyetlerini koruyabilmeleri ise; vatandaşlarının can ve mal güvenliğinin sağlanması, hukukun üstünlüğünün tahsis edilmesi, tatmin edici düzeylerde sağlık, eğitim ve altyapı gibi hizmetlerin tesisi, şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkelerinin tamamen hayata geçirilmesi gibi varoluş sebepleri olan siyasi, iktisadi, hukuki ve toplumsal alanlardaki temel

fonksiyonlarını yerine getirmelerine bağlıdır. Söz konusu listenin arttırılması mümkün olmakla birlikte, zayıf / kırılğan devletleri, bahsi edilen siyasi, hukuki, iktisadi ve toplumsal alandaki temel fonksiyonlarının bir kısmının ya da tamamının yerine getirilmesinde etkili bir performans sergileyemeyen; kısır bir döngü halini almış yapısal sorunlarla boğuşan devletler olarak tanımlamamız mümkündür. Tüm bu olumsuz koşullara ek olarak derin ve yıkıcı bir çatışma ortamı ile dilsel, ırk ve/veya inanç temelli parçalanmanın hat safhaya ulaşması neticesinde kendi vatandaşlarının gözünde meşruluğunun sorgulandığı devletlerse Başarısız Devletler olarak tanımlanabilir. Fakat; şu da hemen belirtmelidir ki; etnik, dilsel ve/veya inanç temelli toplumsal farklılıkların ya da çatışma ve şiddet ortamının tek başına başarısızlığa sebep olan faktörler olduğu ya da bunların mutlak bir başarısızlık faktörü olduğu söylenemez (Rotberg, 2003, s. 4). Bununla birlikte; başarısız devletleri zayıf devletlerden ayıran temel ayrımın kendi toprak parçaları üzerindeki hakimiyetlerini kısmen ya da tamamen kaybetmeleri ve meşruiyetlerinin sorgulanması olduğu söylenebilir.

Terör örgütlerinin kolay hareket edebildikleri, uyuşturucu ve silah kaçakçılığının denetim altına alınamadığı toprak parçalarına dönüşen bu tür devletlerin uluslararası sistemin güvenliği için tehdit unsuru oluşturdukları açıktır. Nitekim; 2006 yılında sayıları 93 olan kritik düzey statüsündeki devletlerin 2013 yılında 108'e yükselmesi⁵, bu tehlikenin artarak devam ettiğinin göstergesidir. Bu durum, Condoleeza Rice'ın Garfinkle (2005) ile yaptığı röportajda, zayıf devletlerin terörizm için elverişli bir zemin ya da geçiş güzergahı haline dönüşerek uluslararası sistem içerisinde bir tür yayılma etkisine sahip olduklarına yönelik açıklamalarını destekler niteliktedir. Başka bir ifadeyle, Kırılğan ve Başarısız Devlet olgusu, bir tür bulaşıcı illet gibi sınır komşuları başta olmak üzere bölgedeki diğer devletlere hızla yayılmakta ve bu durum küreselleşmeyle birlikte her geçen gün daha da entegre hale gelen uluslararası sistemde barış ve istikrarı tehdit etmektedir. Nitekim; GeoDa Programı yardımıyla Kırılğan - Başarısız Devlet olgusunun mekansal örüntüsünün yer aldığı Şekil 2'de görüldüğü gibi başarısız devlet unsurunun siyasi, askeri ve iktisadi bozuklukların ön plana çıktığı lokasyonlarda yoğunluk göstermesi bahsi edilen yayılma etkisinin göstergesi niteliğindedir.

Şekil: 2

Başarısız devlet olgusunun mekansal örüntüsü (2013)

Kaynak: "Fund for Peace" verileri üzerinden GeoDa Programı yardımıyla oluşturulmuştur.

Sarı Renk: İkaz Düzeyi; Kırmızı Renk: Tehlike Düzeyi

Yıllarca süren iç savaşların yaşam alanlarını yok ettiği ülkelerde, insanlar daha güvenli bir yer bulabilmek adına ülkelerini terk etmektedirler. İktisadi, siyasi ve toplumsal yapının çökmeye başladığı bu gibi ülkelerde, kısmi bir otoriteye sahip devletlerin temel fonksiyonlarını yerine getirmekte başarısız oldukları söylenebilir. 2011 yılı FSI değerlerine⁶ göre; alarm düzeyi çok yüksek belirlenen dört ülkenin kişi başına düşen milli gelir düzeylerinden yönetim endeksine kadar bir takım iktisadi, politik ve toplumsal temelli değişkenlerin yer aldığı Tablo 3, bu ülkelerin içinde bulunduğu durumu göstermektedir. Nitekim, bu ülkelerde terör olaylarının şiddet düzeyi hat safhada olduğu gibi ülkelerin insani kalkınma endeksi değerleri ortalamanın oldukça altındadır. Bununla birlikte hiç birinin özgür statüsünde olmaması da dikkat çeken bir diğer unsurdur.

Tablo: 3

Yüksek tehlike düzeyindeki ülkelerin iktisadi ve politik durumu

Ülke	FSI	GTI	HDI	Gelir Grubu	Rejim Türü	Özgürlük Statüsü
Somali	113.4	7.24	//	LI	-66	Özgür Değil
Çad	110.3	3.01	0,336	LI	Otokrasi	Özgür Değil
Sudan	108.7	6.30	0,419	LMI	Otokrasi	Özgür Değil
Kongo (D.R.)	108.2	6.18	0,299	LI	Kısmi Demokrasi	Özgür Değil

LI: Düşük Gelir Grubu

LMI: Orta-Düşük Gelir Grubu

HDI: İnsani Kalkınma Endeksi

-66 : Sistemin olmaması olarak yorumlanan Yabancı Kesinti Olgusu

// : Veri mevcut değil.

Kaynak: The Fund for Peace, Global Terrorism Database, World Bank.

Başarısız devlet statüsündeki ülkeler "*komşuluk etkisi*" ve "*küresel etki*" olmak üzere temelde iki farklı yayılma etkisine sahiptir. Komşuları üzerinde yayılma gösteren iktisadi etkileri;

- savaştan kaçan mültecilere sığınabilecekleri alanlar tesis edilmesi ve bunların barınma, beslenme vb ihtiyaçlarının yarattığı yük,
- bölgede artan güvenlik sorunları sebebiyle askeri harcamaların arttırılması,
- uluslararası ticaretin sekteye uğraması,
- tüm bölgenin riskli olarak adlandırılmasının yatırımcılar üzerinde kötü itibar bırakması,
- iktisadi büyüme oranlarının düşmesi,

toplumsal etkileri;

- binlerce mültecinin barınma, beslenme, sağlık ve güvenlik sorunları,
- salgın hastalıkların yayılması ve artan suç oranları,
- kitlesel göç hareketleri,
- çatışmaların sıçrama ihtimali,

olarak sıralanabilir (World Bank, 2003, ss. 33-41).

Başarısız devletlerin sahip oldukları toprak parçası üzerinde yaşanan otorite boşluğu illegal örgütlerin yapılanmaları ve rahat hareket edebilmeleri noktasında bulunmaz avantajlar sağlamaktadır. Başarısız devletlerin "*küresel etkisi*" olarak adlandırabileceğimiz bu durum, küresel boyuttaki terör örgütleriyle mücadeleyi güçleştirmekte, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi illegal unsurların önüne geçilemez bir hal almasına sebep olmaktadır. Gerek ülke içinde ve komşuları üzerinde; gerekse de küresel ölçekte yarattıkları istikrarsızlık süreçleri sebebiyle başarısız devletlerin uluslararası sistemin işlerliğini bozduğu ve barış ortamını tehdit ettiği açıktır. Nitekim; 2013 yılı itibariyle terörün hat safhada olduğu beş ülkenin başarısız devlet endeksi (FSI) bağlamında yüksek ikaz düzeyinde olması, başarısızlık olgusunun mevcut terör olaylarının yayılması ve şiddetinin tırmanması noktasında elverişli bir zemin hazırladığını göstermektedir.

Tablo: 4
Terörden en çok etkilenen ülkeler ve FSI değerleri

ÜLKE	FSI (2013 YILI)	Statüsü
Irak	103,9	Yüksek İkaz Düzeyinde
Afganistan	106,7	Yüksek İkaz Düzeyinde
Pakistan	102,9	Yüksek İkaz Düzeyinde
Nijerya	100,7	Yüksek İkaz Düzeyinde
Suriye	97,4	İkaz Düzeyinde

Kaynak: Fund for Peace ve Vision of Humanity.

Nitekim; birçok akademisyen ve politika yapıcının her geçen gün daha da kararlı bir şekilde kabul ettiği gerçek şudur ki, kırılğan ya da başarısız devletler bilinçli olarak ya da bünyelerinde barındırdıkları koşulların sebep olduğu çaresizlikten dolayı terörist yapılanmalar için elverişli bir zemin hazırlamaktadır. Ancak; kırılğanlık ya da başarısızlık koşullarının ne terörist yapılanmaların ortaya çıkmasında mutlak ne de tek başlarına yeterli birer faktör oldukları öne sürülebilir. Nitekim, 2013 yılı verilerinden hareketle kırılğan - başarısız devlet olgusu (etken) ile şiddetli terör olayları (vaka) arasındaki ilişkiye dayalı olarak oluşturulan vaka - kontrol araştırmasının⁷ bulguları bu durumu desteklemektedir. Tablo 5'te yer alan bu bulgulara göre, devlet başarısızlığı olgusunun uyarı eşiğinin (70 endeks değeri) altında olduğu 59 ülkeden yalnızca dördünde⁸ terörün şiddetinin hissedilen düzeyde olması başarısızlık olgusundan uzak olan ülkelerde terör olaylarının şiddet düzeyinin de düşük olduğunu göstermektedir. Fakat; başarısızlık etkeninin olduğu; yani başarısız devlet endeksinin uyarı düzeyinin üzerinde olduğu 97 ülkeden 60'ında terör olaylarının görülmemesi ya da bu ülkelerde terörün şiddet boyutunun düşük olması başarısızlık olgusunun teröre sebebiyet vereceğine yönelik bir genellemeye gidilmesine engel olmaktadır.

Tablo: 5 Vaka - kontrol araştırması kırılğan-başarısız devlet olgusu	VAKA (GTI ≥ 3.50)	KONTROL (GTI < 3.50)	Toplam Ülke Sayısı
Etken Var (FSI ≥ 70)	37 ülke	60 ülke	97
Etken Yok (FSI < 70)	4 ülke	55 ülke	59
Toplam Ülke Sayısı	41	115	

FSI : Fragile States Index (Kırılğan Devlet Endeksi)
GTI : Global Terrorism Index (Küresel Terörizm Endeksi)

Kaynak: "Fund for Peace" ve "Vision of Humanity" veritabanlarından derlenmiştir.

Dolayısıyla, başarısız devlet olgusunun direkt olarak ya da salt bir şekilde terörizmin patlak vermesine sebep olamayacağı; ancak var olan terörün şiddetini ve etki alanının artmasında katalizör etkisi yaratabileceği söylenebilir. Nitekim; şu da bir gerçektir ki; güçlü, istikrarlı ve etkin devletlerde, terörist örgütlenmeler barınmamaktadır. Başka bir ifadeyle, terörist grupların Somali, Afganistan, Sudan gibi kırılğan ya da başarısız diyebileceğimiz devletlerin sınırları içinde barınmaları ihtimali, güçlü ve istikrarlı devletlere nazaran daha yüksektir (Newman, 2007, s. 463). Bu da siyasi, iktisadi ve toplumsal dinamikleri olan kırılğanlık - başarısızlık faktörünün mutlak olmasa da önemli ve dikkate değer bir unsur olarak terörizmin muhtemel dinamikleri arasında incelenmesini ve uluslararası sistemin güvenliği açısından başarısız devletlerin her geçen gün daha da büyük bir tehdit oluşturduğu gerçeğinin kabul edilmesini gerektirmektedir.

Sonuç olarak, Kırılgan Devlet ya da Devlet Başarısızlığı olguları terörist yapılanmaların ortaya çıkmasına sebep olmaktan ziyade; var olan terörist faaliyetlerin artmasında ve yayılmasında bir tür katalizör etkisi yaratan unsurlar olarak görülmelidir. Nitekim; herhangi bir lokasyonda terörist yapılanmanın ortaya çıkması ve faaliyet göstermesinin ardında politik, ekonomik, sosyal, psikolojik, tarihsel, çevresel ve konjonktürel faktörlerin olabileceği unutulmamalıdır.

3. Ampirik Literatürün Değerlendirilmesi

Terörizm gibi politik şiddet unsurlarının iktisadi, politik ve toplumsal dinamiklerini inceleyen ampirik çalışmaların birbirlerine zıt bulguları dikkat çekici düzeydedir. Örneğin; Muller ve Seligson (1987), yaşanan iç çatışmalar sonucunda bir milyon kişi başına düşen ölüm oranlarının doğal logaritmasını alarak hesap ettikleri politik şiddet unsuru üzerinden 1973 - 1977 dönemini kapsayan ve çeşitli ülke örnekleri dahilinde tahminledikleri Çoklu Regresyon Modeli neticesinde, baskıcı rejimlere yönelik oluşturdukları kukla değişkenin ve gelir dağılımı adaletsizliğinin politik şiddet unsuru üzerinde direkt olarak arttırıcı etkilerinin olduğuna yönelik bulgular tespit etmişlerdir.

Boswell ve Dixon (1990); şiddete dayalı ayaklanmalar ile siyasi rejim baskısı, gelir dağılımı adaletsizliği, iktisadi kalkınma ve ülkelerin uluslararası sistem içerisindeki merkez, çevre ve yarı çevre gibi "dünya sistemi konumları" arasındaki ilişkiyi analiz edebilmek adına, 1973 - 1977 dönemi 63 ülkeye ait veriler üzerinden uyguladıkları En Küçük Kareler Yöntemi neticesinde, iktisadi büyüme ile şiddete dayalı ayaklanmalar arasında negatif yönlü, gelir dağılımı adaletsizliği arasında pozitif yönlü; karesel formda modele dahil ettikleri siyasi rejim baskısı değişkenine ilişkinse ters -U şeklinde bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Fakat; ülkelerin dünya sistemi içerisindeki konumlarının istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir etkisini tespit edememişlerdir.

Abadie (2004); terörizm riskinin olası iktisadi, siyasi ve toplumsal köklerini belirleyebilmek adına 186 ülke için 2003 - 2004 yılları dahilinde oluşturulmuş ve 0-100 arasında değerler alabilen WMRC - GTI endeks değerleri ile yoksulluk, politik özgürlük ve etnik - dilsel temelli parçalanma gibi sosyo-iktisadi ve sosyo-politik faktörleri dahil ettiği ve En Küçük Kareler Yöntemi yardımıyla tahminlediği ekonometrik model sonucunda, politik haklara ilişkin ters U şeklindeki karesel ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiyi yakalayabilmiştir. Ayrıca, etnik ve dini temelli parçalanma değişkenlerine ilişkin anlamlı bir ilişki saptayamazken dilsel temelli parçalanmanın ve ülkelerin yüzölçümü ve yüksekliği gibi coğrafi faktörlerin terörün süregelmesi üzerinde arttırıcı etkilere sahip olduğuna dair bulgular tespit etmiştir.

Piazza (2006); yoksulluk, gelir dağılımı adaletsizliği ve zayıf iktisadi kalkınma düzeyi gibi iktisadi dinamiklerin terörizmin sebepleri arasında yer aldığına yönelik özellikle 9/11 sonrası oluşan yaygın kanıyı ampirik olarak test edebilmek adına, 1986 ve 2002 yılları dahilinde 96 ülkeye ait politik ve demografik kontrol değişkenler ile birlikte işsizlik, gelir dağılımı adaletsizliği ve yoksulluk gibi değişkenlere ait veriler üzerinden uyguladığı En Küçük Kareler Yöntemi neticesinde, nüfus büyüklüğü, etnik ve dini çeşitlilik ile politik ve sivil özgürlük gibi faktörlerin aksine; herhangi bir iktisadi kalkınma göstergesi ile gerek terörist saldırılar; gerekse de bu saldırılar neticesinde verilen zayıflar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptayamamıştır.

Richardson (2011); genel itibariyle beklenen ile gerçekleşen refah düzeyleri arasında oluşacak negatif yönlü bir farkın bireyleri politik şiddete yönlendireceği yönündeki Göreceli Mahrumiyet Teorisi'nin terör olayları düzlemindeki geçerliliğini analiz etmek adına, işsizlik ve yüksek eğitim düzeyi gibi değişkenlerin gecikmeli değerleri ile terörist saldırılar arasındaki olası ilişkiyi incelediği ve 1980 - 2008 dönemi dahilinde 56 ülkeyi dikkate alarak uyguladığı En Küçük Kareler Yöntemi neticesinde, işsizlik ve önceki yıllara ait terörist saldırıların cari yıldaki terörist saldırılar üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkilere sahip olduğuna dair bulgulara ulaşırken; yüksek eğitim düzeyine ilişkin değişkene ait istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir bulguya ulaşamamıştır. Bununla birlikte; kişi başına düşen gelir, politik haklar ve sivil özgürlükler ile dış yardımlara ilişkin modele dahil ettiği değişkenler için de anlamlı bulgular elde edememiştir.

4. Yöntem ve Analiz

4.1. Veri Seti ve Değişkenler

Küresel Terörizm Veritabanı'nda kayıtlı 156⁹ ülkede meydana gelen terör olaylarının muhtemel dinamiklerin analiz edilmeye çalışıldığı bu çalışmada, oldukça karmaşık bir olguya işaret eden ve her geçen gün farklılaşan terörizm olgusunun muhtemel sosyo-politik dinamikleri olarak ülkelerin demokratikleşme değerleri, muhtemel toplumsal dinamikleri olarak başarısız devlet endeksi değerleri ve nüfus büyüklükleri dikkate alınmıştır. Bununla birlikte, terörizmin psikolojik boyutlarının olup olmadığının tespiti için gölge değişkenlerden yararlanılmıştır. Bahsi edilen değişkenlere ilişkin verilerin karakteristik özellikleri ile elde edildikleri kaynaklar ve öngörülen etkilerine yönelik açıklamalar Tablo 6'da verilmiştir.

Modelde bağımlı değişken olarak yer alan Küresel Terörizm Endeksi (GTI), terörizmin etki düzeyini ifade etmek amacıyla beşer yıllık azalan ortalamalar ve çeşitli ölçütler doğrultusunda ağırlıklandırılmış, 0 ila 10 arasında değişen değerleri ifade etmektedir.

Açıklayıcı değişkenlerin özelliklerine geçmeden önce hemen belirtmelidir ki; tüm açıklayıcı değişkenler, bağımlı değişkenle tutarlı olmaları amacıyla beşer yıllık ortalamaları ve birer yıllık gecikmeli değerleri alınarak modele dahil edilmiştir. Öte yandan; söz konusu değişkene ait veri seti 2002 - 2013 yılları arasında mevcut olmasına rağmen; seçili tüm açıklayıcı değişkenler üzerinden dengeli panel uygulamasına imkan verilebilmesi adına, analizin zaman boyutu 2007 - 2011 yıllarıyla sınırlı tutulmak zorunda kalmıştır.¹⁰

Tablo: 6
Analizde kullanılan değişkenlerin karakteristik özellikleri

<i>Değişkenler (2007-2011)</i>	<i>Kısaltma</i>	<i>Açıklama</i>	<i>Öngörü</i>	<i>Kaynak</i>
Küresel Terörizm Endeksi	GTI	Terörizmin şiddet boyutunu gösteren endeks değerleri		Vision of Humanity
<i>Açıklayıcı Değişkenler</i>	FSI	Kırılgan Devlet Endeksi değerleri	+	Fund for Peace
	"polityIV"	Ülkelerin politik statüsünü gösteren endeks değerleri (-10 +10)	-	PolityIV www.sytemic peace.org
	Psikolojik Faktör (PSK)	Terör olayları ve teröre verilen askeri karşılıklar sonucunda ölen ve yaralananların sayısının 1000 ve üzeri olduğu ülkelere 1; diğerlerine 0 verilmesiyle oluşturulmuş gölge değişken	+	Global Terrorism Database
	ln NFS	Toplam nüfus değerleri	+	World Bank

Terörizmin sosyo-politik dinamiklerini yansıtmaya adanmış dikkate alınan "polity IV" değerleri, -10 ila +10 arasında değerler alan ve çeşitli aralıklar dahilinde ülkeleri rejim türleri boyutunda tasnif eden bir tür sıralama ölçütü olarak değerlendirilebilir.¹¹ Gerek teorik düzlemde; gerekse de ampirik literatürde geniş yer bulması bakımından, söz konusu değişkeninin negatif bir katsayı alacağı öngörülmektedir. Çünkü, bireylerin taleplerini demokratik platformlarda ve demokrasi kültürünü benimsemiş kamu kurumları aracılığıyla dile getirmeleri ve sonuç almaları, terör vb. girişimlerde bulunmaları önünde ciddi bir fırsat maliyeti yaratacaktır. Nitekim, çeşitli çalışmalar demokratik devletlerin iç çatışmalara daha az sıklıkla maruz kaldıklarını ortaya koymaktadır (Hegre, 2014, s. 139). Polity IV veri seti, 1946-2013 dönemi dahilinde 167 ülkenin hükümet şekillerinin -10 ile +10 arasında olmak üzere sayısallaştırılmış yıllık değerlerini ifade etmektedir ve bu değerler, otokratik düzene geçiş, devrim, askeri darbeler ve merkezi otoritenin çöküşü (devlet başarısızlığı) gibi önemli politik değişikliklerin göz önünde bulundurulmasıyla oluşturulmaktadır.¹²

Devletlerin başarısızlık olgusuna karşı duyarlılıklarını ölçen Kırılgan Devlet Endeksi (FSI) ise, "Fund for Peace" tarafından toplamda 178 ülke için oluşturulmuş yıllık endeks değerlerini ifade etmektedir. Dört sosyal, iki iktisadi, altı politik ve askeri olmak üzere toplamda on iki farklı gösterge yardımıyla oluşturulan bu endeks değerleri, 0 - 120 arasında değişmekte ve ülkeleri alarm düzeyinde, ikaz düzeyinde, durağan ve sürdürülebilir olmak üzere risk boyutunda hiyerarşik bir sıralamaya tabi tutmaktadır. Herhangi bir toprak parçası üzerindeki mevcut terörist faaliyetlerin artmasında ve yayılmasında bir tür katalizör etkisi yaratan bir unsur olarak değerlendirilebilecek kırılgan-başarısız devlet olgusuna ilişkin değişkenin negatif bir katsayı alacağı öngörülebilir.

Belli bir lokasyonda terörün çok uzun süreler varlığını sürdürmesi ve özellikle yüksek can kayıplarına sebebiyet vermesi terörün kısır bir döngü şeklinde süregelmesi ve bir açmaza dönüşmesi olgusunu gündeme getirebilmektedir. Barışın tesisi ve terörün sonlandırılması noktasında bir tür "psikolojik duvar" olarak nitelendirilebilecek olan bu olası sürecin terör faaliyetlerini daha da şiddetlendirmesi muhtemeldir. Bu ihtimalin analiz edilebilmesi adına modele dahil edilen "psikolojik faktör" değişkeni, START veri tabanı¹³ kayıtlıları dahilinde her bir ülkede terörün patlak verdiği günden bu yana yaşanan terör olayları neticesinde yaşamını yitiren ve yaralananların sayısının 1000'in üzerinde olduğu ülkelere 1; diğerlerine ise 0 değerinin verilmesiyle oluşturulmuş bir gölge değişkendir.¹⁴ Bu doğrultuda, söz konusu değişkenin pozitif bir katsayıya sahip olacağı öngörülebilir. Son olarak, terörizm çalışmalarında kontrol değişkeni olarak yer alan ülkelerin nüfus büyüklükleri logaritmik formda modele eklenmiştir. Nüfus artışının bünyesinde barındırdığı sorunlar dikkate alındığında değişkene ait katsayının pozitif değerler alacağı öngörülmektedir. Son olarak, terörizm çalışmalarında kontrol değişkeni olarak yer alan ülkelerin nüfus büyüklükleri logaritmik formda modele eklenmiştir. Nüfus artışının bünyesinde barındırdığı sorunlar dikkate alındığında değişkene ait katsayının pozitif değerler alacağı öngörülmektedir.

4.2. Ekonometrik Model ve Analiz

Küresel Terörizm Veritabanı'nda kayıtlı 156 ülkede meydana gelen terör olaylarının boyutu ile bir takım siyasi, psikolojik ve toplumsal dinamikler arasındaki ilişkinin analiz edilerek bir anlamda, terörizmin tetikleyici unsurları arasında hiyerarşik bir önem sırası oluşturmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, 2007 - 2011 dönemini ve 156 ülkeyi kapsayan yıllık veriler yardımıyla Havuzlanmış / Karma Panel Model tahminlenmiştir. Ancak; Havuzlanmış Panel Model'de, her bir kesit için tek bir sabit terim belirlenmekte, böylece kesitler arası

türdeşliğin olduğu varsayılmaktadır. Bu modelin asıl sorunu kesitler arası ayırım yapmaması ve değişkenler arası ilişkinin zaman içinde bütün kesitler için aynı olup olmadığını söyleyememesidir (Gujarati ve Porter, 2012, s. 594). Oysaki; analizde dikkate alınan 156 ülkenin gözlemlenemeyen farklılıklara sahip olmaları oldukça muhtemeldir. Bu tür farklılıklarının dikkate alındığı modellerde Sabit Etkiler Panel Modeli ve Rastal Etkiler Panel Modeli'dir. Bu noktada, analizdeki kesitlerin (ülkeler) belli karakteristik özelliklere sahip alt bölgeler olmadığı ve daha büyük bir ana kütlede rastal bir şekilde çekildiğine kuvvetle inandığımızdan geçerli modelin Rastal Etkiler Panel Modeli¹⁵ olduğu varsayımıyla hareket edilmiştir. Rastal Etkiler Panel Modeli'nin bulgularına Tablo 7'de yer verilmiştir. Modelin fonksiyonel formu şu şekilde gösterilebilir:

Terörün Şiddet Boyutu = f (Toplumsal Dinamikler + Politik Dinamikler + Psikolojik Dinamikler)

Başka bir ifadeyle;

$$GTI_{it} = \beta_1 + \beta_2 * FSI_{it} + \beta_3 * NFS_{it} + \beta_4 * Polity IV_{it} + \beta_5 * Psikolojik Faktör_{it} + u_{it}$$

i: 1, ... , 156 (Kesit Boyutu) t: 1, ... , 5 (Zaman Boyutu)

4.3. Ampirik Bulgular

Rastal Etkiler Panel Modeli'nin bulguları Tablo 7'de yer almaktadır. 2007 - 2011 dönemi dahilinde beş yıllık süreci ve 156 farklı ülkeyi kapsayan bu modelin gözlem sayısı 780'dir. Söz konusu örneklem dahilinde terör olaylarının temel belirleyicilerinin ve bunların önem derecelerinin saptanması amacıyla tahminlenen Rastal Etkiler Panel Modeli sonuçlarına göre, açıklayıcı değişken olarak modele dahil edilen değişkenlerden kırılıp devlet endeksi, psikolojik faktör ve nüfus büyüklüğü değişkenlerinin teorik ve ampirik literatürle paralellik oluşturacak şekilde öngörülen etkileri taşıdıkları ve farklı anlamlılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Ancak, ülkelerin demokratikleşme düzeyini gösteren polityIV değişkeni her ne kadar öngörülere uygun bir şekilde negatif değer almış olsa da istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu durum, söz konusu örneklem dahilinde ülkelerin demokratikleşme düzeyi ile terörün şiddet boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığını; terör olaylarının daha ziyade devlet başarısızlığı, nüfus ve teröre verilen zayıflıklar gibi toplumsal ve psikolojik faktörler ekseninde şekillendiğini göstermektedir.

Tablo: 7
Regresyon analizi sonuçları

2007-2011 (156 ülke) B'lı Değişken: GTI	Rastal Etkiler Panel Modeli (Panel EGLS)
---	---

<i>Period SUR (Panel Corrected Standard Errors)</i>	
Sabit	-13.54*** (1.40)
FSI	0.03*** (0.005)
PolityIV	-0.008 (0.017)
PSK	0.15* (0.084)
ln NFS	0.80*** (0.085)

Diagnostik Testler ve Değerlendirme Kriterleri

Jarque&Berra	5.4092 [0.066]
Durbin Watson d İstatistiği	1.0953
Adj. R ²	0.42
N*T	780

Not: *, **, *** simgeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 olmak üzere anlamlılık düzeylerini, parantez içindeki değerler **değişen varyansa göre düzeltilmiş standart hataları**; köşeli parantez [] içindeki değerler p-olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Elde edilen bulgulara göre, ülkelerin başarısızlık boyutlarını yansıtan Kırılğan Devlet Endeksinde (FSI) meydana gelecek 1 birimlik artış, terörün şiddet boyutunun 0,03 endeks değeri arttırmaktadır. Bu durum, ciddi bir etki yaratmamakla birlikte kırılğan - başarısız devlet unsurunun terör olaylarının yayılması ve şiddet boyutunun tırmanması noktasında etkili bir faktör olduğunu göstermektedir.

Terör ve teröre verilen askeri karşılıklar sonucunda yaralanan ve hayatını kaybedenlerin sayısı üzerinden oluşturulan psikolojik faktör gölge değişkeninin %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgular, terör sebebiyle verilen zayıpların ortalamanın üzerine çıkması halinde terörün şiddet düzeyini 0,15 birim arttırdığı göstermektedir. Bu durum, bir bölgede süregelen terör olaylarının ve insan kayıplarının sayısı arttıkça terörün bir açmazla dönüştüğünün de sinyallerini vermektedir. Başka bir ifadeyle, insan kayıpları terörün sonlandırılmasında bir tür “psikolojik duvar” mahiyetindedir.

Sonuç

Çok kutuplu bir yapıya doğru evrilmekte olan dünya sistemi içerisinde terörün rahat bir yayılma imkanı bulduğu başarısız devletlerin sayısındaki artış ve terörün akıl almaz yükselişi, uluslararası sistemin işlerliği ve kalıcı barışın tesisi için tehdit oluşturmaktadır. Son çeyrek asırdır teknoloji dünyasında ve silah sanayinde yaşanan gelişmeler terörist saldırıların mekan

ve zaman boyutunu ortadan kaldırmış durumdadır. Bu sebeple, devletler sistemi içerisinde bu denli büyük boyutlara ulaşarak kısır bir döngü halini alan terörizm sorunsalının ivedilikle çözüme kavuşturulamaması, yalnızca kırılğan - başarısız devlet statüsündeki ülkelerin değil; aynı zamanda refah düzeyi yüksek gelişmiş ülkelerin de yarınını belirsiz kılmaktadır. Dolayısıyla, bugün gelinen noktada, büyük güçler başta olmak üzere Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşları meşgul eden terörizmle mücadele sorunsalının başarıya ulaşabilmesi, terörizm unsurunun temelinde yatan muhtemel dinamiklerin doğru bir şekilde saptanmasını ve bu doğrultuda rasyonel önlemlerin devreye sokulmasını; yani meseleye proaktif güvenlik önlemleri perspektifinden bakılmasını gerektirmektedir. Nitekim; gerek ulusal; gerekse de uluslararası örnekler dahilinde, terörizmle mücadelede salt askeri yöntemlerin uzun vadede fayda etmediği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, uluslararası barışı tehdit eden ve her geçen gün çözüme kavuşturulması daha da güçleşen terörizm unsurunun muhtemel dinamiklerini belirlemek daha da önemli hale gelmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, terörist faaliyetlerin sebep olduğu can ve mal kayıplarının hat safhaya ulaştığı ülkelerin birçoğunun yoksulluk, sosyal ayrışma, demokratik değerlerden uzak olma ve tümünün doğal bir sonucu olarak kalitesiz bir yaşam standardına sahip olma gibi belirgin karakteristik özellikler sergileyen kırılğan - başarısız devlet statüsünde olmaları, her geçen gün daha da karmaşıklaşan bir yapıya bürünen terörizm olgusunun muhtemel dinamikleri arasında devlet başarısızlığı olgusunun olabileceği fikrini gündeme getirmektedir. Nitekim; 2007 - 2011 yılları dahilinde 156 ülkede meydana gelen terörist faaliyetlerin temel belirleyicilerinin saptanması amacıyla tahminlenen Rassal Etkiler Panel Modeli neticesinde elde edilen ve istatistiksel olarak anlamlı olan bulgular, bu öngörülerini destekler niteliktedir. Elde edilen bu bulgular devlet başarısızlığı olgusunun terörizmin yayılmasında elverişli bir zeminsel faktör olduğunun göstergesi niteliğindedir. Bu sebeple, politika yapıcılarının ülkeleri terör örgütlerinin kolay hareket edebildikleri, uyuşturucu ve silah kaçakçılığının denetim altına alınamadığı toprak parçalarına dönüştüren devlet başarısızlığı olgusuyla iktisadi ve politik açıdan mücadele etmeleri; bu eksen etrafında oluşturulacak bölgesel paktlar dahilinde proaktif güvenlik önlemlerini devreye sokmaları gerekmektedir.

Son Notlar

* <http://www.un.org>, Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2014.

²<http://www.state.gov>, Erişim Tarihi: 1 Haziran 2014.

³ <http://eur-lex.europa.eu>, Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2014.

⁴ <https://www.start.umd.edu.tr>, Erişim Tarihi: 29 Mayıs 2014.

⁵<http://global.fundforpeace.org/>, Erişim Tarihi: 15 Ocak 2014

⁶ Devletlerin başarısızlık olgusuna karşı duyarlılıklarını ölçen Başarısız Devlet Endeksi (FSI), "Fund for Peace" tarafından 2005 - 2013 yılları dahilinde olmak üzere toplamda 178 ülke için oluşturulmuş yıllık endeks değerlerini ifade etmektedir. 4 sosyal, 2 iktisadi, 6 politik ve askeri olmak üzere toplamda 12 farklı gösterge yardımıyla oluşturulan bu endeks değerleri, 0 -

120 arasında değişmekte ve ülkeleri tehlike düzeyinde, ikaz düzeyinde, durağan ve sürdürülebilir olmak üzere risk boyutunda hiyerarşik bir sıralamaya tabi tutmaktadır.

⁷ Genel olarak epidemiyoloji bilim dalında ve sosyal bilimlerde kullanılan Vaka-Kontrol Araştırması, sonuçtan hareket edilerek nedenin bulunmaya çalışıldığı analitik bir araştırma yöntemidir.

⁸ ABD, İngiltere, Norveç ve Yunanistan.

⁹ Küresel Terörizm Veritabanında kayıtlı 158 ülke olmasına karşın çeşitli değişkenlere ilişkin veri eksikliği sebebiyle İzlanda ve Tayvan analiz dışında tutulmuştur.

¹⁰2012 ve sonrasında yaşanan terör olaylarının yaklaşık % 85'i Suriye'nin de aralarında olduğu beş ülkede meydana gelmektedir. Bu durum veri setinde ciddi bir *outlier* (dışa düşen gözlem) sorunu yaratarak doğrusal regresyon modeli varsayımlarının bozulmasına sebep olduğundan genel devininin dışına çıkan bu yıllar analize dahil edilmemiştir.

¹¹"polityIV" değerlerinin alternatifi olarak görülen ve siyasal haklar ile bireysel özgürlükler üzerinden 195 ülke için oluşturulan "Freedom House Politik Özgürlük Endeksi" yerine "polityIV" verilerinin tercih edilmesinin temel sebebi, daha spesifik bir olgu olan bireysel özgürlüklerin bağımlı değişken olan terörizm endeksi ile içsellik sorunu oluşturması olasılığıdır.

¹² <http://www.systemicpeace.org>, Erişim Tarihi: 13 Ocak 2014.

¹³ <http://www.start.umd.edu/gtd>, Erişim Tarihi: 14 Şubat 2014.

¹⁴Küresel Terörizm Veri Tabanı kayıtlarına göre, örneklemi oluşturan 156 ülkede terörün başladığı ilk günden Aralık 2011 tarihine kadar geçen sürede, terör olayları sebebiyle yaralanan ve ölenlerin aritmetik ortalaması yaklaşık 1000'dir. Bu sebeple 1000 sayısı ortalama değeri ifade etmesi adına eşik değer olarak kabul edilmiştir.

¹⁵ Havuzlanmış (Karma) Panel Modeli'nde, verilerimizin kesit ve zaman serisi özellikleri göz ardı edilerek büyük bir regresyon tahmin edilmektedir. Sabit Etkiler Panel Modeli'nde, her kesit birimine (çalışmada dikkate alınan 156 ülke) kendi sabit (yapay) değişkeni atanmaktadır. Rastal Etkiler Panel Modeli'nde ise, her bir kesitin sabit terim değerinin çok daha büyük bir ana kütlede rastal çekildiği varsayılmaktadır.

Ekler

EK Tablo: 1
Betimsel istatistikler

	<i>Ortalama</i>	<i>Medyan</i>	<i>Maks.</i>	<i>Min.</i>	<i>St. Sapma</i>	<i>Gözlem Sayısı</i>
<i>GTI</i>	1.94	0.85	10.00	0.00	2.37	780
<i>FSI</i>	71.65	77.20	114.7	16.80	23.69	780
<i>ln NFS</i>	16.24	16.12	21.004	13.28	1.45	780
<i>POLITY IV</i>	3.010	6.000	10.00	-10.00	6.810	780
<i>PSK</i>	0.217	0.000	11.00	0.000	0.558	780

EK Tablo: 2
Korelasyon matrisi

	<i>FSI</i>	<i>LNNFS</i>	<i>PSK</i>	<i>POLITY IV</i>
<i>FSI</i>	1			
<i>ln NFS</i>	0.10	1		
<i>PSK</i>	0.29	0.28	1	
<i>POLITY IV</i>	-0.55	0.02	-0.04	1

Kaynakça

Abadie, A. (2006). Poverty, political freedom, and the roots of terrorism. *The Economics of National Security*, 96(2), 50-56.

Alberto, A. ve Perotti, R. (1996). Income distribution, political instability and investment. *European Economic Review*, 40(6), 1203-1228.

Baranyi, S. ve Powell, K. (2005). Fragile states, gender equality and aid effectiveness: a review of Donor perspectives. *The North-South Institute*, 1-15.

- Boswell, T. ve Dixon W. J. (1990). Dependency and rebellion: a cross-national analysis. *American Sociological Review*, 55(4), 540-559.
- Boylan, B. M. (2010). Economic development, religion, and the conditions for domestic terrorism. *Josef Korbel Journal of Advanced International Studies*, 2, 28-44.
- Cederman, L., Hug, S. ve Krebs, F. L. (2010). Democratization and civil war: empirical evidence. *Journal of Conflict Resolution*, 47(4), 377-394.
- Cojanu, V. ve Popescu, A. I. (2007). Analysis of failed states: some problems of definition and measurement. *The Romanian Economic Journal*, 25, 113-132.
- Collier, P. ve Hoeffler, A. (2002). Greed and grievance in civil war. *Oxford Economic Papers*, 56(4), 563-595.
- Collier, P., Elliot, V. L., Hegre, H., Hoeffler, A., Reynal-Querol, M. ve Sambanis, N. (2003). Breaking the conflict trap civil war and development policy. *A World Bank Policy Research Report*, 1-221.
- Esty, D. C., Goldstone, J.A., Gurr, T. R., Harff, B., Levy, M., Dabelko, G. D., Surko, P. T. ve Unger, A. N. (1999). State failure task force report: phase II findings. *Environmental Change & Security Project Report*, 5, 1-24.
- Garfinkle, A. (2005). A conversation with condoleeza rice. *The American Interest*.
- Esty, D. C., Goldstone, J. A., Gurr, T. R., Harff, B., Levy, M., Marshall, M. G., Bates, R. H., Epstein, D. L., Kahl, C. H., Surko, P. T., Ulfelder, J. C. ve Unger, A. N. (2000). State failure task force report: phase III findings. *Science Applications International Corporation*, 1-255.
- Goldstone, J. A., Bates, R. H., Gurr, T. R., Lustik, M., Marshall, M. G., Ulfelder, J. ve Woodward, M. (2010). A global model for forecasting political instability. *American Journal of Political Science*, 54(1),190-208.
- Gujarati, D. N. ve Porter, D. C. (2012). *Temel ekonometri*. (Ü. Şenesen ve G.G. Şenesen, Çev.) İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Hegre, H. (2014). Democracy and armed conflict. *Journal of Peace Research*, 51(2), 139-144.
- Institute for Economics and Peace. (2012). Global terrorism index capturing the impact of terrorism from 2002 - 2011, IEP.
- Lafree, G. ve Dugan, L. (2007). Introducing the global terrorism database. *Terrorism and Political Violence*, 19(2), 181-204.
- Li, Q. (2005). Does democracy promote or reduce transnational terrorist incidents? *Journal of Conflict Resolution*, 49(2), 278-297.

- Marshall, M. G. ve Cole, B. R. (2011). Global report 2011 conflict, governance, and state fragility. Center for Systemic Peace, 1-44.
- Marshall, M. G., Gurr, T. R. ve Jagers, K. (2013). Political regime characteristics and transitions, 1800-2012. *PolityTM IV Project*, Center for Systemic Peace.
- Muller, E. N. ve Seligson, M. (1987). Inequality and insurgency. *The American Political Science Review*, 81(2), 425-452.
- Newman, E. (2007). Weak states, state failure, and terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 19(4), 463-488.
- Patrick, S. (2006). Weak states and global threats: fact or fiction?. *The Washington Quarterly*, 29(2), 27-53.
- Piazza, J. A. (2006). Rooted in poverty?: terrorism, poor economic development and social cleavages. *Terrorism and Political Violence*, 18(1), 159-177.
- Piazza, J. A. (2008). Incubators of terror: do failed and failing states promote transnational terrorism. *International Studies Quarterly*, 52(3), 469-488.
- Richardson, C. (2011). *Relative deprivation theory in terrorism: a study of higher education and unemployment as predictors of terrorism*. Politics Department, New York University.
- Rotberg, R. I. (2003). State failure and state weakness in a time of terror. *Brookings Institution Press*, Washington, D.C. 20036.
- Sunde, U. ve Cervellati, M. (2013). Democratizing for peace? the effect of democratization on civil conflicts. *Oxford Economic Papers*, 66(3), 774-797.
- The National Consortium for Study of Terrorism and Responses to Terrorism. (2013), Annex of statistical information country reports on terrorism 2012, 1-9.
- Wade, S. J. ve Reiter, D. (2007). Does democracy matter?: regime type and suicide terrorism. *Journal of Conflict Resolution*, 51(2), 329-348.
- Walsh, J. I. ve Piazza, J. A. (2010). Why respecting physical integrity rights reduces terrorism. *Comparative Political Studies*, 43(5), 551-577.
- Walter B. F. (2004). Does conflict beget conflict? explaining recurring civil war. *Journal of Peace Research*, 41(3), 371-388.

Kamu Hizmeti Kapsamında Yeni Kamu Yönetiminin Vatandaşlık Anlayışı

Murat AKÇAKAYA*

Yağız AKSAKALOĞLU**

Geliş Tarihi (Received): 28.03.2017 – Kabul Tarihi (Accepted): 13.04.2017

Öz

Refah devletinden neo-liberal politikalara geçişle birlikte Geleneksel Kamu Yönetimi anlayışından (GKY) büyük bir kırılmayı işaret eden Yeni Kamu Yönetimi anlayışı (YKY), köklü reformlarla birlikte kamu yönetimi alanında yeni bir paradigmayı hâkim kılmıştır. Bunun neticesinde doğal olarak kamu hizmeti sunum şekil ve anlayışlarında değişimler yaşanmış ve bu değişimler de vatandaşlık anlayışını doğrudan etkilemiştir. Kamu hizmeti ve vatandaşlık kavramlarının devlet ve kamu yönetimi açısından önemi açıktır. Nitekim vatandaşlara sunulan kamu hizmeti, kamu yönetiminin asli bir unsurudur ve doğal olarak vatandaşlık da kamu hizmetinin asli bir unsurudur. Fakat kamu yönetimi çalışmalarında vatandaşlığın ikinci planda kaldığı görülmektedir. Bu durum, yönetimden işletmeciliğe geçişi işaret eden YKY’de daha çok görülmektedir. Hâlbuki “vatandaşlık”, kamu yönetimi çalışmalarında merkezi bir kavram olmalıdır. Nitekim vatandaşlığın merkeze alınmadığı toplumlarda yönetim krizlerinin ortaya çıkması son derece doğaldır. Ayrıca “vatandaşlık anlayışı” demokratik değerlerden uzak olan kamu yönetimi anlayışlarının da eleştirilmeye ve neticede gerilemeye mahkûm kaldığı görülmektedir. Bu nedenle “kamu hizmeti ve vatandaşlık arasındaki ilişkinin” daha çok değerlendirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu amaçla çalışmada teorik bir çerçevede kamu hizmeti kapsamında YKY’nin vatandaşlık anlayışı değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kamu Hizmeti, Müşteri –Vatandaş Odaklı Kamu Hizmeti, Yeni Kamu Yönetimi, Vatandaşlık*

* Doç.Dr., Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, akcakaya76@hotmail.com

** Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, yagizaksakaloglu@gmail.com

New Public Management's Citizenship Conception In The Context Of Public Service

Abstract

The New Public Management (NPM) approach, which represented a huge inflection from the Traditional Public Administration (TPA) mentality in the wake of transition from the welfare state to neo-liberal policies, ushered in a novel paradigm in the field of public administration with radical reforms. This, in turn, led to changes in the way public service are provided and the manner these services are conceptualized, with direct impact on the concept of citizenship. The concepts of public service and citizenship are of obvious importance for the state and public administration. Indeed, public service provided to citizens constitute a major component of public administration, and citizenship is naturally an essential element of public administration. Studies on public administration, however, tend to treat citizenship as a secondary concept. This is more visible in the NPM, signifying a transition from administration to management. However, "citizenship" should be a central concept in public administration studies. Indeed, it is quite natural for a community to breed administration crises if it does not give citizenship a central role in its affairs. It is witnessed that increased criticism is directed at the public administration approaches whose citizenship conception can hardly be described as democratic and as a result, these perceptions are doomed to fall from grace. Therefore, there is an increased need for evaluation of the "relationship between public service and citizenship." To this end, this study aims to assess the NPM's citizenship concept within the context of public service from a theoretical perspective.

Keywords: *Public Service, Customer-Citizen Oriented Public Service, New Public Management, Citizenship*

Giriş

İdarelerin tarihi çok eskilere dayanmakla birlikte, kamu yönetiminde geleneksel model 19. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkmıştır (Hughes, 2014, s. 95). Nitekim ilk kent devletlerinden imparatorluklara gayri resmi bir şekilde de olsa bir kamu yönetimi yapısı mevcut olmuş fakat kamu yönetiminin bilimsel manada bir disiplin olarak doğuşu 19. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiştir (Parlak ve Doğan, 2016: s. 1). Birçok kamu kurumu da 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında kurulmuştur. Sanayi devrimi; demokratik toplumlarda bürokrasilerin ortaya çıkışı ve bilimsel yönetimin etkisiyle bu dönemde şekillenmiştir (Bourgon, 2008, p. 391).

1920-1970 yılları arasında kamu yönetimi “Altın Çağı’nı” yaşamıştır. Bu 50 yıllık dönemde, hükümetlerin kamu hizmeti ile toplumu ileri taşıyacağı düşünülmüş ve refah devleti yürütülmeye çalışılmıştır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı sırasında bütün bir ekonominin kamu yönetimi tarafından idare edilmesine yönelik uygulamalar (Hughes, 2014, s. 117), bu dönem içerisinde Geleneksel Kamu Yönetimi anlayışını (GKY) refah devleti uygulamalarıyla birlikte güçlendirmiştir. Bununla birlikte, özel sektör dâhil olmak üzere, refah devletinden hizmet talep edilmesi ve devletin de bu talepleri karşılaması, hizmet sunumunun toplumun tüm kesimlerine yönelik gerçekleştirildiğini göstermektedir. Nitekim refah devletin krizi de bu geniş hizmet talepleriyle ortaya çıkmış ve neticede refah devleti çökmüştür (Şaylan, 2003, s. 118).

1970’lerin sonunda ise İngiltere ve ABD’de iktidara gelen muhafazakar hükümetlerin yönetimde uygulamaya geçirdiği reformlar neticesinde GKY’den büyük bir kırılmayı işaret eden Yeni Kamu Yönetimi anlayışı (YKY) ortaya çıkmış ve çok kısa bir zaman diliminde evrensel bir fenomen haline gelmiştir. İngiltere’de Margaret Thatcher ve ABD’de Ronald Reagan, bu dönemde devleti küçültmek ve yeniden yapılandırmak isteyen ve Yeni Sağ olarak da nitelendirilen parti ve liderlere örnek teşkil etmiştir (Eryılmaz, 2013, s. 49). Nitekim Thatcher ve Reagan, Yeni Sağ görüşlerden en fazla etkilenen hükümetleri kurmuş ve hem liberal hem de muhafazakâr Yeni Sağa destek olmuşlardır (Eryılmaz, 2013, s. 51). Bunun neticesinde Reaganizm ve Thatcherizm ile birlikte sosyopolitik açıdan üç önemli değişim gözlemlenmiştir (Şaylan, 2003, s. 195):

- Toplumsal bölüşüm düzeni temelden değişmiştir.
- Devletin ekonomiye müdahalesi radikal bir şekilde değişmiştir.
- Bütün ekonomik süreçlerin küreselleşmesi hız kazanmıştır.

Vatandaşlığın ise sürekli yaşayan ve değişen bir kavramı işaret ettiği ve bu nedenle tanımlanmasının, incelenmesinin ve değerlendirilmesinin oldukça zor ve karmaşık olduğu görülmektedir. Nitekim ulus-devlet öncesi dönemden ulus-ötesi dönem tartışmalarına, Antik Yunan’dan küresel bir dünyaya ve hatta iki komşu devlet olan Fransa’dan Almanya’ya vatandaşlık çalışmaları incelendiğinde kabuğu aynı fakat içeriği tamamen ya da kısmen farklı birçok sonuçla karşılaşılacaktır. Bununla birlikte bilim dünyasında vatandaşlık, siyasetten sosyolojiye, hukuktan tarihe ve iktisada birçok ana ve alt disiplinlerin dikkatini çekmiş ve bunun sonucunda çok çeşitli çalışmalar ortaya koyulmuştur. Fakat kamu yönetimi çalışmalarında vatandaşlığın arka planda kaldığı görülmektedir. Bu eksiklik, özellikle Türkçe literatürde kendini daha çok göstermektedir.

Kamu hizmeti kavramı da vatandaşlık kadar eskiye dayanmaktadır. Benzer şekilde kamu hizmeti de sunuş biçim ve anlayışları açısından günümüze kadar birçok değişime uğramıştır. Ve her iki kavram için de değişim sürmektedir. Refah devletinden neo-liberal politikalara kamu hizmeti sunum şekil ve anlayışlarında görülen değişim de bu durumu kanıtlamaktadır. Kamu hizmeti esasında kamu yönetiminin asli bir unsurudur. Vatandaşlık ise kamu hizmetinin asli bir unsurudur. Bu nedenle vatandaşlığın olmadığı bir durumda kamu hizmetinden bahsedilemez ve aynı şekilde kamu hizmeti sunumunun olmadığı bir toplumda da kamu yönetiminin varlığı bir anlam ifade etmez. Bu nedenle kamu yönetimi, ister bir bilim dalını ister bürokrasiyi işaret etsin, vatandaşlık açısından eksik kaldığında ortaya sağlıklı sonuçların çıkması beklenemez. Çalışmada bu varsayım temel alınarak, kamu hizmeti kapsamında YKY'nin vatandaşlık anlayışı ele alınmaktadır. Nitekim kamu yönetimi disiplini içinde görülen hızlı değişim, kamu hizmeti sunumunu ve doğal olarak da vatandaşlığı doğrudan etkilemektedir.

Çalışmada esasında şu iki soru üzerine odaklanılmaktadır:

-YKY'de nasıl bir “kamu hizmeti anlayışı” öngörülmektedir?

-YKY'nin öngördüğü kamu hizmeti kapsamında ortaya nasıl bir “vatandaşlık anlayışı” çıkmaktadır?

Bu sorular temelinde şekillenen çalışmada “YKY, kamu hizmeti ve vatandaşlık” ile ilgili literatür taraması yapılmakta ve çalışmanın sorularına teorik bir çerçevede cevaplar aranmaktadır. Bu nedenle çalışmada ilk olarak kamu hizmeti kapsamında vatandaşlık anlayışı ele alınmakta; kamu hizmeti, vatandaşlık ve vatandaşlık modelleri açıklanmaktadır. İkinci olarak YKY ele alınmakta; temeli ve özellikleri, YKY'de kamu hizmeti ve olumlu ve olumsuz görüşler çerçevesinde müşteri-vatandaş odaklı kamu hizmeti açıklanmaktadır. Son olarak YKY'nin vatandaşlık anlayışı değerlendirilmektedir.

1. Kamu Hizmeti Kapsamında Vatandaşlık Anlayışı

Devlet ve kamu yönetimi “Gökten inmediği için kutsal, yerden bitmediği için de doğal sayılmaz; ihtiyaçtan doğmuştur.” (Al, 2007, s. 11). Aynı durum vatandaşlık için de geçerlidir. Vatandaşlık da ulus-devletin ihtiyacından doğmuştur fakat aynı kamu yönetiminde olduğu gibi ulus-devlet içerisinde kutsanmış ve sanki doğal bir durummuş gibi kabul edilmiştir. Fakat kamu yönetimi çalışmalarında vatandaşlığa yeterince yer verilmediği görülmektedir. Örneğin bu durum YKY çalışmalarına da yansımıştır. Nitekim YKY çalışmaları içerisinde yöneticilerin

sorumlulukları üzerine odaklanılırken, vatandaşlar çok daha az inceleme konusu olmuştur (Vigoda-Gadot and Golembiewski, 2004, p. 10). Oysaki vatandaşlık davranışsal olarak değerlendirildiğinde, hem GKY anlayışındaki idare hem de YKY anlayışındaki işletme mantığı içerisinde üzerinde fazlasıyla durulması gereken ve beşeri faaliyetlerden oluşan güçlü bir yapı arz etmektedir (Vigoda-Gadot and Golembiewski, 2004, p. 7).

Ekonomik, teknolojik, sosyolojik ve kültürel değişimlerin etkisiyle vatandaş ve kamu yönetimi arasındaki ilişki önemli oranda değişime uğramaktadır. Günümüzde bu değişimin doğal bir sonucu olarak vatandaş – kamu yönetimi ilişkisi artmış ve vatandaşın beklentileri çoğalmıştır (Eren, 2003, s. 61-62). Doğal olarak vatandaşlık ve kamu hizmeti arasındaki ilişki de değişime uğramıştır. Nitekim yönetim tarafından vatandaşın istek ve beklentilerinin dikkate alınması yeni bir meşruluk kaynağı haline gelmiştir (Eren, 2003, s. 62). Böylece yeniden yapılanmada yönetimin bir “hizmet işletmesine dönüştürülmesi” hem siyasal hem toplumsal bir zorunluluk olarak algılanmaya başlamıştır (Çukurçayır, 2003, s. 1). Nitekim kamu yönetiminin ortaya çıkışı esas itibariyle vatandaşları temsil eden “kamu” üzerine kuruludur ve varlığını, vergi ödeyen vatandaşlara borçludur. Bu nedenle vatandaşların beklentilerini ve ihtiyaçlarını dikkate almak zorundadır (Frederickson, 1991).

Fakat kamu hizmetlerindeki müşteri ile özel kesimdeki müşteri kavramları arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. En temelde kamu hizmetinin esas mantığına bakıldığında kâr olgusunun olmadığı rahatça görülebilir. Nitekim toplumun ortak ihtiyaçlarının karşılanması noktasında kamu hizmeti ortaya çıkmakta ve “vatandaş – kamu kurumu” ilişkisi kurulmaktadır. Bununla birlikte kamu hizmetinin ilgili kamu kuruluşunun denetimindeki özel kesim tarafından da verilebilmesi, kamu hizmetlerinde vatandaşın müşteri olarak görülmesinin kabul edilebilir olduğunu ve kamu hizmetlerinde kalite ilkelerinin sağlanması için müşteri odaklı bir yaklaşıma ihtiyaç duyulduğunu düşündürmektedir (Sezer, 2008, s. 149). Fakat bu konuda bir mutabakat yoktur. Vatandaşın müşteri olarak algılanabileceğine karşı gelen düşünceler de mevcuttur. Örneğin müşteri olarak vatandaşın mümkün olmadığı ve müşteri – vatandaş arasında terminolojik farklılıkların bulunduğu da belirtilmektedir (Ateşoğlu ve Özkan, 2010, s. 53). Ayrıca kamu yönetiminde halkın yerine bireyin, vatandaş yerine tüketicinin veya müşterinin temel alınmasını demokratik gelişmenin bir etkisi olarak kabul eden görüşlerin detaylıca değerlendirilmeden kabul edilmesi doğru bulunmamaktadır. Bu açıkça vatandaşlığın kamu yönetiminden ayrı düşünülmesinin bir sonucu olarak kamu – halk – demokrasi – yönetim – vatandaşlık kavram ve olgularına yabancılaşma olarak yorumlanabilir. Aslında bu birbirine iki zıt durumun da sağladığı faydalar olmakla birlikte, kamu hizmetinde vatandaşlık anlayışının

daha detaylı değerlendirilmesi gerekmektedir. İŖte bu nedenle kamu hizmeti ve vatandaşlık arasındaki ilişkinin ortaya koyulması gerekmektedir. Nitekim bu çalışmada, vatandaşlığın ihmal edildiği kamu yönetimi çalışmalarının aksine, YKY rneği üzerinden kamu hizmetinde vatandaşlık anlayışının daha detaylı değerlendirilmesine odaklanılmaktadır.

1.1.Kamu Hizmeti

Kamu hizmetini tanımlamak, anlamının kullanıldığı yere göre değişebilmesi nedeniyle zordur. Fakat merkezi idarenin ağırlıklı olduğu ülkelerde bu kavram birbirine yakın anlamlarda kullanılmaktadır (Sezer, 2008, s. 149). Çeşitli kamu hizmeti kavramlarına örnek vermek gerekirse;

- “Kamu hizmeti, <<bir kamu kurumunun, ya kendisi tarafından, ya da yakın gözetimi altında özel girişim eliyle kamuya sağlanan hizmet>> olarak tanımlanabilir.” (Gözübüyük, 2010, s. 27).
- Kamu hizmeti “Devlet veya diğer kamu tüzel kişileri tarafından veya bunların gözetim ve denetimi altında genel, kolektif ihtiyaçları karşılamak, kamu yararını sağlamak için kamuya sunulmuş olan devamlı ve muntazam faaliyetlerdir.” (Onar, 1960, s. 13).
- Kamu hizmeti “Siyasal organlar tarafından kamuya yararlı olarak kabul edilen, bir kamu kuruluşunun ya kendisi ya da yakın denetimi ve gözetimi altında özel kesim tarafından yürütülen faaliyetlerdir.” (Günday, 2003, s. 285).

Esasında kamu yönetiminin varlık nedeni olan kamu hizmetleri, “toplumsal yaşam için gerekli, zorunlu ve toplumun bütününün kullanımına sunulması gereken hizmetlerdir.” (Torlak ve zdemir, 1999, s. 324). Özünde ise kamu hizmeti “organik, maddi ve şekli” olarak üç farklı anlamda kullanılmaktadır. Kamu hizmetinin organik anlamı “belli bir görevi yürütmek için bir kamu tüzelkişisi tarafından tahsis edilmiş olan ajan ve vasıtaların bütününü” işaret ederken, maddi anlamda sadece bu faaliyetlerin niteliği kastedilmektedir (Günday, 2003, s. 282). Ayrıca şekli açıdan kamu hizmeti “belli bir hukuki rejimi ifade etmektedir.” (Günday, 2003, s. 282).

Kamu hizmeti, devletin varlık nedeni olarak görülmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Genel olarak kamu hizmeti tanımlarına bakıldığında ortak iki yön bulunmaktadır. Birincisi hizmetin kamuya yöneltilmiş olması ve kamuya yararlı olması; ikinci ise hizmet sunumunun ya kamu kuruluşları ya da ilgili kamu kuruluşlarının denetimi ve gözetimi altındaki özel hukuk kişilerince yürütülmesidir (Sezer, 2008, s. 149).

Genel olarak kamu hizmetinin özellikleri ise şu şekilde belirtilebilmektedir (Gözübüyük, 2010, s. 27-28):

- Kamu hizmeti, bireylere açık faaliyetlerdir ve bu faaliyetlerden yararlanmakta eşitlik ilkesi esastır. Hizmet gerekleri doğrultusunda hizmetten yararlananların hak ve özgürlükleri dolaylı yoldan sınırlandırılabilir.
- Kamu hizmeti, kamuya ve kamu yararına yönelik bir hizmettir. Dolaylı yoldan kamuya yarayan hizmetler kamu hizmeti sayılmaz.
- Bir hizmetin kamu hizmeti sayılıp sayılmaması içinde bulunduğu toplumun koşullarıyla yakından ilişkilidir ve siyasi kararlarla belirlenir.
- Bölgesel, yerel veya ülkenin tamamıyla ilgili olabilecek kamu hizmeti, toplumun salt belirli bir kesimine yönelik de olabilir.
- Normal şartlarda kamu hizmeti, kamu kurumları tarafından sağlanır. Fakat kamu kurumlarının denetimi altındaki özel kurumlar tarafından da kamu hizmeti sunulabilir.
- Bir hizmetin kamu hizmeti sayılması için sadece kamuya yararlı olması yetmez, o hizmetin kamu kurumu gözetimi altında yürütülmesi de gerekir.
- Kural olarak kamu hizmetleri sürekli fakat süreli veya geçici de olabilir.
- Benzer özelliklere sahip hizmetler hem kamu hem de özel kesim tarafından sunulabilir. Kamu hizmetinin tekel olması gerekmez.
- Kamu hizmetlerinin önemli bir bölümü parasızdır ve kolluk kuvvetleri ücretsizdir. İktisadi nitelik taşıyan kamu hizmetlerinin paralı olması ise kuraldır.
- Kamu hizmeti nesnel bir şekilde sunulur.
- Bir hizmetin kamu hizmeti olarak kamu kurumlarınca yürütülebilmesi yasama organının iznine tabidir.
- Kamu hizmeti, salt kamu hukukuna göre yönetilmez. Hizmetin niteliğine göre özel hukuk kuralları da uygulanabilir.

1.2. Vatandaşlık

Vatandaşlık kavramsal açıdan incelendiğinde, kavramın taşıdığı anlamın günümüze kadar birçok değişime uğradığı görülmektedir. Bu durum, vatandaşlığı tanımlanması zor bir kavram haline getirmektedir. Günümüzde ise vatandaşlığın açıklanmasına dair birçok yaklaşımın ortaya çıkması, hem bu kavramın önemini hem de bu kavramın açıklanmasının zorluğunu işaret etmektedir. Aile, işletme, mahalle ve dünya vatandaşlığı gibi çeşitliliğin yanı sıra haklar ve sorumluluklar açısından farklı değerlendirmeler, vatandaşlık kavramından ne

anlamamız gerektiğine dair üzerinde fikir birliği olan bir tanım sunamamaktadır (Leca, 1998, s. 16). Nitekim vatandaşlığın tanımlanmasında farklı ideolojiler arasında yaşanan mücadele sonucunda bu kavramın tarafsız bir şekilde açıklanmasının engellenmesi (Smith, 1995, p. 190), çeşitli ülke örneklerinde vatandaşlığın farklı anlamlar kazanması, literatürde vatandaşlığın ulusal kimlik (milliyet), evraklar, haklar, görev ve sorumluluklar temelinde dört farklı şekilde kullanılması (Kadioğlu, 2012, s. 21) ve bir kavram, olgu ya da bir kurum olarak ele alınması (Brubaker, 2009, s. 41) vatandaşlığın hem kavramsal olarak açıklanmasının hem de incelenmesinin zorluğunu göstermektedir.

Vatandaşlık tanımlanması zor bir kavram olsa da literatürde birçok vatandaşlık tanımı bulunmaktadır. Örneğin;

- Bir kurum olarak vatandaşlık, devlet içerisinde “kapsayıcı” ve dışarıya karşı “dışlayıcı” bir araçtır. Vatandaşlar ile yabancılar arasındaki ayrımı işaret etmektedir (Brubaker, 2009, s. 42).
- Vatandaşlık, herkesin siyasal sorumluluğuna dikkat çekmekte ve toplumsal yaşamı gerekli kılmaktadır (Touraine, 2015, s. 104).
- Ulus-devlet içerisinde vatandaşlık; bireyin haklarını, görevlerini, ayrıcalıklarını, yükümlülüklerini, özgürlüklerini ve sorumluluklarını ifade etmektedir (Vigoda-Gadot and Cohen, 2004, p. 3).
- Vatandaşlık, otoriter sistemlerde bireyin siyasal topluma aidiyetini ve buna bağlı görevlerini; demokratik sistemlerde ise bireyin özgürce yaşamasını ve yönetime katılmasını sağlayan haklar ve yükümlülükler bütününe işaret etmektedir (Eker, 2016, s. 35).

Bu çalışmada vatandaşlık, bir ideal olarak değil, gerçekte var olan durumu ortaya koymak ve değişime dikkat çekmek için bir kavram içerisine hapsedilmeden bir “anlayış” olarak ele alınmaktadır. Herkes vatandaşlığın ne anlama geldiğini bilse de kavramsallaştırmanın zorluğuyla kimsenin vatandaşlığı tanımlayamaması noktasında (Bouineau, 1998, s. 109), vatandaşlığa kavramsal bir açıdan yaklaşmak yerine onu bir anlayış olarak geniş bir çerçevede ele almak daha yerindedir.

1.3.Vatandaşlık Modelleri

Vatandaşlığın tarihsel gelişimi incelendiğinde, vatandaşlığa dair birbirine zıt bazı kavram ve görüşlerin varlığı dikkat çekmektedir. Örneğin “kapsayıcı ve dışlayıcı”, “aktif ve pasif”, “cumhuriyetçi ve liberal” ya da “haklar ve sorumluluklar” gibi. Bu nedenle çalışmanın devamında, YKY’nin vatandaşlık anlayışını ortaya koymakta yararlanılabilecek olan, “haklar

perspektifinden vatandaşlık”, “aktif ve pasif vatandaşlık” ve “cumhuriyetçi ve liberal vatandaşlık” modelleri ele alınmaktadır. Böylece çalışmanın ilerleyen bölümlerinde YKY’nin vatandaşlık anlayışına ve bu anlayışın değerlendirilmesine geçilmeden önce “haklar, görevler, sorumluluklar ve katılım” çerçevesinde teorik bir temel kurulmaya çalışılmaktadır.

1.3.1.Haklar perspektifinden vatandaşlık.

Marshall’ın (2006, s. 19) vatandaşlık ve vatandaşlığın toplumsal eşitsizlik üzerine etkilerini konu aldığı çalışmasında, vatandaşlıkla ilgili ortaya koyduğu düşüncelerinin en dikkat çekici özelliği, vatandaşlığın ilk kez klasik tanımdan ayrı ele alınarak, statü boyutunun “haklar” perspektifinden açıklanması olmuştur (Esendemir, 2008, s. 23). Marshall, vatandaşlık ve sosyal sınıf arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyerek, İngiltere’de kapitalizmin yükselişiyle vatandaşlığın gelişiminin aynı zamanda gerçekleştiğini öne sürmüştür (Üstel, 1999, s. 61). İngiltere odaklı çalışmasında, vatandaşlığın tarihsel gelişiminin sırayla “sivil haklar” (bireysel özgürlük, adalet hakkı, düşünce özgürlüğü vb.), “siyasal haklar” (siyasal karar alma sürecine seçmen veya seçilen olarak katılma hakkı) ve “sosyal haklar” (ekonomik refah, sosyal güvenlik, sosyal hizmet ve eğitim hakları vb.) olarak geliştiğini savunmuştur (Marshall, 2006, s. 6-7). Çalışmasında sivil haklar 18. yüzyıl, siyasal haklar 19. yüzyıl ve sosyal haklar 20. yüzyıl ile özdeşleştirilmektedir (Marshall, 2006, s. 14). Bu sivil, siyasal ve sosyal hakları da sırasıyla üç önemli kurum temsil etmektedir; mahkemeler, parlamento ve refah sistemi (Turner, 2012, s. 110). Bottomore’a göre ise (2006, s. 57); Marshall bu hakların elde edilmesiyle “sosyal adaletin” sağlanacağını düşünmüştür.

20. yüzyılda sosyal haklar yükselişe geçmiş ve sivil haklar siyasal haklarla birlikte “modern vatandaşlığı” oluşturmaya başlamıştır (Marshall, 2006, s. 19). Bu gelişim, her yerde aynı sırayla olmasa da modern vatandaşlığın gelişimi bu haklar perspektifinden incelenebilmektedir (Kadioğlu, 2012, s. 26). Nitekim Marshall’ın öne sürdüğü tez, birçok eleştirilere maruz kalsa da vatandaşlığı haklar perspektifinden anlamamız açısından büyük öneme sahiptir. Bottomore da (2006, s. 88) hakların her zaman gelişmeye devam edeceğine dikkat çekerek, Marshall’ın ortaya koyduğu sivil, siyasal ve sosyal hakların gelişmekte olduğunu öne sürmüştür.

1.3.2.Aktif ve pasif vatandaşlık.

Marshall modelinin aldığı eleştiriler ve Avrupa’da farklı ülkelerdeki vatandaşlık tarihleri arasındaki karşılaştırmalardan yola çıkan Turner’ın “Bir Vatandaşlık Tipolojisi” olarak önerdiği bir model bulunmaktadır. Bu model iki boyuttan oluşmaktadır. Birincisi vatandaşlığın

aşağıdan veya yukarıdan gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan “aktif-pasif zıtlığıdır”. Örneğin, Almanya geleneğinde vatandaşlık, devlet tarafından gerçekleştirildiğinden “pasif” kalmakta; tam tersine Fransız geleneğinde vatandaşlık, katı bir şekilde bölünmüş bir sosyal sistem içerisindeki hukuki ve siyasi tekeli kırmaya yönelik uzun tarihsel bir süreç içerdiğinden “aktif” olarak yorumlanmaktadır. İkincisi ise siyasal eylemin kamusal alanla ilişkisi temelinde “özel alan ile aile arasındaki gerilimdir.” Örneğin Almanya örneğinde, özel olana yapılan vurgu, kamusal otoriteyi temsil eden devletle birleşirken, Fransa örneğindeki aktif vatandaşlık, özel alana yönelik saldırıyla gerçekleşmiştir. Pasif vatandaşlıkta, vatandaş sadece tebaa olarak görülürken, aktif vatandaşlıkta katılıma vurgu yapılmakta fakat bu durum, mahremiyet ve bireysel görüşün önemi gibi bazı engellerle de karşılaşmaktadır (Turner, 2012, s. 130-134).

Görüldüğü üzere; Marshall’ın çalışmasında vatandaşlığın dünyanın her yerinde tek tip olduğu gibi bir yanlış anlaşılmaya karşı, Turner dört farklı vatandaşlık türünü iki farklı temelden ortaya koymaktadır. Birinci temel vatandaşlığın yukarıdan mı yoksa aşağıdan mı gelen değişimlerle ortaya çıktığıdır. İkinci temel ise vatandaşlığın özel mi kamusal alanda mı oluştuğu hususudur (Kaya, 2006, s. 102). Özetle Turner’ın modelindeki temel tez, farklı tarihsel koşullarda “katılım” açısından farklı vatandaş tiplerinin ortaya çıkacağıdır (Üstel, 1999, s. 57). Diğer bir yandan Turner, kamusal ve özel alanın vatandaşlığın “kültürel boyutlarını” belirlemede aynı şekilde önemli olduğunu ileri sürmektedir (Üstel, 1999, s. 57). Benzer şekilde Abbe Sieyès’in 1789’da insan ve vatandaş haklarındaki düşünceleri, doğal ve sivil haklarla siyasi haklar arasındaki ayrıma dayanmakta ve “doğal ve sivil haklar” pasif, “siyasal haklar” ise aktif olarak yorumlanmaktadır (Heater, 2007, s. 125).

1.3.3.Cumhuriyetçi ve liberal vatandaşlık.

Liberal anlayışın “haklar” vurgusuyla, cumhuriyetçi anlayışın “görevler ve sorumluluklar” vurgusu on sekizinci yüzyıldan itibaren netleşmeye başlamış ve günümüze kadar vatandaşlık tartışmalarında başat rol oynamıştır (Kartal, 2010, s. 34). Nitekim genel olarak çağdaş siyaset felsefecileri “liberal-sözleşmeci” ve “toplulukçu” olmak üzere iki vatandaşlık yaklaşımı çerçevesinde bütünleşmişlerdir (Üstel, 1999, s. 59). Esasında vatandaşlık, “bireysel yetki” ve “bir topluma aidiyet” olarak iki kısma ayrılmakta ve bu durum, vatandaşlık olgusunun incelenmesi açısından cumhuriyetçi ve liberal vatandaşlık modellerinin önemini ortaya çıkarmaktadır (Kymlicka and Norman, 1994, p. 352).

Cumhuriyetçi vatandaşlık modeli Amerikan ve Fransız Devrimleriyle yakından ilişkilidir ve vatandaşın hem sivil haklarına hem de insan haklarına odaklanmaktadır (Kofman, 1995, p. 123). Cumhuriyetçi vatandaşlık; erdemli insanlardan oluşan vatandaşlar grubuna ve

adil bir yönetim şekline dayanmakta, vatandaş açısından sorumluluğu ve erdemi, devlet açısından ise cumhuriyeti gerekli kılmaktadır (Heater, 2007, s. 14). Toplum temelli bir anlayıştan hareket eden cumhuriyetçi vatandaşlıkta, bireyler arasında sosyal bağlar “sözleşmeci” bir model yerine “paylaşım” esasına dayanmakta ve bireyler vatandaş olduklarını “kamu hizmetiyle” anlamaktadırlar (Üstel, 1999, s. 70). Cumhuriyetçi yaklaşımda, bireylerin kamu hizmeti sayesinde vatandaş olduklarını anlamalarıyla birlikte, “haklar görevlere dönüşerek” vatandaştan “sorumluluklarını” yerine getirmesi beklenmektedir (Gündüz ve Gündüz, 2002, s. 23). Bu anlayış içerisinde vatandaşlık bir statüden ziyade, zihniyet olarak yerleşen bir “pratik” ya da bir “eylem” olmakta, toplumun bireyden daha önemli olduğu kabullenilmektedir (Oldfield, 2012, s. 98). Fakat bu model, toplulukçu vatandaşlık anlayışının “rıza” temelinden çok, “dayatma” üzerine kurulu bir zihniyeti yansıtmaması nedeniyle eleştirilmektedir (Üstel, 1999, s. 74).

17. ve 18. yüzyıllarda gelişen ve 19. ve 20. yüzyıllarda iyice güçlenen liberal görüş ise vatandaşlığın “haklar” kısmına vurgu yaparak, devletin vatandaş yararına var olduğunu savunmaktadır (Heater, 2007, s. 14). Liberal anlayışta, toplumun çeşitli katmanlarındaki bireyler arasında ortak bir “iyi yaşama kavrayışı” olmadığından, yönetimin dayanacağı ve hedeflerini meşrulaştıracağı ahlaki bir dayanak yoktur (Üstel, 1999, s. 60). Bu anlayışta, haklar bireylerin bir parçası olarak görülmekte ve bireylerin devletten daha önemli olduğu düşünülmektedir (Oldfield, 2012, s. 95). Ayrıca vatandaşlığın kökeni statü olarak belirtilmekte, bireyler vazife bakımından egemen ve özerk olmaktadır (Oldfield, 2012, s. 96). Liberal-sözleşmeci vatandaşlıkta, vatandaşa minimalist bir bakışla topluluk açısından önemli olan “dayanışma unsuru”, “fırsat eşitliği” ve “eşit başlangıç ilkesi” gibi konuların vatandaşlık içerisinde değerlendirilmemesi eleştirilmektedir (Üstel, 1999, s. 74). Nitekim liberalizmin dayandığı temel unsur “vatandaş” yerine “iktisadi insan” olmaktadır (Üstel, 1999, s. 78).

2. Yeni Kamu Yönetimi

1970’li yılların sonunda İngiltere ve ABD’de iktidara gelen muhafazakâr yönetimlerin uygulamaya geçirdiği köklü reformlar neticesinde kamu yönetimi anlayışında büyük değişimler yaşanmaya başlamıştır. Yaşanan bu değişim esasında “kamu yönetiminden kamu işletmeciliğine” doğru hızlı bir dönüşümü işaret etmektedir. Kamu sektörüne ve yönetimine karşı artan eleştiriler, Yeni Sağ ve ekonomik teorideki değişiklikler ve özel sektörde yaşanan gelişmeler kamu yönetimi alanında yaşanan bu büyük değişimin üç ana faktörü olarak görülmektedir (Eryılmaz, 2013, s. 48). Ayrıca nüfusun artması, toplumların değişmesi ve

gelişimiyle devletin rolü doğal olarak çok daha fazla artmış ve karmaşıklaşmıştır. Bunun sonucunda daha fazla “esnekliğe” ihtiyaç duyulmuş ve bu esneklik ihtiyacı; çeşitli örgütsel modellerle ve kurumlarla şekillenen “örgütsel tepkiyi”, idarecilere yüksek takdir hakkı veren “yasamaya ilişkin tepkiyi” ve kamu sektörü, özel sektör, sivil toplum ve vatandaşlar arasında yeni bir dengeyi sağlamak amacıyla “yönetişim tepkisini” doğurmuştur (Bourgon, 2008, p. 391). Farklı alanlarda yaşanan değişimlerin kamu yönetimine yansımaları ise “Kamu İşletmeciliği”, “Yeni Kamu İşletmeciliği”, “Girişimci Yönetim”, “Yönetimin Yeniden Keşfi” ve “Yönetişim” gibi çeşitli kavramlarla ifade edilmiştir (Al, 2007, s. 14).

II. Dünya Savaşı sonrasında; Keynezyen karma ekonomi ve Refah Devleti anlayışı tartışılmaya, liberal – muhafazakâr siyasal hareketlerle birlikte devletin rolü ve ağırlığı sorgulanmaya ve sınırlı bir devlet ile daha ekonomik, etkin ve etkili kamu hizmeti sunabilecek kurum ve araçları içeren bir yapı arayışına başlanmıştır (Ömürgönülşen, 2014, s. 3). 1970’li yılların ortalarında ise yaşanan petrol krizi neticesinde bütçe açıkları artmış ve bu nedenle hükümetler radikal önlemler almak zorunda kalmıştır (Eryılmaz, 2013, s. 49). Bu dönemde İngiltere’de Margaret Thatcher ve ABD’de Ronald Reagan; devleti sınırlandıran, yeniden yapılandıran ve Yeni Sağ olarak da nitelendirilen parti ve liderlere örnek teşkil etmiştir (Eryılmaz, 2013, s. 49). Devamında Avustralya ve Yeni Zelanda gibi sosyal demokrat hükümetlere sahip ülkeler de bu değişim sürecinden etkilenmiş ve IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası mali kuruluşların çabalarıyla bu değişim eski Doğu Bloku ülkelerine ve gelişmekte olan ülkelere evrensel bir reçete olarak yayılmıştır (Ömürgönülşen, 2014, s. 4). Bu süreçte birçok ülkenin önde gelen politikacıları YKY sayesinde ekonominin güçleneceğine, daha fazla etkililiğin sağlanacağına, kamu hizmeti standartlarının yükseleceğine, aidiyetin artacağına, hizmet sunucularının gelişmiş özerkliğe sahip olacağına ve görevlilerin kamu hizmetinden yararlananlara daha fazla ilgi göstereceğine inanmıştır (Pollitt, 1995, p. 138).

2.1.Yeni Kamu Yönetiminin Temeli ve Özellikleri

YKY; “bürokrasi”, “siyaset – idare ayrımı” ve “bilimsel yönetim” tarafından desteklenen Geleneksel Kamu Yönetimi’nden (GKY) büyük bir kopuşu işaret eden post-bürokratik bir anlayışı temsil etmektedir (O’Flynn, 2007, p. 354). Esasında liberalizm YKY’yi doğrudan etkilemiş ve Yeni Sağ politikalara dolaylı olarak yön vermiştir. Bu nedenle YKY’de görülen devletin küçültülmesi, piyasa odaklılık, özelleştirme, katılımlı yönetim, yönetimde açıklık ve müşteri odaklılık gibi değişimlerin büyük oranda liberalizm etkisiyle şekillendiği düşünülmektedir (Al, 2007, s. 108). Ayrıca YKY, karşıtlıkların birlikteliğinden doğmuştur. Bu karşıtlığın bir tarafında yeni kuramsal teori (kamu tercihi, maliyet teorisi ve asil-vekil teorisi);

diğer tarafında ise işletmecilik anlayışı bulunmaktadır. Buradaki karşıtlığın ya da zıtlığın temeli ise “tercihte özgürlük” ve “yönetimde özgürlük” yaklaşımlarının birbirinden farklı olmasından kaynaklanmaktadır (Hood, 1991, p. 6). Ekonomik teoride, siyasi liderlerin bürokrasiye karşı güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmakta ve bu durum; merkezileşmeye, koordinasyona, denetime ve sözleşme düzenlemeye olan ihtiyacı ön plana çıkarmaktadır. İşletmecilik anlayışında ise ademi-merkeziyetçilik, yetkilendirme ve yetki devri vurgulanmakta (Christensen and Laegreid, 2002, p. 270), bu anlayışın etkisiyle sevk ve idare etmekten performans ölçmeye, sorumluluk üstlenmeye, kaynakları etkin ve verimli kullanmaya, hedef, strateji ve öncelikleri belirlemeye doğru bir değişim yaşanmaktadır (Bilgiç, 2013, s. 31).

YKY, özel sektör performans kriterleri ve pratiklerini ön plana alan işletmeci tekniklerin bir toplamını içermektedir. Kamu sektörünü yenilemek ve dönüştürmek isteyen hükümetler tarafından geniş çapta uygulanmış ve bu sayede evrensel bir öneme kavuşmuştur (Lapsley, 2009, p. 1). Fakat YKY, salt yeni tekniklerin uygulanması değil; özel sektör yönetim değerlerini de içermektedir. Bu anlayış içerisinde bilimsel yönetimden toplam kalite yönetimine kadar özel sektörde yararlı görülen tekniklerin kamu yönetimine aktarılmasının yanı sıra; özel sektör yönetim değerlerinin de taşınması gerektiğinin savunulması (Denhart and Denhart, 2000, p. 551), bu durumu göstermektedir. YKY'nin özel sektör ve piyasa varsayımlarını kendine temel almasının yanında rasyonel tercih ve kamu tercihi varsayımlarına da bağlı kaldığı görülmektedir. Bunlar ise bireyciliğe ve bireysel rasyonelliğe dayanmaktadır (Kelly, 1998, p. 202). Ayrıca YKY ile birlikte “hukuksal rasyonellik” yerine “ekonomik rasyonellik” önem kazanmıştır. 1980’li yıllardan sonra hızla yayılan bu anlayış hem kendinden önceki teorileri incelemiş hem de küreselleşmeden etkilenerek ortaya yeni bir sentez çıkarmıştır (Arslan, 2010, s. 29).

YKY de çoğu idari felsefe gibi evrensel bir reçete olarak sunulmuştur. “taşınabilirlik ve yayılma” ile Danimarka’dan Yeni Zelanda’ya, eğitimden sağlığa, merkezi yönetimden yerel yönetimlere, zengin ülkelere fakir ülkelere yönetim başarısızlıklarına karşı benzer çareler üretilmiş; “politik tarafsızlık” ile apolitik çerçeve içerisinde birçok farklı değer birlikte var olabileceği varsayılmıştır (Hood, 1991, p. 8). Nitekim YKY'nin kamu hizmeti sunumunda ve verimlilikte geleneksel kamu kurumlarının eksikliklerini gidermeye çalışan ve kamu yöneticilerine yönetimde özgürlük ya da yetki alanı tanıyan bir anlayış olarak evrensel bir fenomen haline geldiği genel kabul edilen bir gerçektir (Hood, 2000, p. 1). Fakat bu doğrultuda büyük sorunlar da bulunmaktadır. Değişim sürecinde karakterler değişmekte, üst düzey yöneticilerin fikirleri önemliyen yerel yönetimlerde alt kademe çalışanların davranış ve

yetenekleri önem kazanabilmekte ve hiyerarşi içerisinde bireyin konumuna göre reformlar önemli ölçüde değişime uğrayabilmektedir (Pollitt, 2002, p. 476). Örneğin Japonya, Almanya ve İsviçre gibi ülkelerde İsveç, Yeni Zelanda ve İngiltere'ye göre daha az YKY vurgusu yapılmakta ve reformlar da bu doğrultuda gelişmektedir (Hood, 1995, p. 98). Bu nedenlerle YKY bazı paradokslarla karşılaşmakta fakat bu paradokslar yönetim biliminin gelişimi ve bir süreç olarak idari reformların anlaşılması açısından bir fırsat olarak da değerlendirilebilmektedir (Hood and Peters, 2004, p. 279).

YKY ile birlikte kısmen yaşanan ortak değişimler ise şu şekilde belirtilebilmektedir (Hood, 1995, p. 95-98):

- Her bir kamu sektörü çıktısında farklı yönetilen şirketleşmiş kısımlarla birlikte daha fazla bölümlendirilmiş kamu kurumlarına geçiş
- Hem kamu sektörü kurumları arasında hem de bu kurumlarla özel sektör örgütleri arasında daha fazla rekabet sağlamaya geçiş
- Özel sektörden alınan işletmecî pratiklerin daha fazla kullanılmasına doğru geçiş
- Kamu hizmetlerini daha az maliyetle sunmak için alternatifler üretme ve kaynakların disiplinli ve tutumlu kullanılmasına daha fazla odaklanmaya geçiş
- Takdir yetkisi bulunan üst yöneticiler tarafından kamu kurumlarının denetimini daha aktif sağlamaya geçiş
- Kamu sektörü faaliyetlerinde daha belirgin ve ölçülebilir performans standartları belirlemeye geçiş
- Çıktı ölçümlerinin belirlenmesinde kamu kurumlarının denetimini sağlamak için daha fazla dengeleyici çalışmalara geçiş

Fakat tüm bu değişimlerin bir seferde tümünden gerçekleştirilmesi gerekli değildir. Çünkü bu ortak özelliklerden farklı birçok çeşitlenme de bulunmaktadır (Hood, 1995, p. 98).

2.2. Yeni Kamu Yönetiminde Kamu Hizmeti

GKY'den farklı olarak YKY anlayışında devlet, oyuncu olmaktan çok oyun kuran bir role sahip olmuş ve bunun neticesinde ekonominin ve kamu hizmetlerinin etkinliğini şekillendiren bir yapıya kavuşmuştur (Al, 2007, s. 156). Devlet için doğrudan müdahale ve üretim yerine politika oluşturmak, kaynak yaratmak, standart koymak ve denetlemek ön plana çıkmıştır (Saygılıoğlu ve Arı, 2003, s. 30). Kamu sektörünün küçültülmesi ile birlikte kaynakların verimli kullanılmasına odaklanılmış; fiyat tabanlı, bürokratik olmayan, piyasa merkezli ve müşteri tercihli bir yapı en ideal sistem olarak görülmüş; verimlilik kriteri ve becerikli yöneticilere olan ihtiyaç yeni bir tema olarak ortaya çıkmış ve değişim zorunlu bir hal

almıştır (Özer, 2014, s. 2). Bu anlayış içerisinde hizmet sunumundaki tekelcilik eleştirilmiş ve yönetimde daha fazla piyasa odaklılık benimsenmiştir (Stoker, 2006, p. 45). Bununla birlikte idarenin sorumluluğu siyasal iktidardan piyasaya ve bireylere geçmiştir (Al, 2007, s. 199). Kamu yönetiminde demokrasi modelinden piyasa modeline geçişle birlikte para kazanmak ve arzuların daha çok tatmin edilmesi için ürün ve hizmet tercihleri piyasa mekanizmasına bırakılmış ve kamusal alanın “piyasanın görünmez eline” terk edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Box, Marshall, Reed B. and Reed C., 2001, p. 614-615). Bu durum zamanla kamu sektöründe büyük bir “özgüven kaybı” yaşanmasına neden olmuş; kamu sektörü, özel sektörün rehberliği olmadan hiçbir şey yapamaz hale gelmiş ve hatta kendi bilgi birikimi ile temasını kaybederek kendi işini nasıl yapacağını ona bildiren danışmanlık hizmetleri almaya başlamıştır (Crouch, 2016, s. 46).

YKY ile birlikte kamu hizmeti etik standartlarında ve etik(dışı) davranışlarda da önemli ölçüde değişimlerin yaşandığına dair ortak bir görüş bulunmaktadır (Maesschalck, 2004, p. 465). YKY reformları incelendiğinde etik davranışlardan anlaşılanın verimliliği, etkililiği ve tutumluluğu destekleyen davranışlar olduğu görülmektedir (Maesschalck, 2004, p. 466). Nitekim kamu hizmetinde görülen özel sektör benzeri değişimler neticesinde kamu-özel ayrımının ortadan kalkması, sosyo-ekonomik rolün daralması, hesap verebilirliğin azalması ve kamusal güvenin zedelenmesiyle kamusal güvenin yok olduğu düşünülmektedir (Haque, 2001, p. 65). Yakın tarihli ampirik çalışmalar, anketler ve kamuoyu yoklamalarında da piyasa rehberliğinde gerçekleştirilen kamu hizmeti reformları neticesinde çoğu ülkede kamu güveninin azaldığı görülmektedir (Haque, 2001, p. 74).

Sonuçta YKY uygulamalarını tümüyle onaylamak ya da reddetmek doğru bir yaklaşım değildir. Nitekim bu uygulamaların pozitif etkilerinin yanı sıra negatif etkilerinden ya da tehlikelerinden de bahsedilmektedir. Örneğin vatandaşlık anlayışında müşteri vurgusu gibi bir takım özel sektör değer, ilke ve tekniklerinin sorgulanmadan kabulü ciddi bir şekilde eleştiri almaktadır (Ömürgönülşen, 2014, s. 31).

2. 3. Müşteri – Vatandaş Odaklı Kamu Hizmeti

Halk sırasıyla “tebaa”, “vatandaşlık” ve en son “müşteri” konumuna geçmiştir. Böylece yönetim daha verimli ve etkin kılınırken; vatandaş, yeni gelişmelerin takip edilmesi hususunda yenilenmenin kaynağı olarak görülmüştür (Saygılıoğlu ve Arı, 2003, s. 147). Müşteri önceliğinin vurgulanmasıyla, “yaptıkları her şeyi satan” üreticilerden “satılabilir üreten” kişilere doğru bir değişim yaşanmış ve müşteri merkezli bir bakış açısı hâkim kılınmıştır (Bayrak, 1999, s. 48). Yeni liberalizmin de etkisiyle kamu yönetiminin geleneksel değerleri

olan “sosyal adalet, eşitlik, demokratik katılım ve kamu malı” benzeri kavramlar yerini “rekabet, özelleştirme, bireysel sorumluluk ve tercih” benzeri kavramlara bırakmıştır. Bunun neticesinde “vatandaş” kavramında “müşteri ve müşterinin artan, değişen istekleri” doğrultusunda bir değişim yaşanmış ve “global tüketim kalıpları” oluşturulmaya çalışılmıştır (Gül, 1999, s. 69). Ayrıca vatandaş, hem bir müşteri hem bir işveren olarak algılanmaya başlanmış ve yapılan her hata, sadece hata yapan kurumun değil, devletin tümünün sorgulanmasını gerekli kılmıştır (Efelerli, Gerek, Akgün ve Gökçümen, 1999, s. 152).

Fakat kamu sektöründe “müşteri odaklı yaklaşım” hususunda bir mutabakat yoktur. Bu yaklaşım bazen müşteri bazen vatandaş bazen de hem müşteri hem vatandaş odaklı olarak müşteri-vatandaş şeklinde isimlendirilebilmektedir. Çünkü müşteri odaklı olmanın farklı amaçlar çerçevesinde farklı kullanım şekilleri mevcuttur. Örneğin hem yeni beklentilerin etkisiyle örgütün değişmesi hem de bu beklentileri karşılayabilmek için yönetimin yeni ölçütler kullanması müşteri odaklılık anlamına gelebilmektedir (Eren, 2003, s. 64). Fakat genel olarak vatandaşın müşteri kimliğiyle değerlendirilmesiyle birlikte kamu hizmetlerinin zamanında, beklentiye uygun ve kaliteli olmasının talep edildiği görülmektedir. Bu durum, kamu hizmetlerinde hem etkinliği öne çıkarmakta hem de vatandaşın daha fazla değer görmesiyle kamu yönetimi ve vatandaş arasında bir bütünleşmeyi gerekli kılmaktadır (Saygılıoğlu ve Arı, 2003, s. 148). Nitekim halkla ilişkiler üzerine oluşturulan politikalar, müşteri odaklı yönetim anlayışının bir yansıması olarak değerlendirilebilmektedir (Özer ve Akçakaya, 2005, s. 245). Fakat diğer bir yandan bu yaklaşımın devam etmesi durumunda açıkça bireylerin tehdit altında kalacağı uyarısında bulunmaktadır (Box, 1999, p. 26). Bu, kamu hizmetlerinde müşteri odaklılık yaklaşımı için hem olumlu hem de olumsuz bazı görüşlerin bulunduğunu göstermektedir. Kamu yönetiminin “kamu hizmeti” ve “vatandaş” temeli üzerinde yükseldiği düşünülürse, konunun önemi açıktır. Bu nedenle çalışmanın devamında müşteri – vatandaş odaklılık hakkında hem olumlu hem olumsuz görüşlere yer verilmektedir.

2.3.1. Olumlu görüşler.

Günümüzde kamu yönetiminde yaşanan yeni gelişmelerle birlikte GKY'nin hantal yapısından tamamıyla kurtulmak genel kabul görmüş bir amaçtır. Bu amaca ulaşmakta, “girişimcilik, müşteri, projecilik, rekabet, kendi kendine yeterli olma, kâr ve başarı” benzeri piyasa temelli yeni değerler çerçevesinde yapılandırılmaları gereksinim olduğu ve “kamu yararı” yerine kişilerin ve grupların çıkarlarının önemsendiği bir sürece geçilmesi gerektiği öne sürülmektedir (Gül, 1999, s. 70). Nitekim bilgi değişimi, iç ve dış müşterilere hizmet sunumu gibi hususlarda kamu sektörü ile özel sektör arasında benzerliklerin fazla olduğu belirtilerek

kamu sektörünün müşteri tatmininden yararlanabileceği vurgulanmaktadır (Wagenheim and Reurink, 1991, p. 263).

Müşteri odaklılık, esasında sunulan malın ya da hizmetin kalitesini geliştirmektir. Daha fazla bilgi toplayarak daha az hata ihtimali olan uygun kararlar almak, süreyi azaltmak, daha iyi şartlarda ya da en azından hoşnutluk bırakacak bir tarzda hizmet etmek müşteri odaklılığın pratikteki yansımalarıdır (Halis, 1999, s. 80). Bu sayede “küçük göllere hapis olmak yerine okyanuslarda yelken açmaya benzer, sürekli gidilecek bir liman yani bir gelişme ve iyileştirme imkânı olduğu duygusu” yaratılmaktadır (Dalbay, 1999, s. 103).

Bu noktada kamu yönetiminde “rekabet” kavramının önemi artmaktadır. Yerel yönetimler içerisinde de müşteri odaklı yaklaşımın rekabetçi bir sistemi gerekli kıldığı düşünülmekte ve rekabetçi sistem sayesinde hizmetlerin iyileştirilmesinin kolaylaşacağı savunulmaktadır (Çukurçayır, 2002, s. 35). Nitekim serbest piyasa sistemi içerisinde kamu kurumlarının yeniden yapılandırılmasıyla aşırı bürokrasinin engelleneceği, işlerin verimlilik ilkesini göre yürütüleceği, gizliliğin olabildiğince azalacağı, halkın kamu işlerinden haberdar olacağı, performans kriterlerinin uygulanabileceği ve bu sayede adeta kamu yönetiminin kendisiyle rekabet eder bir hale gelebileceği ileri sürülmektedir (Dalbay, 1999, s. 103).

“Bireyi” temel alan bir sistem sayesinde devletin “daha etkin ve gerçekçi” bir yapıya kavuşacağı beklenmektedir (Saygılıoğlu ve Arı, 2003, s. 149). Bununla birlikte müşteri memnuniyeti sağlanarak, vatandaşın bürokrasi karşısındaki “ikinci sınıf insan” konumunun değişeceği ve böylece vatandaşın özgüven kazanacağı; çalışanların ise işlerinden onur duyarak ve işe yaradıklarını görerek daha motive olmuş bir halde kişiliklerinin gelişeceği düşünülmektedir (Göktürk ve Yılmaz, 1999, s. 298). Bu noktada, kamu çalışanlarının istek ve beklentilerinin “toplam kalite yönetimi” ile karşılanabileceği, bu sayede ortaya bir sinerji çıkacağı ve verimliliğin sürekli arttığı bir döngünün oluşacağı belirtilmektedir (Dalbay, 1999, s. 104).

Olumlu görüşler içerisinde özetle şu husus belirtilebilir; siyasi iradenin “sosyal hukuk devleti ilkesinin” imkânı ve “fırsat eşitliği ve insan onuruna yaraşan” yaşam hakkı gözetildiğinde kamu hizmetlerinin kâr amacıyla sunulabileceği düşünülmektedir (Yıldırım, 2001, s. 46). Fakat olumsuz görüşler incelendiğinde, bu düşünceye şüpheyle yaklaşanların da olduğu görülmektedir. Fakat bu hususta olumsuz görüşlere karşı olumlu görüşler içerisinde şu uyarı yapılmaktadır (Balcı, 1999, s. 70-71): “müşteri” ve “vatandaş” kavramları salt anlamlarıyla düşünülmemelidir; yanlış anlamalara karşı kamu sektöründe müşteri odaklılık hususu tartışılırken bu isim yerine “kullanıcı odaklılık” ya da “vatandaş odaklılık”

isimlendirmeleri daha uygundur; örneğin, “bir hastanenin müşterilerinin değil bakıma muhtaç hastalarının olduğu konusu oldukça açıktır.”

2.3.2.Olumsuz görüşler.

Müşteri odaklılık hususunda olumlu birçok görüş bulunmakla birlikte bu görüşlere birçok eleştiri de getirilmektedir. Olumsuz görüşler genel olarak incelendiğinde bu görüşlerin “devletin temel görevlerini” (örn. sosyal hukuk devleti ilkesi) dayanak noktası aldıkları görülmektedir. Olumlu görüşler ise daha çok “serbest piyasa mekanizmasını” (örn. daha çok kâr amacı) kendilerini dayanak noktası olarak almaktadır.

Olumsuz görüş olarak ilk eleştiri, kamu sektöründe kimin “sahip” kimin “müşteri” olduğu hususunun özel sektöre oranla çok daha karmaşık olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü vatandaş vergi öderken kamunun sahibi gibi olmakta fakat hizmet talep ederken de kamunun müşterisi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, vatandaşın esasında kamunun sahibi mi yoksa müşterisi mi olduğu sorusunu gündeme taşımaktadır (Tekinkuş ve Özgür, 1999, s. 273). Kâr amacıyla üretilen bir malı ya da hizmeti satın alan kişi, ödediği bedelin karşılığını aldığını düşünmektedir. Fakat devletin varlık nedeninin bir gereği olan kamu hizmetinden yararlanan kişi “vatandaşlık statüsünün kazanımlarından yararlandığını” düşünmektedir. Bu durum, kamu yönetiminin esasının “vatandaşlık” statüsüne dayandığını ve vatandaşları bir bütün olarak temsil eden gücün “kamu” olduğunu vurgulamaktadır (Frederickson, 1991, p. 405-407).

İkinci eleştiri sosyal devlet anlayışı ile müşteri odaklı kamu hizmeti sunumunun birlikte var olamayacağı üzerine kurulmaktadır. Sosyal devlet anlayışı içerisindeki bir devlet, vatandaşına karşı sorumlu olmaktadır. Bu nedenle teoride özgür, fakat pratikte maddi yetersizlikten dolayı bu özgürlüğünü kullanamayan bireylere, ihtiyaç duydukları temel olanaklar devlet tarafından sağlanmalıdır (Saygılıoğlu ve Arı, 2003, s. 46). Nitekim özel işletme mantığı içerisinde yürütülen devlet içerisinde vatandaş müşteriye yakın olarak görülüp, yönetim üzerindeki kontrolünü iyice kaybetmekte ve yönetimin kamuya olan hesap verebilirliği azalmaktadır (Box, 1999, p. 34). Ayrıca vatandaş yerine müşteri kültürünün hâkim kılınmaya çalışılması ve kişisel çıkar ve rekabete önem verilmesiyle toplum içerisindeki bağın zayıflayacağı düşünülmektedir (Walzer, 1990, p. 10). Neo-liberal politikalar içerisinde

vatandaşlığın siyasal içeriği ile toplumsal içeriği arasındaki bağ koparılarak, vatandaş “sosyal haklarından” uzaklaştırılmaktadır (Özkazanç, 2009, s. 248).

Üçüncü eleştiri “kamu yararı” hususuna dayanmaktadır. Kamu sektöründe ne üretileceği seçimlerle belirlenirken, özel sektörde bu karar maddi temelde alınmaktadır. Nitekim devlet, “ekonomik kaygılardan” öte “sosyal kaygıları” olan bir araçtır. Bu nedenle kamu sektöründe ne üretileceğine özel sektör de olduğu gibi “para” ile değil, “seçimlerle” karar verilmektedir (Çukurçayır, 2002, s. 37). Devlet, özel işletme mantığı ile yönetildiğinde kamu yöneticileri vatandaşlara müşteri gözüyle bakmakta ve vatandaşlarla yüz yüze etkileşim yerine anketler ve odak gruplarıyla var olan düşünceleri tespit etmekle (Box, 1999, p. 22) yetinmektedirler. Oysa kamuya hizmet sunan bir kamu çalışanının esas değerlerinin “müşteri odaklılık” yerine “eşitlik” ve “özgürlük” olması gerektiği öne sürülmektedir (Edis Şahin, 1999, s. 105).

Dördüncü eleştiri, müşteri memnuniyetinin ölçümü hususuna dayanmaktadır. Nitekim kamu sektöründe müşteriler tek tip değil, çok çeşitli olmaktadır. Birçok kamu kurumu, kamu içerisinde amaçları çatışan birçok birey ve grup bulunduğu için kendi tüketicilerini belirleyememektedir (Box, 1999, p. 36). Özel sektör içerisinde müşterinin kim olduğu açıkça ortadayken, kamu sektörü içerisinde hem müşterinin bir tanımının yapılması hem de terimin kendisi kamu sektörüne uyumsuz görülmektedir. Çünkü kamu sektörü içerisinde müşteri kavramı; bireyleri, çıkar gruplarını, bir veya daha fazla seçilmiş temsilcileri, bir devlet kurumunu ya da bütün bir toplumu kapsayabilmektedir (Wisniewski and Donnelly, 1996, p. 364). Ayrıca özel sektör içerisindeki müşteriler seçim yapabilirken, kamu sektöründe müşterilerin seçim alanı ya çok azdır ya da hiç yoktur. Bu nedenle özel sektör içerisinde müşteri memnuniyeti ölçümü daha kolay olmaktadır (Wisniewski and Olafsson, 2004, p. 605).

Son olarak kamu sektöründe rekabeti sağlama zorluğu diğer bir eleştiri kaynağını oluşturmaktadır. Örneğin evini taşımadığı sürece “Bornova’da oturan bir kimsenin belediyenin sunduğu hizmeti beğenmediği takdirde Konak Belediyesi’nin ya da Karşıyaka Belediyesi’nin müşterisi olması” imkânsız görülmektedir (Tosun, 1999, s. 91).

3. Yeni Kamu Yönetiminin Vatandaşlık Anlayışı

YKY’de görülen baskın piyasa vurgusuyla geleneksel hiyerarşik yapı, müşteri vurgusuyla da vatandaşlık kavramı değişime uğramıştır (Arslan, 2010, s. 29). YKY ile birlikte hizmetlerden yararlananları “müşteri” olarak nitelendiren kamu işletmeciliği anlayışı GKY’nin

yerine geçmiştir (Al, 2007, s. 147). Piyasa ve rekabet düzleminde en etkili ve verimli kamu hizmeti sunumunu sağlamak için vatandaşı müşteri olarak görmek tercih edilmiştir (Bryson, Crosby and Bloomberg, 2014, p. 447). Piyasa merkezli model; özel sektör performans, yönetim ve motivasyon teknikleriyle vatandaşlara müşteri olarak yaklaşılmasını, kamu idarecilerinin kamu politikası süreçlerinden ayrılmasını ve devletin kamu sektöründeki bir işletmeden daha fazlasını temsil etmediğini savunmaktadır (Box vd., 2001, p. 611). Nitekim piyasa merkezli rekabetçilikte “müşteri hizmeti” ve “hizmet kalitesi” öncelikli olmaktadır (Christensen and Laegreid, 2002, p. 280). Bunun neticesinde farklı rekabet çeşitleri, tüketicilere kamu mal ve hizmetlerinin kapsamını ve kalitesini belirleyebilme olanağı tanımaktadır. Fakat tüketicilerin (eğer bireysel ve bağımsız bir şekilde davranmıyorlarsa) bu gücü fazla abartılmamalıdır (Christensen and Laegreid, 2002, p. 282).

YKY’yi savunanlar, kamu sektörü reformlarında sosyal ve siyasal değerleri ve kurumları ikincil plana atmış ya da çok az önemsemişken; bunun tersine, genel yönetim ve işletme yönetimi ile daha sıkı bağlar kurarak işletmecilik değerlerini, kurumlarını ve tekniklerini ön plana çıkarmışlardır (Ömürgönülşen, 2014, s. 11). Doğal olarak sivil, siyasal ve sosyal haklar merkezinde yer alan vatandaşlık, YKY içerisinde önemini kaybetmiş; vatandaş, yeni şartlar altında YKY’nin şekillendirmeye çalıştığı “aktif vatandaşlık” temelinde tüketici ve müşteri-vatandaş gibi farklı formlara bürünmüştür. Fakat sadece aktif vatandaşlığa odaklanmak yanlıştır. Katılımcı olmayan sıradan vatandaşlar da toplumun bir parçasıdır ve gündelik yaşamlarında toplumla iç içedirler (Mackian, 1995, p. 212). Fakat devletin küçültülmesiyle birlikte ortaya çıkan boşlukta herkes kendinden sorumlu sayılmaktadır (Güler, 2005, s. 27). Böyle bir durumda, yani devlet sıradan vatandaşlarının yaşamlarından uzaklaştığında ve onların siyasi kayıtsızlıklarını hoş gördüğünde, özel sektör bu vatandaşları salt bir kazanç kapısı haline dönüştürebilmektedir (Crouch, 2016, s. 26). Bu boşluğu dolduran piyasanın vatandaşlığı görmezden gelmesi ve bununla birlikte vatandaşı müşteri ya da tüketici olarak nitelendirmesi ise vatandaşlık anlayışındaki esaslı değişmeyi gözler önüne sermektedir.

Liberalizmin özgürlük anlayışıyla vatandaş salt bir siyasal tüketiciye indirgenebilmektedir (Touraine, 2015, s. 28). Fakat esasında demokrasi, insanları sadece vatandaş olmaya indirgemez, onları ekonomik ve kültürel topluluklara bağlı özgür bireyler olarak da tanımlar (Touraine, 2015, s. 30). Liberal demokraside ise vatandaşların çoğu pasif, suskun ve kayıtsız bir rol oynamakta ve salt kendilerine gönderilen sinyallere tepki göstermekle yetinmektedirler (Crouch, 2016, s. 13). Nitekim günümüzde siyasi örgütlere katılım hemen her yerde azalmış ve oy verme eylemi dahi önemini kaybetmeye başlamıştır (Crouch, 2016, s. 17).

Oysaki demokrasinin tesisi için büyük liderlere değil, sorumlu vatandaşlara ihtiyaç bulunmaktadır (Barber, 1995, s. 18). Fakat kamu yöneticileri, vatandaşlarla yüz yüze iletişimden daha çok performans odaklı sözleşmelere odaklanmışlardır (Box et al., 2001, p. 613). Bu noktada, YKY anlayışının liderlere ve yöneticilere odaklı ama vatandaşları ikinci plana atan bir anlayış olduğu hatırlatılmalıdır. Esasında YKY, aşırı liberalizm sergileyerek temelde demokrasiye, özünde vatandaşlığa zarar vermektedir.

YKY'nin temeli, bilimsel yönetim gibi geleneksel yönetim teorilerine ya da Fulton Raporu gibi bazı resmi reform raporlarına dayandırılabilir. Fakat şurası açıktır ki YKY direkt olarak Yeni Sağ ile ilişkilidir. Hatta YKY'nin bu ideolojinin bir yan ürünü olduğu da belirtilmektedir (Ömürgönülşen, 2014, s. 25-26). Refah devleti anlayışı ile GKY'nin arasındaki bağ gibi, Yeni Sağ politikaları ile de YKY uyum içerisindedir (Al, 2007, s. 122). Bu nedenle bir siyasal ideoloji olarak Yeni Sağ'ın vatandaşlığa bakışı, YKY'nin öngördüğü ya da yaratmak istediği vatandaş tipolojisini ortaya koymaktadır.

Yeni Sağın etkisiyle bir ulus içerisinde vatandaşlık ikiye bölünmektedir. Birinci grubu “girişimci vatandaşlar” oluşturmaktadır. Bu grup “aktif, sorumlu, çalışkan, yasalara saygılı” olarak ulusun esasını oluşturmaktadır. Geriye kalan grup ise “sorumsuz, çıkarıcı, bencil, devlete bağımlı, tembel, asi ve mızırmız” olarak nitelendirilip dışlanmaktadır (Özkazanç, 2009, s. 262). Bu aktif vatandaşlık anlayışı, vatandaşlığın doğası ile uyuşmamaktadır. Bu duruma vatandaşları sosyal birer varlık yerine salt bireyler olarak görmek ve yönetime katılımlarını engellemek neden olmaktadır (Fyfe, 1995, p. 183). Nitekim Thatcher'in “toplum diye bir şey yoktur” sözü ortaya koyulan aktif vatandaşlığın kendisini yansıtmaktadır (Kearns, 1995, p. 158). Aktif vatandaşlık düşüncesinin ikinci bir boyutunu ise “gönüllülük” oluşturmaktadır. Buna göre her şeyi devletten beklemek yerine, birey veya cemaatler vasıtasıyla hareket edilerek toplumsal dayanışma ve bütünleşme sağlanabilecektir (Özkazanç, 2009, s. 265-266).

Görüldüğü üzere ortaya çıkan bu yeni vatandaşlık anlayışı, vatandaş ve devlet arasındaki bağı ortadan kaldırmayı ya da en azından bu bağı olabildiğince inceltmeyi amaçlamaktadır. Fakat 1980'lerde ortaya çıkan Yeni Sağ reformları ile sorumlu bir vatandaş profili yaratılabildiğine dair herhangi bir kanıt bulmak zordur (Kymlicka and Norman, 1994, p. 356). Bu noktada bu hareket sahasının siyasal alanın dışında tutulduğu da vurgulanmalıdır. Çünkü bu düşünce içerisinde vatandaştan devletle ilişkisini en aza indirmesi, siyasete karşı ilgisiz kalması ve siyasete pasif destek vermesi beklenmektedir. Bu nedenle ortaya atılan “aktif vatandaşlık” ile aslında modern vatandaşlığın geriye götürüldüğü öne sürülmektedir (Özkazanç, 2009, s. 266). Aktif vatandaşlıkla kazanılan yeni özellikler, refah devleti ve

toplumcu anlayışı yok etmiştir (Kearns, 1995, p. 157). Aslında aktif vatandaşlık ayrımcı, ikili ve elitist bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım içerisinde sadece zenginlerin ve profesyonellerin kontrol ya da güce ortak olabilmesi beklenmektedir. Sıradan vatandaşlar ise vatandaşlığın olağan aktivitelerine sahip olacaktır (Kearns, 1995, p. 158). Nitekim YKY içerisinde kamusal politikalara ve kararlara katılan vatandaşlar yerine daha çok tüketiciler ön plana çıkmıştır (Wagner, 2004, p. 281). Öngörülen aktif vatandaşlık ise vatandaşların pozitif hakları hususunda sessiz kalmayı tercih etmektedir (Kearns, 1995, p. 160).

Yeni Sağ, vatandaşlığın sosyal haklar boyutuna da karşı gelmektedir. Her ne kadar bu anlayış içerisinde sosyal haklar adaletsiz ve özgürlüğü kısıtlayıcı, ekonomik olarak etkisiz ve köleliğe doğru giden bir yol olarak görülse de halkın gözünde bu haklar büyük önem taşımakta, Yeni Sağ'ın sosyal haklara karşı geliştirdiği argümanları geçersiz kılmaktadır (Kymlicka and Norman, 1994, p. 355). Yeni Sağ, refah devletinin vatandaşı pasifleştirdiği yönünde bir argüman geliştirse de bu durum açıkça Marshall'ın vatandaşlık modeliyle de uyuşmamaktadır. Çünkü Marshall'ın modelinde dezavantajlı kesimlerin ancak sosyal haklarını elde etmeleriyle pasiflikten kurtularak sivil ve siyasal haklarını kullanabilecekleri ortaya koyulmaktadır (Kymlicka and Norman, 1994, p. 355). Sonuç olarak Yeni Sağ, yoksunluk ve yoksulluğu insanın yücelmesi ve özgürleşmesinin önündeki en büyük engeller olarak görmekte fakat bu engellerle mücadelede devlet müdahalesine karşı direnmektedir (Şaylan, 2003, s. 144).

Sonuç

YKY, farklı siyasal görüşlere sahip ülkelerde dahi benzer uygulamalar şeklinde hızla yayılmış ve küresel bir olgu haline gelmiştir (Ömürgönülşen, 2014, s. 31). Oysaki batılı ülkelerde ortaya çıkan bir yönetim şeklinin her ülkede uygulanabileceğini düşünmek yanlıştır. Örneğin daha az gelişmiş ülkelerde kamu işletmeciliği anlayışının daha sınırlı uygulanmasının önemli bir nedeni olarak ülkeler arasındaki “kültür farklılığı” gösterilmektedir (Hughes, 2014, s. 517). Bu nedenle vatandaşlığı önceleyen bir kamu hizmeti anlayışını barındıran herhangi bir ülkedeki kamu yöneticilerinin “vatandaşlığın her ülkede farklı geliştiğini, her ülkenin vatandaş tipolojisinin farklı olduğunu ve bu nedenle uygulamaya koyulacak olan YKY anlayışının öncelikle bütün bir toplum nezdinde uygunluğunun tartışılması gerektiğini” önceden bilme sorumluluğunu taşıması gerekmektedir.

YKY içerisinde bir kamu yöneticisi sonuçlardan şahsen sorumlu tutulmaktadır. Bu sorumluluk yöneticinin görevi yerine getirmesinde yönetsel, ekonomik, davranışsal veya sosyolojik çeşitli teorilerden yararlanmasını gerekli kılmaktadır (Hughes, 2014, s. 25). Doğal

olarak YKY içerisindeki bu yönetici profili, vatandaş öncelikle durumundadır. Fakat bu noktada, şahsen sorumluluğun getirdiği ağırlıkla vatandaşın salt müşteriye indirgenmesi ve görevin yüceltilerek esas amaçtan sapılması gibi tehlikeler de mevcuttur. Nitekim bu süreçte kamu çalışanlarının sorumluluğu, siyasal sorumluluktan müşteri memnuniyetine kaymış ve yönetsel başarılar müşteri memnuniyeti kıstasıyla ölçülmeye başlanmıştır (Al, 2007, s. 240).

YKY’de vatandaşın müşteri olarak nitelendirilmesini çok olumsuz bulan görüşler olmakla birlikte, bunun ismi ister vatandaş ister müşteri olsun bir fark olmadığı, sonuç itibarıyla kamu hizmetlerinden yararlananların hizmetler hakkında bilgi sahibi olmasının, hizmet işleyişine dâhil olmalarının, kamu faaliyetlerinin ekonomik yönlerinden haberdar edilmelerinin ve görüşlerine başvurulmasının kötü bir şey olmadığı da belirtilmektedir (Al, 2007, s. 245). Fakat bu eksik bir değerlendirmedir. Bu eksiklik, vatandaşlık – kamu hizmeti – kamu yönetimi arasındaki sıkı bağın kopmasına ve kamu yönetiminin toplumdan uzaklaşmasına neden olabilir. Nitekim refah devletinin kriziyle birlikte başa geçen Yeni Sağ ya da Neo-liberal hükümetler devleti hızla küçültme çaresine başvururken toplumdaki eşitsizlikleri de derinlemesine arttırmıştır (Saygılıoğlu ve Arı, 2003, s. 43). Ayrıca günümüzde demokratik olarak görülen yönetim biçimlerinin tıpkı otoriter yönetim biçimleri gibi zayıfladığına şahit olunmaktadır. Devletlerin bu gerilemesi sonucunda siyasal katılım azalmakta, siyasal temsil bunalımı ortaya çıkmakta, vatandaşlık bilinci zayıflamakta, vatandaş tüketici olmakta ve vatandaşların bir kısmı ekonomik, siyasal, etnik veya kültürel nedenlerle kendilerini toplum dışında hissetmektedir (Touraine, 2015, s. 18).

Toplum bir pazarlar ve prosedürler bütünü olarak algılandığı ise ortaya şöyle bir tehlike çıkmaktadır; siyasal özgürlükleri savunmak için hayatını kim tehlikeye atacaktır? (Touraine, 2015, s. 270). Toplumun bir pazarlar bütünü olarak algılanmasıyla tüketim biçimlerine olan katılım artırılmış fakat bununla birlikte toplum dışına atılanlar ve dışlananlar da yaygınlaşmıştır (Touraine, 2015, s. 274). Yani kendisini bir vatandaş olarak görmektense müşteri olarak hisseden toplumun bireyi, gerçekten özgürlüğünü koruyabilecek midir? Memnun kalmadığı bir alışveriş sonrası başka bir tercihe yönelerek kendi çıkarlarını maksimize etmeye mi çalışacak yoksa bir vatandaş olarak demokrasinin korunmasındaki sorumluluğunun bilincinde mi hareket edecektir? Vatandaşların pozitif hakları seçme hakkı, örgüt kurma ve örgütlere katılma hakkı, doğru bilgi edinme hakkı gibi katılım olanaklarına vurgu yaparken, negatif haklar bireyi diğer bireylerden ve devlete karşı koruyan dava açma hakkı ve mülk edinme hakkı gibi hakları kapsamaktadır. Demokraside, vatandaşlığa dair bu iki tür hakkın birlikte tesis edilmesi gerekmektedir. Fakat günümüzde negatif haklar daha çok vurgulanmakta

ve bu durum, pozitif vatandaşlığın ve demokrasinin yok olma tehlikesini içerisinde barındırmaktadır (Crouch, 2016, s. 21).

Görüldüğü üzere liberalizmin bütün bireylerin rasyonel hareket edeceği varsayımı, her zaman ve koşulda geçerli olamamaktadır. Devlet faaliyetlerini salt ekonomik bakış açısıyla ele almak eksik değerlendirmelere neden olabilmektedir. Kamu hizmeti sunumu ile özel sektör hizmeti arasında farklılar bulunabilmektedir. Bu nedenle müşteri kavramıyla vatandaş kavramının hiçbir zaman tam manasıyla örtüşmeyeceği düşünülmektedir (Arslan, 2010, s. 36). Vatandaş müşteri olarak görmek ve kısa dönemli bireysel faaliyetlere girişmek yerine; toplumsal çıkarlara ve uzun vadeli planlara önem verilmeli, ortak çıkarlara ve sorumluluklara odaklanılmalıdır (Arslan, 2010, s. 36). YKY’de “kürek çekmek yerine dümen tutmak” vurgusu yapılmaktadır. Fakat bu durumda dümeni tutulan geminin esas sahipleri unutulmaktadır (Denhardt and Denhardt, 2000, p. 549).

YKY’nin güçlü müşteri vurgusuyla şikâyetlerle başa çıkma gibi kurumların operasyonel seviyelerinde önemli gelişmeler kat edilmiştir. Ayrıca halkın büyük bir kısmı geliştirilen tercih fırsatlarından da yararlanmıştı. Fakat bu değişim, olumsuz sonuçlar da doğurmuştur (Dunleavy, Margetts, Bastow and Tinkler, 2005, p. 475). Nitekim YKY’de çok fazla kurumsallaşma ve politika karmaşası olması nedeniyle sosyal sorunların çözümünde vatandaşlar zayıf kalmıştır (Dunleavy et al., 2005, p. 467). Vatandaşların sorun çözme becerilerinin zayıflatılmasıyla vatandaşlar, siyasi ve idari çıkarlarını temsil edecek noktalara ulaşmakta ve devlet içi düzenlemeleri anlamakta daha çok zorlanmaya başlamışlardır (Dunleavy et al., 2005, p. 477). Nitekim müşterilere karşı duyarlılık ya da hızlı cevap verebilirlik, vatandaşlara ya da vatandaşların seçtiği yetkililere verilen hesap-verebilirlikle aynı şey değildir. Bu nedenle müşteri tatminini, vatandaş egemenliğiyle bir tutmak yanlış bulunmaktadır (Kelly, 1998, p. 203).

Sonuç olarak; klasik cumhuriyetçi modeldeki vatandaşlık, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında yükselen liberal ve kapitalist toplum neticesinde solmuştur. Toplumda birlikte var olan kapitalizm ve demokrasi, bireysel gelişmenin esaslı sorunlarına odaklanmaktan çok bireysel özgürlükleri koruyan prosedürlere vurgu yapmıştır (Box et al., 2001, p. 608). 1929 Dünya Ekonomik Buhranından sonra geçerlilik kazanan refah devleti anlayışı ve 1970’lerin ağır ekonomik bunalım ve krizlerinden sonra geçerlilik kazanan serbest piyasa anlayışı kamuyu merkeze almaktan uzak durmuş ve kamu edilgen ve ikincil görülmüştür. İlkinde “devlet”, ikincisinde “piyasa” kamu çıkarını ve yararını en iyi bilen olarak öngörülmüştür (Nohutçu ve Balcı, 2013, s. 18). Bu durum, hem GKY’nin hem de YKY’nin vatandaşlık kavramına ve

dolayısıyla kamu hizmeti, yararı ve çıkarı kavramlarına odaklanmadığını, bunları ikinci planda tuttuğunu göstermektedir. Nitekim güncel literatür incelendiğinde de YKY'nin tüketici olarak vatandaş görüşünün çok dar bir bakış açısı sunması nedeniyle eleştirildiği görülmekte ve kamu hizmeti sunumunda “vatandaşla müzakerenin” merkezi bir role sahip olduğu vurgusu ortaya çıkmaktadır (Warner and Hefetz, 2008, p. 157). Nitekim devletlerin, özel şirketlere göre daha geniş kapsamlı amaçları bulunmaktadır. Özel şirketler kâr, verimlilik ve denetim üzerine odaklanmaktadır. Kamu sektörü ise verimliliğe odaklanmakla birlikte güvenilir hizmet sunma, yüksek derecede hesap-verebilir olma ve halkın katılımını sağlama görevlerini yerine getirmelidir. Bu özellikler ile daha iyi bir yönetim için devletlerin hem kürek çekmesi hem de yönlendirmesi gerekli olmaktadır (Warner and Hefetz, 2008, p. 163).

Kaynakça

- Al, H. (2007). *Bilgi toplumu ve kamu yönetiminde paradigma değişimi* (İkinci Baskı). Ankara: Vadi Yayınları.
- Arslan, N. T. (2010). Klasik – neo klasik dönüşüm süreci: “yeni kamu yönetimi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(2), s.21-38.
- Ateşoğlu, N. ve Özkan, E. (2010). Otoriter kamu yönetimi anlayışından vatandaş odaklı anlayışa geçiş mümkün mü?. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(1), s.51-60.
- Balcı, A. (1999). Kamu sektörü ve toplam kalite yönetimi. *Kamu Yönetiminde Kalite I. Ulusal Kongresi, I. Cilt*, (s.61-76). Ankara: TODAİE Yayını.
- Barber, B. (1995). *Güçlü demokrasi*. (M. Beşikçi, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayrak, S. (1999). TKY'nin kamu kurumlarında uygulanmasının pratik güçlükleri. *Kamu Yönetiminde Kalite I. Ulusal Kongresi, I. Cilt*. (s.45-60). Ankara: TODAİE Yayını.
- Bilgiç, V. (2013). Yeni kamu yönetimi anlayışı. A. Balcı, A. Nohutçu, N. K. Öztürk, B. Coşkun (Editörler). *Kamu yönetiminde çağdaş yaklaşımlar – sorunlar, tartışmalar, çözüm önerileri, modeller, dünya ve Türkiye yansımaları* (Üçüncü Baskı). (s.27-46). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Bottomore, T. (2006). Kırk yıl sonra yurttaşlık ve toplumsal sınıflar. (A. Kaya Çev.). *Yurttaşlık ve toplumsal sınıflar*. (s.57-94). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bouineau, J. (1998). Fransa'da devrim döneminde yurttaşlar ve yurttaşlık. (Y. Küey Çev.). T. Ilgaz (Ed.). *Dersimiz: Yurttaşlık*, (s.109-143). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bourgon, J. (2008). The future of public service: A search for a new balance. *The Australian Journal of Public Administration*. 67(4), pp.390-404.
- Box, R. C. (1999). Running government like a business: Implications for public administration and practice. *American Review of Public Administration*. 29(1), pp.19-43.

- Box, R. C., Marshall, G. S., Reed, B. J. and Reed, C. M. (2001). New public management and substantive democracy. *Public Administration Review*, 61(5), pp.608-619.
- Brubaker, R. (2009). *Fransa ve Almanya'da vatandaşlık ve ulus ruhu*. (V. Pekel Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Bryson, J. M., Crosby, B. C. and Bloomberg, L. (2014). Public value governance: Moving beyond traditional public administration and the new public management. *Public Administration Review*, 74(4), pp.445-456.
- Christensen, T. and Lægreid, P. (2002). New public management: puzzles of democracy and the influence of citizens. *The Journal of Political Philosophy*, 10(3), pp.267-295.
- Crouch, C. (2016). *Post-Demokrasi*, (A. E. Zeybekoğlu, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Çukurçayır, M. A. (2002). *Siyasal katılım ve yerel demokrasi: küreselleşme sürecinde yurttaş, yönetim, siyaset* (İkinci Baskı). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Çukurçayır, M. A. (2003). *Yurttaş odaklı yerel yönetim*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Dalbay, Ö. (1999). Kamu yönetiminde müşteri odaklı misyon ve vizyon. *Kamu Yönetiminde Kalite 2. Ulusal Kongresi*, (s.95-105). Ankara: TODAİE Yayını.
- Denhardt, R. B. and Denhardt, J. V. (2000). The new public service: Serving rather than steering. *Public Administration Review*, 60(6), pp.549-559.
- Dunleavy, P., Margetts, H., Bastow, S. and Tinkler, J. (2005). New public management is dead – long live digital-era governance. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 16, pp.467-494.
- Edis Şahin, Y. (1999). Toplam kalite yönetimi: Kamu yönetiminde demokratikleşmenin seçeneği mi?. *Kamu Yönetiminde Kalite 1. Ulusal Kongresi, 1 Cilt*, (s.97-105). Ankara: TODAİE Yayını.
- Efelerli, S. S., Gerek, A. C., Akgün, İ. ve Gökçümen, A. (1999). Kamu yönetiminde toplam kalite. *Kamu Yönetiminde Kalite 1. Ulusal Kongresi, 1. Cilt*, (s.151-154). Ankara: TODAİE Yayını.
- Eker, S. (2016). Türkiye’de demokrasiyi yeni bir yurttaşlık anlayışıyla düşünmek: Tekno-bilimsel yurttaşlık. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 71(1), s.33-72.
- Eren, V. (2003). Kamu yönetiminde yeni meşruluk temeli olarak müşteri odaklı yönetim yaklaşımı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58(1), s.55-70.
- Eryılmaz, B. (2013). *Kamu Yönetimi* (Altıncı Baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Esendemir, Ş. (2008). *Türkiye’de ve Dünyada vatandaşlık eski sorular yeni arayışlar*. Ankara: Birleşik.

- Frederickson, H. G. (1991). Toward a theory of the public for public administration. *Administration & Society*, 22(4), pp.395-417.
- Fyfe, N. R. (1995). Law and order policy and the spaces of citizenship in contemporary Britain. *Political Geography*, 14(2), pp.177-189.
- Göktürk, İ. ve Yılmaz, M. (1999). İnsan felsefesi açısından toplam kalite yönetimi ve kamu yönetiminde uygulanabilirliği araştırması. *Kamu Yönetiminde Kalite 2. Ulusal Kongresi*, (s.291-306). Ankara: TODAİE Yayını.
- Gözübüyük, A. Ş. (2010). *Türkiye'nin yönetim yapısı* (On birinci Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gül, S. S. (1999). Kamu yönetiminde kalite, piyasa ve müşteri arayışlarının ideolojik temelleri. *Kamu Yönetiminde Kalite 2. Ulusal Kongresi*. (s.69-84). Ankara: TODAİE.
- Güler, B. A. (2005). *Yeni Sağ ve devletin değişimi – Yapısal uyarılama politikaları 1980-1995* (İkinci Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Günday, M. (2003). *İdare Hukuku* (Yedinci Baskı). Ankara: İmaj Yayınları.
- Gündüz, M. ve Gündüz, F. (2002). *Yurttaşlık bilinci*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Halis, M. (1999). Toplam kalite yönetiminin Türk Kamu Yönetiminde uygulanabilirliği. *Kamu Yönetiminde Kalite 1. Ulusal Kongresi, II Cilt*. (s.67-83). Ankara: TODAİE Yayını.
- Haque, M. S. (2001). The diminishing publicness of public service under the current mode of Governance. *Public Administration Review*, 61(1), pp.65-82.
- Heater, D. (2007). *Yurttaşlığın kısa tarihi*. (M. Delikara Üst, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Hood, C. (1991). A public management for all seasons. *Public Administration*, 69(Spring), pp.3-19.
- Hood, C. (1995). The “new public management” in the 1980s: variations on a theme. *Accounting, Organizations and Society*, 20(2/3), pp.93-109.
- Hood, C. (2000). Paradoxes of public-sector managerialism, old public management and public service bargains. *International Public Management Journal*, 3, pp.1-22.
- Hood, C. ve Peters, G. (2004). The middle aging of new public management: Into the age of paradox. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 14(3), pp.267-282.
- Hughes, O. E. (2014). *Kamu İşletmeciliği ve Yönetimi*, Ankara: BigBang Yayınları.
- Kadıoğlu, A. (2012). Vatandaşlık: Kavramın farklı anlamları. A. Kadıoğlu (Ed.). *Vatandaşlığın dönüşümü: Üyelikten haklara* (İkinci Baskı). (s.21-30). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kartal, F. (2010). Dışlayıcı bir kurum olarak yurttaşlığın evrimi: Polis'ten küresel düzene. F. Kartal (Ed.). *Yurttaşlık tartışmaları: Yeni yaklaşımlar*, (s.11-55). Ankara: TODAİE.

- Kaya, A. (2006). Yurttaşlık, azınlıklar ve çokkültürcülük. (A. Kaya, Çev.). *Yurttaşlık ve toplumsal sınıflar*, (s.95-136). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kearns, A. (1995). Active citizenship and local governance: Political and geographical dimensions. *Political Geography*, 14(2), pp.155-175.
- Kelly, R. M. (1998). An inclusive democratic polity, representative bureaucracies, and the new public management. *Public Administration Review*, 58(8), pp.201-208.
- Kofman, E. (1995). Citizenship for some but not for others: Spaces of citizenship in contemporary Europe. *Political Geography*, 14(2), pp.121-137.
- Kymlicka, W. and Norman, W. (1994). Return of the citizen: A survey of recent work on citizenship theory. *Ethics*, 104(January), pp.352-381.
- Lapsley, I. (2009). New public management: The cruellest invention of the human spirit?. *ABACUS A Journal of Accounting, Finance and Business Studies*, 45(1), pp.1-21.
- Leca, J. (1998). Bireycilik ve yurttaşlık. (T. Ilgaz, Çev. ve Ed.). *Dersimiz: Yurttaşlık*. (s.13-79). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Mackian, S. (1995). That great dust-heap called history: Recovering the multiple spaces of citizenship. *Political Geography*, 14(2), pp.209-216.
- Maesschalck, J. (2004). The impact of new public management reforms on public servants' ethics: Towards a theory. *Public Administration*, 82(2), pp.465-489.
- Marshall, T. H. (2006). Yurttaşlık ve toplumsal sınıflar. (A. Kaya, Çev.). *Yurttaşlık ve toplumsal sınıflar*. (s.1-56). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nohutçu, A. ve Balcı, A. (2013). Kamu yönetiminin yeni perspektif ve dinamizmi: "kamu"nun yönetilmesinden "kamu"nun yönetmesi anlayışına doğru. A. Balcı, A. Nohutçu, N. K. Öztürk, B. Coşkun (Editörler). *Kamu yönetiminde çağdaş yaklaşımlar – sorunlar, tartışmalar, çözüm önerileri, modeller, dünya ve Türkiye yansımaları* (Üçüncü Baskı). (s.15-26). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- O'Flynn, J. (2007). From new public management to public value: Paradigmatic change and managerial implications. *The Australian Journal of Public Administration*, 66(3), pp.353-366.
- Oldfield, A. (2012). Vatandaşlık: Doğal olmayan bir pratik mi?. (C. Cemgil, Çev). A. Kadioğlu (Ed.). *Vatandaşlığın dönüşümü: Üyelikten haklara* (İkinci Baskı). (s.93-106). İstanbul: Metis Yayınları.
- Onar, S. S. (1960). *İdare Hukukunun umumi esasları, Cilt:1* (İkinci Baskı). İstanbul: Hak Kitabevi.

- Ömürgönülşen, U. (2014). Kamu sektörünün yönetimi sorununa yeni bir yaklaşım: Yeni kamu işletmeciliği. M. Acar ve H. Özgür (Editörler). *Çağdaş Kamu Yönetimi I* (İkinci Baskı). (s.3-43). Ankara: Nobel.
- Özer, M. A. (2014). Kamu yönetiminde değişim sürecini Dwight Waldo ile yeniden düşünmek. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(4), s.1-30.
- Özer, M. A. ve Akçakaya, M. (2005). *Yerel yönetimler: Mali boyut*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özkazanç, A. (2009). Toplumsal vatandaşlık ve neo-liberalizm sorunu. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64(1), s.247-274.
- Parlak, B. ve Doğan, K. C. (2016). *Kamu yönetimi – Kamu yönetimi disiplininin gelişmesinde rol oynayan kuramsal yönler üzerine bir giriş*. İstanbul: Beta.
- Pollitt, C. (1995). Justification by works or by faith? Evaluating the new public management. *Evaluation*, 1(2), pp.133-154.
- Pollitt, C. (2002). Clarifying convergence – Striking similarities and durable differences in public management reform. *Public Management Review*, 4(1), pp.471-492.
- Saygılıoğlu, N. ve Arı, S. (2003). *Etkin devlet: Kurumsal bir tasarı ve politika önerisi*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayını.
- Sezer, Ö. (2008). Kamu hizmetlerinde müşteri (vatandaş) odaklılık: Türkiye’de kamu hizmeti anlayışı açısından bir değerlendirme. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), s.147-171.
- Smith, S. J. (1995). Citizenship: all or nothing?. *Political Geography*, 14(2), pp.190-193.
- Stoker, G. (2006). Public value management: A new narrative for networked governance?. *American Review of Public Administration*, 36(1), pp.41-57.
- Şaylan, G. (2003). *Değişim, küreselleşme ve devletin yeni işlevi* (İkinci Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Tekinkuş, M. ve Özgür, H. (1999). Belediyelerde toplam kalite yönetimine geçişi zorlaştıran sebepler. *Kamu Yönetiminde Kalite 2. Ulusal Kongresi*, (s.259-276). Ankara: TODAİE Yayını.
- Torlak, Ö. ve Özdemir, Ş. (1999). Hizmet kalitesini iyileştirmede kamu görevlilerinin tatminin rolü. *Kamu Yönetiminde Kalite 2. Ulusal Kongresi*, (s.323-331). Ankara: TODAİE Yayını.
- Tosun, G. (1999). Türk kamu bürokrasi bağlamında devlet – toplum ilişkisinin sorun boyutları: Toplam kalite yönetimi kurgularının önündeki engeller. *Kamu Yönetiminde Kalite 1. Ulusal Kongresi, I Cilt*, (s.87-96). Ankara: TODAİE Yayını.
- Touraine, A. (2015). *Demokrasi nedir?* (Altıncı Baskı). (O. Kunal, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Turner, B. S. (2012). Bir vatandaşlık kuramının ana hatları. (C. Cemgil, Çev.), A. Kadioğlu (Ed.). *Vatandaşlığın dönüşümü: Üyelikten haklara* (İkinci Baskı). (s.107-139). İstanbul: Metis Yayınları.
- Üstel, F. (1999). *Yurttaşlık ve demokrasi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Vigoda-Gadot, E. and Cohen, A. (editors). (2004). *Citizenship and management in Public Administration – Integrating behavioral theories and managerial thinking*, Cheltenham (UK) and Northampton (USA): Edward Elgar,
- Vigoda-Gadot, E. and Golembiewski, R. T. (2004). Citizenship behavior and the new managerialism: A theoretical framework and challenge for Governance. E. Vigoda-Gadot and A. Cohen (Editors). *Citizenship and management in public administration – Integrating behavioral theories and managerial thinking*. (pp.7-25). Cheltenham (UK) and Northampton (USA): Edward Elgar,
- Wagenheim, G. D. and Reurink, J. H. (1991). Customer service in public administration. *Public Administration Review*, 51(3), pp.263-270.
- Wagner, A. (2004). Redefining citizenship for the 21st century: From the national welfare state to the UN global compact. *International Journal Of Social Welfare*, 13, pp.278-286.
- Walzer, M. (1990). The communitarian critique of liberalism. *Political Theory*, 18(1), pp.6-23.
- Warner, M. E. and Hefetz, A. (2008). Managing markets for public service: The role of mixed public-private delivery of city services. *Public Administration Review*, 68(1), pp.155-166.
- Wisniewski, M. and Donnelly, M. (1996). Measuring service quality in the public sector: The potential for servqual. *Total Quality Management*, 7(4), pp.357-365.
- Wisniewski, M. and Olafsson, S. (2004). Developing balanced scorecards in local authorities: A comparison of experience. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 53(7), pp.602-610.
- Yıldırım, T. (2001). Kamu hizmeti ve kar amacı. A. Ulusoy (Ed.). *Hukuk-ekonomi perspektifinden uluslararası tahkim ve kamu hizmeti*. (s.36-46). Ankara: Liberte Yayınları, Ankara.

Nüfus Yaşlanmasının İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri

Yücel UYANIK*

Öz

Dünya nüfusu, özellikle gelişmiş ülkeler başta olmak üzere giderek yaşlanmaktadır. Yapılan projeksiyonlara göre; yaşlanmanın işgücü piyasasını da etkileyen bir takım sosyo-ekonomik sonuçları bulunmaktadır. Yaşlı nüfus oranının artışı ile başta sosyal politika tedbirleri olmak üzere, yapısal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi mecburiyeti ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma, dünyadaki yaşlanma projeksiyonları çerçevesinde yaşlanma ve işgücü piyasası arasındaki muhtemel etkileri makro boyutta ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada, yaşlanmanın üretken piyasadaki dönüştürme etkisi bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilerek, ilgili literatüre katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlanma, İşgücü Piyasaları, İşgücü, Demografi, Nüfus

* Doç., Dr., Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, yuyanik@gazi.edu.tr

The Effects Of Population Ageing On Labor Markets

Abstract

World population is getting older, particularly in developed countries. According to the projections; Aging has a number of socio-economic consequences that also affect the labor market. The increase in the proportion of elderly population necessitates the implementation of structural regulations, especially social policy measures. This study aims to reveal the possible impacts of aging and the labor market on the macro scale in the context of the world's aging projections. In the study, the transformation effect of aging on the productive market was evaluated from a holistic point of view and it was aimed to contribute to the related literature.

Key Words: Ageing, Labor Markets, Labor Force, Demography, Population

Giriş

21. yüzyılda ön plana çıkan en önemli demografik olgulardan biri nüfusun yaşlanmasıdır. Dünya genelinde insanlar daha uzun yaşamakta, doğum oranları azalmakta ve dolayısıyla yaşlı nüfus sayısal ve oransal olarak artmaktadır. Nüfus yaşlanması, sağlıktan sosyal güvenliğe, çevresel konulardan eğitim ve istihdama, sosyo-kültürel faaliyetlerden, aile hayatına kadar toplumsal alanda etkili olmaktadır.

İlk planda gelişmiş ülkelerde daha görülür olan yaşlanma olgusu, bu ülkelerde olduğu kadar gelişmekte olan ülkeler açısından da önemle değerlendirilmesi gereken bir konudur. Yapılan araştırmalar ülkemizin de yeni bir demografik yapıya geçmekte olduğunu göstermektedir. Yakın bir gelecekte yaklaşık 2,2 olan toplam doğurganlık hızının yenilenme düzeyine inmesi ve bunun bir

sonucu olarak da; çocuk ve genç nüfusun zaman içerisinde azalarak, yaşlı nüfusun toplam nüfus içerisindeki payının artması öngörülmektedir.

Gelişmiş ülkelerde nüfus yaşlanmasının sosyo-ekonomik yapıya olan etkileri üzerine birçok değerlendirme ve çalışma yapılmakta; yaşlı nüfusun sosyal yaşamdan koparılmadan, hayatlarını devam ettirmelerine yönelik çalışmalar önem kazanmaktadır (Vanderberghe, Waltenberg, 2010; Walker, 1997; Columas, 2007). Türkiye'nin, nüfusundaki değişimleri ve bu değişimlerin yansımalarının iyi değerlendirilmesi, yaşlanma olgusunun etkilerinin ülke için sorun haline gelmeden çözülmesini sağlayacaktır. Türkiye'de 2007'de %7,1 olan 65 yaş ve üzeri nüfus oranının 2075'te %27,7'ye ulaşacağı düşünüldüğünde; yaşlanma ile ilgili politikaların tüm toplumsal yapıyı içerecek biçimde şekillendirilmesi zorunluluğu daha net anlaşılacaktır (TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1027, Erişim Tarihi: 22.02.2017) .

Temel olarak iki bölümde yapılandırılan bu çalışmanın birinci bölümü kavramsal olarak yaşlanma ve yaşlılık özelliklerini ortaya koyarak, dünyada demografik değişim ile yaşlanma sürecine doğru yol alan nüfus yapılarını, projeksiyonel çalışmalarda ortaya çıkan verilerle birlikte değerlendirmektedir.

Bir ülkenin demografisi ve nüfus yapısı sosyal, ekonomik, kültürel yapılarını etkileyen ve şekillendiren en önemli yapı taşıdır. Toplumların güncel ve geleceğe yönelik planlamalarını doğrudan etkilediği gibi politik, kurumsal tüm sürecin işleyişinde de rol oynamaktadır. Dolayısıyla nüfusun yaşlanması, mevcut ekonomik ve sosyal sistemi derinden etkilemekte, tartışmalara ve çözüm arayışlarına neden olmaktadır. Yaşlı nüfusun giderek arttığı ülkelerde, akademik ve politik tartışmalara da atıfta bulunarak yaşlı nüfus yapısının şekillenmekte olduğu ülke örnekleri ile ekonomik, sosyal süreçlerdeki mevcut/muhtemel etkiler de çalışmada yer almaktadır.

İkinci bölümde ise nüfusun yaşlanmasının doğrudan etkilediği en önemli alanların başında gelen işgücü piyasaları incelenecektir. Bu bölümde belirli bir yaşa ulaşmaları nedeniyle ekonomik faaliyetlerin dışında kalan veya işgücüne katılmaları sınırlı olan yaşlıların yeniden işgücü piyasası ile ilişkilendirilmesi ve bu değişimin işgücü piyasaları üzerinde yarattığı etki, piyasanın temel davranış biçimleri olan arz ve talep dengesi ele alınarak değerlendirilecektir.

Bu çalışma ile özellikle Batı'da yıllardır çalışmalara konu olan yaşlı nüfus ve etkileri yakın dönemde demografik değişimin üçüncü aşamasına geçmesi beklenen Türkiye açısından da öneminin vurgulanması, bunun yanında; her ne kadar yaşlının geleneksel olarak saygı duyulduğu bir kültürün egemen olduğu toplumsal özelliğe sahip olursa da, günün değişen şartlarında, giderek durumu zorlaşan ve dışlanan yaşlıların hatırlatılması temel amaçtır. Gerçek anlamda yıllardır kronikleşen sorunlarla yaşamakta olan ülkemizin bu süreci planlaması ve buna uygun yaklaşımları oluşturması büyük önem taşımaktadır.

1. Yaşlılık

Kültürel yaşanmışlıklar ve değişken toplumsal yapıların farklılıkları nedeniyle; çok farklı yaşlılık tanımlarının yapıldığı görülmektedir. Bazı toplumlarda yaşlılık, olağan bir süreç olarak değerlendirilmekte iken, bazılarında ise sorun olarak görülmüştür (İçli, 2004: s. 5).

Tarihsel gelişim süreci içerisinde, kültürel ve coğrafi anlamda farklılaşmakla birlikte, özellikle batı toplumlarında, toplumun diğer fertleri ile aynı haklara sahip görülmeyen yaşlıların, 16. ve 17. yüzyıllarda sakatlarla aynı anlamda değerlendirildikleri, 20. Yüzyıla kadar toplumsal yapının dışında bırakıldıkları görülmektedir. Saygı duyulmayan, herhangi bir değer atfedilmeden, görmezden gelinen yaşlılığın, sosyal içerikli bir fenomen olduğu düşüncesi, daha sonra benimsenmeye başlanmış ve emeklilik sigortalarının başlamasıyla beraber; takvimsel olarak belirlenen, yaşa bağlı bir dönem olarak görülmeye başlanmıştır (Tufan, 2002: s. 20). Bu anlamda yaşlıların gündelik yaşamda görmüş oldukları itibar, her dönemde mensup oldukları sınıf, cinsiyet ve mal varlıklarına göre değişim göstermiştir.

Bu noktada yaşlılık ile yaşlanma kavramları arasındaki anlam farkını ortaya koyarsak; yaşlılık, daha çok bir durumu, bir olguyu ve toplumda belli bir yaşın üzerinde olanları ifade eder. Yaşlanma ise, sadece biyolojik bir durum değil aynı zamanda toplumsal boyutları olan bir durum ve süreci de ifade etmektedir (Tufan, 2002). Yaşlanma, yaş alma anlamıyla, doğuştan itibaren başlayan bir süreci ifade etmektedir. Yaşlanma, doğumdan ölüme kadar olan insan ömründe, ölümden önceki dönemi tanımlamak için kullanılırken, yaşlılık, bedenin performansının, canlılığının sona ereceği en yakın dönemi ifade eder.

Önüne geçilmesi mümkün olmayan biyolojik, kronolojik, sosyal yönleri ile sorunları olan bir süreci tanımlayan yaşlılık, fizyolojik bir olay olarak ele alınıp, fiziksel ve ruhsal güçlerin, bir daha yerine gelmeyecek şekilde kaybedilmesi, organizmanın, iç ve dış etmenler arasında denge kurma potansiyelinin azalması, kişinin fiziksel ve ruhsal yönden gerilemesi olarak tanımlanabilir (Bilginer, Apani, Tuncer, 1996: ss. 169-170).

Sosyal bir risk olma yönüyle, yaşlanma ve yaşlılık, fizyolojik bir olgu olup, başlangıçtaki fiziki yetersizlikler, zaman içinde psikolojik alandaki gerilemelerle birlikte sosyal ve ekonomik yaşantıda olumsuzluklara sebep olmaktadır. Böylece yaşlılık, hayatın her alanında yaygın bir kayıp duygusunun yaşandığı, fertlerin; bedeni, psikolojik ve sosyal yönden özerkliklerini yitirip, yeniden bağımlı duruma geçtikleri bir dönem olarak da tanımlanabilmektedir (Seyyar, 2002: s. 672). Bağımlı konuma geçen yaşlının çalışma hayatı bakımından karşılaşacağı durum ise; verimliliğinin azalması ve emekli konumuna geçmesidir (Konak, Çiğdem, 2005: s. 26).

Genel olarak yaşlılık tanımı yapılırken belli bir yaş, ölçüt olarak alınmaktadır. Başlangıcı 60-65 yaş olarak kabul edilen, biyolojik ve duygusal olarak değişmelerin meydana geldiği dönem; yaşlılık olarak adlandırılmaktadır. Yaşlanmayla birlikte; insan vücudunda yapısal ve fonksiyonel anlamda meydana gelen değişmelere biyolojik yaşlılık, kişinin kendini yaşlı hissetmesiyle, yaşam görüşünün şeklini değiştirmesine de duygusal yaşlılık denilmektedir. Aynı yaşta olan bireylerle karşılaştırıldığında; toplum içerisinde fonksiyonların devam ettirilememesi ise, fonksiyonel yaşlılık olarak tanımlanmaktadır (Oktik, 2004: s. 14). Sosyal, kültürel ve biyolojik yönlerden birbirleriyle ilişkili bir süreci ifade eden yaşlılık ile ilgili çalışmalar; yaşlılığın başlangıcını, kronolojik yönüyle yapılan tanımlamalarda, Dünya Sağlık Örgütü; 65 yaş, Birleşmiş Milletler ise, 60 yaş, sınır olarak ele almaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü'nün yaşlılık tanımlamasında üç dönem esas alınmaktadır.

65-74 yaş genç yaşlılık

75-84 yaş ileri yaşlılık

85+ çok ileri yaşlılık,

olarak adlandırılmaktadır (Dünya Sağlık Örgütü,1999; Önal,2006: ss. 5-6). Ve 65 yaş üzeri, demografik açılardan, bağımsız konumdan bağımlı konuma geçiş dönemi olarak kabul edilmektedir (DSÖ, 1999).

Diğer taraftan Birleşmiş Milletler, yaşlılık başlangıcı olarak 60 yaşı kabul etmekte ve yaşlılık dönemlerini üç gruba ayırarak; (Döner,2006: s. 6)

60-69 yaş genç yaşlılık

70-79 yaş ileri yaşlılık

80+ yaş çok ileri yaşlılık

şeklinde kategorize etmektedir.

1.1. Demografik Değişimin Genel Çerçevesi

Genel olarak, ekonomik ve sosyal şartlar tarafından şekillenen demografik olaylar, dünyada üç aşamada değişim göstermektedir. *Birinci aşamada*, nüfus artış hızındaki yavaşlamayla beraber uygulanan politikalarla, nüfusun net yenilenme oranlarının artışa geçtiği görülmektedir. Bu durum, çoğunlukla olağanüstü durumlarda yaşanan gelişmeler karşısında ve bilhassa savaş dönemleri sonrasında ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik toparlanmanın sonucu olarak değerlendirilmektedir. *İkinci aşama* ise; nüfus artış hızının azalmaya başladığı süreci ifade etmektedir. Demografik geçiş sürecinin ikinci aşamasında yaşanan nüfus azalışı, genelde, nüfusun net yenilenme oranını korumaktadır. Bu dönemi takip eden demografik geçiş sürecinin *üçüncü aşamasında* ise, nüfus artışını sağlayan net yenilenme oranları belirgin bir şekilde düşmektedir (Johnson, Zimmerman, 1993: s. 28). Nüfusun yaşlanması olarak ifade edilen bu gelişim sürecinin temel belirleyicileri; doğum oranlarının azalması, yaşam sürecinin artması ve göçlerdir. Azalan doğum oranları ve yaşam süresinin artması, nüfus yaşlanmasının temel belirleyici rolünü üstlenirken, göç unsuru yardımcı bir role sahip olmakla beraber, özellikle yaşlanma süreci hızlanmış olan ülkelerde, nüfusun değişiminde rol oynayan önemli bir etken niteliğini taşımaktadır (EC, 2005: s. 23). Doğum oranlarının azalması ve ortalama yaşam süresinin uzaması, ülke sınırları içinde gerçekleşen demografik süreçler iken, ülkelerin sahip oldukları kaynakların çoğu zaman dışında kalmasına rağmen, göç alan ve veren ülkeleri, ciddi olarak etkilemektedirler. Doğum oranlarının farklı olması, ortalama ömür değişimi

gibi verilerin yıllara göre hesaplanabilmesine karşılık, göçler için böyle bir durum söz konusu olamamaktadır. Ülkelerin karşılıklı etkileşimleri neticesinden ortaya çıkan göç olgusu, her dönem değişiklik gösterebilmektedir(UN, 2002: s. 5).

Demografik gelişmelerle ilgili olarak yapılan çalışmalarda, demografik belirleyiciler; yakın gelecekte, yaşlı bir dünyanın ortaya çıkacağını ifade etmektedir. Tamirisa ve Faruqee'nin demografik geçiş süreci ile ilgili yapmış oldukları çalışmada; 1950-2050 yılları arası demografik geçiş dönemi olarak adlandırılmaktadır. Buna göre 1980'li yılların sonuna kadar yavaş da olsa artış gösteren doğum oranları, hızını kaybederek önce düşecek, sonra nüfus artış hızında duraklama aşamasına geçecektir. Ayrıca 1970 yılında artışa geçen yaşlı nüfusun bağımlılık oranları ise, 2050 yılında en üst seviyeye ulaşmış olacaktır. Bu süreçten sonra dünya yaşanan demografik geçişin tersine dönmesi ve nüfusta sabitlenmenin ortaya çıkması ile birlikte, farklı bir demografik gelişmenin yaşanacağı ifade edilmekte ve bu gelişmeye nüfusun yaşlanması denilmektedir (Tamirisa-Faruqee, 2006: s. 6).

1.2. Dünya'da Nüfusun Yaşlanma Süreci

Dünya nüfusu, insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar olan süreçte sürekli artış içindedir. 1800'lü yıllarda yaklaşık 1 milyar olan dünya nüfusu, bilhassa geçen 50 yılda önemli ölçüde artış göstermiştir. 1950 yılında 2,5 milyar olan dünya nüfusu, 1970 yılında 3,7 milyar, 1990 yılında ise 5,3 milyara yükselmiştir. 2015 yılına gelindiğinde ise; nüfus, 7,4 milyardır (UN, 2015).

Dünya nüfusunun artışıyla nüfus piramidinin yapısında değişiklikler meydana gelmiştir. Özellikle yaşlı nüfusun piramit içindeki gelişimi, dünya nüfus artış eğiliminden daha farklı bir yol izlemektedir. Dünya nüfusu içinde yaşlı nüfusun payı, dünya nüfusunun artış ivmesinden daha yüksek bir hızla gelişim göstermektedir. Hızla gelişen ve yaygınlaşan teknolojik gelişmelerle beraber artan sosyal refah düzeyinin bir sonucu olarak, yaşlı nüfusun, hem yaşamla ilgili beklentileri yükselmiş hem de sağlık ve bakım hizmetlerindeki gelişmeler sonucunda, insanın yaşam süresinde artış olmuştur. Değişen bu sosyal ve ekonomik yapı, doğumdan beklenen yaşam süresinin artmasına neden olmakta ve yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranını yükseltmektedir. Diğer taraftan modernitenin sosyal yansıması olarak, özellikle, gelişmiş ülkelerde görülen doğurganlık hızındaki düşüş, yaşlı nüfus oranının daha da artmasına neden olmaktadır. Geçen 50 yıllık süre içerisinde yaşlı nüfus 3,2

kat artarken, toplam nüfusun bu dönemdeki artışı, 2,4 kat olarak gerçekleşmiştir (Deivitt-Thomas, 1996: s. 2).

Nüfusun yaşlanması, bir nüfusun yaş yapısının değişerek, o nüfustaki çocukların ve gençlerin payının azalması ve yaşlı insanların (60/65+) payının göreceli olarak artmasıdır. Dünyada yakın gelecekte nüfusun net yenilenme oranının çok altına düşecek olması ile 85 yaş üstü çok ileri yaşlı nüfusun artışa geçeceği beklenmektedir (Murat, 2000: s. 167). Bu bağlamda yapılan projeksiyonlara göre, 2015'te 125 milyon olan 80 yaş ve üstü ileri yaşlı nüfus sayısı, 2050'ye gelindiğinde yaklaşık olarak 3 kat artarak 435 milyona ulaşacaktır (UN, 2015: s. 2).

Yukarıda belirtilen gelişmelerle beraber yaşam beklentisindeki artış, bilhassa, küresel alanda yaşanan gelişmeleri de dikkate aldığımızda, önümüzdeki süreçte 65 yaş ve üstü nüfusun hızla artacağını göstermektedir. Artık dünya, eskiye nazaran daha yaşlı bir nüfus potansiyeline sahiptir. 21. yüzyıl başlarında dünya ortalaması 66 yıl olan doğumda yaşam beklentisinin, 2025'te 73 yıl olacağı tahmin edilmektedir. 1955'te 48 yaş olan bu ortalama göz önüne alındığında, oldukça büyük bir değişim anlamına gelmektedir (UN, 2009). Nüfusun yaşlanmasının yoğun olarak görüldüğü gelişmiş Avrupa Birliği ülkelerine bakıldığında, bu ülkelerde ortalama yaşam süresinin 78 yıl olduğu görülmektedir. Bu durumda 2025'e gelindiğinde nüfus projeksiyonları açısından ortalama yaşam süresinin 80-81 yıl olacağı tahminleri yapılmaktadır (Weeks, 2002: s. 1114, Uğurlu, 2005: s. 3). Bu gelişmelerle beraber, 2015'te 60 yaş ve üzerinde olan nüfus sayısı 901 milyon iken, 2030'a gelindiğinde; 1,4 milyar, 2050'de ise yaklaşık 3 milyar civarında olması beklenmektedir (UN, 2015: s. 2). 20. yüzyılda, yaşlı nüfusun toplam nüfus içerisindeki payının artmasına neden olan önemli etkilerden biri, yüzyılın ikinci yarısından itibaren hemen hemen tüm dünyada yaşanan doğurganlık hızının düşmesidir. Toplam doğurganlık hızının (TDH), 1950'lerde dünya ortalaması, kadın başına 5 canlı doğum olarak tahmin edilmekteyken, 2000'lere gelindiğinde, %2,8 canlı doğum olarak gerçekleşmiştir. Bu dönem içerisinde, yüzyılın yarısında oldukça yüksek doğurganlık hızlarına sahip olan gelişmekte olan ülkelere TDH'deki düşüş, gelişmiş ülkelere nazaran daha yüksek oranda gerçekleşmiştir. Birleşmiş Milletler tarafından gerçekleştirilen nüfus projeksiyonları sonuçlarına göre, 1995-2000 arasında az gelişmiş ülkelere %5,4 olarak hesaplanan TDH 2045-2050 yılları arasında %2,5'in altına

ineceği, gelişmekte olan ülkelerde ise, %3,1'den %2,0'a düşeceği tahmin edilmektedir. Öte yandan halen yenilenme düzeyinin altında bir doğurganlık düzeyine sahip gelişmiş ülkelerde; doğurganlıkta bir artış beklenmekte ve TDH'nin aynı dönemler arasında %1,6'dan %1,9'a çıkacağı tahmin edilmektedir. Uzun yıllardır nüfusunun yaşlanmasıyla karşı karşıya olan sanayileşmiş ülkelerde, yaşlı merkezli yapılan çalışmalar ile bu nüfus grubunun; sağlık, sosyo-ekonomik ihtiyaçları ve beklentileri ile toplumun değişen sosyo-ekonomik yapısında birbirleriyle ilintili olarak önemli çalışmalar yapılmış ve sonuçlar gözlemlenmiştir. Bu çalışmalardan; Nüfusun yaşlanması ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen Bloom ve arkadaşları doğurganlık oranındaki azalmanın genç bağımlılık oranlarında azalmaya, ancak yaşlı bağımlılık oranında ise artışa neden olacağını ve bu noktada işgücüne katılımın düşeceğini ortaya koymuşlardır (Bloom,Canning,Fink,Finlay ,2009 : ss. 80-100).

Nüfusun yaşlanmasının bireylerin tasarruf davranışları ve sermaye piyasası üzerindeki etkisini inceleyen Boersch-Supan ve Winter Nüfusun yaşlanmasının, sosyal güvenlik sisteminde nesiller arası dayanışmanın daha yaygın olduğu, zayıf sermaye piyasası ve düşük sermaye performansına sahip olan Almanya, Fransa ve İtalya gibi ekonomilerin sermaye piyasaları üzerinde daha fazla etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Boersch- Supon , Winter , 2001: ss. 1-51). Sonuç olarak nüfusun yaşlanmasının Avrupa'nın makroekonomik dengesini ciddi olarak değiştirdiğini vurgulamışlardır. Cutler, Poterba, Sheiner ve Summers yapmış oldukları çalışmada nüfusun yaşlanması ile birlikte uzun vadede kişi başına düşen gelirden azalma yaşanacağını ortaya koymuşlardır (Cutler, Poterba, Sheiner, Summers ,1990 : ss. 2-60). Belçika'da nüfusun yaşlanmasının tüketim talebi üzerindeki etkisini araştıran Lefebvre; yaşlanmayla birlikte sağlık, barınma ve boş zaman harcamalarının arttığını; giyim, araç-gereç ve ulaşım harcamalarında ise azalma olduğu sonucuna ulaşmıştır (Lefebvre ,2006 : ss. 1-20).

Asıl problem, gelişmekte olan ülkeler açısından görülmektedir. Endüstrileşmiş ülkelerde toplum hem ekonomik hem de sosyal açıdan refaha ulaştıktan sonra nüfusun yaşlanması sorunu ortaya çıktığı için, bu ülkelerde gerekli değişikliklerin yapılandırılması ve yaşlı nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması, ülke ekonomilerinde önemli sorunlara neden olmamıştır. Gelişmekte olan ülkelerde

ise, henüz belirli bir refah düzeyine ulaşılmadan nüfusun yaşlanması problemi ile karşı karşıya kalınması endişe verici bir durumdur (DPT, 2007: ss. 5-6).

Dünya’da 1950’den 1975’e kadar geçen dönemde, toplam bağımlılık oranının artarak %65’ten %74’e çıktığı görülmektedir. Söz konusu yükselme, gelişmekte olan ülkelerde, çocuk nüfus oranındaki artıştan kaynaklanmıştır. Doğurganlığın belirgin biçimde gerilediği bölgelerde ise bağımlılık oranının düştüğü görülmektedir. Bu oranda ortaya çıkan gerileme, ekonomik olarak, bağımlı yaşlıların artışına rağmen meydana gelmiştir. Bu eğilimin, gelecek ilk çeyrek yüzyıla kadar devam edeceği ve 2025’te %53 düzeyinde olacağı tahmin edilmektedir. Ancak, 2050’ye gelindiğinde ise, yükselerek %58 olacağı öngörülmektedir. Bununla birlikte, daha gelişmiş ülkelerde, toplam bağımlılık oranındaki artışın daha erken başlayacağı düşünülmektedir. 2000’de % 48 olan bu oran, 2050’de ise %73 olacağı düşünülmektedir (UN, 2001; s. 45). Yaş bağımlılık oranı yalnızca ekonomik bağımlılığı ifade etmemektedir. Aynı zamanda nüfusun yaş yapısı hakkında da fikir vermektedir. Bir nüfusta yaş bağımlılık oranı ne kadar yüksek olursa, toplam nüfus içerisinde, çalışamaz yaştaki nüfusun da o kadar fazla olduğu anlamı ortaya çıkmaktadır. Yaş bağımlılık oranının %100’den fazla çıkması, çalışamaz yaştaki nüfusun, çalışabilir yaştaki nüfustan fazla olduğu anlamına gelmektedir (Üner, Ergöçmen, 1999: s. 4). Birleşmiş Milletler’in 2015 tarihli raporunda, dünyadaki bağımlı nüfusu oluşturan çocuklar ile yaşlı nüfus arasındaki farkın 2030’da dengeleneceği (yaşlı nüfus; 1,4 milyar, genç nüfus; 1,3 milyar) ve 2050’ye gelindiğinde dünyada, toplam yaşlı bağımlı nüfusun 2 kattan daha fazla artacağı vurgulanmaktadır (UN, 2015: s. 2). Bu gelişmenin küresel boyuttaki önemli etkilerinden biri, hiç şüphesiz çalışabilir nüfus üzerinde ortaya çıkacak baskıdır. Bu baskı, yaşlı nüfusun üretkenlik kabiliyetini artıracak hükümet politikalarını daha şiddetli bir biçimde gündeme getirecektir (Tosun, 2002: ss. 2-3). Bu süreçte; nüfusun yaşlanması ve ilerleyen dönemde, nüfusta meydana gelecek daha hızlı düşüşün etkilerinin göç ile bertaraf edilebileceği yönünde görüşler ortaya konulurken karşı görüşte olanlar uzun vadede, bunun çözüm olmayacağını belirtmektedirler (Avramov, Cliquet 2003: ss. 4-5). Özellikle nüfusun yaşlanması, beraberinde henüz genç nüfus potansiyeline sahip gelişen ülkelerdeki gençler açısından dışarıya göç ön plana çıkartılırken, yaşlı nüfus ülke içinde iç göçün meydana gelmesine neden olmaktadır. Ülke içerisinde

istihdam imkânı bulamayan genç nüfus için yurtdışına göç etmek bir çare olarak düşünülürken, genellikle kentsel alanlarda yaşam pahalılığı başta olmak üzere, bazı sebeplerle yaşlı nüfus da iç göç yolu ile daha küçük yerleşim birimlerine doğru hareketlilik yaşamaktadır. Bu durum, göç olgusunun, hem yaşlanma ile ilgili ortaya çıkan bir süreç hem de yaşlı nüfusu etkileyen bir faktör olduğunu göstermektedir. Bunun yanında, göç olgusu, özellikle yaşlanmanın yoğun olarak kendisini gösterdiği gelişmiş ülkeler açısından göç alma noktasında kendisini önemli biçimde ortaya çıkarmaktadır.

Birleşmiş Milletler'in Dünya Nüfus Projeksiyonları Raporuna göre; 2005-2050 arasındaki dönem boyunca gelişmiş ülkelere göç eden uluslararası göçmen sayısının 103 milyon olacağı, aynı dönemde ölenlerin, doğanlardan 74 milyon fazla olmasından kaynaklanan eksikliğin, bu şekilde kapatılacağı tahmin edilmektedir (BM, 2007). Ancak yine de Birleşmiş Milletler tarafından, nüfusun yaşlanması karşısında göç, bir çözüm aracı olarak görülmemiştir. Çünkü göç eden nüfusun yaşı genelde göç edilen ülkedeki yaşayan nüfustan aşağı değildir. Tersine bir durumda dahi göç edenlerin yaş ortalamaları çok küçük olduğundan gidilen ülkelerin sosyo-ekonomik durumuna uyum sağlayacaklarından onların doğum oranları düşecektir. Bir başka deyişle sosyo-ekonomik, kültürel ve politik anlamda karmaşık sorunların yaşandığı göç olgusu da nüfusun yaşlanması karşısında bir çözüm aracı olarak düşünülmemelidir (Avramov, Cliquet, 2003: ss. 4-5).

Yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranının artmasında önemli olan faktörlerden biri de ölüm oranıdır. Ölüm oranının azalması, doğumdan beklenen yaşam süresinin artmasıyla doğrudan ilişkilidir. Yaşam koşullarının iyiye gitmesi, modern tıptaki gelişmelere paralel olarak, bulaşıcı hastalıklar veya tedavi edilemeyen hastalıklar nedeniyle meydana gelen ölümlerin belirgin şekilde azalması, doğumda beklenen yaşam süresinin artmasını sağlamıştır (Altan, 2006: s. 5; Seyhun, 2006: s. 267). Doğumda beklenen yaşam süresi, 1950-1955 arasında 47 yıl iken 2005-2010 arasında 69'a yükselmiştir. 2050'de ortalamanın 76 yıl olacağı tahmin edilmektedir (Başar, 2013: s. 60).

Nüfusun yaşlanması olgusuna gelişmişlik düzeyleri bağlamında yaklaşıldığında da çarpıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Buna göre gelişmiş ülkelerde yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranı fazlayken, gelişmekte olan ülkelerde ise yaşlı nüfusun artış hızı daha fazladır. Geçen yarım yüzyıllık süreçte 60 yaş ve üzerinde olan insanların sayısında yıllık 8 milyon artış olmuştur. Bu artış gelişmekte olan

ülkelerde % 66 iken gelişmiş ülkelerde % 34'dür (UN, DESA, 2004: s. 49). Birleşmiş Milletler tarafından yapılan projeksiyonlara göre gelecek 15 yılda 60 yaş ve üzeri insan sayısının en hızlı artış göstereceği bölge Güney Amerika'dır. Yaşlı nüfusun %71 gibi bir oranda artış göstereceği düşünülen Güney Amerika'yı sırasıyla, %66 ile Asya Bölgesi, %64 ile Afrika, %47 ile Okyanusya, %41 ile Amerika ve son olarak %23 ile Avrupa takip edecektir (UN, 2015: s. 2).

Nüfusun Yaşlanma olgusunun kentsel alan ve kırsal alanla olan ilişkisine bakıldığında da çarpıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Buna göre kentsel alanlarda kırsal alanlara göre nüfusun yaşlanmasına ilişkin artış daha hızlıdır. 2000-2015 dönemini kapsayan araştırmaya göre yaşlı nüfusa ilişkin artış kentsel alanlarda yaklaşık olarak %68 düzeyinde gerçekleşirken bu oran kırsal alanlarda %25 düzeyinde kalmıştır. Kent kır ayrımına yaşlı nüfusun yaş yapısı itibariyle durumunu da ekleyerek incelediğimizde, 2015'de 60 yaş ve üzeri nüfusun yaklaşık olarak %58'i kentlerde yaşarken,%42'si kırsal alanda yaşamaktadır. Buna karşın 80 yaş ve üzeri ileri yaşlı nüfus olarak adlandırılan kesime baktığımızda ise, bu kesimin yaklaşık olarak %63'ü kırsal alanda yaşamaktadır (UN, 2015: s. 2).

Yaşlı nüfusun; cinsiyete göre dağılımında da dikkat çekici gelişmeler olduğu görülmektedir. Dünya genelinde yaşlı nüfus içinde kadınların oranı giderek artmaktadır. Doğan bebekler içinde kadın cinsiyet oranının daha yüksek olması ve kadınların doğumda beklenen yaşam sürelerinin erkeklere nazaran daha uzun olması gibi nedenler (2015 verilerine göre kadınların ortalama yaşam süreleri erkeklere göre yaklaşık olarak 4.5 yıl daha fazladır), kadın nüfus oranının giderek artmasına neden olabilecektir. Bu durumda yaşlı kadınların sayısı erkeklerin sayısını geçmektedir. Kadınların erkeklere nazaran daha uzun yaşamaları, özellikle dul kalmalarını takip eden dönemde ekonomik sıkıntı içerisine girmelerine ve yoksullukla karşı karşıya kalmalarına neden olabilmektedir. Genel anlamı ile başta ekonomik sorunlar olmak üzere çözüm arayışları amacıyla politika tespiti ve sosyal politika uygulamalarında makro düzeyde sorunların ortaya çıkmakta olduğu üzerinde durulmaktadır (Hiqichi, 1996: s. 141). Küresel düzeyde günümüzde 60 yaş ve üzeri nüfusta her 100 kadına karşılık 83 erkek bulunmaktadır. Geçmişteki trend devam ettiği takdirde bu yaş grubunda her yüz kadına karşılık 86 yaşlı erkek olacaktır (UN, 2009: s. 26).

Ekonomik anlamda aktif olan nüfusun bakmakla yükümlü olduğu nüfus, bağımlı nüfus olarak adlandırılmaktadır ve bağımlılık oranı, bağımlı nüfusun ekonomik olarak aktif olan nüfusa oranı olarak ifade edilmektedir. Bağımlı nüfus, çocuk bağımlılığı ve yaşlı bağımlılığı olmak üzere iki kategoride ele alınmaktadır (Başar, 2013: ss. 91-92). Toplam bağımlılık oranı genellikle potansiyel sosyal yardım ihtiyacının ölçülmesi amacıyla kullanılmaktadır. 15 yaş ve altı yaştaki çocuk nüfusu ve 65 yaş ve üzeri yaşlı nüfusun çalışmadığı varsayıldığında, bu nüfusa 15-64 yaş aralığındaki nüfusun doğrudan ya da dolaylı olarak katkı sağladığı varsayılmaktadır (Kinsella, Gist, 1995: s. 2). Küresel alanda, gelişmişlik düzeylerine göre farklılık gösteren bağımlılık oranları, genel olarak 1950’de %65 iken, 1975’e gelindiğinde %74’e çıkmıştır. 2009 itibarıyla %53’e ulaşan bağımlılık oranı gelecek projeksiyonlara göre 2025’te %52’ye 2050’de ise %56’ya ulaşacaktır (UN, DESA, 2004: s. 18).

Toplam bağımlılık oranının düzeyinde etkileyici bir değişimin olabileceği öngörülmektedir. Bugün için genç nüfus dünyadaki toplam bağımlı nüfusun önemli bir kısmını oluşturmaktadır. 2050’ye gelindiğinde yaşlı bağımlı nüfusun toplam bağımlılık oranının % 45’ini oluşturacağı beklenmektedir (UN, DESA, 2004: s. 19).

Yaş bağımlılık oranı yalnızca ekonomik bağımlılık olarak ele alınmamalıdır. Aynı zamanda nüfusun yaş yapısı hakkında da bilgi vermektedir. Dolayısıyla bu oran ne kadar yüksek çıkarsa, toplam nüfus içerisinde çalışamaz nitelikteki yaşlı nüfusun o derecede fazla olduğu anlamı çıkmaktadır.

1950’de % 71 olan bağımlılık oranı en yüksek seviyesine İkinci Dünya Savaşı sonrası artan doğurganlık oranı sebebiyle 1960-1970 arasında ulaşmış ve %80’in üzerine çıkmıştır.

1970 sonrası dönemde düşen yaş bağımlılık oranı %55,8’e gerilemiştir. Cinsiyet farklılığı açısından kadınlarda bağımlılık oranı erkeklerden daha yüksektir. Toplam yaş bağımlılık oranı içerisinde genç nüfusun fazla olması, bağımlı nüfusun daha çok genç nüfus içerisinde olduğunu göstermektedir. Bağımlı olan nüfusun çoğunluğunun genç yaş grubunda olması nedeniyle önümüzdeki dönemde kısa vadede çalışabilir nüfus konusunda sıkıntı yaşanmayacak olmasına karşılık uzun vadede bu nüfusun yaşlanması, yaşlanan toplumlarda olduğu gibi önemli bir sorun alanı oluşturacaktır. 2000’de %55,8 olan bağımlılık oranının 2025 yılında %46’ya düşeceği öngörülmektedir. (UN, DESA, 2004: s. 239).

Her 65 yaş ve üzerindeki insan için 15-64 yaş aralığında çalışan insan sayısını ifade eden potansiyel destek oranı , tüm dünyada azalma eğilimindedir. 1950-2009 yılları arasında %12'den %9'a düşmüştür. Genç nüfusun azalması ve bağımlı nüfusun artmasına paralel olarak 2050 yılına kadar bu oranın %4'e düşmesi beklenmektedir (UN, DESA; 2004: s. 10).

Bu noktaya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Dünya, bugün nüfusunun boyutlarında ve yapısında derin etkiler yaratan ve bu süreçte devam edecek olan, derin bir demografik değişim sürecinin ortasında bulunmaktadır. 19. yüzyıl sonlarına kadar dünyada nüfus artış hızının yavaş, nüfusun, yaş grupları itibariyle büyük değişim göstermediği, stabil bir yapı içerisinde olduğu, nüfus artış hızının yavaş ve yaşlı nüfus sayısının toplam nüfus içinde nispeten düşük olduğu bir demografik yapı görüntüsü vermekte idi. Ancak 20. yüzyıldan itibaren düşen doğum oranları ve artan yaşam beklentilerinin sonucu olarak toplumların yaşlandığı görülmektedir. Bu eğilimin devam etmesi ile Birleşmiş Milletler 2050 yılına kadar yapmış olduğu nüfus projeksiyonlarında; doğurganlık oranlarının, düşük doğurganlık oranlarına sahip ülkelerde çok düşük seviyede artacağını, bunun dışındaki ülkelerde ise düşmeye devam edeceğini, yaşam beklentisinin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde artacağını öngörmektedir. Öngörülen bu sürecin devam etmesi, demografik değişimin hızı ve ilerleyen zamanla beraber yaşlanmanın evrensel bir konu durumuna geleceği ve yaşlanan nüfusun, ekonomik ve sosyal açıdan derin etkiler yaratacağı şüphesizdir. Bu etkinin sonuçları, kendilerini gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede gösterecektir. Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin mevcut nüfus potansiyellerinin de yakın bir gelecekte yaşlı bir nüfus yapısına dönüşeceği de görülmektedir.

2. Nüfusun Yaşlanması ve İşgücü Piyasaları

Bir ülkede halkın refah seviyesi, ekonominin üretken kapasitesine ait çalışmalar ve gelecekte ortaya çıkacak / çıkması muhtemel ihtiyaçları ile bu ihtiyaçlara ait özelliklerin belirlenmesinde, nüfusun yapısı ve bu yapıya ait özelliklerin bilinmesi büyük önem taşımaktadır. İnsan ömrünün uzaması ve bunun bir sonucu olarak toplumda yaşlı nüfus oranının artması neticesinde yaşlılık ve yaşlı sorunları günümüzde çok fazla önem kazanmaktadır. Demografik eğilimler, bir taraftan işgücünün yaşlanmasına ve çalışma çağındaki nüfusun azalmasına yol açarken, diğer taraftan sosyal güvenlik

sistemlerinin de geleceğini tehlikeye sokmaktadır. İnsanların daha uzun süre çalışma hayatında kalması, sosyal dışlanmanın önlenmesi, yüksek verimlilik değişime uyum sağlamak, insan kaynakları, büyüme, istihdam ve sosyal bütünleşme gibi süreçlerin önemi daha da artmaktadır. Başka bir ifadeyle; yaşlanmanın dünyada izlediği seyir ve yaşanan gelişmelerin sonuçları, yaşlanmanın basit bir süreç olmadığını, ekonomik ve sosyal birçok yönünün olduğunu göstermektedir.

Yaşlı nüfus, belirli bir yaşa ulaşması nedeniyle, ekonomik faaliyetlerin dışında kalan veya işgücüne katılmaları sınırlı olan gruplardan birisini (diğer gruplar; gençler, kadınlar, engelliler vb.) oluşturmaktadır. Nüfusta meydana gelen yaşlanmanın etkileri arz, talep, istihdam, işsizlik olgularını doğrudan etkilerken beraberinde dolaylı sonuçlara da yol açmaktadır. Bu etkiler, yaşlanma, ürün talebinin yapısı ve iş akış süreçlerinde piyasayı etkileyerek, işgücü piyasalarında ortaya çıkacak değişime zemin hazırlamaktadır.

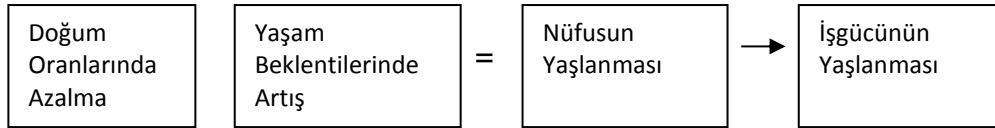
Öncelikle nüfusun yaşlanmasının üretkenlik üzerindeki etkisi hakkında ortaya konulan yaklaşımlara değinmekte yarar bulunmaktadır.

İlerleyen yaş ile beraber unutkanlığın arttığı düşüncesi, aktif nüfusun yaşlanmasının ortalama üretkenlik üzerinde olumsuzluk yaratacağı düşüncesini de beraberinde getirmiştir (Metin, 2016: ss. 21-23).

Birinci görüş; ilerleyen yaşa bağlı olarak üretkenliğin azalacağıdır. Ortalama üretkenlikteki genel azalma, nesillerin doğurduğu bir etkiden kaynaklanmaktadır. Her nesil bir öncekinden daha iyi bir eğitime tabi tutulduğundan, çalışma hayatları boyunca bir önceki nesle göre daha yüksek bir üretkenlik düzeyi yakalayacaktır. Bu durumda yaşlanmanın üretkenliğe olumsuz bir etkisi olacaktır. Çünkü yaşlanma, işgücü piyasasına yeni giren gençlerin yaşlı neslin yerini alma sürecini yavaşlatacaktır. Ancak bu görüş karşısında yer alan diğer bir görüş ise; üretkenliğin öğrenim ve tecrübe kazanma yoluyla, 50'li yaşlara kadar artış kaydettiğini, bu noktadan sonra yaşlanmayla beraber azaldığını, ancak, bu azalmaya rağmen, ortalama üretkenlik düzeyinde önemli bir değişimin olmayacağını belirtmektedir (Marshall, Mueller, 2002).

Ancak her ne olursa olsun, günümüzde demografik eğilimler ve bunun potansiyel sosyo-ekonomik etkilerinin ortaya konulmasının yanında, yaşlı nüfusun çalışma çabasının önündeki engelleri ortadan kaldırmaya çalışarak, etkin bir yaşam boyu öğrenmeyi teşvik edecek kaynakların sağlanması ve politikaların uygulanması büyük önem taşımaktadır. Günümüzde nüfusu yaşlanmış olan ülkelerin karşılaşmakta oldukları sıkıntılar göz önüne alındığında özellikle demografik fırsat aralığı bulunan ülkelerin bu süreci değerlendirerek, gelecekte yaşlı çalışanların istihdam seviyelerinin artırılması hayati bir önem taşımaktadır.

Nüfusun yaşlanması ile işgücü piyasalarında ortaya çıkacak temel değişim aşağıdaki şekil yardımı ile gösterilmiştir (Jalette, P; Villeneuve D.).

Kaynak: Jalette P.; Villeneuve D.: Workplace Gazette, pp. 61, Vol. 6, No. 1, “Taking Action on the Action of the Labour Force” Labour Management Concensus in Quebec www.crimt.org.

Yukarıda da görüldüğü üzere nüfusun yaşlanması, işgücü piyasalarında işgücünün yaşlanması sonucunu ortaya çıkaracaktır. Bu süreçte en belirgin etki, işgücünün ekonomik performansında gelişecektir. Özellikle 65 yaş ve üstü nüfusun toplam nüfustaki oranı artacağından, bağımlılık oranlarının artmasına neden olarak işgücü piyasalarını olumsuz etkileyecektir. Yaşlı nüfusun işgücüne katılma oranı artarken, genç işgücü sayısının azalması ile birlikte bu sürecin ekonomik ve sosyal performansa etkilerinin düşünülmesi gerekmektedir. Mevcut demografik eğilimlerin devam etmesi halinde, yaşlı işgücünün artışı karşısında azalan istihdam oranlarının yaşlı nüfusu hangi sosyo-ekonomik etkilere maruz bırakacağı, işgücü piyasasındaki dalgalanmaları, sosyal korumanın ulaşılabilirliği, eğitim, sağlık, enformal sektör, iş hukuku uygulamaları vb. süreçlerin ne olabileceği temel sorun alanlarını oluşturmaktadır.

Nüfusun yaşlanması ile beraber, yaşlı çalışanların işgücü arzını artırmaları ve işverenlerin de yaşlı işgücünü talep etmelerinin sağlanması için, işgücü piyasalarının tüm yaş grupları için yeniden

düzenlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle nüfusu yaşlanmış ve bununla ilgili sorunlar yaşanmakta olan ülkelerde, yaşlı çalışanların işgücü arzını artırmak için öncelikle sağlık, eğitim ve yaşam boyu öğrenme stratejilerinin mikro ve makro boyutta ön plana çıkarılması yönünde çalışmalar sürmektedir (Hoj, Toly, 2005: s. 4). Bunun yanında, daha sağlıklı ve güvenli koşulların yaşlı çalışanlara sunulması ve bu durumun sürekliliğinin uzun dönemde korunması, yaşlı işgücünü potansiyel olarak değerlendirilebilir durumda tutmaktadır. Bunlara ilaveten yaşlı çalışanların işlerini kaybetmeleri halinde yeniden iş bulmaları çok zor olduğu için, yaşlı istihdamını destekleyici ve yaş ayrımcılığını önleyici yasal düzenlemeler yapılmaktadır (Hutchens, 2001: ss. 6-7). Böylece yaşlı işgücü arzında artış sağlanabileceği gibi, eğitim ve sağlık politikalarının iyileştirilmesinin istihdam üzerinde makroekonomik düzenlemelerle birlikte yaşlı işgücü talebinde artış olabileceği beklenmektedir. Yaşlı işgücü artışı ile beraber, yaşlı işgücü istihdamının artırılması yönünde, yaşlı kadınların işgücüne katılımlarının artırılması, bunun söylenebilmesi için ayrımcılıkla mücadele edilmesi, yaşlı çalışanlar için aktif istihdam tedbirlerinin geliştirilmesi, yaşlı ve özürlü bireylere rehabilitasyon hizmetlerinin sağlanarak istihdama katılmalarının desteklenmesi çalışmaları da gündeme alınmaktadır (Brooks, 2003: ss. 210-218). Yaşlı işgücü arzını artırmak ve istihdama dâhil etmek amacıyla özellikle Avrupa’da tartışılan tedbirler içerisinde; başta kısa çalışma olmak üzere, yaşlıların esnek çalışma biçimleri içinde yer almaları, tam süreli çalışanlara sağlanan ücret dışı yararların esnek çalışma biçimleri ile çalışmakta olan yaşlılara da sağlanması (Bloom, Canning – Sevilla, 2003: ss. 3-10), 65 yaş ve üzeri çalışanların sağlık politikaları kapsamında, bu yaş grubunda çalışanları istihdam eden işverenlere teşvik sağlanarak kapsama alınması (Bongaarts, 2002: 422- s. 425), yaşlı çalışanları istihdam eden işverenlere, istihdam vergilerinde indirim uygulanması (Weller, 2004: s. 19) gibi tedbirler üzerinde de durulmaktadır.

Nüfusun yaşlanması ile işsizlik arasındaki ilişkiye bakıldığında, işsizliğin, genç çalışanlar ile yaşlı çalışanlar üzerindeki etkileri farklılık göstermektedir. Bu noktada en belirgin özellik ise, yaşlı çalışanların işsizlik durumunun ortaya çıkması halinde, gençlere göre iş bulma sürelerinin daha uzun olmasıdır. Hatta işsiz kalınan süre içerisinde iş arayan yaşlıların çok azı yeni bir iş bulabilmektedir. Gençlerin iş değiştirme oranı yaşlılara nazaran daha yüksektir. Yaşlılar iş değiştirme konusunda daha

stabil hareket etmektedirler. Çünkü yaşlı çalışanlar açısından yeni işlere ulaşmak daha zor olduğu gibi, gelişen ve sürekli değişen teknolojik şartlara uyum göstermekte de zorlanmaktadırlar. Özellikle yeniden istihdam edilecek yaşlı çalışanlardan talep edilen bilgi ve becerilerin sürekli değişmesi, yaşlı çalışanların işsiz kalmasına neden olduğu gibi, iş arama sürelerinin de uzamasına neden olmaktadır (Kinsella, Philips, 2005: s. 32). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2004 yılında yayınladığı küresel istihdam eğilimleri raporunda; Avrupa'da, yaşlı nüfus ile göç olgusu arasındaki ilişkiye ait veriler ile ortaya koyduğu tablo, Avrupa'da yaşanmakta olan bir çelişkiyi ortaya koymuştur. Rapor 'da, önümüzdeki dönemde, Avrupa'nın yaşlanan nüfusu nedeniyle göç alacak olması, bu bölgenin kendi nüfus potansiyeli içinde olan genç işgücü açısından değerlendirilerek, istihdam imkanları ile Avrupa'nın mevcut genç işgücü potansiyelinin örtüşmediği belirtilmektedir (ILO, 2004: ss. 1-2). Hiç şüphesiz ki bu durum, Avrupa'daki işsizlik problemini daha farklı bir platforma taşımaktadır (ILO, 2016: ss. 6-7). Çünkü yaşlı çalışanların içinde bulunduğu koşullar yanında, genç işsizliği de ciddi bir sorun olmakta, çelişkili bir durum ortaya çıkmaktadır. Avrupa'da genel işsizlik oranı içerisinde en yüksek işsizlik oranı, dünya genelinde olduğu gibi, genç nüfus arasında yaşanmaktadır. Bunun yanında demografik geçiş sürecini tamamlamak üzere olan, nüfusunun büyük kısmı yaşlılardan oluşan Avrupa'da genç işsizliğinin de artması dikkat çekicidir. Genel olarak bu durumun ekonomik dengesizliklerden ortaya çıktığı yönünde görüşler belirtilse de, bu sorunla ilgili net bir ifadenin olmadığı görülmektedir (Auer, Fortune, 2000: ss. 6-7).

1997 yılında yapılan Lüksemburg Zirvesi'nde oluşturulan, Mart 2000'de yapılan Lizbon Zirvesi'nde gözden geçirilerek; sürdürülebilir büyüme, istihdamın niceliksel ve niteliksel olarak iyileştirilmesi konusuna güçlü vurgu yapılan Avrupa İstihdam Stratejisi'ne, daha önce belirlenmiş olan hedeflere ilave olarak; Mart 2001'de yapılan Stockholm Zirvesi ile yaşlı çalışanların istihdam oranının 2010 yılına kadar % 50'ye ulaştırılması hedefinin de konması; demografik değişim süreci ile sosyo-ekonomik süreci uyumlulaştırmak çabası olarak değerlendirilmelidir.

SONUÇ

Nüfus yapısı, ülkelerin ekonomik ve sosyal politikalarının önemli bir belirleyicisidir. Nüfus yapısında yaşanan değişimler, ülke ekonomisinin arz-talep yapısını, kamu gelirlerini, harcamalarını,

tüketim ve tasarrufları ve yatırımlarını etkilemektedir. Dolayısıyla bir ülkenin değişen nüfus yapısının çeşitli yönlerden değerlendirilerek, ülkenin gelecek dönemde ortaya çıkabilecek ihtiyaçlarını belirlemek ve bu yönde politikalar geliştirmek durumundadır.

Nüfus yapısı sosyo-ekonomik yapıyı şekillendirdiği gibi, sosyo-ekonomik gelişmeler de nüfus yapısını belirli bir gecikme ile şekillendirmektedir. Demografik geçiş teorisi ile açıklanan bu durum, toplumların sanayileşme ile değişen yaşam tarzlarının demografik davranışları etkilediği düşüncesi üzerine kurulmuştur. Teoriye göre sanayileşme ile birlikte nüfus giderek yaşlanmaktadır. Avrupa ülkelerinin yaşadıkları tecrübelerden hareket edilerek geliştirilen teori nüfus yapısında ortaya çıkan değişimler itibariyle safhalara ayırarak izah etmektedir.

Sanayileşmeyle beraber toplum nüfus içinde yaşlı nüfusun zamanla ağırlığının artması biçiminde açıklanabilecek yaşlı nüfus, gelişmiş ülkelerin sahip oldukları bir özellik gibi görülmektedir. Ancak sanayileşmenin bir süreç olması gibi, nüfus yapısındaki değişimde yaşam tarzlarındaki değişimin bir miktar gecikme ile doğum, ölüm oranlarına ve ortalama yaşam beklentilerine yansımaları bir zaman almaktadır. Bu sürecin sonunda nüfusun istikrarlı bir yapıya kavuşması sonucu yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı artmaktadır. Nüfusun yaşlanması bu süreci tamamlamış ya da tamamlamak üzere olan gelişmiş ülkelerde belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Ancak bu ülkelerin yaşamış oldukları süreci geliştirmekte olan ülkeler daha hızlı yaşamaktadırlar. Doğal olarak yaşlanan nüfus karşısında kaynak sağlamak, ulusal ve uluslararası gelişim süreçlerine göre politikaların oluşturulması gerekmektedir. Bu şekilde yaşlanmaya ilişkin ekonomik maliyetler belirli bir sistem içerisinde düzenlendiği gibi, işgücü piyasası politikalarının oluşturulmasına katkıda bulunabileceklerdir.

Sonuç olarak, bu çerçevede çalışma, demografik gelişmeleri ve projeksiyonları temel alarak, makro düzeyde ekonomik hayatta ortaya çıkan/çıkabilecek durumları, bu süreçlerin yaşandığı/yaşanmakta olan ülkelerdeki değişimler, sorunlar ve tartışmalara da yer vermek suretiyle analiz yapmaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- ALTAN, Ö.Z.; Sosyal Politika, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2006.
- AUER, P., FORTUNY, M.; "Ageing of the Labour Force in OECD Countries: Economic and Social Consequences, International Labour Office, Geneva, 2000.
- AVRAMOV, D., CLIQUET, R. (t.y.) Integrated Policy on Gender Relations, Ageing and Migration in Europe, Lessons from the Network of Integrated European Population Studies (NIEPS) was found by the European Commission, 2003.
- BAŞAR, E; "Demografiye Giriş", Ankara: Gazi Kitabevi, 2013.
- BİLGİNER, B., TUNCER, A., APERİ, E.; "Adana Huzurevi ve Yenibaraj Sağlık Ocağı Bölgesindeki 65 Yaş ve Üzeri Yaşlıların Demografik Özellikleri, V. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi, Bildiri Kitabı, İstanbul, 1996.
- BLOOM, D.E.; CANNING, SEVILLA, J.; "The Demographic Dividend A New Perspective on the Economic Consequences of Population Change", Sonta Monica. RAND, 2003.
- BM "Dünya Nüfus Projeksiyonları: 2006", 2007. www.un.org.
- BONGAARTS, J.; "The End of the Fertility Transition in the Developed World", Population and Development Review 28, 2002.
- BROOKS, R.; Population Aging and Global Capital Flows in a Parallel Universe, IMF Staff Papers, Vol 50, No 2, 2003.
- Bloom, D. E., CANNING, D., FINK, G., FINLAY, J.E ; Fertility, Female Laborforce Participation and the Economic Dividend ", *Journal of Economic Growth*, 14, 2009
- BOERSCH- SUPAN H. AXEL. - WINTER, K. JOACHIM, "Population Aging, Savings Behavior and Capital Markets", *NBER Working Paper Series*, No: 8561, October-2001
- COULMAS, FLORIAN; Population Decline and Ageing in Japan-The Social Consequences, Routledge, London and New York, 2007.
- CUTLER, M. DAVID – POTERBA, M. JAMES - SHEİNER, M. LOUISE. VE SUMMERS, H. LAWRENCE , "An Aging Society: Opportunity or Challenge", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 1990

- DEIVITT, Mc, THOMAS, M., (US Bureau of the Cencus Report WP/96) “World Population Profile: 1996”, U.S. Government Printing Office, Washington DC, 3, 1996.
- DÖNER, B., Demografik Dönüşüm ve Bakım Hizmetleri, 2006.
- DPT (2007), Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Yayın No. DPT. 2741.
- Dünya Sağlık Örgütü; dibd.saglik.gov.tr/yayinlar, 1999. (Erişim Tarihi: 25.04.1999).
- EC; “Communication from the Commission Green Paper”, Confronting Demographic Change: A New Solidarity between the Generations (COM 2005), Frizel Brussels, 2005.
- HIGUICHI, K.; “Women in an ageing society”, In Added Years of Life in Asia: Current Situation and Future Challenges”, Asian Population Studies Series, Bangkok: Economic Commission for Asia and the Pasific, 1996.
- HOJ, J., TOLY, S.; The Labour Market Impact of Rapid Ageing of Government Employees: Some Illustrative Scenarios. OECD. Economic Department. Çalışma Tebliği. No: 441.
- HUTCHENS, R.M.; “Employer Survey, Employer Policies, and Future Demand for Older Workers, Prepared for a Roundtable on the Demand for Older Workers, Sponsored by the Retirement Research Consortium, The Brookings Institution, March, 2001.
- ILO; Global Employment Trends, ILO Publishing, 2004.
- ILO ; World Employment and Social Outlook 2016: Trends for youth, Geneva: ILO, 2016
- İÇLİ, GÖNÜL; “Huzurevinde Kalan Yaşlılar Üzerine Bir Araştırma”, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Sosyoloji Derneği, Türkiye, 2004.
- JALETTE P.; VILLENVEUE D.: Workplace Gazette, pp. 61, Vol. 6, No. 1, “Taking Action on the Action of the Labour Force” Labour Management Concensus in Quebec www.crimt.org.
- JOHNSON, P., C. E. ZIMMERMAN; “Labor Markets in an Ageing Europe”, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.
- KINSELLA, K., GIST, Y.J.; “Older Workers, Retirement and Pensions: A Comperative International Chartbook”, United States Bureau of the Cencus, Washington D.C., 1995.

- KINSELLA, K., PHILIPS, D.D.; "Global Ageing: The Challenge of Success", Population Bureau, Population Bulletin, Vol. 60, No: 1, 2005.
- KONAK, A., ÇİĞDEM, Y.; "Yaşlılık Olgusu: Sivas Huzurevi Örneği", C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2005, C. 29, No. 1.
- LEFEBVRE, MATHIEU, "Population Ageing and Consumption Demand in Belgium", *CREPP-University of Liege*, 2006
- MARSHALL, VW., MUELLER, M.; Rethinking Social Policy for an Aging Workforce Society: Insights from the Lifecourse Perspective Discussion Paper, No: W/18, Ottawa-Canadian Policy Networks: www.cpm.org (2002).
- METİN, BANU; Dünyada ve Türkiyede Yaşlanma Sorunu, Yaşlanan Toplum ev Aktif Yaşlanma, Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti. Ankara-2016
- MURAT, S.; Bütünleşme Sürecinde Türkiye ve AB'nin Karşılaştırmalı Sosyal Yapısı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.
- OKTİK, N.; Huzurevinde Yaşam ve Yaşam Kalitesi, Muğla Örneği, Muğla Üniversitesi Yayını, Muğla, 2004.
- ÖNAL, A.E.; Geratoloji Demografik Özellikler Epidemiyolojik Ölçütler, İstanbul Tıp Fakültesi, HSADD, 2006.
- SEYHUN, ÖMER K.; "AB'ndeki Demografik Dönüşümün Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyeliği Çerçevesinde İşgücü Piyasalarına Yansıması, TCMB Uzmanlık Tezi, TCMB Dış İlişkiler Gen. Md. Yayınları, Ankara, 2006.
- SEYYAR, A.; Sosyal Siyaset Terimleri, Ansiklopedik Sözlük, 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2002.
- TAMIRISA, N.T., H. FORUGEE; Macroeconomic Effects and Policy Challenges of Population Agering, IMF Working Paper, 2006.
- TOSUN, M.S.; Global Aging and Migration; A Political Economy Perspective College of Business and Economics, West Virginia University, 2002.

- TUFAN, İSMAIL; Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- TÜİK, 2007 Yılı İşgücü İstatistikleri, 2007.
- UĞURLU, M., BURYAN, T., ÇAKIR, B., KAPLAN, Y., EKŞİ, A., SOYLU, M.; Yaşlılık ve Beslenme, Burgaz Matbaası, Ankara, 2005.
- UN, DESA; World Population to 2300, ST/ESA/SER.A/236, New-York, 2004.
- UN, World Population Ageing, 2009, ESA/P/WP/212/ December 2009, New- York.
- UN; International Plan of Action of Agening, Madrid, 2002.
- UN; World Population Ageing, 2015, http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WPA2015_Report.pdf (Erişim Tarihi: 25.11.2016).
- ÜNER, S., ERGÖÇMEN B; Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 1999, Ankara: H. Ü. Nüfus Etütleri Enstitüsü ve Macro International Inc., 1999.
- VANDERBERGHE, V., WALTENBERG; Ageing Workforce, Productivity and Labour Costs of Belgian Firms, IRES-UCL Discussion Paper, 2010.
- WALKER, ALAN; Combating Age Barriers in Employment, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 1997.
- WEEKS, JOHN R.; "Population Ageing", Encyclopedia of Aging, (Vol: 3), Eds. Ekert, Tomphson and Gale, USA, 2002.
- WELLER, S.; "Non-Regulatory Impediments to the Labour Market Participation of Mature Workers", School of Antropology, Geography and Environmental Studies, University of Melbourne, Victoria, 2004.
- WHITTAKER, J.M.; "Issues in Aging: Unemployment and Older Workers", Congressional Research Service the Library of Congress, 2005.

Kent Konsey'lerinin Yerel Demokrasi Açısından İşlevselliği (Gaziantep Örneği)

Abdullah TAŞTEKİN*

Geliş Tarihi (Received): 29.12.2016 – Kabul Tarihi (Accepted): 27.03.2017

Öz

Yerel yönetimler, demokratik değerlerin en uygun ölçekte gerçekleştiği yönetim kademesi olarak kabul görülmektedir. Bunun başta gelen nedeni, yerel yönetimlerin halkın kendi kendisini yönetmesine olanak veren kurumlar olmasıdır. Halk bunu kendi eliyle seçmiş olduğu organlar aracılığıyla yapar. Yönetime katılım, hizmetlerde etkinlik, demokratik uygulamalar ve özgürlük gibi demokrasinin pek çok değeri yerel yönetimlerle sağlandığı için yerel yönetimlere aynı zamanda yerel demokrasiler diye de adlandırılmaktadır.

Kent konseylerinin bir katılım mekanizması olarak kent yönetimine ve yerel demokrasiye nedeli katkıda bulunduğu değerlendirilmesi çalışmamızın temel konusunu teşkil etmektedir. Konseyin yerel demokrasiye iki farklı açıdan katkısının olduğu söylenebilir. Birincisi, konseyin faaliyetleri ve etkinlikleri sonucunda paydaşların ve hemşehrilerin kentin siyasal ortamla ilişkilerinin gelişmesi, kentsel aidiyet oluşturulması ve katılım kültürünü geliştirdiği gibi yerel siyasal davranışlar üzerinde etkide bulunup bulunmadığı; ikincisi ise kent konseyleri genel kurulu ve çalışma meclisleri tarafından alınan kararların belediyeler tarafından dikkate alınıp alınmadığı önem taşımaktadır. Çalışmamızın kavramsal kısmında, yerel yönetim ve demokrasi ilişkisi açıklanmaya çalışılacaktır. Yerel düzeyde halkın, özellikle kurumsal düzeyde, yönetime katılımına olanak tanıyan kent konseylerinin, yerel otoriteler üzerinde etkin olup olmadığı çalışmamızın temel sorunsalını oluşturacaktır. Kent konseylerinin etkinliği/işlevselliği, Gaziantep kent konseyi örneğinde, inceleme konusu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Yerel Yönetim, Yerel Demokrasi, Yerel Katılım, Kent Konseyleri, Gaziantep Kent Konseyi*

* Yrd.Doç.Dr.,Harran İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, atastekin@harran.edu.tr

Functionality Of The City Councils In Metropols In Terms Of Local Democracy (The Example Of Gaziantep)

Abstract

Local governments are regarded as the administrative stage where democratic values are realized in the most appropriate scale. The main reason for this is that local governments are institutions that allow the people to manage themselves. People make it through the organs that they have chosen with their own hands. Local governments are also called local democracies at the same time, as democracy such as direct participation, efficiency in services, democratic practices and freedom are provided by local governments.

An analysis of the extent that how much the City Councils contribute to the city administration and local democracy frames the scope of this study. It is possible to claim that there are two perspectives which the council contributes to the local democracy. Firstly, as a result of the organized events and activities, it enhances the cohesion between the stakeholders, townsmen and the political environment of the city; it ensures the formation of a sense of belonging and as it promotes the culture of participation, it also makes us specify if the council itself has an effect on the local political behaviours. Secondly, it is important that if the decisions taken by the The General Assembly of City Councils and the Moot Courts are considered by the municipalities. In the theoretical part of this study, the connection between democracy and administration will be explained. The main question of this study is to determine whether or not the City Councils which ensures the participation of the local people to the administration in institutional level, are effective on the decision making processes of local authorities. The effectiveness and the functionality of the City Councils are studied on the exemple of the City Council of Gaziantep.

Keywords: Local Government, Local Democracy, Local Participation, City Councils, Gaziantep City Council.

Giriş

Kent konseylerinin bir katılım mekanizması olarak kent yönetimine ve yerel demokrasiye ne denli katkıda bulunduğunun değerlendirilmesi çalışmamızın temel konusunu teşkil etmektedir. Konseyin yerel demokrasiye diğer bir ifadeyle yerel yönetimlerin katılımına iki farklı açıdan katkısının olduğu söylenebilir. Birincisi, konseyin faaliyetleri ve etkinlikleri sonucunda paydaşların ve hemşehrilerin kentin siyasal ortamla ilişkilerinin gelişmesi, kentsel aidiyet oluşturulması ve katılım kültürünü geliştirdiği gibi yerel siyasal davranışlar üzerinde etkide bulunup bulunmadığı, ikincisi ise kent konseyleri genel kurulu ve çalışma meclisleri tarafından alınan kararların belediyeler tarafından dikkate alınıp alınmadığı önem taşımaktadır.

Yerel yönetimlerin temelinde demokratik değerlerin olduğunu ifade etmek yanlış olmasa gerek. Bu değerler, yerel toplulukların kendilerini en çok ve yakından ilgilendiren konularda kendi kendilerini

serbestçe ve demokratik yol ve usullerle yönetmelerini öngörmektedir. Yönetime katılım, hizmetlerde etkinlik, demokratik uygulamalar ve özgürlük gibi demokrasinin pek çok değeri yerel yönetimlerle sağlandığı için yerel yönetimlere aynı zamanda yerel demokrasiler diye de adlandırılmaktadır. Yerel demokrasiden yerel iktidar kastedilmemektedir. Yerel demokrasi sadece demokratik değerlerin yerel yönetimler için geçerli kılınması, halkın karar süreçlerine doğrudan ya da temsilciler aracılığıyla katılımı ve diğer demokratik değerlerin yerelde uygulanmasını ifade etmektedir.

Ulusal demokrasiden ayrı ve bağımsız bir yerel demokrasiden söz etmek mümkün değildir. Benzer şekilde yerel demokrasinin olmadığı yerde ulusal demokrasiden de söz etmek mümkün değildir. Çünkü sağlıklı demokrasi tabandan tavana doğru ilişkilerin geliştiği ve yerelden merkeze doğru politikaların oluşturulduğu bir siyasal yaşam daha demokratiktir. Modern demokrasilerde demokrasinin ölçüsü bireyin kamu kararlarına ne derecede katıldığıyla ölçülmektedir. Kentsel alanın demokratikleşmesi için bireysel ve kurumsal katılımın sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Türkiye’de 1970’li yıllardan beri devletin yeniden yapılandırılması ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi konusu, kurulan her hükümetin programında, uluslararası metinlerde ve birçok bilimsel çalışmalarda ele alınmaktadır. Ülkemizde 2000’li yıllardan sonra yapılan birçok hukuksal düzenleme ile yerel yönetimler alanında, kimine göre reform diye ifade edilebilen, değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerden bir tanesi de, 5393 Sayılı Belediye Kanununun 76. maddesi, daha önce Türkiye’nin çeşitli kentlerinde zaten uygulanmakta olan “ Yerel Gündem 21 ”lerin “Kent Konseylerine” dönüştürülmesidir. Madde 76’da “ Kent konseyi, kent yaşamında; kent vizyonunun ve hemşehricilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukun korunması.....katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirir. Belediyelerin, kamu kurum ve kuruluşların, sendikaları, mahalle muhtarların katılımıyla oluşur. Kent konseyinde oluşturulan görüşler belediye meclisinin ilk toplantısında gündeme alınarak değerlendirilir ” denilmektedir.

Kent konseyini oluşturan üyelerin kendilerinden gelen görüş ve önerilerin, yerel karar alma süreci üzerinde gerçek bir etkisinin bulunup bulunmadığı konusunda endişe duyması olasıdır. Katılımdan somut bir sonuç alınmaması, çoğu kez katılım konusunda isteksizlik ve ilgisizlik doğurabileceğinden bu tür kaygılar kent konseyleri için olumsuz etkiler doğurabilecek niteliktedir. Genelde birçok belediyenin, biçimsel ve yüzeysel katılıma kucak açarken, özellikle kentsel planlar, kent ölçeğindeki ulaşım, altyapı ve mali konular gibi bir takım kilit alanlar söz konusu olduğunda, aynı şekilde istekli olmaması ve katılımı sınırlandırıcı bir tutum sergilemesi nedeniyle Kent Konseyi’nin “belediyenin gölgesinde kalan”, “göstermelik” bir işlevle sınırlı kaldığı endişesi de, bu sorunun daha da derinleşmesine neden olmaktadır.

Bu Çalışmanın kavramsal kısmında, yerel yönetim ve demokrasi ilişkisi açıklanmaya çalışılacaktır. Yerel düzeyde halkın, özellikle kurumsal düzeyde, yönetime katılımına olanak tanıyan kent konseylerin, yerel otoriteler üzerinde ne kadar etkin olup olmadığı Gaziantep kent konseyi özelinde incelenmeye çalışılacaktır.

1. Yerel Yönetim ve Demokrasi İlişkisi

Klasik teoriye göre demokrasi kısaca halkın yönetimi olarak tanımlanırken sosyal bilimlerde farklı anlamlarda kullanılan ve tartışmalı bir kavram olan demokrasi üzerinde hem fikir olunmuş bir tanım yoktur. Lincoln demokrasiyi en geniş anlamda halkın, halk tarafından halk için yönetimi olarak tanımlamaktadır. Demokrasi, “tüm yurttaşların kendilerini yöneten kuralların ve bunlara ilişkin temel kararların kendilerince alınmasının ve yaptırıma bağlanmasının hem hakları hem de görevlerinin bulunduğu bir yönetim tarzı” (Yıldırım, 1993:19) ya da en üst iktidarın halkta bulunduğu ve halkın belli aralıklarla tanınan özgür seçimlerde temsilcilerini seçtiği, temsil ve devredilmiş otorite yoluyla halk tarafından dolaylı olarak kullanılan hükümet biçimine imkan veren sistem (Tunç,1999:187-188) olarak da tanımlanmaktadır. Nispeten çokça yurttaş gurubunun uzun bir zaman boyunca arzularına cevap verebilen sistemlerin demokratik sistem olduğunu ve bu sistemlerin; Etkin siyasal makamların seçimle iş başına gelmeli, seçimlerin düzenli aralıklarla tekrarlanması, seçimlerin serbest olması, siyasal çoğulculuğun olması, muhalefetin iktidar olma şansı mevcut olması ve temel hakların tanınmış ve güvence altına alınmış olması (Lijphart, 1991:12-37) gibi şartları taşıyan sistemlerin demokratik sistem olduğu ifade edilmektedir. Devletlerin veya farklı kademedeki siyasal sistemlerin demokratik olabilmesi için yukarıdaki şartları taşıması gerektiği konusunda genel bir oydaşma mevcuttur. Günümüz demokrasileri halkın halk tarafından yönetimine diğer bir ifade ile doğrudan egemenliğin kullanılmasına uygun ölçekler olmadığı için halkın temsilciler aracılığıyla yönetildiği temsili demokrasilerdir. Temsili demokrasilerin büyük çoğunluğunda ve ülkemizde klasik temsili demokrasinin değişik halk kesimlerinin beklentilerine cevap verme konusunda yetersiz kalması, halkın daha çok ve daha aktif bir şekilde katılım isteği, yerel politikaların önemini artırmakta, yerel düzeyde oluşturulan politikalar ülke genelindeki politikaları daha çok etkilemektedir. Bu bağlamda, bilgi teknolojilerindeki dönüşümlerle birlikte temsili demokrasilerin yerini doğrudan demokrasilere bırakacağı görüşü giderek kabul gören bir anlayışa olmakta ve doğrudan demokrasinin de an uygun ölçeginin yerel düzeyde olduğu ifade edilebilir (Ökmen ve Görmez, 2009:14).

Güçlü demokrasiler ile yerel yönetimler arasında doğru bir ilişkinin olduğu Avrupa Konseyinin kabul ettiği genel bir prensiptir. Daha gelişmiş ve bir Avrupa'nın inşası için yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gerektiği kabul edilmektedir (Toprak, 2014:39-61). Yerel yönetim ile demokrasi arasında çok yakın ilişki olduğu hep söylenir. Yerel yönetimler insanın özgürleştirilmesinde, kurumların demokratik yönetime yatkınlığı ile demokrasinin yaşanabilmesinde ve insanların demokratik eğitim kazanmasında birincil kuruluşlar olduğu genel kabul görmektedir (Görmez, 1997:62).

Demokrasi ile yerel yönetim arasında, bu iki kavram arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu savunur. Tocqueville ve Mill gibi düşünürler yerel yönetimleri demokrasinin temel ögesi ve birer siyasal eğitim aracı olarak görmüşler. Tocqueville, yerel yönetimleri özgür ulusların gerçek gücünü oluşturduğunu, ilk okulların eğitime katkısı ne ise, yerel meclislerin katkısı da odur...bir ulus özgür bir yönetim kurabilir, ancak yerel yönetim olmadan özgürlüğün ruhuna sahip olamaz (Yıldırım,1993:31). Lipson ve Hill de yerel yönetimlerle demokrasi arasında pozitif bir korelesyon olduğunu ifade etmektedirler (Lipson,1985:367-368). Keith Panter-Brick ise, yerel toplulukların diğer bir ifade ile yerel idarelerin demokratik bir şekilde yönetilemiyorsa, o ülkede demokratik bir yönetimden söz

edilmeyeceğini ileri sürmektedir. Sidney ve Beatrice Webler gibi fabian sosyalistler de yerel düzeyde bir halk yönetiminin demokrasi açısından taşıdığı önemi ısrarla vurgulamışlardır. Webler, yerel yönetimleri, daha çok, halka gereksinmesini duydukları hizmetleri sunmanın bir aracı olarak görmüşlerdir (Keleş,1992:14).

Ancak yerel yönetim ile demokrasi arasında doğrudan bir ilişki olmadığını hatta olumsuz bir ilişkinin var olduğu da belirtilmektedir. Bu görüşü savunanlar (Toulmain Smith, Langrod, Moulin, Langrod, Chadwick) yerel yönetimin demokrasi ile ters düştüğünü, gücünü yalnız geleneklerden alan tarihsel kurumlar olduğunu ileri sürmektedirler. Yerel yönetimleri demokrasi için bir siyasal eğitim ortamı olarak görmenin de yanlış olduğunu, çünkü siyasal önderlerden pek azı yerel yönetimlerden gelmekte, yerel düzeydeki politika, demokrasiyi güçlendirmekten çok dar çıkar çatışmaları olasılığını artırmakta ve yurttaşlar ulusal düzeydeki politika ve siyasal sorunlar içinde demokrasiyi, yerel düzeyden daha iyi öğrenebildiklerini savunmaktadırlar. Bu tezi savunanlar, yerel yönetimlerin “küçük oligarşiler” ve “iş bulma örgütleri” olduklarını idea etmektedirler (Yıldız, 1996:5-6).

Yerel yönetimler, demokratik değerlerin en uygun ölçekte gerçekleştiği yönetim kademesi olarak kabul görülmektedir. Bunun başta gelen nedeni, yerel yönetimlerin halkın kendi kendisini yönetmesine olanak veren kurumlar olmasıdır. Halk bunu kendi eliyle seçmiş olduğu organlar aracılığıyla yapar. Şüphesiz, yerel yönetim organlarının salt seçimle olacağının ön görülmesi, bu kurumlara demokratik nitelik kazandırmaya yetmez. Biçimsel koşulların bir adım daha ötesine gidilerek, gerçek bir halk katılımını sağlamak gerekir. Bu ise toplumdaki tüm katmanlara katılım yollarını açmakla olur. Demokrasi kavramının öğeleri olan yurttaş katılımı çoğunluk ilkesi ve önderlerin hem danışmaya önem vermeleri hem de seçmene karşı hesap verme sorumluluğu duymaları, yerel ölçekte de geçerli değerlerdir (Keleş, 1992:10).

2. Yerel Demokrasi ve Katılımcılık

Yerel yönetimler, gündelik hayatımızı etkileyen mahalli müşterek hizmetlerin yapıldığı, karar organları seçimle oluşturulan demokratik kuruluşlardır. Yerel yönetimler sadece yerel halkın gündelik hizmetlerini yerine getiren kurumlar değil yerel demokrasiyi hayata geçiren kuruluşlar olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Bu bağlamda yerel politikaların oluşturulması sürecine halkın katılımının sağlandığı ve yerel kurumların halk tarafından denetlendiği bir süreci yerel demokrasi olarak ifade edilirken yerel demokrasi kavramının yerine demokratik yerel yönetimler kavramının kullanılmasının daha doğru olacağını savunan görüşler de mevcuttur (Varol, 1989:19). Yerel demokrasi sadece yerel iktidarın seçimle oluşturulması değil halkı doğrudan ilgilendiren, gündelik hayatında önemli yer tutan gerçek ve somut sorunların gündemi belirlediği, tartışılıp karara bağlandığı ve uygulamaya konulduğu katılımcı bir demokrasi türüdür (Yıldırım, 1993:90). Katılımcı demokrasiler, vatandaşların sadece seçimlerde oy kullanmaları değil, kamusal işlerle ilgili irade beyan etmelerine ve karar sürecine katılmalarının yaygınlaştırılması, çıkarların uzlaştırılması, farklılıklar arasında uzlaşmanın sağlanması ve vatandaş taleplerinin siyasal sistem tarafından dikkate alınmasını temel amaç edinirler ve küçük ve yoğun (intense) gruplarda daha anlamlı gerçek bir katılımdan sağlanacağı ifade edilmektedir (Sartori, 1993:126).

Günümüzde bir yönetimin demokratikliğinin ölçütü sağladığı katılma olanaklarıyla ilişkilendirilmektedir. Gündelik yaşamımızda katılım, “bir şeyden pay almak, bir şeyin içine girmek, bir şeye ortak olmak, iştirak etmek, bir şeyin aktörleri arasında yer almak (Fişek, 1977:34)” anlamlarını ifade etmektedir. Politik yaşamımızda ise; “kamu siyasetlerinin belirlenmesinde ve uygulanmasında ve denetlenmesinde yer alma” ya da “iktidar kullanan kurum ve kişilerin aldıkları kararları etkileme amacına yönelik tüm eylemler (Çitçi, 1996:10) olarak ifade edilebilir.

Yerel yönetimler, vatandaşların yönetime katılımının sağlandığı en elverişli ölçekteki yönetim kademeleridir. Yönetime katılımın beş temel amacından söz edilebilir. Bunlardan ilki, karar vericilerin halkın önceliklerini anlaması ve kararlarında yer vermesidir. İkincisi, vatandaşların yerel bilgisini kararlara dahil etmektir. Bu amaçlardan her ikisi de karar vericileri belirsizlikten uzaklaştırır ve daha geniş katılımlı kararların oluşmasını sağlar. Üçüncüsü halk katılımı, adalet ve tarafsızlığı; seslerini başka yollarla duyurma imkanı olmayan grupların da sürece dâhil edilmesini sağlar. Dördüncü amaç, katılımla kamusal kararların meşruluğunun artırılmasıdır. Son olarak, katılım kamu görevlileri için bazen, planlamada olduğu gibi, yasal bir zorunluluk olarak da ortaya çıkabilir. Bunlara ek olarak katılımın sivil toplumu geliştirdiği, kendi kendine adapte olabilen yapıları güçlendirdiği ve sorunların daha etkili şekillerde çözümlendiği de söylenebilir (Patrick, 2002:100).

Yerel demokrasinin geliştirilmesinde en önemli ölçüt, yerel halkın kararlara yaptığı katkının derecesidir. Bu katkı ne kadar fazla ise, yerel demokrasi o oranda gelişmiştir. Türkiye’de Yerel yönetimlerin mevzuatında, son yıllarda yapılan değişikliklerle, hemşehri hukuku, stratejik plan hazırlanması, belediye hizmetlerine gönüllü katılım ihtisas komisyonlarının kurulması ve kent konseyleri, halkın yerel yönetime katılımına fırsat vermektedirler (Göymen, 2010:216).

Yönetime katılımının işlevsel olabilmesi için biçimsel katılma olanakların diğer bir ifade ile yasal olarak katılma mekanizmalarının düzenlenmesi gerekli olmakla beraber; yönetime katılımının biçimsel yönü yeterli görülmemekte, demokratik ve siyasal kültürün, katılımcı bir özellik taşıması gerekmektedir. Siyasal kültürümüzün teba anlayışından çok uzaklaşmadığı, kamusal işlere ilginin az olduğu görülmektedir. Öte yandan kentleşme düzeyinin yetersiz olduğu, yerellik bilincinin ve değerlerinin gelişmemesinden dolayı yerelde yönetime katılım olgusu merkezi yönetime oranla daha da azdır.

Katılım mekanizmaları, her ülkenin yönetim kültürü ve tarihine göre farklı formatlarda, farklı politik alanlarda ve farklı yönetişim düzeyinde bulunabilirler. Bunlar: kendiliğinden, aşağıdan yetişmiş veya yukarıdan oluşturulmuş; resmi veya gayri resmi; kurum içi veya kurumlar arası; açık veya kapalı; sıkı veya gevşek örgütlü; kısa veya uzun ömürlü; sektör bazlı veya toplum genelinde; politika yapımı veya politika uygulamasıyla ilgili olarak meşgul olanlar olarak farklı kategorize edilebilir (Genç, Özoğuz ve Yılmaz, 2011:100). Birçok ülkede yönetime katılımı artırmak için çok farklı katılım yöntemleri kullanılmaktadır. Bunlar genel olarak; odak grupları, danışma komiteleri, vatandaş danışma komiteleri, vatandaş paneli/jürisi, konsensüs konferansları, kent konseyi/kurultayı, halk oylaması, arabuluculuk, müzakereci yasa yapımı, halk toplantıları, gerçekçi planlama, açık oturum/duruşma, iletişim demokrasisi, kamuoyu yoklamaları, yurttaş kurulları, senaryo çalıştayları, planlama

çemberleri/forumları, Yerel Gündem 21, gelecek atölyeleri, halkla ilişkiler ve kent konseyleri olarak sıralanabilir (Genç, Özoğuz ve Yılmaz, 2011:101-110).

3. Kent Konseyleri

Kent konseylerine benzer yapılanmalar Türkiye’de, gücünü en çok yerel düzeyde örgütlenen, Yerel Gündem 21’lerden almaktadır. Türkiye’de genel olarak 1990’lı yıllardan sonra farklı adlarla da olsa, katılımcılığı özendiren, bilgi akışını hızlandıran, saydamlığı amaçlayan, yer yer karar alma süreçlerini de içeren, ilgili tarafların bir araya gelip görüş alışverişinde buldukları ve belli konularda düşünce açıklamalarının yapıldığı platformların oluşturulduğu görülmektedir (Coşkun, 2007:102).

Yerel yönetim organlarının çalışmalarına halkın katılımını ve denetimini sağlamak için önerilen ve belediye kanununda yer alan kent konseyi modeli, yerel demokrasi ve katılımın kurumsallaştırılması ve tabana yayılması açısından önemli bir açılım getirmektedir (Öner, 2005:82). Demokratik katılımın özendirilmesi, Yerelde yönetimde etkinliğin sağlanması, toplumsal ve ekonomik gelişmenin hızlandırılması, ulusal birlik ve bütünlüğün korunup geliştirilmesine katkıda bulunulması gibi önemli fonksiyonları yerine getirdiği söylenebilir (Keleş, 2011:51).

5393 sayılı Belediye Kanununda, daha önce Türkiye’nin çeşitli kentlerinde zaten uygulanmakta olan kent konseylerine, yasal bir nitelik kazandırmaktadır. Belediye Kanununun 76. maddesinde Kent konseyi, kent yaşamında; kent vizyonunun ve hemşehrilik bilincinin geliştirilmesi, kent hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmeye çalışır. Belediyeler, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, noterlerin, varsa üniversitelerin, ilgili sivil toplum örgütlerinin, siyasi partilerin, kamu kurum ve kuruluşlarının ve mahalle muhtarlarının temsilcileri ile diğer ilgililerin katılımıyla oluşan kent konseyinin faaliyetlerinin etkili ve verimli yürütülmesi konusunda yardım ve destek sağlar. Kent konseyinde oluşturulan görüşler belediye meclisinin ilk toplantısında gündeme alınarak değerlendirilir şeklinde düzenleme yapılmıştır.

Kent konseyleri, merkezi yönetimin, yerel yönetimin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının ve sivil toplumun ortaklık anlayışıyla hemşehrilik hukuku çerçevesinde bulunduğu; kent kalkınma önceliklerinin, sorunlarının, vizyonlarının sürdürülebilir kalkınma ilkeleri temelinde belirlendiği, tartışıldığı, çözümlerin geliştirildiği ortak aklın ve uzlaşmanın esas olduğu demokratik yapılar ile yönetişim mekanizmalarını karşılayan bir yapı olarak kabul edilmektedir (Toprak, 2014:426)

5393 sayılı Belediye Kanununun 76. maddesine dayanılarak kent konseyi yönetmeliği (Kent Konseyleri Yönetmeliği, Resmi Gazete, 08.10.2006, sayı, 26313) hazırlanmıştır. Bu Yönetmeliğin amacı kent yaşamında, kent vizyonunun ve hemşehrilik bilincinin geliştirilmesi, kent hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım, yönetişim ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmeye çalışan kent konseylerinin çalışma usul ve esaslarını düzenlemektir.

Kent konseyi yönetmeliğinin 6. maddesinde kent konseylerinin görevleri şöyle sıralanmıştır; yerel düzeyde demokratik katılımın yaygınlaştırılmasını; hemşehrilik hukuku ve ortak yaşam bilincinin geliştirilmesini; çok ortaklı ve çok aktörlü yönetim anlayışının benimsenmesini sağlamak; Sürdürülebilir gelişmenin sağlanması ve bu konuda ortaya çıkan sorunların çözümüne yönelik planların hazırlanması ve uygulanmasını sağlamak; kente ilişkin temel stratejiler ve faaliyet planlarının belirlenmesinde uygulama ve izleme süreçlerinde tüm kenti kapsayan ortak bir aklın oluşturmasına katkıda bulunmak; yerellik ilkesi çerçevesinde katılımcılığı, demokrasiyi ve uzlaşma kültürünü geliştirmek; kentin kimliğine ilişkin tarihi, kültürel, doğal ve benzeri değerlere sahip çıkmak ve geliştirmek; kent kaynaklarının etkili, verimli ve adil kullanımına katkıda bulunmak; sürdürülebilir kalkınma anlayışına dayalı kentin yaşam kalitesini geliştiren, çevreye duyarlı ve yoksulluğu giderici programları desteklemek; sivil toplumun gelişmesine ve kurumsallaşmasına katkıda bulunmak; çocukların, gençlerin, kadınların ve engellilerin toplumsal yaşamdaki etkinliklerini arttırmak ve yerel karar alma mekanizmalarında aktif rol almalarını sağlamak; kent yönetiminde saydamlık, katılım, hesap verebilirlik, öngörülebilirlik ilkelerinin uygulanmasına katkıda bulunmaktır. Kent konseyinde oluşturulan görüşlerin değerlendirilmek üzere ilgili belediyeye gönderilmesini sağlamak olarak sıralanmıştır.

Kent konseyleri, gönüllük temelinde çalışan, bütün hemşehrilerin özellikle, dezavantajlı gruplar sayılan kadınların gençlerin ve özürülerin çalışmalara dahil edildiği, katılımcı platformlar olarak düzenlenmiştir. Kent konseyleri kararları bağlayıcı olmamakla beraber tavsiye niteliğinde alınan kararların yerel karar alma sürecinde ne kadar etkili olduğu tartışma konuları arasında yer almaktadır.

4. Kent Konseyi'nin Organları

Kent konseylerinin organları yönetmelikte genel kurul, yürütme kurulu, meclisler ve çalışma grupları ve kent konseyi başkanı olarak sıralanmıştır. Kent konseyleri belediye teşkilatı olan yerlerde, mahalli idareler genel seçim sonuçlarını izleyen 3 ay içinde kurulur. Yönetmeliğin 8. Maddesinde katılacak kişilerin sayıları detaylı bir şekilde yazılmıştır. Ancak öngörülen üye yapısının daha çok il belediyelerine yönelik olduğu belde belediyeleri dikkate alındığında ifade edilen konsey üyelerinin birçoğu için pratikte sorunlar ortaya çıkabileceği görülmektedir. Belde belediyelerinde konsey oluşturulurken üye sayısının oldukça azalması söz konusudur (Coşkun, 2007:116). Kent konseyi genel kurulu ilk toplantısını yapmak üzere belediye başkanının çağrısı ile toplanır. Belediye başkanının başkanlığında toplanan genel kurul, toplantıyı idare etmek üzere üyeleri arasından en az üç kişiden oluşan divan kurulunu seçer. Divan kurulunun oluşturulmasından sonra, kent konseyi yürütme kurulu ve kent konseyi başkanı seçilir.

Genel kurul, kent konseyinin en yetkili organıdır. Genel kurul üyeleri, mahallin en büyük mülki idare amiri veya temsilcisi; belediye başkanı veya temsilcisi; sayısı 10'u geçmemek üzere illerde valiler, ilçelerde kaymakamlar tarafından belirlenecek kamu kurum ve kuruluşlarının temsilcileri; mahalle sayısı yirmiye kadar olan belediyelerde bütün mahalle muhtarları, diğer belediyelerde belediye başkanının çağrısı üzerine toplanan mahalle muhtarlarının toplam muhtar sayısının yüzde 30'unu geçmemek ve 20'den az olmamak üzere kendi aralarından seçecekleri temsilcileri; beldede teşkilatını

kurmuş olan siyasi partilerin temsilcileri; üniversitelerden ikiden fazla olmamak üzere en az bir temsilci, üniversite sayısının birden fazla olması durumunda her üniversiteden birer temsilci; kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, noterlerin, baroların ve ilgili dernekler ile vakıfların temsilcileri; kent konseyince kurulan meclis ve çalışma gruplarının birer temsilcilerinden oluşur (Taştekin, 2015:191).

Genel kurul, her yıl iki toplantıdan az olmamak üzere, üyelerin salt çoğunluğu ile toplanır. Genel kurula kent konseyi başkanı başkanlık eder. Başkanın bulunmaması halinde yürütme kurulunun en yaşlı üyesi toplantıya başkanlık eder. Genel kurul; yürütme kurulunun, meclislerin ve çalışma gruplarının seçim ve çalışma esaslarını ile çalışma yönergesini belirler.

Yürütme kurulu, genel kurul tarafından birinci dönem için iki, ikinci dönem için üç yıl görev yapmak üzere seçilen, kadın ve gençlik meclis başkanlarının da yer aldığı, üye sayısı farklılık göstermekle beraber, en az yedi kişiden oluşur. Yürütme kuruluna kent konseyi başkanı, bulunmaması halinde yürütme kurulunun en yaşlı üyesi başkanlık eder. Yürütme kurulu, genel kurulun gündemini tespit eder ve genel kurul tarafından oluşturulan görüşleri ilgili belediyeye sunar ve uygulamayı izler.

Kent konseyleri, görev alanına giren konularda meclis ve çalışma gurupları oluşturabilir. Meclislerin ve çalışma gruplarının çalışma usul ve esasları genel kurulca belirlenir. Meclis ve çalışma gurupları genel olarak her belediyede ortak olanların dışında, çok farklı çalışma guruplarında oluşturulduğu görülmektedir (Taştekin, 2015:191-193).

5. Gaziantep Kent Konseyi

Gaziantep 3.dönem kent konseyi 2014 yerel seçimlerden sonra belediye başkanın çağrısı ile kent konseyi genel kurulu yapılarak Gaziantep Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanı Mehmet Aslan kent konseyi başkanı seçilmiştir. 26313 sayılı Kent Konseyleri Yönetmeliğinin 16. Maddesine dayanılarak, Kent konseyinin oluşumunu, yönetim ilkelerini, organlarını, görev ve yetkileri ile çalışma usul ve esaslarını düzenleyen 18.04.2014 tarihili kent konseyi yönergesi hazırlanmıştır.

Gaziantep Kent Konseyi Çalışma Yönergesi kent konseyinin amacını, merkezi yönetimin, yerel yönetimin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sivil toplumun ve vatandaşların ortaklık anlayışıyla, dil, din, ırk, sınıf, cinsiyet ayrımı gözetmeden, hemşerilik hukuku çerçevesinde bulunduğu; yaşanılan kente sahip çıkmayı, halkın yönetime katılımını, kendi sorunlarına sahip çıkmasını ve denetimini sağlayacak mekanizmaları geliştirmeyi özendiren; kent kaynaklarının en etkin, verimli ve adil kullanımına katkı sağlamayı, daha çağdaş, daha katılımcı, daha uygar bir yapı oluşturmayı ve kentsel hakların geliştirilmesini amaç edinen; bu yönde kent topluluğunun ilgisini belirli bir mekânda, hoşgörü, saygı ve anlayış noktalarında odaklaştırmayı hedefleyen; sürdürülebilir kalkınma ilkeleri temelinde belirlendiği, tartışıldığı, çözümlerin geliştirildiği ortak aklın ve uzlaşmanın esas olduğu demokratik yapılar ile yönetim mekanizmalarını uygulamaya geçirmek, olarak düzenlemiştir (www.gaziantepkentkonseyi.org.tr. 2016).

Kent konseyinin en yetkili organı olan genel kurul, yılda ikiden az olmamak şartıyla kent konseyi başkanını belirlediği yerde kent konseyi başkanı başkanlığında toplanır. Toplantılar üyelerin salt çoğunluğuyla toplanır ve katılımcıların salt çoğunluğuyla karar alınır. Gaziantep Kent Konseyinin genel kurul üyeleri Kent Konseyi Yönetmeliğine uygun olarak yönergenin 8. maddesinde düzenlenmiştir. Yönetmelikte sayılan üyelerin dışında Gaziantep'e geçmişte emeği bulunan bakan, milletvekili, vali, belediye başkanı, akademisyen, bürokrat ve İşadamlarından, Yürütme Kurulu tarafından uygun görülecek kişilerin Kent Konseyi Genel Kurul Üyeliğine alınmaları mümkündür (www.gaziantepkentkonseyi.org.tr. 2016).

Gaziantep Kent Konseyi Yürütme Kurulu, seçimle gelen kent konseyi başkanı, 16 asıl üye, tabii üye olan meclis başkanları ve kent konseyi genel sekreterinden oluşur. Yürütme kurulu meclisler ve çalışma gruplarınca hazırlanan raporlar ile projelerin genel kurulda görüşülmesini sağlamak, meclis veya çalışma grupları kurmak, meclis ve çalışma gruplarının çalışmalarına destek vermek, çalışmalar için gerekli personel ile danışmanları işe almak, görev ve sorumluluklarını belirlemek. Genel kurul tarafından oluşturulan görüşleri belediye meclisine sunmak ve uygulamayı izlemek, belediye çalışmalarını takip etmek genel kurul yetkisindedir.

Kent konseyi başkanı genel kurul tarafından seçilir. Kent konseyi başkanının görev süresi, yürütme kurulunun görev süresiyle paralel olmak üzere ilk dönem için iki yıl, ikinci dönem için üç yıldır. Kent konseyi başkanı; protokol ziyaret ve toplantılarında başkan temsilen bulunmak üzere seçilmiş bulunan yürütme kurulu üyeleri arasından iki başkan yardımcısı belirleyebilir. Kent konseyi başkan'ın görevleri şunlardır; kent konseyini yerel, ulusal ve uluslar arası düzeyde temsil etmek, genel kurula başkanlık etmek, yürütme kuruluna başkanlık etmek, konsey organları arasında verimli ve etkin çalışmayı koordine etmek, genel kurul kararlarının, büyükşehir belediye meclisi toplantılarında gündeme alınarak görüşülmesini önermek gibi bir çok görevi yönergede sıralanmıştır. Kent konseyi genel sekreteri, belediye başkanı tarafından önerilen üç aday arasından yürütme kurulu tarafından seçilir. Kent konseyi başkanı ile başkan yardımcısı bulunmadığı durumlarda Genel Sekreter, kent konseyi başkan'ın tüm yetkilerine haizdir (www.gaziantepkentkonseyi.org.tr. 2016).

Gaziantep Kent Konseyi Meclisleri; kadın meclisi, gençlik meclisi, bu iki meclisin oluşturulması zorunludur. Kadın ve gençlik meclisi dışında kentteki diğer özel ilgi kesimlerinden çocuklar, engelliler, esnaf, emekliler ve mahalle meclislerinin veya başkaca meclislerin oluşturulması kent konseyi yürütme kurulunun yetkisindedir. Bu yetkiye dayanılarak kadın ve gençlik meclislerine ek olarak engelli ve çocuk meclisleri kurulmuştur. Çalışma grupları, kentteki farklı sektörlerden ve farklı birikimlere sahip gönüllülerin kent konseyinde temsil edilmesini ve çalışma konusuna göre bu kişi ve kuruluşların kent yönetimine katkıda bulunmalarını hedefleyen, ilgi alanlarıyla ilgili mevcut durumu saptamak ve saptanan sorunların çok ortaklı proje uygulamaları ve faaliyetlerle çözümlerini amaçlayan, kendi çalışma alanları ve konularında düşüncelerin geliştirildiği, ortak noktalarda buluşulduğu, çözüme yönelik önerilerin, eylemlerin ve bunların önceliklerinin belirlendiği, projelerin geliştirildiği, gönüllülük esasına dayalı olarak kurulan ve çalışma alanlarıyla ilgili konuda özel ilgisi veya uzmanlığı bulunan üyelerden oluşan ihtisas komisyonlarıdır. Gaziantep Kent Konseyi bünyesinde, afet kriz, çevre, eğitim, Gaziantep halk kültürü, Gaziantep turizm ve tanıtım, hemşehri dernekleri, imar altyapı ve ulaşım, iş

sağlığı ve güvenliği, kent hayatı, sanayi ve ticaret, tarım, trafik ve ulaşım, yakın tarih araştırma ve kültürel mirası koruma gibi çalışma gurupları oluşturulmuştur (www.gaziantepkentkonseyi.org.tr. 2016).

Kent konseyleri, farklı toplumsal kesimlerin yerel politikaların belirlenme sürecine, kent konseylerinin çalışmalarıyla, dahil edilmesi yerel demokrasiyi geliştiren bir kurumsal yapı olarak görülebilir. Ancak bu genel önerme aktif çalışan kentler için geçerlidir. Belediye Kanununda yerel seçimlerden sonra kurulması zorunlu olan kent konseylerinin bazı kentlerde kurulamaması(Şanlıurfa), bazılarında sembolik olarak kurulması söz konusu iken Gaziantep'te 3.dönem kent konseyi meclisler ve çalışma guruplarıyla aşağıdaki tabloda grldği gibi aktif bir Şekilde kentsel yaşamı etkileyecek önemli kararlar alınmakta ve yerel yönetimlerle paylaşılmaktadır.

Yerel demokrasi açısından değerlendirilmesi gereken diğer bir husus, kent konseylerine katılım gönüllülük esasına bağlı olduğu için halkın aktif katılımı ve katılım sonrasında alınan kararların yerel otoriteler tarafından dikkate alınması yani bu kararların hayata geçirilmesi katılımı artıran bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Tam tersi durumda vatandaşlar kent konseylerinin gereksiz, belediyelere bağlı bir alt birim olarak görmeleri ve faaliyetlerinden uzak durmaları kaçınılmaz olacaktır.

Bu çalışmaya temel teşkil edecek bilimsel bulgular, Gaziantep Kent Konseyi Genel Sekreteriyle tarafımdan yapılan mülakat ile elde edilmiştir. Mülakatta sorulan soruların temel amacı; 2014 ile 2016 yılları arasında kent konseyinde hangi konularda kararların alındığı, alınan kararların hangilerinin belediye meclisince yerel kararlara dönüştüğünü tespit etmektir.

Gaziantep Kent Konseyi Kararlarının Yerel Politikalara Dönüşümü

Çalışma alanları	Kaç tane karar alındı	Kararlar Meclis gündemin e alındı	Kararlar tamamen hayata geçirildi	Kararlar kısmen uygulandı
Kent kimliğine ilişkin tarihi, kültürel ve doğal değerlerin korunması ve geliştirilmesi	5	Alındı	Aynen uygulandı	
Ortak yaşam bilincinin geliştirilmesine yönelik alışmalar	3	Alındı		Kısmen uygl.
Sürdürülebilir gelişmeye yönelik planların hazırlanması	6	Alındı		Kısmen uygl.
Kent kaynakların etkili ve adil kullanımı	-			
Yoksulluğu giderici programları	-			
Sivil toplumun gelişmesi ve katkıda bulunmak	4	Alındı	Aynen uygulandı	
Çocuklarla ilgili alışmalar	1			

Gençlerle ilgili çalışmalar	1			
Kadınlarla ilgili çalışmalar	2			
Engellilerle ilgili çalışmalar	1			
Kent yönetiminde saydamlık ve hesap verilebilirlikle ilgili çalışmalar	1			
Hemşehricilik bilincinin geliştirilmesi	1			
Azınlık ve yabancılarla ilgili çalışmalar	1	Alındı		Kısmen uyg.
Eğitim faaliyetleri	1	Alındı		Kısmen uyg.
Çevre düzenlemesi	1	Alındı		Kısmen uyg.
Altyapı ile ilgili çalışmalar	2	Alındı		Kısmen uyg.
Kentsel dönüşüm alanında	2	Alındı		Kısmen uyg.

Kent konseyinin kentsel yaşamın bütün alanlarıyla ilgili kararların alındığını bu kararların büyük çoğunluğunun büyükşehir belediye meclisi tarafından gündeme alınmasına rağmen kent kaynakların etkili ve adil kullanımı, Çocuklarla ilgili çalışmalar, Gençlerle ilgili çalışmalar, Kadınlarla ilgili çalışmalar, Engellilerle ilgili çalışmalar, kent yönetiminde saydamlık ve hesap verilebilirlikle ilgili çalışmalar ve Hemşehricilik bilincinin geliştirilmesi ile ilgili kararların hiç belediye meclisinin gündemine alınmadığı tabloda anlaşılmaktadır. Meclis gündemine alınan kararlardan, kent kimliğine ilişkin tarihi, kültürel ve doğal değerlerin korunması ve geliştirilmesi ile Sivil toplumun gelişmesi ve katkıda bulunmak konularında konseyin almış olduğu kararların aynen belediye meclisinde kararlara dönüştüğü görülmektedir. Meclis gündemin alınan diğer konularda ise kararların kısmen yerel politikalara (belediye meclis kararlarına) dönüştürüldüğü görülmektedir.

Kent konseyi kararları yerel yönetimler için bağlayıcı kararlar değil ancak istişari nitelikte kararlar olmasına rağmen kent konseyi kararları yerel yönetimler tarafından dikkate alınmaları yerel kararların meşruiyetini artıran bir durumdur. Çünkü kent konseyi temsil itibarıyla neredeyse bütün kenti temsil eden bir meclis özelliği taşımaktadır. Hiç kuşkusuz yerel politikalarının hem etkinliği hem de meşruiyetinin derecesi kararlardan etkilenenlerin vatandaşlarının katılımına bağlıdır. Dolayısıyla kent konseyinde benimsenen kararların belediyeler tarafından hayata geçirilmesi, etkili ve demokratik bir yerel yönetim gerçekleştirilmiş olacaktır.

Kent konseyleri yerel demokratik kültürün gelişmesine zemin hazırlayan ortamlardır. Çalışma grupları, katılımcı yaklaşımın özüne uygun şekilde, belirlenen öncelikli konularda derinlemesine yapabilecek zamana ve birikime sahip, farklı sektörlerden, kuruluşlardan ve disiplinlerden gelen kişileri bir araya getirmeyi amaçlamaktadır. Bu gruplar, yalnızca bir tartışma, düşünce geliştirme ve ortak noktalarda buluşma ortamı yaratmakla kalmayarak, ilgili konulardaki temel sorunların çözümüne yönelik eylemlerin ve bunların önceliklerinin belirlendiği bir platform işlevini de görmektedir (Emrealp, 2005: 35). Kent konseyleri yerelde toplumsal uzlaşmayı sağlayacak platform özelliğini taşımaktadır. Hemşehricilerin siyasi kimlikleri, dini inancı ve diğer farklılıkları gözetilmeksizin, kent paydasında bir

araya getiren, yerel politik kararların oluşmasına neden olan platformlardır. Bu özelliğiyle kent konseyleri, toplumsal uzlaşma ve işbirliğini yerelde hayata geçirmesine yardımcı olan demokratik yapılardır.

Sonuç

Kent konseyleri, hem merkezi yönetim hem yerel yönetim hem de yerel halk adına yerel demokrasiye katkıları anlamında olumlu neticelere sahiptir. Öncelikle merkezi yönetim ve yerel yönetim arasındaki iletişimi gerçekleştirmektedir. İkinci olarak yerel yönetimlerle yerel halk arasındaki iletişimi gerçekleştirerek yerel yönetimlerin faaliyetlerinin hem meşruiyetini sağlamakta hem de bunların duyurulması görevini gerçekleştirmektedir. Böylece yerel yönetimler yerel halkın düşünceleri doğrultusunda hareket ettiğinden gerçekleştirdikleri faaliyetler halkın istediği faaliyetler olmakta bu da onlar olumlu geri dönüş sağlamaktadır. Bununla birlikte yerel halk kent konseyleri sayesinde isteklerini, fikirlerini ve projelerini belli adımları takip ederek gerçekleştirebilmektedir. Bu şekilde halkın katılımı sağlanmakta, karşılıklı iletişimin kurulmasıyla yerelde demokratik bir yönetim sağlanmış olmaktadır. Günümüzdeki haliyle kent konseylerinin gerçek yerel demokrasinin tesisinde etkili olabilmesi için yerel yönetimlerin ve yerel karar alıcıların bu konuda bilinçli ve istekli olması gerektiği açıktır. Uygulamalardaki başarı-başarısızlık kentin özgün niteliklerine göre ve uygulayıcıların bu konudaki tutum ve davranışlarına göre şekillenmektedir.

Yasal statüye kavuşmakla birlikte sorunları devam eden kent konseyleri, vatandaşın politik süreçlere aktif katılımını, örgütlü bir toplumun oluşumunu, demokrasinin daha sağlıklı işlemini ve toplumsal bilinç düzeyinin yükselmesini sağlayabilecek bir yapı olarak görülebilir. Burada sosyal ve kurumsal değişimlerden beklenen verimin (fonksiyonelliğin) kısa sürede alınmayacağı sosyal bir gerçekliktir. Toplumsal dönüşüm zamanla öğrenerek gerçekleşecek bir özellik taşıdığı için kentlilik bilincinin oluşmasında kent konseylerin önemli katkısı olacağını tahmin etmek zor olmayacaktır. Kent konseylerin halk tarafından içselleştirilmesinin zaman alacağı yerel yönetimlerin demokratikleşmesine katkı sağlayan araçlardan birisi olarak görülebilir.

Kent konseyi, katılım maliyetlerini hem zaman hem mali açıdan karşılayamayan bireylerin ya da toplulukların temsil edilemediği, iyi örgütlenmiş baskı gruplarının temsil edildiği bir yapı arz etmektedir. Kent konseyi önermesinde, tüm vatandaşların, (örneğin, nükleer enerji santrallerinden şiddete maruz kalmış kadınlara, engellilere uygun kamu yapılarından çöp ayrıştırma gereksinimlerine kadar) önlere getirilen tüm konulara hâkim ve tüm vaktini bu çalışmalara ayırabilecek kadar bilinçli vatandaşlar oldukları varsayımı geçerlidir. Kent konseylerin etkinliği ve verimliliği kentlilerin bu bilinçte olmalarıyla doğru orantılıdır. Kentlilik aidiyetinin/bilincin yüksek olduğu şehirlerde kent konseyin başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla kent konseylerin başarısı hemşerilerin siyasal kültürleriyle doğrudan ilişkilidir.

Kaynakça

- Bishop, P. (2002), Mapping Public Participation in Policy Choices, Australian Journal of Administration, vol. 61, s.14 aktaran Genç Fatma Neval, Özoğuz Burcu, Yılmaz Murat (2011), “Yönetişim Yaklaşımı ve Farklı Katılım Yöntemleri”, (ed.). Battal Enes Keskin, **Kent Konseyleri Sempozyumu** Bildiri Kitabı, Bursa BURFAŞ.
- Coşkun, B. (2007), **Kent Yönetimine Katılım ve Kent Konseyleri, Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi**, (ed.). Abdullah Yılmaz, Yavuz Bozkurt, Ankara Gazi Kitabevi.
- Çitçi, O. (1996), Temsil, Katılım ve Yerel Demokrasiler, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt:5, Sayı:6, Ankara.
- Emrealp, S. (2005), Türkiye’de Yerel Gündem 21 Programı, Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik Kolaylaştırıcı Bilgiler El Kitabı, İstanbul, IULA-EMME Yayını.
- Fişek, K. (1977), Yönetime Katılım, Ankara TODAİE Yayını.
- Genç, F.N., Özoğuz, B., Yılmaz, M. (2011), “Yönetişim Yaklaşımı ve Farklı Katılım Yöntemleri”, (ed.) Battal Enes Keskin, **Kent Konseyleri Sempozyumu** Bildiri Kitabı, Bursa, BURFAŞ.
- Görmez, K. (1997), Yerel Demokrasi ve Türkiye, Ankara, Vadi Yayınları.
- Göymen, K. (2010), Türkiye’de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma, İstanbul, Boyut Yayın Grubu.
- Kent Konseyleri Yönetmeliği, Resmi Gazete Tarih, 08.10.2006 Sayı, 26313
- Keleş, R. (1992), “Belediyeciliğimizde Son Gelişmeler ve Yerel Özerklik”, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 1, Sayı:2, Mart s.9-14
- Keleş, R. (2011), Yerel Yönetim ve Siyaset, İstanbul, Cem Yayınları.
- Lijphart, A. (1991), Çağdaş Demokrasiler, (Çev.) Ergun Özbudun ve Ersin Onurduran, Ankara, Yetkin Yayınları.
- Lipson, L. (1985), Demokratik Uygarlık, (Çev.) H.Güenalp, Ankara, TİB Yayınları.
- Ökmen, M. ve GÖRMEZ, Kemal (2009), Yerel Yönetimlerin Güncel Sorunları, İstanbul, Beta Yayınları.
- Öner, Ş. (2005), “Katılımcı Demokrasi açısından Belediye Kanunu”, **Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-1: Reform** (Ed.). H. Özgür, M. Köşecik, Ankara, Nobel Yay.

Sartori, G. (1993), Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, (Çev.) Tuncer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan, Ankara, Yetkin yayınları.

Taştekin, A. (2015), “Yerel Düzeyde Katılımcı Mekanizmalar Olarak Kent Konseyleri”, **İdari ve Mali Açından Türkiye’de Yerel Yönetimler**, (Ed.). Mehmet Mecek, Mesut Doğan ve Bekir Parlak, Ankara, Bekad Yayınları.

Toprak, Z. (2014), Yerel Yönetimler, Ankara, Siyasal Kitabevi.

Tunç, H. (2008), Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 12, s.113-134

Varol, M. (1989), Yerel Siyasetin Demokratikleştirilmesi, Ankara.

Yıldırım, S. (1993), Yerel Yönetim ve Demokrasi, İstanbul, Başbakanlık Toplu Konut İdaresi ve IULA-EMME Yayını.

Yıldız, M. (1996), Yerel Yönetimler ve Yerel Demokrasi, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 5, Sayı 4, s. 3-15.

www.gaziantepkentkonseyi.org.tr. 2016.

Yeniliğin Belirleyicileri: Yatay Kesit Veri Analizi

Hakan PABUÇCU*

İlyas Kays İMAMOĞLU**

Geliş Tarihi (Received): 29.12.2016 – Kabul Tarihi (Accepted): 15.02.2017

Öz

Bu çalışmada, küresel rekabet raporunda incelenen ülkelere ait yenilik istatistikleri kullanılarak rekabet, Gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYH), iş gücü piyasasının etkinliği, patent uygulamaları ve teknolojiye hazırlık düzeyi değişkenlerinin yeniliğin belirleyicilerinden olup olması regresyon analizi yardımıyla araştırılmıştır. Ayrıca bağımlı değişken ‘yenilik’ ile arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunan bağımsız değişkenler kullanılarak yenilik için bir yapay sinir ağı (YSA) modeli tahmin edilmiştir. Regresyon analizi ve YSA sonuçlarının birbirleriyle tutarlı olduğu görülmüştür. Tahmin edilen modellerin değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklayabilme performansları kıyaslandığında ise YSA’nın daha üstün olduğu belirlenmiştir. Ülkelerin yenilik performansları ile rekabet, işgücü piyasasının etkinliği, GSYH ve teknolojiye hazırlık düzeyi arasında beklendiği gibi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Patent uygulamaları gerekli istatistiksel varsayımları sağlamadığı için analize dâhil edilememiştir. Ayrıca GSYH katsayısı beklentinin çok altında gerçekleşmiştir. Çalışmanın en önemli sonuçlarından bir tanesi ise; kullanılan iki temel yöntemin birbiri ile karşılaştırılarak, ulaşılmak istenen sonuçların özelliğine göre hangi yöntemin kullanılmasının gerekliliğinin tartışılması olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Yenilik, regresyon analizi, yapay sinir ağları*

* Yrd. Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Öğretim üyesi, hpabuccu@bayburt.edu.tr

** Öğr. Gör., Bayburt Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu, Dış Ticaret Bölümü, Öğretim görevlisi, imamoglu@bayburt.edu.tr

Determinants Of Innovation: A Cross-Country Data Analysis

Abstract

In this study investigates, whether competitiveness, gross domestic product (GDP), labor market efficiency, patent applications and technology readiness level are the determinants of innovation by using regression analysis and the data belong to the countries examined in the global competitiveness report. In addition to regression analysis, by using the variables, that have a statistically significant relationship between innovation, it is constructed a neural network (NN) model. In both models, the results are consistent each other and NN model determined as the best to explain the ability of relationship between variables for innovation estimates. The relationship between innovation and other explanatory variable is statistically significant except patent application. The patent applications variable doesn't provide an assumptions related with statistical methods. It excluded from the analysis for this reason. The relationship between variables found positive as expected. But the coefficient of GDP is very low near zero, so the effect is very weak as surprisingly.

Keywords: *Innovation, regression analysis, artificial neural network*

Giriş

Bilim, teknoloji ve ekonomi alanında en çok konuşulan konuların özünü batı literatüründe inovasyon sözcüğü ile anlatılmaya çalışılan olgu oluşturmaktadır. Tam karşılığı olarak bir Türkçe sözcük olmamakla birlikte “yenilenme” ve “yenilik” sözcükleri zaman zaman kullanılmakta, ancak yine de inovasyon terimini karşılamakta yetersiz kalmaktadırlar. Türkçede yenilik, yenileme ve yenilikçilik anlamına gelse de inovasyon yeniliğin kendisinden çok sonucunu; farklılaştırma ve değiştirmeye bağlı ekonomik ve toplumsal bir sistemi ifade etmektedir. Bu kısa açıklamadan hareketle yenilik ve yenileşme; “*ekonomik, toplumsal, kültürel ve idari alanda yeni mal, hizmet ve yöntemlerinin kullanılmaya başlanması*” şeklinde anlamak gerekir (Özsağır, 2012, s. 3). İnovasyon en geniş anlamıyla; teknik, ekonomik ve sosyal süreçlerden oluşan ve bilginin ekonomik-toplumsal faydaya dönüştürülmüş hali olarak tanımlanan bir terimdir (Elçi, 2005, s. 2).

Avrupa Birliği ve OECD tanımlarına göre yenilik, hem bir sürece, hem de bir sonuca işaret eden iki yönlü bir kavramdır. Süreç olarak, “bir fikri pazarlanabilir bir ürün ya da hizmete, yeni ya da geliştirilmiş bir üretim ya da dağıtım yöntemine, ya da yeni bir toplumsal hizmet yönetimine dönüştürmeyi ifade ederken, sonuç olarak ise “pazarlanabilir, yeni ya da geliştirilmiş ürün, yöntem, ya da hizmeti” ifade eder (TUSİAD, 2003, s. 23).

Yenilik, işletmelerin rekabet yarışında, karlılıklarının artmasında ve sektördeki rakiplerinin önünde yer almalarında çok güçlü silahtır. (Tekin, Güleş & Öğüt, 2003, s. 139). Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler ve artan rekabet sonucu, yenilik yapmak işletmelerin hayatta kalması için zorunluluk haline gelmiştir. Yenilik, ürünleri çeşitlendirmek ve işletme alanlarını genişletmek ya da mevcut ürün hatlarını büyütme ve koruma için kullanılabilir (Durna, 2003, s. 125).

Günümüzde, ülkelerin inovasyon performanslarındaki artış, ekonomik ve toplumsal kalkınma, refah ve gelişme için anahtar rol oynamaktadır. Etkin ve etkili inovasyon politikalarına ve sistemlerine sahip ülkeler gelişmişlik yarışında hızla ilerlemekte, inovasyon sayesinde eşitsizlikleri de en aza indirmeyi başarmaktadırlar (Gümüslüoğlu & Elçi, 2008, s. 86).

1. İnovasyonun Bazı Kavramlarla İlişkisi

Sürdürülebilir iktisadi büyümeyi gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan faktörlerin bir toplamını ifade eden rekabetçilik, inovasyondan ciddi bir şekilde etkilenen ve kalkınmaya da önemi katkılar sunan bir role sahip olmuştur. Girişimcilerin verimliliklerini arttırabilme yetenekleri ve piyasa talebine cevap verebilme yetileri inovasyon ile çok ciddi bir şekilde arttırılabilmekte ve böylelikle ekonomiler sürdürülebilir kalkınmayı sağlayabilmektedir. Aynı zamanda inovasyon, teknolojinin ülkeler arasında yayılmasını da hızlandırmaktadır (Low, 2009, s. 35).

Hızla gelişen ve küreselleşen ülkelerin, ekonomilerinin aynı zamanda hızlı bir şekilde inovasyon ekonomilerine dönüştüğü görülmektedir. Bu tür ekonomilerde hükümet politikalarının temelini deregülasyon oluşturmada ve politika yapıcılar için temel unsuz inovasyon olmaktadır. Bu amaçla, vergi sistemi, teşvikler, bölgesel ve kentsel kalkınma stratejilerine ayrı bir önem atfedilmekte ve uygulanmaya çalışılmaktadır (Elçi, 2007, s. 14). Karar vericilerin sadece maliyetleri azaltmaya çalışmalarının veya fiyat kırma gibi yöntemlere başvurmalarının etkileri işletmeler için çok sınırlı olmaktadır. Yenilik ise bu anlamda hem önemli bir rekabet aracı hem de performans göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. (Kuczmarsky, 1996, s. 9).

Ülkelerin kendi ihtiyaçlarından ve çok uluslu şirketlerin üretim ağlarının ihtiyaçlarından kaynaklı olarak dünya ülkeleri arasındaki ticaret giderek yaygınlaşmaktadır. Uluslararası yatırım ve ticaretin kolaylaşması ile ulusal piyasalar hızlı bir şekilde birbirine bağımlı hale gelmiş ve rekabet baskısı ciddi ölçüde artış göstermiştir (Çetintaş, 2006, s. 1). Yeni teknolojilerin çok hızlı geliştiği, pazar unsurlarının sürekli değiştiği ve rakiplerin sürekli çoğaldığı günümüz küresel rekabet ortamında faaliyet gösteren işletmeler sürekli olarak yeni arayışlara yönelmektedirler. Bu değişimlere ayak uydurmak için işletmeler amaç ve stratejilerini, organizasyon yapılarını beklentilere uygun şekillerde güncellemek durumundadırlar (Tanyeri ve Fırat, 2005, s. 12).

Bilgi Toplumuna geçiş sürecinde her alanda teknoloji üretimi ve kullanımı ülkelerin rekabet edebilirliklerini önemli ölçüde etkilemektedir. Bir ülkede bilim ve teknolojinin üretimi devlet-hükümet aracılığıyla yönlendirilen bilim ve teknoloji politikaları ile gerçekleştirilir. Bu politikaların etkinliği ilgili alanlarda sonut adımlar atmakla mümkün olmaktadır. (Saatçioğlu,

2005, s. 180). Rekabet edilebilirliğin önemli belirleyicileri olarak ayrıca enerji kaynaklarının çeşitliliği ve kullanımı, yeni teknolojiler, yenilikçi çevre politikaları da gösterilmektedir (Bayramoğlu, 2014, s. 45).

Rekabet: İnsan doğasının gereği olup, ilerleme ve gelişme ile ilişkili olması nedeniyle yıkıcı değil, pozitif sonuçlara açık bir gelişme sürecidir. Bu nedenle rekabet insanoğlunun göçebelikten tarıma, kent yaşamına ve günümüzün sanayileşmiş toplumuna ulaşmasını sağlayan temel güçtür (Tekin vd., 2003, s. 83).

Mutlak suretle, inovasyon, rekabetçilik ve kalkınma arasında karşılıklı bağlantı ve ilişkiler vardır. Kalkınma, inovasyon ve rekabetçilik arasındaki ilişkilerin incelenmesi gittikçe ilgi çeken bir alandır. Lopez (2000)'de kalkınma kavramı yeni gelişmelerle birlikte tekrar incelenmiş ve beşeri sermaye ve entelektüel sermaye açısından bilginin en stratejik kaynak olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Clark ve Guy (1998)'e göre sanayi politikası ve teknolojik gelişim, yenilik ve rekabet konsepti aracılığıyla birbirleriyle sıkı bir ilişki içindedir.

Rekabet üstünlüğü yakalamak için farklılık, yenilik, yaratıcılık ve inovasyon gibi kavramlardan söz edilmesine karşın yeterli düzeyde bir atılım görülmemektedir ki bu da inovasyon kavramının henüz tam olarak anlaşılmadığını gösterir (Kavrakoğlu, 2006, s. 166).

Schumpeter (1951) özel sektörün elde ettiği karın iyi bir inovasyon yönetimi ile gerçekleşeceğini ve başarılı inovasyon yönetiminin de iktisadi büyümeyi getireceğini savunmuş ve bu noktada inovasyonu girişimci ile ilişkilendiren ilk iktisatçı olmuştur. Rekabetçiliğin temelinde inovasyon olduğu anlayışı, ilk kez piyasa dinamiklerini yaratıcı yıkım süreci olarak tanımlayan Schumpeter'in çalışmalarında ortaya atılmıştır.

Rekabetin en önemli unsurlarından biri teknolojidir. Küreselleşmeyle birlikte işletmelerin uluslararası pazarlara girmesi ve teknolojik gelişmeler, ürün çeşitliliğini de arttırmaktadır. Teknolojik değişim yeni sanayilerin oluşmasının yanı sıra var olan sanayi yapılarının değişmesinde de etkili olmaktadır (Akın, 2001, s. 27).

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (KBGSYH) değerleri kullanılmaktadır. Böylece öncelikle KBGSYH değerlerine göre ülkeler gelişme düzeylerine göre sınıflandırılıp daha sonra rekabetçiliğin temel bileşenlerine farklı ağırlıklar verilerek ülkelerin rekabet gücü belirlenmektedir. (Ovalı, 2014, s. 21).

İşgücü piyasasının etkinliği: Bu bileşen ücretlerin esnekliği ve işgücü kapasitesinin etkin biçimde kullanımı gibi faktörlerden oluşmaktadır. İşgücü piyasasının etkinliği, piyasanın esnekliği ve çalışanları en verimli oldukları alanlara sevk etmek açısından önemlidir(Ovalı, 2014, s. 21). İş gücü piyasası hem yeniliğin boyutlarını ve hem de uygulanabilirliğini etkilemektedir. Bu sebeple etkin çalışan bir işgücünün yenilik üzerinde de önemi geliştirici etkisinin olması beklenir (Bassanini & Ernst, 2002, s. 5).

Teknolojiye Hazırlık Düzeyi: Bu bileşen endüstriler tarafından verimliliğin arttırılabilmesi için teknolojik ortamın ne ölçüde oluşturulduğunu ifade etmektedir (Ovalı, 2014, s. 21). Ayrıca teknolojiye hazırlık düzeyi geliştirilen teknolojinin yetkinliğini diğer teknolojilerle kıyaslayabilmek için geliştirilen 1-9 arası bir ölçüm skalasının kullanıldığı bir sistemdir. Bu sistemin kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür (Mankins, 1995, s. 2):

TRL1: Gözlenen ve rapor edilen temel ilkeler,

TRL2: Teknoloji konsepti ve formüle edilmiş uygulamalar

TRL3: Analitik ve deneysel kritik fonksiyonlar

TRL4: Laboratuar ortamında bileşenlerin doğrulanması

TRL5: İlişkili ortamlarda bileşenlerin doğrulanması

TRL6: İlişkili ortamlarda sistemin, alt sistemlerin ve prototiplerin incelenmesi

TRL7: Sistem prototipinin sunumu

TRL8: Mevcut sistemin tamamlanması

TRL9: Gerçek sistemin başarılı sonuçlar ürettiğinin ispatlanması.

Teknolojiye hazırlık düzeyi ile ilgili daha fazla ayrıntı verilmeyecek olup bu konuda Mankins (1995) incelenebilir.

Patent Uygulamaları: İlgili literatür incelendiğinde patent uygulamaları ile yenilik arasındaki ilişkinin incelendiği bir çok çalışmaya Pavitt (1985), Trajtenberg (1990), Jaffe ve Trajtenberg (2002), Lanjouw ve Schankerman (2004) ve Leydesdorff ve diğ. (2015) rastlamak mümkündür. Bu anlamda patent uygulamaları yeniliği etkileyen faktörlerden biri olarak değerlendirilebilir.

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH): Ülkeler için büyümenin bir göstergesi olan GSYH yenilik ile çok yakından ilişkili bir kavramdır. Grossman ve Helpman (1993), Crosby (2000), Santacreu (2015) ve Castellacci ve Natera (2016) GSYH ve yenilik arasındaki ilişki ve etkileşimin farklı yöntemlerle irdelendiği çalışmalardan bazılarıdır.

2. Yapay Sinir Ağları

YSA biyolojik sinir hücresinden esinlenerek oluşturulmuş matematiksel bir modeldir. Bir sinir ağı i. işleme birimi, ii. ara bağlantılar, iii. Operasyon, iv. güncelleme birimlerinden oluşur. YSA ara bağlantılar ile birbirine bağlanmış birçok işleme biriminden oluşur ve bu birimler sinir hücresi (nöron) olarak adlandırılır (Yegnanarayana, 2005, s. 24). Sinir ağı modelleri veriler üzerinden değişkenler arasındaki ilişkileri öğrenerek modelleyebilen araçlardır. İlişkilerin öğrenilmesi öğrenme algoritmaları yardımıyla gerçekleşmektedir.

Bu çalışmada YSA modellerinden çok katmanlı algılayıcı (ÇKA) kullanılmıştır. ÇKA modeli girdi, ara ve çıktı katmanından oluşmaktadır. Girdi katmanı gelen verileri alarak herhangi bir değişiklik yapmadan ara katmana gönderir. Ara katman girdi katmanından gelen bilgileri aktivasyon fonksiyonlarında geçirip işleyerek bir sonraki katmana gönderir. Çıktı katmanı ise ara katmandan gelen veriyi işleyerek girdilere karşılık çıktılar üretir. Ardışık olarak katmanlar ve katmanlardaki nöronlar birbirine bağlıdır. Model için tüm veriler eğitim sürecinden geçtikten sonra mevcut çıktılarla ağın ürettiği çıktılar karşılaştırılır ve hata değerleri hesaplanır. Hata kabul edilebilir düzeyde ise eğitim sonlandırılır. YSA modelleri parametrik istatistik yöntemler gibi herhangi bir varsayımın sağlanması şartına ihtiyaç duymazlar. Veri seti (yatay kesit, zaman serisi, panel) ve problem tipine (tahmin, sınıflandırma) göre farklı modeller olmakla birlikte ÇKA modeli genellikle birçok probleme çözüm üretebilmektedir. YSA modelleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için Haykin ve Network (2001); Öztemel (2006); Yegnanarayana (2005) incelenebilir.

3. Literatür Araştırması

Yenilik özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından ayrı bir öneme sahiptir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde bu durum açıkça görülmektedir. Bunun yanı sıra firmalar açısından da yenilik rekabet ortamında belirleyici olmakta ve firmaları diğer rakiplerine göre öne geçirmekte veya geride bırakabilmektedir. Bu anlamda yapılmış olan bazı çalışmalar incelenmiştir.

Criscuolo vd., (2005)'de patent atıfları üzerine çalışılmıştır. Ev sahibi ülke ve misafir ülke ayrımı yapılarak AR-GE harcamalarının firmaların gelişimi üzerindeki etkisi ve yapılan girişimlerin yoğun bir şekilde ev sahibi ülkenin bilgi kaynaklarına dayalı olarak geliştiği tespit edilmiştir. Firma bazında yeniliğin ve etkilerinin incelendiği Andreeanne ve Sushmita (2007)'de yeniliğin teknoloji ve talebe bağlı iki temel yaklaşım üzerine inşa edildiği ifade edilmiştir. Bahsi geçen modellerin avantaj ve dezavantajları tartışılmıştır. Yeniliğin uluslararası ticaret, evrimsel ekonomi, endüstriye ekonomi ve kurumsal ekonomi ile olan ilişkileri üzerinde durulmuştur. Tebaldi ve Elmslie (2013) patent üretimini yeniliğin belirleyicisi olarak kullanmış ve kurumların kalitesinin yenilik üzerinde etkili olup olmadığını deneysel bir çalışma ile test etmişlerdir. Çalışmada patent üretiminde ülkeler arasındaki değişimin önemli bir kısmı kurumsal düzenlemeler tarafından açıklanmaktadır sonucuna varılmıştır. Ayrıca uzun dönem beşeri sermaye birikiminin kurumları şekillendiren çok önemli bir faktör olduğu belirlenmiştir. Cai ve Hanley (2014) çalışmasında Küresel rekabet raporunda ülkeler için hesaplanan yenilik indeksinin bazı sistematik hatalar içerdiği ifade edilmiş ve bu hataların veri zarflama analizi ile giderilmesi için bir model önerisi yapılmıştır. Ertürk (2014) mikro ölçekli yapılmış olan çalışmada, firmaların yüksek rekabet ortamında varlıklarını devam ettirebilmelerini, yeniliğe karşı olan tutumlarına ve yeniliğe ayak uydurabilme yeteneklerine bağlı olduğunu vurgulamıştır. Bu sebeple Türkiye'de beyaz eşya sektöründe faaliyet gösteren firmalar dikkate alınarak yeniliğin belirleyicileri ve etkileri tartışılmıştır. Sonuç olarak yeniliğin firmaların performans belirleyicileri üzerinde önemli etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Hsu, Tian, & Xu (2014) finansal pazarların gelişiminin teknolojik yeniliği nasıl etkilediğini 32 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeye ait veri setini kullanarak araştırmışlardır. Sonuç olarak dışsal kaynaklara daha bağımlı olan ve yüksek teknoloji yoğunluklu endüstrilerin daha yüksek düzeyde yenilik performansı sergiledikleri ifade edilmiştir. Song ve Oh (2015)'de yeniliğin önemi ve AR-GE harcamalarının ürün ve süreç yeniliği üzerindeki etkileri imalat sektöründe faaliyet gösteren enerji yoğunluklu işletmeler açısından araştırılmıştır. Çalışmada Kore Yenilik Araştırması 2008 adlı araştırmadan derlenen veriler kullanılmış ve probit regresyon model ile analiz edilmiştir. AR-GE personel oranı değişkeni ürün ve süreç yeniliği üzerinde en yüksek etkiye sahip faktör olmuştur. Wafa (2015) yeniliğin teknolojik ve teknolojik olmayan belirleyicileri üzerinde durmuş ve firmalar üzerindeki etkilerini incelemiştir. 58 firmaya ait veri seti üzerinde lojistik regresyon analizi uygulanmıştır ve yeniliğin belirleyicilerinin teknolojik olan-olmayan olarak birbirinden farklılaştığını ve etkilerinin de farklı olduğunu ortaya koymuştur. Beynon, Jones & Pickernel (2016)'da 47 ülkede imalat sanayinde aktif faaliyet gösteren firmalar ait veri seti

kullanılarak yenilik ve öncülleri arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Božić ve Mohnen (2016) gibi birçok çalışmada da firma bazında yeniliğin belirleyici tartışılmıştır.

4. Uygulama

Yenilik ile ilgili yapılan birçok çalışma incelendiğinde genellikle mikro ölçekli ya da firma bazlı uygulama alanları seçilerek çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmanın farklılığı ise ülkeler düzeyinde makro ölçekli bir çalışma olmasının yanı sıra kullanılan değişkenlerin nispeten farklılık göstermesidir. Ayrıca yapay zekâ tekniklerinden bir tanesi olan YSA modeli ile de hem regresyon analizi sonuçlarının teyidi sağlanmış ayrıca geleceğe dönük tahminler üretme noktasında başarılı bir model ortaya konulmuştur. Yapılan analizlerin sonuçlarını ayrı ayrı değerlendirmenin mümkün olmasının yanı sıra aşamalı bir yöntem olarak değerlendirilip yorumlanabilir. Yapılan analizlere ilişkin sonuçlar bir sonraki bölümde detaylı olarak sunulmuştur.

4.1. Yöntem ve Veri Seti

Çalışmada dünya ülkelerinin 2015-2016 istatistiklerinden hareketle ‘Yenilik, GSYH, Rekabet, Patent Uygulamaları, Teknoloji Hazırlık Düzeyi’ değişkenlerini kapsayan bir veri seti oluşturulmuştur. Veriler Dünya Ekonomik Forum’u internet sitesinden elde edilmiş ve gerekli düzenlemeler yapılarak analize hazır hale getirilmiştir.

Veri analizinde öncelikle parametrik analizlerin varsayımlarının sağlanması için bazı dönüşümler uygulanmıştır. Bu noktada patent uygulamaları değişkeni ilgili varsayımları gerekli dönüşümler yapılmasına rağmen sağlamadığı için analize dâhil edilmemiştir. Değişkenlere ait dönüşümler ve analiz sonuçları çalışmanın devamında sunulmuştur. Regresyon analizi ile belirleyicileri tespit edilen yenilik için sinir ağı modeli oluşturulmuş ve sinir ağı modeli ile ilgili parametreler de incelenerek modelin başarısı değerlendirilmiştir.

4.2. Tahmin Model Sonuçları

Parametrik yöntemlerin uygulanabilmesi için değişkenlerin belli bazı varsayımları sağlaması gerekmektedir. Bu sebeple ilgili değişkenler için öncelikle normallik sınaması yapılmış ve değişkenlerin normal dağılımadığı gözlenmiştir. Değişkenlerin normal dağılıma uygunluk göstermeleri için, veri yapısına göre bazı dönüşümler uygulanmış ve tekrar uygulanan normallik testi sonucunda patent değişkeni haricindeki değişkenlerin normal dağılım gösterdiği

tespit edilmiştir (Tablo 1). Dönüşüm yapılan değişken kodlarının önüne ‘D’ kodu eklenerek yeniden kodlanmışlardır.

Tablo 1: Normallik testleri

	Kolmogorov-Smirnov		
	İstatistik	sd	Anl.(p)
Rekabet (RK)	,066	138	,200
İş gücü piyasa etkinliği (İŞ)	,059	138	,200
Patent uygulamaları/milyon nüfus(PT)	,386	138	p<,001
Gayri safi yurtiçi hasıla (DGSYH)	,071	138	,085
Yenilik (DYEN)	,064	138	,200
Teknolojiye hazırlık düzeyi (DTHD)	,076	138	,049

Tablo 2’de normal dağılım gösteren değişkenlerin ‘DYEN’ bağımlı değişken olmak üzere regresyon analizi ile elde edilen belirlilik katsayısı istatistikleri sunulmuştur. ‘DYEN’ değişkeni 0,76 düzeyinde ‘RK’, ‘İŞ’, ‘DGSYH’ ve ‘DTHD’ değişkenleri tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 2: Regresyon model özeti

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart hata
1	,873	,763	,755	,10625

Tablo 3 regresyon modelinin bir bütün olarak anlamlılığını test etmektedir. Model hesaplanan $F = 106,771$ ve $p < ,01$ istatistikleri ile ($,01$) düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Tablo 3: Model anlamlılığı testi (ANOVA)

Model	Hata kare ort. (SSE)	Sd.	Kareler ort(MSE).	F	Anl.
Regresyon	4,822	4	1,205	106,771	P<,01
Artıklar	1,502	133	,011		
Toplam	6,323	137			

Tablo 4 bağımsız değişken katsayıları ve anlamlılıkları yanında çoklu doğrusal bağıllıkla ilgili hesaplanan istatistikleri göstermektedir. VIF istatistikleri incelenirse değişkenler arasında çoklu doğrusallığın olmadığı rahatlıkla görülebilmektedir.

Tablo 4: Katsayılar

Model	Standartlaştırılmamış		Standart	t	Anl.	Çoklu doğrusallık ist	
	B	Std. Hata	Beta			Tolerans	VIF
(Sabit)	,846	,086		9,839	P<,01		
RK	,059	,030	,149	1,967	,050	,312	3,210
İŞ	,074	,024	,192	3,096	,002	,464	2,154
DGSYH	1,56e-5	,000	,165	3,815	P<,01	,950	1,052
DTHD	,105	,011	,589	9,585	P<,01	,473	2,116

Regresyon analizi ile tahmin edilen denklem şu şekildedir.

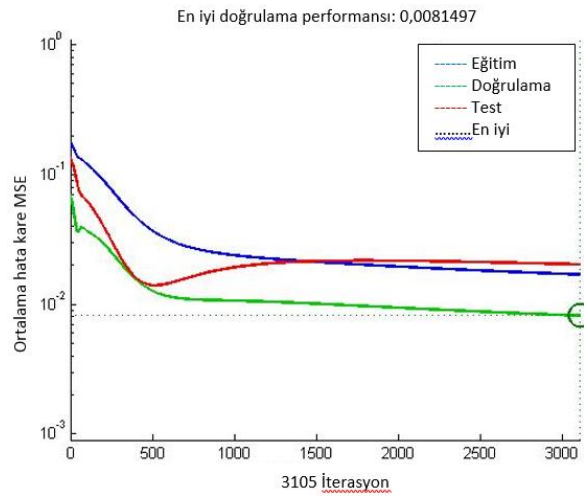
$$DYEN = 0,846 + 0,059RK + 0,074İŞ + 1,56(e - 5)DGSYİH + 0,105DTHD$$

Denkleme göre yenilik (DYEN) ile rekabet (RK), işgücü piyasası etkinliği (İŞ), DGSYH ve teknolojiye hazırlık düzeyi (DTHD) arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Tüm açıklayıcı değişkenler (p<,05) düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

4.3. YSA Sonuçları

Regresyon analizi ile bazı dönüşümler sonucunda normalleştirilen değişkenlerin tamamı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Dolayısı ile yeniliğin belirleyicileri tespit edilmiştir. Regresyon analizi ilgili değişkenler arasındaki doğrusal ilişkinin, yapay sinir ağı ise bahsi geçen değişkenler arasındaki doğrusal olmayan ilişkinin tespitinde kullanılmıştır. Yapay sinir ağının 3105 iterasyon ile eğitilmesi sonrasında elde edilen hata grafiği Şekil 1’de sunulmuştur.,

Model seçimi yapılırken gizli katman sayısı, gizli katmandaki nöron sayısı, öğrenme ve momentum sabitleri gibi parametreler değiştirilip en iyi sonuçları veren model tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Seçilen öğrenme algoritmasına, öğrenme ve momentum sabitlerine, aktivasyon fonksiyonlarına göre eğitimin süresi ve iterasyon sayısı değişiklik gösterebilmektedir. Bazı öğrenme algoritmaları çok daha hızlı sonuç verirken bazıları ise eğitim için daha fazla zamana ihtiyaç duymaktadır. Ancak her problemin çözümü için aynı öğrenme algoritması veya aktivasyon fonksiyonları kullanılmamaktadır. Bu seçim ise belli bir yöntem olmadığı için deneme yanılma yöntemi ile gerçekleştirilmektedir.

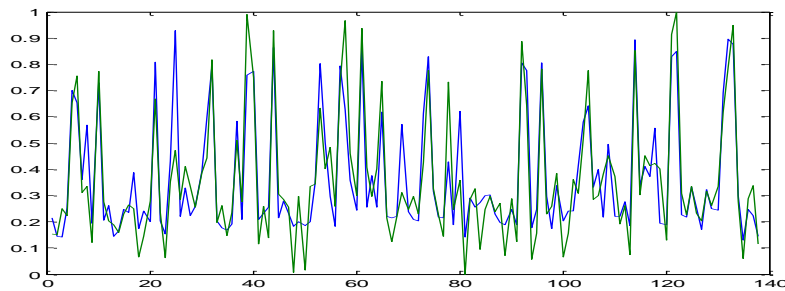
Şekil 1: Hata grafiği

Model seçimi için sinir ağının; öğrenme algoritmaları, aktivasyon ve transfer fonksiyonları, öğrenme ve momentum katsayıları gibi bir çok parametresi değiştirilmiş ve yapılan bir çok deneme sonrasında en uygun ağ yapısının tespiti gerçekleştirilmiştir. Şekil 1’de eğitim, test ve doğrulama veri setleri için hatalar kabul edilebilir düzeyde olduğu için en uygun model olarak belirlenmiştir. Seçilen sinir ağına ilişkin parametreler Tablo 5’ de verilmiştir.

Tablo 5: YSA Model Mimarisi ve Parametreleri

Ağın türü	ÇKA
Ağdaki Katman sayısı	3
Girdi katmanı nöron sayısı	4
Gizli katman sayısı	1
Gizli katman nöron sayısı	7
Çıktı katman nöron sayısı	1
Girdi aktivasyon fonksiyonu	Tanjant sigmoid
Çıktı aktivasyon fonksiyonu	Doğrusal
İterasyon sayısı	3105
Öğrenme oranı	0,07
Momentum sabiti	0,9
Mutlak Hata (ME)	-0,006
RMSE	0,110
MAE	0,084
MSE	0,012
R ²	0,788

Tablo 5’te verilen hata değerleri tüm veri seti için hesaplanan hatalardır. Veri seti program tarafından tesadüfi olarak üç parçaya bölünmekte ve ağın eğitimi bu şekilde gerçekleştirilmektedir. Şekil 1 de eğitim, test ve doğrulama veri setine ilişkin MSE istatistikleri görülmektedir. İlgili hata istatistikleri incelendiğinde regresyon modeli hata kare ortalaması 1,205 ve sinir ağı hata kare ortalaması ise 0,012 olarak gerçekleşmiştir. Bu sebeple sinir ağı modelinin tahmin için uygun bir model olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bağımlı değişkene ait gerçek değerler ile ağın ürettiği çıktılar Şekil 2 de aynı grafikte sunulmuştur. Grafiğe bakılarak ilgili değerlerin ne denli örtüştüğü görülmektedir.

Şekil 2: Gerçek değerler ve ağ çıktılarının karşılaştırılması

Ağ tarafından üretilen çıktılar ile bağımlı değişkene ait gerçek değerler arasında oluşturulan regresyon denklemi ve grafiği (Şekil 3) sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Doğrusal model: Polinomial

$$f(x) = p_1x + p_2$$

Katsayılar (95% güven aralığı)

$$p_1 = 0.935 (0.8529, 1.017)$$

$$p_2 = 0.01775 (-0.01757, 0.05308)$$

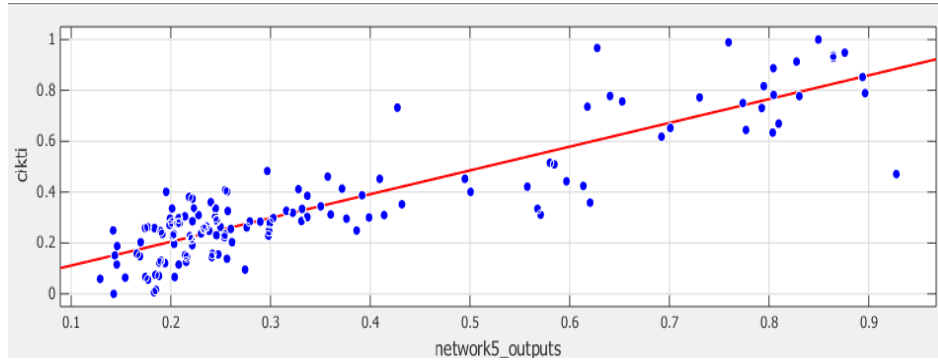
Uyum iyiliği:

Hata kareleri toplamı (SSE): 1.639

$R^2: 0.7885$

Düzeltilmiş $R^2: 0.787$

$RMSE: 0.1098$

Şekil 3: Gerçek değerler ve ağ çıktılarının karşılaştırılması (Regresyon)

Ağın ürettiği çıktıların gerçek değerlerle karşılaştırılması sonucu elde edilen istatistikler modelin tahmin için uygun olduğunu göstermektedir. Sinir ağı için hesaplanan istatistiklerle, regresyon analizi ile hesaplanan istatistikler birebir örtüşmektedir. Bağımlı değişkenin belirlenen bağımsız değişkenler tarafından ($\bar{R}^2: 0.787$) 78% inin açıklandığı görülmektedir. Başlangıçta regresyon analizi sonucu elde edilen ($R^2: 0.711$) değeri YSA sonucu elde edilen istatistikle ($\bar{R}^2: 0.787$) karşılaştırıldığında önemli bir fark olduğu görülmektedir. YSA ile

belirlenen doğrusal olmayan ilişkiler daha doğru ve güçlü tahminler üretmekte ve regresyon analizi ile karşılaştırıldığında ise YSA modelinin çok daha güçlü olduğu açıkça görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada dünya bankası tarafından hesaplanan, ülkelere ait yenilik endeksi açıklanan değişken, işgücü piyasası etkinliği, rekabet, GSYH ve teknolojiye hazırlık düzeyi açıklayıcı değişkenler olmak üzere, aralarındaki etkileşim incelenmiştir. Öncelikle doğrusal regresyon ve sonrasında ise YSA modeli ilişkilerin tespiti için uygulanmış ve yenilik endeksi için YSA modelinin çok daha iyi bir model olduğu, daha tutarlı ve geçerli tahminler üretebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Analiz sonuçlarına göre rekabet, işgücü piyasasının etkinliği, gayri safi yurtiçi hâsıla ve teknolojiye hazırlık düzeyi değişkenlerinin tamamının beklenildiği gibi yenilik üzerinde pozitif yönlü bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Dikkat çeken bir sonuç ise gayri safi yurtiçi hasılanın yenilik üzerinde etkisinin çok düşük olmasıdır. Bu noktadaki beklenti ise ilişkinin daha güçlü bir ilişki olması yönündedir. İstatistiksel olarak ise bütün katsayılar ve genel olarak modelin anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. YSA modeli ise sonuç odaklı matematiksel bir model olduğu için değişkenler arasındaki ilişkileri modelleyen katsayılar üretememektedir. Dolayısı ile ilişkilerin hangi yönlü olduğu ve şiddeti konusunda bir yorum yapılamamaktadır. Ancak geleceğe dönük tahminler üretme noktasında sinir ağı modelleri genellikle çok daha iyi sonuçlar üretebilmektedir. Bu noktadaki eksikliği giderebilmek için bu çalışmaya iki yönlü bakmak daha doğru olacaktır. i. bahsi geçen değişkenler kullanılarak her iki model ayrı ayrı uygulanmış ve sonuçlar karşılaştırılmıştır. Bu noktada YSA model sonuçları ile ilişkiler hakkında yorum yapılamazken regresyon analizi için bu durum söz konusu değildir. ii. değişkenler arasındaki ilişkiler regresyon analizi ile tahmin edilmiş ve gerekli yorumlar yapıldıktan sonra istatistiksel olarak anlamlı bulunan değişkenlerle YSA modeli tahmin edilmiştir. Bir anlamda iki aşamalı bir tahmin modeli geliştirilmiştir. Kısaca ilişkileri daha iyi modelleyebilen YSA modeli ile ilişkilerin yönü ve şiddetinin de tespit edilebildiği regresyon analizi bu çalışmada kullanılarak daha güçlü bir model tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada regresyon analizi hem ilişkilerin yönü ve şiddetinin tespiti için hem de yeniliğin belirleyicisi olabilecek ve istatistiksel olarak anlamlı olan değişkenlerin tespiti için kullanılmıştır. Bu sebeple regresyon analizi ile YSA modelinin karşılaştırılması da yanlış olmayacaktır. Modellerin ilişkileri modelleyebilme ve tahmin performansları açıklayıcılık oranının bir göstergesi olan \bar{R}^2 istatistiği ve modellerin hata oranı istatistikleri ile

değerlendirilmiştir. Hata istatistikleri öncelikle en iyi YSA modelinin tahmini için kullanılmıştır. \bar{R}^2 İstatistiği ve yine hata istatistikleri regresyon analizi ile YSA modelinin karşılaştırılabilmesi için kullanılmıştır. Regresyon analizi ve YSA modeli için hesaplanan \bar{R}^2 istatistikleri sırasıyla 0,75-0,78 hata istatistikleri MSE ise sırasıyla 1,205-0,012 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlar daha önce yapılmış olan birçok çalışmayı destekler niteliktedir. Yani YSA modelinin ilişkileri modelleyebilme performansı daha yüksek olarak tespit edilmiştir. Ayrıca, YSA modeli tahmin edildikten sonra, ilişkileri modelleyebilme performansını test etmek için daha önce görmediği veriler kullanılmış ve MSE=0,018 hata değeri ile çok iyi bir sonuç elde edilmiştir.

Bahsi geçen model karşılaştırmaları ile ilgili sonuçlar ışığında, ilişkilerin yönü ve şiddetinin önemli olduğu durumlarda YSA modelleri yerine diğer modelleri tercih etmek daha akılcı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Ancak geleceğe dönük tahminler üretme, zeki ve uzman sistemlerin tasarımı noktasında YSA modelleri çok başarılı sonuçlar üretmektedir. Bu çalışmada her iki modele göre değerlendirmeler yapmak mümkündür. Yeniliğin belirleyicilerini tespit edip, etkileşimin yorumlanması için regresyon modelini, ülkelere ait yenilik endekslerinin geleceğe dönük tahminlerini üretmek için ise YSA modelini kullanmak doğru bir karar olacaktır. Ayrıca araştırmacılara yol göstermesi açısından YSA gibi alternatif yöntemlerin sadece fen bilimleri alanında değil sosyal bilimlerde de başarılı şekilde kullanılabileceğinin gösterilmesi bakımından çalışma önemli görülmektedir. Bundan sonraki çalışmalarda, genetik algoritma, destek vektör makineleri, bulanık modeller ve bu modellerin ortak kullanıldığı hibrit modellerin bu probleme nasıl sonuçlar ürettiğinin tespit edilmesinin ve bu modellerin birbirleriyle karşılaştırılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

AKIN, H. B. (2001). *Yeni ekonomi*, Konya: Çizgi Kitabevi.

ANDREANNE, L., ve SUSHMITA, S. (2007). *Innovation theories: relevance and implications for developing country innovation*, Berlin.

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği). (2003), *Ulusal inovasyon sistemi: kavramsal çerçeve, Türkiye incelemesi ve ülke örnekleri*. TÜSİAD.

- BASSANINI, A. ve EKKEHARD, E. (2002). Labour market institutions, product market regulation, and innovation: cross-country evidence, OECD Economics Department, Working Papers, No. 316, OECD Publishing <http://dx.doi.org/10.1787/002243151077>.
- BAYRAMOĞLU, T. (2014). *Biyokütle enerjisi ve yerel ekonomik kalkınma*, Ankara: İmaj Yayınevi.
- BEYNON, M., JONES, P., ve PICKERNELL, D. (2016). Country-level investigation of innovation investment in manufacturing: paired fsQCA of two models, *Journal of Business Research*, 69(11), 5401–5407. <http://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.04.145>.
- BOŽIĆ, L., ve MOHNEN, P. (2016). Determinants of innovation in Croatian SMEs - comparison of service and manufacturing firms, *Market-Tržište*, 28(1), pp. 7–27.
- CAI, Y., ve HANLEY, A. (2014). Innovation rankings: good, bad or revealing? *Applied Economics Letters*, 21(5), 325–328. <http://doi.org/10.1080/13504851.2013.859366>.
- CASTELLACCI, F. ve NATERA, J. M. (2016). Innovation, absorptive capacity and growth heterogeneity: development paths in Latin America 1970–2010, *Structural Change and Economic Dynamics*, 37, 27-42.
- CLARK, J. ve KEN, G. (1998). Innovation and competitiveness: a review: Practitioners' forum. *Technology, Analysis & Strategic Management* 10(3), 363-395.
- CRISCUOLO, P., NARULA, R., ve VERSPAGEN, B. (2005). Role of home and host country innovation systems in r&d internationalisation: a patent citation analysis, *Economics of Innovation and New Technology*, 14(5), 417–433. <http://doi.org/10.1080/1043859042000315285>.
- CROSBY, M. (2000). Patents, innovation and growth, *Economic Record*, 76, 255–262. doi:10.1111/j.1475-4932.2000.tb00021.x
- ÇETİNTAŞ, H. (2006). *Küresel rekabet ve işbirliği*, <http://www.tisk.org.tr/isveren.asp>.
- DURNA, U. (2003). *Yenilik Yönetimi*, Ankara: Nobel yayınevi.
- ELÇİ, Ş. (2005). *İnovasyon, Kalkınmanın ve Rekabetin Anahtarı*, Ankara: Meteksan Bilişim Grubu ve BT Haber Ortak Yayını.

- ELÇİ, Ş. (2007). İnovasyon: Kalkınmanın ve rekabetin anahtarı, Technopolish Group.
- ERTÜRK, M. (2014). Determinants and effects of innovation on the firm level : An empirical investigation, *International Journal of Research in Business and Social Science*, 3(1), 118-129.
- FAN, Q. K., LI, D. Z., ZENG, Y. ve DONG, R. P. (2009). *Innovation For Development and The Role of Government: A Perspective From The East Asia and Pacific Region*: Washington: The World Bank.
- LOW, L. (2009). Innovation for development and the role of government: a perspective from the east asia and pacific region, *Asian- Pacific Economic Literature*, 23(2), 128-129.
- GROSSMAN, G. M., ve HELPMAN, E. (1993). *Innovation and Growth in The Global Economy*. USA: MIT press.
- GÜMÜŞLÜOĞLU, L. ve ELÇİ, Ş. (2008). *How to address the Turkish paradox of innovation to build a competitive economy*. N. Philipson, Aydoğan (Ed.), *Innovation Policies, Business Creation and Economic Development*, New York: Springer.
- HAYKIN, S., ve NETWORK, N. (2001). *Neural Networks A comprehensive foundation*. India: Prentice Hall (2nd ed.) Pearson Education. <http://doi.org/0-13-273350-1>
- HSU, P.H., TIAN, X. ve XU, Y. (2014). Financial development and innovation: Cross-country evidence, *Journal of Financial Economics*, 112(1), 116–135. <http://doi.org/10.1016/j.jfineco.2013.12.002>.
- JAFFE, A. B., ve TRAJTENBERG, M. (2002). *Patents, citations, and innovations: A window on the knowledge economy*, USA: MIT press.
- KAVRAKOĞLU, İ. (2006). *İnovasyon*, Birinci Basım, İstanbul: Alteo Yayıncılık.
- KUCZMARSKI, T. D. (1996). What is innovation? The art of welcoming risk, *Journal of Consumer Marketing*, 13(5), 7-11.
- LANJOUW, J. O., ve SCHANKERMAN, M. (2004). Patent quality and research productivity: Measuring innovation with multiple indicators, *The Economic Journal*, 114(495), 441-465.

- LEYDESDORFF, L., ALKEMADE, F., HEIMERIKS, G., ve Hoekstra, R. (2015). Patents as instruments for exploring innovation dynamics: geographic and technological perspectives on “photovoltaic cells, *Scientometrics*, 102(1), 629-651.
- LOPEZ, M. R. (2000). *Innovation, Competitiveness and Development: Searching for the Linkages to Economic Development*, Denmark: IKE Internal Seminar, Aalborg University.
- OVALI, S. (2014). “Küresel rekabet gücü açısından Türkiye’nin konumu üzerine bir değerlendirme”, *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(13), 17-36.
- ÖZSAĞIR, A. (2012) Yenilik ekonomisini öne çıkaran gelişmeler, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 4(7), 1-16.
- ÖZTEMEL, E. (2006). *Yapay Sinir Ağları* (2. baskı). İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- PAVITT, K. (1985). Patent statistics as indicators of innovative activities: possibilities and problems, *Scientometrics*, 7(1-2), 77-99.
- SAATÇIOĞLU, C. (2005). Ulusal yenilik sistemi çerçevesinde uygulanan bilim ve teknoloji politikaları: İsrail, AB ve Türkiye örneği, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 179-198.
- SANTACREU, A. M. (2015). Innovation, diffusion, and trade: Theory and measurement, *Journal of Monetary Economics*, 75, 1-20.
- SCHUMPETER, J. A. (1951). *Essays: On Entrepreneurs, Innovations, Business Cycles, and the Evolution of Capitalism*. Transaction Publishers.
- SONG, C., ve OH, W. (2015). Determinants of innovation in energy intensive industry and implications for energy policy, *Energy Policy*, 81, 122–130, <http://doi.org/10.1016/j.enpol.2015.02.022>
- TANYERİ, M. ve FIRAT, A. (2005). Rekabet değişkeni olarak dış kaynak kullanımı, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(3), 268-279.
- TEBALDİ, E., ve ELMSLIE, B. (2013). Does institutional quality impact innovation? Evidence from cross-country patent grant data, *Applied Economics*, 45(7), 887–900, <http://doi.org/10.1080/00036846.2011.613777>

- TEKİN, M., GÜLEŞ H. K. ve Öğüt A. (2003). *Teknoloji Yönetimi*, Nobel Yayın: Ankara.
- TRAJTENBERG, M. (1990). A penny for your quotes: patent citations and the value of innovations, *The Rand Journal of Economics*, 172-187.
- WAFI, M. (2015). Typological Analysis of Non-technological and Technological Innovation Determinants in Tunisia, *Journal of Behavioural Economics, Finance, Entrepreneurship, Accounting and Transport*, 3(2), 71–75, <http://doi.org/10.12691/jbe-3-2-2>
- YEGNANARAYANA, B. (2005). *Artificial Neural Networks* (1. baskı). New Delhi: Prentice-Hall of India Private Limited.

Dini Mesajların Tüketici Algılamaları ve Tercih Eğilimine Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma

İbrahim BOZACI*

Geliş Tarihi (Received): 07.04.2016 – Kabul Tarihi (Accepted): 13.11.2016

Öz

Bu çalışmada pazarlama iletişimlerinde İslami sembollerin tüketici algılama ve davranış eğilimlerindeki etkileri incelenmektedir. Bu kapsamda genç tüketiciler ile deney çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışma belirlenen tüketici tepkilerinin dindarlık düzeyi ve dini mesaja maruz kalma durumuna göre farklılaştığını göstermektedir. Bu bağlamda dini mesajın katılımcılara gösterildiği deney grubunda dindarlığın artmasına bağlı olarak; algılanan kalite, işletme sahibi ile benzerlik, güvenilirlik ve uzmanlık değişkenleri artmakta; tercih eğilimi ise azalmaktadır. Diğer taraftan dini mesajın gösterilmediği kontrol grubunda dindarlığın artmasına bağlı olarak tercih eğiliminin ve işletme sahibine benzerliğin arttığı görülmektedir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin karşılaştırılması doğrultusunda gerçekleştirilen korelasyon analizi sonuçlarına göre; dini mesajın gösterildiği deney grubunda dindarlık ile tercih eğilimi arasında anlamlı ilişki görülmezken, kontrol grubunda dindarlık ile tercih eğilimi arasında anlamlı ve orta düzey ilişki görülmüştür. Ayrıca, dini mesajın gösterildiği grupta dindarlık ile algılanan benzerlik ve güvenilirlik arasında anlamlı ilişkiler görülürken, dini mesajın gösterilmediği grupta bu değişkenler arasında ilişki görülmemektedir. Araştırma sonuçları, dini mesajların tüketici algılama ve davranış eğilimlerinde değişken etkilere neden olabileceğini göstermektedir. Son olarak sonuçlar tartışılmakta, işletmelere ve araştırmacılara öneriler geliştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Dini mesajlar, reklam, kartvizit, tüketici algılamaları, tüketici tercih eğilimi*

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Keskin Meslek Yüksekokulu Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, iborganizer@gmail.com.

An Experimental Study on the Effects of Religious Messages on Consumer Perceptions and Preference Tendency

Abstract

At this study, the effects of İslamic religious symbols in marketing communications to consumer perceptions and behavior intentions are scrutinized. Under this framework, an experiment study is conducted with young consumers. Study indicates that specified responses of consumers vary with respect to seeing İslamic message and religiosity level. In this sense, at the experiment group in which religious message is shown to participants; perceptions about quality, similarity with company owner, reliability and expertness increases with respect to religiosity level but choice intention decreases. On the other hand, at the control group in which religious symbol is not shown, it is seen that choice intention and perceived similarity increases as religiosity level increases. As a result of correlation analysis which is conducted to compare relationships among variables; although there is not seen significant relationship between religiosity and choice intention in the experiment group, there is seen meaningful and medium level relationship between religiosity and choice intention in the control group. Moreover, whereas there are seen significant relationships among religiosity and perceived similarity and reliability at the group in which religious related message is shown, there are not seen meaningful relationships for these variables at the control group. Research results shows that religious messages can be different effects on consumer perceptions and behavior intentions. Al in all, results are discussed, suggestions for firms and researches are developed.

Keywords: *Religious messages, advertising, business card, consumer perceptions, consumer choice tendency*

Giriş

Tüketici algılama, tutum ve davranışlarını anlamak pazarlamacıların sahip olması gereken önemli özelliklerdendir. Din ve dindarlık tüketici davranışlarını etkileyen önemli bir faktördür. Televizyon reklamları, mağaza tabelaları, ürün paketleri, günlük gazete reklamları, radyo reklamları, kartvizitler gibi pek çok pazarlama iletişimi mecralarında İslami sembollerin kullanılması, pazarlamacıların dini sembollerin tüketiciler için önemli olduğunu düşündüğünü ve bunlardan yararlandığını göstermektedir. İslami mesaj içeren semboller (Cami, başörtüsü, dua eden insan, tespih, seccade, hilal, iftar sofrası görüntüleri, ezan sesi, dini müzik ve melodiler vb.) kültürümüzde önemli yer kaplamasına karşın, ticari işlemlerde bu gibi sembollerin kullanılmasının etkinliği araştırılması gereken bir konudur. Bu çalışma, din ile tüketici davranışları ilişkilerini özetledikten sonra, Türkiye’de İslami sembollerin kullanımının sonuçlarının aydınlatılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Türkiye nüfusu büyük oranda Müslüman olup, çalışmalar ülke insanının dindarlık düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Hatta Türkiye’deki dindarlık düzeyi, Akdeniz ülkelerine benzerlik gösterse de çoğu ülke ile karşılaştırıldığında daha yüksektir (Çarkoğlu & Kalaycıoğlu, 2009). Mezhepsel olarak bakıldığında Hanefi ve Şafii Sünni mezhebe tabi olanların oranının % 90 civarında olduğu ifade edilmektedir. Alevi mezhebinden olanların oranının % 5 civarında olduğu belirtilmektedir (Kimiz, 2006).

Müslümanlar günlük yaşamlarında değişken düzeyde olsa da inançlarına uygun müzik, yayın, giyim eşyası, eğitim hizmetleri ve medya kanallarını tercih ederek yaşamlarını dine uygun şekilde sürdürebilmektedir. Bu noktada pazarlama mesajlarında dini anlam ifade eden mesajların etkisi batıdaki pazarlama literatüründe araştırılmakla birlikte yerel literatürde dikkat

çekmediği görülmektedir. Ancak farklı dine mensup bireylerin algılama, tutum ve davranışları birbirinden farklı olabilmektedir. Bu kapsamdaki çalışma ile belirlenen bir dini mesaj karşısında tüketicilerin algılama, tutum ve tercihlerinin nasıl değiştiği incelemektedir. Pazarlama faaliyetlerinde kullanılan dini sembollerin etkisini bilmek, işletmelerin amaçlarına ulaşmasını ve tüketici ihtiyaçlarının karşılanmasını kolaylaştıracaktır.

1. Din ve Tüketici Davranışları

Pazarlama yazınındaki çalışmalar dinin tüketici davranışlarında önemli yeri olduğunu göstermektedir. Din; insanların dünyaya, pazarlara, işletmelere, mübadelelerde olması gereken ilkelere, neyin, nasıl, ne zaman ve nerede ticaretinin yapıldığına ve diğer pazar bileşenlerine olan bakış açısını ve kabulünü etkilemektedir (Mittelstaedt, 2002, ss. 6-18). İnsan davranışında önemli yer tutan ve uzun süre dengeli olarak devam eden alt kültürel öge olarak din ve dindarlık, pazarlamacıların hedef pazar belirleme ve seçmede yararlandığı bir değişken olarak ifade edilmektedir (Delener, 1990, ss. 27-38). Müşterilerin yaş, gelir, meslek gibi temel demografik özellikleri bile zamanla değişmekte olduğundan, müşterilerin değişmeyen özelliklerinin belirlenmesi hedef kitlelerin tespit edilmesinde önem arz etmektedir (Burnett, 1990, ss. 101-112).

Toplumun inanış, değer ve normları insan davranışlarını şekillendirir. Temel inanış ve değerler okul, işletme, dini kurumlar ve devlet eliyle nesiller boyunca devam eder (Kotler, 1997, s. 164). Toplumsal değerlerin ve kültürün temel bir parçası olarak din (Çubukçuoğlu, 2012: 1-18) alışkanlıkları ve davranışları etkilemektedir (Arpacı, Ayhan, & Böge, 1992) (Altunışık, Özdemir, & Torlak, 2006, s. 35). Sosyo-kültürel özellikler ve değişmelerin tüketici kararları üzerindeki etkilerini bilmek ve öngörmek daha doğru pazarlama kararlarının alınmasını sağlamaktadır (İslamoğlu, 2009, s. 50). Ayrıca müşterilerin olumsuz tepki vermesi muhtemel kararların bilinmesi, toplumun değer, yargı ve inanışlarının bilinmesi ile mümkündür (Mucuk, 2004, s. 23).

Dinin iş dünyasına etkisinin incelendiği çalışmalar, Hristiyanlık, Yahudilik, Müslümanlık ve Budizm gibi farklı dinlerin bakış açısını ortaya koyan geleneksel araştırmaları kapsamakla birlikte, bunların belirli tüketici davranışı düzeyinde olduğu görülmektedir (Mittelstaedt, 2002, ss. 6-18). Örneğin belirli tüketici davranışları dinlere göre farklılık göstermektedir. Yahudiler yenilikçi olup, Katolik ve Protestanlara göre daha az mağaza ve marka sadakatine sahiptir (Hirschman, 1981, ss. 102-110, Hirschman, 1982, ss. 228-233). Katolikler ise satın alma kararının olası olumsuz sonuçlarına karşı daha duyarlıdır. Örneğin satın aldıkları bir otomobil veya mikrodalga fırının beklendiği gibi çalışmamasına daha fazla önem verirler (Delener, 1990, ss. 27-38). Ayrıca Protestan ve Yahudilerin aksine, Katolikler daha geleneksel, dışsal bilgiye daha az yatkın, daha az öz güdümlü, mal varlığına daha az önem veren, Protestanlara göre boş zamana daha eğilimli, Yahudilere göre daha esnek ve rasyonel özelliklere sahiptir (Essoo & Dibb, 2004, ss. 683-712). Protestanlar ise dini günlük yaşama taşıyan bir görünüm arz etmektedir. Bu durum daha fazla Hristiyanlıkla ilgili medya, yayın, müzik, giyim, oyuncak, danışmanlık ve eğitim kurumlarına ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır (LaBarbera, 1987, ss. 193-222.).

Din tüketici tutum ve davranışlarını etkilediği gibi, ürünler doğrudan dini amaçla tüketilebilmektedir (Pettinger, Hodsworth, & Gerber, 2004, ss. 307-316). Örneğin insanların dini deneyim veya bağlantıları ürünler kullanılarak olabilmektedir. Kutsal kitaplar, balmumu haçlar, Hz. İsa'nın görüntüleri, kutlama kartları, müzik, film, giyim ürünleri, dini televizyon ve radyo programları (bir tür dini elektronik ibadethane) dini unsurlar olarak tüketilmektedir. Bunları web sitelerinden, dini mağazalardan, dini olmayan mağazalardan veya ibadet mekanlarından temin eden insanlar, böylece kutsalla bağlarını güçlendirmekte, kimliklerini

ortaya koymakta, dini geleneklerini yaşamakta ve vakitlerini değerlendirmektedir (Jerry & Joseph, 2007, ss. 501-517).

Kutsal sayılan ürünlerin alışverişe konu olmasına örnekleri çoğaltmak mümkündür. Örneğin İsrail'den ABD'ye toprak ihraç edilmekte, insanlar kutsal toprağı dinsel törenlerine kutsallık katmak, bitki, ağaç ve evlerini kutsamak amacıyla kullanabilmektedir. Ayrıca Amerika'da yaşayan İrlandalılar da Yahudi gibi öz yurdunun toprağına gömülmeyi istediğinden, mezarlıkları için İrlanda toprağı satın almaktadırlar. Diğer bir örnek olarak, tıpkı bir haç veya tespih gibi kutsal içme suyu da satılmaktadır. Hristiyan etiketleriyle süslü şişelerde satılan sular, insanların inancını korumaya yardımcı olduğuna inanılarak tüketilebilmektedir (Lindstrom, 2008, ss. 109-110).

Bunların yanında dinle ilgili emir ve yasalar da tüketim davranışı ile yakından ilişkilidir. Örneğin dini eğilimler nedeniyle bazı bölgelerde alkol tüketimi daha düşüktür (Tek & Özgül, 2007, s. 169). Gıda ürünlerinin tüketimi (Mullen, 2000, ss. 47-54, Dindyal, 2003: 27-33), (Bonne, Vermeir, Bergeaud-Blackler & Verbeke, 2007, ss. 367-386, Renuka vd., 2010, ss. 60-63), lüks ürünler ve aşırı tüketim (Petcu, 2014, s. 172), ölçülü, geleneksel ve düzenli tüketim (Mcdaniel & Burnett, 1990), trend ve yeni ürünlerin tercihi (dindarlıkla ters ilişkili) (Essoo & Dibb, 2004, s. 683), internet aracılığıyla tüketim (dindarlıkla ters ilişkili) (Sanaktekin vd., 2013, s. 1553) gibi konularda dinin etkili olduğu görülebilmektedir. Ayrıca dine bağlılık düzeyini ifade eden dindarlık ile televizyon reklamlarından etkilenme, ürünün üretildiği ülkeye önem verme, kendini hoş, düzenli ve olgun görme arasında ilişki olduğunu çalışmalar göstermektedir (Çubukçuoğlu, 2012, ss. 1-18).

2. Dini Mesajlar ve Tüketici Davranışları

İnsanların dine uygun davranma ve dine göre tüketim davranışında bulunma eğilimleri, dinle ilgili pazarlama mesajlarının tüketim üzerinde etkisinin incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Çünkü işletmelerin belirli dinin değerlerine aykırı hareket etmesi tüketici davranışlarını olumsuz etkileyebileceği gibi, olumlu dini mesajlar tüketiciyi olumlu yönde etkileyebilmektedir.

Tüketiciler dinlerine saygı göstermeyen veya açık bir şekilde saldırıların olduğu ülkelerin dahi ürünlerine karşı olumsuz tavır ve davranış sergileyebilmektedir. Örneğin Suudi Arabistan gibi ülkelerde, 30 Eylül 2005 yılında Hz. Muhammed'in şiddet ve terörü teşvik ettiğine yönelik 12 çizimden dolayı, sadık müşterilere sahip uluslararası Danimarkalı markalar (Lego, Lurpark, vb.) boykot edilmiştir (Khalil vd., 2012, ss. 155-174). İşletmelerin de faaliyette bulunurken kullandığı olumlu veya olumsuz dinle ilgili mesajlarının tüketici tutum ve davranışını etkilemesi kaçınılmazdır. Nitekim işletmeler istenen tüketici tutum ve davranışlarını oluşturabilmek amacıyla pazarlama iletişimlerinde dinle ilgili mesajlardan yararlanmaya çalışmaktadır.

Dini mesajların pazarlama iletişimlerinde kullanılmasının nedenleri açıklayan bir görüşe göre, dinle ilgili duyguların markalarla ilgili duygulara benzemesinden dolayı işletmeler bu yönetime başvurmaktadır. Buna göre pazarlama mesajlarına dini öğeleri katan firmalardan biri Lego'dur. Firma takvimlerinde Hristiyanlığa özgü karakterler kullanmıştır. Ancak bu durum, dünya çapında faaliyette bulunan işletme müşterilerinin olumsuz tepkilerine neden olmuştur. Ayrıca Vodafone'un abonelerin telefonlarına her gün Papa'nın sözlerinin bulunduğu mesajları iletmesi şeklinde hizmet sunması da dini mesajların kullanılmasına diğer bir örnektir (Lindstrom, 2008, ss. 123-124.)

Dine aykırı pazarlama mesajlarının tüketici tercihlerini olumsuz etkilediğine yönelik çalışmalarla karşılaşılmaktadır. Almossawi (2014)'nin çalışması dine uygun olmayan

paketlerin işletmenin görünümünü ve ününü olumsuz etkilediğini göstermektedir. Dolayısıyla işletmelerin bulunduğu coğrafyalarda müşteri tatmini sağlama ve başarılı olması için dini ilkelere aykırı mesajlara yer vermemesi daha uygundur. Örneğin çorap, t-şort, iç çamaşırı gibi ürünlerin reklam ve ambalajlarında yaygınlıkla karşılaşıldığı şekilde müstehcen veya tahrik edici erkek veya kadın resimleri kullanmak sakıncalı olabilmektedir (Almossawi, 2014, ss. 687-706.). Neticede dine aykırı pazarlama mesajlarının tüketici tercihlerini olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır. Bu etkinin dini duyarlılığa veya dindarlık düzeyine bağlı olarak artması beklenmektedir.

Pazarlama iletişimlerinde kullanılan dine aykırı olmayan ve dinle ilgili mesajlara olan tüketici tepkisi yerli yazında incelenmemiştir. Konuyla ilgili yabancı literatürde ise sınırlı sayıda çalışma vardır. Bunlardan Taylor ve arkadaşlarının 2010 yılında yaptığı çalışma bu mesajlara verilen tepkilerin müşterinin dindarlık düzeyiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Çalışma Hıristiyan sembollerinin algılanan kalite ve satın alma niyeti üzerindeki etkisinin müşterinin Protestan dindarlık düzeyinin artmasına bağlı olarak arttığını göstermektedir. Dindarlık düzeyinin düşüklüğü ise tercihleri olumsuz etkilemektedir. Ayrıca bu etkileşim müşterinin pazarlamacı hakkındaki benzerlik, güvenilirlik, uzmanlık ve kuşkuculuk algılamalarından etkilenmektedir. Buna göre kutsal kitap, haç, balık gibi Hıristiyanlığa özgü kutsal sembollerin dış mekan reklamları, mağazalar, ürün paketleri ve günlük gazetelerde kullanılması, müşterileri etkileyebilmektedir (Taylor vd., 2010, ss. 79-92).

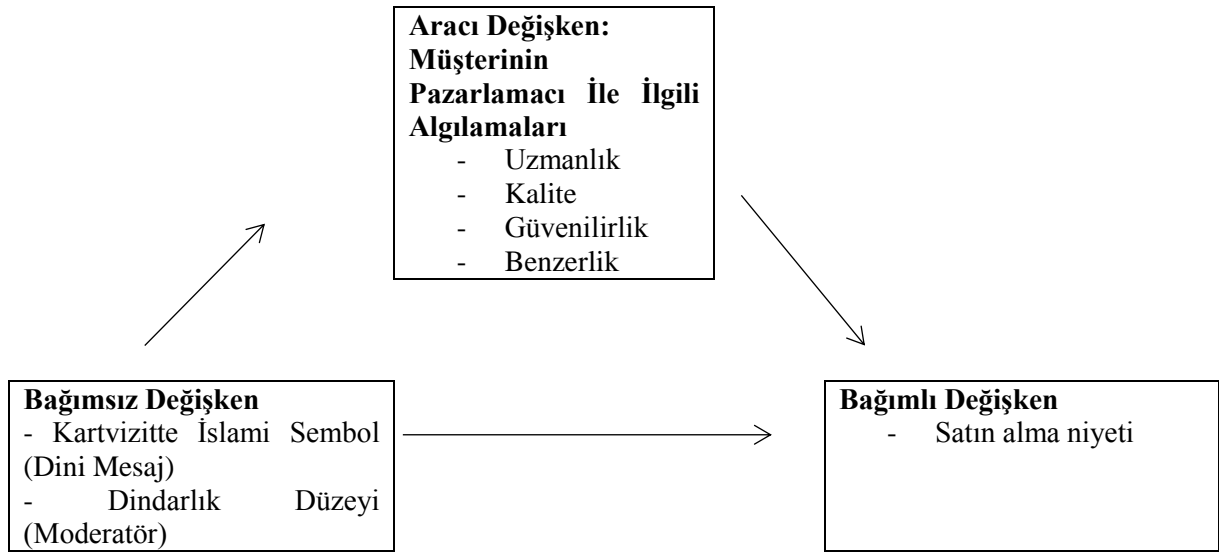
Dinin tüketici davranışları ile yakından ilişkili olması, işletmelerin pazarlama faaliyetlerinde dini mesajları kullanmalarına neden olmaktadır. Dini anlam ifade eden mesajların pazarlama kararlarında göz önünde bulundurulması gereğine rağmen, reklam ve kişisel satış gibi pazarlama iletişimi faaliyetlerinde dini mesajların tüketiciler üzerindeki etkisi yeterince incelenmemiştir. Örneğin İslam dininde kutsal renk olarak kabul edilen yeşil, ambalaj rengi olarak kullanılırken dikkat edilmelidir (Yükselen, 2010, s. 87). Bunun gibi insanların hassas olduğu ve önem verdiği cami, başörtüsü, dua eden insan figürü, ezan sesi, ramazan, dini melodi, iftar sofrası, tespih, seccade, hilal gibi dinen anlam ifade eden mesajların pazarlama faaliyetlerinde kullanılmasının sonuçlarını inceleyen araştırmalara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

3. Dini Mesajların Tüketici Algılamaları ve Tercih Eğilimine Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma

3.1. Araştırma Tasarımı ve Değişkenler

Araştırma kapsamında genç tüketiciler ile deneysel gerçekleştirilmiştir. Yüksekokul öğrencilerinin katılımcı olduğu çalışmada, Müslümanlar için kutsal anlam ifade eden hat sanatıyla Arapça yazılmış “Bismillahirrahmanirrahim” yazısı bağımsız değişken olarak kullanılmış ve bu uyarıcının kartvizit reklamında varlığı ve yokluğu şeklinde manipüle edilmiştir. İslami dindarlık düzeyi moderatör değişken olarak oluşturulmuştur. “Satın alma niyeti” bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Aracı değişkenler olarak müşterinin pazarlamacıyla ilgili “algılanan kalite”, “benzerlik”, “uzmanlık”, “güvenilirlik” algılamalarından oluşmaktadır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırma amaçlarına ulaşmak üzere aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H₁₁: “Dini mesajın algılanan uzmanlığa etkisi, dindarlığa göre değişmektedir”

H₁₀: “Dini mesajın algılanan uzmanlığa etkisi, dindarlığa göre değişmemektedir”

H₂₁: “Dini mesajın algılanan kaliteye etkisi, dindarlığa göre değişmektedir”

H₂₀: “Dini mesajın algılanan kaliteye etkisi, dindarlığa göre değişmemektedir”

H₃₁: “Dini mesajın tercih eğilimine etkisi, dindarlığa göre değişmektedir”

H₃₀: “Dini mesajın tercih eğilimine etkisi, dindarlığa göre değişmemektedir”

H₄₁: “Dini mesajın güvenilirliğe etkisi, dindarlığa göre değişmektedir”

H₄₀: “Dini mesajın güvenilirliğe etkisi, dindarlığa göre değişmemektedir”

H₅₁: “Dini mesajın işletme sahibine benzerlik algılamalarına etkisi, dindarlığa göre değişmektedir”

H₅₀: “Dini mesajın işletme sahibine benzerlik algılamalarına etkisi, dindarlığa göre değişmemektedir”

3.2. Prosedür

Deney anketi, müşterinin kartvizitle ilgili ölçeklere katılım düzeyini belirtmelerini isteyen bir tanıtım yazısı ile başlamaktadır. Yazıda katılımcılara evlere servis yiyecek ürünleri ile ilgili sorular sorulacağı açıklanmıştır: “Yakın bir zamanda öğrenci olduğunuz ilçede yeni kiraladığınız bir eve taşındığınızı ve yeme içme ihtiyaçlarınız için pide, lahmacun, döner gibi ürünleri sipariş etmeyi planladığınızı düşünün. Daha önce tercih etmediğiniz işletmelerce size verilen bazı kartvizitleri incelemekte ve pek çok ilgili reklamı görmektesiniz. Aşağıdaki kartviziti inceleyip işletme hakkındaki düşüncelerinizi belirtin.”

Ardından gerçek olmayan “Leziz Pide Döner Lahmacun Salonu” kartviziti yerleştirilmiştir. Reklamın dini anlam ifade eden ve Arapça yazılan estetik yazının bulunduğu ve bulunmadığı olmak üzere iki türü oluşturulmuştur.

Beslenme hizmetleri öğrencilerin en önemli ihtiyaçlarından olup güven, hız, fiyat ve tadın önemli olması, satın alanların sipariş vermeleri değerlendirme süreci gerektirmektedir.

Kartvizitte telefon numarası, adres ve işletmenin temel vaatlerini (lezzet, 30 dakikada ulaşım, temizlik ibaresi, ödeme seçenekleri, iletişim bilgisi.) bulunmaktadır. Kartvizitin İslami sembolün olduğu ve olmadığı iki versiyonu oluşturulmuştur. İlgili kartvizitler aşağıdaki gibidir:

Şekil 2. Kartvizitler

Deney gurubu

Kontrol gurubu

3.3. Veri Toplama Aracı ve Ölçekler

Veri toplama birimi olarak Keskin Meslek Yüksekokulu öğrencileri belirlenmiştir. Katılımcılar tesadüfi olarak iki gruba ayrılmış ve araştırma süresince birbirinden etkilenmemeleri sağlanmıştır.

Araştırma kapsamında daha önce geliştirilen ölçeklerden yararlanılmıştır. Algılanan kalitenin ölçülmesinde Sprott ve Shimp (2004)'ün çalışmasından yararlanılmıştır. Satın alma niyeti için ise konuyla ilgili Dodds, Kent ve Dhruv (1991)'in çalışmasındaki ifadelerden uyarlama yoluna gidilmiştir. İşletme sahibi ile ilgili algılamalara yönelik; düşünce ve tutum benzerliği ile ilgili ifadelerin oluşturulmasında Pilkington ve Lydon (1997), güvenilirlik ve uzmanlık ilgili ifadeler için Ohanian (1990) ve işletme pazarlamacısına duyulan şüphe ile ilgili sorularda Holbrook ve Batra (1987)'nin çalışmasından yararlanılmıştır. Ardından katılımcıların dindarlık düzeyinin ölçülmesinde Shukor ve Jamal (2013)'in konuyla ilgili çalışmasından yararlanılmıştır. Son olarak katılımcıların yaş, cinsiyet, gelir ve bölüm olmak üzere temel bilgilerine ilişkin sorular yöneltilmiştir. Araştırma değişkenlerine yönelik oluşturulan ifadeler aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Araştırma Ölçüm Aracı

Kartviziti görünen işletmeyle ilgili aşağıdaki ifadelere katılma düzeyinizi belirtiniz;	Kesinlikle Katılıyorum
	Katılıyorum
	Kararsızım
	Katılmıyorum
	Kesinlikle Katılmıyorum

İşletmenin mal ve hizmetleri:						
1.	Kalitelidir					
2.	İyidir					
3.	Üstündür					
4.	Muhteşemdir					
Sprot, David E. and Terence A. Shimp (2004), "Using Product Sampling to Augment the Perceived Quality of Store Brands," JR, 80 (4), 305-315.						
İhtiyacım olduğunda ve dışarıdan yemek siparişine karar verdiğimde, işletmeye:						
1.	Sipariş vermeyi düşünürüm					
2.	Tercih etme olasılığım vardır					
3.	İşletmenin kartvizitini incelerim					
Dodds, William B., Kent B. Monroe, and Dhruv Grewal (1991), "Effects of Price, Brand and Store Information on Buyers' Product Evaluations," <i>Journal of Marketing Research</i> , 28 (August), 307-319.						
İşletme sahibinin düşünceleri:						
1.	Bana çok benzer					
2.	Dini inanışları benimkine benzer					
3.	Benzer tutumlara sahibiz					
Pilkington, Neil W., and John E. Lydon (1997), "The Relative Effect of Attitude Similarity and Attitude Dissimilarity on Interpersonal Attraction: Investigating the Moderating Role of Prejudice and Group Membership," <i>Personality and Social Psychology Bulletin</i> , 23 (3), 107-123.						
Güvenilirlik:						
1.	Güvenilirdir					
2.	Dürüsttür					
3.	Doğrudur					
4.	İnanırdır					
Ohanian, Roobina (1990), "Construction and Validation of a Scale to Measure Celebrity Endorsers' Perceived Expertise, Trustworthiness and Attractiveness," <i>Journal of Advertising</i> , 19 (3), 39-52.						
Uzmanlık:						
1.	Uzmandır					
2.	Deneyimlidir					
3.	Bilgilidir					
4.	Niteliklidir					
5.	Yeteneklidir					
Ohanian, Roobina (1990), "Construction and Validation of a Scale to Measure Celebrity Endorsers' Perceived Expertise, Trustworthiness and Attractiveness," <i>Journal of Advertising</i> , 19 (3), 39-52.						
Aşağıdaki ifadelere katılma derecenizi belirtiniz						
1.	Yaratıcıya inanırım					
2.	İnancımın dolayı utanacağım davranışlardan dikkatle kaçınırım					
3.	Müslüman olarak sorumluluklarımı düzenli olarak yerine getiririm (namaz, oruç vb.)					
4.	Allah'ın emirlerine bilinçli olarak uymak benim için önemlidir					
5.	Dini inançların insanlarla olan ilişkilerimi etkiler					
S. Abdul Shukor ve Ahmad Jamal, "Developing Scales for Measuring Religiosity in the Context of Consumer Research", <i>Middle-East Journal of Scientific Research</i> , 13 (Research in Contemporary Islamic Finance and Wealth Management), 2013, sss. 69-74.						

3.4. Genel Bulgular

139 üniversite öğrencisi araştırmaya gönüllü katılımcı olmuştur. Katılımcıların % 70'i kadın, % 30'u erkektir. Yaş bakımından 55 kişi 17 ile 19 yaş arasında, diğerleri ise 20 ile 22 yaş arasındadır. Gelir bakımından ise öğrenci olmalarından dolayı kendilerine sağlanan gelirlerin büyük oranda 800 TL ve altı olduğu görülmektedir. Son olarak elde edilen soru formlarının 69'u deney grubu, 70'i kontrol grubu katılımcılarından oluşmaktadır.

3.5. Farklılık ve İlişki Testleri

Araştırma sonucunda bağımsız örneklem t-testi sonucuna göre deney ve kontrol gruplarında dindarlık düzeyi birbirine yakındır (M; 4,06, Levene sig., 0,95, t-test sig. 0,78).

Gruplar arası homojenlik bakımından bu sonuç uygundur. Katılımcıların dindarlık düzeyi ortalamaların dağılımına göre “yüksek” ve “orta ve düşük” olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Yüksek düzeydeki grupta 58, orta ve düşük düzeydeki grupta ise 81 öğrenci mevcut olup dağılım normaldir.

Araştırma kapsamında öncelikle deney grubuna yönelik dindarlık düzeyine bağlı olarak t-testleri ile araştırma değişkenleri ile ilgili farklılık analizleri yapılmıştır. Bu kapsamda dini ibarenin bulunduğu kartvizit gösterilen deney grubunda, dindarlık düzeylerine göre ortalamalar aşağıdaki şekilde görülmektedir. Sonuçta istatistiki olarak anlamlı farklılıklar olmamasına karşın, algılanan kalite, işletme sahibine benzerlik, güvenilirlik ve uzmanlık bakımından yüksek dindarlık düzeyindeki katılımcıların daha yüksek ortalamalara sahip olduğu görülmüştür. Diğer taraftan, tercih eğilimi bakımından yüksek dindarlık grubundakilerin daha az ortalamalara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar, dindarlık düzeyi ile algılanan kalite, benzerlik, güvenilirlik ve uzmanlık gibi değişkenler arasında olumlu ilişkileri desteklemektedir. Ancak, tercih eğiliminin dindarlığın artması ile belirgin şekilde düşük çıkması, dindarlık düzeyi ile dini yazılı mesajın bulunduğu reklamı yapan işletmenin tercih edilmesi arasında olumsuz ilişkili olduğunu göstermektedir. Daha önceki çalışmalardan farklı olan bu sonuç, kontrol grubu ile karşılaştırıldığında da anlamlı olmaktadır.

Tablo 2. Deney Grubu için Farklılık Analizi

Deney gurubu	Dindarlık düzeyi	N	Ortalama	t değeri
Tercih eğilimi	Orta ve düşük	37	3,96	0,64
	Yüksek	32	3,88	
Algılanan kalite	Orta ve düşük	37	2,68	0,34
	Yüksek	32	2,83	
İşletme sahibine benzerlik	Orta ve düşük	37	2,72	0,10
	Yüksek	31	3,08	
Güvenilirlik	Orta ve düşük	37	3,03	0,38
	Yüksek	32	3,18	
Uzmanlık	Orta ve düşük	37	3,11	0,90
	Yüksek	32	3,14	

Araştırmanın sonraki aşamasında kontrol gurubundaki ortalamalar karşılaştırılmıştır. Buna göre dindarlık düzeyine bağlı olarak tercih eğilimi, algılanan kalite, benzerlik, güvenilirlik ve uzmanlık ortalamaları aşağıdaki şekilde gibidir. Veriler dindarlık düzeyinin artmasına bağlı olarak tercih eğiliminin arttığını göstermektedir. Bu sonuç deney gurubu ile karşılaştırıldığında farklılık göstermektedir. Ayrıca “düşük ve orta” dindarlık düzeyindeki katılımcıların ortalamaları deney gurubundan belirgin şekilde düşüktür.

Kontrol grubunda algılanan kalite bakımından yüksek dindarlık düzeyindeki bireyler daha düşük ortalamalara sahiptir. Ancak deney gurubunda yüksek dindarlık düzeyindeki bireylerin daha yüksek ortalamalara sahip olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç dini mesajın algılanan kalite algılamalarını olumlu etkilediğini savını desteklemektedir.

Ayrıca dindarlık düzeyi yüksek olanların işletme sahibine benzerlik bakımından istatistiki olarak anlamlı derecede daha yüksek algılamalara sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuç deney gurubuna paralel olup, anlamlılık düzeyi daha yüksektir.

Son olarak kontrol grubunda, güvenilirlik ve uzmanlık değişkenleri dindarlık düzeyine bağlı olarak farklılık göstermemektedir. Bu sonuç, uzmanlık bakımından deney grubuyla benzer olmasına karşın, güvenilirlik bakımından deney grubundaki dindarların ortalamalarının daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Kontrol Grubu için Farklılık Analizi

Kontrol grubu	Dindarlık düzeyi	N	Ortalama	t değeri
Tercih eğilimi	Orta ve düşük	39	3,68	0,33
	Yüksek	31	3,87	
Algılanan kalite	Orta ve düşük	39	2,87	0,36
	Yüksek	31	2,70	
İşletme sahibine benzerlik	Orta ve düşük	39	2,52	0,06
	Yüksek	31	2,91	
Güvenilirlik	Orta ve düşük	39	3,01	0,98
	Yüksek	31	3,01	
Uzmanlık	Orta ve düşük	39	3,13	0,85
	Yüksek	31	3,09	

Ayrık örneklem t-testi sonucunda dindarlık düzeyi yüksek olanlar arasında anlamlı derecede farklılıklar olmadığı görülmektedir. Ancak orta ve düşük dindarlık düzeyinde, deney grubundaki tercih eğilimi ortalamaları, kontrol grubundaki ortalamalardan büyüktür. Bu sonuç dini mesajın tercih eğilimini dindarlığın artmasına bağlı olarak düşürdüğünü desteklemektedir. Ayrıca yüksek dindarlık düzeyinde, algılanan kalite, işletme sahibine benzerlik ve güvenilirlik bakımından deney grubu ortalamaları kontrol grubu ortalamalarından yüksekken, tercih eğilimi düşüktür.

3.6. Korelasyon Analizleri

Farklılık analizinde araştırma değişkenlerinin ortalamalarındaki farklılıklar incelenmiştir. Korelasyon analizi ile değişkenler arasındaki ilişkilerin gruplara göre farklılık durumları incelenmiştir. İlişki analizi sonuçlarına göre dini mesajın gösterildiği deney grubunda dindarlık ile işletme sahibi ile algılanan benzerlik ve güvenilirlik arasında anlamlı ilişki görülürken, dini mesajın gösterilmediği kontrol grubunda bu ilişkiler görülmemektedir. Bu sonuçlar araştırma kapsamında oluşturulan “Dini mesajın işletme sahibine benzerlik algılamalarına etkisi, dindarlığa göre değişmektedir” ve “Dini mesajın güvenilirliğe etkisi, dindarlığa göre değişmektedir” hipotezlerinin desteklenmesi sonucunu doğurmaktadır.

Ayrıca kontrol grubunda dindarlık ile tercih eğilimi arasında orta düzeyde ve anlamlı ilişki tespit edilirken, deney grubunda bu değişkenler arasında anlamlı ilişki görülmemektedir. Bu sonuç ile araştırma kapsamında oluşturulan “Dini mesajın tercih eğilimine etkisi, dindarlığa göre değişmektedir” hipotezinin desteklenmektedir.

Bunların yanında dindarlığa bağlı olarak algılanan uzmanlık ve algılanan kalite arasında ilişki gözlenmemektedir. Bu durum deney ve kontrol gruplarında farklılaşmamaktadır. Dolayısıyla, “Dini mesajın algılanan kaliteye etkisi, dindarlığa göre değişmektedir” ve “Dini mesajın algılanan uzmanlığa etkisi, dindarlığa göre değişmektedir” şeklinde oluşturulan araştırma hipotezleri kabul edilmemektedir.

Tablo 4. Dini mesaja maruz kalma durumuna göre dindarlık ile ilişkilere yönelik korelasyon analizi

Deney gurubu (Dini mesajın gösterildiği)		Tercih eğilimi	Algılanan kalite	Algılanan benzerlik	Güvenilirlik	Algılanan uzmanlık
Dindarlık	Pearson Korelasyonu	,192	,223	,399(**)	,292(*)	,059
	Sig. (2-kuyruk)	,114	,066	,001	,015	,632
	N	69	69	68	69	69
Kontrol Grubu (Dini mesajın gösterilmediği)		Tercih eğilimi	Algılanan kalite	Algılanan benzerlik	Güvenilirlik	Algılanan uzmanlık
Dindarlık	Pearson Korelasyonu	,483(**)	-,017	,130	,116	,130
	Sig. (2-kuyruk)	,000	,887	,283	,339	,285
	N	70	70	70	70	70

Sonuç

Araştırma sonuçları dindarlık düzeyine bağlı olarak tüketicinin dini mesajdan etkilenme düzeyinin farklılaştığını desteklemektedir. Özellikle benzerlik algılamaları oluşturma ve güvenilirlik yaratmada dini mesajların dindarlar üzerinde daha etkili olabileceği anlaşılmaktadır. Ancak farklılık analizinde de görüldüğü gibi, el yazısı kutsal içerikli dini mesajın işletme tercihi yaratmada olumlu etkisi görülmemektedir. Hatta dini mesaj olmadığında var olan olumlu ve anlamlı ilişkilerin, inceleme konusu mesaja maruz kalmaktan dolayı kaybolduğu gözlenmektedir. Bu sonuçlar benzerlik, güvenilirlik, uzmanlık ve kuşkuçuluk algılamaları bakımından Taylor ve diğerlerinin 2010 yılında Hıristiyan tüketicilere yönelik balık sembolü ile gerçekleştirdiği çalışma ile benzerdir. Ancak tercih eğilimi bakımından sonuç farklıdır. Bu durum dini sembollerin pazarlama iletişim araçlarında kullanılmasında ideal ilkeleri belirlemenin güç olduğunu ve sonuçların din, kullanılan sembolün niteliği gibi faktörlere bağlı olarak farklılaşabileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak dini mesajları işletme tanıtım ve iletişim çabalarında kullanırken dikkatli olunması gerektiğini anlaşılmaktadır. Çünkü her ne kadar olumlu düşünce ve algılamalara neden olsa da, özellikle dindarlık düzeyi yüksek olan bireylerde kutsal içerikli ve Arapça yazılmış pazarlama mesajlarının; kutsala saygı gösterilmediği, dini duyguların ticari amaçlarla kullanıldığı gibi değerlendirmelere neden olabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla işletmeler dini mesajların tüketicide neden olduğu algılamaların yanında tercih eğilimleri üzerindeki etkilerini de araştırarak ilgili kararlarını almalıdır. Farklı niteliklerdeki dini mesajlara verilen tüketici tepkilerinin araştırılması konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Kaynakça

- Almossawi, M. M. (2014). "Impact of Religion on the Effectivdness of the Promotional Aspect of Product Packages in Muslim Countries", *Asia Pasific Journal of Marketing and Logistics*, vol. 26, no. 5, ss. 687-706.
- Altunışık, R., Özdemir, Ş., & Torlak, Ö. (2006), *Modern Pazarlama*, 4. Baskı, Değişim, Sakarya.
- Arpacı, T., Ayhan, D. Y., & Böge, E. Ü. (1992), *Pazarlama*, Gazi Kitapevi, Ankara.
- Bonne, K., Vermeir, I., Bergeaud-Blackler, F., & Verbeke, W. (2007), "Determinants of Halal Meat Consumption in France", *British Food Journal*, vol. 109, no. 5, ss. 367-386.
- Burnett, S. W. (1990), "Consumer Religiosity and Retail Store Evaluative Criteria", *Journal of the Academy of Marketing Science*, vol.18, no.2, 101-112.

- Çarkoğlu, A., & Kalaycıoğlu, E. (2009), “Türkiye’de Dindarlık: Uluslararası Bir Karşılaştırma”, *Sabancı Üniversitesi, Tübitak, İnfaktör Research*, IPM IPC.
- Çubukçuoğlu, M. E. (2012), “Dindarlık Olgusunun Satınalma Davranışı Üzerinde Etkisi”, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, vol.4, no1, ss. 1-18.
- Delener, N. (1990), “The Effects of Religious Factors on Perceived Risk in Durable Goods Purchase Decisions”, *The Journal of Consumer Marketing*, vol. 7, no. 3, ss. 27-38.
- Dındyal, S. (2003), “How Personal Factors, Including Culture and Ethnicity, Affect the Choices and Selection of Food We Make”, *Internet Journal of Third World Medicine*, vol. 1, no. 2, ss. 27-33.
- Dodds, William B., Kent B. Monroe, ve Dhruv Grewal (1991), “Effects of Price, Brand and Store Information on Buyers’ Product Evaluations,” *Journal of Marketing Research*, vol. 28, ss. 307–319.
- Essoo, N., & Dibb, S. (2004). “Religious Influences on Shopping Behaviour: An Exploratory Study”, *Journal of Marketing Management*, vol. 20, no.7/8, ss. 683-712.
- Hirschman, E. (1981), “American Jewish Ethnicity: Its Relationship to Some Selected Aspects of Consumer Behavior”, *Journal of Marketing*, vol.45, no.3, ss. 102-110.
- Hirschman, E. (1982), “Religious Differences in Cognitions Regarding Novelty Seeking and Information Transfer”, *Advances in Consumer Research*, vol. 9, no. 1, ss. 228-233.
- İslamoğlu, A. H. (2009). *Temel Pazarlama Bilgisi*, 3. basım, Beta, İstanbul.
- Jerry, Z. P., & Joseph, B. (2007), “What Would Jesus Buy: American Consumption of Religious and Spiritual Material Goods”, *Journal of the Scientific Study of Religion*, vol. 46, no. 4, ss. 501-517.
- Khalil, A.-H., Alnsour, M., & Al-Weshah, G. (2012). “Religious Beliefs and Consumer Behaviour: From Loyalty to Boycotts”, *Journal of Islamic Marketing*, vol. 3, no. 2, ss. 155-174.
- Kimiz, B. (2006), *Biz Kimiz, Toplumsal Yapı Araştırması 2006*. Konda Araştırma Danışmanlık.
- Kotler, P. (1997), *Marketing Management*, 9. Ed., International Edition, Prentice Hall, New Jersey.
- Labarbera, P. A. (1987), “Consumer Behavior and Born Again Christianity.” *Research in Consumer Behavior*, vol. 2, ss. 193-222.
- Lindstrom, M. (2008), *Buyology, Satın Almaya Dair Bildiğimiz Her Şey Neden Yanlış?*, *Optimist*, İstanbul.
- Mcdaniel, S. W., & Burnett, J. J. (1990), “Consumer Religiosity and Retail Store Evaluative Criteria”, *Journal of the Academy of Marketing Science*, vol. 31, no. 4, 101-112.
- Mittelstaedt, J. D. (2002), “A Framework for Understanding the Relationships between Religions and Markets”. *Journal of Macromarketing*, vol.22, no.1, ss. 6-18.
- Mucuk, İ. (2004), *Pazarlama İlkeleri*, 14.basım, Türkmen Kitapevi, İstanbul.
- Mullen, K. (2000). “Irish Descent, Religion and Food Consumption in the West Scotland”. *Appetite*, vol. 34, no.1, ss. 47-54.

- Ohanian, R. (1990), "Construction and Validation of a Scale to Measure Celebrity Endorsers' Perceived Expertise, Trustworthiness and Attractiveness," *Journal of Advertising*, vol. 19, no.3, 39–52.
- Petcu, M. (2014), "The Church as a Prescriber of Consumption- An Outline for a Sociology of Luxury", *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol. 13, no. 38, ss. 172-194.
- Pettinger, C., Hodsworth, M., & Gerber, M. (2004), "Psycho-social Influences on Food Choice in Southern France and Central England", *Appetite*, vol. 42, no. 3, ss. 307-316.
- Pilkington, Neil W., and John E. Lydon (1997), "The Relative Effect of Attitude Similarity and Attitude Dissimilarity on Interpersonal Attraction: Investigating the Moderating Role of Prejudice and Group Membership," *Personality and Social Psychology Bulletin*, vol.23, no. 3, ss. 107–123.
- Renuka, N., C.T., S., K.A., M., Deepa, S., & P., J. (2010), "Influence of Religion on Consumption Pattern of Livestock Products in Kalpetta, Wayanad District, Kerala", *J.Dairying, Foods & H.S.* vol. 29, no.1, ss. 60-63.
- Sanaktekin, Ö. H., Aslanbay, Y., & Gorgulu, V. (2013). "The Effects of Religiosity on Internet Consumption", *Information, Communication & Society*, vol. 16, no.10, ss. 1553-1573.
- Shukor, S. A. ve Jamal, A. (2013), "Developing Scales for Measuring Religiosity in the Context of Consumer Research", *Middle-East Journal of Scientific Research*, vol. 13, no.1, ss. 69-74.
- Sprott, D. E. ve Terence A. S. (2004), "Using Product Sampling to Augment the Perceived Quality of Store Brands," *Journal of Retailing*, vol.80, no.4, ss. 305-315.
- Taylor, V., Halstead, D., & Haynes, P. (2010), "Consumer Responses to Christian Religious Symbols in Advertising", *Journal of Advertising*, vol.39, no.2, ss. 79-92.
- Tek, Ö. B., & Özgül, E. (2007), *Modern Pazarlama İlkeleri*, 2. Baskı, İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Yükselen, C. (2010), *Pazarlama, İlkeler-Yönetim-Örnek Olaylar*, 8. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.

Federal Almanya Cumhuriyeti Seçim Sistemi

İhsan Yılmaz BAYRAKTARLI *

Geliş Tarihi (Received): 20.01.2016 – Kabul Tarihi (Accepted): 24.03.2017

Öz

Makale, Federal Almanya seçim sisteminde yapısal ve hukuki düzenlemelerin bir neticesi olarak seçim sonrası oyların federasyon düzeyinde (*ilk dağıtım*) ve daha sonra eyalet düzeyinde siyasi parti listelerine tahsisini (*ikinci dağıtım*), ayrıca tahsisatta çeşitli nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan yapısal sorunları konu edinmektedir. Makale aynı zamanda, 1949 yılından beri 22 defa değişikliğe uğramış olan Alman Seçim Kanunu'nun önceki düzenlemelerini de kısaca özetlemektedir.

Muhalefetin Anayasa Mahkemesine yaptığı başvuru sonucu, Federal Anayasa Mahkemesinin 25 Temmuz 2012 tarihli kararıyla iptal edilen Federal Seçim Kanunu konusunda iktidar ve muhalefet kısa bir sürede yeni bir kanunun ana hatları konusunda anlaşır. Ancak Federal Parlamento önceki düzenlemelerde de yer alan fakat Federal Anayasa Mahkemesi'nin de özellikle bir sorun olarak işaret ettiği Alman seçim sisteminde özel bir yeri olan “**fazlalık milletvekilliği**”nden (*Überhangmandat*) vazgeçmek yerine sorunun çözümüne yönelik kanuna yeni bir kavram getirir: “**denge milletvekilliği**” (*Ausgleichmandat*).

Böylece, seçim sisteminde bir fenomen olarak varlığını korumayı başaran “**fazlalık milletvekilliği**” (*Überhangmandat*) kurumu, kanunda yapılan son düzenlemelerle (21 Şubat 2013) “**denge milletvekilliği**” (*Ausgleichmandat*) adıyla anayasaya uygun hale getirilmiştir. Bu yeni düzenlemeyle, partilerin aldıkları *ikinci oy* ile Federal Parlamentodaki sandalye sayıları arasındaki orantı, anayasanın öngördüğü şekilde sağlanmıştır. Düzenlemenin getirdiği önemli bir başka yenilik ise parlamentodan herhangi bir nedenle (ölüm, istifa...) ayrılan üyenin yerinin, aynı partinin liste sıralamasından başka biri tarafından doldurulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: *Alman Seçim Sistemi, Karma Seçim Sistemi, Kişiselleştirilmiş (Kısmi-) Nispi Temsil Seçim Sistemi, Fazlalık Milletvekilliği, Denge Milletvekilliği.*

** Yrd. Doç., Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi, ihsan.bayraktarli@gmail.com

The Electoral System Of The Federal Republic Of Germany

Abstract

This Article is about the distribution of electoral votes across the political party lists at the federal level (the first distribution) and the state level (the second distribution). It also investigates the legal and structural problems related to the distribution system that occurred because of the frequent changes and amendments to the legal regulations of the electoral system of the Federal Republic of Germany. Moreover, previous articles of the German Electoral Code, which were amended 22 times since 1949, are briefly summarized.

The government and the opposition agreed on the outline of a new Code after the Federal Electoral Code was annulled by the judgment of the Federal Constitutional Court of Germany on the 25th of July 2012, as a result of the opposition's application to the Constitutional Court. As a result, the Federal Parliament introduced a new concept to the Federal Electoral Code to solve the problem: "adjustment seats" (Ausgleichmandat) instead of giving up the concept of "overhang seats" (Überhangsmandate). Overhang seats existed in the previous regulations and had a special place in the German electoral system, but were specifically highlighted as a problem by the Federal Constitutional Court.

In this way, the concept of "overhang seats", were constitutionalized under the new title of "adjustment seats" by the latest amendments to the Code (21st February 2013). By this new regulation, the proportion between the parties' number of second votes and the seats in the Federal Parliament was carried out as it was set forth in the Constitution. Another important change brought up by the regulation was that the replacement of a person who ceases to be a member of Parliament for any reason (death, resignation etc.) with the follow up candidate of the same party. In the previous regulations, these members would not be replaced.

Keywords: *German electoral system, Mixed electoral system, Personalized proportional representation, Overhang seats, Adjustment seats.*

Giriş

Seçim yasaları demokrasilerin en temel unsurlarındandır. Demokratik meşruiyetin temelini halkın oyu ve iradesi oluşturur. Halkı, iktidarın meşru olduğuna yalnızca iktidar ve muhalefetin mutabakatı, bir başka deyişle toplumsal sözleşme sonucu belirlenen seçim yasaları inandırabilir. Bu sebeple demokrasi ve halk egemenliği gibi kavramların somut bir şekilde halk tarafından hissedilip yaşanmasının en önemli aracı seçimlerdir.

Alman seçim sisteminin tarihsel süreçten günümüze kadar gelen aşamalarına bakıldığında Almanya'da da demokratik meşruluğun sağlanmasında seçim sisteminin büyük rolü olduğu görülmektedir. Federal Almanya'da uygulamada olan seçim sistemi, özellikle Weimar Cumhuriyeti Dönemi'nde seçim sisteminden kaynaklanan parti parçalanmasının siyasal düzende yarattığı tahribat ve bunun acı sonuçlarından kaçınmak amacıyla tedrici olarak oluşturulmuş bir sistemdir. Nitekim bu seçim sistemi, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1949 yılında yapılan ilk seçimlerden itibaren pek çok kere değişerek günümüze ulaşmıştır.

Bu çalışmada Alman seçim sisteminde son on yılda gerçekleşen değişiklikler ayrıntısıyla ele alınarak mevcut Alman seçim sistemi incelenecektir. Nitekim Alman seçim sistemindeki son değişiklikler üzerinde

Türkiye’de yapılmış herhangi bir çalışma mevcut değildir. Çalışmanın amacı, literatürdeki bu boşluğu doldurmaktır.

Almanya’da Federal Anayasa Mahkemesi 03 Temmuz 2008 ve 25 Temmuz 2012 tarihlerinde yürürlükte olan seçim sisteminin anayasaya aykırı olduğunu tespit etmiş ve seçim sistemine ilişkin yasa hükümlerini iptal etmiştir. Anayasa Mahkemesinin 2008 yılında aldığı karar üzerine, 2011 yılında koalisyon partileri seçim yasasında değişiklik öngören bir tasarıyı Federal Meclis gündemine taşımışlardır. Ancak iktidarın, muhalefet partilerinin tekliflerini dikkate almadan hazırladığı seçim yasası da seçim sisteminin anayasaya aykırılığını gidermediği için muhalefetin Anayasa Mahkemesine yaptığı başvuru sonucu Federal Anayasa Mahkemesinin 25 Temmuz 2012 tarihli kararıyla iptal edilmiştir.

Bu karar üzerine Aralık 2012 tarihinde koalisyon ortakları ve muhalefet partileri yeni bir seçim yasası üzerinde mutabık kalmışlardır. Söz konusu yasa, *kişiselleştirilmiş nispi temsil seçim sistemi*yle birinci ve ikinci oy ile milletvekilliklerinin partiler arasında eyaletlerde aldıkları ikinci oy nispetinde dağıtımını yanında **fazlalık milletvekilliği**¹ (*Überhangmandate*) sisteminin devam ettirilmesini öngörmektedir. Böylece fazlalık milletvekilliği konusunda hem anayasa mahkemesinin kararı doğrultusunda bir taslak üzerinde anlaşma sağlanmış hem de her seçim öncesi siyasal tartışmalara konu olan fazlalık milletvekilliklerinin partiler arasında denkleştirilmesi sistemiyle bu tartışmalara bir son verilmiştir. Sadece Die Linke (Solcular) partisinin muhalefet ettiği ve tarihinde 22 defa değişime uğrayan seçim yasası bu son şekli ile 21 Şubat 2013 tarihinde Federal Parlamentodan geçerek yürürlüğe girmiştir (Seils, 2013).

Yukarıda yapılan açıklamalar ışığında Alman seçim sistemi ve bu sistemin ayrıntılarının anlaşılması, Türkiye’deki seçim sistemi tartışmaları açısından da yol gösterici nitelikte olacaktır.

Çalışmada konu edilen kavram ve yorumları özellikle konunun önde gelen uzmanlarından olan Dieter Nohlen, Karl-Rudolf Korte, Hans Meyer, Klaus von Beyme ve bu konuda resmi internet sitelerinde, örneğin “*Bundeszentrale für politische Bildung*” üzerinden yayımlanan makalelere dayandırıldı. Diğer hususlardan olan, örneğin seçim süreçleri ise birincil kaynaklara yani Federal Seçim Komisyonu (*Bundeswahlleiter*)², Federal Parlamento (*Bundestag*), eyalet parlamentoları (*Landesparlamente*) Federal Anayasa Mahkemesi’nin (*Bundesverfassungsgericht*) internette yaptıkları resmi yayınlar yanında bu kurumların aynı şekilde “*Bundeszentrale für politische Bildung*” adlı Federal İçişleri Bakanlığı’na bağlı kurum ve bu kurumun aynı yayın organında yayım yapan kaynakçada da zikredilen yazarların makalelerinin internet üzerinden yapılan yayımlarına dayanmaktadır.

¹ Burada konu edilen ilk kavram (*Überhangmandat*) türkçe literatüre doğru anlamıyla aktarılmadı. Türkçe literatüre **ek milletvekilliği** olarak aktarılan bu kavram, hem semantik olarak hemde kullanıldığı alan itibarıyla aynı anlamı vermemektedir. İkinci kavram (*Ausgleichsmandat*) zaten 2013 yılında yapılan yeni kanun ile Alman siyasal literatürüne girdiğinden, (kanımca) tarafımdan ilk defa tercüme edilerek Türk literatürüne kazandırılmıştır. Alman seçim sisteminin ayrılmaz bir özelliği olan bu kavramın en yakın karşılığı olarak *fazlalık milletvekilliği* şeklinde tercümesinin daha uygun olacağından bu kavram tercih edilmiştir.

² *Bundeswahlleiter*’in Türkiye’de karşılığı T.C. Seçim Kurulu’dur.

1. Alman seçim sisteminin tarihçesi ve niteliği

1.1. 1949 Anayasası Öncesinde Alman Seçim Sistemi

Demokrasilerin olmazsa olmazı ve en tabii özelliği olarak kabul edilen vatandaşların seçme hakkı ancak büyük mücadeleler sonunda kazanılabilmektedir. Fransız İhtilali'nden sonra 1848 yılında kurulan Fransa Cumhuriyeti'nin siyasal etkileri, doğal olarak en başta komşusu olan Almanya'da görülmüştür. Alman Birliği'ne (*Deutscher Bund*) bağlı devletlerde millî bir meclisin kurulması için baskılar artınca Alman Birliği tarafından Alman halkının temsilcilerinden oluşan bir Halk Meclisinin kurulmasına karar verilir. 574 üyesi ile 31 Mart 1848 tarihinde ilk toplantısını gerçekleştiren bu meclis, o dönemde eyalet milletvekilleri, şehir idarecileri ve seçkinlerden oluşturulmuştu. Meclisin temel görevi, millî bir meclisin kurulması için gerekli hazırlıkların yapılmasıydı. 1848'de seçilen 'Kurucu Meclis', demokratik seçimle kurulmuş ilk meclistir. Meclisin ilk çalışması, bir anayasa yapmak üzere bir "Kurucu Meclis" in (*Deutsche Verfassungsgebende Nationalversammlung*) kurulması amacıyla yönelik olarak 1848 yılının Mayıs ayında bir seçim yapılmasını sağlamak olmuştur. Ancak Meclis, özgürlükçü bir anayasa yapmanın yanında insan haklarını anayasal bir temele oturtmak ve millî bir hükümetin kurulmasını sağlamak gibi görevleri de üstlenmişti. Bu bağlamda Meclis, kişi özgürlüğünü, her vatandaşın yasalar önünde eşit haklara sahip olduğunu, ifade özgürlüğünü, toplantı ve basın özgürlüğünü anayasal güvence altına alan düzenlemeleri içeren bir katalog hazırlamıştır (Vogel, Nohlen, & Schultze, 1971, s. 76).

Nihayet 1849 yılının Mayıs ayında bir Alman İmparatorluğu anayasası yürürlüğe konabilmiştir. Anayasa, bir Halk Meclisi (*Volkshaus*) ve Devletler Meclisinden (*Staatenhaus*) oluşan iki meclisli bir İmparatorluk Parlamentosunu öngörmektedir. Halk Meclisinin üyeleri 25 yaşını doldurmuş saygın vatandaşlık haklarına sahip erkek seçmenlerin oyuyla, çoğunluk sistemi ilkesi çerçevesinde eşit, gizli ve doğrudan seçilmektedir. Kadınların seçme hakkı o dönemde mevzu bahis olmadığından seçime katılan her 50.000 erkek seçmenin bir milletvekili seçmesine olanak tanındı. Bu seçimin en önemli özelliği, seçme hakkının sadece serbest çalışanlarla sınırlı olamasıydı. Birliğe bağlı devletlerde bu sınırlama değişik şekillerde yorumlandığından, bazı devletlerde örneğin işçiler seçime katılabilirken bazılarında katılma hakkına sahip değildi. Seçime katılım %40-%50 civarlarında seyrediyordu (Landeszentrale für politische Bildung, 2013).

Ancak **Paul Kilisesi** Anayasası ile bu seçim sistemi, yerini Prusya'da 30 Mayıs 1849 tarihli kararnameyle 1918 yılına kadar yürürlükte kalan üç sınıflı bir seçim sistemine terk etmiştir. Buna göre, yardıma muhtaçlar dışında kalan 24 yaşını doldurmuş her erkek, aktif seçme hakkına sahiptir. Milletvekilleri doğrudan değil de halk tarafından seçilen bir seçici kurul (*Wahlmänner*) tarafından seçilmektedir. Anayasa, seçmenleri ödedikleri vergi miktarına göre üç sınıfa ayırmıştır (Vogel, Nohlen, & Schultze, 1971, s. 89).

1. Bu sınıfa en çok vergi ödeyen soylular ve büyük tarım arazisi sahipleri girmektedir.
2. Birinci gruptan daha az vergi veren tüccarlar ikinci sınıfı oluşturur.
3. %83'lük bir payla en büyük grubu oluşturan üçüncü grup seçmen, gerçekten de *üçüncü sınıf* seçmen olarak sınıflandırılmaktadır.

Seçici Kurul, sınıfların her biri tarafından 1/3 oranında ve kamuya açık bir yerde ve sözlü olarak belirlenmektedir. Milletvekillerini seçen Seçici Kurul da milletvekillerini yine açık bir ortamda ve katılımcı halkla

beraber seçmektedir. Bu sistemde *birinci sınıf* seçmenin oyu, halk sınıfı olan *üçüncü sınıfın* oyundan 17,5 defa daha etkindir (Landeszentrale für politische Bildung, 2013).

1871 yılında Alman-Fransız savaşından galip çıkan Almanya Alman İmparatorluğu'nun kuruluşunu ilan ettikten sonra, Prusya kralı Alman İmparatoru olarak taçlandırılır. İmparatorluk, Kuzey Alman Birliğinin Anayasasını hemen hemen olduğu şekliyle kabul eder. Yani yukarıda bahsedilen seçim sistemi İmparatorluk sınırları içinde aynı şekilde uygulanır. Buna göre, kadınların seçme hakkı bulunmamakta, aktif ve pasif seçme hakkına sahip erkek seçmenler 25 yaşını doldurmuş olmalı ve seçimler genel, eşit oy, gizli ve çoğunluk esasına dayanan sisteme göre yapılmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Almanya, Sosyal Demokrat Partinin sağ kanadından Başkan Friedrich Ebert³ idaresinde kurulan hükümet tarafından halk temsilcilerinden meydana gelen bir komisyonun yeni bir Milli Kurucu Kurul oluşturulması çalışmalarını yürütmek için görevlendirilir. Kurucu Kurulun hazırladığı seçim yasasına göre, 20 yaşını doldurmuş kadın erkek her vatandaş aktif ve pasif seçme hakkına sahip olmuştur. Böylece kadınlar da Almanya'da ilk defa seçme hakkına kavuşmuştur. Weimar İmparatorluk Anayasası'nın 17-22. maddeleri çerçevesinde, 19 Ocak 1919 tarihinde yapılan seçimlerde, Milli Meclis üyeleri genel, eşit, gizli ve doğrudan yapılan seçimlerle belirlenmiştir (Huber, 2002).

Milli Meclisin hazırladığı yeni İmparatorluk Anayasası yani Weimar Anayasası (*Weimarer Verfassung 1919*) çoğunluk esasına dayanan seçim sistemi yerine üç aşamalı nispi temsil sisteminini benimsemiştir. Buna göre, Weimar Cumhuriyeti 35 seçim çevresine bölünür. Her bir seçim çevresinden alınan 60.000 oya mecliste bir milletvekili tahsis edilir. Geri kalan artık oylar, birleştirilen birçok seçim çevresinde toplanır ve yeniden 60.000 oya ulaşan bir siyasi partiye mecliste ikinci bir milletvekilliği verilir. Üçüncü aşamada aynı sistem çerçevesinde kalan diğer artık oylar İmparatorluk düzeyinde yeniden toplanır ve sandalye dağıtımı yapılır. Ancak burada dağıtım katılabilecek siyasi partilerden, İmparatorluk bölgesinde seçime katılma ve ilk iki dağıtım aşamasında en az bir milletvekilliği kazanmış olma koşulu aranmaktadır (Nohlen, Dieter, 2014, s. 364; Fendrich, Martin, 2006). Ancak Hitler'in 30 Ocak 1933 tarihinde şansölye seçilmesinden sonra demokratik anlamda serbest seçimler yapılamaz hale gelir. Cumhurbaşkanlığı de facto ortadan kaldırılır kaldırılır. Eyaletler işlevsiz hale getirilerek merkezi bir idare tesis edilir. Bu dönemden sonra yapılan seçimler, diktatoryal rejimin yerleşmesine yönelik göstermelik seçimlerdir (Nohlen, Dieter, 2014, s. 364).

1.2. 1949 Sonrası Seçim Sistemi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan anayasa ve buna bağlı olarak yürürlüğe giren seçim yasası ağırlıklıla Müttefik Güçlerin (*Allierten*) istekleri doğrultusunda hazırlanır. Batı Almanya bölgesinde yeniden ihdas edilen 11 eyalet parlamentosunun seçtiği Kurucu Kurul (*parlamentarischer Rat*), 08 Mayıs 1949 tarihinde Federal Almanya Anayasası'nı (*Grundgesetz*) 12 oya karşı 53 oyla kabul eder. Anayasa, eyalet parlamentolarının ve Müttefik Güçlerin atadığı askerî valilerin de onayını aldıktan sonra 23 Mayıs 1949 tarihinde yürürlüğe girer (Landeszentrale für politische Bildung, 2013).

³ 1871- 1925. 1913 yılından itibaren Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) başkanı. 1919 tarihinden ölüm tarihi olan 1925 yılına kadar Weimar Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı.

Seçimlerin, serbest, eşit, gizli ve doğrudan olması anayasal güvence altına alınır. Anayasa'da, 21 yaşını doldurmuş her vatandaşa seçme hakkı (*aktives Wahlrecht*), 25 yaşını doldurmuş her vatandaşa seçilme hakkı (*passives Wahlrecht*) öngörülmüştür (Landeszentrale für politische Bildung, 2013; Bundesgesetzblatt, 1953, s. 470. Madde:1,5). Ancak Kurucu Kurulda bir seçim sistemi üzerinde anlaşma sağlanamadığından, 14 ağustos Ağustos 1949'da yapılacak genel seçimler için hazırlanacak bir federal seçim yasasıyla sorunun aşılması konusunda taraflar mutabık kalır. Tarihinde 22 defa değiştirilen bu ilk seçim yasası (Seils, 2013) bugünkü Federal Seçim Yasası'nın temelinde aynıdır. Bu ilk yasa, o dönem seçmene bir oy hakkı tanırken bugün seçmenin iki oy hakkı bulunmaktadır. Yasa, iktidarda istikrar sağlama adına siyasi partiler için seçim barajını %5 olarak öngörmüştür. Ancak bir siyasi parti, eyalet seçim çevrelerinin birinden parlamentoya doğrudan bir milletvekili seçtiren seçilme hakkını aşmış kabul edilmektedir. 1953 yılında yeniden düzenlenen seçim kanunu, iki oylu *kişiselleştirilmiş nispi temsil seçim sistemini* benimsenmiştir. Bu yasayla seçim barajı %5 olarak kalırken seçim çevrelerinden doğrudan seçilen 1 milletvekilliği ile aşılacak seçim barajı 3 milletvekilliğine çıkarılmıştır. 1972 yılında yapılan federal seçimlerde aktif seçme hakkı 18 yaşındaki her vatandaşa, seçilme hakkı ise 21 yaşında olanlara tanınmıştır (Deutscher Bundestag, 2012).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1949 ile 1965 yılları arasında kalan süreçte yapılan seçimlerde, Federal Parlatonun değişen üye sayısının (421-496) (Konrad Adenauer Stiftung, 2013) yarısı, kişi adına çoğunluk esasına dayanan sisteme göre 242-247 seçim çevresinden (Bundeswahlleiter, 2016) seçilmiştir. Geri kalan yarısı ise 1985'e kadar nispi temsili d'Hondt usulüne⁴ göre seçilmiştir. 1985 yılından sonra küçük siyasi partilerin parlamentoda temsili kolaylaştırmaya ve böylece bu küçük siyasi akımların da temsil edilmesini sağlamaya yönelik olarak Hare/ Niemeyer usulü benimsenmiştir. 2009 yılından sonra Sainte-Laguë/ Schepers sayım sistemine geçilmiştir (BWahlG 1, 5, 6). Ancak Federal Seçim Yasası'nın 6. maddesinin 6. paragrafı, parlamentoda temsil için bir siyasi partinin federal seçim bölgesinden geçerli ikinci oyların %5'ini almış olması veya en az üç seçim bölgesinden birer temsilci kazanması koşulunu getirmiştir (von Beyme, 2010, S. 92).

1.3. Bu Dönemde Alman Seçim Sisteminin Niteliği

Alman seçim sisteminin bir nisbi nispi temsil sistemi mi yoksa karma bir sistem mi olduğu doktrinde yoğun bir biçimde tartışılmaktadır. Bu durum, Alman seçim sisteminin karmaşık ve benzersiz bir sistem oluşundan kaynaklanmaktadır. Bu sebeple öncelikli olarak genel bir biçimde çoğunluk ve nisbi nispi temsil olarak ayrılan seçim sistemlerinin birbirinden farklarını, ardından Alman seçim sisteminin hangi tasnifte yer alacağını belirlemek gerekmektedir.

Her şeyden önce nisbi nispi temsil ile çoğunluk sistemi arasındaki temel bir fark vardır. Bu fark, nispi temsil sisteminin orantılılığı amaçlarken çoğunluk sisteminde, en çok oyu alan aday veya aday listesinin tüm sandalyeleri elde etmesidir. Nitekim bunun sonucu olarak nisbi nispi temsil sistemlerinde seçmenler, oylarını belirli bir yerde toplanmaya zorlanmazken çoğunluk sistemleri, seçmenin tercihini yönlendirici bir mahiyete

⁴ Belçikalı bir hukukçu ve matematikçi olan Victor d'Hondt'un bulduğu bu sisteme göre, bir seçim çevresinde her partinin aldığı oy toplamı, sırasıyla 1'e, 2'ye, 3'e, 4'e bölünür ve o seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşmaya kadar bu işleme devam edilir. Elde edilen paylar, parti farkı gözetmeksizin, büyükten küçüğe doğru sıralanır. Milletvekillikleri bu sıralamaya göre partilere tahsis edilir. D'Hondt sistemi, en yüksek ortalama sistemi gibi, belirli bir ölçüde büyük partilere prim veren bir sistemdir.

sahiptir (Sartori, 1997, s. 15). Bu açıdan nisbi nispi temsil sistemlerinin, çoğunluk seçim sistemlerine kıyasla temsilde adaleti çok daha fazla arzuladığını söylemek mümkündür. Aşağıdaki çizelge iki sistemin temel özelliklerini göstermektedir.

	SEÇİM USULLERİ • WAHLVERFAHREN	
	Çoğunluk Seçim Sistemi <i>Mehrheitswahlsystem</i>	Nispi Temsil Seçim Sistemi <i>Verhältnswahlsystem</i>
Avantajlar <i>Vorteile</i>	Aday basit ve salt çoğunluğun oylarıyla seçilir	Parlamentoda sandalye dağıtımı partilerin aldığı oylarla orantılıdır
	Genelde koalisyon hükümetlerine gerek duyulmaz	Orantı sonucu belirler
		Her seçmen oyuna, orantıdan dolayı bir değer atfedilir
		Aldıkları oy oranına göre, tüm toplumsal gruplar temsil edilme imkânına sahiptir
Dezavantajlar	Kaybeden adayın oyları yok hükmündedir	Genelde hiç bir hiçbir parti oyların salt çoğunluğunu alamayacağından, koalisyon hükümetleri kaçınılmazdır
	Küçük parti adaylarının seçilme şansı yok gibidir	
	Çoğunluk sonucu belirler	Siyasi partiler bölünür

Çizelge 1: Seçim Usulleri/ Wahlverfahren (Nohlen, Dieter, 2014, s. 167)

Nispi temsil sistemi, konumu ve mahiyeti gereği, orantılılığı amaçlayan her türlü hesaplama yöntemini içerir (Sartori, 1997, s. 16).⁵ Bu sebeple de nispi temsil sisteminin, orantılılığı amaçlayan bir hesaplama yöntemini ifade ettiği dışında tanımlama imkanı kalmamaktadır. Nispi temsil sistemine mündemiç uygulamaların çokluğu ve çeşitliliği de bu savı destekler mahiyettedir. Bu noktada Alman seçim sisteminin orantılılığı amaçladığını belirtmek gerekir.

Alman seçim sistemi, tüm siyasal akımların Federal Parlamentoda temsiline olanak sağlamak için siyasi partilerin aldığı oy oranını esas alarak parlamentoda sahip olmaları gereken sandalye sayısını yansıtmalarını demokratik gereklilik olarak öngörmüştür. Ancak siyasal sistem, parlamentonun çok parçalı siyasal yapısının hükümeti oluşturmayı zorlaştırmaması için %5'lik bir seçim barajı uygulanmasını da siyasal istikrarın sağlanması için kaçınılmaz bir uygulama olarak belirlemiştir.

Alman seçim sistemi, nispi temsil sistemi temellerine dayanmasına rağmen, bazı yazarlar bu sistemi, "karma seçim sistemi" olarak nitelendirmektelerdir. Halbuki karma sistemlerin temel esaslarının Alman seçim sisteminde bulunduğu şüphelidir. Kurucu Meclis de (*Parlamentarischer Rat*), basit çoğunluğa dayanan seçim sistemini (*Mehrheitswahlrecht*) bilinçli olarak reddetmiştir. Bu argümanları destekleyen diğer bir husus da kuruluşundan beri Federal Almanya Cumhuriyeti'nde yapılan seçimlerin hepsinde, sistemin çoğunluk sistemi olduğuna işaret edebilecek bir emarenin bulunmamasıdır. Nitekim siyasi partilere verilen oylar ile partilerin elde ettiği milletvekili sayısındaki orantılılık, sistemin karma seçim sistemi" olmadığını bir kanıtı olarak düşünülebilir (von Beyme, 2010, s. 91). Bu konuda Hans Meyer, orta yolu bulma adına "Kısmi Nispi Temsil Seçim Sistemi"

⁵ Nispi temsil sisteminin de orantısız olması mümkündür. Buna karşın nispi temsil sistemi denilince akla gelen, oyların sandalyelere dönüştürülmesinde belli bir orantılılığın amaçlandığıdır.

(*teilverpersonalisierte Verhältniswahl*) kavramının Alman Seçim Sistemi için kullanılmasının uygun olacağını belirtmektedir (Meyer, 1973, s. 26). Ancak kavram, temel dayanağını doğal olarak Almanya Seçim Yasası'nın 1. maddesinin 1. paragrafından almaktadır (Juris, 2016). Ayrıca partilerin Federal Parlamento ve eyalet parlamentoları için kazandıkları sandalyeler 21 Şubat 2013 tarihli yasa gereği gerek ilk sayım (*Obereverteilung*) gerek ikinci sayım da (*Unterverteilung*) siyasi partilerin aldığı oy oranı (*Proporz*) dikkate alınarak tahsis edilmektedir.

Giovanni Sartori'ye göre de Alman seçim sistemi şüphesiz bir nispi temsil sistemidir (Sartori, 1997, S. 34). Keza “fazlalık milletvekilliği“ (*Überhangmandate*) ve „denge milletvekillikleri“nin (*Ausgleichmandate*) tahsisi de yine alınan oya orantılı olarak yapılmaktadır. Korte'de, tek isimli seçim bölgelerinde ilk oyu ile seçmenin parlamento'ya göndereceği temsilciyle doğrudan ve güçlü bağlantı kurması, bu sistemin ana amacıdır demektir (Korte, 2009).

Bu seçim sistemi, nispi temsil sisteminin öngördüğü listeye sıkı bağlılığın, seçmen ile milletvekili arasında oluşturduğu ayrıştırıcı sınırın kaldırılmasına hizmet etmektedir. Ancak sistemin hedeflediği bu seçmen-milletvekili kaynaşması konusunda başarılı olup olmadığı bir başka sorun olarak araştırılması gereken bir alandır. Alman seçmen çoğu zaman birinci oyu ile şahıslardan çok kendi siyasi partisini tercih etmesine rağmen, Federal Almanya Cumhuriyeti'nin seçim sistemi “kişiyeye oy” vermeyi de öngörmektedir. Bundan dolayıdır ki Alman seçim sistemini *kişiselleştirilmiş nispi temsil sistemi* olarak adlandırmak gerekir (Mielke, 2013).

Federal Almanya Cumhuriyeti'nde tercih edilen seçim sisteminin doğal sonucu olarak tek partinin iktidara gelmesi imkansızdır. Buna göre, koalisyon hükümetleri kaçınılmaz olduğundan daha seçim çalışmaları başlamadan siyasi partiler hangi parti ile seçim ittifakı yapacaklarını seçmenlerine duyurma ihtiyacı duymaktadırlar. Böylece siyasi partiler, seçmenin oy vereceği partinin hangi siyasi partiyle koalisyon hükümeti kurmayı düşündüğünü bilerek oy vermesini sağlamaktadır.

1.4. Oy Kullanma Usulü

Seçmene oyunu kullanmada, seçim yasası iki yöntem öngörmüştür. Alman seçmen, seçim sandıklarına gidip oyunu bizzat kullanabilmesi yanında, mektupla seçme hakkına da sahiptir.

Seçmenler kural olarak oylarını bizzat sandık başına giderek oy pusulasını kendi elleriyle sandığa atmak suretiyle kullanmaktadırlar. Buna oy hakkının kişiselliği adı verilmektedir (Gözler, 2014, s. 308).

Buna göre;

Seçim, resmi oy pusulası ile şahsen yapılır (Juris, 2016, Mad.34/1).

Seçmen, birinci oyunu pusulada seçtiği kişinin önündeki yere çarpı işareti koyarak; ikinci oyunu, aynı pusula üzerinde yer alan parti listelerinden seçtiği partinin önündeki yere çarpı işareti koyarak kullanır. Seçim pusulasını katlayarak resmi zarfa koyar ve sandığa atar (Juris, Mad. 34/2).

Almanya'da oy hakkının kişisellik ilkesi dışında, seçmene mektupla oy kullanabilme imkanı da getirilmiştir. Mektupla seçim yapmak isteyenlerin de seçim evrakı olan zarf ve seçim pusulası, resmi makamlar tarafından üretilmektedir (Juris, 2016, Mad. 30).

Buna göre;

Seçmen listelerinden birinde kaydı olan seçim hakkına sahip her Alman vatandaşı, mektupla seçme hakkını kullanabilir. Bunun için oturduğu yerin idare merkezinden mektupla kendisi için bir seçim pusulasının düzenlenmesini bir dilekçeyle talep eder ve seçimini yapar (Juris, 2016, Mad. 12, 14).

Seçmen, seçim pusulasının düzenlenmesi için şahsen veya yazılı bir dilekçe ile bağlı olduğu idari birime başvurur. Başvuru; telgraf, teleteks, telefaks, bir e-mail veya belge sayılabilecek herhangi bir iletişim aracı ile yapılır. Seçim hakkına sahip engelliler, mektupla seçim için bir başkasından yardım alabilir. Ancak bir başkasından yardım almak isteyen seçmen, yardım edene yazılı bir vekalet vermek durumundadır (Juris, 2016, Mad. 33/ 2, 3).

Mektupla seçim hakkını kullanmak isteyen seçmen, mektuba seçme evrağını ve seçim pusulasını, bağlı bulunduğu idari birimin düzenlemesi için, seçim pusulasının gelmesini beklememelidir. Mektupla seçim evrağının düzenlenmesi için başvuru, seçim haftasının son Cuma günü saat 18'e kadar yapılabilir (Juris, 2016, Mad. 36/1b). Hastalık veya başka önemli bir sebeple oy kullanamayanlar, bu durumu belgelemeleri durumunda seçim evrağı için başvuru, seçim günü saat 15'e kadar yapılabilir. Mektupla yapılacak seçimlerde, seçim pusulası ancak basım işleri bitirildikten sonra yani tahminen seçimlere dört hafta kala gönderilebilmektedir.

Mektupla seçim hakkını tercih eden seçmenler, seçim evrağını zarfta öngörülen adrese, Almanya içinden gönderiyorsa pul yapıştırmadan postaya verme olanağına sahip oldukları gibi kendileri de doğrudan ilgili yere götürebilir ve ya(veya) biri tarafından bırakabilirler. Yurt dışından gönderilen mektupların posta masrafları seçmene aittir. Burada başat koşul, oyların sayımına başlamadan önce mektubun en geç saat 18'de ilgili sayım merkezine ulaşmış olmasıdır (Juris, 2016, Mad. 36). Saat 18'den sonra gelen mektuplar sayıma dahil edilmezler. Seçim evrağı en geç seçim haftasının üçüncü iş günü gönderilmelidir ki zarf zamanında seçim merkezine ulaşabilsin (Juris, 2016, Mad. 36).

1.5. Seçim Bölgeleri ve Çevrelerinin Düzenlenmesi

Seçim bölgesi (*Wahlgebiet*) olarak eyaletler, seçim çevreleri ise (*Wahlkreis*) eyaletlerin nüfusları dikkate alınarak eyalet sınırları içinde belirlenmiş coğrafi bölgelerdir (Juris, 2016, Mad. 3). Federal Almanya'da Federal Parlamentaoya nispi temsil sistemine göre seçilen üyeleri bakımından seçim çevreleri, eyalet sınırlarıyla özdeşir (Juris, 2016, Mad. 1, 4, 6, 7). Federasyon seçim bölgesi DDR ile bütünleşmeden önce 248 seçim bölgesine ayrılmıştı. Federal Parlamentaoda kısıtlı oy hakkına sahip 22 üye ile temsil edilen Batı Berlin de 13 seçim bölgesine ayrılmıştı. 1990 yılından sonra bu sayıya 5 Doğu Almanya eyaletinin 67 seçim bölgesi eklenince bu sayı 328'e yükselmiştir (Bundeswahlleiter, 2016).

1990 yılında yapılan seçimlere bu seçim çevreleri ile girilmiştir. Seçim yasanının 3. paragrafının öngördüğü şekilde seçim çevrelerinin düzenlenmesi Seçim Çevresi Komisyonu'na (*Wahlkreiskommission*)⁶ bırakılmıştır (Juris, 2016, Mad. 2, 3).

Seçim çevreleri düzenlemesinde, yasanın 3. paragrafının 1. maddesi önemle eyalet sınırlarının dikkate alınmasının altını çizmektedir (Juris, 2016, Mad. 3/1,1). Yasa, seçim çevrelerinin sayısı ile eyaletin nüfusu

⁶ Seçim Komisyonu Federal Cumhurbaşkanı tarafından belirlenir. Süreklilik arzeden komisyon, İstatistik Kurumu Başkanı, Federal Danıştaydan 1 yargıç ve diğer 5 üyeden oluşmaktadır.

arasındaki orantıya önemle dikkat çekmektedir. Yani seçim çevrelerinin sayısının belirlenmesinde eyaletlerin nüfusu dikkate alınmalı ve her seçim çevresine düşen nüfus, imkanlar çerçevesinde, o seçim çevresinin ortalama nüfusunun %15'inden az ve %25'inden fazla olmamalıdır (Juris, 2016, Mad. 3/1,3). Aksi halde Seçim Çevresi Komisyonu (*Wahlkreis-kommission*), sorumluluğu çerçevesinde seçim döneminin başlamasından 15 ay sonra durumu İçişleri Bakanlığına rapor eder (Juris, 2016, Mad. 3).

Eyalet/ Land	31.12.2012 Tarihinde Almanya'nın Eyaletlere Göre Nüfusu Bevölkerung	Milletvekili Sayısı Sitzkontingent
Schleswig-Holstein	2.686.085	22
Mecklenburg-Vorpommern	1.585.032	13
Hamburg	1.559.655	13
Niedersachsen/ <i>Aşağı Saksonya</i>	7.354.892	59
Bremen	575.805	5
Brandenburg	2.418.267	19
Sachsen-Anhalt/ <i>Saksonya-Anhalt</i>	2.247.673	18
Berlin	3.025.288	24
Nordrhein-Westfalen <i>Kuzey Ren Vestfalya</i>	15.895.182	128
Sachsen/ <i>Saksonya</i>	4.005.278	32
Hessen	5.388.350	43
Thüringen	2.154.202	17
Rheinland-Pfalz	3.672.888	30
Bayern/ <i>Bavyera</i>	11.353.264	92
Baden-Württemberg	9.482.902	76
Saarland	919.402	7
Toplam Sayı	74.324.165	598

Çizelge 2: Eyaletlerin Nüfuslarına Göre Federal Parlamentodaki Sandalye Sayıları/ Mandatskontingente der Länder bei der Bundestagswahl 2013. (Fehndrich, Zicht, & Cantow, 2013)

Yasanın 1/4,5. maddelerine göre de seçim bölgesi birbirine bağlantılı coğrafi yerlerden oluşmalı ve mümkün olduğunca köy, kasaba ve şehirlerin var olan sınırları dikkate alınmalıdır. 2013 yılında yapılan seçimlerde seçim bölgeleri eyaletlerde aşağıdaki çizelgede (Fehndrich, Zicht, & Cantow, 2013) olduğu şekilde yapılandırılmıştır. Eyaletlere göre seçim bölgesi düzenlemeleri yine **standart yuvarlama ve bir bölen usulü** (*Divisorverfahren mit Standardrundung*) ve Sainte-Laguë sistemine göre hesaplanmıştır. Siyasi partiler belirledikleri aday listeleriyle ve nüfuslarına göre birçok seçim bölgesine bölünmüş 16 eyalette, doğrudan seçilecek birini aday (*Direktkandidat*; bağımsız bir aday da olabilir) göstererek seçime katılırlar.

Eyalet/ Land	Seçim Çevresi Nr. <i>Wahlkreisnummern</i>	Eyaletin Seçim Çevresi Sayısı <i>Zahl der Wahlkreise</i>
Schleswig-Holstein	Seçim Çevresi 1 - 11	11
Mecklenburg-Vorpommern	Seçim Çevresi 12 - 17	6
Hamburg	Seçim Çevresi 18 - 23	6
Aşağı Saksonya/ <i>Niedersachsen</i>	Seçim Çevresi 24 - 53	30
Bremen	Seçim Çevresi 54 - 55	2
Brandenburg	Seçim Çevresi 56 - 65	10
Saksonya-Anhalt/ <i>Sachsen-Anhalt</i>	Seçim Çevresi 66 - 74	9
Berlin	Seçim Çevresi 75 - 86	12
Kuzey Ren Vestfalya/ <i>Nordrhein-Westfalen</i>	Seçim Çevresi 87 - 150	64
Saksonya/ <i>Sachsen</i>	Seçim Çevresi 151 -166	16
Hessen	Seçim Çevresi 167 - 188	22
Thüringen	Seçim Çevresi 189 - 197	9
Rheinland-Pfalz	Seçim Çevresi 198 - 212	15
Bavyera/ <i>Bayern</i>	Seçim Çevresi 213 - 257	45
Baden-Württemberg	Seçim Çevresi 258 - 295	38
Saarland	Seçim Çevresi 296 - 299	4

Çizelge 3: Eyaletlere Tahsis Edilen Seçim Bölgeleri/

Die Wahlkreise der Bundesländer bei der Bundestagswahl 2013, (Fehndrich, Zicht, & Cantow, 2013)

2. Alman Seçim Sisteminde Sandalye Tahsisi

2.1. Federal Anayasa Mahkemesinin 25 Temmuz 2012 Tarihli Kararından Önce Alman Seçim Sisteminde Sandalye Tahsisi

Federal Almanya Cumhuriyeti'nin tercih ettiği “*kişiselleştirilmiş nispi temsil seçim sistemi*” iki temel esasa dayandırılmaktadır. Öncelikle yasanın, milletvekili adayının seçmenle doğrudan ilişki içinde olmasını sağladığını belirtmek gerekir. Seçmenin adaya verdiği birinci oy ile seçilen milletvekili partisi içinde belirli oranda özgür karar verme olanağına sahip olmaktadır. İkincisi, seçmenin ikinci oy ile partisinin parlamentoya göndereceği milletvekili oranını belirlerken aynı zamanda da kendi siyasal tercihi doğrultusunda birinci oy ile partisinden bir kişiyi ya da bir başka partinin bir adayını seçme özgürlüğüne sahip olmaktadır. Birinci oyun neden olduğu önemli bir olumsuzluğu burada belirtmek gerekir. Örneğin dört güçlü adayın yarıştığı bir seçim bölgesinde adaylardan biri % 25,1 oy alarak seçilebilmektedir. Bu durumda diğer üç adayın oyu boşa gitmektedir (*The winner takes it all*). İşte bu olasılığı ortadan kaldırmak için seçmene ikinci oyu ile partisinin parlamentoda temsil edilmesi gereken nispeti belirleme imkanı verilmiştir. Yani Federasyon seçim bölgesinde, yeni yasa gereği bir partinin ikinci oyları %45 ise parlamentodaki sandalye sayısında %45 olması gerekmektedir.

1949 Anayasası döneminde Federal Seçim Yasası ile öngörülen kişiselleştirilmiş nispi temsil sistemindeki bölüşüm hesapları da yine 1985'e kadar d'Hondt, 1985'ten 2005'e kadar ise Hare/Niemeyer sistemine göre yapıldığından, bu iki sistemin de burada kısaca açıklanması gerekmektedir.

Klasik d'Hondt Sistemi: Yaygın olarak siyasal sistemlerin tercih ettiği klasik d'Hondt seçim sistemi, Belçikalı matematikçi Gent von Victor d'Hondt (1841-1901) tarafından geliştirilmiştir. Hemen hemen 100 yıl önce sonradan Amerikan Başkanı olan Thomas Jefferson, Amerikan Temsilciler Meclisine sandalye tahsisinde kullanılan benzer seçim sistemini teklif etmişti. “Jefferson Metodu” olarak kendi adıyla anılan bu sistem 1840 yılına kadar kullanılmıştır. D'Hondt'un geliştirdiği bu sisteme göre, bir siyasi partinin seçim çevresinden aldığı oyların tümü, sırayla 1, 2, 3, 4, 5'e ... bölünür. Bölme işlemi, seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısı bulunana kadar devam edilerek sonuca ulaşılır. Elde edilen rakamlar, partilerin aldıkları oylar çerçevesinde büyükten küçüğe doğru taksim edilir. Siyasi partilerin aldıkları geçerli oy miktarına göre, 8 milletvekilliğinin tahsisi aşağıdaki şekilde olduğu gibi yapılır (Bundeswahlleiter, 2010):

8 MİLLETVEKİLLİĞİ • ZUTEILUNG VON 8 SITZEN						
	Siyasi Parti A		Siyasi Parti B		Siyasi Parti C	
Siyasi Partilerin Aldıkları Oy Anteilige Stimmen der Parteien	10 000		6 000		1 500	
Bölen	Oy	Milletvekili Sıralaması	Oy	Milletvekili Sıralaması	Oy	Milletvekili Sıralaması
:1	10 000	1.	6 000	2.	1 500	
:2	5 000	3	3 000	5.	750	
:3	3 333	4.	2 000	8.		
:4	2 500	6.	1 500	-		
:5	2000	7.	1 200			
:6	1 667					
Kazanılan Sandalye Sayısı	5		3		0	

Çizelge 4: Klasik d'Hondt Sisteminde Sandalye Dağıtımı/

Zuteilung von 8 Sitzen nach d'Hondt Verfahren, (Bundeswahlleiter, 2010).

Örnekte görüldüğü gibi sandalye dağıtımında küçük partiler daha dezavantajlı bir durumdadır. Bundan dolayı bu sistem 1987 yılında yapılan seçimlerde terk edilerek Hare/Niemeyer seçim sistemi tercih edilmiştir.

Das Hare/Niemeyer Seçim Sistemi: İngiliz anayasa hukukçusu Thomas Hare (1806-1891) ve Alman matematikçi Host Niemeyer (1931-2007) tarafından geliştirilen oyların dağıtımı sistemi çoğu zaman aynı sonucu vermekle beraber değişik şekilde hesap yapılmaktadır.⁷ Almanya bu sistemi 2005 yılına kadar tercih etmiştir. Ancak bu sistem de büyük partilerin lehinde sonuçlar vermektedir. Yine yukarıda belirlenen rakamlar baz alınarak hesaplama yapılacak olunursa aşağıdaki çizimdeki sonuçlara ulaşılır. Burada kullanılan formül şu şekildedir: Çıkarılacak Milletvekili Sayısı x Partinin Aldığı İkinci Oylar/ Geçerli İkinci Oyların Tümü. Bu formül hesaplandığında çıkan sonuç, o partinin çıkaracağı milletvekili sayısıdır (Bundeswahlleiter, 2010).

⁷ Geçerli oyların yüksek olduğu bazı durumlarda, yakın oy oranlarına sahip iki partiden biri bir sandalye kaybedebilmektedir.

8 MİLLETVEKİLLİĞİ • ZUTEILUNG VON 8 SITZEN			
Siyasi Partiler	Hesaplama Şekli Virgüllü Sonuç	Büyük Rakama Göre Sıralama	Virgül Sonrası Büyük Rakam Sıralaması Dahil Sandalyeler
Siyasi Parti A	$8 \times 10\ 000 : 17\ 500$ = 4, 57	4	4
Siyasi Parti B	$8 \times 6\ 000 : 17\ 500$ = 2, 74	2	2+1= 3
Siyasi Parti C	$8 \times 1\ 500 : 17\ 500$ = 0, 69	0	0+1= 1

Çizelge 5: Das Hare/Niemeyer Seçim Sisteminde Sandelye Dağıtımı/
Zuteilung von 8 Sitzen nach Hare/Niemeyer Verfahren, (Bundeswahlleiter, 2010).

Alman seçim sisteminde oy verme işleminden sonra siyasi partilerin aldıkları ikincioy oranı dikkate alınarak Federal Parlamentoda ilk sandalye dağıtımından (*Grundmandatverteilung*) sonra, belirlenen milletvekilliği sayısı, partilerin eyalet listelerine tahsis edilir. Sandalye tahsisatı yine siyasi partinin aldığı ikinci oylar oranında bir “bölen” (*Divisor*) ile standart yuvarlamayla Sainte-Laguë/ Schepers hesaplamalarına dayandırılarak yapılır (*Unterverteilung*). Bölen, her siyasi parti için özeldir. Siyasi partiye özel bölüni tespit ederken ilk dağıtımda (*Oberversetzung*) partiye tahsis edilen sandalye sayısı baz alınır. İkinci bir koşul da hesaplamalarda siyasi partinin aynı eyalet seçim çevrelerinden kazandığı sandalye sayısının tam olarak tuturulması gerekmektedir. Siyasi partinin eyalet listelerinden kazandığı ikinci oylar, ilk sandalye tahsisinde partiye tekabül eden sayıya bölünerek parti bölüni tespit edilir (Fehndrich, Zicht, & Cantow, 2013).

Parlamentoda sandalye dağıtımı partilerin aldıkları ikinci oy oranı çerçevesinde yapılmaktadır. Sandalye dağıtımda yasanın öngördüğü şekilde doğrudan seçilen milletvekilleri parlamentoya girme hakkını kazanmaktadır. Diğer sandalyeler, siyasi partilerin aldıkları ikincioy oranında parlamentoda temsil edilecek şekilde dağıtılır.

Partilerin parlamentoya verdikleri üye sayısı tam olarak belirlendikten sonra, sandalyeler eyalet listeleri arasında öngörülen sayıya bölüşülür. Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur: Her ne kadar Parlamentonun yarısı çoğunluk usulü ile doğrudan seçilmekte ise de her partinin elde edeceği toplam milletvekili sayısı, Federal Parlamentonun üye tam sayısı üzerinden hesaplanır. Yani bir parti, ülke çapında %20 oy aldıysa, (aldıysa) Federal Parlamentoda elde edeceği milletvekili sayısı, (çoğunluk sistemiyle doğrudan seçilen adaylar dâhil 598’in %20’si olmalıdır. Bu sebeple bir partinin çoğunluk usulüyle doğrudan seçtiği adaylar da bu yüzdenin içinde yer almaktadır.

Bu şekilde siyasi partilerin, ülke çapında aldıkları oy oranları ve dolayısıyla parlamentoda elde ettikleri toplam sandalye sayısı belirlenir. Daha sonra her bir siyasi partinin tek tek eyaletlerde elde edeceği milletvekili sayısı, birinci sayımda belirlenen toplam sayının eyaletlere bölüştürülmesiyle elde edilir. Bunun ardından bir eyalette siyasi partinin ikinci oylarla yani elde ettiği sandalye sayısından, siyasi partinin tek isimli seçim

bölgelerinden parlamentoya doğrudan seçtiği üyeler (*Direktmandate*) kadar çıkarılır. Elde edilen sayı, o siyasi partinin bir eyaletten nispi temsil usulü ile çıkaracağı milletvekili sayıdır. Daha sonra parti listelerindeki sıralama baz alınarak, belirlenen bu sayıya ulaşılan kadar, listede yer alan isimler milletvekili olarak seçilir.

Ülke çapında sandalye dağıtımına ilişkin örnek şu şekilde verilebilir: Federasyon seçim çevresinde geçerli oyların hepsi 45.000.000 ve bu oylar dört siyasi parti arasında; A Partisine 15.500.000, B Partisine 14.500.000, C Partisine 9.070.000, D Partisine 5.930.000 şeklinde bölüşülmüş olsun. Bu durumda öncelikle bir ”**bölen**”in tespit edilmesi gerekmektedir. İlk bölüme tespit etmek için geçerli oylar 45.000.000, parlamentonun yasada belirlenmiş sayısını olan 598’e bölünerek tesbit edilir.

$45\ 000\ 000:598= 75.250,84$ ’tür. Bu bölüme yukarı doğru yuvarlarsak; 75.251 sayısını yani bölüme buluruz. Bu bölüme ölçüt olarak ilk hesaplamamızı yapacak olursak A, B, C, D partilerine düşen milletvekili sayısı tespit edilmiş olacaktır.

Siyasi Parti	Formüle Göre Hesaplanması	Milletvekili Sayısı
A Partisi	$15.500\ 000: 75.251=05,9773^8$	Yukarı yuvarlanınca 206 Milletvekili
B Partisi	$14.500\ 000: 75.251=92,6885$	Yukarı yuvarlanınca 193 Milletvekili
C Partisi	$9.070\ 000: 75.251=120,5329$	Yukarı yuvarlanınca 121 Milletvekili
D Partisi	$5.930\ 000: 75.251= 78,8029$	Yukarı yuvarlanınca 79 Milletvekili
Toplam	--	599 Milletvekili

Çizelge 6: İkinci Oylara Göre Sandalyelerin A, B, C, D Partilerine İlk Bölümle Taksimi (İlk dağıtım)/
Berechnungsbeispiel der Zweitstimmen unter den Parteien A, B, C, D (Oberverteilung), Degenhardt, Christoph (2012), s.38

Federal Meclis 599 değil de 598 milletvekilinden müteşekkil olduğundan, bu durumda ”**bölen**”in, Alman Seçim Kanunu’nun (BwahlG) 6. maddesinin 2. paragrafının 7. cümlesine göre artırılması gerekmektedir. Kanunun öngördüğü şekilde bölüme, yukarı doğru çıkarıldığında Federal Parlemtentonun üye sayısı olan 598

⁸ Federal Seçim Yasasının 6. maddesi 2. paragrafı ve üçüncü cümlesine göre, virgülden sonraki rakam 0,5’den küçük ise aşağı, 0,5’den büyükse yukarı yuvarlanacaktır. Rakam tam olarak 0,5 ise bu durumda sandalye sayısı değişmeyecek şekilde aşağı ya da yukarı yuvarlama yapılacaktır. Eğer bu tercih ile sandalye sayısında değişik bir sonuca ulaşıyorsa, sonucu kura ile Federal Seçim Kurumu belirlemektedir.

milletvekiline ulaşılacaktır. Dolayısıyla yukarıdaki işlem yeniden aşağıdaki grafikte olduğu şekilde belirlenen 75.300 bölüni ile hesaplanır.

Siyasi Parti	Fomüle Göre Hesaplanması	Milletvekili Sayısı
A Partisi	$15.500\ 00:75.300=205,8433^9$	Yukarı yavarlanınca 206 Milletvekili
B Partisi	$14.500\ 000:75.300=192,5631$	Yukarı yuvarlanınca 193 Milletvekili
C Partisi	$9.070\ 000: 75\ 300= 120,4515$	Yukarı yuvarlanınca 120 Milletvekili
D Partisi	$5.930\ 000: 75\ 300= 78,7517$	Yukarı yuvarlanınca 79 Milletvekili
Toplam	--	598 Milletvekli

Çizelge 7: İkinci Oylara Göre Sandalyelerin A, B, C, D Partilerine Yükseltülen Bölüne Taksimi/ Berechnungsbeispiel der Zweitstimmen unter den Parteien A, B, C, (Oberverteilung), (Degenhardt, 2012, s. 38)

Böylece siyasi partilerin almış oldukları ikinci oy çerçevesinde bir **bölen** olarak belirlenen 75.300 sayısı ile parlamentonun gerçek sandalye sayısı ve partilerin sandalye sayısı da tespit edilmiş olmaktadır (Degenhardt, 2012, s. 38).

Eyaletlerde sandalye tahsisine ilişkin örnek ise şu şekilde verilebilir: Örneğın A Partisine, yapılan hesaplamalar sonucunda bir eyalette aldığı ikinci oylarla 5 üye tahsis edilmiş olsun. Bu parti o eyalette birinci oy tercihi ile 3 doğrudan seçilmiş milletvekilliği kazanmış olsun. Yasa doğrudan seçilen milletvekillerinin parlamentoya girmesi gerektiğini öngördüğünden, A partisinin ilk 3 sandalyesi bu doğrudan seçilen milletvekillerine tahsis edilir. Diğer iki üye ise partinin nispi temsille seçilecek eyalet listesinin ilk iki sırasından parlamentoya seçilmiş olur.

Fazlalık Milletvekiliği (Überhangmandate): Bir seçim çevresinde, bir siyasi partinin ikinci oy ile elde etmesi gereken üye sayısından fazla üyeyi parlamentoya çoğunluk sistemi ile seçtirilmesi olasıdır. Bu durumda küçük seçim bölgelerinden çoğunluk sistemiyle doğrudan seçilmiş olan milletvekilleri, o siyasi partinin nispi temsile göre aldığı oy oranında seçilmesi gereken milletvekili sayısından fazla olacaktır. Bu şekilde doğrudan seçilen üyelerin hepsi Federal Parlamentaoya gitmeye hak kazanır. İşte bu milletvekillerine **fazlalık milletvekili (Überhangsmandate)** denir (Nohlen, 1986, s. 166).

⁹ bkz. dipnot 11.

B partisi X eyaletinde ikinci oy ile 6 milletvekili çıkarabilecek oy almış olsun. İkinci oylarla 6 milletvekili çıkarabilmesine rağmen seçmenin birinci oyu ile 8 milletvekilliği kazanmış olabilir. B partisinin aldığı ikinci oylarla sadece 6 milletvekilliği kazanması gerekirken 8 milletvekilinin hepsi parlamentoya girmeye hak kazanır. Yani bu siyasi parti iki fazlalık milletvekilliği (*Überhangmandate*) kazanmıştır. Böylece Federal Parlamentonun üye tam sayısı da bu sayı ile 2 üye daha fazla olmuş olur (yani 600 milletvekili).

Federal Parlamentonun üye sayısı bu şekilde seçilen milletvekilleriyle beraber artmış olur. Bu dönemde Parlamentoya fazlalık milletvekili seçtirme başarısı sağlayamayan siyasi partiler arasında bu milletvekillерinden denkleştirme yapılmamaktadır. Zira bu sistemde sadece siyasi partilerin aldıkları ikinci oy oranları belirleyici olmaktadır. Karl-Rudolf Korte'ye göre bu durum çoğu zaman yanlış anlaşılmakta ve Alman seçim sistemi nispi temsil sistemi ve çoğunluk sisteminden kurgulanmış karma bir sistem olarak tanıtılmaktadır (Korte K. R., 2013, s. 26, 55). Ona göre, doğrudan seçilen üyeler (adaylar) seçim çevresinden basit çoğunluk sistemine göre seçilmesine rağmen, siyasi partilerin sandalye sayısı sadece aldıkları ikinci oy oranı düzeyinde kalmaktadır. Bu duruma doğrudan seçilen üyeler (*Überhangsmandate*) dâhil değildir. Zira onların sayısı Federal Parlamento için belirlenen gerçek sayısını (598) arttırmaktadır. Bir başka deyişle partiler sadece aldıkları ikinci oy oranında Federal Parlamentoda temsil edilme hakkına sahiplerdir. Bundan dolayı sistemi kesinlikle nispi temsil sistemi (*Verhältniswahlrecht*) olarak nitelenecek gerekir (Juris, 2016, Mad. 1/1).

2.2. Federal Anayasa Mahkemesinin 25 Temmuz 2012 Tarihli İptal Kararı ve Yeni Seçim Yasasının Yapılması

Yeni Alman seçim sisteminin en temel özelliği, temsilde siyasi partilerin aldıkları oy ile meclisteki sandalye sayısının orantılı olmasını sağlamasıdır. Tarihinde 22 defa değiştirilen yasa bu doğrultuda her siyasi partinin aldığı oy oranında milletvekili ile parlamentoda temsil edilmesi için gerekli düzenlemeyi gerçekleştirmiştir. 2011 yılında hükümet öncülüğünde koalisyon partilerinin yapmış oldukları seçim yasasını da Federal Anayasa Mahkemesi seçimlerde eşitlik ve anayasanın güvencesi altında olan fırsat eşitliği (*Chancengleichheit*) ilkelerine aykırılıktan bozar (2 BvE 9/11). Zira mahkemenin hükmüne göre, 2011 yılında yapılan yasanın getirdiği fazlalık milletvekilliği kurumu, anayasanın öngördüğü kişiselleştirilmiş nispi temsil seçim sisteminin (*personalisierte Verhältniswahl*) temel özelliği olan eşitlik ve fırsat eşitliği ilkelerini ortadan kaldırmaktadır. Yasa çerçevesinde getirilen yeni düzenlemelerde, sandalye dağıtımı partilerin ikincioyları nispetine göre iki aşamada yapılmaktaydı: İlk dağıtım (*Oberverteilung*) ve ikinci dağıtım (*Unterverteilung*). İlk dağıtımda partilerin federasyon seçim bölgesinden çıkardığı milletvekili sayısı, ikinci dağıtımda da bu sandalyelerin eyalet bazında partilere dağıtımı söz konusuydu.

Temelde partilerin aldıkları oyların eşitlik ilkesi göz önünde tutularak dağıtımı hep bir sorun olmuştur. Nitekim siyasi partilerin seçimlerde aldıkları oy oranında parlamentoda temsil edilmedikleri, federal milletvekilleri ile, eyaletlere tahsis edilen milletvekilleri sayıları arasındaki farklılık bir partiye artı/eksi oy efekti şeklinde yansıdığı (*negatives Stimmgewicht*) ve bunun nadiren olmadığı ve doğrudan seçilen milletvekillerinin (*Überhangmandate*) parlamentoya yansımada meydana getirdiği eşitsizlik¹⁰ gerekçesiyle Federal Anayasa

¹⁰ Yasanın öngördüğü ikincioy oranında parlamentoda sandalyeye sahip olma ilkesi, doğrudan seçilen milletvekillerinin fazlalığından doğabilecek eşitsizlik sebebiyle uygulanamadığından bu durum anayasaya aykırılık teşkil etmektedir.

Mahkemesi en son 25 Temmuz 2012 tarihinde¹¹ seçim kanununun anayasaya aykırı olduğuna karar vermiştir. Bunun yanında mahkeme, yasada var olan artık oyların negatif etkisi ve 15'in üzerinde olan ve orantılılığı yok eden fazlalık milletvekillerinin yarattığı eşitsizlik (*Chancengleichheit*) konularında da anayasaya aykırılık tespiti yapmış ve mahkeme, bir sonraki seçimlere kadar gerekli yeni bir düzenlemenin yapılması yönünde karar almıştır (25. Juli 2012 - 2 BvR 9/11) (Bundesverfassungsgericht, 2012).

Yukarıda açıklandığı şekilde milletvekili sandalyelerinin eyalet bazında yapılan dağıtımında (*Unterverteilung*) partilerin ikinci oylarıyla çıkardıkları sandalye sayısına, fazlalık milletvekilliği (*Überhangmandat*) sandalyeleri de dâhil edilince çoğu zaman paradoksal bir başka gelişme kendiliğinden oluşmaktadır: Artık oy etkisi (*negatives Stimmgewicht*). Bu durum, adaya verilen birinci oylardan elde edilen fazlalık milletvekillerinin eyalet düzeyinde belirlenirken partiye verilen ikinci oyların federasyon düzeyinde sayılması ve partilerin aldıkları oy oranının federasyon seçim çevresi hesapları yapıldıktan sonra eyaletlere dağıtılmasından kaynaklı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bir siyasi parti, güçlü olduğu bir eyalette ikincioylarının özellikle azalmasını sağlayarak birinci oylarıyla fazlalık milletvekillikleri kazanmakta ve Federal Parlamentoda daha fazla sandalye sahibi olabilmektedir. Sandalyelerin birinci (*Grundmandatverteilung*) ve ikinci dağıtımı (*Unterverteilung*) arasında oluşan artı/eksi oy efektinin (etkisinin) yarattığı eşitsizlik ortamı bir partinin bir eyalette ikincioylarının artmasına rağmen partiye bir federal milletvekilliğine mal olurken bir başka eyalette düşük ikincioy miktarı ilgili partiye bir federal milletvekilliği kazandırabilmektedir (Robbe, 2012). Bu sistemi başarılı bir şekilde yöneten CDU, ikincioylarını özellikle başka partilere yönlendirerek (*Wahlmanipulation*) (Bundesverfassungsgericht, 2012) örneğin 2009 seçimlerinde parlamentoya 24 fazlalık milletvekilini sokmayı başarmıştır.

Federal Anayasa Mahkemesi seçimlerde eşitlik ve anayasanın güvencesi altında olan fırsat eşitliği (*Chancengleichheit*) ilkelerine aykırılık (2 BvE 9/11) arz eden seçim yasaları hakkında 03 Temmuz 2008 ve 25 Temmuz 2012 tarihinde aldığı kararlarında, fazlalık milletvekilliği kazanmak için, seçmenlerin ikinci oylarını başka partilere yönlendirme yoluyla yapılan seçim manipülasyonlarının negatif etkisinin neden olduğu eşitsizlik ortamının bertaraf edilmesi (2 BvR 2670/11, Abs. 157) ve fazlalık milletvekili sayısının da en fazla 15 olması gerektiği yönünde hüküm tesis etmiştir (Robbe, 2012).

Federal Anayasa Mahkemesine göre, hükûmeti oluşturan partiler tarafından yapılan 2011 tarihli seçim yasasının, bu şekliyle hem “fazlalık milletvekili” hem de eksi/artı oy efekti (*negatives Stimmgewicht*) konusunda milletvekili sayılarına olumsuz etki yaratmaktadır (2 BvR 2670/11, 157' nolu paragraf). Mahkeme ayrıca, Federal Anayasa'nın “seçimlerin eşitlik ve aracısızlık temel ilkesine“ (Federal Anayasa 38/1) aykırılıklar içerdiği hükmünü verir. Bu karar üzerine koalisyon hükûmeti, “*Die Linke*” (Solcular Partisi) dışında kalan muhalefet partilerinin de desteğini alarak, yani CDU/CSU, SPD, FDP ve Bündnis 90/Die Grünen partilerinin ortak yasa teklifi doğrultusunda, Şubat 2013 tarihinde kabul edilen yeni seçim yasasını yaparlar. Anayasa Mahkemesinin kararları doğrultusunda fazlalık milletvekilliği müessesesinin yarattığı olumsuz etkiyi (*Der Effekt des negativen*

¹¹ Federal Anayasa mahkemesi 3 Temmuz 2008 tarihinde ki bir önceki kararında 2005 seçimlerini bu yanlışlığa binaen geçersiz saymak ve Federal Parlamentoyu feshetmek yerine, 2011 yılına kadar yasamadan yeni bir düzenlemenin yapılmasını ister.

Stimmgewichts) ortadan kaldıran ve ciddi bir reform niteliği taşıyan yeni seçim yasası ile sandalye dağıtımını yeniden düzenlenir.¹²

Yukarıda ifade edildiği gibi; bir siyasi parti bir eyalette aldığı ikinci oy oranının sonuçlarına bağlı olarak parlamentoya göndermesi gereken milletvekili sayısından fazla üyeyi seçtirmişse bu üyeler, o siyasi parti için fazlalık milletvekilidir (*Überhangmandate*). Federal seçimlerde Alman seçmen birincioyu ile ikincioyunu, artan bir şekilde iki ayrı siyasi partiye vermeyi tercih edebilmektedir. 2009 seçimleriyle oluşan 17. Parlamento (*Bundestag*) yasanın öngördüğü 598 milletvekili yerine fazlalık milletvekilleri ile 622 milletvekiline ulaşmıştır. Yani Federal Parlamentoda 24 fazlalık milletvekili daha yer bulmuştur. Bu durum 1949 tarihinden beri siyasi partiler için çoğu zaman eksi/artı üye (*negatives Stimmgewicht*) anlamına gelmektedir. Bir başka anlatımla, bir siyasi parti aldığı ikinci oyları orantısında Federal Parlamentoda temsil edilmemektedir (Deutscher Bundestag, 2013).¹³

Yeni yasaya göre, bir siyasi parti kazandığı “fazlalık milletvekillikleri”yle, seçimlerde aldığı ikincioyların oranından daha fazla milletvekili ile parlamentoda temsil edilememektedir. Kazanılan fazlalık milletvekilliği sandalyeleri, alınan ikincioylar nispeti dikkate alınarak denge milletvekilliği (*Ausgleichsmandate*) adıyla partiler arasında bölüşülür. Böylece anayasanın öngördüğü seçimlerde eşitlik ve fırsat eşitliği ve partilerin aldıkları ikincioy oranında parlamentoda temsil edilme koşulu yerine getirilmiş olur (Korte, Karl-Rudolf, 2009) (2 BvE 9/11).¹⁴ Yeni yasa böylece, fazlalık milletvekilliğinin sebep olduğu artık oy etkisini (*negatives Stimmgewicht*) tamamen ortadan kaldırmıştır. Fazlalık milletvekillilerinin (*Überhangmandate*) anayasaya uygun olarak yeni seçim yasasıyla siyasi partiler arasında oy oranlarına göre denkleştirilmesiyle seçmen oyunun orantılı bir şekilde parlamentoya yansması sağlanmıştır. Ancak bu sistem ile partilerin fazlalık milletvekillilerinin partilerin ikincioyları oranında birebir parlamentoya yansıtılması oldukça karmaşık birkaç aşamalı bir seçim sistemini de beraberinde getirmiştir (von Beyme, 2010, s. 94).

2.3. Federal Anayasa Mahkemesinin Kararının Ardından Mevcut Seçim Yasasına Göre Alman Seçim Sistemi

03 Mayıs 2013 tarihinde Alman Federal Seçim Yasası 22. defa yeniden düzenlenmiştir. Yasa, 6. maddesi çerçevesinde federal sandalye dağıtımında yeni bir hesaplama şeklini öngörmüştür (Juris, 2016, Mad. 6). Yasa temelde kişiselleştirilmiş nispi temsil sistemini muhafaza ederek seçim çevrelerinde birinci oy ile kişiye oy vermeyi, ikinci oy ile orantıya bağlı seçim sistemini temel alan parti listelerine oy verme biçimini harmanlamış bir seçim sistemini tercih etmiştir. Yasada esas itibarıyla geliştirilen yenilik, oyların sandalyeye dönüştürülmesi konusunda olmuştur. Buna göre, sandalye dağıtımını dört aşamada hesaplanmaktadır. Bu dört aşamalı hesapların

¹² *Die Linke* partisinin aynı konuyla alakalı verdiği yasa teklifi diğer dört partinin oylarıyla reddedilmiştir.

¹³ Seçim dönemlerine göre fazlalık milletvekilleri: 1949 2; 1953 3; 19573; 1961 5; 1980 1; 1983 2; 1987 1; 1990 6; 199416; 1998 13; 2002 5; 200516; 200924; 2013 seçimlerinde 4 fazlalık ve 29 denkleştirme milletvekili parlamentoya seçilmiştir. 1965, 1969, 1972, ve 1976 seçimlerinde fazlalık milletvekili seçilmemiştir.

¹⁴ Federal Anayasa Mahkemesinin 25. Temmuz 2012 tarihli kararı. 2 BvE 9/11. Ayrıca konu ile alakalı olarak daha önce alınan kararlar için bakınız. - 2 BvF 3/11 -; - 2 BvR 2670/11 -; - 2 BvE 9/11-.

tümü 2009 yılından beri Federasyon seçim çevresinde uygulamada olan Sainte- Laguë/ Schepers usulüne göre yapılmaktadır. Ancak bu usul, klasik Saint League usulünde kullanılan hesaplama yönteminden farklıdır. Ancak aynı sonuçları vermektedir. Bu noktada önce adı geçen bu usulün açıklanması gerekmektedir.

Sainte- Laguë/ Schepers Seçim Usulü: 1980 yılında Alman fizikçi Hans Schepers, oyların dağıtımında küçük partilerin dezavantajlı durumunu bertaraf etmek için bu sistemi geliştirir. Schepers, klasik Sainte–Laguë sisteminin ulaştığı sonuçlara, bir başka hesaplama sistemiyle ulaşır. 1980 yılından sonra federal komisyonlara partilerin verdiği milletvekili sayısını belirlemede kullanılan bu sistem, 2009 yılından sonra da federal seçim sisteminde de kullanılmaya başlanır. Buna göre standart yuvarlamalı bir bölene ikincioy orantısına göre sandalyeler partilere tahsis edilir. 2013 tarihli Seçim Yasası'nın 6. maddesi, Sainte–Laguë/ Schepers seçim sistemini tercih etmiştir (Juris, 2016, Mad. 6/2). Bu noktada 8 milletvekili çıkacak olan ve üç partinin yarıştığı bir seçim çevresinde 17.500 geçerli oyun kullanıldığı varsayılarak örnek bir hesaplama aşağıda olduğu şekilde yapılır (Bundeswahlleiter, 2010).

1. ADIM: $17\ 500 : 8 = 2187,5 =$ Geçici bölen

Siyasi Parti	Hesaplama	Standart yuvarlama sonucu tespit edilen sandalye sayısı
Siyasi Parti A	$10\ 000 : 2187,5 = 4,57$	5
Siyasi Parti B	$6\ 000 : 2187,5 = 2,74$	3
Siyasi Parti C	$1\ 500 : 2187,5 = 0,69$	1

Çizelge 8: I. Adım Sonucu 8 Sandalyenin Dağıtımı

Zuteilung von 8 Sitzen nach I. Schritt, (Bundeswahlleiter, 2010)

Burada 8 olması gereken sandalye sayısının 9 olarak hesaplandığı görülmektedir. Virgül sonrasında kalan artık oyların sandalyelere nasıl dönüşeceği ikinci adımda hesaplanır. Sistem bu hesaplama şekliyle Hare/Niemeyer sisteminin neden olduğu paradoksal sorunu (Nohlen, Dieter, 2014, s. 130) aşmaktadır. Ulaşılması gereken sandalye sayısı bulunana kadar bölen (*Divisor*) yükseltilir (Bundeswahlleiter, 2010). Hesaplama, bölenin 2.300 rakamına yükseltılarak yapıldığında istenilen sonuca ulaşılacaktır (bkz. Çizelge 9).

2. ADIM: Milletveklliği sayısı 9 rakamına çıktığından yani 1 milletvekilliği fazla hesap edildiğinden, 2187.5 bölgeni yukarı doğru yükseltmek gerekmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi bölen, 2.300 sayısına yükseltildiğinde hem istenilen milletvekli sayısına ulaşılacak hem de virgül sonrası küsurat bölünebilecek en aşağı seviyeye çekilerek seçmen oyları en iyi şekilde değerlendirilmiş olacaktır (Çizelge 9) .

Siyasi Parti	Hesaplama	Standart yuvarlama sonucu tespit edilen sandalye sayısı
Siyasi Parti A	$10\ 000 : 2\ 300 = 4,35$	4
Siyasi Parti B	$6\ 000 : 2\ 300 = 2,61$	3
Siyasi Parti C	$1\ 500 : 2\ 300 = 0,65$	1

Çizelge 9: İkinci Adım Sonucu 8 Sandalyenin Dağıtımı/ Zuteilung von 8 Sitzen nach II. Schritt (Bundeswahlleiter, 2010)

Görüldüğü üzere mevcut Alman seçim sistemindeki hesaplama usulü, klasik Saint Laguë usulü olmamakla birlikte, bu hesaplama sistemi daha detaylı sonuçlar vermektedir. Şimdi bu usul kullanılarak oluşturulan yeni sistemin her aşamasının kısaca örnekleriyle açıklanması gerekir.

Sandalye Tahsisinin Aşamaları:

1. AŞAMA: Bu aşamda her şeyden önce eyaletin nüfuslarının tespit edilmesi gerekir. Zira her sandalye için aşağı yukarı aynı sayıda nüfus öngörülmektedir. Sonuç olarak 598 milletvekili bu belirlenen nüfusa taksim edilecektir. Nihayetinde eyalete tahsis edilecek sandalye sayısını, o eyaletin Alman nüfusu belirleyecektir. Nüfus, belirlenen bir bölene bölünce eyaletlerinin tümünün milletvekili sayısı olan 598'i vermesi gerekmektedir (Bundeswahlleiter, 2013). Bu ilk aşama hesaplamayla aşağıdaki çizelgedeki verilere ulaşılır. Buna göre, başlangıç bölene 124.050 olarak tesbit edilir. **Başlangıç bölenin hesaplanması için:**

EYALETLER	NÜFUS	BÖLEN	EYALETİN ÇIKARACAĞI MİLLETVEKİLİ SAYISI	
			Yuvarlamadan	Yuvarlanmış
Schleswig-Holstein	2 686 085		21,65	22
Mecklenburg-Vorpommern	1 585 032		12,78	13
Hamburg	1 559 655		12,57	13
Aşağı Saksonya	7 354 892		59,29	59
Bremen	575 805		4,64	5
Brandenburg	2 418 267		19,49	19
Saksonya-Anhalt	2 247 673		18,12	18
Berlin	3 025 288		24,39	24
Kuzey Ren-Westfalya	15 895 182	124.050	128,14	128
Saksonya	4 005 278		32,29	32
Hessen	5 388 350		43,44	43
Thüringen	2 154 202		17,37	17
Rheinland-Pfalz	3 672 888		29,61	30
Bavyera	11 353 264		91,52	92
Baden-Württemberg	9 482 902		76,44	76
Saarland	919 402		7,41	7
Federal Almanya Cumhuriyeti	74.324.165			598

Çizelge 10: Eyaletlerin Çıkaracağı Milletvekili Sayıları/

Mandatskontingente der Länder bei der Bundestagswahl 2013 (Divisor: 124.050) (Schröder, Valentin, 2013)

Alman Nüfusu

$74.324.165:598_{\text{milletvekili}}=124.287.901$. Aşağıdaki eyalet milletvekillikleri sayısı ve parlamento tam sayısı olan 598 sayısı bulunana kadar, Saint Laguë/ Schepers usulüne göre rakam eksiltilecek ya da artırılarak bölene tespit edilir. Burada bulunan rakam 124 050'dir. Aşağıda örnek alınan Thüringen Eyaleti nüfusu **2.154.202(Nüfus): 124.050(Bölen)= 17,37(Milletvekili Sayısı)**. Sayı yuvarlanınca Thüringen eyaletinin milletvekili sayısı olan 17 bulunmuş olur. Bu hesaplama diğer eyaletlere de tatbik edililerek Federasyon milletvekili sayısı olan 598 milletvekilliği eyaletlere bölüştürülmüş olur (Schröder, Valentin, 2013; Bundeswahlleiter, 2013). Buna göre, son seçim olan 2013 seçimlerinde Alman Parlamentosunda hangi eyaletin kaç milletvekiline sahip olduğu aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir.

2. AŞAMA: Bu aşamada partilerin, sözkonusu eyalette aldığı ikinci oy oranı dikkate alınarak sandalyelerin parti listelerine dağıtımı yapılır. Sonuç itibarıyla yukarıda eyaletler için belirlenen sandalye sayısı ölçü olarak alınacaktır. Sandalye sayısını tesbit etmek için öncelikle eyaletin tüm ikinci oyları uygun bir bölene bölünür. Bölün, yine Laguë/ Schepers usulüne göre, her eyalete özel bir bölün tesbit etmek kaydıyla, 1. Aşamada tespit edilen sandalye sayısı baz alınarak hesaplanır.

1. Aşama sonucuna göre Thüringen Eyaleti 17 sandalyeye sahiptir. Thüringen Eyaleti'nde kullanılan geçerli oyların aynı eyaletten çıkacak toplam milletvekili sayısına bölünmesi neticesinde elde edilen sayı eyaletin ilk bölünüdür (*Divisor*). Bu durumda Thüringen Eyaleti'nin ilk bölünü: $1.025.123 : 17 = 60.301$ 'dir. Laguë/ Schepers usulüne göre bulunan bölün 60.000 'dir. Hristiyan Demokrat Partisinin, 2013 seçimleri sonucuna göre (bkz. Çizelge: 11) ikinci oy miktarı 477.283 'tür. Buna göre: $477.283 : 60.000 = 7,95$. Bu sayı yukarı yuvarlanması gerektiğinden CDU'nun burada ki milletvekili sayısı 8 olarak belirlenir. Diğer partilerin sandalye sayısını bu örnek çerçevesinde hesaplamak gerekirse:

İlk bölün: $1.025.123 : 17 = 60.301$

SİYASİ PARTİ	ALDIĞI İKİNCİ OY	BÖLÜN	SANDALYE SAYISI	
			Yuvarlanmamış	Yuvarlanmış
Hristiyan Demokrat Partisi CDU	477.283	:60.000 =	7,95	8
DIE LINKE	288.615		4,81	5
Sosyal Demokrat Parti SPD	198.714		3,31	3
Yeşiller DIE GRÜNEN	60.511		1,01	1
THÜRİNGEN	1.025.123			17

Çizelge 11: Thüringen Eyaletinin 2013 Federal Seçim Sonuçları/
Bundestagswahlergebnisse von 2013 in Thüringen (Bundeswahlleiter, 2013)

1. ve 2. aşamalar sonunda ikinci oy oranları vasıtasıyla tespit edilmiş sandalye sayıları ve seçim çevrelerinden doğrudan seçilmiş milletvekillerinin sayısı toplanır. Her siyasi parti için Federasyon bölgesinde bir asgari sandalye sayısı belirlenir. Yani yukarıdaki şekilde yapılan hesaplamalarla, 16 eyalette sandalye dağıtımı her parti ve eyalet için sonuçlandırılır. Sonra her parti için 16 eyaletin toplamı alınır. Çıkan rakamsal değer, partilerin Federasyon bölgesindeki asgari sandalye sayısını verir. Bu rakamsal değer, yani partilerin asgari sandalye sayısı sabit bir değer hâline gelir.

Aynı şekilde Thüringen seçim çevresi örnek olarak alınmaya devam edilirse Thüringen'de CDU 8 milletvekilliği kazanmıştır. Ancak 2013 seçim sonuçlarına göre, aynı partinin 9 dar seçim çevresinden 9 milletvekilliğini doğrudan kazandığı görülmektedir. Yasa gereği Federasyon seçim bölgesinde asgari sandalye tespiti yapılırken en yüksek sayı baz alınacağından CDU'nun kazandığı 9 milletvekilliği dikkate alınacaktır. Daha önceki seçim sistemleri yürürlükte olsaydı, hesaplama burada bitmiş olacaktı ve CDU'nun sistem gereği 1 fazlalık milletvekili olacaktı. Yani 9 doğrudan seçilmiş milletvekili, partinin listedeki ilk 8 yerini alacak ve geri kalan 1 milletvekili de fazlalık milletvekili olarak Federal Parlamenta doğrudan gidecektir. Ancak yeni seçim kanunu, fazlalık milletvekilliklerinin denkleştirilmesini öngörmektedir. Dolayısıyla bundan sonraki aşamada bahsi geçen fazlalık milletvekillikleri (*Überhangmandate*) yukarıda bahsedilen asgari sandalyelere ilave edilecektir.

Bu hesaplamalar sonucu olarak yani fazlalık milletvekillikleri ve Federasyon seçim bölgesinden kazanılan milletvekillikleri toplanarak CDU'nun asgari sandalye sayısı tespit edilir. Bu durumda CDU'nun asgari sandalye sayısı (*Mindestsitzahl*) 242 olarak bulunur. CDU'nun sandalye sayısı, son aşamada sandalye tahsisatı bitirildikten

sonra bu sayının altında olmamalıdır. Diğer partilerin sandalye sayısının tespiti de bu minval üzere yapılır. 2013 seçim sonuçlarına göre, tüm partilerin asgari sandalye sayılarının toplamı fazlalık milletvekilleri ile birlikte 602'dir. Bundan sonra 3. aşama devreye girmektedir.

3. AŞAMA: Bu aşamada partilerin aldıkları ikincioy oranlarına göre sandalyelerin Federal Parlamentoda dağıtımı söz konusudur. Burada dikkat edilmesi gereken husus, her partinin sandalyeler için hemen hemen aynı sayıda oya sahip olması gerektiğidir. Partilerin sahip olması gereken asgari sandalye sayısı belirlendi. Ancak hangi partinin ne kadar sandalye sahibi olduğu henüz bilinmemektedir.

Tespit edilen asgari sandalye sayısı olan 602 sandalye, Laguë/ Schepers usulüne göre dağıtılınca partilerin aldıkları oylar nispetinde sahip olması gereken sandalye sayısı tutturulamamaktadır. Bundan dolayı sandalye sayısı, siyasi partilerin aldıkları oy oranı çerçevesinde hem asgari sandalye sayısı bulunana kadar hem de oy oranı bulunana kadar yükseltilir. Bu sayı bu seçim sonuçlarına göre 631'dir. Uygun bölen ise Laguë/ Schepers usulüne göre, yapılan hesaplamalara göre 58.420 olarak tesbit edilmiştir. Sadece Bavyera Eyaletinde seçime giren Hristiyan Sosyal Birliği Partisinin (CSU), aldığı ikinci oy 3.243.569: 58 420= 55,52'dir. Sonuç yukarı yuvarlanması gerektiğinden, CSU'nun milletvekili sayısı 56'dır. Bu sayı onun için ikinci aşamanın sonunda tesbit edilmiş asgari sandalye sayıdır. CDU'nun aldığı ikincioylar 14.921.877: 58.420= 255,42. Rakam, yuvarlanınca sonuç tam 255 milletvekilliğidir. Ancak bu sayı CDU için 2. Aşamanın sonunda hesaplanan asgari sandalye sayısından 13 sandalye daha fazladır. Sandalyeler CDU'nun aldığı ikincioylar orantısına uygun olarak hesabına düşen denkleştirme (*Ausgleichsmandate*) milletvekillikleridir. Hesaplamalar diğer partilere de uygulanırsa aşağıdaki çizelgede belirlenen değerlere ulaşılır.

SİYASİ PARTİ	PARTİLERİN ASGARİ SANDALYE SAYISI	İKİNCİ OYLARI	BÖLEN	SANDALYE SAYISI		FAZLALIK MİLLETVE KİLLERİ
				Yuvarlanmamış	Yuvarlanmış	
Hristiyan Demokrat Partisi CDU	242	14.921.877	:58 420=	255,42	255	13
Sosyal Demokrat Parti SPD	183	11.252.215		192,61	193	10
Solcular DIE LINKE	60	3.755.699		64,29	64	4
Yeşiller DIE GRÜNEN	61	3.694.057		63,23	63	2
CSU	56	3.243.569		55,52	56	-
TOPLAM	602	36.867.417			631	29

Çizelge 12: Partilerin Kazandıkları Sandalye ve Fazlalık Milletvekillikleri/

Sitzkontingente und Ausgleichsmandate der Parteien

https://www.bundeswahlleiter.de/de/aktuelle_mitteilungen/downloads/20131009_Erl_Sitzuteilung.pdf

4. AŞAMA: Bu son aşamada denkleştirme neticesinde partilerin elde ettikleri sandalyelerin partilerin eyalet listelerine dağıtılması söz konusudur. Burada yine temel ölçek partilerin ikincioylardır. Burada başat koşul, partilerin ilgili eyaletin seçim çevrelerinden kazandıkları sandalye sayısının birebir tuturulmasıdır.

Federal Parlamentoda partilere düşen sandalye sayısı tanımlandıktan sonra, sandalyelerin eyalet listelerine dağıtımını hesaplamaların son aşamasıdır. Bu aşamada partilerin aldıkları ikincioyların oranı dikkate alınarak uygun bir bölen tesbit edilir. Bölen tesbit etmek için her bir partinin seçim çevresinden aldığı ikincioylar, kazandığı sandalye sayısına bölünerek ilk bölen bulunur. Yani 2013 seçim sonuçlarına göre, CDU'nun Thüringen'de aldığı ikinci oylar, $477.283 : 8 = 59.660$ ilk bölendir. Buna karşın CDU'nun Thüringen Eyaletinde çoğunluk sistemiyle doğrudan elde ettiği milletvekili sayısının 9 olduğu ve bu sebeple bir fazla milletvekili çıkaracağı unutulmamalıdır.

Partinin ve seçim çevresinin sandalye sayısı tam olarak tuturulana kadar, bölen eksiltilip ya da artırılarak sonuca varılır. Hesaplamalara göre, CDU'nun böleni 59.500'dür. Bu böleni tüm eyaletlere uygularsak CDU örneğinden hareketle diğer partilerin sandalye dağıtımı yapılmış olacaktır.

CDU'nun ilk böleni, aldığı ikincioyların tümünün toplamı olan $14.921.877 : 255 = 58.517$ olarak tesbit edilir (Çizelge 13).

EYALETLER	İKİNCİOYLAR	BÖLEN	CDU'NUN 2013 SEÇİMLERİNDE ÇIKARDIĞI MİLLETVEKİLİ SAYISI		
			Yuvarlanmış Rakam	Seçim Bölgesi Sandalyeleri	En Yüksek Sayı
Schleswig-Holstein	638.756		11	9	11
Mecklenburg-Vorpommern	369.048		6	6	6
Hamburg	285.927		5	1	5
Aşağı Saksonya	1.825.592		31	17	31
Bremen	96.459		2	-	2
Brandenburg	482.601		8	9	9
Saksonya-Anhalt	485.781		8	9	9
Berlin	508.643	:59.500=	9	5	9
Kuzey Ren-Westifalya	3.776.563		63	37	63
Saksonya	994.601		17	16	17
Hessen	1.232.994		21	17	21
Thüringen	477.283		8	9	9
Rheinland-Pfalz	958.655		16	14	16
Bavyera	----		--	--	--
Baden-Württemberg	2.576.606		43	38	43
Saarland	212.368		4	4	4
Toplam	14.921.877			191	255

Çizelge 13: CDU'nun 2013 Federal Seçimlerinde Aldığı Sonuçlar/

Wahlergebnisse für CDU bei der Bundestagswahl 2013 (Bundeswahlleiter, 2013)

Denge milletvekilliklerinin partiler arasında dağıtımında var olan ikincioy oranının korunması temel koşuldur. Federal düzeyde milletvekilliklerinin denkleştirilmesinde partilerin ikincioy oranının parlamentoya tam olarak yansımaya kadar parlamentonun sandalye sayısı artırılır. En sonunda ilave edilen milletvekilliği sayısı kadar üye siyasi partilerin eyalet listelerine dağıtılır.

Bir örnekle durumu açıklamak gerekirse ikinci oylarıyla A partisi 100, B partisi 50 milletvekilliği kazanmış olsun. Ayrıca A partisinden 10 fazlalık milletvekili de Federal Parlamente'ya girmeye hak kazansın. İki siyasi parti arasındaki siyasal dengenin korunması koşulunu da dikkate alarak parlamentonun sandalye sayısı yükseltilir. Buna göre, A partisinin sandalye sayısı 110, B partisinin 55 olacaktır. Bu durum, gelecek seçimlerde parlamentonun sandalye sayısının yukarıya doğru daha fazla yükselmesine neden olacaktır. Ancak bu yeni sistem çerçevesinde siyasi partilerin parlamentoda aldıkları ikinci oylar nispetinde temsil edilmeleri anaysal bir gereklilik olarak sağlanmıştır. Fazlalık milletvekilliği üzerinden partilerin parlamentoda kazanmış oldukları siyasal üstünlük bu sayede bertaraf edilmiş olmaktadır (Seils, Christoph, 2013).

Yukarıda belirtildiği gibi önce parlamentonun üye tam sayısı olan 598 sandalyesinin, eyaletlerde aldıkları ikinci oy oranında partilere tahsis edilmesi gerekmektedir. Bundan sonra eğer bir seçim bölgesinden doğrudan seçilmeyi başaran fazlalık milletvekili varsa bu üyeler birinci dağıtıma tabi tutularak Federal Parlamente'nun tamsayısına fazlalık milletvekili olarak o siyasi partinin aldığı oy oranı eşitlenene kadar ilave edilir. Son merhalede ise milletvekilleri, denkleştirme sistemi (*Ausgleichsmechanismus*) ile ikinci sayıma tabi tutularak partilerin eyalet listelerine tahsis edilir.

Yeni seçim yasasının getirdiği bir başka önemli yenilik de herhangi bir şekilde Federal Parlamente'dan ölüm, istifa vs. gibi nedenlerden ayrılan milletvekili yerine, milletvekilinin geldiği partinin eyalet listesinden, sırada olan milletvekili tarafından doldurulması hususudur (Juris, 2016, Mad. 48). Önceki düzenlemelerde milletvekilinin sandalyesi doldurulamıyordu. Böylece her seçim periyodunda Federal Parlamente'nun sayısı bir seçim dönemi için sabitlenmiş olmaktadır.

Sonuç

Federal Almanya Cumhuriyeti, 1949 yılından beri seçim yasalarında tam olarak 22 defa değişiklik yapmıştır. Son olarak yasa, muhalefetin başvurusu üzerine 03 Temmuz 2008'de ve 25 Temmuz 2012 tarihlerinde, Federal Anayasa Mahkemesi tarafından anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle iptal edilmiştir. Anayasa Mahkemesinin 2008 yılında verdiği ilk iptal kararının akabinde iktidarda olan Birlik Partilerinin muhalefeti dikkate almadan 2011 yılında yapmış oldukları seçim yasası, muhalefet tarafından yeniden mahkemeye taşınmış, Federal Anayasa Mahkemesi tarafından yeniden iptal edilmiştir. Ayrıca Anayasa Mahkemesi kararında, 18. parlamentonun (*Bundestag*) belirleneceği 2013 yılının son çeyreğinde yapılacak seçimlere kadar parlamentonun bu yasal boşluğu doldurmasını ayrıca ister. Bunun üzerine iktidar, muhalefetle iş birliği yaparak yeni seçim yasasını 2013 seçimlerine yetiştirir.

Anayasa Mahkemesinin yukarıda bahsi geçen kararından sonra Federal Almanya Parlamentosu, diğer birçok toplumsal ve siyasal konularda olduğu gibi, başka bir alternatif seçim sistemi tercihi yapmak yerine, geleneksel Almanya federal sistemine de uygun düşen kendine özel seçim sistemini, Anayasa'ya uygun düşecek şekilde yeniden düzenlemeyi tercih eder. Parlamento, iki oylu bir sistem yerine tek oylu bir sistemi ayrıca fazlalık milletvekilliği sistemini radikal bir karar olarak kaldırma kararı alabilir veya önemli bir çoğunluğun oyunu almadan fazlalık milletvekili seçilemeyeceğini karar altına alabilirdi.

Anayasa Mahkemesinin son kararından sonra, Fransız veya İngiliz seçim sistemlerinden birinin örnek alınabileceği çoğunluk sistemi temelli bir başka sistemin uygulanabileceği birçok siyasal ve bilimsel çevre

tarafından tartışılır. Ancak küçük siyasal grup ve partilerin aleyhine olacak bir sistemin topluma kabul ettirilmesi de bir başka sorun olarak ortaya çıkacağı muhakkaktır. Bu sebeple Parlamento, yürürlüğe konacak yeni bir çoğunluk sistemi, geleneksel demokratik seçim kültürüyle köprülerin atılması anlamına geleceğinden, yerleşik sistemi geliştirmenin daha doğru olacağı kanısına varmıştır.

Yasa, geleneksel fazlalık milletvekilliğini yine muhafaza ederek siyasi partilerin eyaletlerde aldığı ikincioy oranı temel alınarak partiler arasında denkleştirmeyi öngörmüştür. Bu şekilde ikincioyların Federal Parlamentaoya yansması birebir sağlanmış ve bu husus konusunda Anayasa Mahkemesinin yapmış olduğu anayasaya aykırılık tespiti de bertaraf edilmiştir.

Yasada reform denebilecek düzenlemelerle seçmen oylarının taktiksel bölünmesi¹⁵ (*Stimmensplitting*) engellenerek siyasi partilerin sağladığı orantısız kazanımların önüne set çekilmiştir. Zira Federal Parlamentaoda sandalye sayısını belirlemede, partilerin sadece aldıkları ikincioy oranları esas kabul edilmektedir. Birincioylar sadece yöre milletvekillerinden hangisinin parlamentaoya gideceğini belirlemede, parlamento aritmetiğini etkilememektedir. Ancak birincioyların neden olabileceği oy bölünmesiyle fazlalık milletvekillerinin (*Überhangmandate*) daha çok olacağı ihtimali ve bunların yeni yasa çerçevesinde denge milletvekilliğine (*Ausgleichsmandate*) dönüştürülmesi sonucu Federal Parlamentaoda sandalye sayısının artacağı düşünülmektedir.

Bu nedenle Alman seçim sistemi, genel olarak, seçime katılan parti veya bağımsız adayların aldıkları oy ile elde ettikleri siyasal güçleri oranında parlamentaoda temsil edilmelerine olanak sağlayacak adalet ilkesine dayalı bir hesaplama sistemini tercih etmiştir. Federal Almanya'nın federal devlet sistemine de uygun düşen sandalyelerin siyasi partiler arasında dağıtımında tercih edilen sistem, adalet ilkesi ve yönetimde istikrar ilkelerinden birini tercih etmek yerine, nispi temsil sistemine dayalı bir sistemin uygulamasını yani bir sentez üzerinde karar kılmıştır.

¹⁵ 2012 yılından önceki seçimlerde siyasi partilerin fazlalık milletvekilliği kazanabilmek için geliştirdikleri taktiğe göre seçmen, birincioyunu kendi parti listesinden doğrudan seçilecek bir kişiye verirken, ikincioyunu yakın olduğu Hür Demokrat Partiye ya da Yeşiller partisi gibi küçük siyasi partiye vererek oyunu edeta hediye etmek suretiyle partisine bir seçim çevresinden bir fazlalık milletvekili kazandırabilmektedir.

Kaynakça

- DEGENHARDT, Christoph. (2012), *Staatsrecht I. Staatsorganisationsrecht*, C.F Müller, Heidelberg ve München.
- GÖZLER, Kemal (alıntılan). (2014), *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. (Laferrière, Julien, aktaran, 1947, s. 523), Ekin Yayınevi, Bursa.
- KORTE, Karl-Rudolf. (2013), *Wahlen in Deutschland*, Zeitbilder. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn.
- MEYER, Hans. (1973), *Wahlssystem und Verfassungsordnung: Bedeutung und Grenzen wahlsystematischer Gestaltung nach dem Grundgesetz*, Metzner, Frankfurt.
- NOHLEN, Dieter. (1986), *Wahlrecht und Parteiensystem*, Springer Fachmedien, Wiesbaden.
- NOHLEN, Dieter. (2014), *Wahlrecht und Parteiensystem: Zur Theorie und Empirie der Wahlsysteme*, 7. Baskı, Verlag Barbara Budrich, Opladen und Toronto.
- SARTORI, Giovanni. (1997), *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, (Çev.) Ergun ÖZBUDUN, Yetkin Yayınları, Ankara.
- VOGEL, Bernhard, NOHLEN, D. ve SCHULTZE, R.,-OLAF. (1971), *Wahlen in Deutschland. Theorie, Geschichte, Dokumente*, de Gruyter, Berlin.
- VON BEYME, Klaus. (2010), *Das politische System der Bundesrepublik Deutschland. Eine Einführung*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- BUNDESVERFASSUNGSGERICHT. (2012), Federal Anayasa Mahkemesinin 25 Temmuz 2012 Tarihli İptal Kararı, http://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2012/07/fs20120725_2bvf000311.html (Erişim: 23.02.2015).
- DEUTSCHER BUNDESTAG. (2012), Negatives Stimmgewicht und Überhangmandate, https://www.bundestag.de/blob/192528/ed466e40703aa0418bdeccd96785e9a4/negatives_stimmgewicht-data.pdf (Erişim: 24.02.2015).
- DEUTSCHER BUNDESTAG. (2012), Bundestag ermöglicht 18- bis 20-Jährigen zu wählen, http://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2012/39287766_kw23_kalender_wahlalter/208734 (Erişim: 21.02.2015).
- DEUTSCHER BUNDESTAG. (2013), Überhangmandate werden künftig nachbesetzt, http://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2013/47457246_kw43_ueberhangmandate/213846 (Erişim: 12.02.2015).
- DER BUNDESWAHLEITER. (2010), Einführung der Berechnungsmethode Sainte-Laguë/ Schepers für die Verteilung der Sitze bei Bundestags- und Europawahl, <http://www.xn--freiewhler-mkk-bib.de/Dateien/Wahlen/Europawahlen/Sitzzuteilungsverfahren.pdf> (Erişim: 15.02.2015).
- DER BUNDESWAHLEITER. (2010), Erläuterung des neuen Verfahrens der Umrechnung von Wählerstimmen in Bundestagssitze, https://www.bundeswahlleiter.de/dam/jcr/d9a0da9b-f5d1-4043-8452-bf72ed9e86b2/20131009_erl_sitzzuteilung.pdf (Erişim: 16.02.2015).
- DER BUNDESWAHLEITER.(2013) Wahlkreise, <http://www.bundeswahlleiter.de/de/glossar/texte/Wahlkreise.html> (Erişim: 12.02.2015).
- HUBER, E., R. (2002), Dokumente zur deutschen Verfassungsgeschichte. Reichgesetzblatt 1919, S. 1383. <http://www.verfassungen.de/de/de19-33/verf19.htm> (Erişim: 21.02.2015).
- JURIS. (2016) Bundesministerium der Justiz und Verbraucherschutz, https://www.gesetze-im-internet.de/bwahlg/_1.html (Erişim: 14.09.2015).
- FEHNDRICH, Martin; ZICHT, Wilko; CANTOW, Matthias. (2013), Wahlsystem der Bundestagswahl, Statistisches Bundesamt, <http://www.wahlrecht.de/bundestag/> (Erişim: 14.09.2015).
- FEHNDRICH, Martin. (2006), Reichstagswahlsystem, <http://www.wahlrecht.de/lexikon/weimar.html> (Erişim: 21.03.2015).

- KONRAD ADENAUER STIFTUNG. (2013), Geschichte der CDU, <http://www.kas.de/wf/de/71.8956/> (Erişim: 22.02.2015).
- KORTE, Karl-Rudolf. (2009), Das Bundeswahlrecht im Meinungsstreit: Überhangmandate und Grundmandatsklausel, <http://www.bpb.de/politik/wahlen/bundestagswahlen/62524/personalisierte-verhaeltniswahl> (Erişim: 14.09.2015).
- KORTE, Karl Rudolf. (2009), Personalisierte Verhältniswahl, <http://www.bpb.de/politik/wahlen/bundestagswahlen/62524/personalisierte-verhaeltniswahl> Erisim: 14.09.2015.
- LANDESZENTRALE FÜR POLITISCHE BILDUNG BADEN-WÜRTTEMBERG. (2013), Die Geschichte des Wahlrecht, <http://www.bundestagswahl-bw.de/geschichte-deswahlrechts.html> Erişim: 21.02.2015.
- LANDESZENTRALE FÜR POLITISCHE BILDUNG BADEN-WÜRTTEMBERG. (2013), Bundestagswahl am 22. September 2013, <http://www.bundestagswahl-bw.de/sitz-verteilungsverfahren.pdf> Erişim: 12.02.2015.
- LÜBBERT, Daniel. (2009), Deutsche Bundestag, Negatives Stimmgewichte und die Reform des Bundestags-Wahlrechts, <https://www.bundestag.de/blob/190518/f16d723fc637f4161196fe42d1a2bdc5/negativestimmgewichte-data.pdf> (Erişim: 18.09.2015).
- MIELKE, Nicolas. (2013), So funktioniert das deutsche Wahlsystem, Pflichtlektüre, Onlinemagazin für Studierende. <http://www.pflichtlektuere.com/18/09/2013/so-funktioniert-das-deutsche-wahlsystem/> (Erişim: 14.09.2015).
- ROBBE, Patrizia. (2012), Negatives Stimmgewicht und Überhangmandate, <https://www.bundestag.de/blob/192528/ed466e40703aa0418bdeccd96785e9a4/negativesstimmgewicht-data.pdf> (Erişim: 24.02.2015).
- SEILS, Christoph. (2013), Das neue Wahlrecht und die Krux mit den Überhangmandaten, Bundeszentrale für politische Bildung, <http://www.bpb.de/politik/wahlen/bundestagswahlen/163311/das-neue-wahlrecht?p=all> (Erişim: 01.02.2015).
- SCHRÖDER, Valentin (2013), Deutschland seit 1945 Bundestagswahlen Wahlsystem bei Bundestagswahlen, <http://www.wahlen-in-deutschland.de/bMandatszuteilung.htm> (Erişim: 21.02.2015).
- FEDERAL ALMANYA ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARI
Karar Nr.: 2 BvE 9/11; 2 BvF 3/1

What Type Of Constitution EU Needs? An Analysis of the Constitutionalization Problems Within The European Union

Nuri KORKMAZ*

Geliş Tarihi (Received): 16.12.2015 – Kabul Tarihi (Accepted): 23.11.2016

Abstract

This article examines constitutional activities within the European Union since its establishment as European Coal and Steel Community and different perspectives on how the EU would increase its legitimacy through a constitution. After the amendment of the old Constitutional Treaty of Rome with the Treaty of Lisbon, which entered into force on 1 December 2009, it seems that EU still needs more solid ground for a stable future from the aspect of judicial, economic and social challenges. Detailed analysis on the European Constitution is made by paying a special attention to the opinion of the representative of Critical Theory Jürgen Habermas and those who comment on his pro-constitutional attitude. Current debt crisis revealed the lack of closer cooperation regarding the economic policies and the lack of fiscal union among the EU members. EU is still having problems to adjust its system into parliamentary democracy with a failed attempt to create a single constitution for a divided Europe. The Treaty of Lisbon could be regarded as a transition document that would answer immediate needs. However, considering contemporary problems within the EU, it is still far from accomplishing the eventual target of the European Union.

Keywords: *European Constitution, European Integration, European Union, Critical Theory, Constitutionalization*

* Yrd. Doç. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, nuritahir@yahoo.com ya da nuri.korkmaz@btu.edu.tr

Avrupa Birliği'nin Nasıl Bir Anayasaya İhtiyacı Var? Avrupa Birliği'ndeki Anayasalaşma Sorunlarının Değerlendirilmesi

Öz

Bu çalışmanın konusu Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kuruluşunu takip eden süreç sonrası gerçekleştirilen Avrupa Anayasası çalışmalarınıdır. Avrupa bütünleşmesinin nihai hedefi olarak gösterilen Avrupa Anayasası'nın reddedilmesi ile yeni ve farklı bir sürece girilmiştir. Makale içerik itibariyle Avrupa Birliği kurumlarının meşruiyetlerini artırma amaçlarına yönelik olarak gerçekleştirdikleri reformları ve bunların siyasi yönlerini incelemektedir. Bu amaçla eleştirel kuramın temsilcilerinden Jürgen Habermas'ın ve kendisine karşıt görüşte olanların tartışmalarına yer verilerek Avrupa kurumlarının meşruiyet arayışları ve yapılacak olası bir anayasanın farklı yönlerine değinilmiştir. Avrupa Anayasası onaylanmamış olsa da onun yerine kabul edilen Lizbon Antlaşması geçici olarak kabul edilmiş bir uzlaşma metni olmuştur. Bu bağlamda Avrupa'daki ekonomik kriz sonrası oluşan hava ve kurumların faaliyetlerinin yeniden gözden geçirilmesi, yeni bir oluşumun gerekliliğini ortaya koymuştur. Anayasa'nın oluşturulmasında dikkat edilmesi gereken konular ve Avrupa'daki çok kültürlülüğe yanıt verebilecek bir metnin oluşabilmesi için izlenebilecek metod tartışılmıştır. Avrupa Birliği kurumlarında ve de özellikle Komisyon ve Konsey'in uygulamalarının akademisyenler tarafından eleştirilmesi yeni bir yapılanma sürecinin yolunu açmıştır.

***Anahtar kelimeler:** Avrupa Anayasası, Avrupa Bütünleşmesi, Avrupa Birliği, Eleştirel Kuram, Anayasalaşma*

Introduction

The word constitution finds its bases from the word *constituo*, which means creation in Latin language. Today countries' powers is stemming from their nation through which a constitution shows that the source of sovereignty is the nation. As every country has its own constitution, the main aim to do it is to restrict political authority and to enlarge the activity area of an individual. Being accepted as main norm, all other arrangements must be appropriate with the constitutional rules. Although superiority and binding characteristics of the constitutions have been accepted with the first two written examples (1787 US and 1791 French constitutions), the dependence of other rules to judgement according to the constitutional appropriateness have been accepted later (Yazıcı, 2005, p. 82).

Constitution is a reflector of historical and cultural characteristics of a nation and if we use the concept "European Constitution", it will cause some different understandings. One reason for this is the consciousness that there is a community behind this concept. Hence, as an organization created on the fact of diversity of cultures, the EU as its most important project,

tried to reflect its historical and cultural characteristics in to this constitution not only from its member states but all European countries. There was a similar attempt with the first Constitutional Treaty in Rome. However, its ratification process was blocked after the negative results of referenda in France and the Netherlands. The Lisbon Treaty was invented as the new “softer” form of the European Union; something that can be transition process to a federal structure in the future. Closer institutional cooperation was envisaged for the EU institutions in order to keep the EU 27 running. Creation of the European External Action Service was the positive outcome of the Treaty of Lisbon. The European Union has been accepted as an institution that protects European interests and contributes to the democratization of the Balkans, Caucasus and the so-called neighborhood. However, the recent economic crisis showed that the economic cooperation and institutionalization were neglected which eventually blocked the decision making process regarding the anti-crisis measures. Below there is detailed overview and a discussion on how did EU perform during the attempts to create new constitution for itself and which aspects were criticized academically by scholars, and especially by Habermas who did continuously underlined the necessity of a constitution.

1. The Existence of Constitutional State Mechanisms Within the European Union

The aim of the constitutional state is to limit state authorities by the rule of law, thus to protect individual’s freedom and safety against this political authority called ‘state’. Therefore, the freedom of individual and constitutional guarantees available to protect this freedom is key elements to help distinguish what constitutional state means. The area of constitutional liberties and guarantees offered to protect them are closely related matters with the constitutional state and its institutionalization. From the aspect of European Integration, the settlement and development of the constitutional state principle is a result of double dimension development process, consisting from horizontal and vertical components. The horizontal progress of this principle is the supranational development of the Union. Indeed, Union’s supranational law system has all common characteristics of a constitutional nation state in its structure. There is hierarchy among legal principles in this supranational order like national legal systems. Therefore, treaties, agreements and additional protocols are like the constitutional documents of the Union (Yazıcı, 2005, p. 99). In accordance with these norms, all internal state regulations must answer to the criteria in these treaties, corporate records and public acts. Furthermore, constitutions of member states must be appropriate to the EU community law. The Court of Justice of the European Communities acts as constitutional courts, checks appropriateness of

national legislations with EU regulations and analyses cases regarding the inactivity of community institutions.

2. The Establishment of the European Union and Formal Constitution

The use of term “constitution” within the European Integration dates back to the establishment of the European Coal and Steel Community (ECSC). In the creation process of the ECSC, there were arguments to accept the establishing treaty as constitutional but this approach was later abandoned. In 1951, as an attachment to the ECSC treaty, German Government presented a report to the *Bundestag*, indicating that ECSC is a “European Model in Constitutional Form” which is accepted as one of the first constitutional approaches to the European Integration (Oder, 2004, p. 226). This brings in mind the European Economic Community, which was created as supranational organization. It was possible to see the term “constitution” in resolutions and initiatives of the European Parliament. In 1990, “European Constitutional Draft about the European Parliament Elements Resolution” and “Decision about the Constitutional Basis of the EU” are the main documents of the European Parliament in which the term “constitution” was used directly (Oder, 2004, p. 227). Despite the official use of the concept “parliament”, EU Parliament’s legislative power was still limited. The Commission and Council implemented large part of the legislative content. In order to add a legitimacy value, the Parliament was asked to provide opinions about the resolutions which would be accepted by the Commission and Council. Both institutions were notified about the decisions taken as a result of a vote, nevertheless, they were not in binding character and received only as recommendations. Until 2003, the European Parliament constantly tried to increase its authority and transform itself into an entity like a nation-state parliament. This situation demonstrated indirectly the need of a parliament in the process of constitutionalization of the EU, perhaps an entity *per se* which would co-ordinate all these efforts.

The Convention on the Future of Europe became effective officially on 28 February 2002 and played an important role in the preparation process of the Constitutional Treaty of Rome. Within the framework of this convention, representatives from member and candidate countries shared their opinion on the future of the European Union. On 18 July 2003, the draft of the constitution was presented to the Presidency of the European Council in Rome. Working groups played the most important role in the preparation process of the constitutional worksheet. However, Giscard D’Estaing, identified their role as assistance to the Assembly and not the one that can replace its role (Oder, 2004, p. 234-235).

3. Critical Theory, European Union and Evaluating the European Constitution

Critical theory became the center of the discussions of a European Constitution due to Habermas and his theories on how Europe could evolve into democratic entity more different from a nation state and comprises of a multi-state structure. Challenges occur while defining proper standards for such document and its peculiarities whether it will resemble a traditional constitution or something else that could change the meaning of a constitution within the EU.

3.1. The Relevance of Critical Theory

Critical theory was formed in the frame of Frankfurt School's global paradigm and particularly on the bases of Jürgen Habermas' opinions (Bostanoğlu, 1999, p. 130). Critical theory's approach to the democracy has some parallel characteristics with other traditions of critical thoughts by focusing on liberal-democratic system from the aspect of its "participatory democratic" idea. Two important elements of this critique are "liberty" and "rationality". The things understood from the liberty are political participation and opportunity to affect the government in order to form the public happiness (Köker, 1998, p. 91-92). This brings in mind non-governmental organizations and pressure groups within the EU. The individual whose rights and responsibilities are defined by the European Constitution can influence the decision making process by moving within this limit. Making a certain determination in this area will end the competition among these groups while providing more coherent position on the role of certain actors.

Instead of the "society-policy" comprehension in which people compete within the government in order to maximize their interests, Critical Political Theory puts forward the "community" concept where people come together in order to agree. In their critics over the modern community, philosophers like Gadamer, Habermas, Arendt and Rorty use the concept "community" instead of the term "society" to express the words like liberty and political power, which they have partly idealized (Köker, 1998, p. 97-99). This implies that the initial community comes together through a will and the aim to achieve a common goal. The past conflicts and violent events that Europe has experienced led to a compromise and the formation of ECSC took place in 1951. Soon after the creation of ECSC the same will fostered further integration and turned into European Economic Community. Eventual experience of living together with other communities brought the concept of deeper integration, where the "Community" turned into "Union" with the Maastricht Treaty. Those Countries that created the European Economic Community, gave part of their authority to the EU that consequently became a supranational organization.

3.2. Citizenship and Rationality

The new public was formed by infusing the consciousness of “European Citizenship” to the citizens of the member states. The elections of the European Parliament and the right to vote in local elections of another member state became examples of the formation of a European community. Furthermore, by giving the right to work and make traineeship within the Union’s institutions, citizens, obtained information on different issues like administration, international organizations etc.

Beside the concept of liberty, Critical Political Theory’s participatory democratic thought is also supported with the term “rationality”. The meaning given to the rationality in critical theory is different than that in liberal-democratic theory: *to say somebody acts rationally or to say for a hypothesis that it is rational, means that this act or this hypothesis can be criticized or defended by concerned person or persons, which means that initial person or persons are able to “establish firmly” this hypothesis.* Rationality involves communication, because something would be rational only if it satisfies conditions to be understandable by a person (Köker, 1998, p. 99-100). Therefore, it is underlined that there shall not be any limits imposed on the thoughts of an individual. This kind of system and freedom can be ensured only in states that are governed with the democracy. Eventually, this implies that liberal-democratic system places the individual ahead of everything and makes institutional regulations for human rights to preserve this space. Because of this reason, EU is against every limitation regarding to human thought and expression freedom. With the adoption of the European Constitution for the first time, Human Rights will hold a place in a constitution.

Critical theory became defender of values such as rationality and enlightenment, which put forward the superiority of human subject and are under the continuous attack of post-modern and post-structuralist approaches. Habermas defends the opinion that problems caused by the modernism can be solved not by destructing the sense so with “less sense”, but with more sense. Because of the invalidity and degeneration, rationalist criteria can be valid only according to rationalist values (Bostanoğlu, 1999, p. 144).

Wittgenstein defends that the World is organized through language or linguistic systems. As there is not objectivity except the language, words and notions, do not represent their external world. Because of this reason, the language is the infrastructure of the social life (Bostanoğlu, 1999, p. 148). The EU with being aware of this fact, accepted 22 languages as official EU languages of its 27 member states and answers petitions from these languages. By thinking that a person can understand the community and environment first with his native

language, it would create an idea how important it is to get in touch with EU institutions in a native language.

4. Does EU Need a Constitution?

Dieter Grimm is one of the leading names in the area of German Public Law. In his article published in 1995 named as “Does EU Need a Constitution”, by associating governmental constitution and national constitution perceptions he has declared that EU’s establishing treaties are not capable to replace these both terms (Grimm, 1995, p. 282). While testing the existence of the constitution, Grimm uses criteria named “constitution with its whole meaning”. This definition is concentrated on a nation and indirectly to a government. By considering the creation and changing process of the establishing treaties, Grimm, highlights the opinion that *the European Union is a result of states’ decisions and not a result of peoples’ will: as long as people are seen as the source of constitution and political authority, establishing treaties will be insufficient to cover this (constitution)* (Grimm, 1995, p. 299; Oder, 2004, p. 192). Moreover, Grimm supported his opinion that values of the democratic constitutional state can be realized only within the national framework. His concerns mostly lie on the issue that constitutionalization of the EU will create institutions, which will be self-sufficient and distant from the local population in different parts of the EU, and the member states would not be able to affect the Union with their input and change the decisions for the benefit of their citizens. Therefore, Grimm is against a European Constitution and he ignores the fact that citizens of member countries can affect the EU’s administration via referenda and electing members of the European Parliament.

Unlike Grimm, Habermas supports actions for the creation of a formal constitution within the EU. Habermas is against a constitution under the concept of nation because this brings homogeneity in the foreground. However, appropriate to his “communication theory” he believes to the benefit of a constitution, which will be helpful for the creation of a European Public, therefore, constitution is necessary not to control the structure but to form something more diverse. According to him European identity is based on diversity of nations (union of nations) and not to homogeneity. Essential part of the process is creation of equal opportunities for citizens to express their opinion regarding the things that concern them directly (Habermas, 2001, p. 15). This opportunity can be assured in an environment based on liberal-political culture where interest groups, non-governmental organizations, citizen actions and political parties at EU level can create a public opinion based on common European values. European publicity becomes more important than the public establishments at national level through the

creation of a “communication network”. Habermas believes that a formal European Constitution will contribute to the creation of “European Publicity” by enhancing the communication between nations (Oder, 2004, p. 196). By referring to the statements above it can be underlined that, continuous interaction with the European legal standards up until now, constitutions of member states became European according to the establishing treaties and hence this gave them a constitutional status.

5. Habermas and the European Constitution

In the year of 2001 in his article named as “Why Europe Needs a Constitution”, Habermas, describes that EU’s need for a constitution because of some issues closely related with the Union itself. Moreover he estimates that, EU, by using the concept “United States of Europe” will turn into an organization more than a confederation and less than a federation where sovereign countries will give their certain sovereign rights to this formation (Habermas, 2001, p. 5). Since he objects a creation of an entity like a nation state that would be hostile to other ethnicities, his principles are constructed more on the multinational structure of the new formation. This can be explained with the fact that traditional nation-state formations tend to be less tolerant to other ethnic groups and therefore Europe’s new structure should comprise a union of all different nations in Europe. Eventually, small member states could be considered as minority compared to the big member states that have larger population and influence.

Habermas thinks that the main struggle is not to create new things, but it is hard to protect the great democratic and economic achievements, which European Union managed to reach in this context. Referring to the skeptical reactions from countries like England and France concerned German attitude on acceptance of the European constitution, Habermas, interrogates the possibility for EU whether it will turn to a federation which will have some characteristics of a nation-state (Habermas, 2001, p. 6).

According to Habermas, urgent political goals and the dilemmas of previous decisions would be the most important motivation to continue the European Constitution project. There is also connection with NATO’s dominant role in European security, which creates certain complexities for the implementation of EU’s common foreign and security policy. EU’s complex decision-making process creates difficulties to coordinate the European Common Foreign and Security Policy. Therefore, the struggle for a constitution is supported by those who would like to improve the European Common Foreign and Security Policy. Nevertheless, it is accepted that some encouraging steps are taken by the EU; Persson’s, Solana’s and Patten’s initiatives during the crisis between South and North Korea can be considered as significant

achievements of the EU initiative to act as mediator in international crises. This is the proof of EU's interest to turn into a global actor in the international politics (Habermas, 2001, p. 7). Apart from being constructive in certain international problems, it is necessary to indicate that the European institutions will not be seen as serious and strong institutions by the citizens until EU does not have a military dimension (Jesien, 2002, p. 19). Because political will must be supported by military power in order to enhance EU's activity in the international politics and to be engaged more with any conflict or crisis in its immediate neighborhood.

Furthermore, EU principles such as free movement of people, capital, goods and services, can be accepted as a success of the European type economic growth in the global era. Determination of common values is required in order to pass beyond the single market integration. The negative effects of the globalization process will be restricted in Europe thanks to the economic level attained (Habermas, 2001, p. 9). With the help of its wide economic background, "European State" can benefit from economies within its structure and this will add great advantages to this state in the global competition process (Habermas, 1999, p. 58). Although the recent debt crisis in Europe proved that even united Europe is not immune from economic problems, still its unity can increase the level of resistance gradually and would make it easier to recover.

Habermas believes that the constitution of Europe will enhance the joint activities of the European States regarding an issue by passing preliminary analyses over its content and potential effects. However, it is also obvious that in order to process with the further stages of the European integration process, institutional reforms should be made as soon as possible (Habermas, 2001, p. 12-13). Here comes the most important problem whether this reform will allow more democratic institutions or a different institutionalization that will be based on the efficiency of European bureaucracy. Amsterdam Treaty made some amendments on the Maastricht Treaty. These reforms helped to foster the work of European institutions and to deepen the European integration. Both German jurists Schulz and König think that, by giving formal role to the parliament, legislation reforms within the EU blocked the decision making process by extending its process (Rittberger, 2005, p. 5). The EU Commission's role is not seen as good factor in the European governance, because of this reason, some revisions to expand Parliament's role are on the way. Nevertheless, some member states would prefer to stay within the EU only as partly integrated rather than being part of an organization that has its power invoked directly into state legislation.

6. Reconsidering the Stage of Economic Integration and the Debt Crisis in Terms of Constitutional Efforts in Europe

Now it is widely accepted that even the Treaty of Lisbon is not enough to ensure the economic integration, stability and growth in the European Union and especially within the Eurozone. European Central Bank became the core of European Monetary Policy without fiscal union and had no preparation for unexpected crises. This situation brought the discussion, which European institutions failed to prevent the crisis, and did not take necessary measures. In the beginning, Europe's reactions to the financial crisis were mostly limited thinking that this might be only an American issue (Dabrowski, 2010, p. 42). However, the crisis proved more contagious for the Eurozone countries than it was expected. It became too late to save certain countries such as Greece and Portugal. Amidst new measures taken to combat the crisis, emerged the new discussion what went wrong with the European economic integration that was thought working well. Financial crisis turned into debt crisis within the European Union where the lack of a common fiscal policy has been widely criticized. The crisis revealed the systematic weakness of European financial institutions (Dabrowski, 2010, p. 43), where the European Central Bank was in the center of every policy that dealt with rescue management. The lack of consensus among member states on the level of economic coordination, progress towards economic union and differences in social policies show that these subjects are very sensitive for the future of constitutionalization efforts within the EU (Beneyto, 2008, p. 16).

Meanwhile, with the rejection of the Constitutional Treaty, it was clear that a federal structure was also turned down. This makes necessary to discuss the issue of taxation. EU does not have the power of federal state to collect taxes nor to impose such policy on the member states. Instead, the members of Eurozone have to obey certain rules and be subject of a fiscal discipline (McGiffen, 2005, p. 167). Almost every member state stresses the necessity to achieve a fiscal union, but none has the will to step back from its authority to determine the national fiscal policy.

It is obvious that there are big problems that continue to exist and a constitution will not be enough to solve them. A constitution may only help in the operation of democratic process. As long as treaties among member states continue to exist as a fact of this political organization, European Union or (European Federal State) will differ in every kind from national federal states and would not be able to duplicate their legitimacy systems (Habermas, 1999, p. 58). The same can be argued also for the economic and social policies. Both the Constitutional Treaty and the Treaty of Lisbon did not bring many changes in this area and reproduced present *Treaty*

content without changing the existing balance between “market friendly” and “worker friendly” provisions (Piris, 2006, p. 188).

Recently national governments kept some of their rights like economic, cultural and social policies while they have transferred their monetary control to the European Central Bank, which looks like a non-political organization. Therefore, they have transferred very important tool of control. As the monetary union has completed economic integration phase (without deepening it), this increases the need to unify basic public policies.

Democratic deficiency of European institutions and particularly this within the Commission, causes dissatisfaction in some small member states like Denmark and Ireland or in some countries like Norway and Switzerland that refuse to join the EU. In fact, recent economic crisis within the EU, once again, revealed the Commission as a powerful institution by allowing it to control the economic progress or the level of debt in member countries that are part of the single currency (Bauer, Backer, 2014, p. 221-222). Moreover, the Commission also obtained the right to coordinate national policies pertaining to economic progress and development. Eventually, the Council and the Commission turned into institutions that govern the economic policy while European Central Bank became a consulting organization. Since the crisis is not yet finished, there will be new discussions on how to redesign the European integration and see if there would be another attempt for a new constitution in the future. The creation of European Stability Mechanism (ESM) demonstrated how the Council managed to strengthen its authority by proving to become more efficient than other EU institutions. Since the Council was heavily criticized of being the center of *non-democratic regulations* in the EU, it can be argued that EU’s constitutionalization efforts will have to be organized after re-arranging the power of institutions such as Commission and Council.

Conclusion

Legitimacy crisis forced EU to prepare a new constitution and search a way to unify under a proper traditional constitution. Following the enlargement waves, problems with communication occurred between European institutions and the citizens, which brought the need to seek further integration. The most viable option was the formation of a constitution in its traditional form in order to connect the multi-national structure under single umbrella. Constitution has been perceived necessary in order to control this federative structure. Scholars widely commented on how to achieve solution in the process. Being one of the most prominent representatives of the Frankfurt School, Habermas, defends the formation of a constitution mainly because of the successful outcome of European project. However, he is not in favor of

a constitution that neglects multiple ethnicities, contrary, he defends the creation of a constitution that would promote the multi-national structure of the European Union. He is also defending European constitution due to the possibility that it would allow Europe to follow more decisive foreign policy in its neighborhood. Thus, Europe would become fully engaged actor in the international politics.

After the rejection of European Constitution, the Treaty of Lisbon, has been accepted as a transition document that will lead to the deepening of European integration. However, several aspects, which were neglected in both documents, now began to create problems for the European Union. Both the timing and the flow of recent economic crisis shows that there is need for “more Europe” than before in order to re-establish the unity of the continent with more functional institutions that are based on democratic division of power. Perhaps, this would also answer Habermas’ critics on European Governance.

Financial crisis and the sovereign debt issue showed the importance of unification of fiscal policies and how it is vital for the EU to keep its economy stable in order to sustain unity. The issue whether EU’s constitution will be identical to the one in nation-states or not will depend on the input of certain countries that would take the initiative in the EU for new legislation. Giving certain duties to the European Parliament and extending its power at the expense of the Commission and the Council, is naturally seen as a way to bring more legitimacy to the European legislation. The recent financial crisis demonstrated which aspects of the integration should be strengthened more in order to prevent further division among the member states.

The Treaty of Lisbon arose in the aftermath of the rejection of European Constitution by the French and Dutch voters. Nevertheless, it is clear that moving ahead from the current point would become only possible by adopting a new document, which would create more democratic institutions that reduce the legitimacy deficit in the decisions taken.

Current flow of refugees to Europe will be another issue that European leaders need to reconsider. Failing to divide refugees among EU members and refusal of some member states to accept refugees with certain background, shows that the problem might escalate seriously. It already created certain difficulties while several EU member states halted the implementation of Schengen Agreement by trying to block the movement of refugees. The problem which was perceived more as an external issue became totally European by now. Since old treaties fail to answer contemporary challenges, it can be perceived that their revision would become necessity soon.

The constant grievances that Europe continue to face, will pave the way for further modifications of EU treaties and institution's role. Economic crisis and the issue with refugees did not only challenge the efficiency of European institutions but also their limits to prove to which extent Europe is able to implement its values. Of course, a project such as European constitution needs to obtain the approval of all circles in order to become effective and legitimate. The time will show how it will be created if the European Union continue to exist.

References

Bauer, m. W., becker, s. (2014), "The Unexpected Winner of the Crisis: The European Commission's Strengthened Role in Economic Governance", *Journal of European Integration*, Vol. 36, No. 3, pp. 213-229.

Beneyto, j. M. (2008), "From Nice to the Constitutional Treaty: Eight Theses on the Future Constitutionalisation of Europe", (Ed.) Griller, Stefan and Ziller, Jacques, *The Lisbon Treaty: EU Constitutionalism Without a Constitutional Treaty?*, Springer-Verlag, Vienna, pp. 2-19.

Bostanoğlu, B. (1999), *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara.
Dabrowski, M. (2010), "The Global Financial Crisis: Lessons for European Integration", *Economic Systems*, Vol. 34, pp. 38-54.

Grimm, D. (1995), *Does Europe Need a Constitution?*, *European Law Review*, Vol. 1, No. 3, pp. 282-302.

Habermas, J. (2001), *Why Europe Needs a Constitution*, *New Left Review*, volume 11, pp. 5-26.

Habermas, J. (1999), *The European Nation-State and the Pressures of Globalization*, (Orjinal metin için bkz. *Blatter für deutsche und Internationale Politik*), pp: 425-436.

Jesien, L. (2002), "Does the European Union Need a Constitution?", (Ed.) Marek A. Cichaki, *Center for International Relations*, Warsaw.

Köker, L. (1998), *İki Farklı Siyaset, Vadi Yayınları*, Ankara.

Mcgiffen, S. P. (2005), *The European Union A Critical Guide*, Pluto Press, London.

Oder, B. E. (2004), *Avrupa Birliği'nde Anayasa ve Anayasacılık*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

Piris, J. C. (2006), *The Constitution for Europe: A Legal Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge.

Rittberger, b., schimmelfennig, F. (2005), *The Constitutionalization of the European Union*, Institute for Advanced Studies, Vienna.

Yazıcı, S. (2005), *Avrupa Birliği Süreci: "Ulus Devletten Ulusüstü Devlete Geçişte Hukuk Devletin Değişen İçeriği"*, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Vol. 54, No. 4 ss. 77-117.

Müşterilerin Sadakat Geliştirme Eğilimlerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Akıllı Telefon Kullanıcıları Üzerinde Bir Araştırma¹

Selma KALYONCUOĞLU*

Emel FAİZ**

Geliş Tarihi (Received): 09.03.2017 – Kabul Tarihi (Accepted): 29.03.2017

Öz

Pazarın büyüme hızı yavaşladığında veya pazardaki rekabet arttığında işletmeler için önemli olan şey, var olan müşteriye elde tutmaktır. Müşteriyi elde tutmak ise sadık müşterilere sahip olmanın ilk adımı olarak kabul edilmektedir. Müşteriyi sadık hale getirmenin yolu da hem işletmenin müşterileri için yapabileceği; müşterinin algıladığı değeri arttırmak veya müşterinin rakip işletmeye geçmesini engellemek amacıyla değiştirme bariyerleri oluşturmaktan geçebileceği gibi hem de müşterinin sahip olduğu demografik özelliklerine ve ürünün kullanımındaki tercihlerine göre gerçekleşebilmektedir. Bu bağlamda çalışmada, Türkiye’de akıllı telefon pazarındaki müşterinin algıladığı değer, değiştirme maliyeti, demografik verileri ve telefon kullanımına ilişkin özellikleri incelenerek kişinin akıllı telefon kullanımında sadakat geliştirme veya geliştirmeme eğilimi ortaya konmaya çalışılmıştır. Çevrimiçi anket yoluyla elde edilen geçerli toplam 877 veri analize tabi tutulmuştur. İki grubun ayırt edilmesine (sadakat geliştiren/geliştirmeyen) ilişkin amaç doğrultusunda verilerin analizinde Lojistik Regresyon Analizi tercih edilmiştir. Böylece sadakat geliştiren müşterilerin ayırt edici özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma bulguları neticesinde, algılanan değer ve değiştirme maliyetinin müşteri sadakati üzerindeki etkisi akıllı telefon pazarı için istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ayrıca demografik veriler açısından cinsiyetin ve telefon kullanımına ilişkin veriler açısından da müşterilerin tercih ettikleri akıllı telefon markasının müşteri sadakati üzerindeki etkisinin modele katkı açısından anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Algılanan Değer, Değiştirme Maliyeti, Müşteri Sadakati, Akıllı Telefon, Lojistik Regresyon Analizi

¹ Bu çalışma, 06-08 Ekim 2016 tarihlerinde Kütahya Dumlupınar Üniversitesi’nin ev sahipliğinde düzenlenen 21. Pazarlama Kongresi’nde sunulmuştur.

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, selmakalyoncu@gazi.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, emelgokmenoglu@duzce.edu.tr

Determining Factors Affecting Customers' Tendencies for Developing Loyalty: A Study on Smartphone Users

Abstract

When the market's growing rate slows down or competition increases in the market, it gets vital for businesses to keep their customers. It should be acknowledged that the first step to have loyal customers is to keep customers. There are many possible ways that businesses can do to turn customers into loyal ones such as increasing value perceived by customers or creating switching barriers in order to prevent customers from choosing rival businesses. In addition to these, demographic features of customers and their preferences in using the products can be alternative ways to turn them into loyal customers. Within this regard, this study aims to explain whether customers show tendency to develop loyalty or not when buying smartphones through analysing factors such as perceived value of customers in smartphone market in Turkey, switching cost, demographic data and characteristics of smartphone usage. A total of 877 data were collected through online questionnaire and analysed. Logistic regression analysis was adopted in order to differentiate two groups those who developed loyalty and those who didn't. In this way, distinctive properties of loyal customers were identified. Based on the findings of the study, effects of perceived value and switching cost on customer's loyalty were found statistically significant in terms of smartphone market. Furthermore, effects of gender as a demographic feature and smartphone brands preferred by customers as a phone usage feature on customers' loyalty were found to contribute greatly to the statistical model.

Keywords: *Perceived Value, Switching Cost, Customer Loyalty, Smartphone, Logistic Regression Analysis*

Giriş

Günümüzde artan şehirleşme, iletişim ve bilişim sektörlerindeki gelişmeler, teknoloji okur-yazar bireylerin sayısındaki artış ve genç nüfus dolayısıyla bireylerin cep telefonu kullanımını ciddi oranda artırmıştır. Cep telefonunun olmadığı zamanları hayal bile edemeyen bireyler için pazara sunulan akıllı telefonlar ise bireylerin hem gündelik hem de iş hayatlarını kolaylaştıracak birçok uygulama sunmaktadır. Her yıl telefon değiştiren hatta pazara yeni çıkan her modeli satın almak isteyen telefon tutkunlarının oluşturduğu akıllı telefon pazarı Türkiye'de yüksek bir hızla büyüme kat etmektedir. Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneği (TÜBİSAD)'nin 2015 yılı raporuna göre; Türkiye'de mobil abone kullanıcı sayısı 73,2 milyon iken, bunun 41,5

milyonu akıllı telefon kullanmaktadır (www.tubisad.org.tr/Tr/Library/Sayfalar/Reports.aspx). We Are Social adlı araştırma şirketinin yayınlamış olduğu detaylı bir rapora göre de Türkiye’de cep telefonuna sahip yetişkinlerin %56’sı akıllı telefon kullanmaktadır (www.wearesocial.com/uk/special-reports/digital-in-2016).

Cep telefonu teknolojisi ve yeni çıkan marka ve modeller genç nüfus kadar toplumun diğer kesimleri tarafından da takip edilmektedir (Şimşek & Noyan, 2009, s. 123). Bu durum akıllı telefon pazarında bulunan işletmeler için hem rekabetin artmasına neden olmakta hem de müşteriye elde tutma için stratejiler geliştirme olgusunu sürekli gündeme getirmektedir. Bu anlamda bakıldığında, bireyler hem yeni modelleri takip etmek hem de diğer markaların sunduğu olanakları kaçırmak istememektedir. Tüm bu olgular, söz konusu sektör için müşteri sadakatinin ölçülmesi gerekliliğini ortaya koymakta ve sadakati etkileyen değişkenler üzerine odaklanılmasını gerektirmektedir.

Bu nedenle çalışmada, akıllı telefon pazarında algılanan değer, değiştirme maliyeti, örneklemin demografik ve telefon kullanım özelliklerine ilişkin değişkenlerinin müşteri sadakati üzerindeki etkisinin Lojistik Regresyon yardımıyla analiz edilmesi amaçlanmıştır. Literatürde ilgili değişkenlerle alakalı yapılan çalışmalar incelendiğinde, müşteri sadakati ile ilgili çok sayıda ampirik araştırmanın bulunduğu ancak değiştirme maliyeti ve algılanan değerinin müşteri sadakati üzerindeki etkisinin akıllı telefon pazarı için incelendiği çalışmaların çok sınırlı düzeyde kaldığı; demografik verilerin ve telefon kullanımına ilişkin verilerin sadakat üzerindeki etkisinin ise neredeyse hiç ele alınmadığını söylemek mümkündür. Oysa ki günümüzde hem gündelik yaşamın hem de iş yaşamının bireyler için vazgeçilmez bir aracı haline gelmiş olan akıllı telefon sektörünün dikkate alınarak ampirik bir araştırmanın gerçekleştiriliyor olması çalışmanın literatüre bir katkısı olarak düşünülmektedir. Ayrıca çalışmada Türkiye’de hâlihazırda satılmakta olan tüm akıllı telefon markalarının dikkate alınması ve yüksek düzeyde katılımcının ankete iştirak etmesi de çalışmanın, ileride yapılacak çalışmalar için bir diğer katkısı olarak beklenmektedir. Bu kapsamda çalışmanın kurgusu, ilk olarak ilgili kavramlar ve alan yazında bulunan çalışmalarla ilgili kavramsal çerçevenin sunulması ve araştırma modeline dayanarak ilgili hipotezlerin oluşturulması şeklinde tasarlanmıştır. Araştırma modeline ilişkin verilerin analizi ile elde edilen bulgulara ve söz konusu bulguların kavramsal çerçeve ile ilişkilendirilerek değerlendirilmesine ve sektör uygulayıcılarına/araştırmacılara önerilerde bulunulmasına yer verilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Algılanan Değer

Sawyer ve Dickson (1984) müşteri için değer kavramını kavramsallaştırmaya çalıştıkları keşfedici araştırmalarında değer kavramını dört grupta toplamışlardır. (1) Değer, düşük fiyatla eş tutulmaktadır. (2) Değer, müşterinin bir üründen beklediği her şey olarak tanımlanmaktadır. (3) Değer, müşterinin ödediği fiyata değen kaliteyi ifade etmektedir. (4) Değer, müşterinin verdiği kadarını alması olarak tanımlanmaktadır. Tüm bu tanımlardan yola çıkarak Zeithaml (1988), algılanan değer kavramını, “müşterinin bir üründen elde ettiği tüm faydalara ulaşabilmek için verdikleri ile ulaştıkları arasındaki karşılaştırmalara ilişkin değerlendirmeleri” şeklinde tanımlamaktadır (Zeithaml, 1988, s. 14). Müşterilerin değere ilişkin algısı, parasal ve parasal olmayan maliyetler, müşterilerin zevk ve tercihleri ve müşterilerin kişiliklerinden etkilenmektedir (Bolton ve Drew (1991) aktaran Andreassen & Lindestad, 1998, s. 10).

Algılanan değer kavramı, müşterilerin satın alma sonrasında mal ve hizmetlerin kalitesine göre fiyatı ve ödenen fiyata göre kalitesi hakkında yaptığı değerlendirmeleri içermektedir. Müşteriler aldıkları ürünlerin harcadıkları paraya ve zamana değip değmediğinin değerlendirmesini yapmakta ve ürünün faydalarını maliyetleri ile karşılaştırmaktadır (Şimşek & Noyan, 2009, s. 128). Böylece müşteri için değer yaratabilmiş olan mal ve hizmetlere karşı müşteri sadakat geliştirmektedir (Türker & Türker, 2013, s. 56).

Algılanan değer, müşteri sadakatının bir öncülü olup, müşteri sadakati üzerinde pozitif etkisinin olduğu tespit edilmektedir (Yang & Peterson, 2004, s. 805; Pan, Sheng, & Xie, 2012, s. 152). Lam, Shankar, Erramilli, ve Murthy (2004), müşteri sadakatının, müşterinin algıladığı değer pozitif olmasının bir sonucu olduğunu belirterek değişkenler arasındaki ilişkiye vurgu yapmışlardır. Lai, Griffin, ve Babin (2009, s. 984), müşteri memnuniyeti ve algılanan değer sadakatin iki önemli belirleyicisi olduğunu belirtmekle beraber algılanan değer sadakat üzerinde memnuniyetten daha etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Yine Razavi, Hossein, Shafie, ve Khoram (2012, s. 32)'in İran'da bulunan yazılım işletmeleri üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada algılanan değer müşteri sadakati üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkide bulunmaktadır. Pan vd. (2012, s. 152), algılanan değer düşük olmasının müşteri sadakatinde düşüş yaratacağını ve bunun da algılanan değer ile müşteri sadakati değişkenleri arasındaki doğrusal ve pozitif ilişkinin göstergesi olduğunu ifade etmiştir. Türker ve Türker (2013), GSM operatörleri sektöründe müşteri sadakatini etkileyen değişkenleri sorguladıkları çalışmalarında algılanan değer müşteri sadakati üzerinde en yüksek etkiye sahip olan değişken olduğunun altını çizmişlerdir (Türker & Türker, 2013, s. 65).

Algılanan değer ile müşteri sadakati arasındaki ilişkiyi araştıran ampirik çalışmalardan hareket ederek algılanan değerın akıllı telefon kullanıcılarının sadakatine etkisini test etmek amacıyla oluşturulan ve sınanan hipotez aşağıdaki şekildedir:

H1: Algılanan değerın müşteri sadakati üzerinde pozitif etkisi vardır.

1.2. Değişirme Maliyeti

Değişirme maliyeti “bir müşterinin mal veya hizmet sağlayıcısından diğer bir sağlayıcıya geçtiğinde katlanması gerekli tüm maliyetler” şeklinde tanımlanmaktadır (Lee, Lee, & Feick, 2001, s. 36; Deng, Lu, Wei, & Zhang, 2010, s. 292; Wang, 2010, s. 254). Oyeniye ve Abiodun (2009, s. 112)’a göre değişirme maliyeti, herhangi bir malı veya hizmeti satın alan tarafından var olan işlemlerden kaynaklı ilişkileri sona erdirmek veya yeni bir ilişki başlatabilmek amacıyla katlanılan maliyetlerdir. Bu maliyetler, sadece ekonomik değil aynı zamanda müşterinin yeni bir işletme ile karşı karşıya kalmış olmasından kaynaklanan psikolojik maliyetleri de içermektedir (Yang & Peterson, 2004, s. 805; Wang, 2010, s. 254).

Değişirme maliyetleri, sektörden sektöre ve piyasa yapısına göre farklılık göstermektedir. Değişirme maliyetinin düşük olduğu ve ürün veya marka alternatifinin çok olduğu sektörlerde, müşteriler sunulan hizmetin kalitesinden memnun kalmadığında rahatlıkla rakip işletmenin mal veya hizmetini tercih edebilmektedir. Bu tip sektörlerde de sadık müşteri elde etmek zorlaşmaktadır (Lee vd., 2001, s. 38). Bu durum da işletmeler arasındaki rekabeti daha da kızıştıran bir nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Değişirme maliyetinin yüksek olduğu sektörlerde ise, söz konusu bu değişken, işletmelerin müşteriler üzerinde tekeli bir güç olmasını sağlama aracı olarak kullanılmaktadır. Değişirme maliyetini yükseltmek, müşteriye uzun süre elde tutmanın bir taktiği olarak da nitelendirilmektedir (Aamir, Ikram, & Zaman, 2010, s. 39). Böylelikle müşteriler rakip işletmelerin ürününe geçebilmenin maliyetini düşünmeden hareket edememektedir (Aydın, Yücel, & Özcan, 2004, s. 179).

Değişirme maliyetinin müşteri memnuniyeti ve sadakati üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik çalışmalar literatürde mevcuttur. Çalışmalar incelendiğinde değişirme maliyetinin hem bağımsız değişken hem de düzenleyici değişken olarak analize tabi tutulduğunu görmek mümkündür. Lee vd. (2001), müşteri memnuniyeti ile müşteri sadakati arasındaki ilişkide değişirme maliyetinin düzenleyici etkisini Fransa’da cep telefonu pazarı için analiz etmişlerdir. Cep telefonu tutkunları için değişirme maliyetinin sadakate etki etmediğini ancak standart gruplar için değişirme maliyetinin memnuniyet ile sadakat arasındaki ilişkide düzenleyici etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Değişirme maliyetini

düzenleyici değişken olarak ele alan diğer bir çalışmada ise Aydın vd. (2004); değiştirme maliyetinin, müşteri memnuniyeti ve operatör işletmeye duyulan sadakat üzerindeki etkisini incelemiştir. GSM sektöründe, değiştirme maliyetinin müşteri memnuniyeti ile müşteri sadakati arasındaki doğrudan ilişkide düzenleyici etkiye sahip olduğu görülmüştür. Aydın, Özcan, ve Yücel (2007)'in GSM sektöründe gerçekleştirdikleri bir diğer araştırmalarında değiştirme maliyetinin müşteri sadakati üzerinde yine pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca değiştirme maliyeti, hem güvenin hem de müşteri memnuniyetinin müşteri sadakati üzerindeki etkisinde düzenleyici bir etkiye sahiptir (Aydın vd., 2007, s. 229).

Lam vd. (2004), değiştirme maliyetlerinin yüksekliğinin müşteri sadakati yaratmada etkili olduğunu ve sadakatin yararlarını keşfeden müşterilerin diğer müşterilere tavsiye etme konusunda teşvik edici olduğunu dile getirmiştir (Lam vd., 2004, s. 297). Barutçu (2007) ise GSM operatörlerine olan bağlılığı üniversite öğrencileri gözüyle incelemiş ve bir devlet üniversitesinde gerçekleştirdiği çalışmasında değiştirme maliyetinin müşteri bağlılığı üzerinde etkisinin bulunduğu tespitine ulaşmıştır. Oyeniye ve Abiodun (2009)'un farklı bir coğrafya olan Nijerya'da gerçekleştirdikleri çalışmalarında ise telekomünikasyon pazarında, değiştirme maliyetinin müşteriye elde tutma, müşteri memnuniyeti ve sadakati geliştirme ile olan ilişkisini ortaya koymaya çalışmışlardır. Ampirik çalışma sonucunda değiştirme maliyetinin müşteriye elde tutma düzeyini anlamlı bir şekilde etkilediğini ve müşteriye elde tutma ile müşteri sadakati oluşturma arasındaki ilişkiyi de etkilediğini tespit etmişlerdir (Oyeniye & Abiodun, 2009, s. 117). Stan, Caemmerer, ve Jallet (2013)'in çalışmasında, müşteri sadakatini etkileyen en önemli değişkenin değiştirme maliyeti olduğu ortaya konulmuştur. Söz konusu araştırmalar dışında, Geyik ve Gökçen (2014), Türkiye'de internet servis sağlayıcıları sektöründe müşteri sadakati ve bileşenlerini modellemeye çalıştıkları araştırmalarında değiştirme maliyeti ile müşteri sadakati arasında negatif yönlü bir ilişki saptamışlardır. Yani servis sağlayıcısını değiştirmek isteyen bir müşterinin yüksek bedellere katlanmak zorunda kalması söz konusu işletmeye karşı sadakat geliştirmesini sağlamamaktadır (Geyik & Gökçen, 2014, s. 179).

Değiştirme maliyeti ile müşteri sadakati arasındaki ilişkiyi araştıran ampirik çalışmalardan hareket ederek değiştirme maliyetinin akıllı telefon kullanıcılarının sadakatine etkisini test etmek amacıyla oluşturulan ve sınanan hipotez aşağıdaki şekildedir:

H2: Değiştirme maliyetinin müşteri sadakati üzerinde pozitif etkisi vardır.

1.3. Demografik Veriler ve Telefon Kullanım Verileri

Cep telefonu sektörü büyüyen bir sektör olmakla birlikte her yaştan, her gelirden, her cinsiyetten kullanıcının talep ettiği ve sürekli kullandığı bir ürünü barındıran sektördür. Bu açıdan bakıldığında demografik verilerin de müşterilerin kullandıkları cep telefonu markasına karşı gösterdikleri sadakat üzerindeki etkisinin diğer bir araştırma sorusu olması kaçınılmazdır. Ancak demografik verileri ve telefon kullanım verilerini bağımsız değişken olarak doğrudan inceleyen araştırmalara literatürde neredeyse hiç rastlanılmamıştır. Dolayısıyla çalışmanın, hem demografik veriler hem de telefon kullanım verileri açısından sadakate etkisinin ele alınması literatüre bir katkı olarak değerlendirilebilir. Araştırma kapsamında taranan çalışmalarda, demografik verilerin daha çok müşteri sadakati ile sadakate etkileyen algılanan değer, memnuniyet ve değiştirme maliyeti gibi faktörlere ilişkin farklılık gösterip göstermediğine (Şener & Behdioğlu, 2013, s. 172) bakıldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu ihtiyaçtan hareket ederek müşterinin demografik özelliklerinin sadakate doğrudan etkisini araştırmak üzere aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H3: *Demografik verilerin [(a) Cinsiyetin; (b) Medeni durumun; (c) Yaşın; (d) Eğitimin; (e) Mesleğin; (f) Gelirin] müşteri sadakati üzerinde etkisi vardır.*

Öte yandan telefon kullanım verileri açısından da akıllı telefon sektöründe bulunan markalar için kullanılan cep telefonu markasının sadakat üzerindeki etkisi önemli bir husustur. Literatürde bazı araştırmalar markaları ayırıştırarak müşterilerin mevcut kullandıkları marka açısından sadakat gösterip göstermediklerini ortaya koymuşlardır. Şimşek ve Noyan (2009, s. 134)'in çalışmasında cep telefonu kullanıcılarının yarısından çoğu mevcut cep telefonu markalarına sadık olduklarını belirtmişlerdir. O dönemin cep telefonu pazar lideri olan Nokia markasının kullanıcılarının büyük bir çoğunluğu yine aynı markayı kullanacaklarını belirterek sadakat gösterme eğiliminde bulunmuşlardır. Cep telefonu pazarıyla bağlantılı olan GSM sektöründe ise Aamir vd. (2010)'nin yapmış olduğu çalışmayla markanın müşteri sadakati üzerindeki etkisine atıfta bulunmak mümkündür. Öyle ki, Aamir vd. (2010, s. 39) kullandıkları operatörü 4 yıl ve üzerinde kullanıp memnun olan müşterilerin aynı operatörü kullanmaya devam edeceklerinin tespitine ulaşarak, GSM operatörünün kullanım yılının sadakatin bir göstergesi olarak kabul edilebileceği literatürde yapılmış bir tartışma olarak yerini almıştır. Dolayısıyla telefon kullanım verileri ile müşteri sadakati arasındaki ilişkiyi araştıran çok sınırlı sayıdaki ampirik çalışmalardan hareket ederek telefon kullanım verilerinin akıllı telefon kullanıcılarının sadakatine etkisini test etmek amacıyla oluşturulan ve sınanan hipotezler aşağıdaki şekildedir:

H4: *Telefon kullanım verilerinin [(a) Kullanılan cep telefonu markasının; (b) Kaç yıldır cep telefonu kullandığının); (c) Mevcut cep telefonu markasını kaç yıldır kullandığının)] müşteri sadakati üzerinde etkisi vardır.*

1.4. Müşteri Sadakati

İşletmeler düşük fiyat politikası, yüksek ürün kalitesi veya farklı pazarlama taktikleri yoluyla sürekli müşteriyi elde tutmak ve dolayısıyla müşteri sadakati geliştirmek için çaba sarf etmektedir. Sadık müşterilere sahip olabilmek, işletmelerin ulaşmayı arzu ettikleri amaçlarından birisidir. Sadakat hem işletmeler için hem de müşteriler için önemli bir değerdir. İşletmeler açısından bakıldığında, sadık müşterilere sahip olmak demek yeni müşteri aramak ve elde tutmak için harcanacak zaman ve maliyete katlanmamak anlamına gelmektedir. Aynı zamanda sadık müşteriler, çevrelerine buldukları tavsiye ve teşviklerle işletmelerin yeni müşteri kazanma noktasındaki maliyetlerini de en aza indirgeyebilmektedir (Şener & Behdioğlu, 2013, s. 177). Böylelikle sadakat, rekabet ortamında işletmeler için finansal performansa katkı yapan önemli bir belirleyici olarak da karşımıza çıkmaktadır (Lai vd., 2009, s. 980). Müşteri gözüyle bakıldığında ise işletmenin sadık bir müşterisi olmak, yeni satın alma alternatiflerini aramak ve değerlendirmek için harcanan zamandan tasarruf etmek anlamına gelmektedir (Yang ve Peterson, 2004, s. 802).

Reichheld (1996)'e göre, müşteriler rakip işletmelerden aldıkları tekliflerden daha değerli bir teklif aldıklarında işletmeye sadakat göstermektedirler (Stan vd., 2013, s. 1543). Gerpott, Rams, ve Schindler (2001), mobil iletişim sektöründe, müşteri memnuniyetinin müşteri sadakati üzerinde etkisinin olduğunu ve memnuniyette yaratılan bir artışın yüksek düzeyde sadakatte artış yarattığını dile getirmiştir (Gerpott vd., 2001, s. 264). Yang ve Peterson (2004), müşteri sadakatının beş belirleyicisinden bahsetmektedir. Birincisi, mal veya hizmet kalitesidir. İkincisi, hizmetin doğru bir şekilde yerine getirilmesi ve müşteriye dağıtılmasıdır. Üçüncüsü, farklılaştırma iken son ikisi kullanım kolaylığı ve müşterinin algıladığı değerdir. Türkyılmaz ve Özkan (2004), Tük pazarı için geliştirilmiş Müşteri Memnuniyet Endeksini kullanarak cep telefonu pazarı için müşteri sadakatının belirleyicileri üzerine bir pilot uygulama gerçekleştirmiştir. Bu uygulama neticesinde Türkiye'de cep telefonu pazarında işletmelerin imajının, müşterilerin satın alma öncesi beklentilerinin, algılanan kalitenin ve algılanan değerinin sadakat üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Türkyılmaz & Özkan, 2004, s. 6). Şimşek ve Noyan (2009), cep telefonu pazarında marka sadakatini modellemeye çalıştıkları araştırmalarında, güvenin ve algılanan değerinin müşteri memnuniyeti sağladığını ve sürecin sonunda memnuniyetin sadakate dönüştüğünü tespit etmişlerdir (Şimşek & Noyan, 2009, s.

147). Karakaş (2012), cep telefonu pazarında müşteri sadakatinin oluşumunu incelediği çalışmada kurumsal imajın ve değiştirme maliyetinin müşteri sadakati üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu tespit etmiştir (Karakaş, 2012, s. 17). Şener ve Behdioğlu (2013) da spor merkezindeki müşteriler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında müşteri sadakati ile müşterinin algıladığı değer, müşteri memnuniyeti ve rakip işletmeye geçme maliyeti arasında kuvvetli ve anlamlı bir ilişki bulmuşlardır (Şener & Behdioğlu, 2013, s. 176).

2. Tasarım ve Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı ve Örneklem Süreci

Çalışmanın temel amacı, akıllı telefon kullanımı açısından sadakat geliştirme ihtimali olan ve olmayan kullanıcıların algılanan değer, değiştirme maliyeti, demografik veriler ve telefon kullanım verileri açısından durumlarının ortaya konulmasıdır. Bu amaç doğrultusunda, kuramsal bilgiye bağlı olarak hipotetik bir model oluşturulmuş, oluşturulan modele ilişkin bir anket çalışması yapılarak veriler toplanmış ve toplanan verilerin geliştirilmiş olan model ile desteklenip desteklenmediği ortaya konulmuştur. Böylelikle akıllı telefon kullanıcılarının sadakat geliştirmelerinde etkili olan çeşitli faktörlerin Türkiye örnekleme açısından incelenmesine odaklanan bu çalışma ile önceki sınırlı çalışmaların kapsamının genişletilerek ulusal alan yazına katkıda bulunulacağı öngörülmektedir.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak internet üzerinden çevrimiçi anket uygulamasından yararlanılarak (Malhotra, 2010, s. 219) veriler elde edilmiştir. Akıllı telefon kullanıcılarının, elektronik mecralara yatkın olabileceği düşüncesinden hareketle de verinin toplandığı anket formu çevrimiçi anket olarak tasarlanmış ve cevaplayıcıların çevrimiçi anket formuna, bir internet bağlantı linki ile ulaşması sağlanmıştır. Söz konusu anket linki bir yandan araştırmacıların Facebook, Twitter, LinkedIn, Instagram gibi sosyal medya uygulamaları üzerinden paylaşılmış diğer yandan da özellikle Facebook, Twitter ve Instagram gibi sosyal medya uygulamalarında takipçi/abone sayısı yüksek olan etkili kişilerle iletişime geçilerek söz konusu mecralarda linki paylaşımları sağlanmıştır. Araştırmanın amacına uygun olan örneklemden verinin toplanmasını temel alan yargısal örnekleme ve ilk örneklem biriminin tesadüfî sonrakilerin ise bir önceki örneklem biriminin referansı ile seçildiği kartopu örnekleminin internet olanaklarıyla tesadüfiliğe daha çok imkân sağladığının ve rastsallığa yaklaştırdığının düşünülmesi nedeniyle internet örnekleminin (Malhotra, 2010, s. 391-393) araştırmada kullanılması benimsenmiştir. Bu noktadan hareketle, örneklem için uygun olduğu düşünülen Türkiye'deki akıllı telefon pazarındaki oyuncuların ürünlerini tercih etmiş olan cevaplayıcıların belirlenmesinde internet örnekleme kullanılarak 22 Şubat ile 25 Mayıs 2016

tarihleri arasında veriler toplanmış ve analize elverişli toplam 877 adet veriye ulaşılmıştır. Çalışmanın ilk kısmı 22 Şubat-10 Mart 2016 tarihleri arasında toplanan ve sadece 565 adet Samsung ve Iphone kullanıcısının cevaplarının seçilmesiyle gerçekleştirilmiş ve sonuçlar 15. Ulusal İşletmecilik Kongresi'nde paylaşılmıştır. Çalışmanın ikinci kısmı için ise 22 Şubat-25 Mayıs 2016 tarihleri arasında toplanan, analize elverişli toplam 877 adet veri üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Konunun daha çok özümsemesi ve kapsamının genişletilmesi amacıyla Türkiye'de satışta olan bütün akıllı telefon kullanıcıları üzerinde, algılanan değer ve değiştirme maliyetinin yanı sıra demografik veriler ve telefon kullanım verileri de dikkate alınarak sadakat geliştiren ve geliştirmeyen müşterilerin ayırt edilmesi açısından (başka bir araştırma sorusuna cevap aranarak) ilgili araştırma yapılmıştır. 877 adet geçerli veriye ulaşılması için öncelikle 60 cevaplayıcıya ön test kapsamında hazırlanan anket uygulanmış, veri kalitesinde iyileşme sağlayacak herhangi bir düzeltmeye ve sadeleştirmeye gerek duyulmaması nedeniyle de aynı anket formuyla çalışmanın bütün verileri toplanmıştır. Veriler toplandıktan sonra da, okumadan yapılmış olması ihtimali nedeniyle cevaplama süresi 3 dakikanın altında kalan cevaplamalar değerlendirme dışında bırakılarak toplamda analize elverişli 877 nihai anket değerlendirmeye alınmış ve analize tabi tutulmuştur.

2.2. Anket Formunun Oluşturulması ve Kullanılan Ölçekler

Üç bölüm olarak tasarlanan anket formunun ilk bölümünde, akıllı telefon kullanıcılarının telefon kullanım tercihleri ve kullanım durumları açık uçlu sorular yardımıyla araştırılmıştır. İkinci bölümde, çalışma kapsamında test edilen değişkenler olan algılanan değer, değiştirme maliyeti ve müşteri sadakati eğilimini ölçmeye yönelik geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş ölçek ifadelerine yer verilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin hepsi daha önceden yapılmış çalışmaların geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş olan mevcut ölçekleri olup, bu ölçekler alan yazının derinlemesine incelenmesi sonucunda alınıp çalışmaya adapte edilmiştir. Ölçeklerin geçerliliği tercüme ve yeniden tercüme süreci izlenerek test edilmiştir. Araştırmada kullanılan tüm ölçekler tek boyuttan oluşmaktadır. Algılanan değer değişkenini ölçmek için Fornell, Johnson, Anderson, Cha, ve Bryant (1996, s. 10) tarafından geliştirilen ve iki sorudan oluşan ölçek kullanılmıştır. Değiştirme maliyeti değişkeni için kullanılan ölçek Yang ve Peterson (2004, s. 811)'un çalışmasından alınmıştır ve üç ifade ile ölçülmektedir. Müşteri sadakati değişkeni için kullanılan ve beş sorudan oluşan ölçek de Quoquab, Basiruddin, ve Abdul Rasid (2014, s. 205)'in çalışmalarından uyarlanmıştır. İfadeler 5'li Likert tipi ölçekle [(1)Hiç Katılmıyorum...(5)Tam Katılıyorum]] cevaplayıcılara sorulmuştur. Anketin üçüncü

bölümünde de cevaplayıcıların sosyo-demografik özelliklerini belirlemeye yönelik ifadeler yer almıştır.

2.3. Verilerin Analiz Yöntemi

Araştırma modelinde yer alan sadakat geliştiren ve geliştirmeyen müşterilerin (kategorik bağımlı değişkenin) akıllı telefon kullanımı açısından karşılaştırılmasında IBM SPSS 21 istatistik paket programı kullanılmıştır. Çalışmanın analizinde öncelikle veri setinin detaylı incelenmesi için tanımlayıcı istatistikler incelenmiştir. Sonrasında araştırma kapsamında incelenen ölçeklerin yapısal geçerliliğini tespit etmek amacıyla Keşfedici Faktör Analizi (KFA) yapılırken; ölçek maddelerinin kendi aralarındaki içsel tutarlılıklarını tespit etmek için de Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır. Sadakat geliştirme eğilimlerine göre cevaplayıcıların gruplandırılması için Kümeleme Analizi yapılarak; müşteriler, sadakat geliştirenler ve sadakat geliştirmeyenler olarak kategorik hale getirilmiştir. Bu noktadan sonra da kullandıkları akıllı telefon markasına karşı sadakat geliştiren ve sadakat geliştirmeyen müşterilerin ayırt edici özelliklerinin belirlenmesi için Lojistik Regresyon Analizi yapılmıştır.

3. Bulgular ve Tartışma

Araştırma neticesinde elde edilen bulguların değerlendirilmesi amacıyla öncelikle araştırmaya katılan 877 kişi ile ilgili demografik verilere Tablo 1’de yer verilmiştir:

Tablo: 1

Örneklemin Demografik Özellikleri

	f	%		f	%		f	%
Cinsiyet			Eğitim Düzeyi			Gelir Düzeyi		
Kadın	464	52.9	Lise ve altı	113	12.9	1000 TL ve altı	198	22.6
Erkek	413	47.1	Ön lisans	115	13.1	1001 TL - 3000 TL arası	265	30.2
Toplam	877	100	Lisans	405	46.2	3001 TL - 5000 TL arası	275	31.4
Medeni Durum			Yüksek lisans	159	18.1	5001 TL - 7000 TL arası	78	8.9
Evli	390	44.5	Doktora	85	9.7	7001 TL - 9000 TL arası	33	3.8
Bekâr	487	55.5	Toplam	877	100	9001 TL ve üstü	28	3.2
Toplam	877	100	Meslek			Toplam	877	100
Yaş			Kamu çalışanı	332	37.9			
15-22	132	15.0	Özel sektör çalışanı	196	22.3			
23-28	258	29.4	Serbest meslek erbabı	44	5.0			
29-35	262	29.9	Emekli	11	1.3			
36-42	131	14.9	Ev hanımı	25	2.9			
43-48	47	5.4	Öğrenci	201	22.9			
49-55	22	2.5	İşsiz	27	3.1			
56 ve üstü	25	2.9	Diğer	41	4.7			
Toplam	877	100	Toplam	877	100			

Araştırmaya katılan 877 cevaplayıcının akıllı telefon markalarına, kaç yıldır cep telefonu kullandıklarına ve şu anki telefonlarını kaç yıldır kullandıklarına ilişkin veriler Tablo 2’de sunulmaktadır:

Tablo: 2
Örneklemin Telefon Kullanımına İlişkin Özellikleri

	f	%		f	%
Kullanılan Cep Telefonu Markası			Kaç Yıldır Cep Telefonu Kullandığı		
Iphone	328	37.4	1 yıl veya daha az	18	2.1
Samsung	319	36.4	1 yıldan fazla - 3 yıl veya daha az	46	5.2
LG	69	7.9	3 yıldan fazla - 5 yıl veya daha az	36	4.1
Sony	33	3.8	5 yıldan fazla - 7 yıl veya daha az	46	5.2
HTC	21	2.4	7 yıldan fazla - 9 yıl veya daha az	88	10.0
General Mobile	38	4.3	9 yıldan fazla - 11 yıl veya daha az	106	12.1
Diğer	69	7.9	11 yıldan fazla - 13 yıl veya daha az	122	13.9
Toplam	877	100	13 yıldan fazla - 15 yıl veya daha az	123	14.0
Şu Anki Cep Telefonu Markasını Kaç Yıldır Kullandığı			15 yıldan fazla - 17 yıl veya daha az	184	21.0
1 yıl veya daha az	240	27.4	17 yıldan fazla	108	12.3
1 yıldan fazla - 3 yıl veya daha az	348	39.7	Toplam	877	100
3 yıldan fazla - 5 yıl veya daha az	180	20.5			
5 yıldan fazla - 7 yıl veya daha az	71	8.1			
7 yıldan fazla - 9 yıl veya daha az	22	2.5			
9 yıldan fazla	16	1.8			
Toplam	877	100			

Ankete katılan cevaplayıcıların çoğunlukla pazarı domine eden iki marka olan Iphone ve Samsung akıllı telefonları kullandıkları görülürken, “Diğer” kapsamında da beklenenden fazla tercih belirten olmuştur. Diğerinin dağılımına bakıldığında da Alcatel, Asus, Avea, Blackberry, Casper, Huawei, Lenovo, Nokia, Turkcell, Vestel, Vodafone marka cep telefonlarının kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum, hem GSM operatörlerinin teknoloji markalarının pazara sunduğu akıllı telefonlarının diğer markalara nazaran az da olsa tercih edildiği hem de eski marka cep telefonlarının da müşteriler tarafından ekonomik ömrünü tamamlayana kadar kullanıldığı şeklinde yorumlanabilir. Cevaplayıcıların neredeyse %85’inin yedi yıldan fazla bir süredir cep telefonu kullandığı ve şu an kullandıkları cep telefonu markasını da beş yıldan daha az bir süredir kullananların sayısının %90 civarında olduğu görülmektedir. Pazarın iki ana oyuncusu ele alındığında; şu an Iphone kullanıcılarının %83.5’inin, Samsung kullanıcılarının da %85’inin beş yıl veya daha az bir süredir ilgili markanın akıllı telefonlarını kullanması; Iphone’un 2008 yılının sonunda, Samsung’un da 2011 yılında Türkiye pazarına girmesi ve 2011 yılı öncesinde de Türkiye pazarına açık ara Nokia’nın hâkim olması (<http://www.tech-worm.com/dunyada-ve-turkiyede-en-cok-kullanilan-telefon-markalari/>) kapsamında değerlendirilebilir.

Araştırma kapsamında yer alan örtük değişkenlere ait gözlemlenen değerlerin normallik dağılımlarını ortaya çıkarmak için çarpıklık ve basıklık değerleri kontrol edilmiştir (Gürbüz & Şahin, 2016, s. 216). Gözlemlenen değişkenlerin çarpıklık değerlerinin -0,625 ile 0,530 arasında, basıklık değerlerinin de -1,258 ile -0,487 arasında olduğu görülmüştür. Araştırma modelinin gözlemlenen değerlerinin -2 ile +2 arasında olması nedeniyle verinin normal dağılımı desteklediği söylenebilir (Shao (2002) aktaran Başgöze & Özer, 2012, s. 64).

Ölçekte yer alan ifadelerin açıklandığı boyutların belirlenmesinde Keşfedici Faktör Analizi (KFA) kullanılmıştır. Faktör altında yer alan soruların tespit edilmesi aşamasında her ne kadar alan yazında uzlaşılmış bir kriter değer olmasa da, soruların her bir faktör için aldıkları faktör ağırlıklarından 0.70'in altında kalanların elenmesi tercih edilmiştir (Durmuş, Yurtkoru, & Çinko, 2013, s. 87). Bu kapsamda da çalışmada sadece değiştirme maliyetinin tek bir sorusunun (DM2) analiz dışında bırakılabileceğine karar verilmiş ve ilgili soru çıkartılarak faktör analizi tekrar yapılmıştır. Bu kapsamda Varimaks Eksen Döndürme Tekniği kullanılarak yapılan KFA'da, Bartlett Küresellik Testinin anlamlı olması (p-değeri: 0.000) maddeler arasındaki korelasyon ilişkilerinin faktör analizi için uygun olduğuna işaret ederken; Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri (0.866) de örneklemin büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olduğunu göstermektedir (Gürbüz & Şahin, 2016, s. 322). Böylelikle faktör yükü 0.70'in üzerinde, özdeğeri 1'den büyük olan 3 faktörlü bir sonuç elde edilmiştir. 9 maddeye ve maddelerin faktörlerdeki yüklerine ilişkin KFA sonuçları Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo: 3
Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

Ölçekler	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
Algılanan Değer (AD)			
AD1 Ödemiş olduğum fiyatı düşündüğümde, cep telefonumun kalitesi oldukça iyidir.	0.891		
AD2 Telefonumun sunduğu kaliteyi düşündüğümde, cep telefonuma ödemiş olduğum fiyat oldukça iyidir.	0.881		
Değiştirme Maliyeti (DM)			
DM1 Yeni bir cep telefonu markasına alışmam çok fazla zaman ve çaba gerektirir.		0.825	
DM3 Genel olarak başka bir cep telefonu markasına geçiş yapmak zahmetlidir.		0.872	
Sadakat (S)			
S1 Bu cep telefonu markasını kullanmaya devam edeceğim.			0.874
S2 Eğer yeni bir cep telefonu almam gerekirse, yine şu an kullandığım markayı tercih ederim.			0.899
S3 Kullandığım cep telefonu markamı herkese tavsiye ederim.			0.905
S4 Cep telefonu almayı düşünen arkadaşlarımı, şu an kullandığım cep telefonu markasını almaları yönünde teşvik ederim.			0.871
S5 Diğer cep telefonu markalarının fiyatları daha ucuz olsa da yine şu anki cep telefonu markamı kullanmaya devam ederim.			0.834
Açıklanan Varyans (%)	20.34	17.41	44.86
Kümülatif Açıklanan Varyans	20.34	37.75	82.62
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterliliği: 0.866			
Bartlett Küresellik Testi: [$\chi^2(36) = 6070.200, p < .001$]			
Cronbach's Alpha Güvenilirlik Katsayıları	0.837	0.668	0.950

Araştırmada kullanılan ölçeklerde yer alan ifadelerin iç tutarlılık güvenilirliğini belirlemek amacıyla her bir ölçeğin Cronbach's Alpha (α) katsayıları hesaplanmıştır. Cronbach's Alpha (α) katsayısı 0.60 ile 0.80 aralığında iken ölçeğin oldukça güvenilir olduğu, 0.80 ile 1.00 arasında iken de yüksek derecede güvenilir olduğu kabul edilmektedir (Kayış, 2006, s. 405). Tezbaşaran (1997, s. 47) Likert tipi bir ölçekte yeterli sayılabilecek bir güvenilirlik katsayısının olabildiğince 1'e yakın olması gerektiğini ifade etmektedir. Ancak ölçekteki soru sayısının az olması durumunda güvenilirlik sınırı 0.60 değeri ve üstü olarak kabul edilebilmektedir (Durmuş vd., 2013, s. 89). Bu bağlamda da araştırmada kullanılan ölçeklerin belirlenen örneklem grubunda güvenilir olduğu kabul edilmektedir.

Araştırma kapsamında ulaşılan gruplanmamış 877 adet gözlemin, benzerliklerine göre "sadakat geliştiren" ve "geliştirmeyen" müşteri olarak sınıflandırılması için çok değişkenli istatistiksel bir yöntem olan Kümeleme Analizine başvurulmuştur. Böylelikle anketi cevaplayanlar, sadakat eğilimlerine göre gruplandırılmıştır. Bu kapsamda, küme sayısının araştırmacı tarafından belirlendiği hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemlerinden K-Ortalamalar Kümeleme metodu kullanılmıştır. Kümeleme analizine ilişkin sonuçlar Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo: 4
Kümeleme Analizi Sonuçları

ANOVA Sonuçları						Final Küme Merkezleri			Kümelere Düşen Gözlem Sayıları		
Küme		Hata		F	p	Değişken	Küme		Küme	1	514
Ort. Kare.	sd	Ort. Kare.	sd				1	2		2	363
901.827	1	0.404	875	2232.642	0.000	SADAKAT	4.34	2.28		Toplam	877

Analizde kullanılan "sadakat geliştiren" ve "sadakat geliştirmeyen müşteriler" değişkenlerinin ANOVA analizi sonuçlarına göre Kümeleme Analizinde kullanılmaya uygun olduğuna ve bu iki değişkene bağlı olarak kümeleme analizi yapılabileceğine karar verilmiştir ($p < 0.01$). Final kümeleme merkezi de, kümelemede kullanılan değişken olan sadakatın hangi kümede baskın bir davranış kalıbı olarak sergilendiğini göstermektedir. 5'e yakın olan değerler, ilgili kümede incelenen değişkenin daha güçlü sergilendiğini göstermektedir. Bu kapsamda, bir numaralı kümede yer alan müşterilerin kullandıkları akıllı telefonlara ilişkin sadakat eğilimlerinin daha baskın olduğu değerlendirilmektedir. Dolayısıyla 514 cevaplayıcının da "sadakat geliştirenler" kümesi içerisinde yer aldığı görülmektedir.

Cevaplayıcıların sadakat geliştirme eğilimleri üzerinde etkili olabileceği düşünülen faktörlerin incelenmesi ve ayırt edici özelliklerin belirlenmesi için Lojistik Regresyon Analizi

kullanılmıştır. Araştırma kapsamında incelenen bağımlı değişkenin kategorik (nitel); bağımsız değişkenlerin de hem sürekli hem de kesikli veri olarak sayısal (nicel) olması nedeniyle Lojistik Regresyonun kullanımı tercih edilmiştir. Akıllı telefon kullanıcılarının, sadakat geliştirmelerini etkileyen değişkenlerin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın bağımlı değişkeni, cevaplayıcıların *akıllı telefon kullanımına ilişkin sadakatleri* (0= Sadakat Geliştirmeyenler, 1= Sadakat Geliştirenler) olarak belirlenmiştir. Bağımsız değişkenler de; *algılanan değer (AD), değiştirme maliyeti (DM), demografik veriler [cinsiyet (C), medeni durum (MD), yaş (Y), eğitim (E), meslek (M), gelir (G)] ve telefon kullanım verileri [kullanılan cep telefonu markası (KCTM), kaç yıldır cep telefonu kullandığı (KYCTK), mevcut cep telefonu markasını kaç yıldır kullandığı (MCTMKYK)]* olarak belirlenmiş ve lojistik regresyon modeline dâhil edilmiştir.

Kategorik (nitel) değişkenlerin, regresyon analizinde kullanılabilmesi için sınıflı olarak ölçülen söz konusu değişkenlerin “dummy variables” adı verilen “kukla değişkenlere” dönüştürülmesi gerekmektedir (İnal, Topuz, & Uçan, 2006, s. 50; Bircan, 2004, s. 194). Buradaki temel neden, ilgili değişkenlere verilen kodların herhangi bir sayısal değerinin olmamasıdır. Dolayısıyla sınıflı olarak ölçülen söz konusu değişkenlerin aralık ölçeğiyle ölçülmüş gibi regresyon analizine dâhil edilmesi yanlış olacaktır (Atakurt, 1999, s. 198). Bu nedenle araştırma kapsamında modele dâhil edilen demografik verilerden *cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu ve meslek* ile telefon kullanım verilerinden *kullanılan cep telefonu markası* için kukla değişkenler oluşturulmuş ve analize dâhil edilmiştir. Kukla değişkenler 0-1 olarak kodlanan değişkenlerdir (Burns & Bush, 2015, s. 389) ancak bu yeni değişkenlerin sayısal olarak hiçbir önemi yoktur. Çünkü sadece gözlemlerin hangi kategoriye ait olduklarını göstermektedir (İnal vd., 2006, s. 50). Genel olarak nominal değişken k kategoriye sahipse, dikkat edilmesi gereken nokta k-1 kadar kukla değişkenin regresyon analizinde yer alması gerektiğidir (Hair, Black, Babin, Anderson, & Tatham, 2006, s. 96; Malhotra, 2010, s. 464; Atakurt, 1999, s. 198; Bircan, 2004, s. 194). Kukla değişken kullanımında her bir kategorik değişkenden bir kategori referans olarak seçilmektedir. Referans grubu öncelikle kolay karşılaştırılabilir olmalıdır. Ayrıca, sonuçların açık bir şekilde yorumlanabilmesi için mantıklı bir şekilde tanımlanmalı ve “diğer” gibi artık verilerin biriktiği bir kategori olmamalıdır. Son olarak da, diğer gruplarla karşılaştırıldığında referans grubunun örneklem boyutu küçük olmamalıdır (Cohen vd. (2003, s. 34) aktaran Süher & İspir, 2010, s. 17). Yukarıda bahsedilen tüm kriterler dikkate alınarak eğitim düzeyi değişkeni için *lise ve altı*, meslek değişkeni için *kamu çalışanı*, kullanılan cep telefonu markası için *Iphone* kategorisi referans olarak seçilmiş ve karşılaştırmalar bu kategorilere göre yapılmıştır. Ayrıca doğal kukla değişken olan cinsiyet

ve medeni durum değişkenlerinde de sırasıyla *kadın* ve *bekâr* grupları referans olarak alınmıştır. Dolayısıyla referans olarak belirtilen gruplar dışarıda tutulmuş ve oluşturulan kukla değişkenler, referans gruplara göre yorumlanmıştır. Araştırma kapsamında oluşturulan kukla değişkenlerin nasıl kodlandığına ilişkin detaylı bilgi Tablo 5’te gösterilmektedir.

Tablo: 5
Lojistik Regresyon Analizinde Kullanılan Kukla Değişkenler ve Kodları

	Orijinal Kodu	Kukla Değişken Kodu	Parametre Kodlaması						
			1	2	3	4	5	6	7
CİNSİYET									
Kadın	1	Referans Grup	0						
Erkek	2	Erkek = 1, Kadın = 0	1						
MEDENİ DURUM									
Bekâr	1	Referans Grup	0						
Evlî	2	Evlî = 1, Bekâr = 0	1						
EĞİTİM DÜZEYİ									
Lise ve altı	1	Referans Grup	0	0	0	0			
Önlisans	2	Önlisans = 1, Diğerleri = 0	1	0	0	0			
Lisans	3	Lisans = 1, Diğerleri = 0	0	1	0	0			
Yüksek lisans	4	Yüksek lisans = 1, Diğerleri = 0	0	0	1	0			
Doktora	5	Doktora = 1, Diğerleri = 0	0	0	0	1			
MESLEK									
Kamu çalışanı	1	Referans Grup	0	0	0	0	0	0	0
Özel sektör çalışanı	2	Özel sektör çalışanı = 1, Diğerleri = 0	1	0	0	0	0	0	0
Serbest meslek erbabı	3	Serbest meslek erbabı = 1, Diğerleri = 0	0	1	0	0	0	0	0
Emekli	4	Emekli = 1, Diğerleri = 0	0	0	1	0	0	0	0
Ev hanımı	5	Ev hanımı = 1, Diğerleri = 0	0	0	0	1	0	0	0
Öğrenci	6	Öğrenci = 1, Diğerleri = 0	0	0	0	0	1	0	0
İşsiz	7	İşsiz = 1, Diğerleri = 0	0	0	0	0	0	1	0
Diğer Meslekler	8	Diğer meslekler = 1, Diğerleri = 0	0	0	0	0	0	0	1
KULLANILAN CEP TELEFONU MARKASI									
Iphone	1	Referans Grup	0	0	0	0	0	0	
Samsung	2	Samsung = 1, Diğerleri = 0	1	0	0	0	0	0	
LG	3	LG = 1, Diğerleri = 0	0	1	0	0	0	0	
Sony	4	Sony = 1, Diğerleri = 0	0	0	1	0	0	0	
HTC	5	HTC = 1, Diğerleri = 0	0	0	0	1	0	0	
General Mobile	6	General Mobile = 1, Diğerleri = 0	0	0	0	0	1	0	
Diğer Markalar	7	Diğer Markalar = 1, Diğerleri = 0	0	0	0	0	0	1	

Yukarıda ayrıntısı verilen kukla değişkenlerle birlikte araştırma modelinde bulunan diğer değişkenlerin de analize dâhil edilmesi sonucunda elde edilen Lojistik Regresyon Analizinin sonuçları Tablo 6’da sunulmaktadır.

Tablo: 6
Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken Kodlaması							
Gerçek Değer	İçsel Değer						
Sadakat Geliştirmeyenler	0						
Sadakat Geliştirenler	1						
Amaçlanan Modelin Özeti							
Adım	-2 Log Likelihood	Cox & Snell R ²	Nagelkerke R ²				
1	821.806 ^a	0.343	0.461				
Hosmer ve Lemeshow Testi							
Adım	x ²	sd	p				
1	12.615	8	0.126				
Sınıflandırma Tablosu^b							
Adım 1	Gözlenen Durum	Tahmin Edilen Durum	SADAKAT		Doğru Sınıflandırma Yüzdesi		
			Sadakat Geliştirmeyenler	Sadakat Geliştirenler			
	SADAKAT	Sadakat Geliştirmeyenler	254	109	70.0		
		Sadakat Geliştirenler	93	421	81.9		
	Toplam Doğru Sınıflandırma Yüzdesi				77.0		
Amaçlanan Model Değişkenlerinin Katsayı Tahminleri							
Adım 1 ^c		B	Standart Hata	Wald	sd	p	Exp (B)
	AD	1.185	0.106	123.964	1	0.000	3.272
	DM	0.272	0.089	9.372	1	0.002	1.312
	C (kukla_erkek)	-0.438	0.184	5.687	1	0.017	0.645
	MD (kukla_evli)	-0.244	0.224	1.190	1	0.275	0.783
	Y	0.010	0.095	0.011	1	0.918	1.010
	E (kukla_önlisans)	-0.326	0.361	0.814	1	0.367	0.722
	E (kukla_lisans)	-0.196	0.305	0.413	1	0.521	0.822
	E (kukla_y.lisans)	-0.059	0.361	0.027	1	0.870	0.943
	E (kukla_doktora)	0.313	0.433	0.523	1	0.470	1.368
	M (kukla_ö.sektör)	0.369	0.252	2.152	1	0.142	1.447
	M (kukla_s.meslek)	0.148	0.440	0.113	1	0.737	1.160
	M (kukla_emekli)	-0.556	0.941	0.349	1	0.554	0.573
	M (kukla_evhanımı)	0.440	0.647	0.462	1	0.496	1.553
	M (kukla_öğrenci)	-0.550	0.314	3.072	1	0.080	0.577
	M (kukla_işsiz)	-0.244	0.512	0.227	1	0.634	0.784
	M (kukla_diğer)	-0.030	0.413	0.005	1	0.943	0.971
	G	-0.018	0.056	0.107	1	0.744	0.982
	KCTM (kukla_samsung)	-1.668	0.218	58.514	1	0.000	0.189
	KCTM (kukla_lg)	-1.366	0.350	15.257	1	0.000	0.255
	KCTM (kukla_sony)	-2.356	0.458	26.474	1	0.000	0.095
	KCTM (kukla_htc)	-1.344	0.562	5.724	1	0.017	0.261
	KCTM (kukla_g.mobile)	-3.165	0.506	39.186	1	0.000	0.042
	KCTM (kukla_diğer)	-2.037	0.358	32.397	1	0.000	0.130
	KYCTK	0.016	0.043	0.132	1	0.716	1.016
	MCTMKYK	0.055	0.084	0.438	1	0.508	1.057
	Sabit	-2.822	0.660	18.270	1	0.000	0.059

^a Parametre tahminlerindeki değişimin 0.001'den küçük olması nedeniyle 5. iterasyonda tahmin değerleri elde edilmiştir.

^b 0.500'den büyük olanlar "sadakat geliştirme"; küçük olanlar da "sadakat geliştirmeme" olasılığına ilişkin durumu ve kategoriye ifade etmektedir.

^c Amaçlanan modele dâhil edilen değişkenler: AD, DM, C (kukla_erkek), MD (kukla_evli), Y, E (önlisans, lisans, y.lisans, doktora), M (kukla_ö.sektör, kukla_s.meslek, kukla_emekli, kukla_evhanımı, kukla_öğrenci, kukla_işsiz, kukla_diğer), G, KCTM (kukla_samsung, kukla_lg, kukla_sony, kukla_htc, kukla_g.mobile, kukla_diğer), KYCTK, MCTMKYK'dir.

Lojistik Regresyon Analizinde bağımlı değişken olan akıllı telefon pazarındaki kullanıcıların müşteri sadakatlerinin ölçülmesi aşamasında Enter Metodu kullanılmıştır. Öncelikle model uyum indeksi olan -2 Log Likelihood (-2LL) değerlendirilmiştir. Sadece sabit terimin yer aldığı başlangıç modelindeki -2LL değerinin, 1189.654'ten yordayıcı değişkenlerin modele girmesi ile oluşturulan amaçlanan modelde 821.806'ya düşmesi, modele değişken eklendiğinde modelde meydana gelen iyileşmeyi ve modelin daha iyi uyum gösterdiğini ifade etmektedir (Çokluk, Şekercioğlu, & Büyüköztürk, 2014, s. 83; Coşkun, Altunışık, Bayraktaroğlu, & Yıldırım, 2015, s. 258-259). Cox & Snell R² ve Nagelkerke R² değerleri de modelin açıklayıcılığının bir göstergesidir. Cox & Snell R² en iyi değer olan 1'e hiçbir zaman ulaşamadığı için modifikasyondan geçirilen bir değer olarak 0 ile 1 aralığında olması beklenen Nagelkerke R² değeri hesaplanmakta ve bu değer sonuclarının kullanımı önerilmektedir (Hair vd., 2006, s. 362). Bu sebeptendir ki, Nagelkerke R² değeri Cox & Snell R² değerinden büyük olmaktadır. Araştırma kapsamında elde edilen söz konusu iki değer de beklenildiği gibi 0 ile 1 arasında olduğu ve Nagelkerke R² değerinin (0.461) daha yüksek olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bu sonuç, bağımsız değişkenlerin sadakat bağımlı değişkenine ilişkin varyansın (değişimin) % 46.1'ini açıkladığını göstermektedir.

Modelin derinlemesine incelendiği ve bir bütün olarak uygunluğuna karar verilmeye başlandığı ki-kare uyum iyiliği testi olan Hosmer ve Lemeshow testi, gözlenen (gerçek) değerler ile model tarafından tahmin edilen değerler arasında anlamlı farklılık olup olmadığını incelemektedir. Bu teste ilişkin sonucun anlamlı olmaması ($p > 0.05$) araştırmadaki model-veri uyumunun yeterli düzeyde olduğunu ve modelin iyi bir model olduğunu göstermektedir (Peng, Lee, & Ingersoll, 2002, s. 6; Çokluk vd., 2014, s. 85; Coşkun vd., 2015, s. 259). Diğer bir ifadeyle $p > 0.05$ ile model tarafından tahmin edilen değerlerin gözlenen değerlerden farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla modelin tahmin edebilirliğinin gerçek durum ile benzeştiği ifade edilebilir.

Lojistik regresyon modeli sonucunda ulaşılan sınıflandırma tablosu, yordayıcı değişkenlere göre yapılan sınıflandırmayla sadakat geliştiren ve geliştirmeyen iki grubun (amaçlanan model) birbirinden ayrılmasındaki doğruluk derecesinin (toplam doğru sınıflandırma oranının) %77 olduğunu göstermektedir. Bu da, doğru sınıflandırılan diğer bir ifadeyle gerçek duruma uygun olarak sınıflandırılan deneklerin %77 düzeyinde iyi bir orana sahip olduğunu göstermekte ve bunun da model uyumunun bir diğer göstergesi olduğu kabul edilmektedir (Çokluk vd., 2014, s. 85).

Modelde yer alan bağımsız değişkenlerin anlamlılık düzeylerini ve modele katkısını ifade eden Wald istatistiği de son tabloda yer almaktadır. Tablo incelendiğinde “algılanan değer, değiştirme maliyeti, cinsiyet ve kullanılan cep telefonu markası” değişkenlerinin modelin açıklanmasında anlamlı katkısının olduğu gözlenmekte ve açıklayıcı değişken oldukları söylenebilmektedir (**H1, H2, H3a ve H4a KABUL**; $p < 0.05$). Diğer yandan da %5 anlamlılık düzeyinde demografik veriler açısından medeni durum, yaş, eğitim, meslek ve gelir durumunun; telefon kullanım veriler açısından da cep telefonu kullanım yılının ve mevcut cep telefonu markasını kaç yıldır kullandığının modelin açıklayıcılığı açısından anlamlı olmadığı görülmektedir (**H3b, H3c, H3d, H3e, H3f, H4b, H4c RED**; $p > 0.05$).

Model kapsamında, bağımlı değişkenle anlamlı derecede ilişkili olan ($p < 0.05$) ve model için aday değişkenler olarak belirlenen dört değişken (*algılanan değer, değiştirme maliyeti, cinsiyet ve kullanılan cep telefonu markası*) tespit edilmiştir. Modele katkı açısından anlamlı olduğu tespit edilen söz konusu dört değişkenden en büyük etkinin algılanan değer değişkeninden geldiği görülmektedir. Dolayısıyla araştırmaya katılan akıllı telefon kullanıcılarının algılanan değer ve değiştirme maliyetine ilişkin tutumlarının (katılım dereceleri) bir birim arttırılması durumunda sadakat geliştirme eğilimleri de artmaktadır. Öyle ki, kullanıcının sadakat geliştirme olasılık oranı algılanan değer için 3.27 kat; değiştirme maliyeti için de 1.31 kat artacaktır.

Öte yandan tercih ettikleri marka ve cinsiyet değişkenlerinin alacakları değerde gerçekleşecek bir birimlik artışı akıllı telefon kullanıcılarının sadakat geliştirme olasılığında azalışı göstermektedir. Öncelikle cinsiyet değişkeni ele alındığında, kukla değişkenin erkek (kukla_erkek) olarak tanımlandığı ve analize dâhil edildiği bu nedenle de kodlamasının “erkek olma durumu = 1”, “olmama durumu = 0” şeklinde oluşturulduğu görülmektedir. Dolayısıyla cinsiyet değişkeninin aldığı değer 0’dan 1’e çıkarıldığında kullanıcıların sadakat geliştirme olasılığı 0.645 kat azalmaktadır. Diğer bir ifadeyle akıllı telefon kullanıcılarının cinsiyeti erkek olduğunda bu kişilerin sadakat geliştirme eğilimlerine ilişkin olasılık oranı 0.645 oranında düşecektir; bunun anlamı da erkek kullanıcıların kadınlara kıyasla kullandıkları akıllı telefona ilişkin sadakat geliştirme ihtimalinin çok daha düşük olduğudur. Öyle ki, Exp (B) ile sembolize edilen Odds oranı; bir olayın olma olasılığının, o olayın olmama olasılığına bölümü olarak tanımlanmaktadır (Çokluk vd., 2014, s. 63-64). Dolayısıyla erkeklere dayanarak tanımlanan cinsiyet değişkeninin (kukla_erkek) odds oranının 0.645 olması, erkeklerin sadakat geliştirme oranlarının kadınlara göre %35 ($0.645 - 1.0 = -0.355$) daha az olduğu şeklinde ifade edilebilmektedir.

Örneklemin tercih ettiği cep telefonu markası açısından durum incelendiğinde, referans grubu (Iphone) dışında kalan her bir marka kukla değişken olarak tanımlanmış ve analize dâhil edilmiştir. Her bir cep telefonu markasının kukla değişkene dönüştürülmesi için aşağıdaki yol izlenmiştir: “Samsung kullanma durumu = 1”, “kullanmama durumu = 0” olarak yapılan kodlama ile Samsung’a ilişkin kukla değişken (kukla_samsung) oluşturulmuştur. Bu değişkenin Exp (B) değerinin (0.189) 1’den küçük olması nedeniyle samsung kukla değişkenindeki artışa karşılık (0’dan 1’e çıkması), kullanıcıların sadakat geliştirme eğilimlerine ilişkin olasılık oranı azalmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Samsung kullanıcılarının Iphone kullanıcılarına göre kullandıkları telefona karşı sadakat geliştirme olasılığı 0.19 kat azalmaktadır. Diğer markalar açısından da durum incelendiğinde; kullandıkları telefon markalarına yönelik sadakat geliştirme olasılıklarının Iphone kullanıcıları ile kıyaslandığında LG kullanıcıları açısından 0.25 kat, Sony kullanıcıları için 0.09 kat, HTC kullanıcıları için 0.26 kat, General Mobile kullanıcıları için 0.04 kat ve Alcatel, Asus, Avea, Blackberry, Casper, Huawei, Lenovo, Nokia, Turkcell, Vestel, Vodafone kullanımı ile Diğer sınıflandırması altında yer alan kullanıcılar açısından da 0.13 kat azaldığı görülmektedir. Dolayısıyla marka değişkeni açısından referans grup olan Iphone kullanıcılarına göre Samsung kullanıcılarının %81 ($0.189 - 1.0 = -0.811$); LG kullanıcılarının %74 ($0.255 - 1.0 = -0.745$); Sony kullanıcılarının %0.90 ($0.095 - 1.0 = -0.905$); HTC kullanıcılarının %74 ($0.261 - 1.0 = -0.739$); General Mobile kullanıcılarının %96 ($0.042 - 1.0 = -0.958$) ve Diğer telefon markalarını kullananların da %87 ($0.130 - 1.0 = -0.87$) oranında daha az sadakat geliştirme eğilimleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada, algılanan değer diğer değişkenlere göre müşterilerin sadakat geliştirme eğilimleri üzerinde daha fazla açıklayıcılığa sahip olduğu görülmektedir. Yang ve Peterson (2004, s. 815)’un da belirttiği gibi, müşterinin algıladığı değer, müşteri sadakatının önemli bir belirleyicisi olmaktadır. Pan vd. (2012, s. 152)’ne göre, algılanan değer, müşterinin satın alma niyetini ve davranışını etkilemektedir. Müşteriler ürüne harcamış oldukları yatırımlarla, üründen elde edecekleri faydaların karşılaştırılmasını yapar ve mevcut alternatifler arasından kendilerine en fazla değer sunan ürünü seçerler. Müşteriler satın alacakları akıllı telefonlar için hem geleneksel hem de çevrimiçi mecrada alternatif markalar ve telefonların sunmuş oldukları özellikler hakkında araştırmalar yapmakta ve kendileri için daha fazla değer atfeden markayı tercih etmektedir. Çalışmamızda da algılanan değer fiyat ve kalite dengesi bakış açısı ile ölçülmesi Pan vd. (2012)’nin görüşü ile benzerlik göstermektedir. Bu durum da algılanan değer ile müşteri sadakati arasındaki doğrusal ilişkinin varlığını kanıtlamaktadır. Algılanan değer müşteri sadakati üzerindeki pozitif ve anlamlı

etkisine dair sonuç literatürde daha önce gerçekleştirilen Yang ve Peterson (2004)'un, Wang (2010)'ın, Cronin, Brady, ve Hult (2000)'in, Lai vd. (2009)'nin, Lam vd. (2004)'nin, Pan vd. (2012)'nin çalışmalarının sonuçları ile uyumlu olmaktadır.

Değiştirme maliyetinin müşteri sadakati üzerindeki pozitif ve anlamlı etkisine dair ulaşılan araştırma bulgusu da farklı araştırmalarda desteklenmektedir (Lam vd. (2004); Barutçu (2007); Oyeniyi ve Abiodun (2009); Stan vd. (2013)). Lam vd. (2004, s. 299), değiştirme maliyeti değişkenine bu çalışma ile benzer şekilde bir bakış açısı sergileyerek var olan teknolojiyi değiştirmenin getirdiği katlanılması gerekli zaman, çaba ve maliyetin sadakat üzerindeki anlamlı etkisini vurgulamıştır. Farklı ülkelerde, farklı bölgelerde ve farklı demografik özelliklerde olan bireylerin dikkate alınarak gerçekleştirildiği diğer çalışmalarla elde edilen bu benzer sonuç, söz konusu işletmelere müşterilerin sadakat gösterme eğilimlerinde değiştirme bariyerlerini dikkate aldıklarını işaret etmektedir. Yine Oyeniyi ve Abiodun (2009, s. 117)'un, değiştirme maliyetlerinin mutlaka telekomünikasyon sektöründe tüketici davranışlarının belirlenmesinde dikkate alınması gerektiği konusundaki görüşü de bu çalışmada elde edilen sonuçlarla birlikte akıllı telefon sektörü için de geçerli olduğu konusunda desteklenmektedir. Katlanılan parasal maliyetten çok var olan GSM operatörünü değiştirmenin yaşattığı zorlukları öne çıkaran Barutçu (2007, s. 364) değiştirme maliyetleri ortadan kalktığında müşterilerin sadakat eğilimlerinin tekrar belirlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu anlamda bakıldığında da çalışmamızda elde edilen sonuçlardan yola çıkarak değiştirme bariyerlerinin ortadan kalktığı durumda akıllı telefon kullanıcılarının yine sadakat gösterme eğiliminde olup olmayacağı konusu da tartışılabilir.

Demografik verilerin ve telefon kullanım verilerinin her birinin müşterilerin sadakat geliştirme eğilimleri üzerinde etkili olması beklenmesine rağmen demografik verilerden sadece cinsiyetin, telefon kullanım verileri açısından da sadece kullanılan cep telefonu markasının modelde anlamlı bir etki gösterdiği söylenebilir. Erkeklerin kullandıkları akıllı telefonlar için sadakat geliştirme eğilimlerinin kadınlara göre daha düşük olması ve Iphone'un Türkiye'deki akıllı telefon kullanıcılarında açık ara sadakat oluşturması araştırmanın gerçekleştirdiği örneklemin özelliklerini ortaya koymasından dolayı kıymetlidir. Dolayısıyla demografik veriler ve telefon kullanım verileri açısından benzerliklerin ve farklılıkların ortaya konulabilmesi ve sebeplerinin tartışılabilmesi için ilgili faktörlerin ileriki araştırmalarda daha yoğun olarak sınanması gerekmektedir.

Sonuç, Öneriler ve Kısıtlar

Son yıllarda Türkiye’de giderek büyüyen bir pazar haline gelmesi ve dünyada faaliyet gösteren hemen hemen tüm markaların Türkiye’de de satışta olması, rekabetin şiddetli bir şekilde yaşandığı akıllı telefon pazarının araştırmanın faaliyet alanı olarak seçilmesinde en büyük etken olmuştur. Müşteri sadakati bağlamında sadakat geliştiren ve geliştirmeyen kullanıcıların ayırt edici özellikleri incelenerek, kişinin sadakat geliştirme eğilimleri üzerinde etkili olan faktörlerin tespit edilmesiyle çalışmanın hem alan yazın hem de sektör için katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Akıllı telefon kullanıcıları üzerinde yürütülmüş olan çalışmada, araştırma bulgularından yola çıkılarak “*algılanan değer, değiştirme maliyeti, cinsiyet ve kullanılan cep telefonu markasına*” ilişkin dört değişkenin müşterilerin sadakat geliştirme eğilimleri üzerinde etkili olduğu tespitine ulaşılmıştır. Diğer taraftan ise ilgili araştırma örnekleme bağlamında demografik verilerden *medeni durum, yaş, eğitim, meslek ve gelir durumunun*; telefon kullanım verileri açısından da *cep telefonu kullanım yılının ve mevcut cep telefonu markasını kaç yıldır kullandığının* müşterilerin sadakat geliştirme eğilimleri üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın sonuçları, akıllı telefon pazarında faaliyet gösteren işletmeler için müşteri sadakati oluşturma sürecinde fikir veren ve yol gösteren değerli katkılar sunmaktadır. Öyle ki, müşterilerin ödedikleri fiyata karşı telefonlarının kalitesinin iyi ve sunulan telefon kalitesine göre de fiyatının uygun olarak değerlendirilmesi kullanıcıların sadakat eğilimleri üzerinde etkili olmaktadır. Diğer bir yandan da müşterinin başka bir cep telefonu kullanması nedeniyle katlanacağı ve tanışacağı birtakım maliyetlerin de kullandığı mevcut akıllı telefonuna sadakat göstermesi üzerinde etkili olacağı sonucu işletmeler için hayatidir. Dolayısıyla müşterinin kullandığı akıllı telefon markasını değiştirmesine engel olacak fiyatın uyumu, işletim sisteminin ve ara yüzünün kullanıcı dostu olması ve verilerin aynı şekilde kolaylıkla diğer telefona aktarılarak uyum göstermesi gibi parametrelerin üzerine daha yoğun mesai harcamak gerekmektedir. Ayrıca cinsiyet değişkeni açısından da kadın kullanıcıların erkeklere göre sadakat geliştirme eğilimlerinin daha yüksek olduğu dikkate alınarak cinsiyetin segmentasyon açısından tekrar değerlendirilmesi gerekmektedir. Marka tercihi açısından bakıldığında da, Iphone’un diğer markalarla kıyaslandığında açık ara sadakat oluşturduğu ve özellikle Samsung’un ciddi bir satış hacmine sahip olmasına karşın sadakat açısından Iphone’un epeyce arkasında kalması irdelenmesi gereken diğer bir durumdur. İşte bu açıdan markaların değiştirme maliyeti ve algılanan değer değişkenlerine bakış açılarını değerlendirmek için web siteleri incelendiğinde Iphone’un özellikle değiştirme maliyetlerine

ilişkin sunduğu olanaklar da dikkat çekici olmaktadır. Apple Türkiye'nin web sayfasında vurgulanan önemli bir fayda da Iphone'a geçiş yapmanın çok kolay olduğudur. Farklı bir işletim sistemine sahip akıllı telefonda IOS işletim sistemine veri aktarmanın otomatik ve güvenli bir şekilde olduğu belirtilmektedir (<http://www.apple.com/tr/iphone/switch-to-iphone/>). Bu durum, markanın değiştirme maliyeti konusundaki bilincini de gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla da müşteriler tarafından dikkate alınan hassas bir konu olmaya devam edecek ve işletmeler tarafından yukarıda bahsedilen parametrelerin dikkate alınması müşteri sadakati oluşturarak pazarlama stratejilerinin başarılı olması üzerinde etkili olacaktır.

Akıllı telefon pazarında geniş bir örneklem bağlamında yapılmış olan bu araştırma, ileride yapılacak çalışmalar için algılanan değer, değiştirme maliyeti ve müşteri sadakati arasındaki etkilerin ölçülmesi bağlamında temel oluşturacaktır. Bunun yanı sıra, akıllı telefon pazarına ilişkin araştırma yapacak araştırmacılar için gelişmekte olan ülkelerde müşterilerin alacakları mal/hizmetten cayma bedelleri ile ilgili devletin sözleşmelerde müdahalesinin olabildiği, dolayısıyla cayma bedelinin kanun/yönetmeliklerle belirlendiği ülkelerde devletin etkisinin de araştırmaya dâhil edilebileceği gelecek çalışmalar için bir öneri niteliğinde olmaktadır.

İlgili yazın ve sektör için değerli katkılar sunmasının yanı sıra, çalışmanın birtakım kısıtları vardır. En temel kısıt olarak, önerilen araştırma modeli ve elde edilen bulguların yalnızca akıllı telefon pazarı için genellenebilir nitelikte olması gösterilebilir. Farklı sektörlerde benzer bir araştırmanın gerçekleştirilmesi de burada ulaşılan bulgularla kıyaslama yapılması ve sonuçların genellenebilirliği açısından fayda sağlayacaktır. Diğer bir kısıt ise, algılanan değer birçok çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da fiyat ve kalite karşılaştırmasıyla değerlendirilmiş ve toplamda iki ifadeden oluşan bir ölçekte ölçülmüş olmasıdır. Oysa algılanan değer literatürde farklı kaynaklarda fonksiyonel, duygusal, sosyal ve parasal değer olarak alt boyutları ile birlikte ölçülen bir değişken olarak da yer almaktadır. Dolayısıyla akıllı telefon pazarı için algılanan değer alt boyutları ile ölçülmesinin ileride yapılacak çalışmalar için bir zenginlik oluşturacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aamir, M., Ikram, W., & Zaman, K. (2010). Customers' Switching in Mobile Phone Service Providers in Pakistan. *International Journal of Business Management and Economic Research*, 1(1), 34-40. (<http://www.jibmer.com/docs/volumes/.../jibmer2010010105.pdf>).
- Andreassen, T. W., & Lindestad, B. (1998). Customer Loyalty and Complex Services: The Impact of Corporate Image on Quality, Customer Satisfaction and Loyalty for Customers with Varying Degrees of Service Expertise. *International Journal of Service Industry Management*, 9(1), 7-23.
- Aydın, S., Yücel, R., & Özcan, M. (2004). İlimlaştırıcı Değişken Olarak Değişirme Maliyetinin Müşteri Sadakati Üzerindeki Etkisi: Türk GSM Sektöründe Bir Uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 11(1), 177-189.
- Aydın, S., Özcan, M., & Yücel, R. (2007). Türk GSM Sektöründe Abonelerin Sadakat Tutumu ve Değişirme Maliyetinin Rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 219-234.
- Atakurt, Y. (1999). Lojistik Regresyon Analizi ve Tıp Alanında Kullanımına İlişkin Bir Uygulama. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 52(4), 191-199.
- Barutçu, S. (2007). GSM Sektöründe Müşteri Bağlılığı (Pamukkale Üniversitesi Öğrencilerinin GSM Operatörlerine Bağlılıkları ve Bağlılıklarını Etkileyen Faktörler). *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 9(1), 349-372.
- Başgöze, P., & Özer, L. (2012). Gender Effect on Brand Credibility and Purchase Relation: Does BC Vary Among Different Brands. *International Journal of Arts and Commerce*, 1(5), 58-69.
- Bircan, H. (2004). Lojistik Regresyon Analizi: Tıp Verileri Üzerine Bir Uygulama. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 185-208.
- Burns, A. C., & Bush, R. F. (2015). *Pazarlama Araştırması* (F.D. Orel, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı* (8. Baskı). Adapazarı: Sakarya.
- Cronin, J. J., Brady, M. K., & Hult, G. T. M. (2000). Assessing the Effects of Quality, Value, and Customer Satisfaction on Consumer Behavioral Intentions in Service Environments. *Journal of Retailing*, 76(2), 193-218.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik Spss ve Lisrel Uygulamaları* (3. Baskı). Ankara: Pegem.

- Deng, Z., Lu, Y., Wei, K. K., & Zhang, J. (2010). Understanding Customer Satisfaction and Loyalty: An Empirical Study of Mobile Instant Messages in China. *International Journal of Information Management*, 30(4), 289-300.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E. S., & Çinko, M. (2013). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi* (5. Baskı). İstanbul: Beta.
- Fornell, C., Johnson, M. D., Anderson, E. W., Cha, J., & Bryant B. E. (1996). The American Customer Satisfaction Index: Nature, Purpose and Findings. *Journal of Marketing*, 60, 7-18.
- Gerpott, T. J., Rams, W., & Schindler, A. (2001). Customer Retention, Loyalty and Satisfaction in the German Mobile Cellular Telecommunications Market. *Telecommunication Policy*, 25, 249-269.
- Geyik, K. S., & Gökçen, A. (2014). Türkiye'de İnternet Servis Sağlayıcıları Sektöründe Müşteri Sadakati ve Bileşenlerinin Yapısal Eşitlik Modellemesi İle İncelenmesi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 36(2), 159-184. doi: 10.14780/iibd.00100.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Felsefe-Yöntem-Analiz* (3. Baskı). Ankara: Seçkin.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. & Tatham, R. L. (2006). *Multivariate Data Analysis* (6th Edition). New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- İnal, M. E., Topuz, D., & Uçan, O. (2006). Doğrusal Olasılık ve Logit Modelleri ile Parametre Tahmini, *Sosyoekonomi*, 1, 47-72.
- Karakaş, S. (2012). Cep Telefonu Pazarında Müşteri Sadakatının Yapısal Eşitlik Modellemesi İle İncelemesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 1-22. (<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusosbil/article/download/1023021727/1023020459>).
- Kayış, A. (2006). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri (2. Baskı). Şeref Kalaycı (Ed.), *Güvenilirlik Analizi* (s. 404-409). Ankara: Asil.
- Lam, S. Y., Shankar, V., Erramilli, M. K., & Murthy, B. (2004). Customer Value, Satisfaction, Loyalty and Switching Costs: An Illustration from A Business-to-Business Service Context. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 32(3), 293-311.
- Lai, F., Griffin, M., & Babin, B. J. (2009). How Quality, Value, Image and Satisfaction Create Loyalty at a Chinese Telecom. *Journal of Business Research*, 62, 980-986.
- Lee, J., Lee, J., & Feick, L. (2001). The Impact of Switching Costs on the Customer Satisfaction-Loyalty Link: Mobile Phone Service in France. *Journal of Services Marketing*, 15(1), 35-48.

- Malhotra, N. K. (2010). *Marketing Research: An Applied Orientation* (6th Edition). New Jersey: Pearson Education.
- Oyeniya, J. O., & Abiodun, A. (2009). Switching Cost and Customers Loyalty in the Mobile Phone Market: The Nigerian Experience. *Business Intelligence Journal*, 3(1), 111-121.
- Pan, Y., Sheng, S., & Xie, F. T. (2012). Antecedents of Customer Loyalty: An Empirical Synthesis and Reexamination. *Journal of Retailing and Customer Services*, 19, 150-158.
- Peng, C. J., Lee, K. L., & Ingersoll, G. M. (2002). An Introduction to Logistic Regression Analysis and Reporting. *The Journal of Educational Research*, 96(1), 1-13.
- Quoquab, F., Basiruddin, R., & Abdul Rasid, S. Z. (2014). Recent Trends in Social and Behaviour Sciences. Lumban Gaol et al. (Eds.), *Striving for Customer Loyalty: What are the Building Blocks?* (s. 203-208). London: CRC Taylor & Francis.
- Razavi, S. M., Hossein, S., Shafie, H., & Khoram, K. (2012). Relationships among Service Quality, Customer Satisfaction and Customer Perceived Value: Evidence from Iran's Software Industry. *Journal of Management and Strategy*, 3(3), 28-37.
- Reichheld, F. F. (1996). *The Loyalty Effect*. Boston, MA: Harvard Business School.
- Sawyer, A. G., & Dickson, P. (1984). Research on Sales Promotion: Collected Papers. Katherine Jocz (Ed.), *Psychological Perspectives on Consumer Response to Sales Promotion*. Cambridge, MA: Marketing Science Institute.
- Stan, V., Caemmerer, B., & Jallet, C. R. (2013). Customer Loyalty Development: The Role of Switching Costs. *The Journal of Applied Business Research*, 29(5), 1541-1554.
- Süher, H. K., & İspir, N. (2010). Televizyon ve Gazetede Reklamdan Kaçınmayı Etkileyen Değişkenler. *Selçuk İletişim Dergisi*, 6(2), 5-23.
- Şener, H. Y., & Behdioğlu, S. (2013). Müşteri Sadakati Oluşturmada Müşterinin Algıladığı Değer, Memnuniyet ve Rakip İşletmeye Geçme Maliyeti: Bir Spor Merkezinde İstatistiksel Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30, 165-180.
- Şimşek, G. G., & Noyan, F. (2009). Türkiye'de Cep Telefonu Cihazı Pazarında Marka Sadakati İçin Bir Model Denemesi. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 36, 121-159.
- Tezbaşaran, A. (1997). *Likert Tipi Ölçek Geliştirme Kılavuzu* (2. Baskı). Ankara: Türk Psikologlar Derneği.
- Türker, G. Ö., & Türker, A. (2013). GSM Operatörleri Sektöründe Marka Sadakatini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi; Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 3(1), 49-67.

- Türkyılmaz, A., & Özkan, C. (2004). Müşteri Memnuniyeti İndeksleri ve Cep Telefonu Sektöründe Bir Pilot Uygulama. *Kobiler ve Verimlilik Kongresi*, Ankara. (http://www.fatih.edu.tr/~aturkyilmaz/documents/turkyilmaz_coskun.pdf)
- Yang, Z., & Peterson, R. T. (2004). Customer Perceived Value, Satisfaction and Loyalty: The Role of Switching Costs. *Psychology & Marketing*, 21(10), 799-822. doi:10.1002/mar.20030
- Wang, C. (2010). Service Quality, Perceived Value, Corporate Image and Customer Loyalty in the Context of Varying Levels of Switching Costs, *Psychology & Marketing*, 27(3), 252-262.
- Zeithaml, V. A. (1988). Consumer Perceptions of Price, Quality and Value: A Means-End Model and Synthesis of Evidence. *Journal of Marketing*, 52(3), 2-22. (<http://www.jstor.org/stable/1251446>).
- <http://www.apple.com/tr/iphone/switch-to-iphone/> (Erişim Tarihi: 20 Haziran 2016)
- <http://www.tech-worm.com/dunyada-ve-turkiyede-en-cok-kullanilan-telefon-markalari/> (Erişim Tarihi: 14 Haziran 2016)
- <http://www.tubisad.org.tr/Tr/Library/Sayfalar/Reports.aspx> (Erişim Tarihi: 10 Haziran 2016)
- <http://www.wearesocial.com/uk/special-reports/digital-in-2016> (Erişim Tarihi: 10 Haziran 2016)

Gibson Paradoksunun Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Geçerliliğinin Araştırılması

Serkan KÜNÜ*

Selim BAŞAR**

Gürkan BOZMA***

Geliş Tarihi (Received): 04.02.2016 – Kabul Tarihi (Accepted): 30.01.2017

Öz

Faiz oranı ile enflasyon arasındaki ilişkinin varlığı ve ilişkinin yönü birçok çalışmada tartışma konusu olmuştur. Çünkü bazı araştırmacılar tarafından faizin bir maliyet kaynağını olduğunu, bu durumda mal ve hizmetler üzerinde fiyat baskısı yaratarak enflasyona sebep olduğunu düşünülmektedir. Buna karşın, enflasyonun faiz artışına sebep olduğunu öne süren birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı faiz oranları ve genel fiyat düzeyi arasında pozitif ilişki olduğunu savunan Gibson paradoksunun gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları açısından geçerliliğini test etmektir. Çalışmada 1992-2013 ve 2000-2013 dönemine ait veriler serilerin durağanlık düzeylerini ve yatay-kesit bağımlılığını dikkate alan Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Tahminlerden elde edilen bulgulara göre gelişmiş ve gelişmekte olan ülke gruplarında faiz ve genel fiyat düzeyi arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ayrıca, tüm ülkeler için yapılan analizde enflasyon oranından faiz oranına doğru ilişki bulunmuştur. Elde edilen bu sonuç, Fisher (1930) ve Shiller ve Siegel (1977) çalışmalarından elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Tahvil Faiz Oranı, Genel Fiyat Düzeyi, Gibson Paradoksu, Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Analizi.*

* Yrd.Doç.Dr. Iğdır Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, serkan.kunu@igdir.edu.tr

** Prof.Dr. Atatürk Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, selim@atauni.edu.tr

*** Arş.Gör. Atatürk Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, gurkan.bozma@atauni.edu.tr

Investigating the Validity of Gibson Paradox for Developed and Developing Countries

Abstract

The existence of the relationship between interest rate and inflation and the direction of the relationship have been the subject of debate in many studies. Because of the fact that, some researchers believe that interest rate is source of cost, which causing price inflation by creating price pressures on goods and services. On the other hand, there are many studies suggesting that inflation causes interest rate increases. This study is to test validity of the Gibson paradox which argues that there is a positive relationship between the interest rates and the inflation rate in terms of developed and developing countries. In the study, Dumitrescu and Hurlin (2012), which considers the stationarity levels and cross-sectional dependence of the series, was used to for panel causality test for the period 1992-2013 and 2000-2013. According to the findings, significant relationships were found between interest rate and inflation rate in developed and developing countries. Moreover, analysis for all countries (develop and developing), there is a unidirectional relationship running from inflation rate to interest rate which is similar to the findings of Fisher (1930) and Shiller and Siegel (1977).

Keywords: *Interest Rate, General Price Level, Gibson Paradox, Dumitrescu and Hurlin Causality Analysis.*

Giriş

Faizin iktisadi faaliyetlerde, özellikle yatırım ve tasarruf kararlarında önemli bir yerinin olduğu gerçektir. Bunun yanında faiz oranları önemli bir politika aracı işlevi görmektedir. Bu sebeple faizlerin oluşumu, faizlerin etkilendiği ve etkilediği faktörler ile ilgili çalışmalar iktisat biliminin ilk kuşak çalışmalarından beri sürmektedir.

Geçmişten günümüze faiz oranlarının işlevi ve oluşumu ile ilgili birçok teori ortaya atılmış ve tartışılmıştır. Klasik Faiz Teorisi, bu teoriler içerisinde önemli bir yere sahiptir. Teoriye göre paranın uzun dönemde reel değişkenler üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Ayrıca reel faiz, para miktarında oluşan değişimlerden yalnızca kısa dönemde etkilenmekte, uzun dönemde tekrar eski düzeyine dönmektedir. Klasiklere göre faiz oranı reel değişkenler tarafından belirlenmekte iken genel fiyat düzeyi para arzınca belirlenmektedir. Bu sebeple de faiz oranı ile genel fiyat düzeyi arasında hiçbir ilişki yoktur ve uzun dönemde faiz oranı genel fiyat düzeyinden bağımsız hareket etmektedir.

Faiz oranının genel fiyat düzeyinden bağımsızlığı 1923 yılında Gibson'un Birleşik Krallık üzerine yaptığı çalışma ile farklı bir boyut kazanmıştır. Gibson, tahvil faizi ile genel fiyat düzeyi arasında uzun dönemli bir ilişki bulmuştur. Buna göre para arzında meydana gelen

genişleme, enflasyonla birlikte faizleri de yükseltmektedir. Faiz ve genel fiyat düzeyi arasındaki pozitif yönlü bu ilişki Keynes'in analiziyle de örtüşmemiş ve Keynes tarafından "Gibson Paradoksu" olarak ifade edilmiştir (Caporale ve Škare, 2014, s. 2). Keynes, bu paradoksu konjonktürel dönemlere has olarak gördüğünü açıklamıştır. Diğer bir deyişle, parasal genişleme faizleri düşürücü etki yapmakta fakat konjonktürel canlanmanın neden olduğu kredi genişlemesi enflasyon beklentisini artırma yoluyla bu etkiyi bastırarak faizleri de yükseltmektedir. Keynes'e göre bu durum geçicidir (Keynes, 1930, ss. 200-208).

Gibson paradoksunun diğer bir teorik açıklaması Fisher (1930) Eşitliği ile açıklanabilir. Nominal faiz oranının reel faiz oranı ile beklenen enflasyonun toplamına eşit olduğunu ifade eden Fisher Eşitliği'ne göre nominal faiz oranı ile beklenen enflasyon arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Bu çalışmanın amacı, Gibson Paradoksu'nun gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları için geçerliliğini araştırmaktır. Bu amaçla ilk olarak Gibson Paradoksu ile ilgili bazı çalışmalara yer verilmiştir. Daha sonra faiz oranı ile genel fiyat düzeyi arasında bir ilişki olup olmadığı ampirik olarak incelenmiştir. Araştırma genel bir değerlendirmenin yer aldığı sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

1. Literatür Özeti

Gibson Paradoksunun geçerliliği ile ilgili yapılmış uygulamalı çalışmalarda farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. İlk dönem çalışmalarda Gibson (1923), yukarıda belirtildiği gibi Birleşik Krallık üzerine yaptığı çalışmasında 1773-1923 dönemine ait verilerden yararlanarak tahvil faizleri ile genel fiyat düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır. Benzer bir sonuç nominal faiz oranı ile genel fiyat düzeyi arasında Kitchin (1923) tarafından da Birleşik Krallık ve ABD için elde edilmiştir. Wicksell (1907), Keynes (1930), Sargent (1973) ve Fisher (1930) yaptıkları çalışmalarda Gibson paradoksunda nedensellik yönünün faiz oranından enflasyon oranına mı yoksa enflasyon oranında faiz oranına mı olduğu konusunda birlik sağlayamamışlardır. Wicksell (1907) ve Keynes (1930) nedensellik yönünün faiz oranından enflasyona doğru olduğunu iddia etmişlerdir. Fisher (1930) ise bu ilişkinin enflasyon oranından faiz oranına doğru olduğunu ileri sürmüştür. Sargent (1973) ise Fisher'in (1930) enflasyon oranından faiz oranına doğru olan nedensellik ilişkisinin yetersiz olduğu ifade etmiştir. Cagan (1965) ABD üzerine yaptığı çalışmasında 1890-1965 dönemi için bono faizleri ile genel fiyat düzeyi arasında pozitif bir ilişki elde etmiştir. Milne ve Torous (1984), Kanada için yaptıkları çalışmada uzun dönem fiyatlarının dalgalarının sebebinin para stokundaki değişimle ilgili olduğunu ifade etmişlerdir. Barsky ve Summers (1988), faiz oranı ve enflasyon arasındaki pozitif ilişkinin altın standardı dönemi geçerli olduğunu ve faiz

oranındaki yükselişlerin fiyatları artırdığını ifade etmişlerdir. Bu çalışmaların yanı sıra Lee ve Petrucci (1986), Shiller ve Siegel (1977), Friedman ve Schwartz (1982), Benjamin ve Kochin (1984), Klein (1995), Coulombe (1998), Dowd ve Harrison (2000), Hannsgen (2004) ve Caporale – Škare (2014) kullandıkları yöntemler ve veriler ayrıca ele aldıkları dönemler farklılık göstermesine rağmen genel fiyat düzeyi ile faiz oranı arasında pozitif yönlü bir ilişkiler tespit edilmiştir.

Gibson Paradoksu uluslararası literatürde olduğu gibi ulusal literatürde de yer almıştır. Türkiye’de yapılan çalışmalardan Şimşek ve Kadılar (2008) 1987-2004 dönemi için sınır testi yaklaşımı ile nominal faiz oranı ve genel fiyat düzeyi arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır. Türkiye üzerine yapılan bir diğer araştırmada Yapraklı ve Yurttaçıkılmaz (2010) 1970-2009 periyodunda eşbütünleşme ve nedensellik testlerini uygulayarak nominal faiz oranı ile genel fiyat düzeyi arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Konu ile ilgili bir diğer çalışma Tanrıöver ve Yamak (2015) tarafından yapılmıştır. Tanrıöver ve Yamak (2015), 1990-2014 yılları arasındaki verilerini kullanarak Pesaran ve diğerleri (2001) tarafından önerilen sınır testi yöntemini uygulamışlardır. Sonuç olarak, genel fiyat düzeyinden nominal faiz oranına doğru uzun dönemli bir ilişki tespit etmişlerdir. Ancak uzun dönemli bu ilişkinin pozitif ya da negatif olup olmadığı ve ilişkinin büyüklüğü konusunda her hangi bir bulguya ulaşamamışlardır.

Halıcıoğlu (2004) ise Türkiye için 1950-2002 yılları arasında nominal faiz ve genel fiyat düzeyinin eşbütünleşik olmadığını ileri sürmüştür. İncekara ve diğerleri (2012) 1989:1-2011:4 dönemini çeyreklik veriler kullanarak nominal faiz ve enflasyon oranı arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme testi ve Hata düzeltme modeli kullanarak incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, nominal faiz ve enflasyon oranı uzun dönemde birlikte hareket (eşbütünleşik) etmektedirler. Diğer taraftan, bu iki seri arasında kısa dönem ilişkisi tespit edilmemiştir. Yılcı (2009), nominal faiz ve enflasyon oranı arasındaki ilişkiyi Kapetanios vd. (2006) tarafından önerilen eşbütünleşme testi kullanarak incelemiştir. Sonuç olarak, incelenen dönemde nominal faiz ve enflasyon oranı arasında uzun dönem ilişkisi ortaya konulamamıştır. Çakmak ve diğerleri (2002), 1989:1-2001:7 döneminde nominal faiz ve enflasyon oranı arasındaki ilişkiyi VAR modeli çerçevesinde incelemişlerdir. Elde edilen bulgular enflasyon oranının faiz oranı oluşumunda etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Gibson Paradoksu’nun geçerli olmadığı sonucuna ulaşan ampirik çalışmaların ise nispeten sayıca daha az olduğu söylenebilir. Bu çalışmalardan ilki Corbae ve Quliaris’in 1989 yılında ABD ve Birleşik Krallık üzerine yapmış oldukları çalışmadır. Corbae ve Quliaris (1989), 1920-1986 ve 1890-1982 periyodu için nominal faiz ile genel fiyat düzeyi arasında bir ilişkinin olmadığını tespit etmişlerdir. Cochran (1997) çalışmasında İngiltere için 1730-1981

ve ABD için 1800-1891 döneminde tahvil faizi ve genel fiyat düzeyi arasında ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Serletis ve Zestos (1999) çok ülkeli çalışmalarında Corbae ve Quliaris (1989)'a benzer şekilde nominal faiz oranının genel fiyat düzeyiyle ilişkisiz olduğunu tespit etmişlerdir. Atkins ve Serletis'in (2003), çalışmaları da çok ülkeyi kapsamakta ve aynı sonuca işaret etmektedir.

2. Gibson Paradoksunun Geçerliliğinin Araştırılması

Gibson Paradoksunun geçerliliğinin test edilmesinde genel olarak zaman serisi verileri ile çalışılmaktadır. Bu çalışmada, Gibson Paradoksunun geçerliliğinin araştırılması için gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde meydana gelen nominal faiz oranı ve tüketici fiyat endeksi verilerinden yararlanarak bir panel veri analizi yapılmaktadır. Bu amaçla, gelişmiş ve gelişmekte olan seçilmiş ülke gruplarında Gibson paradoksunun geçerliliği Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından önerilen panel nedensellik testi yardımıyla araştırılmaktadır.

Panel verilerde nedenselliğin araştırılmasında farklı nedensellik yöntemleri kullanılmaktadır. Son dönem çalışmalarda kullanılan yöntemlerden ilki Konya (2006) tarafından geliştirilen ve SUR regresyona dayanan yöntemdir. İkinci yöntem, Genelleştirilmiş Momentler Yöntemine dayanmaktadır. Üçüncü yöntem Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından önerilen panel nedensellik testidir.

Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından önerilen panel nedensellik analizi aşağıdaki doğrusal eşitlik üzerinden incelenebilmektedir:

$$Y_{i,t} = a_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^k Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^k X_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de Y, X, K, t ve ε sırasıyla bağımlı değişken, bağımsız değişken, optimal gecikme uzunluğu, zamanı ve hata terimlerini göstermektedir. Seriler arasındaki nedensellik ilişkisini test etmekte kullanılan boş ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibidir:

$$H_0: \beta_i^k = 0 \quad \forall i=1 \dots N \quad (2)$$

$$H_1: \beta_i^k = 0 \quad \forall i=1 \dots N_1 \quad (3)$$

$$H_1: \beta_i^k \neq 0 \quad \forall i=N_1 + 1, N_1 + 2 \dots, N \quad (4)$$

Eşitlik 2'deki boş hipotezin kabul edilmesi durumunda X'den Y'ye doğru hiçbir birimde nedensellik ilişkisi olmadığını göstermektedir. Eşitlik (3) ve (4)'te $N_1=N$ olması durumunda seriler arasında nedensellik olmadığı fakat $N_1=0$ olması durumunda bütün birimlerde X'den Y'ye doğru nedensellik ilişkisi olduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan $N_1>0$ olması durumunda birimler arasındaki nedensellik ilişkilerinde farklılıklar bulunmaktadır.

Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından önerilen panel nedensellik testinde boş hipotezin test edilmesi için Wald testi kullanılmaktadır. Elde edilen Wald istatistiği bütün

birimlerden elde edilen Wald istatistiklerinin aritmetik ortalamasıdır ve aşağıdaki eşitlik (5) gibidir:

$$W_{N,T}^{HNC} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_{i,T} \quad (5)$$

Eşitlik (5) $W_{i,T}$ her birimin Wald istatistiğini göstermektedir. Dumitrescu ve Hurlin (2012) $N > T$ ve $N < T$ durumları için farklı istatistikler önermişlerdir. $T > N$ için $Z_{N,T}^{HNC}$ istatistiğini $T < N$ için ise Z_N^{HNC} istatistiğini önerirlerken, istatistikler eşitlik (6) ve (7)'deki gibi hesaplanmaktadır:

$$Z_{N,T}^{HNC} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (W_{N,T}^{HNC} - K) \quad (6)$$

$$Z_N^{HNC} = \frac{\sqrt{N}(W_{N,T}^{HNC} - N^{-1} \sum_{i=1}^N E(W_{i,T}))}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N Var(W_{i,T})}} \quad (7)$$

Eşitlik (7)'deki $E(W_{i,T})$ ve $Var(W_{i,T})$ değerleri $W_{i,T}$ 'nin ortalama ve varyans değerlerini ifade etmektedir.

Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından önerilen panel nedensellik testi zaman (T) ve birim (N) değerlerinin büyük veya küçük ($N < T$, $T < N$) olması durumunda da kayda değer sonuçlar vermektedir.

3. Veri Seti

Bu çalışmada 1992-2013 döneminde yıllık veri seti kullanılarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde¹ Gibson Paradoksunun geçerliliği test edilmiştir. Gelişmiş ülke grubu² için 1992-2013 dönemi ele alınmıştır. Gelişmekte olan ülkeler verilere ulaşılabilirliği açısından zaman boyutu dikkate alınmış ve iki grupta incelenmiştir. İlk grupta³ 1992-2013 dönemi ele alınırken ikinci grupta⁴ 2000-2013 dönemi ele alınmıştır. Son olarak bütün ülke grupları için yapılan analizde 2000-2013 dönemi incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmada nominal faiz⁵ ve enflasyon oranı kullanılmıştır. Nominal faiz oranı Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) finansal istatistiklerinden, enflasyon oranı⁶ ise Dünya Bankası Kalkınma Göstergelerinden (WDI) alınmıştır.

4. Ampirik Sonuçlar

Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testinin uygulanabilmesi için iki ön şart bulunmaktadır. Birinci şart serilerin aynı seviyeden durağan olması, ikincisi ise serilerin yatay-kesit bağımlılığı içermesidir. Bu doğrultuda serilerin durağanlık analizleri Levin, Lin ve Chu (2002) (LLC), Im, Pesaran ve Shin (2003) (IPS), Maddala ve Wu (1999) (Fisher-ADF) ve Choi (2001) (Fisher-Phillips-Perron) tarafından önerilen birim kök testleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: Panel Birim Kök Test Sonuçları

Birim Kök Testleri	Gelişmiş Ülkeler		Gelişmekte Olan Ülkeler				Bütün Ülkeler	
			I. Grup		II. Grup			
	Faiz	Enflasyon	Faiz	Enflasyon	Faiz	Enflasyon	Faiz	Enflasyon
LLC	-4.65*	-7.13*	-6.41*	-11.62*	-7.81*	-9.35*	-12.58*	-15.25*
IPS	-4.62*	-6.43*	-6.12*	-9.97*	-4.35*	-6.32*	-6.74*	-8.75*
Fisher-ADF	75.35*	97.20*	112.7*	166.55*	81.18*	99.70*	240.11*	264.85*
Fisher-PP	84.42*	116.46*	77.36*	151.21*	93.26*	138.08*	202.41*	393.40*

*Not: * %1 anlamlılık seviyesini göstermektedir.*

Tablo 1’de faiz oranı ve enflasyon serilerine ait birim kök testi sonuçları görülebilmektedir. Bu çalışmada kullanılan panel veri setine IPS ve Fisher (ADF ve PP) testleri daha uygundur. IPS ve Fisher (ADF ve PP) testlerine bakıldığı zaman faiz oranı ve enflasyon serilerinin %1 anlamlılık düzeyinde seviye değerlerinde I(0) durağan olduğu tespit edilmiştir.

Nominal faiz oranı ve enflasyon serilerinin yatay-kesit bağımlılığı içerip içermediği Baltagi, Feng ve Kao (2012), Breusch-Pagan (1980) ve Pesaran (2004) tarafından önerilen LM testleri ile Pesaran (2004) tarafından önerilen CD testleri kullanılarak araştırılmıştır. Tablo 2’de yatay-kesit bağımlılığı testi sonuçları görülebilmektedir.

Tablo 2: Yatay-Kesit Bağımlılığı Testleri Sonuçları

Yatay-Kesit Bağımlılığı Testleri	Gelişmiş Ülkeler		Gelişmekte Olan Ülkeler				Bütün Ülkeler	
			I. Grup		II. Grup			
	Faiz	Enflasyon	Faiz	Enflasyon	Faiz	Enflasyon	Faiz	Enflasyon
Breusch-Pagan-LM	1321.89*	547.97*	1415.55*	549.46*	546.64*	382.25*	5524.12*	3370.16*
Pesaran-LM	76.54*	26.59*	57.800*	15.53*	21.47*	12.07*	73.10*	33.58*
Baltagi, Feng ve Kao-LM	76.16*	26.21*	57.30*	15.039*	20.78*	11.38*	70.99*	31.46*
Pesaran-CD	33.95*	17.66*	34.22*	13.775*	8.77*	5.43*	47.54*	30.06*

*Not: * simgesi boş hipotezin (yatay-kesit bağımlılığı yoktur) %1 anlamlılık seviyesinde reddedildiğini göstermektedir.*

Tablo 2’de yatay-kesit bağımlılığı testleri sonuçları görülmektedir. Yapılan testler sonucunda boş hipotezin reddedildiği diğer bir ifade ile faiz oranı enflasyon serilerinin yatay-kesit bağımlılığı içerdiği tespit edilmiştir. Yapılan panel birim kök ve yatay-kesit bağımlılığı testleri sonucunda Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından önerilen panel nedensellik testinin uygulanabileceği görülmüştür. Tablo 3’te Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi sonuçları görülmektedir.

Tablo 3: Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Gecikme Uzunluğu	Gelişmiş Ülkeler		Gelişmekte Olan Ülkeler				Bütün Ülkeler	
			Z^{HNC}					
	Z^{HNC}		I. Grup		II. Grup		Z^{HNC}	
	Faiz→ Enflasyon	Enflasyon → Faiz	Faiz→ Enflasyon	Enflasyon → Faiz	Faiz→ Enflasyon	Enflasyon → Faiz	Faiz→ Enflasyon	Enflasyon → Faiz
K=1	4.01*	3.45*	3.03*	-0.88	0.65	2.12**	1.10	3.63*
K=2	3.20*	2.01**	3.46*	1.88	1.99**	1.02	4.14*	4.18*
K=3	3.70*	1.59	3.50*	1.83	3.46*	3.77*	10.11*	10.04*

*Not: *, ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık seviyesini boş hipotezin reddedildiğini göstermektedir.*

Tablo 3'ten görüleceği üzere gelişmiş ülkeler için 1 ve 2 gecikmelerde %1 ve %5 anlamlılık seviyelerinde faiz ve enflasyon oranı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Gelişmiş ülkeler açısından 3 gecikme için faiz oranından enflasyona oranına %1 anlamlılık seviyesinde tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tablo 3'ten görülmektedir. Bu sonuç, ele alınan dönemde seçilmiş gelişmiş ülke grubu açısından Gibson Paradoksunun geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan, gelişmekte olan ülkeler açısından birinci grupta yer alan ülkeler için 1, 2 ve 3 gecikmenin bulunduğu modellerde %1 anlamlılık seviyesinde Gibson Paradoksunun (Wicksell (1907), Keynes (1930), Barsky ve Summers (1988) ve Lee ve Petrucci (1986) perspektifinden) geçerli olduğu sonucu tespit edilmiştir. İkinci grupta yer alan ülkeler için 1 ve 2 gecikme yer aldığı modelde %5 anlamlılık seviyesinde sırasıyla enflasyon oranından faiz oranına ve faiz oranından enflasyon oranına tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, ikinci grupta yer alan ülkeler açısından, iki gecikmenin olduğu modelde Wicksell (1907), Keynes (1930), Barsky ve Summers (1988) ve Lee ve Petrucci (1986) çalışmalarının faiz oranından enflasyon oranına doğru tek yönlü ilişki neticesinde Gibson paradoksunun geçerli olduğu ileri sürülebilmektedir. Diğer taraftan 1 gecikme için enflasyon oranından faiz oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmesi Fisher (1930) ve Shiller ve Siegel (1977) çalışmalarında ifade edilen enflasyon oranından faiz oranına doğru nedensellik ilişkisini desteklemektedir. Bütün ülkeler için yapılan analizde ise 1 gecikmenin yer aldığı modelde %1 anlamlılık seviyesinde enflasyon oranından faiz oranına tek yönlü (Fisher (1930) ve Shiller ve Siegel (1977)); 2 ve 3 gecikmenin yer aldığı modellerde %1 anlamlılık seviyesinde faiz oranı ile enflasyon oranı arasında çift yönlü nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. Bütün ülkeler için yapılan bu analizde, faiz oranından enflasyon oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilememesi Wicksell (1907) ve Keynes (1930) açısından Gibson paradoksunun geçersiz fakat enflasyon oranından faiz oranına doğru tek yönlü

nedensellik ilişkisi tespit edilmesi Fisher (1930) açısından Gibson Paradoksunun geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada 1992-2013 dönemi gelişmiş ülke grubu, 2000-2013 dönemi gelişmekte olan ülkeler grubu ve 2000-2013 dönemi için bütün ülke grubunda Gibson paradoksunun varlığını test etmenin yanında olası ilişkinin yönü hakkındaki tartışmalara da cevap aranması amaçlanmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre ele alınan dönem içerisinde Gibson paradoksu (Wicksell (1907), Keynes (1930), Barsky ve Summers (1988) ve Lee ve Petruzzi (1986) perspektifinden) gelişmiş ülke grubu için geçerlidir. Gelişmiş ülkeler açısından faiz oranında meydana gelecek artış fiyatlar genel seviyesinin de artmasına sebep olacaktır. Gelişmekte olan ülkelerin I. Grubunda yer alan ülkeler açısından 1, 2 ve 3 gecikmelerde Gibson paradoksu (Wicksell (1907), Keynes (1930), Barsky ve Summers (1988) ve Lee ve Petruzzi (1986) perspektifinden) geçerlidir. II. Gruptaki ülkeler için 1 gecikmeli modelde Fisher (1930) ve Shiller ve Siegel (1977) ifade ettikleri Gibson paradoksu (enflasyondan faiz oranına doğru nedensellik ilişkisi) geçerlidir. II. Gruptaki ülkeler açısından 2 gecikmeli modelde ise Wicksell (1907), Keynes (1930), Barsky ve Summers (1988) ve Lee ve Petruzzi (1986) perspektifinden Gibson paradoksu geçerlidir. Diğer taraftan, Tüm ülkeler için yapılan analizde enflasyon oranından faiz oranına doğru ilişki bulunmuştur. Bu sonuç Fisher (1930) ve Shiller ve Siegel (1977) tespitlerine benzerlik göstermektedir.

Bu sonuçlar doğrultusunda politika yapıcıların enflasyonla mücadele gerekliliğinde faiz oranlarında meydana gelecek değişimleri ve bu değişimlerin yatırımlara yansımalarını Keynes'in "Gibson paradoksu iktisadi dalgalanmalarda geçerlidir ancak uzun dönemde etkin değildir" görüşünün aksine sadece iktisadi dalgalanmalar döneminde değil tüm dönemlerde takip etmeleri gerekmektedir.

Sonnotlar

1 Gelişmiş ve Gelişmekte olan ülkeler için Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) yaptığı ayırım baz alınmıştır.

2 Belçika, Fransa, Yunanistan, İtalya, Malta, İspanya, Kanada, Çin (Hong Kong), İzlanda, İsrail, Japonya, Yeni Zelanda, İsveç, İsviçre, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri.

3 Fiji, Malezya, Nepal, Papua Yeni Gine, Filipinler, Solomon Adaları, Sri Lanka, Macaristan, Bahreyn, Gana, Kenya, Malavi, Seyşeller, Güney Afrika, Svaziland, Bahamalar, Barbados, Beliz, Jamaika, Meksika, Trinidad ve Tobago.

4 Vietnam, Arnavutluk, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Cezayir, Mozambik, Nijerya, Mısır, Pakistan, Cape Verde, Tanzanya, Uganda, Zambiya, Bolivya, Brezilya, Bulgaristan.

5 Tahvil Faizi

6 Enflasyon oranı olarak TÜFE (bir önceki yıla göre % değişim) kullanılmıştır.

Kaynakça

- Atkins, F.J., Serletis, A. (2003). Bounds tests of the Gibson Paradox and the Fisher Effect: evidence from low-frequency international data. *Manchester School*, 71(6), 673-679.
- Baltagi, B. H., Feng, Q., Kao, C. (2012). A lagrange multiplier test for cross-sectional dependence in a fixed effects panel data model. *Journal of Econometrics*, 170, 164-177.
- Barsky, R.B., Summers, L.H. (1988). Gibson's Paradox and the Gold Standard. *Journal of Political Economy*, 96, 528-550.
- Benjamin, D.K., Kochin, L.A. (1984). War, prices, and interest rates: a martial solution to Gibson's Paradox, in a retrospective on the classical gold standard. 1821-1931, Chicago: University of Chicago Press.
- Breusch, T., Pagan, A. (1980). The lagrange multiplier test and its application to model specifications in econometrics. *Reviews of Economics Studies*, 47, 239-253.
- Cagan, P. (1965). Determinants and effects of changes in the stock of money, 1875-1960. *Columbia University Press, New York*.
- Caporale, G. M., Škare, M. (2014). A non-linear analysis of Gibson's Paradox in the Netherlands, 1800-2012. *Brunel University London, Department of Economics and Finance, Working Paper No: 14-06*, 1-36.
- Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data. *Journal of International Money and Finance*, 20, 249-272.
- Cochran, J. (1997). Replicating gibson: or, a pair of dummies does not beat a paradox. *GMU Economics Department Working Paper Series*, 1-21.
- Corbae, D., Ouliaris, S. (1989). A random walk through the Gibson Paradox. *Journal of Applied Econometrics*, 4, 295-303.

- Coulombe, S. (1998). A non-paradoxical interpretation of the Gibson Paradox. *Bank of Canada Working Paper, No. 98-22*, 1-47.
- Çakmak, E., Aksu H., Başar, S. (2002). Fisher Hipotezi'nin Türkiye açısından değerlendirilmesi: 1989-2001. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(3-4), 31-40.
- Dowd, K., Harrison, B. (2000). The Gibson Paradox and the gold standard: evidence from the United Kingdom, 1821-1913. *Applied Economics Letters*, 7, 711-713.
- Dumitrescu, E. I., Hurlin, C. (2012). Testing for granger noncausality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Fisher, I. (1930). *The theory of interest*, Macmillan, New York.
- Friedman, M., Schwartz, A.J. (1976). From Gibson to Fisher: explorations in economic research. *Occasional Papers of the NBER*, 3(2), 288-289.
- Gibson, A.H. (1923). The future course of high class investment values. *Banker's Magazine*, 115, 15-34.
- Halıcıoğlu, F. (2004). The Gibson Paradox: an empirical investigation for Turkey. *European Research Studies*, 7(1-2), 111-119.
- Hannsgen, G. (2004). Gibson's Paradox, monetary policy and the emergence of cycles. *The Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper No. 410*, 1-17.
- Im, K. S., M. H. Pesaran, Y. Shin (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115, 53-74.
- Kapetanios, G., Shin, Y., Snell, A. (2006). Testing for cointegration in nonlinear smooth transition error correction models. *Econometric Theory*, 22(2), 279-303.
- Keynes, J.M. (1930). A treatise on money, Vol. II, *Harcourt*, New York: Brace and Company.
- Kitchin, J. (1923). Cycles and trends in economic factors. *Review of Economics and Statistics*, 5, 10-16.
- Klein, L.R. (1995). An economic interpretation of the Gibson relationship. *Atlantic Economic Journal*, 23, 159-76.
- Kónya, L. (2006). Exports and growth: granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach. *Economic Modelling* 23, 978-992.
- Lee, C.-W.J., Petruzzi, C.R. (1986). The Gibson Paradox and monetary standard. *Review of Economics and Statistics*, 68, 189-196.
- Levin, A., C. F. Lin, C. Chu (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108, 1-24.

- Maddala, G. S., S. Wu (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61, 631–52.
- Milne, William J., Torous, Walter N., (1984). Long-term interest rates and the price level: the Canadian evidence on the Gibson Paradox. *Canadian Journal of Economics*, 17(2), 327-39.
- Özşahin, M., Zehir, C., İncekara, A., Demez, S., Ustaoglu, M. (2012). 8th international strategic management conference validity of fisher effect for Turkish Economy: cointegration analysis. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 58, 396-405. doi:http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.1016
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *University of Cambridge, Faculty of Economics, Cambridge Working Papers in Economics No. 0435*.
- Sargent, T.J. (1973). Interest rates and prices in the long run: a study of the Gibson Paradox. *Money, Credit and Banking*, 5, 385-449.
- Serletis, A., Zestos, G. (1999). On the Gibson Paradox. *Review of International Economics*, 7, 117-125.
- Shiller, R.J., Siegel, J.J. (1977). The Gibson Paradox and historical movements in real interest rates. *The Journal of Political Economy*, 85(5), 891-907.
- Şimşek, M., Kadılar, C. (2008). Gibson çelişkisinin Türkiye verileri ile analizi. *Kırız Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 116-127.
- Tanrıöver, B., Yamak, N. (2015). Nominal faiz oranı-genel fiyat düzeyi ilişkisinin Gibson Paradoksu çerçevesinde analizi. *Maliye Dergisi*, 168, 186-200.
- Wicksell. K. (1907). The influence of the rate of interest on prices. *Economic Journal*, 17, 213-220.
- Yapraklı, S., Yurttaçıkmaz, Z. Ç. (2010). Türkiye’de Gibson Çelişkisinin geçerliliği: ekonometrik bir analiz (1970-2009). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(3), 23-39.
- Yılancı, V., (2009). Fisher Hipotezinin Türkiye için sınanması: doğrusal olmayan eşbütünleşme analizi. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 23(4), 205–213.

Doktrinde İnsan Güvenliği Kavramı: Destekleyenler ve Eleştirenler

Zerrin TORUN*

Geliş Tarihi (Received): 24.02.2017 – Kabul Tarihi (Accepted): 19.03.2017

Öz

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının 1994 yılı İnsani Kalkınma Raporu insan güvenliği kavramını öne çıkartmıştır. İnsan güvenliği korkudan ve ihtiyaçlardan özgür olmaya ve onurlu bir şekilde yaşama özgürlüğüne vurgu yapmasıyla daha önceleri yaygın olan devlet ve ulus güvenliği kavramlarından ayrılmıştır. Bu tanım insan güvenliğinin insan hakları ve kalkınma ile bağlantılarını vurgulamaktadır. Raporda insan güvenliği yedi kategoriye kapsayacak şekilde tanımlanmıştır: ekonomik güvenlik, gıda güvenliği, sağlık güvenliği, çevre güvenliği, kişisel güvenlik, toplum güvenliği ve siyasi güvenlik. Bu makalede kavramın eleştirel bir güce sahip olmadığı iddia edilmektedir. Makale önce kavramın uygulamada nasıl ele alındığını ortaya koyacaktır. Daha sonra kavramın destekleyicisi akademisyenlerin çalışmaları ele alınacaktır. Kavramı destekleyenler için, insan güvenliği güvenlik çalışmalarında özgürleştirici bir dönüşüme işaret eder. Son olarak kavrama yönelik eleştirel yaklaşımlar üzerine yoğunlaşacaktır. Kavrama eleştirel yaklaşan akademisyenlerden kavramın genişliğine itiraz edenler olduğu gibi, kavramı devletlerin elinde bir araç olarak görenler de vardır. Böylece insan güvenliği kavramının güçlü ve zayıf yönleri bu makalede birarada sunulacaktır. Bu yönüyle makale kavramı ya destekleyen ya da eleştiren literatürdeki yayınlardan ayrılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İnsan güvenliği, korkudan özgürlük, ihtiyaçlardan özgürlük, insan güvenliğini destekleyenler, insan güvenliğini eleştirenler*

*Yrd. Doç. Dr., Ortadoğu Teknik Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, zerrin@metu.edu.tr

Human Security in the Doctrine: Supporters and Critics

Abstract

United Nations Development Programme's 1994 Human Development Report has brought human security concept to the forefront. Human security is distinguished from previously common state and national security by its emphasis on freedom from want and fear and freedom to live in dignity. This definition focuses on human security's links with human development and human rights. The report defines human security on the basis of seven categories: economic security, food security, health security, environmental security, personal security, community security and political security. This article argues that human security does not have critical power. The article first presents how human security is put into practice. Then it will look at the work of academics who support the concept. For its supporters, human security points to a liberating transformation in security studies. Finally, it will focus on critical approaches to the concept. Among the critical academics, there are those who oppose the wide scope of the concept as well as those who see the concept as a tool for the states. The strengths and weaknesses of the concept will thus be brought together in this article. This sets the article apart from studies which focus either on supporting or criticizing the concept.

Keywords: *Human Security, freedom from fear, freedom from want, supporters of human security, critics of human security*

Giriş

Uluslararası ilişkiler disiplinde insanların güvenliği, insan hakları ve kalkınmaya dair endişeler yeni değildir. Ancak devletler ve uluslararası kurumlar tarafından insan güvenliğinin güvenlik ve dış politikalarının bir parçası olarak kabul edilmesi Soğuk Savaş sonrası dönemde olmuştur. Soğuk Savaşın bitiminde iki süper güç arasında savaş ihtimalinin ortadan kalkmasıyla birlikte uluslararası ortamda devletlerin içerisinde olanlara ilgi göstermek için bir fırsat ortaya çıkmıştır. Bu ortamda Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının 1994 yılı İnsani Kalkınma Raporunda insan güvenliği kavramı öne çıkarılmıştır. İnsan güvenliği korkudan ve ihtiyaçlardan özgür olmaya ve onurlu bir şekilde yaşama özgürlüğüne vurgu yapmasıyla daha önceleri vurgulanan devlet ve millet güvenliği kavramlarından ayrılmıştır. Bu tanım insan güvenliğinin insan hakları ve kalkınma ile bağlantılarını ortaya koymaktadır. Raporda da belirtildiği üzere Soğuk Savaş dönemi boyunca “günlük hayatlarında güvenlik isteyen sıradan insanların” endişelerine ilgi gösterilmemiş, güvenlik sınırların ve devletlerin savunması bağlamında ele alınmıştır. Oysa çoğu insan için güvenliksizlik duygusu günlük hayatlarındaki

endişelerden kaynaklıdır (United Nations Development Programme [UNDP], 1994, s. 24, 22). Bu saptamadan hareketle insan güvenliği kavramı güvenlik tanımında karasal güvenliğe yapılan özel vurgudan insanların güvenliğine vurgu yapılmasına ve silahlanmayla sağlanan güvenlikten sürdürülebilir insani kalkınmayla sağlanan güvenliğe doğru geçişi ifade eder. Buna göre raporda insan güvenliği yedi kategoriyi kapsayacak şekilde tanımlanmıştır: ekonomik güvenlik, gıda güvenliği, sağlık güvenliği, çevre güvenliği, kişisel güvenlik, toplum güvenliği ve siyasi güvenlik (UNDP, 1994, s. 24-25).

İnsan güvenliği kavramı hem uluslararası pratikte hem de akademik çevrelerde oldukça dikkat çekmiştir. Özellikle Birleşmiş Milletler, Kanada ve Japonya kavramı eylemlerinde bir kılavuz olarak kullanmıştır. Öte yandan kavram yakın zamanda yayınlanan Avrupa Birliği'nin Küresel Stratejisinde yer bulmuştur (European Union, 2016). Akademi içerisinde ise kavramın nasıl uygulamaya konulacağı ve konulduğu tartışılmıştır. Bu makalede kavramın neden desteklendiği ve eleştirildiği soru olarak seçilmiştir. Kavram devletler yerine insanların ya da bireyin güvenliğini öne çıkartması sebebiyle bazı akademisyenler tarafından yenilikçi olarak değerlendirilmiş ve bu akademisyenler çalışmalarını kavramın nasıl uygulamaya konulabileceği üzerine yoğunlaştırmışlardır. Diğer bir grup akademisyen ise hem insan güvenliğinin kavramsallaştırılmasına hem de uygulamaya konuş biçimlerine yönelik eleştiriler geliştirmişlerdir. Bu makalede savunulduğu üzere kavram dar haliyle zayıf devletlere yapılan müdahalelere meşruiyet kazandırmakta, geniş haliyle varolan koşullar içerisinde bir iyileştirme yapmaya yönelik olarak kullanılmaktadır. Kavramın sorunların kökenine inmekte kullanılmaması onun devletlerin ve uluslararası örgütlerin elinde liberal politikaların bir aracı olmaktan öteye gidememesine yol açmaktadır. Halihazırda kavramın insana odaklanmayı sağlamasıyla getirdiği potansiyel açığa çıkamamıştır ve kavram eleştirel bir güce sahip değildir. Bu makale ilk olarak kavramın uygulamada nasıl ele alındığını sunacaktır. Daha sonra kavramın destekleyicisi akademisyenlerin çalışmalarını ele alacak, son olarak da kavrama yönelik eleştirel yaklaşımlar üzerine yoğunlaşacaktır. Böylece insan güvenliği kavramının güçlü ve zayıf yönleri bu makalede birarada sunulacaktır. Bu yönüyle makale kavramı ya destekleyen ya da eleştiren literatürdeki yayınlardan ayrılmaktadır.

1. Uluslararası Pratikte İnsan Güvenliği

Yukarıda belirtildiği gibi Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın 1994 yılı raporunda insan güvenliği yedi kategoride ele alınmıştır. Bunlardan ekonomik güvenlik garantili temel bir gelirin olmasını gerektirir. Oysa dünya nüfusunun sadece dörtte biri bu şekilde bir ekonomik güvenliğe sahiptir (UNDP, 1994, s. 25). Gıda güvenliği sadece gıdanın

var olması ile ilgili değildir, bütün insanların her zaman gıdaya ulaşabilir olması demektir (UNDP, 1994, s. 27). Sağlık güvenliği hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde sorunludur, her iki grupta da yoksullar, kırsal kesimdekiler ve çocuklar için sağlık güvenliği daha büyük bir sorundur. Çevre güvenliği hem yerel ekosistemlerin bozulmasıyla hem de küresel sistem düzeyindeki sorunlarla ilgilidir. Yoğun sanayileşme ve hızlı nüfus artışı çevre üzerinde olumsuz etkilere sebep olmuştur (UNDP, 1994, s. 28). Kişisel güvenlik kişilerin genellikle ani ve öngörülemeyen fiziksel şiddete maruz kalmamasıyla ilgilidir. Kişisel güvenliğe tehditler savaş, işkence, çeteler, çocuk istismarı gibi değişik şekillerde kendini gösterebilir (UNDP, 1994, 30). Toplum güvenliği aile, cemaat, kurum, etnik grup gibi bir gruba üye olmak ile ilgilidir. Gruplara üyelik kişilere kimlik ve çeşitli değerler sağlamanın yanı sıra pratik destek de sağlayabilir (UNDP, 1994, s. 31). Siyasi güvenlik insanların temel insan haklarını koruyan bir toplumda yaşaması ile ilgilidir (UNDP, 1994, s. 32). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı raporuna göre insan güvenliğinin dört özelliği vardır. Birincisi insan güvenliğinin evrensel bir endişe olmasıdır, bu kavram bütün insanlar için geçerli olan ortak tehditlere dikkat çeker. İşsizlik, uyuşturucu, suç, kirlilik, insan hakları ihlalleri gibi tehditlerin yoğunlukları her yerde aynı olmasa da bütün insanlar için ortak tehditlerdir. İkincisi, insan güvenliğinin parçaları birbirine bağımlıdır, dünyanın herhangi bir yerindeki açlık, hastalık, terörizm, toplumsal çözülme, etnik tartışmaların etkileri artık ulusal sınırlar içerisinde kalmamaktadır. Üçüncüsü, insan güvenliğinin erken önleyici tedbirlerle sağlanması daha kolay ve daha masrafsızdır (UNDP, 1994, s. 22). Son olarak da insan güvenliği insan odaklıdır, insanların toplumların içinde nasıl yaşadıklarıyla ilgilidir (UNDP, 1994, s. 23).

İnsan güvenliği kavramı Birleşmiş Milletler'de çoğunluğun tanımı üzerinde anlaşabildiği bir kavram olmasa da belli aralıklarla üzerinde tartışılan ve ortak bir tutuma varılmaya çalışılan bir kavramdır. Örneğin, 4 Haziran 2012'de yapılan bir toplantıda Genel Sekreterin insan güvenliği hakkında ortak bir anlayışın temel veçhelerini ve uygulamasının kurumun işleyişine hangi alanlarda artı değerler getirebileceğini ortaya koyan bir raporu tartışılmıştır Bu toplantıda Genel Sekreter yardımcısı Asha Rose-Migiro, insan güvenliğinin soyut bir kavramdan fazlası olduğunu belirtmiş ve çarpıcı bir şekilde, insan güvenliğinin aç bir aile için masadaki yemek, bir mülteci için barınak ve çatışmalardan korunabileceği güvenli bir liman ve fakir bir çocuk için okula gitme şansı olduğunu iddia etmiştir (Sixty-sixth General Assembly Plenary, 2012).

Birleşmiş Milletler İnsan Güvenliği için Vakıf Fonu'na (UNTFHS) göre insan güvenliğinin uygulaması insan odaklı, kapsamlı, yerel ortama uygun ve önleyici olmalıdır. Koruma ve güçlendirmeyi amaçlamalıdır. İnsan güvenliği bireylerin ve toplumların varlığına,

refahına ve onuruna yönelik geniş bir banttaki içiçe geçmiş tehditlere yoğunlaşır. İnsan güvenliği insan haklarını geliştirir ve insani kalkınmayı güçlendirir. İnsanlar için güvenli bir ortam yaratan tehditler birbiriyle bağlantılı olduğu için insan güvenliği de çeşitli aktörlerin güçlü olduğu yönlerden yararlanarak dinamik bir çerçevede bu tehditlere karşı koyar. İnsan güvenliği kavramı UNTFHS tarafından zayıf ve çatışmadan etkilenmiş toplumlarda barışa geçiş ve sürdürülebilir kalkınma; insan ticareti kurbanlarının korunması ve güçlendirilmesi, iklimle ilgili tehditlerin sonuçlarına çok boyutlu tepki; şehirlerdeki şiddet ve onun sağlık, eğitim, ekonomi, kişi ve toplum üzerindeki etkileri; yoksulluğu azaltma, ücra alanlarda toplumsal katılım ve toplum-temelli kalkınma; sağlıkla ilgili güvenli durumlarda ekonomik, çevresel ve toplumsal etkileri gibi konularda uygulamaya konulmuştur (United Nations Trust Fund, 2016).

İnsan güvenliği kavramı özellikle orta ölçekteki devletlerin kabul ettiği ve dış politikalarında öne çıkardığı bir kavramdır. Kavramın tanımının genişliği ile ilgili tartışmalar bu devletlerin kavrama yaklaşımlarını da etkilemiş ve özellikle Japonya ve Kanada örneklerinde yankı bulmuştur. Kanada kavramı dar anlamıyla ele alarak korkudan özgür olmak kısmına yoğunlaşmış, Japonya ise kavramın geniş tanımına yani ihtiyaçlardan özgür olmaya yönelik politikalar geliştirmiştir. Her iki devlet de uluslararası arenada kavramın uygulamaya konması ve daha çok destekçi bulması için çeşitli girişimlere öncülük etmişlerdir.

Örneğin Kanada Norveç ile Mayıs 1998’de insan güvenliğine dair bir gündem, danışma ve işbirliği çerçevesi içeren bir ortaklığa, Lysøen Bildirisine imza atmıştır. Bu ikili anlaşma Eylül 1998’de 13 devlet ve çok sayıda sivil toplum kuruluşunun içinde bulunduğu İnsan Güvenliği Ağı’na dönüştürülmüştür. İnsan güvenliği konularını gündemde tutmak üzere benzer fikirdeki devletlerle uluslararası örgütler içinde koalisyonlar kurmak bu Ağ’ın amacı olarak tanımlanmıştır (Behringer, 2005, s. 309 - 310). Bu koalisyonun desteklediği girişimler arasında çatışma elmaslarını yasaklamaya ilgili Kimberly Süreci, kara mayınlarının kullanılmasının yasaklanması konusundaki Ottawa Konvansiyonu, Uluslararası Ceza Mahkemesi, Kosova savaşı, Haiti ve Sierra Leone’ye yapılan müdahale ve barışı kurma çabaları bulunmaktadır. Kanada’nın Dış İlişkiler ve Uluslararası Ticaret birimi insan güvenliği programıyla demokratikleştirme, yönetim ve hesap verebilirlik, cinsiyet eşitliği, şirketlerin sorumlulukları, adalet ve güvenlik sektöründe reform konularındaki projelere mali destek sağlamıştır (McCormack, 2008, s.117). Yine Kanada’nın ve bu Ağ’ın desteğiyle Müdahale ve Devlet Egemenliği Hakkında Uluslararası Komisyon, Koruma Sorumluluğu raporunu da hazırlanmıştır (Grayson, 2010, s. 505).

Japonya ise Resmi Kalkınma Yardım Programını insan güvenliği kavramı ekseninde geliştirmiş ve Birleşmiş Milletler sistemi içerisindeki kurumlar tarafından insan güvenliğine yönelik projelerde kullanılmak üzere Birleşmiş Milletler İnsan Güvenliği için Vakıf Fonunu oluşturmuştur. Japonya Kalkınma Yardım Programı tehditlerden korunma ve bireylerin korunması üzerine odaklı insan güvenliği projeleri için kullanmıştır. Japonya, Güneydoğu Asya öncelikli olmak üzere Afrika, Kosova, Kamboçya, Doğu Timor ve Afganistan'a yardımlar yapmıştır (Atanassova-Cornelius, 2006, s. 48). Kurulmasına öncülük ettiği İnsan Güvenliğinin Dostları grubu Birleşmiş Milletler'de insan güvenliği kavramına dair ortak bir anlayış geliştirilmesi için tartışılmasını sağlamak üzere hareket etmektedir (Japonya Dışişleri Bakanlığı, 2016). Japonya ayrıca 2001 yılında İnsan Güvenliği Hakkında Komisyon kurulmasına öncülük etmiştir ve bu Komisyon 2003 yılında *Şimdi İnsan Güvenliği* adlı bir rapor hazırlamıştır. İnsan güvenliği hayatın esası olan temel özgürlüklerin korunması demektir. Raporda insan güvenliği insan hayatının yaşamsal esaslarını, insan özgürlüklerini ve insan tatminini geliştirecek şekilde korumak ile ilgili olarak tanımlanmıştır. Rapora göre insan güvenliği insan onurunu güçlendirir ve bireylerin ve toplumların hareket etme kabiliyetlerini geliştirmeyi hedefler. İnsan güvenliği insanların kendi iyiliklerinin en etkin belirleyicisi olduğunu kabul eder, onların kendileri için yaptıklarını güçlendirir. Rapor insan güvenliğini çatışma ile ilgili endişeler ve kalkınma ile ilgili konular olmak üzere her iki yönüyle birlikte ele almıştır (Commission on Human Security, 2003, s. 4). Bu şekilde kavramsallaştırılan insan güvenliği ekonomik çöküşü, mali krizi, salgın hastalıkları, terörizmi, suçu, iç çatışmayı, savaşı, çatışma sonrası istikrarsızlığı ve fakirliği kapsar. Amaç topraklara saldırı dışındaki güvenlik tehditlerini içeren alternatif bir güvenlik çerçevesi yaratmaktır (Alkire, 2004, s. 360).

Orta ölçekteki devletlerin insan güvenliği konusundaki bu öncü rolü, bu tür devletlerin küresel güvenlik söz konusu olduğunda büyük devletleri takip edeceklerine dair savı da çürütmüştür (Behringer, 2005, s. 309). Aşağıda insan güvenliği kavramını destekleyici akademik yaklaşımlar ele alınacaktır.

2. Destekleyici Akademik Yaklaşımlar

Kavramı destekleyen akademisyenlere göre ister dar anlamı isterse geniş anlamıyla kullanılsın insan güvenliği kavramı devletleri ve askeri gücü önceleyen geleneksel güvenlik anlayışına karşı özgürleştirici bir sınama sunmaktadır. İnsan güvenliği insanı korumayı ve güçlendirmeyi ve toplumsal gelişmeyi desteklemesiyle güvenlik çalışmalarında bir dönüşüme işaret eder (McCormack, 2008, s. 117). Buna göre insan güvenliği kavramı akademik çalışmaların siyasi alandaki sınamalarla başa çıkabilmesi için gereklidir, çünkü insan güvenliği uluslararası arenadaki yeni kuvvetleri ve eğilimleri yansıtmaktadır. Küreselleşme ve

demokratikleşme çağında hükümetler sadece ekonomik büyümeye odaklanarak ya da dışarıdan gelen askeri tehditlere karşı savunma sağlayarak ayakta kalamazlar. Demokratikleşme güvenlik çerçevesinde ele alınması gereken sivil toplum gibi yeni aktörleri güçlendirmekte ve küreselleşme ordular dışındaki kuvvetlerin sınırlar bütün halinde kalırken insan hayatlarını tehlike altında bırakabilmesine izin vermektedir. Bu anlamda insan güvenliği dar ve askeri odaklı ulusal güvenlik terimiyle karşılanamayan gelişmeleri anlatmakta faydalıdır (Acharya, 2004, s. 355).

İnsan güvenliği çalışanlar devlet merkezli güvenlik anlayışına karşı insan merkezli bir güvenlik anlayışını savunurken dünyadaki pek çok insan için en büyük tehlikelerin ya kendi devletlerinden ya da iç savaşlardan kaynaklı olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Dünya çapında hem devletlerarası savaşların azalması hem de iç savaşlardan ölenlerin azalması insan hayatını tehdit eden hastalık, açlık, çevre kirliliği ve çeşitli suçların sebep olduğu şiddete dikkat çekmektedir. Dolayısıyla kavramın geniş haliyle uygulamaya konulmasını savunanlar için devlet yine de önemlidir. İdeal olan durumlarda devlet en önemli güvenlik sağlayıcısıdır. Ancak insan güvenliği yerine toprak güvenliği ve devlet güvenliğini merkeze almak insan refahı ve ihtiyaçlarına tehdit oluşturabilir. Çünkü geleneksel devlet güvenliği gerekli olsa da insan refahı için yeterli değildir (Newman, 2010, s. 78-79).

İnsan güvenliği devlet egemenliği kavramı için de bir sınama sunmaktadır. Geleneksel olarak, devlet egemenliği ve meşruiyeti devletin toprak kontrolüne, bağımsızlığa sahip olması ve diğer devletler tarafından tanınmasına dayanır. Vatandaşlar bu sistemde destekleyici roledirler. Oysa insan güvenliği kavramıyla birlikte devlet meşruiyeti ve devlet egemenliği devletin vatandaşlarını koruması ve ona hizmet etmesine bağlıdır. İnsan güvenliği kavramı devletler için uluslararası meşruiyetin sadece toprak kontrolüne değil, vatandaşların refahının sağlanması ve insan haklarına riayet edilmesiyle sağlanmasını beraberinde getirmektedir (Newman, 2010, s. 79).

İnsan güvenliği geniş anlamıyla ele alındığında, değişik uzmanlıkların biraraya gelmesini ve insanlara karşı oluşan tehditler arasındaki bağlantıların görülmesini sağlamaktadır. Pratikte güvenlik, kalkınma ve insan hakları alanlarında çalışan kurumlar arasındaki işbirliklerinin artmasına yol açabilir. Geniş tanımıyla insan güvenliği ekonomik şiddetin dünya siyasetindeki rolünün tanınmasını sağlamaktadır (Ewan, 2007, s. 184). Ancak önemli bir grup akademisyen kavramın geniş haliyle kullanımında zorluklar olduğunu öne sürerek ya da geniş halinin faydalı olmadığını iddia ederek kavramı 'korkudan özgürlük' kısmına yoğunlaştırarak daraltmışlardır.

Örneğin, Keith Krause insan güvenliğinin Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının desteklediği geniş haliyle değil, korkudan özgürlük anlamında kullanılması gerektiğini iddia etmiştir. Krause'a göre kavramın geniş hali bir alışveriş listesi gibidir, ilgisi olmayan birçok konuya insan güvenliği etiketi yapıştırılması demektir. Bu da insan güvenliğini başa gelebilecek kötü şeylerle eşanlı hale getirmekte ve kavramın politika yapımcılar ve analistler için kullanışlılığını kaybetmesine yol açmaktadır. Oysa güvenlik kavramı güç kullanımı ya da kullanma tehdidiyle diğer kavramlardan ayrılır. Ayrıca kavram eğitim, adil ticaret, ya da kamu sağlığı gibi konularla birlikte ele alındığında ne fayda sağlandığı da net değildir. Üstelik göç ya da HIV/AIDS gibi belli sorunlar bizim güvenliğimize tehdit olarak ele alındığında olan, insanlar arasında köprüler kurulması gereken konularda insanlar arasında duvar örülmesidir. Bu sebeplerle, insan güvenliği dar anlamıyla kullanılmalıdır (Krause, 2004, s. 367-368).

Nicholas Thomas and William T. Tow da benzer şekilde insan güvenliği kavramının sınırlandırılması gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre kavramın sınırlandırılması ona analitik ve siyasal bakımdan değer kazandıracak, onu kullanışlı hale getirecektir. Önerdikleri tanım öncelikle uluslararası normlara karşı ulusötesi tehditlerin devletlerin dahili sistemlerinin yetersizliklerinden kaynaklandığını kabul etmektedir. İkinci olarak devletlerin ve bireylerin bu tür yetersizliklerle kendi başlarına başedemediklerini ortaya koyar ve üçüncü olarak devletlerin ve insanların korkudan ve ihtiyaçlardan özgürlük kazanabilmeleri için uluslararası müdahaleye ihtiyaç duyduklarından hareket eder (Thomas ve Tow, 2002, s. 178). Önerdikleri yaklaşım farklı toplumlara ve farklı bireylere etkisi bakımından devlet sınırlarını aşan olayların insan güvenliği kapsamında ele alınmasıdır. Ancak Thomas ve Tow'a göre gıda dağılımı, cinsiyet ayrımcılığı ve barınak ihtiyaçları gibi sorunlar genellikle devletlerin egemen sınırları dahilinde çözülebilmektedir ve bunlar kalkınma sorunları olarak görülmelidir. Buna göre bir olay ya da kriz, çözülmesi bir devletin sınırlarını aştığı ve gerçekten uluslararası önem kazandığı zaman insan güvenliği sorunu haline gelir. Sınır aşan terörizm, çevre kirliliği, mülteciler ve soykırım gibi konular insan güvenliği ile ilgilidir (Thomas ve Tow, 2002, s. 179). İnsan güvenliği ile ilgili sorunlar çeşitlidir ve hangi insan güvenliği sorununun öncelikli olacağını ise zafiyetin boyutu ve tehlikenin ne kadar yakın olduğu belirlemelidir. Savaş ve iç çatışma kurbanları, günlük ihtiyaçlarını karşılayamayan ve sosyo-ekonomik felaketle karşı karşıya olanlar ve doğal afet kurbanları aciliyet arz etmektedir ve öncelikli olarak dikkate değerdir (Thomas ve Tow, 2002, s. 182).

İnsan güvenliğine bu tür bir sınırlama getirme önerisi Alex J. Bellamy and Matt Mcdonald'ın eleştirilerine maruz kalmıştır. Bellamy ve Mcdonald insan güvenliği kavramının

uluslararası ilişkiler disiplininde Soğuk Savaş dönemi boyunca hakim olan askeri ve devletçi güvenlik anlayışından uzaklaşmayı sağladığını ve bu yüzden bu kavramı desteklerini söylemekle birlikte Thomas ve Tow'u üç noktada eleştirmişlerdir (Bellamy ve Mcdonald, 2002, s. 373). Birincisi, Thomas ve Tow'un devletlerin çok zaman sorunun çözümü değil, sorunun bir parçası olduğunu göremediklerine dair bir eleştiridir (Bellamy ve Mcdonald, 2002, 373). Thomas ve Tow'a göre insan acıları ancak devlet sınırını aştığında insan güvenliği sorunu haline gelmektedir ki bu da güvenliğin amacının devletlerin ve sınırların korunması olması anlamına gelmektedir (Bellamy ve Mcdonald, 2002, s. 374). Oysa insan güvenliği kavramının amacı insanları merkeze oturtmaktır. İkinci eleştiri, Thomas ve Tow'un 'ekonomünün öldürdükleri' yerine 'siyasetin öldürdükleri'ne öncelik vermesine karşıdır. Bellamy ve Mcdonald'a göre yıllık olarak yetersiz beslenmeden ölenlerin sayısı terörizmden ölenlerden fazladır, ancak Thomas ve Tow en öncelikli olması gereken tehditlerle ilgilenmemektedir. Üstelik savundukları müdahaleci yaklaşım, eşitsizliğin, yetersiz beslenmenin, mültecilerin ve önlenebilir hastalıkların Batının müdahaleci yaklaşımının yükselmesinden sonra arttığını gözardı etmektedir. Üçüncü eleştiri ise Thomas ve Tow'un ulusötesi kavramının sınırlılığına yöneliktir. Buna göre Batı müdahale etmeye çalıştığı birçok sorunun zaten oluşmasında bir pay sahibidir. Örneğin Filistinlilerin gördüğü baskı ve bunun yolaçtığı terörizmin Amerika Birleşik Devletleri'nin İsrail'e her yıl doğrudan verdiği 5 milyar dolarlık askeri yardımla bağlantısı vardır (Bellamy ve Mcdonald, 2002, 374). Bellamy ve Mcdonald'a göre Thomas ve Tow insan güvenliğinin neden geniş haliyle kullanışsız olduğunu gerekçelendirmemiştir (Bellamy ve Mcdonald, 2002, s. 375). İnsan güvenliği gündemi küresel siyasi pratikte değişiklik yaratabilmek için en başta insanları güvenliksiz hale getiren pratikleri sorgulayabilmeli, değerlendirmeli ve eleştirebilmelidir. Bu da onun bazen varolan siyasi şartlar içerisindeki gündem olmaktan ziyade bunların radikal bir eleştirisi olmasını gerektirmektedir. Bellamy ve Mcdonald'a göre bunun için Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının belirlediği yedi güvenlik kategorisi faydalı bir başlangıç yeridir. İnsan güvenliği için sadece devletler değil, Uluslararası Af Örgütü, Oxfam ve Greenpeace gibi sivil toplum kuruluşları da anahtar kurumlar olarak yerlerini almalıdırlar (Bellamy ve Mcdonald, 2002, 376).

Bellamy ve Mcdonald'a benzer şekilde bazı akademisyenler kavramı sınırlandırmanın gereksiz olduğunu savunmuştur. Örneğin Ramesh Thakur'a göre, geleneksel olmayan birçok sorun güvenlik etiketini ve sıradışı tepki verilmesini hak etmektedir; çölleşme ya da sellerle gelen çevresel tehditler, devlet sisteminin tamamen çökmesinden oluşan siyasi tehditler, ev sahibi toplumların ana kimliğini yıkacak kadar büyük nüfus hareketlilikleri gibi. Bu sorunlar arasında olan yüksek anne ve çocuk ölümleri gibi önlenebilir ve birkaç milyona yaklaşan yıllık

ölümler ulusal güvenlik kavramının içinde ele alınamaz. Tecavüz savaş silahı olarak kullanıldığında, yağmalanmış bir kırsal alandaki sel sonucunda binler öldüğünde, ya da güvenlik kuvvetleri kendi vatandaşlarını öldürdüğünde de ulusal güvenlik hem siyasal hem analitik kullanılabilirliğini kaybetmektedir. Dolayısıyla insan güvenliği yerine ulusal güvenlikte ısrar etmek gerçek dünyadaki güvenlik sorunlarını görmezden gelmek demektir. Güvenliğin sınırlandırılmış, dar hali de aynı sorunu yaratır, kavramın dar hali kullanıldığında pratik anlamdan yoksun bir güvenlik terimiyle başbaşa kalınır. İnsan güvenliği insanların hayati tehditlerden korunması ile ilgilidir, tehditlerin insandan ya da doğadan kaynaklı olması, devletlerin içinden ya da dışından olması, doğrudan ya da yapısal olması önemli değildir. İnsan güvenliği dünyayı nasıl gördüğümüzle, siyasal işlerimizi nasıl organize ettiğimizle, kamusal ve dış politikada ne tercihler yaptığımızla, farklı ülkelerden insanlarla nasıl ilişki kurduğumuzla ilgili önemli sonuçlara yol açar (Thakur, 2004, s. 347-348).

Don Hubert'e göreyse sınırlandırma tartışmasının ötesine bakmak gerekir. Bu tartışma yoksulluğu azaltmanın, gıda güvenliğinin, kamu sağlığının ya da çevre kirliliğinin önemine dair bir tartışma değildir, çünkü insan güvenliğine dair bütün yaklaşımlar güvenlik ve kalkınma ilişkisine yoğunlaşmaktadır. Yine bütün yaklaşımlar sosyo-ekonomik şartlardaki iyileşmenin çatışmayı önlemek için gerekli olduğu konusunda hemfikirdirler, aralarındaki farklılıklar içerikle değil paket ile ilgilidir. Bazıları aşırı yoksulluk ve hastalık içindeyken gerçek güvenliğin olamayacağını, bazıları ise insan kalkınması, kamu sağlığı, ve çevre ile ilgili varolan gündemi tamamlayan ve insanların şiddetten korunmasını merkeze alan bir uluslararası gündem oluşturulması gerektiğini iddia etmektedir. İnsani müdahalelere gelince, insan güvenliğinin hangi tanımı olursa olsun, soykırıma karşı bir tepki geliştirme zorunluluğu vardır. Bütün yaklaşımlar, önleyici tedbirler konusunda hemfikirdirler, farklılık bu tür katliamlara karşı geliştirilen insani müdahalelerin meşruiyeti ile ilgilidir (Hubert, 2004, s. 351-352).

Öte yandan kavramın kullanışsız olduğuna dair eleştiriler sebebiyle bazı akademisyenler kavramı ölçülebilir hale getirmeye çalışmışlardır. Bunlar arasında Garry King ve Christopher J. L. Murray'nin önerisi insan güvenliğini gelecek hayatın genelleştirilmiş fakirlik dışında geçirilen yılları olarak tanımlamaktır. Genelleştirilmiş fakirlik, King ve Murray'ye göre bir bireyin refahının herhangi bir anahtar alanda eşğin altına düşmesidir (King ve Murray, 2001-2002, s. 585). Bir bireyin insan güvenliği onun genelleştirilmiş fakirlik deneyimlemeden geçirmeyi beklediği yıllardır, halkın insan güvenliği ise bireylerin insan güvenliğinin toplamıdır (King ve Murray, 2001-2002, s. 592). Bu tanım için hayatın elzem ya da çok önemli alanları insan güvenliğinin içine alınmıştır. King ve Murray'nin önerdiği insanların uğruna savaşacağı ya da hayatlarını ve mallarını riske edecekleri alanları insan

güvenliği hesaplamasında kullanılmaktadır (King ve Murrery, 2001-2002, s. 593). Ancak bu tanım nesnellikten uzak bir ölçüme işaret etmektedir.

İnsan güvenliğini daha kullanışlı hale getirmek için Kanti Bajpai de insan güvenliği muhasebesi hazırlanmasını önermiştir. Bu muhasebede bireylerin vücut güvenliği ve özgürlüğüne doğrudan ve dolaylı tehditler ile bu tehditlerle başa çıkma kapasitesi yani normların, kurumların, ve karar verme süreçlerinde demokratikleşmenin geliştirilmesi yer alabilir. Böyle bir muhasebe tehditlerdeki artışı ya da düşüşü ve bu tehditleri savuşturmaya yönelik kabiliyetlerin hesabını içerecektir (Bajpai, 2000, s. 53-54). Bajpai Hindistan'daki bir insan güvenliği projesinde, yaklaşık on bir tehdit ölçütü temelinde bir insan güvenliği indeksi geliştirmiştir. Projede ek olarak insanların ne kadar güvenliksiz hissettikleri ve insan güvenliği ile ulusal güvenlik hakkında sorulardan oluşan, 10.000 Hindistanlı'nın katıldığı kamuoyu araştırması yapılmıştır (Bajpai, 2004, s. 360).

Taylor Owen da insan güvenliğinin bireye karşı bütün tehditleri içerdiğinde hem siyaseten hem de teorik olarak işlerin daha zorlaştığını iddia etmiştir. Owen'a göre kavramı sınırlandırmayı savunanlar kavram siyaset açısından kullanışlı olsun diye şiddet içermeyen tehditlerden vazgeçmişler, kavramın geniş haliyle kullanımını savunanlar kapsamlı bir kavramla çalışabilmek için analitik ve siyasi netlikten uzaklaşmışlardır. Owen kavramın hem analitik hem de siyasal olarak faydalı olması için "eşik-temelli" olan bir öneride bulunmuştur. Bu kavramsallaştırmada tehditler sebebi yerine ciddiyetine göre sınırlandırılmaktadır, böylece olası bütün tehditler kavramın tanımının bir parçası olabilir ancak hangilerinin herhangi bir zamanda güvenlikle ilgili bir konu olarak etiketlenebileceği tehdidin ciddiyetine göre belirlenecektir (Owen, 2004, s. 381). Bu türlü eşige dayalı bir tanımlamada sellerden, bulaşıcı hastalıklardan, savaştan ya da önlenemez tehlikelerden kaynaklı ölümler arasında bir fark olmadığı, her birinin insan güvenliğine tehdit haline gelebileceği kabul edilmelidir. Tanımda seçici olunmalı ancak çok sayıda insana zarar veren tehlikeler tehdit olarak kabul edilmelidir (Owen, 2004, s. 382). Öte yandan insan güvenliğinin "bütün insan hayatlarının yaşamsal esaslarının kritik ve yaygın çevre, ekonomi, gıda ve sağlık ile ilgili, ayrıca kişisel ve siyasi tehditlerden korunması" olduğu da kabul edilmelidir. Bu tür bir kategorileştirme tehditleri birbirinden ayırabilmek ve analitik bir çalışma yapabilmek için gereklidir (Owen, 2004, s.383). Bu alanlardaki sorunların ne zaman tehdit haline geldiğini belirlemek için kullanılacak olan eşik için sayısal kriterler belirlenebileceği gibi Owen'ın önerdiği eşığın siyasi olarak belirlenmesidir. Böylece çizgi siyasi öncelik, kabiliyet ve istekle çizilecektir. İnsan güvenliğini sağlamada ilk sorumluluk ulusal hükümetlere ait olacaktır. Ancak eşigi geçen tehditler

hükümetlerden kaynaklıysa ya da hükümetler bunlara karşı halkı koruyamıyorsa, uluslararası toplum harekete geçmelidir (Owen, 2004, s. 384).

Aşağıda görüleceği üzere kavram hakkındaki diğer eleştiriler onun ölçülebilir hale getirilmesiyle karşılanabilecek türden değildir.

3. Eleştirel Akademik Yaklaşımlar

Eleştirel akademik yaklaşımlar üç grupta toplanabilir, birinci grupta kavramın faydasına yönelik eleştiriler, ikinci grupta feminist yaklaşımlar ve üçüncü grupta Michel Foucault ve Giorgio Agamben'in yazdıkları ışığında kavramı eleştirenler vardır.

Roland Paris kavramı keskin bir tanımı olmadığı için eleştirmektedir. Paris'e göre varolan tanımlar geniş ve belirsizdir, fiziksel güvenlikten psikolojik iyiliğe kadar herşeyi kapsadığından politika yapımcılar için bir öncelikler listesi yapılması zordur; kavram akademisyenler içinse ne çalışılacağı konusunda belirsizlik arz etmektedir. Zorluk bu geniş ve belirsiz kavramın orta ölçekteki devletler, kalkınma ajansları ve sivil toplum kuruluşlarını biraraya getiren bir zamp işlevi görmesinden de kaynaklanmaktadır. Bu koalisyon için kavramın bu haliyle kalması daha faydalıdır, çünkü kavramın geniş ve belirsiz olması birbirinden farklı yaklaşımları ve hedefleri olan koalisyon üyelerini birarada tutmaktadır. Ancak bu özellikleri kavramın etkili bir kampanya slogan olmasını sağlarken politika yapımcılar ve akademisyenler için faydasını azaltmaktadır (Paris, 2001, s. 88).

Ayrı bir zorluk kavramın nedensel ilişkileri ortaya çıkartmakta faydasız olmasıdır. Kavram fiziksel güvenlik ve toplumsal, ekonomik, kültürel ve psikolojik iyiliği kapsadığından, örneğin bazı sosyo-ekonomik etmenlerin insan güvenliğini arttırdığından ya da azalttığından bahsetmek makul değildir. Çünkü sosyo-ekonomik etmenler insan güvenliği kavramının tanımının bir parçasıdır. Nedensel ilişkileri çalışmak için gereken analitik ayırım insan güvenliği kavramında yoktur. Paris'e göre, "eğer insan güvenliği hemen hemen herşey anlamına gelirse, aslında hiçbir anlamı yoktur" demektir (Paris, 2001, s. 93). Ancak kavramın belirsizliği belli bir işlev gördüğünden kavramın merkezi değerlerini tanımlamak zor olabilir (Paris, 2001, s. 95). Kavramın belirsizliği kavramı destekleyen koalisyon üyeleri arasındaki bireysel farklılıkları azaltmakta ve ağı üye sayısının yükselmesine katkı yapmaktadır. Bu yüzden koalisyon üyeleri kavramın daha belirli bir hale gelmesi gerektiğini söyleyenlere destek vermeyecektir. Bunlardan hareketle, Paris'e göre insan güvenliği güvenlik çalışmaları içerisinde toplumların, grupların ve bireylerin korunmasına karşı askeri olmayan tehditlerle ilgilenen araştırmalar, çalışmalar için bir isim olabilir (Paris, 2001, s. 96).

İnsan güvenliğine karşı eleştirilerin büyük bir bölümü kavramın devletlerle olan bağından kaynaklıdır. Edward Newman'ın da belirttiği gibi kavramın politikaya yönelik olarak ortaya konması ve bazı devletler tarafından kabul edilmesi eleştirel güvenlik çalışan akademisyenlerin kavramı hegemonik bir diskur olarak görmelerine sebep olmuştur. İnsan güvenliği çalışanlar pragmatiktirler. Kavram devletin öncelenmesini eleştirmektedir ancak devletlerle birlikte çalışıp çözüm üretmeye de açıktır. Dolayısıyla devletlerin yapısal adaletsizliklerin bir parçası olduğunu düşünen eleştirel akademisyenler kavrama şüpheyile yaklaşmaktadır. Onlar için devlet elitlerinin gerçekten insan refahı için çalışması çok düşük bir ihtimaldir (Newman, 2010, s. 87). İnsan güvenliği çalışan akademisyenler varolan politikalar çerçevesinde politikacıların işine yarayacak bilgi üretimiyle ilgilidir. İnsan güvenliği çalışanlar varolan güç, cinsiyet ya da ekonomik ya da siyasi dağılımların yapılarını ve kurumlarını temelden sorgulamamaktadırlar (Newman, 2010, s. 89). İnsan güvenliğini kabul eden devletlerin de bunu hegemonik ve müdahaleci, hatta askeri politikalar için kabul etmeleri gibi bir tehlike de vardır. Kavram sadece akademisyenler için değil, bazı politika çevreleri için de Batı hegemonyasının ve liberal kültürel emperyalizmin bir çeşididir. İnsan güvenliğinin 'insani müdahale' ile bağlantılandırılması, devlet egemenliği konusunda getirdiği değişiklik bunu göstermektedir. Bu sebeple bazı devletler 'insan güvenliği'nin uluslararası kurumlarda kullanılmasına karşı çıkmışlardır. Edward Newman'a göre bu yüzden Birleşmiş Milletler'de çalışanlar kavramın temel mesajlarını yaymalarına rağmen, kavramı kullanmamayı öğrenmişlerdir (Newman, 2010, s. 88).

İnsan güvenliği kavramı kullanılarak yapılan müdahaleler ile ilgili bir eleştiri de Tara McCormack'ten gelmiştir. McCormack'e göre güvenlik ve kalkınmanın insan güvenliği kavramında birleşmesi en zayıf devletlerin en güçlü devletlere karşı tehdit olarak algılanmasına yol açmaktadır. Bu da varolan güç eşitsizliklerini daha da derinleştirmektedir. Devlet egemenliğinin sorumluluklarına bağlı olarak yeniden tanımlanması güçlü devletlere ya da uluslararası kurumlara zayıf devletlere müdahale etme ve bu devletleri düzenleme izni vermektedir. Bu zayıf ya da fakir devletlerin vatandaşlarını güçsüzleştirmektedir, çünkü bu vatandaşların müdahale eden güçlü devletleri ya da uluslararası kurumları hesaba çekecek ya da kontrol edecek araçları yoktur. Dolayısıyla insan güvenliği kendisinden beklenenin aksine sorunlu bölgelerdeki insanların güçlendirilmesini sağlamamaktadır (McCormack, 2008, s. 114).

İnsan güvenliği bu haliyle insanların hayatlarının ve toplumların kontrolünü bir parça da olsa ellerine alabilecekleri tek kurumsal çerçeveyi, yani devleti zayıflatmaktadır (McCormack, 2008, s. 118). Devletler insan güvenliğini sağlayabilenler ve sağlayamayanlar

olarak ayrılmakta, güçlü devletlerin ve kurumların başka devletlerin vatandaşları adına hareket etme özgürlüğünün olduğu daha hiyerarşik bir düzen böylece yerleşmektedir (McCormack, 2008, s. 123). Üstelik insan güvenliği kavramı güçlü devletlerin ve uluslararası kurumların müdahalelerini ahlaki bir görev olarak anlamakta, ve bu müdahaleleri siyasi tartışmalardan ve muhalefetten korumaktadır (McCormack, 2008, s. 124-125). Tehdit olarak görülen ve müdahalelerin hedefi haline gelen zayıf devletler sözkonusu olduğunda uluslararası eşitsizlik, adil olmayan ticaret rejimleri ve Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu programlarının beraberinde getirdiği özerklik yoksunluğu gibi konular insan güvenliği çerçevesinin dışında bırakılmaktadır. Bu da herhangi bir devletin neden az gelişmişlik seviyesinde kaldığının sadece iç sebeplerle ele alınması, tam anlamıyla incelenmemesi demektir. İnsan güvenliği programları kalkınmayı devletin örneğin sanayileşmesiyle ilişkilendirmemektir, bu programlar kalkınmayı örneğin kadınların güçlendirilmesiyle sağlamaya çalışmaktadır (McCormack, 2008, s. 121).

Feminist yaklaşımlar insan güvenliği kavramını kabul etmek konusunda istekli görünmektedir (Christie, 2010, s. 178). Ancak kavramın kullanımı konusunda belli uyarıları vardır. Örneğin Heidi Hudson feminen ve maskülenin insan teriminde birleştirilmesinin güvenlik pratiklerinin cinsiyetçi yönlerini muğlaklaştırabileceğine ve kadınların bir grup olarak alınmasının onlar arasındaki farkların gözden kaçmasına yol açacağına dair uyarılarda bulunmaktadır. Feministler için insan teriminin farklılıkları örtmeyecek şekilde ele alınması çok önemlidir (Hudson, 2005, s. 157). Ayrıca kadınlar güvenlik diskurunun içinde bir kimlik kategorisi içinde ele alınırken, cinsiyetçi yaklaşımlar ele alınmazsa sessizlikler oluşur ve maskülen evrensellikler güçlendirilmiş olur (Hudson, 2005, s. 158). Feminist bir yaklaşım için kapsamlı güvenlik ancak hayatın bütün alanlarındaki üstünlük ve boyun eğme ilişkileri ortadan kalkar ve cinsiyet adaleti oluşturulursa sağlanabilir (Hudson, 2005, s. 162). Cinsiyetçiliğe karşı hassas bir insan güvenliği kavramı kadınların günlük deneyimlerini bölgesel ve küresel süreçlerle birlikte ele almalıdır (Hudson, 2005, s. 164).

Gunhild Hoogensen ve Kirsti Stuvøy ise insan güvenliği kavramının halihazırda cinsiyetçi bir yaklaşımla ele alındığını belirtmektedir. Geniş haliyle kavram duygusal, feminen ve ütopyacı olarak görülmektedir. Bu özellikleri dolayısıyla kavram uluslararası arenada ciddi bir analiz yapmaya uygun görülmemektedir. Bu durumda devletçi ve askeri geleneksel güvenlik anlayışı standardı belirlemektedir ve bireylerin sağlık, gıda ve çevre ile ilgili günlük güvenlik ihtiyaçları güvenlik gündeminin dışında bırakılmaktadır (Hoogensen ve Stuvøy, 2006, s. 210). Cinsiyetçiliğe karşı hassas olan bir güvenlik anlayışı bireyin kuvvetlendirilmesini amaçlar ve güvenliğin bireyden başlaması gerektiğine inanır. Güvenlik çalışmaları aşağıdan yukarıya

doğru yani birey ve gruplardan hareket ederek ve siyasi pratikle ilişkilendirilerek analiz yapılmalıdır (Hoogensen ve Stuvøy, 2006. s. 211). Ortam güvenliğin anlaşılmasında temel bir öneme sahiptir, korkudan ve ihtiyaçlardan özgürlük kendi başlarına soyut kalmaktadır, dolayısıyla güvenlik ancak üstünlük ya da üstün olmama durumlarına göre yani ortam içerisinde değerlendirilirse daha net bir hale gelir (Hoogensen ve Stuvøy, 2006, s. 221). Hoogensen ve Stuvøy'a göre insan güvenliğinde analitik odak noktası insanların toplumsal - devlet dışı - ortamlarda deneyimlediği güvenlik olmalıdır. Amaç ise yapısal olarak dışlanmış aktöre konuşma alanı sağlamak ve böylece hegemonik olmayan güvenlik diskurlarıyla ilgilenmek olmalıdır. Hoogensen ve Stuvøy, ayrıca üstünlük ya da üstün olmama ilişkilerine bakmanın insanların güvenlikten uzak oldukları durumları tanımlamakta faydalı olacağını ve bunlar yapılırsa insan güvenliği kavramının gerçekten insanlarla ilgilenmiş olacağını iddia etmektedirler (Hoogensen ve Stuvøy, 2006, s. 224).

Michel Foucault'unun biyo-güç ve egemen güç hakkında yazdıklarından hareket eden bazı akademisyenlerse insan güvenliği kavramının temelden sorunlu olduğunu iddia etmişlerdir. Biyo-güç nüfusun ya da halkların kontrolü ile ilgilidir, amacı halkın hayatının yönetilmesidir. Hedef kitlesel olarak halktır. Biyo-güç hayatı iyileştirmek amacını güder, halkın verimliliği, hayat uzunluğu, psikolojik ve fiziksel iyiliği, çevresi gibi konularda etkindir. Biyo-güç için halkın sağlığı ve refahı tam anlamıyla siyasi bir sorundur. Biyo-güç yaşatma gücüdür, egemen güç ise öldürme hakkını ifa eder (De Larrinaga ve Doucet, 2008, s. 520). Bu grup akademisyen için insan güvenliği hayata biyolojik, toplumsal ve ekonomik süreçlerine müdahale ederek destek sağlamaya çalışan düzenleyici bir gücü ifade eder (McCormack, 2011, s. 242). İnsan güvenliği ile Batı Güneyden gelen düzensizlikten kendini korumak için geliştirmekte olan ülkeler üzerinde hakimiyet kurmaya çalışmaktadır. Bu akademisyenler için hem insan güvenliği hem de sürdürülebilir kalkınma güvenliğinin üçüncü dünya ülkelerinde kendini yöneten, kendine yeten ve uysal özneler yaratmayı hedefleyen küresel teknolojileridir. Bu biyo-siyaset stratejisi küresel olarak halkların kontrolü ve özneler yaratılması üzerine kuruludur, gelişmiş ülkeler geliştirmekte olan ülkelerin aşırı fakirlik ve azgelişmişliğe isyan eden vatandaşları tarafından tehdit edilmemesini sağlamak için küresel olarak çalışır (McCormack, 2011, s. 243). Örneğin Kyle Grayson için küresel biyo-siyaset Batı'nın diğerlerinin hayatını yönetmesi anlamına gelmektedir. Bu bazı anahtar halkları küresel istikrara iyi sağlıkları, rekabet edebilirlikleri, verimlilikleri ve siyasi uysallıkları ile katkıda bulunan öznelere dönüştürmek için onların fikirlerini ve davranışlarını değiştirmek ile ilgili büyük bir projedir (Grayson, 2008, s. 395).

İnsan güvenliği kavramının gelişmiş dünya tarafından hayatın her alanının kolonileştirilmesine hizmet ettiğini savunan bu radikal eleştirilere karşılık Tara McCormack insan güvenliği projelerinin küçüklüğü ve çeşitliliğine bakarak bunların az gelişmiş dünyada dönüşüm amaçlayan herhangi bir büyük ya da ciddi çabanın ürünü olarak görülemeyeceğini ileri sürmüştür. McCormack'e göre insan güvenliği ile ilgili projeler hakkında kavramın belirsiz olduğunu ve siyasetin parçası olarak uygulamaya konulmak üzere bir öncelikler listesi yapmaya bile elverişsiz olduğunu söyleyen akademisyenler bu konuda haklıdır (McCormack, 2011, s. 254-255).

Sonuç

İnsan güvenliği kalkınma, insan hakları ve güvenliği biraraya getiren ve insanı merkeze oturtan bir kavramdır. Geniş tanımıyla insan güvenliği ekonomik güvenlik, gıda güvenliği, sağlık güvenliği, çevre güvenliği, kişisel güvenlik, toplum güvenliği ve siyasi güvenlikten oluşur. Kavram ayrıca korkudan ve ihtiyaçlardan özgür olma ve onurlu bir şekilde yaşama özgürlüğü olarak tanımlanmıştır. Birleşmiş Milletler'de yaygın olarak uygulamaya konmuş ve Birleşmiş Milletler İnsan Güvenliği için Vakıf Fonu'nu yönetmek üzere insan güvenliği birimi faaliyete geçmiştir. Kavram Kanada'nın bir süreliğine dış politikasına kılavuzluk etmiş, Japonya'da ise dış yardımları yönlendirmiştir. Bu iki ülkeden Kanada kavramı dar haliyle benimsemiş, insanları korkudan özgür kılacak projelere destek vermiştir. Kanada İnsan Güvenliği ağını da kurmuştur. Japonya kavramın geniş tanımını benimsemiş ve İnsan Güvenliğinin Dostları grubunun ve Birleşmiş Milletler İnsan Güvenliği için Vakıf Fonunun kurulmasına öncülük etmiştir. Akademiye ise insan güvenliği tanımı, nasıl uygulamaya konacağı ve konduğu ile ilgili olarak tartışmalara sebep olmuştur. Kavramı geniş haliyle kullanışsız bulan akademisyenlere karşı bazıları kavramın korkudan özgürlük kısmına yoğunlaşılmasının çözüm olduğunu öne sürmüşler, bazıları da kavramı ölçülebilir hale getirmeye çalışmışlardır. Ancak eleştiriler sadece kavramın nasıl tanımlanabileceği ile ilgili değildir. Feministler kavramın cinsiyetçi bir yaklaşıma maruz kaldığını ifade etseler de kavramın yararlı olabilmesi için yerelde ve maskülen-feminen ayrımına dikkat ederek, marjinalize edilmiş bireyler ya da grupları ele alması gerektiğini iddia etmişlerdir. Eleştirel teoriyi benimsemiş akademisyenler için kavram devletler tarafından kabul edildikten sonra gerçek bir değişime yol açabilme kapasitesini yitirmiştir, çünkü devletler kavramı kullanmaktadırlar ama eski alışkanlıklarını değiştirmemişlerdir. Eleştirel akademisyenler için kavramı destekleyen akademisyenler varolan eşitsizliklerin sebeplerine inmeden mevcut şartlarda bir iyileştirme için çalışmaktadırlar. Ayrıca insan güvenliği kavramının dış

müdahaleleri meşru göstermek için kullanılması tehlikesi vardır. Kavram bu tehlike sebebiyle bazı ülkeler tarafından kabul edilmemektedir. Foucault'nun yazdıklarından ilham alarak kavramı inceleyen akademisyenler için ise kavram liberal ideolojiye uygun, uysal özneler yaratarak gelişmiş ülkeleri geliştirmekte olan ülkelerdeki istikrarsızlıkların etkisinden korumaya hizmet eden küresel bir teknolojidir. Bu akademisyenler için de kavramın radikal bir iyileştirmeye hizmet etme şansı yoktur. Dolayısıyla kavram dar haliyle zayıf devletlere yapılan müdahalelere meşruiyet kazandırmakta, geniş haliyle varolan koşullar içerisinde bir iyileştirme yapmaya yönelik olarak kullanılmaktadır. Kavramın sorunların kökenine inmekte kullanılmaması onun devletlerin ve uluslararası örgütlerin elinde liberal politikaların bir aracı olmaktan öteye gidememesine yol açmaktadır. Halihazırda kavramın insana odaklanmayı sağlamasıyla getirdiği potansiyel açığa çıkamamıştır ve kavram eleştirel bir güce sahip değildir.

Kaynakça

- Acharya, A. (Eylül 2004), “A holistic paradigm”, *Security Dialogue*, , Cilt: 35(3), ss. 355-356.
- Alkire, S. (Eylül 2004), “A vital core that must be treated with the same gravitas as traditional security threats”, *Security Dialogue*, Cilt: 35(3), ss. 359-360.
- Atanassova-Cornelius, E. (2006), “Defining and implementing human security: the case of Japan”, T. Debiel ve S. Werthes (ed.), *Human security on foreign policy agendas. changes, concepts and cases*, Institute for Development and Peace, INEF Report, 80/2006, ss. 39-51.
- Bajpai K. (Eylül 2004), “An expression of threats versus capabilities across time and space”, *Security Dialogue*, Cilt: 35(3), ss. 360-361.
- Bajpai, K. (Ağustos 2000), *Human security: concept and measurement*, Kroc Institute Occasional Paper, No 39:OP:1.
- Behringer, R. M. (2005), “Middle power leadership on the human security agenda”, *Cooperation and Conflict*, Cilt: 40(3), ss. 305-342.
- Bellamy, A. J. ve M. McDonald (2002), “‘The utility of human security’: Which humans? What security? A reply to Thomas & Tow”, *Security Dialogue*, Cilt: 33(3), ss. 373-377.
- Christie, R. (Nisan 2010), “Critical voices and human security: to endure, to engage or to critique”, *Security Dialogue*, Cilt: 41(2), ss. 169-190.
- Commission On Human Security (2003), *Human security now*, New York.
- De Larrinaga M. ve M. G. Doucet, “Sovereign power and the biopolitics of human security”, *Security Dialogue*, 2008, Cilt: 39(5), ss. 517-537,

- European Union (Haziran 2016) *Shared vision, common action: a stronger Europe: a global strategy for the European Union's foreign and security Policy*, <http://europa.eu/globalstrategy/en>. Erişim: 7 Temmuz 2016.
- Ewan, P. (2007) "Deepening the human security debate: beyond the politics of conceptual clarification", *Politics*, Cilt: 27(3), ss. 182-189.
- Grayson, K. (Eylül 2008) "Human security as power/knowledge: the biopolitics of a definitional debate", *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt: 21(3), ss. 383-401.
- Grayson, K. (2010), "Human security, neoliberalism and corporate social responsibility", *International Politics*, Cilt: 47(5), ss. 497-522.
- Hoogensen, G. ve K. Stuvøy (Haziran 2006), "Gender, resistance and human security", *Security Dialogue*, Cilt: 37(2), ss. 207-228.
- Hubert, D. (Eylül 2004), "An idea that works in practice", *Security Dialogue*, Cilt: 35(3), ss. 351-352.
- Hudson, H. (2005) "'Doing' security as though humans matter: a feminist perspective on gender and the politics of human security", *Security Dialogue*, Cilt: 36, ss. 155-174.
- Japonya Dışişleri Bakanlığı (9 Şubat 2016) Friends of human security, http://www.mofa.go.jp/policy/human_secu/friends. Erişim 6 Ağustos 2016
- King, G. ve C. J. L. Murray (Kış 2001-2002), "Rethinking human security", *Political Science Quarterly*, Cilt: 116(4), ss. 585-610.
- Krause, K. (Eylül 2004) "The key to a powerful agenda, if properly delimited", *Security Dialogue*, Cilt: 35(3), ss. 367-368.
- Mccormack, T. (2011), "Human security and the separation of security and development", *Conflict, Security & Development*, Cilt: 11(02), ss. 235-260.
- Mccormack, T. (Mart 2008), "Power and agency in the human security framework", *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt: 21(1), ss. 113-128.
- Newman, E. (2010), "Critical human security studies", *Review of International Studies*, Cilt: 36, ss. 77-94.
- Owen, T. (Eylül 2004), "Human security – conflict, critique and consensus: colloquium remarks and a proposal for a threshold-based definition", *Security Dialogue*, Cilt: 35(3), ss. 373-387.
- Paris, R. (Sonbahar 2001) "Human security: paradigm shift or hot air?", *International Security*, Cilt: 26(2), ss. 87-102.

Sixty-Sixth General Assembly Plenary (4 Haziran 2012), Human Security ‘more than an abstract concept’ — for hungry family, it’s food on the table, for refugee, it’s shelter from conflict, General Assembly told, GA/11246, 112th Meeting (AM), <http://www.un.org/press/en/2012/ga11246.doc.htm>. Erişim 7 Ağustos 2016.

Thakur, R. (Eylül 2004) “A political worldview”, *Security Dialogue*, Cilt: 35(3), ss. 347-348.

Thomas, N. ve W. T. Tow (2002) “The utility of human security: Sovereignty and humanitarian intervention”, *Security Dialogue*, Cilt: 33(2), ss. 177-192.

United Nations Development Programme (1994) *Human Development Report 1994*, UNDP, New York, 1994.

United Nations Trust Fund, Human Security Approach, <http://www.un.org/humansecurity/human-security-unit/human-security-approach>. Erişim 06 Ağustos 2016.

Çalışma Hayatında Yaşanan Değişimin Ortaya Çıkardığı R Kuşağının Psikolojik Sözleşme Algısı

Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN*

Eyüp BEDİR**

Geliş Tarihi (Received): 28.11.2016 – Kabul Tarihi (Accepted): 30.01.2017

Öz

Bu çalışmanın amacı, çalışma hayatında yaşanan değişimin eğitimli işgücü üzerindeki dönüşümüne odaklanmaktadır. Eğitimli işgücü olarak tanımlanan R kuşağının Türkiye'de bilişim sektöründe varlığını tespit etmeye yöneliktir. Bu kuşağın değişimler karşısında psikolojik sözleşme algısını sorgulamaktır. Alan araştırması tekniğinin kullanıldığı çalışmada, saha çalışması için iletişim ve teknoloji şirketlerinden birinin genel merkezinde çalışan 402 kişiye ulaşılmıştır. R kuşağı değişimi saha çalışmasında tespit edilmiştir. İşgücündeki artan rekabet ortamının çalışma hayatındaki kuşaklar arasındaki sınırı bulanıklaştıran yapısı, araştırmanın en dikkat çekici noktalarından biridir. Diğer dikkat çeken yön, R kuşağının psikolojik sözleşmeye bağladıkları değerlerin düşme eğiliminde olmasıdır. Bu kuşak için, ilişkisel psikolojik sözleşmeler, işlemsel psikolojik sözleşmelere göre daha önemli görülmektedir. Daha yüksek ücret düzeyi, aynı firmada kariyer gibi beklentiler bu kuşağın psikolojik sözleşmelerinde yer almamaktadır. Değişen çalışma hayatının yeni dinamikleri bu kuşak için daha anlamlıdır. En dikkat çekici nokta, bu kuşağın iyi eğitim düzeylerine ve niteliklerine rağmen duydukları istihdam edilebilirlik kaygısıdır. Bu kaygı ve çalışma kavramına karşı oluşan tutum değişiklikleri bu kuşağın psikolojik sözleşmelerini değerlendirmelerini değiştirmektedir. Güven temasının kaybolduğu, şirket aidiyetinin azaldığı ve istihdam edilebilirlik kavramının ön plana çıktığı çalışma hayatındaki değişimle psikolojik sözleşmeye bakış açısının önemi bu kuşakta kaybolmaktadır. Önemli olan nokta istihdam edilebilirlikleridir.

Anahtar Kelimeler: *R Kuşağı, Psikolojik Sözleşme, İşgücü Piyasalarında Değişim*

* Öğr. Gör. Dr., Sinop Üniversitesi Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü Öğretim Görevlisi, duyguozyilmaz@hotmail.com

**Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi, ebedir@gazi.edu.tr

The Pyschological Contractual Perception of the R Generation Which was Emerged by Changes in Working Life

Absract

The aim of this study is to focus on the transformation of the change in working life over the educated workforce. Defined as R generation educated workforce is intended to detect the presence in the IT sector in Turkey. This is the question of the perception of the psychological contract in the face of changes. In the study where the field research technique was used, 402 people working in the headquarters of one of the communication and technology companies were reached for fieldwork. Changes in Generation R were also identified in the field study. Employability emphasis is created in working life came to the fore. Increasing competition in the labor force blurs the boundary between work life of generations. Other caution, The R generation tends to connect the decreasing value of their psychological contract. For this generation, relational psychological contract is more important than transactional psychological contract. The higher wage level, as expectations of a career in the same company are expected to express their perception of the level of psychological contract for this generation. New dynamics of the changing work life is more meaningful for this generation. The most striking point is that this generation is concern about employability despite the good level of education and qualifications. These concerns and attitude changes that occur against the concept of work is changing the assessment of the psychological contract this generation. The theme of trust is lost, the company has declined and employability perspective on the importance of the psychological contract with changes in working life that is lost in the forefront of the concept of belonging to this generation. The important point is employability.

Keywords: *R Generation, Psychological Contract, Labor Changes in the market*

Giriş

21. yüzyıl, küreselleşmenin derinleşmesiyle çalışma biçimlerinde ve işgücünde değişimlerinin gözlenebildiği bir dönemi simgeler. Üretim süreçlerinin örgütlenme biçimlerinde yaşanan sosyo-teknolojik değişiklikler, hem genel olarak çalışma kavramının doğasını hem de işgücünün yapısını değiştirmeye başlamıştır.

Esnekleşen istihdam koşulları çalışma koşullarının bireyselleşmesine yol açmakta, daha fazla kâr ve daha az istihdam anlayışına kaydırmaktadır. Yaşanılan bu değişim işgücü üzerinde

de bir dönüşüm başlatmıştır. Yoğun rekabet ortamında avantaj elde etmek isteyen kurumlar, çalışma hayatının değişen beklentilerine uyum sağlayan, niteliğin ve bilginin ön plana çıktığı işgücü yaratmışlardır. Çalışma hayatı dönüşümünü, nitelikli işgücü üzerinden gerçekleştirmekte ve beklentileri ile uyumlu profesyonel bir çalışan tipi oluşturmaktadır.

Çalışma hayatındaki belirsizlik ortamı, işgücünün çalışma kavramına karşı tutumunu etkilemektedir. Çalışma kavramı bilişsel, kişisel ve sosyal bir içeriğe sahip olmakta, işgücünün tüm bilişsel ve kişisel özelliklerini ve işe karşı tutumunu değiştirmektedir. Çalışanlar bu değişime, hem bedenen hem de psikolojik olarak kendilerini hazırlamak, karakterlerini de değişime uydurmak zorunda kalmaktadır.

İstihdam edilebilir olmak adına çalışma hayatının yarattığı profesyonel kimlik, bu karakter değişiminin sınırını belirlemektedir. Bu sınır, doğum yıllarına göre ayrılan kuşakların, kuşak farklarını silikleştirmeye başlamaktadır. Öyle ki, değişime adapte olan doğum yıllarını temel almayan bir kuşak yaratılmaktadır.

Bu çalışmayla, çalışma hayatında ortaya çıkan yeni dinamiklerin, eğitimli gençlerin istihdam kararlarını nasıl şekillendirdiği sınanmaya çalışılmıştır. Özellikle, iyi eğitimli genç işgücünde yaşanan R kuşağı dönüşümü tespit edilmek istenmiştir. Bu kuşağın psikolojik söyleme algısı irdelenmektedir. Literatürde, çalışma hayatında yaşanan değişimi pek çok yönden analiz etmeye çalışan çok sayıda çalışma mevcuttur. Ancak, bu çalışma literatürdeki çalışmalardan farklı olarak, ilk kez kuşak dönüşümü çerçevesinde, kuşağın değişimle geçirdiği yönleri analiz ederek, işgücünün günümüz çalışma hayatı şartlarında geldiği noktayı sorgulayan bir durum tespitini yapmaktadır.

Çalışmanın temel hipotezi, Türkiye işgücü piyasasında nitelikli işgücünün istihdam kararlarının değişim geçirdiği yönündedir. Bu ön kabul doğrultusunda, demografik faktörlerin, eğitimsel niteliklerin, istihdam geçmişlerinin işgücü üzerinde istihdam edilebilirlikleri noktasında farklı bir bakış açısı kazandığı varsayılmıştır. Değişimin yarattığı istihdam edilebilirlik kaygısı, iyi donanımlarına rağmen, çalışma hayatının başlarındaki genç işgücüne daha fazla kaygı hissettirse de, bu kaygının çalışma hayatında yer alan bütün işgücü için risk taşıdığı kabul edilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Çalışma Hayatında Kuşaklar

Tarihsel süreç içerisinde, her kuşağın birbirlerini etkileyen kuvvetler olduğunu ortaya koyarak, kuşak çalışmaları ile ilgili bilimsel araştırmaları başlatan ilk kişi Auguste Comte olmuştur. Comte, bir kuşağın bir sonraki kuşağa aşılayacağı birikimler ile sosyal ilerlemenin

gerçekleşebileceğini ileri sürmüştür (Comte,1974, ss.635-641). Aslında her kuşak birbiriyle bağlantılı ancak, bir o kadar da farklı özellikleri barındırmaktadır. Aynı yıllarda doğmuş, yaşadıkları zamandaki ekonomik, kültürel, siyasal, sosyal olaylardan ve toplumun o anki hâkim değerlerinden etkilenmiş, aynı zaman diliminde yer aldıkları için ortak yönleri de bu payda da gelişmiş insanların oluşturduğu topluluk olan kuşak kavramı (Altundağ, 2012, s.204) Comte'nin belirttiği gibi birbirlerini etkileyerek gelişmiştir.

Kuşak kavramında ana vurgu, ortak alışkanlıkları ve kültürü paylaşan insanlar topluluğu olarak öne çıkmaktadır (Keleş, 2011, s.129). Her kuşak, kuşağına uygun bir davranış biçimi sergilemektedir. Aynı tarihsel ve sosyal zamanda ve durumda doğan kuşaklarda bu bir bütünlük yaratmakla birlikte, söz konusu kuşakların tarihsel miraslarına bağlılıklarının da vazgeçilmez bir şart olduğunu ifade etmektedir.

Her kuşak, kendine özgü özellikleri, değer yargıları tutumları güçlü ve zayıf yönleri ile var olmaktadır (Lower, 2008, s.82). Belirli zaman aralıklarında doğan bireylerin benzer değer yargıları, davranışları ve yaşam biçimlerine sahip olduğu için her kuşağın ortak karakteristik özellikleri oluşmaktadır. Bu yüzden de, ortak değer yargıları temelinde, bireyler doğmuş oldukları kuşak grubunun davranışlarına benzer özellikler göstermekte, diğer kuşak grubunun özelliklerinden ayrılmaktadır (Chen, 2010, s.132). Günümüzde ise, yaşanan değişimden ötürü tanımlarda geçen süre anlamını yitirmeye başlamıştır. Bir kuşağı bir araya getiren doğum tarihinden ziyade çalışma hayatında istenen profesyonel kişilik ve karakter özellikleri ile daha ön plana çıkmaya başlamıştır.

Çalışma hayatında kuşaklar sınıflandırılırken bir kuşağın ne zaman bittiği, diğer kuşağın ne zaman başladığı ile ilgili kesin bir ayırım yapılamasa da (Manion, 2009, s.16) kuşaklar; sessiz kuşak, baby boomers, X kuşağı, Y kuşağı, Z kuşağı ya da milenyum kuşağı olarak sınıflandırılmaktadır. Çalışma yaşamında ise, Sessiz Kuşak, Baby Boomers, X Kuşağı ve Y Kuşağı olmak üzere, dört kuşak aktif olarak günümüzün çalışma yaşamında birlikte görev almaktadır. Ancak, günümüzde yaşanan değişim kuşaklar üzerinde de etkisini göstererek kuşak sınıflandırması içerisinde yeni bir kuşak tanımlaması daha yaratmıştır. R kuşağı (recession generation) olarak tanımlanmaya başlayan bu yeni kuşak, 2008 ekonomik kriz sonrasında oluşmaya başlamış ve artık kuşak sınıflandırılması içerisinde yerini almaktadır.

1.2. Kuşak Mutasyonu: R Kuşağı ve Tipolojisi

Çalışma hayatında yaşanan değişim, özellikle 2008 ekonomik kriz sonrasında recession generation olarak ifade edilen yeni bir kuşak tanımlaması yapmıştır. Bu yeni işgücü profili, kriz

döneminde yaşanan işten çıkarmalar nedeni ile sorumlulukları artan ve kariyer anlamında daha hızlı gelişen, performansa dayalı işgücü olarak anılmaktadır (Ranstad Annual Report, 2010).

Ranstad'ın 2010'un üçüncü çeyreğinde (5-22 Ağustos) yayınladığı Workmonitor Projesinde, rakamsal olarak ortaya koyduğu R Kuşağı, alt kademelerden gelen, kriz dönemindeki kadro daraltmalarından dolayı daha fazla ve kapsamlı bir iş yükü sorumluluğu ile kariyerinde beklenenden daha hızlı yükselen bir kuşağı temsil etmektedir. Kuşak oldukça vasıflı, iyi eğitilmiş bir kuşağı ifade etmektedir. Ancak bu özelliklerine rağmen ne unvanlarında ne ücretlerinde ne de yan haklarında bir iyileşme görülmemektedir (Aracı, 2011, s.213).

Performansa dayalı işgücü olarak tanımlanan bu yeni kuşak, kriz sonrasında görev tanımlarının kapsamının genişletilerek, üç dört kişinin işini bir arada yürütmek zorunda kalan ve bunda da başarılı olup, işverenlerin beklentilerini artırarak, işsizliğin boyutunu derinleştirmektedir. İş arayanlar, iş bulabilmek için kendilerini daha fazla geliştirmek zorunda kalmakta, çalışma hayatında yer alanlar ise yeteneklerini geliştirmek zorunda bırakılmaktadır. Yaratılan bu durumun hem işsiz olan işgücüne hem de çalışan işgücüne yansımaları doğmaktadır (Michael, Elsby, Hobijn, Bart ve Şahin, 2010, s.368).

Y kuşağının işini kaybetme korkusuyla mutasyona uğramış hali olarak ta tanımlanan R kuşağı, kriz sürecinde yüksek performans göstererek krizi kazanca dönüştüren kuşağı ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, kimine göre (P. Virno) kapitalizmin yarattığı hoşnutsuzluğu nasıl kendi amaçlarına uygun biçime sokmayı başardığını göstermektedir (Bora, Bora, Erdoğan ve Üstün, 2012, s.121). Bu kuşağın en önemli değer taşı, yetenekleridir. Yeni yetenekleri, istihdam edilebilirliklerinde en temel etkeni oluşturmaktadır. Çalışanların, sürekli kendini ve yeteneklerini geliştirmek zorunda kalması, yaşam boyu istihdamı bir istisnaya dönüştürmüştür. İşletmelerin çalışanlara kademeli ilerleme sunduğu geleneksel kariyerin değişmesi, bireyleri kariyer ve istihdam sorumluluklarını üstlenmeye itmektir. Bu nedenle de; çalışanların, işsizlerin ve işgücü piyasasına gireceklerin kaderi, işgücü piyasasında rekabet edebilme yetilerine sıkı sıkıya bağlı bir hale gelmektedir. İstihdam edilebilirlik yaşam boyu öğrenmeyle birlikte, istihdam sorumluluğu artan bir şekilde bireye yüklemektedir (Bydanova, 2008, s.8). Bu bakımdan, kuşaklar arasındaki doğum tarihlerine göre yapılan ayırım silikleşmeye başlamış olup, işgücü niteliklerine göre sınıflandırmaya tabi tutan bir kuşak algılaması oluşmaya başlamaktadır. Nitelikleri, yetenekleri ile ön plana çıkmak zorunda kalan işgücü profili değişimle gelen bir profesyonel kişilik yaratmaktadır. Doğum tarihlerinden ziyade, bu profesyonel kişiliğe bürünmek istihdam edilebilirliğin bir parçası haline getirildiği için yeni kuşak bu değerler üzerinden oluşmaktadır.

R kuşağının temel özelliklerinin çıkış noktası, kişisel uyum yetenekleridir. Çünkü işgücünün niteliklerinin yükseltilmesi, işgücünün davranışsal özellikleri yetkinliğinin artırılması ile mümkün olmaktadır. Çalışanın kişiliği, çalışma hayatının istediği davranışı sergileyebilmesi için önemli bir araç haline gelmektedir. Kişinin özelliklerini ortaya koyan bileşenlerin oluşturduğu ve onu sahip olduğu özelliklere dayanarak başkalarından ayırt eden öğeleri taşıyan kişilik (Cüceloğlu, 2003, ss.404-405), günümüzde yaşanan değişimlerle bir dönüşüm sürecine girmektedir. Bu süreçte kişinin sahip olduğu iyi eğitim düzeyi ona sadece çalışma hayatının kapısını aralarken, sahip olduğu uyum yetisi kişiye istihdam şansı sağlayacaktır. Uyum yeteneği sayesinde, değişen çalışma anlayışının günümüzde istediği istihdam özelliklerini sergileyebilmek adına vasıflarını artırmak zorunda kalan, birden fazla iş yükünü üstlenen bu kuşağın artan iş yükleri bu kuşağın kariyer hareketlerini de değiştirmektedir. Yeni iş yükleri kuşağa daha bir üst pozisyon vaat etmek yerine muğlak yatay hareketler şeklinde iş pozisyonlarını yana doğru geliştirme eğilimi göstermektedir. Aynı zamanda artan iş yüklerine rağmen ücretlerinde de bir artış olmamaktadır. Buna rağmen, R kuşağı artan iş yüklerini, iş garantisi algısı olarak görmeye başlamışlardır. Y kuşağının özelliklerini bir derece daha yukarıya taşıyan R kuşağı özelliklerini, yukarıda anlatılanlar ışığında şu şekilde tablolatabiliriz.

Tablo: 1

R Kuşağı Değişim Noktaları ve Genel Özellikleri

<p>Ücret: Performansa Göre Ücret Kariyer: Muğlak Yatay Hareketler Ödül/Motivasyon: Yeni Bir İş Sorumluluğu Tutum: Baskı Altında Çalışma, İyimser, Umut Odaklı, Duygu Yönetimi, Özerklik Çalışma Kavramı : İş Odaklı Bir Yaşam, Mesai Saatleri Dışına Taşan Her Yerde İş Kimliğini Taşıyan Bir Çalışma Anlayışı Nitelikler : İşlevsel Esneklik Yönü Artmış, Çok Yönlü ve Daha Vasıflı Genel Özellikler: Baskı Altında Çalışma, Yaratıcılık, Yenilikçi Çözümler Geliştirme, İnisiyatif Alabilme, Değişime Uyum, İyimser, Umut Odaklı Tutum, İş ve Özel Yaşamı Birlikte Yaşayabilen, Mücadeleci, Aynı Anda Birden Fazla Sorumluluk Üstlenebilme Yeteneği, Kendini İşe Adayan, Kendini Sürekli Güncelleyebilme Yetisi, Çok Yönlü Daha Vasıflı Nitelikler, Kendi Gelişiminden Sorumluluk Güdüsü</p>

Yeni Kapitalizm kültürü isimli kitabında Sennett, çalışma hayatında yaşanan değişime karşı, bu değişimlerle başa çıkabilecek, meydan okuyabilecek nitelikli bir işgücü profilinden bahsetmektedir (Sennett, 2009, ss.3-4). Sennett bu değişimle sadece belli özelliklere sahip çalışanların başarılı olabileceğini iddia etmiş ve bu özellikleri üç kategoride toplamıştır.

İlk özellikleri zamanla ilgilidir. Değişimin getirdiği etkilerle birden fazla iş yapan, sorumlulukları artan, iş ve özel yaşamı birbirine geçmiş, belirsiz bir istihdam yapısı içerisinde çalışanların zamanın bu belirsizliğine uygun nitelik geliştirme özelliklerinin olması gerektiğini vurgulamıştır. İkinci özellikleri, bu işgücün nitelikleri ile ilgili olmuştur. Öyle ki, değişimin hızı niteliklerin sürekli güncellenmesini gerektirdiğinden, bu yük çalışana bırakılmış ve çalışan kendi gelişiminden sorumlu tutulmak zorunda kalmıştır. Çalışanlar sadece bir şeyi iyi yapmakla yetinmeyip, birden fazla işi çok iyi yapmak yükümlülüğü altına girmiştir. Üçüncü özellikleri ise, sürekli meydan okuma güdüleridir.

Değişimin yeniden tanımladığı yeni çalışan tipi çalışanlara pozisyonları ne olursa olsun her an işsiz kalabilecekleri, garantili bir iş yaşamına sahip olmadıkları gerçeğini hissettirmektedir. Bu yüzden, Sennett yeni bir işgücü kişiliği oluştuğunu vurgulamaktadır. R kuşağı da Sennett'in vurguladığı bu özellikleri tipolojisinde barındıran bir kuşak olarak doğmuştur. Buna göre, bu yeni kişilik şu temellerle oluşmaya başlamıştır (Busch, 2009, s.4).

Profesyonel olarak nitelikleri yüksek olan, kendini işe adayan, kendi gelişiminden sorumlu, inisiyatif kullanabilen, her zaman yeni bir şeyler öğrenmeye hazır, değişime açık ve meraklı olan, stresle baş edebilen, zor durumların üstesinden gelebilen, takım çalışmasına yatkın bir kuşak özellikleri vardır. Bu kuşağın sorumluk alma yönleri güçlü, kendine güvenen birden fazla işi üstlenebilecek, niteliklerini sürekli güncelleyebilen ve kendi istihdam edilebilirliğini düşünüp buna göre kendini çalışmaya adapte edebilecek bir çalışan tipi yaratılan profesyonel kişiliğin olmazsa olmazları olmuştur. Ancak, bütün bu özelliklerin yanında en önemli özellikleri değişime uyum yönleri olmaktadır. Buna göre, iyimserlik, öğrenme eğilimi, açıklık, içsel kontrol odağı ve genelleştirilmiş öz etkinlik olarak öncesinde detaylı olarak bahsettiğimiz kişisel uyum yetenekleri bu kuşağın en önemli tipolojisini oluşturmaktadır (Fugate, 2004, s.21). Bu kuşağın sosyal vasıfları ise, baskı altında çalışma, adanma, güvenilirlik, hayal gücü, yaratıcılık ve insanlarla iyi geçinme ve öğrenme istekliliği şeklinde tanımlanabilmektedir. Öyle ki, bu özellikler işgücüne yeni gireceklerin bitirdikleri bölümlerden ziyade bu bireysel niteliklere ne derece sahip olduğu kimine göre daha da önem arz etmektedir (Greatbtch ve Lewis, 2007, s.14).

R kuşağı tipolojisi aslında günümüzün istihdam edilebilirlik vasıflarını ifade etmektedir. Bu şekilde çalışanlar kendi potansiyellerini geliştirerek hem istihdam edilebilir kılınacaklar hem de bu nitelikleri ile rekabet ortamında firmalarını stratejik hedeflerine ulaştırmada katkıda bulunacaklardır. Bu tipoloji yaratıcı, yenilikçi çözümler geliştirebilme, inisiyatif alabilme, takım halinde sorunları çözebilme, sorunları çözerken bir dizi stratejiyi uygulayabilme,

koşulları ve verileri göz önüne alarak varsayımları test edebilme özelliklerinden oluşmaktadır. Yeni durumlara uyum gösteren, vizyon ve buna eşlik edecek proaktif plan geliştiren, kişisel vizyon ve amaçlarını belirleyebilen, kendi kişisel gelişimini yönetebilen ve öğrenme için heyecan duyan (Leggath-Cook, 2007, s.22'den aktaran Yılmaz, 2009, ss.123-124-125) bir yapıdan inşa edilmeye başlanmıştır. Artık çalışma şartları, istihdam edilebilirliği vasıfların ötesinde gören bir yaklaşıma taşınmaktadır. Buna göre, nitelikler sadece eğitim hayatında elde edilen nitelikler olmaktan çıkıp, eğitim hayatından sonrada çalışma hayatında olduğu sürece devam edecek niteliklerle oluşturulmaya başlamıştır. Özellikle, çalışanların tamamlayıcı nitelikler kazanarak işlevsel esnekliğe sahip olabilmeleri, birden fazla işi yapabilme nitelikleri önem kazanmaya başlamıştır. R kuşağının özellikleri de zaten işlevsel esnekliğe sahip özelliklerden doğmaktadır. Birden fazla iş yaparak, daha yüksek düzeyli iş performansı sergilemesi, davranışsal ve sosyal yetkinlikler elde etmesi tipolojisinin en belirgin özellikleri olmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, bu kuşakta vurgulanan nitelik vurgusu ve kendini geliştirme sorumluluğu hayat boyu çalışan üzerine yüklenmektedir (Hallier, 2009, s.850). İşlevsel esneklik bu noktada hayat boyu sürdürülebilir bir kavram olmaktadır.

1.3. Değişen Psikolojik Sözleşme Yapısı

İlk olarak, 1938'de Chester Barnard tarafından ele alınan psikolojik sözleşme kavramı “çalışanların sosyal, psikolojik ve daha farklı ödülleri elde etmek için kurumsal amaçlara sadakat konusunda ikna edilmesi gerektiği” yaklaşımı şeklinde ifade edilmiştir (Purvis ve Mark, 2003, s.216). Psikolojik sözleşme, “çalışanın kurum için yüksek düzeyde bir iş performansını göstermeyi taahhüt etmesi, kurumun ise bunun karşılığında çalışanlara sürekli iş ve terfi fırsatları sağlamasını” ifade etmektedir (Robinson, 1996, s.578). Her iki tarafının birbirine karşı beklenti içinde olduğu psikolojik sözleşme, çalışan ile firması arasında yazılı olmayan beklentiler toplamı olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, karşılıklı sözleri ve yükümlülükleri içeren akit istihdam ilişkilerindeki karşılıklı beklentilere ve yükümlülüklerle ilişkin algılardan oluşmaktadır. Bu algı, çalışanların istihdam ilişkisi sınırları içinde adil bir değişimin ne olduğuna ilişkin açıklanmayan inançları, beklentileri ve sorumluluklarını içermektedir (Maguire, 2002, s.168). Çalışanın çaba ve bağlılık göstererek sorumluluğunu yerine getirdiği sözleşme yükümlülüğüne göre, işverenin de buna karşılık iş güvencesi, ücret, kariyer imkânı gibi hakları sağlaması beklenmektedir.

Psikolojik sözleşmeler, işlemsel ve ilişkisel olarak ikiye ayrılmaktadır. İşlemsel sözleşmeler, daha çok yüksek ücret, performansa dayalı ücret, kısa dönemli çalışma gibi maddi konuları içerirken; ilişkisel sözleşmeler ise açık uçlu ve nispeten daha belirsiz anlaşmalar olarak

ifade edilirken uzun dönemli iş güvencesi, kariyer gelişimi ve bireysel problemlere destek olma gibi unsurları içermektedir (Şahin, 2010, s.89). İşlemsel sözleşmeler, daha kısa dönemli, çalışma kapsamına odaklı maddi yükümlülüklerle ilgili iken; ilişkisel sözleşmeler, uzun süreli yerine getirilmesi beklenen yükümlülüklerle ilgili olup, güven ve bağlılık gibi olgulara dayandırılabilen sosyo-duygusal yükümlülüklerin oluşmasını sağlamaktadır (Şahin, 2010, s.89).

Tarafların birbirlerini algılama biçimlerini, çalışma hayatından beklentileri ifade eden psikolojik sözleşme günümüzde tarafların birbirinden beklentilerini de değiştirmektedir. Yeni psikolojik sözleşmenin, en önemli özelliği değişim ve belirsizliktir. İstihdamın istikrar, süreklilik, tahmin edilebilirlik, adalet gelenek ve karşılıklı saygı gibi özellikleri artık içermediği; yeni özelliğin kendine güven, esneklik ve uyum olduğu vurgulanmaktadır (Kakabadse, Bank ve Winnicombe, 2004, s.62). Öyle ki, kısa dönemli ilişkilerin yaşandığı çalışma süreçlerinde şirket aidiyeti kavramı değişmiş olup, istihdamın yarattığı nitelikli işgücü ile gelişen kendine güvenme güdüsü çalışanın algı güdüsünü de değiştirmeye başlamaktadır. İşgücünün aidiyet duygusu uzun vade yok anlayışı ile kaybettirildiği için firma ve işgücü arasındaki bağlarda giderek kopmaktadır. Bu yüzden psikolojik sözleşme sadece çalışana bir kimlik kazandırmakta aynı firmada uzun yıllar kariyer yapma düşüncesinden uzaklaştırmaktadır (Bauman, 2005, s.37). Buna göre, kariyer süreci artık çalışanların ellerine bırakılmakta ve bu süreçte bütün vasıfları edinmenin zorunluluğu ile çalışan baş başa kalmaktadır. Yaşam boyu öğrenme ve rekabet kişiliklerinin bir parçası haline getirilmek zorunda bırakılmakta, istihdam güvencelerinin bir sigortası olarak görülmeye başlanmaktadır. Bu nedenle paternalizm yerini kendine güvene bırakmıştır (Cascio, 2003, s.403).

Tablo: 2
Eski ve Yeni Psikolojik Sözleşme Arasındaki Farklar

Eski Psikolojik Sözleşme	Yeni Psikolojik Sözleşme
İstikrar, tahmin edilebilirlik	Değişim, belirsizlik
Süreklilik	Geçicilik
Standart çalışma	Esnek çalışma
Bağlılığa ve sadakate değer verme	Performansa ve vasıflara değer verme
Paternalizm	Kendine güvenme
İş güvencesi	İstihdam güvencesi
Doğrusal kariyer gelişimi	Çoklu kariyer
Bir defalık öğrenme	Yaşam boyu öğrenme
Çalışan kimliği ve değeri işletme tarafından belirlenir.	Çalışan kimliği ve değeri çalışanın kendisi tarafından belirlenir.
Büyüme için temel yol terfi	Büyüme için temel yol kişisel başarı hissi

Kaynak: Cascio, W. (2003). "Changes in Workers", Work and Organizations Handbook of Psychology, Industrial and Organizational Psychology", Newyork: Wiley, (12), 403.

Küreselleşme ve yansımalarının çalışma hayatında etkileri ortaya çıktıkça, çalışma kavramının anlamını yitikleştirdiği görüşü de artmaya başlamaktadır. Esnek çalışma biçimleri, ana odaklanan bir anlayış ve niteliklerine rağmen her an işini kaybetme kaygısı günümüzün belirsizlik etkili bir bireyselleştirici gücü olmaktadır (Sennett, 2012, s.129). Yalnızlaşan ve bireyselleşen işgücünün aidiyet duygusunu uzun vade yok anlayışı ile kaybettirildiği için firma ve işgücü arasındaki bağlarda giderek kopmaktadır. Bu yüzden, psikolojik sözleşme sadece çalışana bir kimlik kazandırmakta önceden aynı firmada uzun yıllar kariyer yapma düşüncesinden uzaklaştırmaktadır (Bauman, 2005, s.37).

1.4. Yeni Kuşağın Psikolojik Sözleşme Teması

Temel özellikleri, yaratıcılığı yüksek, sorumluluk alabilen, yetkiyi kullanabilen, sürekli gelişmeye açık, yenilikleri takip eden esnek hareket yeteneğine sahip (Keser, 2002, s.184) bu kuşağın, psikolojik sözleşmeleri de geleneksel sözleşmelerden farklılaşmaktadır. Mesai saatlerinden çıkarak, işi hayatıyla özdeşleştiren, işini bir kimlik gibi taşımak zorunda kalan bu kuşak, esneklik özelliğinden dolayı çalışma kavramına farklı bir tutum sergilemektedir. Değişimin, bu kuşağa kattığı en büyük değer taşları, sürekli kendini yenileme güdüleridir. Öyle ki, bu durum Sennett'e göre çalışanın çalışma hayatındaki konumunu koruma yeteneği belli bir işi ne kadar iyi becerebildiğinden değil, henüz öğrenmemiş yeteneklerini ne kadar kısa sürede öğrenebilme yeteneğinden kaynaklanmaktadır (Sennett, 2010, s.422). Psikolojik sözleşmede sürekli kendini geliştirme özelliği çalışanın üzerindeki en temel yükümlülük olmaktadır. Bu yüzden, bu temel yükümlülük entelektüel bilişsel düzeyi, iletişim becerisi, sosyal uyum

yetisinin gelişmiş olması, organizasyon kurabilme, çabuk ve etkili çözümler üretebilmesi gibi özelliklerle psikolojik sözleşmelerinin çizgilerini oluşturmaktadır.

Sürekli kendini geliştirme özelliğinin, çalışana atfedilmiş olması, esnek çalışma biçimleri ve entelektüel vurgu işgücünde bireyselleşme de yaratmaktadır. İşgücünde çalışma ortamının işgücüne esnek ve daha fazla bireysel iş görme nitelikleri katmasıyla işgücünün ortak amaçlar için bir araya gelmesi, yönetilmesi ve ortak bir örgüt kültürü oluşturabilmesini güçleştirmektedir (Keser, 2005, s.191). Artık yaşam boyu işler yok (Bauman, 2000, s.55) kuralının işlerlik kazanması, çalışanın kendisiyle ve diğer çalışanlarla rekabetine dönüşmektedir. Böylelikle, işgücünün parçalanma ve bireyselleştirilme süreci, çalışanlar arasındaki ayrışmaları da derinleştirmektedir (Kart, 2011, s.1182). Bu kuşağın yüksek vasfı, heterojen yapısı, mobilitenin yüksek oluşu psikolojik sözleşmeyi bireyselleştirmektedir. Bu yüzden, psikolojik sözleşmede her çalışanla bireysel bazda yapılan, çalışanın performans ve niteliklerine göre ücretlendirmelere tabi olduğu işverenle pazarlıklarını nitelikleri ölçütünde yapabilen bireysel bir formata dönüştürmektedir.

Çalışanların, esneklik yönleriyle farklı görev ve faaliyetleri yapabilmesi; ben bu işi yaparım, şundan sorumluyum şeklinde tanımlayabileceği sabit bir görevinin olmaması (Sennett, 2012, s.18) R kuşağının psikolojik sözleşmelerinde değişimi başlatan nedenlerdir. Sermayenin kendi 'çalışan seçkinini' yaratması (Gorz, 2001, ss.68,69) ve entelektüel faaliyetlere ilişkin nitelikleri ön plana çıkarması da bu değişimi hızlandırmaktadır. Özellikle de çalışanların görev tanımlamalarında bir netlik oluşturulmadan (Sennett, 2012, s.22), esneklik ilkesinin, işin gereklerine ve yüküne göre de biçim alabilmesi (Jessop, 2009, s.162), psikolojik sözleşmedeki çalışanın görevini yerine getirmek yükümlülüğünü yapmasında farklı algılar yaratmaktadır. Sözleşmedeki en temel görev yükümlülüğü, bir belirsizliğe dönüşerek her işi yapabilme yükümlülüğüne dönüşmektedir. Sürekli kendini geliştirme ve entelektüel vurgu çalışanlarda, eğitim, yaş, bireysel ve fark yaratıcı özellikleri, cinsiyet ve iş deneyimine kadar tüm niteliklerinin birer verimlilik ve kar stratejisine dönüştüğü bir psikolojik sözleşme alt yapısı hazırlanmaktadır. Çalışanın, istihdam edilmesinde öncelikli karar unsuru, adayın kişiliği ve çalışma karşısındaki tutumudur ki (Gorz, 2001, s.66), bu özellikler R kuşağının tipolojisini oluşturmaktadır.

Çalışanlardaki niteliği verimliliğe dönüştürecek unsur, çalışanların bütün niteliklerini özgürce kullanabilecekleri bir atmosferden geçmektedir. Bu yüzden

çalışanın iş özerkliği, performansı artırıcı bir özellik olarak (Aguiton, 2005, s.112) psikolojik sözleşmelerinde yer almaya başlamıştır. İş prosesine uygun, anında karar alma ve karar vermeyle özdeşleştirilen özerklik yüksek üretkenlik ve etkinliğe yol açan motivasyon ile çalışanın işe katılımını yönlendiren bir işlevi olmaktadır. (Mann, 2007, s.554). Çalışanı iyi eğitilmiş, özgün ve yaratıcı kendine güvenli bir imaj çizme gibi özelliklerle ifade eden kavram (Kart, 2010, s.128) kimine göre, çalışanın kendi üzerindeki kontrolünü sağlama, kendini sürekli geliştirme ve işe ilişkin sorumluluğunu genişletme isteğini artırma amacı taşımaktadır. Özerklik çalışanın işini kaybetmemesi için zorunlu bir koşul olmaktadır (Kart, 2010, s.184). Bu yüzden, amaç çalışanı daha bağımsız kılma anlayışının arkasında yine verimlilik ve kar kokan çalışanın gerçekte özerk kılınması değil, çalışmaya daha fazla özendirilmesi (Sennett, 1992, s.123) düşüncesi vardır.

Psikolojik sözleşmeye eklenen bir diğer unsur, duygusal emek kavramıdır. Çalışanın kendi kişiliğini askıya alarak, bütün duygularını işe ilişkin profesyonel bakışa çeviren bu tutumda, çalışanın işi için en uygun duyguyu ve neticesinde en uygun davranışı sergilemesi beklenmektedir. Çalışanın, çalışma alanında kendi gerçek duygularını gizleyerek gerçek duygularını değiştirmelerini zorunlu hale getiren, iş sürecine göre maske seçtiren ve sürekli iyi görünmeyi işlerinin bir parçası olarak görmelerine yol açan (Kart, 2010, s.318) bir güdü yaratılmaktadır. Bu durum, çalışanın kendisine yabancılaştırırken, firması ile istihdam ilişkisi kurabilmesi bir uyumsuzluk yaratmakta ve çalışanın otantik kimliği kaybolmaktadır (Ashforth, Blake, Humphery ve Ronald, 1993, s.107). Bu da işgücünde duygusal uyumsuzluk, metalaşma ve yabancılaşma yaratmakta (Kart, 2010, s.326) işgücünü aynı kılıflara sokmaya çalışan robot bir karakter yaratmaktadır.

Bu kuşağın, psikolojik sözleşmelerini algılamalarında değişim görülen noktalardan biri de, güven kavramına ilişkindir. Çalışanın her an işten çıkartılabileceği kaygısı, işverenin ise her an çalışanın işi bırakıp başka bir işletmeye geçebileceği düşüncesi güveni algılama biçimini de değiştirmektedir. İstihdam edilebilirlik kavramı ve yeni kariyer yaklaşımları, bireyselleşen nitelikli işgücü, şirket aidiyetini kaybeden bir işgücü yaratmaktadır. Bu yüzden de, güven taraflarca farklı algılanabilmektedir. (Pate ve Malone, 2000: aktaran Dikili, 2013, s.209). İşverenin sözleşmeye her uymayışı, çalışan tarafından bir ihlâl gibi değerlendirilmeyebilir. Bu süreçte, işsizlikle karşı karşıya kalanların çoğunun eğitilmiş ve nitelikli olmasından kaynaklı, işsizliğe bakışın değiştiği bir çalışma anlayışında, istihdamda kalma, çalışanın yükü olduğundan, güven sadece çalışan için elde ettiği işinin kimliği ve aldığı ücret olmaktadır (Sennett, 2009, s.63). İş güvencesinin yitirilip istihdam edilebilirlik kavramının ön plana

çıkmasıyla, işverene karşı duyulan güvenin giderek azalması psikolojik sözleşmedeki bu unsura da farklı bir bakış getirmektedir. Şirket aidiyetini kaybetme duygusu bu noktadan türemektedir. Kendi duygularına yabancılaştıran bir çalışma hayatı, işverene karşıda profesyonel bir bakışı getirmekte ve işi basamak olarak kullanan bir işgücü yaratmaktadır. Bu yüzden, güven bağı azalmaktadır

2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın bu bölümünde evren ve örneklem seçimine ilişkin bilgi verilerek veri toplama yöntemi ve verilerin analiz yöntemi güvenilirlik analizlerini de içeren bilgilerle açıklanacaktır.

2.1. Evren ve Örneklem Seçimi

Araştırmanın evreni, Türkiye’de ki telekomünikasyon sektöründeki iletişim ve teknoloji şirketleridir. Bu sektörün seçilmesindeki amaç değişime yön veren sektörde yer almasından kaynaklanmaktadır. Günümüzde, küreselleşme ile başlayan değişimin varlığını ve yayılımının nedenini ulaşılan yüksek bilgi ve iletişim teknolojisine bağlamak mümkündür (Friedman,2000: 348’ten aktaran Özdemir, 2009, s.67). Çünkü sektörün yapısı bilgi odaklıdır. İstihdam ettiği ve ihtiyaç duyduğu işgücünde bilgiyi yaşayabilme ve bilgiyi yönetebilme becerisi aramaktadır. Bu yüzden eğitim bu sektörün en temel besleyicisi ve koruyucusu konumundadır. Sektör dinamik bir yapıda olduğu için istihdamının da sürekli yenilikçi ve yüksek nitelikli yapıda olmasını gerektirdiğinden, nitelikli işgücünün oluşturduğu istihdam yapısına sahiptir. Bu yüzden, R kuşağının ve eğitilmiş işgücünün istihdam kararlarının değişime öncelik eden bu sektörde tespitinin daha doğru olacağı düşünüldüğünden evren olarak bu sektör seçilmiştir. Ayrıca, Deloitte tarafından 2015 yılında yapılan “Y kuşağı Araştırma” sonuçlarına göre, %63’lük katılımcı kesimin, Türkiye’de Y kuşağının en çok bu sektörde çalışmayı talep etmesi seçilen evrenin doğru adres olduğunu düşündürmektedir.

Bu doğrultuda bir yıllık dönemde genel merkezde çalışan 490 kişiye ulaşılmıştır. Bu kişiler imkânlar ölçüsünde ulaşılabilen departmanlardan keyfi olarak seçilmiştir. En kolay ulaşılabilen birimlerin örnekleme alındığı keyfi örnekleme yoluyla (Alptekin, Tekin ve Özdemir, 2015, s.23) ünvan, departman, kıdem ayrımı yapılmadan ulaşılabilen çalışanlar seçilmiştir. Ancak 88 anket formu gelişigüzel doldurulduğundan dolayı araştırma kapsamına dâhil edilmemiştir. Bunun sonucunda, 402 anket geçerli sayılmış ve analizler bu formlarda yer alan bilgiler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

2.2. Veri Toplama Yöntemi

Veri toplama yöntemi olarak hazır anketler kullanılmıştır. R kuşağının tespiti için R kuşağını tanımlamaya yardımcı sorular Aracı 'nın (2011) makalesinden aktarılarak hazırlanmıştır. 5'li likert ölçeğine göre hazırlanan sorularda R kuşağının tanımı ve tipolojisine uygun cümleler soru olarak sorulmuştur.

R kuşağı tespit ölçeği sorularına verilen cevaplardan, R kuşağı tipolojisine giren çalışanları tespit edebilmek araştırma için önem arz etmektedir. Hem yaş aralığı olarak hem de R kuşağı tipolojisine uygun tutumlar sergileyen çalışanları tespit etmek araştırmayı doğru sonuçlara taşıyacaktır. Bu yüzden, öncelikle yaş aralığı olarak R kuşağına girmekle beraber, R kuşağı tipolojisine uygun olmayan cevapları veren çalışanlar tespit edilmek istenmiştir. Sonrasında hem yaş skalasına hem de R kuşağı tipolojisine uygun cevaplar veren çalışanlar saptanarak, bu çalışanlar çalışmada "Tam R kuşağı" olarak adlandırılmıştır. Bu tespiti yapabilmek için, R kuşağını ölçümleyen soruların cevapları R kuşağı tipolojisine uygun olarak ankette hangi likert alanlarında yer alması gerektiği tespit edilmiştir. Bu likert alanları tespit edildikten sonra, çalışanların yaş skalasına göre ayrımları yapılmıştır. Yaş skalası tespit edilirken de Y kuşağı yaş aralığı baz alınarak 21-36 yaş aralığında olanlar R kuşağı yaş aralığı olarak belirlenmiştir. Sonrasında, hem R kuşağı tipolojisine uygun olarak doldurulması beklenen alanları aynı şekilde cevaplayıp hem de yaş skalasına giren "tam R kuşağına" "1", yaş skalasına uyup, R kuşağı tipolojisine uygun olarak doldurulması beklenen likert alanları beklenenin dışında cevaplayan diğerlerine ise "0" değeri verilerek analiz yapılmıştır. Böylece yaş skalası aralığına girmesine rağmen soruları R kuşağı tipolojisi likertlerine göre soruları cevaplandırmayanlar ayrılarak R kuşağı tipolojisine uygun " tam R kuşağı" tespit edilmiştir. Buna göre 402 veriden 158 çalışan "tam R kuşağı" kategorisine, 194 çalışan ise R kuşağı kategorisine girmektedir.

Tablo: 3**R Kuşağı Tipolojisine Uygun Olarak Doldurulması Beklenen Likert Alanları**

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Son bir yıl içinde çalıştığım işletmede; iş yüküm ve sorumluluklarım fazlasıyla arttı.				X	X
Son bir yıl içinde çalıştığım işletmede; mesleki alanda çok geliştim.				X	X
Son bir yıl içinde çalıştığım işletmede; bu performansım daha iyi bir ücreti hak ediyorum.				X	X
Son bir yıl içinde çalıştığım işletmede; bu performansım daha iyi bir ünvanı hak ediyorum.				X	X
Yüksek performansım nedeniyle öncesinden farklı olarak son bir yıl içinde; başarılarım daha fazla ödüllendiriliyor.	X	X	X		
Yüksek performansım nedeniyle öncesinden farklı olarak son bir yıl içinde; kariyer gelişimim destekleniyor.	X	X	X		
Yüksek performansım nedeniyle öncesinden farklı olarak son bir yıl içinde; teşvik primi aldım.	X	X			
Yüksek performansım nedeniyle öncesinden farklı olarak son bir yıl içinde; maaşım beklentimin üzerinde arttı.	X	X			
Yüksek performansım nedeniyle öncesinden farklı olarak son bir yıl içinde; terfi ettim/ünvanım değişti.	X	X			
Yüksek performansım nedeniyle öncesinden farklı olarak son bir yıl içinde; daha fazla kurs/eğitime katıldım.			X	X	X

Psikolojik sözleşme ölçeği olarak da Millward ve Hopkins (1998) tarafından geliştirilmiş on yedi maddelik beşli likert kullanılan psikolojik sözleşme ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin, 10 maddesi psikolojik sözleşmenin işlemsel alt boyutunu ve 7 maddesi psikolojik sözleşmenin ilişkisel alt boyutunu ölçmektedir.

Tablo: 4
Psikolojik Sözleşme Ölçeğinin Maddeleri ve Ortalama Puanları

	Ölçek Maddeleri	Tam R Kuşağı	Tam R Kuşağında Yer Almayanlar	Diğer Kuşak
1	Bu işi sadece para için yapıyorum.	2.16	2.26	1.84
2	Net olarak belirlenmiş iş saatleri içinde çalışmayı tercih ederim.	4.11	4.08	4.50
3	Hizmet sürem ve hedeflere ulaşmak için gösterdiğim çaba karşılığında bu firmada yükselmeyi bekliyorum.	3.22	3.77	4.46
4	İşte her şeye karışmamak önemlidir	2.47	3.12	4.00
5	Bu firmada ilerlemeyi bekliyorum.	3.05	3.64	4.44
6	Fazla mesai için ek ücret almayı bekliyorum.	4.16	4.13	3.90
7	İşe sadece işimi yapmak için geliyorum.	2.20	2.22	2.04
8	Bu firmada kendimi takımın bir parçası gibi hissediyorum.	3.27	3.60	3.64
9	Bu firmaya bağlılığım sözleşmemde yer alan maddelerle sınırlıdır.	2.45	2.67	2.88
10	Bu firmanın, çalışanların emeklerinin karşılığını verdiğini düşünüyorum.	2.18	2.82	3.70
11	Sadece işimin gereklerini yerine getiriyorum.	1.91	2.46	2.98
12	Gelecekte alacağım hak ve menfaatler (emeklilik, sağlık güvencesi... vb.) karşılığında bu firmaya %100 katkıda bulunmaya hazırım.	2.84	3.50	4.18
13	Sıkı çalıştığım takdirde bu firmada terfi edebilme imkanım vardır.	2.51	2.93	3.72
14	Çalıştığım firmada kariyer planım açık bir şekilde belirlenmiştir.	2.32	2.68	3.58
15	Sadece kısa dönemli iş hedeflerine ulaşmak için çalışıyorum.	2.11	2.07	2.16
16	Bu firmada sonuna kadar çalışırım.	2.94	3.64	4.30
17	Çalıştığım firmada her şeye fazlasıyla karışıyorum.	2.16	3.01	2.46

2.3. Güvenilirlik Analizi

Ölçeklerinin güvenilirlik ve geçerlikleri konusunda ölçeklerin güvenilirliğine ilişkin veriler, ölçek maddeleri arasındaki korelasyonun ortalamasına dayanan bir iç tutarlılık modeli olan Cronbach Alfa katsayısı kullanılarak değerlendirilmiştir.

Tablo: 5
Araştırmada Kullanılan Ölçeklere İlişkin Güvenirlik Değerleri

Değişkenler	Madde sayısı	Standart Alfa Değeri
R kuşağı	15	0.690
Psikolojik Sözleşme	17	0.681

2.4. Verilerin Analiz Yöntemi

402 veriye ilişkin frekans dağılımları yanında, R kuşağı ve bu kuşağın psikolojik sözleşme ile ilişkilerini incelemek amacıyla Pearson korelasyon analizi, ölçeklerin demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığının analizi için tek faktörlü varyans analizi (ANOVA) ve bağımsız örneklerde t-testi ve Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır.

3. Araştırmanın Bulguları

3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Örneklem, 402 kişiyi kapsamaktadır. Örneklem büyük çoğunluğunu, bayan çalışanlar oluşturmaktadır (%52,2). Çalışmada, kişiliğin birinci planda tutulması dolayısıyla bu sayı üstünlüğünün araştırmanın amacına ulaşma sürecinde olumsuz etkisi olmayacağı düşünülmektedir. Örneklem büyük çoğunluğunu 26-31 yaş arası çalışanlar oluşturmaktadır (%32,6); daha sonra 32-36 yaş grubu gelmektedir (%28,4). Örneklem büyük çoğunluğu yüksek lisans mezunudur (%70,9); bunu lisans mezunları takip etmektedir (%28,1). Bekâr çalışanların oranı, evli olanlara kıyasla daha fazla olduğu görülmektedir (%56 - %31,6). Yanıtlayanların büyük çoğunluğunu çalışma yaşamına kısa bir süredir devam edenler (1-5 yıl: %34,8) ve bunu 6-10 yıldır çalışma hayatında olanlar izlemektedir (%30,6). Uzun süredir iş yaşamında olanlar (20 yıl ve üstü: %1)lik kısmı oluşturmaktadır. Bununla birlikte çoğunluk, mevcut işyerinde kısa bir süredir çalışmaktadır (1-5 yıl: %53,7). Örneklem büyük çoğunluğu personel (%47,5) ve orta düzey yönetici (%20,1) den oluşmaktadır.

Tablo: 6
Çalışanların Demografik Özelliklerinin Frekans Dağılımı

Değişken		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Bayan	210	% 52,2
	Bay	192	% 47,8
Yaş	21-25yaş	107	% 26,6
	26-31 yaş	131	% 32,6
	36 yaş	114	% 28,4
	37-41yaş	37	% 9,2
	41 yaş ve üstü	13	% 3,2
Eğitim Durumu	Ön Lisans	4	% 1,0
	Lisans	13	% 28,1
	Yüksek Lisans	285	% 70,9
Medeni Durum	Bekâr	225	% 56,0
	Evli	127	% 31,6
	Dul/Boşanmış	49	% 12,2
Sektördeki Toplam Hizmet Süresi	1 yıldan az	3	% 0,7
	1-5 yıl	140	% 34,8
	6-10 yıl	123	% 30,6
	11-15 yıl	95	% 23,6
	16-20 yıl	37	% 9,2
	20 yıldan fazla	4	% 1,0
Mevcut Kurumdaki Hizmet Süresi	1 yıldan az	75	% 18,7
	1-5 yıl	216	% 53,7
	6-10 yıl	95	% 23,6
	11-15 yıl	16	% 4,0
Kurumdaki Pozisyon	Üst Düzey Yönetici	7	% 1,7
	Orta Düzey Yönetici	81	% 20,1
	Alt Düzey Yönetici	62	% 15,4
	Personel	191	% 47,5
	Diğer	61	% 15,2

Örneklem grubunu oluşturan 402 kişiden "Tam R kuşağı" olarak ifade ettiğimiz kuşağa giren 158 çalışanın demografik özellikleri ise aşağıdaki tablo gibidir.

Tablo: 7
R Kuşağında Yer Alan Çalışanların Demografik Özelliklerinin Frekans Dağılımı

Değişken	Tam R Kuşağı		Tam R Kuşağında Yer Almayan R Kuşağı		
	Frekans	Yüzde Dağılım	Frekans	Yüzde Dağılım	
Cinsiyet	Kadın	87	%55,1	100	%51,5
	Erkek	71	%44,9	94	%48,5
Yaş	21-25	51	%32,3	56	%28,9
	26-31	77	%48,7	54	%27,8
	32-36	30	%19,0	84	%43,3
Eğitim Durumu	Ön Lisans	-	-	4	%2,1
	Lisans	15	%9,5	70	%36,1
	Yüksek Lisans	143	%90,5	120	%61,9
Medeni Durum	Bekar	121	%76,6	102	%52,6
	Evli	31	%19,6	61	%31,4
	Dul/Boşanmış	6	%3,8	31	%16,0
Sektördeki Toplam Hizmet Süreniz	1 yıldan az	-	-	3	%1,5
	1-5 yıl	55	%34,8	85	%43,8
	6-10 yıl	59	%37,3	59	%30,4
	11-15 yıl	43	%27,2	31	%16,0
	16-20 yıl	1	%0,6	16	%8,2
Şuan Çalıştığınız Kurumdaki Hizmet Süreniz	1 yıldan az	44	%27,8	31	%16,0
	1-5 yıl	92	%58,2	110	%56,7
	6-10 yıl	22	%13,9	46	%23,7
	11-15 yıl	-	-	7	%3,6

Kurumdaki Pozisyonunuz	Orta Düzey Yönetici	10	%6,3	44	% 22,7
	Alt Düzey Yönetici	27	% 17,1	33	%17,0
	Personel	93	%58,9	83	%42,8
	Diğer	28	% 17,7	33	%17,0

3.2. Katılımcıların R Kuşağı Özelliklerinin Demografik Faktörlere Göre Farklılaşması

Demografik faktörlerin psikolojik sözleşme, iş tatmini ve değişken kariyer yönelimi üzerinde etkilerinin analizi R Kuşağı tipolojisinin diğer kuşaklardan ayrımı noktasında önem taşımaktadır. Kişilik yapılarının, bu değişken üzerinde fark yaratıcı bir unsur olup olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Tablo: 8
R Kuşağı Özelliklerinin Demografik Özelliklere Göre Karşılaştırılması

	Demografik Değişken	Test istatistiği	sd1	sd2	P_değeri
Tam R Kuşağı	Yaş	7.409	2	98.452	0.001*
Tam R Kuşağında Yer Almayanlar	Yaş	10.823	2	142.816	0.000*
Tam R Kuşağı	Eğitim	1.257	1	15.879	0.279
Tam R Kuşağında Yer Almayanlar	Eğitim	1.852	2	7.163	0.225
Tam R Kuşağı	Medeni Durum	3.119	2	13.140	0.078**
Tam R Kuşağında Yer Almayanlar	Medeni Durum	0.676	2	153.478	0.510
Tam R Kuşağı	Sektördeki Toplam Hizmet Sayısı	5.466	2	145.156	0.005*
Tam R Kuşağında Yer Almayanlar	Sektördeki Toplam Hizmet Sayısı	6.308	4	69.380	0.000*
Tam R Kuşağı	Mevcut Firmadaki Çalışma Süresi	1.312	2	83.342	0.275
Tam R Kuşağında Yer Almayanlar	Mevcut Firmadaki Çalışma Süresi	9.459	3	29.974	0.000*
Tam R Kuşağı	Pozisyon	2.284	3	43.780	0.092**
Tam R Kuşağında Yer Almayanlar	Pozisyon	0.234	3	153.223	0.8731
* %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak fark vardır					
** %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak fark vardır					

Bu veriler ışığında, R kuşağı tipolojisi demografik özelliklerden cinsiyet, eğitim, medeni durum, mevcut kurumdaki çalışma süresi ve pozisyon değişkenlerinden etkilenmezken; yaş ve sektör deneyimi değişkenlerinden etkilenmektedir. Eğitim değişkeninin tek başına, R kuşağı tipolojisi için fark yaratmaması beklenen bir durumdur. Çünkü günümüzde, eğitim düzeyi istihdama giriş için pasaport niteliği taşımaktadır. Ancak, bu pasaportun kullanılabilmesi için çalışma hayatına uyum yetisi de aranmaktadır. Bu yüzden, R kuşağı tipolojisi için eğitim değişkeninin sektördeki deneyim değişkeni ile birlikte ele alınması gerekmektedir. R kuşağı artan niteliklerinin yanında çalışma hayatına uyum yetileri de bu kuşak için fark yaratıcı noktalardır. Bu yüzden, uyum yetisinin kazanılabilmesi için R kuşağı tipolojisine giren çalışanların erken yaşlarda çalışma hayatına atılması önem taşımaktadır. Araştırmada da çalışanların eğitim hayatları ile birlikte çalışma hayatına atıldıkları görülmektedir. Bu iki değişkeni birlikte ele aldığımızda, Tam R kuşağında çalışanlarda (%90,5) yüksek lisans derecesi ve (%34,8) düzeyinde 1-5 yıl arası sektörde deneyim görülmektedir. Hatta Tam R kuşağı için 1 yıldan az çalışma hayatı deneyimine rastlanmamıştır.

3.3. Katılımcıların Psikolojik Sözleşme Düzeylerinin Demografik Özelliklere Göre Farklılaşması

Tablo: 9
Psikolojik Sözleşmenin Demografik Özelliklere Göre Karşılaştırılması

	Demografik Değişken	Test istatistiği	sd1	sd2	P_değeri.
Tam R Kuşağı	Yaş	47.735	2	151.465	0.000*
Tam R Kuşağında Yer Almayanlar	Yaş	14.695	2	156.441	0.000*
Diğer Kuşak	Yaş	0.728	1	14.725	0.407
Tam R Kuşağı	Eğitim	24.119	1	18.354	0.000*
Tam R Kuşağında Yer Almayanlar	Eğitim	19.808	2	97.512	0.000*
Diğer Kuşak	Eğitim	7.196	1	41.825	0.010*
Tam R Kuşağı	Medeni Durum	7.245	2	18.584	0.005*
Tam R Kuşağında Yer Almayanlar	Medeni Durum	6.017	2	124.3332	0.003*
Diğer Kuşak	Medeni Durum	1.438	1	22.396	0.243

Tam R Kuşağı	Sektördeki Toplam Hizmet Sayısı	2.940	2	108.581	0.057**
Tam R Kuşağında Yer Almayanlar	Sektördeki Toplam Hizmet Sayısı	6.453	4	21.517	0.001*
Diğer Kuşak	Sektördeki Toplam Hizmet Sayısı	0.793	2	19.504	0.467
Tam R Kuşağı	Mevcut Firmadaki i Çalışma Süresi	14.956	2	70.278	0.000*
Tam R Kuşağında Yer Almayanlar	Mevcut Firmadaki Çalışma Süresi	0.554	3	72.863	0.647
Diğer Kuşak	Mevcut Firmadaki Çalışma Süresi	2.061	2	37.118	0.142
Tam R Kuşağı	Pozisyon	13.893	3	79.552	0.000*
Tam R Kuşağında Yer Almayanlar	Pozisyon	9.727	3	145.295	0.000*
Diğer Kuşak	Pozisyon	34.628	3	20.783	0.000*
* %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak fark vardır					
** %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak fark vardır					

Psikolojik sözleşmenin Brown-Forsythe testi sonuçlarının demografik özelliklerle karşılaştırılmasına göre, yaş değişkeni söz konusu olduğunda tam R ve tam R kuşağında yer almayan kuşaklar arasında ($p=0,000<0,05$) %95 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır. Diğer kuşakta ise, ($p=0,407>0,05$) istatistiksel olarak anlamlı fark yoktur. Eğitim düzeylerine göre, karşılaştırılma yapıldığında tam R ve tam R kuşağında yer almayan ($p=0,000<0,05$) kuşaklar arasında ve diğer kuşakta ($p=0,010<0,05$) %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır. Medeni durum ve sektördeki toplam hizmet süresine göre değerlendirme yapıldığında, tam R ($p=0.000<0,05$) ve tam R kuşağında yer almayan kuşaklar ($p=0.003<0,05$), ($p=0.001<0,05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunurken, diğer kuşakta ($p=0.243>0,05$), ($p=0.467>0,05$)) %95 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmemiştir. Mevcut durumdaki çalışma sürelerine göre kıyaslama yapıldığında ise, sadece tam R kuşağında bulunanlar arasında ($p=0,000<0,05$) %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı fark bulunurken; tam R kuşağında yer almayanlar ($p=0,647>0,05$) ve diğer kuşakta yer alanlar ($p=0,142>0,05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilememiştir. Pozisyonlarına göre psikolojik sözleşmeyi değerlendirmelerinde ise, tam R ve tam R kuşağında yer almayanlar ve diğer kuşak sınıflandırılmasında ($p=0,000<0,05$) istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır.

3.4. R Kuşağının Psikolojik Sözleşme İle İlişkisi

R kuşağının psikolojik sözleşme ile aralarındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı, negatif yönlü ve orta şiddetlidir.

Tablo: 10

Tam R kuşağında Yer Alanların Pearson Korelasyon Analizi Düzeyleri

Tam R kuşağında Yer Alanların Pearson Korelasyon Analizi Düzeyleri	Psikolojik Sözleşme İlişkisi
	-0.331 (0.000)*
* %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak ilişki vardır. Parantez içindeki değerler p-değerlerdir	

R kuşağının psikolojik sözleşmenin alt ölçekleri ile ilişkisi şu şekildedir.

Tablo: 11

Psikolojik Sözleşme ve Alt Ölçeklerinin Tam R Kuşağında Yer Alanlarla Tam R Kuşağında Yer Almayanlar Arasında İstatistiksel Olarak Fark Tespiti

	R kuşağı Alanı	Grup İstatistikleri				t istatistiği (p-değeri)
		N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	
Psikolojik Sözleşme	Tam R Kuşağında Yer Almayanlar	194	52.6186	6.1382	0.4407	7.496 (0.000)
	Tam R Kuşağında Olanlar	158	47.8481	5.6840	0.4522	
İşlemsel Psikolojik Sözleşme	Tam R Kuşağında Yer Almayanlar	194	26.0619	3.6698	0.2635	5.654 (0.000)
	Tam R Kuşağında Olanlar	158	24.2595	2.2550	0.1794	
İlişkisel Psikolojik Sözleşme	Tam R Kuşağında Yer Almayanlar	194	23.4330	3.9789	0.2856	5.666 (0.000)
	Tam R Kuşağında Olanlar	158	21.1139	3.61345	0.28747	

4. Araştırmanın Sonuçları

Bu verilerden yola çıkarsak, tam R kuşağında yer alan çalışanların psikolojik sözleşmeye bağladıkları ortalama değer düşme eğilimindedir. Tam R kuşağında yer alan çalışanların psikolojik sözleşmenin alt boyutları olan işlemsel ve ilişkisel sözleşmelere bağladıkları ortalama değer düşme eğilimindedir. Ancak, bu düşme eğilimi işlemsel psikolojik sözleşmelerde kendini daha çok göstermektedir.

Çalışanların psikolojik sözleşmeden beklentileri noktasında yapılan çoğu araştırmada, ücret ve psikolojik sözleşme arasında kuvvetli bir bağ saptanmıştır. Ancak, saha çalışmasındaki tam R kuşağı için, ücret psikolojik sözleşmede yer alan bir beklenti düzeyini ifade etmemektedir. Öyle ki çalışanların "işlerimi para için yapıyorum" sorusunun karşılığı (ortalama 2.16 düzeyinde) katılmıyorum şeklinde cevaplanmıştır. Psikolojik sözleşmedeki değişimleri gösteren bir başka kanıt da çalışma kavramının mesai saatlerinden çıkarak çalışanın bütün hayatını işgal eden bir kavrama dönüşmesi ile ilgilidir. Bu noktada duygusal emek olarak bahsettiğimiz yeni psikolojik sözleşme teması olan kavram, tam R kuşağı için öngördüğümüz hipotezleri desteklemektedir. Bu kuşak için çalışma sadece yapılan işten ibaret olmamakta, çalışan için çok daha fazlasını ifade etmektedir. Öyle ki, çalışanların işe sadece işimi yapmak için geliyorum sorusunun karşılığı (ortalama 2.20 düzeyinde) "katılmıyorum" şeklinde cevaplanmıştır. Aynı içeriğe karşılık gelen işte her şeye karışmamak önemlidir sorusuna verilen yanıt (ortalama 2.47 düzeyinde) "katılmıyorum" şeklinde cevaplanmıştır. Bu noktada özerklik kavramına da atıf yapan cevaplarda R kuşağının psikolojik sözleşmeye bakışının bahsettiğimiz değişim noktaları doğrulanmaktadır. Aynı şekilde, psikolojik sözleşmelerin güven teması da değişimle zedelenmektedir. Yaşanılan değişimle, bireyselleşen ve giderek nitelikleri artan bir işgücü her ne kadar beceri toplumu olarak adlandırılrsa da, işsizlik sürekli artan bir gerçektir. İşsizlikle karşı karşıya kalanların çoğunun eğitilmiş ve nitelikli olmasından (Sennett-2009b, s.63) kaynaklı işsizliğe bakışın değiştiği bir çalışma anlayışında istihdamda kalma çalışanın yükü olarak değerlendirilmektedir. Güven, sadece çalışan için elde ettiği işinin kimliği ve aldığı ücret olmaktadır. İş güvencesinin yitirilip, istihdam edilebilirlik kavramının ön plana çıkmasıyla işverene karşı duyulan güvenin giderek azalması psikolojik sözleşmedeki bu unsura da farklı bir bakış getirmektedir. R kuşağının artan nitelikleri, birden fazla iş yükü üstlenebilmeleri ve kariyer ilerlemelerini kendi sorumluluklarında görmeleri ve artan özgüvenlerinden dolayı şirket aidiyetleri de zayıflamaktadır. Aradıklarını bulamadıklarında ya da daha iyi şartlarla karşılaştıklarında derhal kurum değiştirebilmektedirler. Öyle ki, çalışanların bu firmada sonuna kadar çalışırım, bu firmaya yüzde yüz katkıda bulunmaya

hazırım, bu firmada yükselmeyi bekliyorum, takımın parçası gibi hissediyorum sorularına verilen cevaplar (ortalama 2, 94 – 2,84 – 3,22 – 3,27 düzeyinde) “katılmıyorum ve fikrim yok” şeklinde cevaplanmıştır.

R kuşağının psikolojik sözleşmelerindeki artan iş yüklerinin karşılıklarını almak istemeleri ve özellikle fazla mesai ücretine ilişkin beklentileri oldukça yüksektir. En büyük psikolojik sözleşme beklenti düzeyi yaptıkları fazla mesailerin karşılığını almak oluşturmaktadır. Çalışma kavramının mesai saatlerinden çıkarak çalışanın bütün hayatını işgal etmesi bu kuşağın fazla mesai ücret beklentisini kanımızca haklılaştırmaktadır. R kuşağının bir başka beklenti yönü artan iş yüklerine ilişkindir. Artan iş yüklerini R kuşağı çalışanları istihdam edilebilirliklerinin sigortası olarak görmektedir. Çalışma kavramı, bu kuşak için yaptığı işin görev tanımlarının da ötesindedir. Bu nokta saha araştırmasında da kendini göstermektedir. R kuşağı çalışanlarının işte her şeye karışma beklentisi, işlerinin görev tanımlarından, sözleşmelerinden çok daha fazlasını ifade etmesi psikolojik sözleşmeleri için beklenti unsurlarından biridir.

R kuşağı için ilişkisel psikolojik sözleşmelerinin önemi daha fazladır. Maddi beklentilerinden ziyade manevi tatmin sağlayan kazanımlar bu kuşağın psikolojik sözleşmeleri için daha önemlidir. Bu kuşak için psikolojik sözleşmenin önemi kaybolmaktadır. Çünkü artan rekabet ortamında değişimin tanımladığı uzun vade yok anlayışı içerisinde istihdam edilebilirlik kaygısı çalışanlar için daha ağır basmaktadır. Bu kuşak değişimin farkında olan, çalışma hayatında oluşan dinamikleri gözlemleyebilen bir kuşaktır. Artan niteliklerine ve uyum yetilerine rağmen belirsizlik ve rekabet ortamı, bu kuşağı en azından piyasa şartlarının üzerinde bir işe sahip oldukları için tatminkâr hissettirebilmektedir. Bu yüzden, maddi beklentilerinden ziyade bu kuşağın kendi değerlerine uygun buldukları işlerde çalışması, yetki alabilmeleri, başarılı sonuçlara imza atabilmeleri daha önemli olmaktadır.

R kuşağı için psikolojik sözleşmeden beklentiler düşme eğilimindeyken, diğer kuşakta bu ilişki pozitif ve orta şiddetli görülmektedir. R kuşağı için istihdam edilebilir olmak daha önem taşımaktadır. Bu nokta da kendine olan özgüvenli duruşları, artan nitelikleri ile değer yapısı, kurumun değerleri ile örtüşmediğinde kendi kariyer yolunu kendi çizebilecek durumdadır. Bu yüzden psikolojik sözleşme R kuşağı için önemli görülmemektedir. Diğer kuşakta yer alan çalışanlar ise, gelenekselci tutumları yüzünden, kurumdan beklentilerini ücret, terfi gibi işlemsel psikolojik sözleşmeler için daha anlamlı görmektedir. İşgücünde artan rekabet ortamında kendilerine daha az rekabet şansı verdiklerinden kurumun değerlerini kendi

değerlerinin de üstünde görmektedirler. Bu yüzden aynı kurumda kariyer, terfi gibi noktalar daha ön plana çıkmaktadır.

Yeni psikolojik sözleşmenin kilit değeri istihdam edilebilirliktir. Çalışanın başka işletmelerde de istihdam edilebilirliğini sağlaması, çalışana sürekli kendini geliştirme güdüsü vermektedir. İstihdam edilebilirlik temasıyla kurulan yeni psikolojik sözleşme, çoklu kariyere sahip olmayı, kariyerini geliştirmeyi kendi sorumluluğunda görmeyi, yeni başarıları tanımlamayı ve yaşam boyu öğrenme güdüsü değerleri üzerinden yükseldiğini vurgulamaktadır (Yılmaz, 2009, s.43). Bu değerlerde dolayısıyla çalışanı istihdam edilebilir kılmaktadır. Çalışanın nitelik düzeyleri, istihdamları için birer pasaport vazifesi görmektedir. Bu pasaportun geçerliliği, en fazla tam R kuşağında görülmektedir. Bu, kuşağa hem istihdam edilebilirlikleri için güç katmakta hem de kariyer geçişlerinde mobilite avantajı sağlamaktadır. Öyle ki, çalışanların psikolojik sözleşmedeki kariyer planlarına ilişkin soru maddelerine verdikleri cevaplar ortalama olarak “katılmıyorum” şeklinde ifade edilmektedir. Bu veriler ışığında çalışmada, yeni kuşağın psikolojik sözleşme algısı kapsamında belirttiğimiz noktalar verilerle sağlanmakta ve bu kuşağın çalışma hayatından beklentilerinin değişim geçirdiği doğrulanmaktadır.

SONUÇLAR

R kuşağının tespitine ve bu kuşağın psikolojik sözleşmelerindeki değişim noktalarına odaklanan bu çalışmada, değişimin izleri literatürde ifade edilen özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır.

Değişimin tanımladığı kuşak dönüşümü saha çalışmasında da görülmektedir. Aynı anda üç dört kişinin işini yaparak, ne ücretlerinde ne de ünvanlarında bir değişim olmayan, eğitim düzeyi yüksek, performansa dayalı işgücü olarak ifade edilen R kuşağı somut örnekleriyle tespit edilmiştir. Bu kuşağın, literatürde de tanımlandığı üzere başarıların ödüllendirilmediği, maaşlarının artmadığı, teşvik primleri almadıkları, terfi ettirilmedikleri, kariyer gelişimlerinin desteklenmediği algısı saha çalışmasında söz konusudur. R kuşağında yer alan çalışanlara uygulanmayan teşvik primlerini kurumun sadece üst düzey pozisyonlara verdiği, daha alt diğer pozisyonlarda yer alan çalışanlara ise, eğitim programları düzenleyerek ödüllendirme sistemi uyguladığı tespit edilmiştir.

Kurumların rekabet güçlerini korumaya yönelik uyguladıkları yöntemlerin, işgücü açısından birçok olumsuzluğu beraberinde getirdiği, çalışma saatlerinin yoğunlaştırılmasından ve iş yüklerinin artmasına rağmen ücret ve ünvanlarının değiştirilmediği uygulamaların yarattığı sonuçlardan anlaşılmaktadır. İşgücünün istihdamının kalıcılığında performans en önemli kriter olmaktadır. Esneklik, hem çalışma kavramının kendisinde hem de çalışanın niteliklerinde görülmektedir. Görev tanımları birden fazla iş yükünü kapsayarak oluşturulduğu için, çalışanlarda işlevsel esnekliğe geçiş görülmektedir. Bu geçiş kendini saha araştırmasında R kuşağında yer alan çalışanlarda daha fazla hissettirmektedir. İşlevsel esneklik, işgücünün nitelikleriyle ilişkilendirilmektedir. Çalışanların artan entelektüel nitelikleri, çalışanın hem iş yoğunluğunun üstesinden gelebilmesini hem de kendi iş güvencesini sağlayabilmesi açısından önem kazanmaktadır. Aynı anda birden fazla iş yükü üstlenmek zorunda kalan çalışanın duyduğu iş güvencesi kaygısı, çalışanın kendi çalışma süresini uzatmasına neden olabilmektedir. İş güvencesi kaygısının, performans artırıcı bu yönü çalışmanın en dikkat çekici noktasıdır.

R kuşağının, psikolojik sözleşme değişkeni ile aralarında negatif bir ilişki söz konusudur. R kuşağı için psikolojik sözleşmeden beklentiler değişime uğramıştır. İstihdamın istikrar ve süreklilik içermediği günümüzde aidiyet kavramı R kuşağı için zayıf olduğundan, psikolojik sözleşmenin en temel sacayağı olan güven kavramına bakışları farklılaşmaktadır.

Ücret ve aynı kurumda kariyer beklentisi de bu kuşak için psikolojik sözleşmelerinde bir beklentiyi ifade etmemektedir. Saha araştırmasında R kuşağı çalışanları için psikolojik sözleşme algısı düşme eğiliminde olup ilişkisel psikolojik sözleşmeler bu kuşak için daha anlamlı görülmektedir. Bu kuşak için, çoklu kariyere sahip olmayı hedeflemesi, kariyerini geliştirmeyi kendi sorumluluğunda görmesi, yaşam boyu öğrenme güdüsü yeni psikolojik sözleşmelerde vurgulanan değerler olmaktadır. R kuşağının psikolojik sözleşme temaları; özerklik, sürekli gelişim, çoklu kariyer, entelektüel nitelik, bireysel performans ve duygusal emek kavramlarından oluşmaktadır.

Eğitim ile istihdam arasında güçlü bir vurgunun olduğu ortadadır. İstihdam edilebilir olmanın kapılarını açan anahtar, eğitim düzeyleri ve niteliklerinden geçmektedir. Bu anahtarın kullanılabilirliği eğitimin vasıflarının yükselmesi kadar, çalışma hayatının tanımladığı değişim noktalarına uyum gücünden de geçmektedir. Bu uyum gücü entelektüel düzeyi arttırarak değişimin tanımladığı profesyonel kimliği küresel sermayeye uyumlu hale getirmektedir. Ancak, bu süreçte çalışanın artan uyum gücü ve entelektüel düzeyinin bumerang etkisi çalışan lehine dönmemektedir. Öyle ki, saha çalışmamızda da tespit ettiğimiz R kuşağının artan iş yükleri ve sorumluluklarına rağmen ne ücretlerinde ne de unvanlarında bir değişim olmamaktadır. Beşeri sermaye yaklaşımı günümüzde, çalışana daha fazla ücret değil, daha fazla istihdam şansı yaratan bir durumu ifade etmektedir. Hatta artık kısa dönemli eğitimle değil, yaşam boyu eğitimle de eş anlamlı hale gelmektedir. Böylece çalışandan, sürekli öğrenmeye dayanan güçlü bir sermaye ile donanmasını ve işgücü piyasasındaki hareketliliğini arttıracak sosyal sermayeye sahip olması da beklenmektedir. Ancak, bu durumun çalışanalarda istihdam edilebilirlik kaygısı ile artan niteliklerine rağmen beşeri sermayelerine yansıyan olumlu bir geri dönüş olmamasından ötürü iş tatminsizliği, iş güvencesizliği yaşadığı görülmektedir.

Eğitim hayatlarını uzatan bu genç işgücünün aynı zaman da da iş hayatının içine girerek deneyim kazanması beklenmektedir. Türkiye de bir taraftan eğitilmiş genç işsizliğin görülmesi, diğer taraftan iyi eğitilmiş kişilerin düşük vasıflı işlerde çalışmaya başlaması ya da eğitim hayatında kazanılan niteliklerin tek başına istihdama giriş için yeterli görülmemesi eğitime ayrılan kaynakların sorgulanmasını düşündürmektedir. Deloitte tarafından 2015'te yapılan "Y Kuşağı Araştırması" sonuçlarına göre de Türkiye' de ki Y kuşağı katılımcılarının, üniversitede kazanılan nitelik ve becerilerin kurumların amaçlarına ulaşmak için ihtiyaç duydukları

becerilerin sadece üçte birini karşıladıklarını düşünmeleri Türkiye’ de ki eğitim hayatını sorgulayan düşünceleri haklılaştırmaktadır.

Önemle belirtmek gerekir ki, bugün işsizlik sorununu yaşayanların önemli bir kısmını yeni mezun olmuş bireyler oluşturduğundan artan eğitim düzeylerine rağmen işsizlik sorununda bir gerileme olmaması sorunun tek başına eğitim eksikliğinden de kaynaklanmadığını göstermektedir. Bu yüzden revizyon yapılan eğitim sistemi ile çalışma hayatına yapılan hükümet politikaları düzenlemelerinin birlikte planlanması gerekmektedir. Özellikle 2008 ekonomik krizinden sonra çalışma hayatında yaşanan dönüşümle, işgücünde yaşanan rekabettin sakinleştirilmesine bu politikalar yön verebilecektir.

Kaynakça

- Aguiton, C. (2005). *Bu dünya bizim: başka bir küreselleşmenin aktörleri* (Çev. Umut Konuş ve Burcu Onar). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Aracı, M. (2011). Ekonomik krizin yarattığı R kuşağı ve çalışma hayatına etkileri. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3 (2), issn: 1309 -8039, 211-220.
- Ashforth, B, Humphery, E. and Ronald, H. (1993). Emotional labor in service roles: the influence of identity. *The Academy of Management Rewiew*, Vol. 18 (1), 88-115.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş toplum* (Çev. Yavuz Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2000). *Postmodernlik ve hoşnutsuzlukları* (Çev. İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bora, A., Bora, T., Erdoğan N. ve Üstün, İ. (2012). *Boşuna mı okuduk*, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Busch, D. (2009). What kind of intercultural competence will contribute to students future job employability. *Intercultural Education*, Vol. 20(2), 1-10.
- Bydanova, L. (2008). Graduate employability in transitional economy. International labour process conference, Dublin.
- Cascio, W. (2003). *Changes in workers work and organizations handbook of psychology*. Industrial and Organizational Phschology,12, Newyork:Wiley.
- Chen, H. (2010). Advertising and generational identity: a theoretical model. *American Academy of Advertising Conference Proceedings*, 132-140.
- Comte, A. (1974). *The positive philosophy*, Abraham S. Blumberg(Eds). Newyork: AMS Pres.
- Cüceloğlu, D. (2003). *İnsan ve davranışı: psikolojinin temel kavramları*. İstanbul Remzi Kitabevi.
- Dikili, A. (2013). Psikolojik sözleşme ile iş tatmini ilişkisine yönelik bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 205- 227.
- Fugate , M., Angelo, J., K., and Ashforth, B. (2004). Employability: a psycho-social construct, its dimensions, and applications. *Journal Of Vocational Behaviour*, Vol. 65(1), 14-38.
- Gorz, A. (2001). *Yaşadığımız Sefalet* (Çev: N. Tural). İstanbul:Ayrıntı Yayınları.

- Greatbach, D. and Lewis, P. (2007). Generic employability skills. Retrieved from: 08.05.2014, http://marchmont.ac.uk/Documents/GES/GES_II-FULL_REPORT_06.03.07.pdf
- Hallier, J. (2009). Rhetoric but whose reality? the influence of employability messages on employee mobility messages on a employee mobility tactics and work group identification. *The International Journal Of Human Resource Management*, Vol. 20(4), 846-868.
- Jessop, B. (2009). *Kapitalist devletin geleceği* (Çev. Ahmet Özcan). Ankara: Epos Yayınları.
- Kakabadse, A., Bank, J. and Winnicombe, S. (2004). *Working in organisations*, 4nd Ed. England: Gower Publishing,
- Kart, E. (2011). Bir duygu yönetimi süreci olarak duygusal emeğin çalışanlar üzerindeki etkisi. *Çalışma ve Toplum Dergisi*,(3), 215-230.
- Kart, E. (2010). *Nitelikli işgücünün küresel trajedisi*. İstanbul: Kavim Kitap.
- Keleş, H. N. (2011). Y Kuşağı Çalışanlarının Motivasyon Profillerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Bahçeşehir Üniversitesi Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 129-139.
- Keser, A. (2002). Yeni ekonomi çerçevesinde çalışma yaşamında dönüşümler. *Çalışma Yaşamında Dönüşümler*, A. Keser (Ed.), Ezgi Kitabevi.
- Lamm E. and Meeks, M. D. (2009). Workplace fun: the moderating effects of generational differences. *Employee Relations*, 31/6, 613-631.
- Lower, J. (2008). Brace yourself here comes generation Y. *Critical Care Nurse*, 28 (5),pp. 80-85.
- Maguire, H. (2002). Psychological contracts are they stil relevent? *Carreer Development International*, Vol.7, no: 3, 167- 181.
- Manion, J. (2009). *Managing the multi- generational work force: managerial and policy implications, international centre for human resources in nursing*. Erişim Tarihi: 26.10.2013, [http:// www.ichrn.com/publications/policyresearch/multigen_Nsg_Wkforce-EN.pdf](http://www.ichrn.com/publications/policyresearch/multigen_Nsg_Wkforce-EN.pdf)
- Mann, S. (2007). Expectations of Emotional Display in The Workplace. *Leadership & Organizational Development Journal*,Vol.28 (6), 552-570.
- Michael W. L., Elsby, H. B. and Şahin, A. (2010). The labor market in the great recession, *brookings papers on economic activity*. Retrieved from: 17.07.2014, http://www.brookings.edu/~media/Projects/BPEA/Spring%202010/2010a_bpea_elsb_y.PDF

- Özdemir, Y., Tekin, S.T.Ş. ve Esin, A. (2015). *Çözümlü Örneklerle Örneklemeye Yöntemlerine Giriş*, Seçkin Yayınevi.
- Özdemir, M. Ç.(2009). *Türkiye'de bilişim sektöründe işgücü piyasasının Hindistan ve İrlanda ile mukayeseli analizi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Purvis . M. and Cropley,M., (2003). Psychological contracting: processes of contract formation during interviews between nannies and their 'employers. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, Volume 76, Issue 3, 213-241.
- Robinson, S.L. (1996). Trust and breach of the psychological contract. *Administrative Science Quarterly*, Vol. 41, 574-599.
- Sennet, R. (2012). *Karakter aşınması-yeni kapitalizmde işin kişilik üzerindeki etkileri*. İstanbul:Ayrıntı Yayınları.
- Sennet, R. (2010). *Kamusal insanın çöküşü*, 3. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennet, R. (2009). *Yeni kapitalizm kültürü*, (Çev. Aylin Onacak). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (1992). *Otorite* (Çeviren, Kamil Durand). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şahin, M. (2010). Psikolojik Sözleşme. N.Derya ve E. Özle (Ed.). *Örgütsel davranışta güncel konular*. Bursa:Ekin Yayınevi.
- Yılmaz, G. (2009). *İstihdam edilebilirlik: değişim kaskacında birey*. Bursa: Ekin Yayınları.

Sağlıkta Dönüşüm Programı Ekseninde Sağlıkın Ekonomi Politikası

Fatma Gökçen ÇETİN*

Geliş Tarihi (Received): 22.12.2016 – Kabul Tarihi (Accepted): 17.02.2017

Öz

Sağlıkta Dönüşüm Programı(SDP) konu alan bu çalışma, programın ortaya çıkış nedenleri ve programın çıktıları olan sonuçlarıyla kamusal bir hizmet niteliğindeki sağlık piyasalaşması ve metalaşması sürecini anlatması bakımından önem taşımaktadır. SDP, yapısal ekonomik krizlerin yol açtığı ve dahası bu krizlerin yapılaşmasına önemli ölçüde kaynaklık eden sorunlar karşısında bir bütün olarak kamu yönetiminde yaşanan reform sürecinin parçasıdır. Bu süreçte SDP, sosyal güvenlik sistemi ve sağlık alanındaki sorunların çözümünde önemli bir araç olarak karşımıza çıkmakta ancak bu araç uygulamada birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Esasen bu sorunlar, SDP'nin uygulanma gerekçeleri ile sonuçları arasındaki ve toplumsal yansımalarındaki çelişkiden kaynaklanmaktadır. Çalışma, 2003 yılında uygulamaya konulan SDP'nin uygulanma gerekçeleri karşısında sosyal devlet uygulamalarından vazgeçilerek, kamu sağlık harcamalarının düzenlenmesi sürecinde bu çelişkileri ortaya koymayı hedeflemekte ve yaşanan dönüşümü tartışmaktadır. Bu tartışma, 2003 yılında itibaren gerçekleşen toplam sağlık harcamaları, toplam sağlık harcamalarının GSYİH'ya oranı, cepten yapılan sağlık harcamaları, kişi başına yapılan sağlık harcamaları, kamu sağlık harcamaları ile özel sağlık harcamaları ve son olarak sağlık yatırım harcamaları analiz edilerek gerçekleştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Sağlıkta Dönüşüm Programı, Ekonomi Politik, Yapısal Reform, Sağlık Harcamaları.

* Öğretim Görevlisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, fgokcencetin@nevsehir.edu.tr

Economy Politics Of Health In The Line With The Health Transformation Program

Abstract

This work, which is on Health Transformation Program (HTP) is important in terms of describing the reasons for the emergence of the program, the process of marketization and commodification of the health sector as a public service is a part of the reform process in public administration as a whole against the problems caused by the structural economic crises. In this process, HTP emerges as an important tool for solving social security system and health problems, but this tool becomes source of many problems in practice. In fact, these problems are due to the contradiction between the reasons for applying HTP and its consequences. The study discusses the abandonment and transformation process of social state practices against the grounds for the implementation of the HTP, put into practice in 2003, and aims to reveal contradictions in the regulation of public health expenditures. This discussion is carried out by analysing the total health expenditures since 2003, the ratio of total health expenditures to GDP, out-of-pocket health expenditures, per capita health expenditures, public health expenditures, private health expenditures and finally health expenditures.

Keywords: *Health, Health Transformation Program, Political Economy, Structural Reform, Health Expenditures.*

Giriş

Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP)'nin hayata geçtiği 2003 yılı itibariyle sağlıkta başlayan dönüşüm 2012 yılı sonuna kadar birçok düzenleme ile devam etmiştir. Bu düzenlemelerden önemli bir kısmının hizmet sunucuları ve hizmetten faydalananlar açısından toplumsal yansımalarını ekonomik göstergelerin analizi suretiyle anlaşılır kılmayı amaçlayan çalışma, özellikle Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Sağlık Bakanlığı verilerinin derlenmesi ile oluşturulmuştur. Bu yansımalar birçok harcama oranının değişmesine, azalması ya da artmasına kaynaklık eden yasal düzenlemelerin hayata geçirildiği tarihlere göre ortaya çıkmıştır. Harcama oranlarındaki değişimlere kaynaklık eden düzenlemeler ana hatları ile aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- 2005 yılında SSK sağlık kurumları ile bazı diğer sağlık kurumları Sağlık Bakanlığı'na devredilmiştir. SSK üyeleri ilaçlarını serbest eczanelerden almaya başlamıştır. Yeşil kart sahiplerinin ayakta yapılan tedavilerindeki sağlık harcamaları ve ilaçları ödenmeye başlanmıştır. Yeşil kart sahiplerinden ilaçta %20 katılım payı alınmaya başlanmıştır.

- 2006 yılında Sağlık Bakanlığı hastanelerinde global bütçe uygulamasına geçilmiştir.
- 2007 yılında özel sağlık kurumlarının kuruluşları ile ilgili kapsamlı düzenlemeler yapılmıştır.
- 2008 yılında Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu yürürlüğe girmiştir.
- 2009 yılında ayakta tedavi hizmetleri için katkı payları getirilmiştir.
- 2010 yılında ilaçta global bütçe uygulamasına geçilmiştir. Aile hekimliği uygulaması tüm ülkede yaygınlaşmıştır. Özel hastaneler sınıflandırılarak alabilecekleri ilave ücretler belirlenmiştir. Tam gün yasası ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır.
- 2012 yılında yeşil kart programı Sosyal Güvenlik Kurumu ile birleştirilmiş ve birleşik bir sosyal sağlık sigortası tam olarak uygulamaya konulmuştur (Şahin vd, 2013: 28-29).

Bu düzenlemeler 2004 yılında gündeme gelen ve Sosyal Güvenlik Reformu adı altında yaşanan bir dönüşümü de anlatmaktadır. Reformun temel gerekçesi, sosyal güvenliğe ayrılan kaynakların bütçe üzerinde yük oluşturması ve makro ekonomik dengeleri bozmasıdır. Bu bağlamda reformun amacı, sosyal güvenlik sistemine ve sağlığa ayrılan kamusal kaynakları, bütçe katkısını azaltmaktır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından hazırlanan ve “Sosyal Güvenlik Sisteminde Reform Önerisi” başlığıyla Temmuz 2004’te kamuoyuna sunulan ve Nisan 2005’te revize edilen ve “Beyaz Kitap” olarak bilinen raporda reformun gerekçesi de şöyle açıklanmaktadır:

“Devlet bütçesinden karşılanan bu açıklar, ülkemizin borçlarını ve faiz oranlarını artırmakta, hayat pahalılığına, yatırımlarda daralma ve işsizliğe yol açmaktadır. Bunun sonucunda işsizlik oranı artmakta ve gelir dağılımı giderek bozulmaktadır. Sosyal güvenlik sistemimizin mevcut yapısı, ülke ekonomisinin geleceğini ve toplumsal barışı tehdit etmektedir” (ÇSGB, 2004).

Sağlık harcamalarının analizini içeren çalışmada öncelikle, sağlıkta neden bir reforma ihtiyaç duyulduğu ve bu ihtiyaca zemin hazırlayan süreçle ilgili bir analiz yapılmıştır. Bu arka plan ışığında SDP’nin uygulamaya konulduğu yıldan itibaren, toplam sağlık harcamaları, toplam sağlık harcamalarının GSYİH’ya oranı, cepten yapılan sağlık harcamaları, kişi başı sağlık harcamaları, kamu sağlık harcamaları ile özel sağlık harcamaları ve son olarak sağlık yatırım harcamaları analiz edilmiş, bu analiz Sağlık Bakanlığı istatistik yıllıkları, TÜİK verileri ve OECD verilerininin derlenmesi suretiyle yapılmıştır. Bu analiz ile amaçlanan, sağlıkta yaşanan dönüşümün gerekçelerini SDP’den önce ve sonrası harcama verileri ile kıyaslayarak, sunulan gerekçeleri, programın sonuç verileri ile tartışabilmektir.

1. Sağlıkta Dönüşüm Programı: Arka Plan ve Gerekçeler

1.1. 2000 ve 2001 Yılları Ekonomik Krizler ve Yapısal Reform Süreci

Dünya ekonomisi 1998-2001 yılları arasında Doğu Asya'dan başlayıp, Doğu-Orta Avrupa, Latin Amerika ekonomilerine ulaşan bir dizi finansal kriz içinden geçmiş, Türkiye ekonomisi de bu dalgalanmanın etkisi altına girmiştir. Önceki yıllarda serbestleşmiş olan dış ticaret ve sermaye hareketlerine dünya ekonomisindeki şiddetli iniş çıkışlar eklenince Türkiye'de çalkantılı, krizli bir gelişim sürecine sivrulmuştur (Boratav, 2014: 193).

1980'li yıllar itibariyle serbestleşen dış ticaret ve sermaye hareketleri ile neoliberal politika uygulamalarının öngörüldüğü Türkiye ekonomisinde tespit edilen en önemli sorun, kamu kesiminde ortaya çıkan açıklardır. Bu sürecin sonucunda devlet, kamu açıkları büyüdükçe iç borçlanma ile bankalardan borçlanma yoluyla açığı finanse etmeye çalışarak, geçici çözümlerle ve siyasi istikrarsızlığın da etkisiyle 2000'li yıllara yüksek enflasyon oranı, yüksek kamu kesimi borç stoku ve bankacılık sektöründe yaşanan likidite krizleri ile girmiştir.

2000 yılında ekonomi %6 oranında küçülerek %6,1'e gerilemiş, enflasyon çift haneye ulaşmış ve bütçe açıkları büyümüştür. "Enflasyon oranını düşürmek için, döviz kurunun nominal çapa olarak kullanıldığı, para ve kur politikalarının yapısal düzenlemeler ve sıkı maliye politikası ile desteklendiği bir istikrar programı uygulanmaya başlanmıştır" (Akçağlayan: 2008: 8). Bu program ile kamu kesiminde mali disiplini sağlamak, döviz kurlarını kontrol edebilmek, yapısal reformları uygulamak ve özelleştirmeyi hızlandırmak için enflasyon oranını tek haneli bir rakama indirmek ve kaynakların etkin kullanımını sağlamak amaçlanmış fakat program başarı sağlayamayarak 2001 krizinin sebebini oluşturmuştur. "Program uygulanmaya konulduktan kısa bir süre sonra faiz oranlarında hızlı düşüşler ve büyük oranlı sermaye girişleri gerçekleşmiştir. Enflasyon oranı beklendiği oranda düşmediği için yerli para değerlenmeye başlamış, ithalat hızla artmış ve dış açık kaygı verici derecede büyümüştür. Bu da programın güvenilirliğinin azalmasına; dolayısıyla faizlerin artmasına sebep olmuştur" (Akçağlayan, 2008: 9).

2001 yılı dönemin Başbakanı olan Bülent Ecevit'in "devlet yönetiminde kriz var" açıklamasıyla birlikte mali piyasalarda panikle başlayan süreç, yerli parayı savunmak için gecelik faizlerin astronomik oranlara yükseltilmesine rağmen, yerli sermaye sahiplerinin yoğun döviz talebi nedeniyle Merkez Bankası'nın 5 milyar dolarlık döviz satışıyla sonuçlanmıştır. Kamu bankalarının likidite ihtiyacının karşılanamaması ödemeler sistemini kilitleyecek

boyutlara ulaşmıştır. Bankacılık sistemindeki büyük çöküşü önlemek için Türk Lirası'nın yabancı para birimleri karşısındaki değeri dalgalanmaya bırakılmıştır. Bir gün önce 670 bin TL olan dolar 1 milyon TL'yi aşmış, bunun sonucunda yabancı bankalar vadesi gelmemiş kredilerini geri çekmeye başlamış, 21 Şubat 2001'de bankalararası para piyasasında gecelik faiz %6200'e kadar çıkmıştır. Yapılan bu örtülü devalüasyon ile TL %40 değer kaybederken, dış borçlarda 29 katrilyon artış görülmüştür (Celasun, 2002: 15-16).

Kötü seyreden bu ekonomik koşullar nedeniyle 1999 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Stand-By anlaşması imzalanmış, sonrasında 2000 yılı krizi ile yürürlüğe giren Enflasyonu Düşürme Programı da 2001 Şubat krizi ile başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Aynı yıl Nisan ayında *Kemal Derviş Programı* olarak da bilinen *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı* yürürlüğe konmuştur (Turan, 2011: 75-77). Programın temel amacı döviz kuru rejiminin terk edilmesi sebebiyle bu duruma yol açan bunalımı ve istikrarsızlığı ortadan kaldırmak, bu amaçla eski alışkanlıklara bir daha geri dönülmesine imkân vermeyen yeni ve çağdaş kurumsal yapıları oluşturmak, ekonomik etkinliği sağlayacak yapısal reformları gerçekleştirmek, makro ekonomik politikaları enflasyonla mücadelede etkin bir şekilde kullanmak, sürdürülebilir büyüme ortamını sağlamak ve kişiler ve bölgeler arasındaki gelir dağılımı bozukluklarını gidermektir (TCMB, 2014: 13-17).

Breton Woods kurumları olarak anılan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası(WB), 1998 yılından itibaren yukarıda da bahsedilen 1998 Doğu Asya Krizi ile başlayan krizler sürecini neoliberal politikalarla yönetmiş, Türkiye ile de IMF arasında 1998'i izleyen yıllardan itibaren kesintisiz bir ilişki başlamıştır (Boratav, 2014: 197). Bu kesintisiz ilişki WB'nin yapısal uyum telakkileriyle 2000 ve 2001 krizinin ardından "yapısal reform" başlığı altında ekonomide bir dizi düzenlemeyi beraberinde getirmiştir. Bu düzenlemelerle; "sosyal devlet uygulamalarının daraltılması, bunlardan kaynaklanan mali yükün artan oranlarda hizmetten yararlananlarca üstlenilmesi, işgücü piyasasını ve tarımı etkileyen iktisat politikası araçlarının tasfiyesi amaçlanmıştır. Öte yandan tasfiye sürecinin marjinalleştirdiği ve yoksullaştırdığı çevrelerin ise ayrı bir *yoksullukla mücadele* programıyla gözlenmesi kararlaştırılmıştır" (Boratav, 2014: 200)

Sosyal devlet uygulamalarının tasfiyesi ve kamu açıklarının daraltılmasıyla Türk Sosyal Güvenlik Sistemi de bu düzenlemeler içinde önemli bir yer teşkil etmeye başlamıştır. Nüfusun neredeyse tamamını kapsayan sistem, kamu açıklarının en önemli nedeni olarak gösterilmiştir. Sosyal Güvelik Kurumu hizmetlerine ayrılan cari harcamaların yatırım harcamalarının bütçedeki

paylarının azaltılarak, sağlık harcamalarının ve sistem çarkının sosyal güvenlik sistemi içindeki yararlanıcılar tarafından döndürülmesi amaçlanmıştır.

2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)Hükümeti, IMF ve WB'nin yapısal reform reçeteleri sonucunda Sosyal Güvenlik Sisteminde köklü bir dönüşümü başlatmıştır. SDP adı ile hükümet, yeni bir toplumsal proje olarak gündeme gelen, 2003 yılı haziran ayında kamuoyuna sunulan ve belirli aşamalar halinde uygulamaya konulmaya çalışılan bir program ile sağlık sisteminde yaşanan sorunları oluşturarak var olan problemi ortaya koyup, bu sorunları gelişmiş ülkelerle rekabet edebilecek bir sistem ile verimlilik, etkinlik, sürdürülebilirlik, sürekli kalite gelişimi, katılımcılık, uzlaşmacılık, gönüllülük gibi esaslara dayandırarak çözmeyi amaçlamıştır.

1.2. Yapısal Bir Reform: Sağlıkta Dönüşüm Programı

SDP hem sağlık hem sosyal güvenlik sisteminde var olan ciddi sorunlara karşı geliştirilmiş bir reform aracıdır. Sağlık ve sosyal güvenlik sisteminin sorunlarına işaret eden Buğra, “Türkiye'nin korporatist nitelikli eski sosyal güvenlik sisteminin, sağlık açısından gerçekten çok önemli sakıncalar içerdiğini, bu sistem içinde, memurlar, Sosyal Sigortalar Kurumu'na bağlı işçiler ve BAĞ-KUR bünyesindeki kendi hesabına çalışan kesimlerin, prim ödemeleriyle finansmanına katıldıkları sağlık hizmetlerinden eşit bir biçimde yararlanamadıklarını” (2008: 213-218) ifade etmiştir.

2002 yılı öncesinde sağlık hizmetleriyle ilgili temel problemler; sağlık finansmanı ve hizmet sunumunun parçalı bir yapıda olması, sağlık güvencesinden yoksun olan kesimin artması, sağlık hizmetlerine erişimde adaletsizliğin yaşanması, sağlık kaynaklarının verimsiz kullanılması, sağlık sektöründeki idari yapılanmanın parçalı olması, birinci basamak sağlık hizmetlerinin (koruyucu sağlık hizmetleri gibi sağlık ocaklarında verilen hizmetler) ücretsiz olmasına rağmen hizmet sunumunda ciddi sorunlar yaşanması, bölgeler arasındaki sağlık göstergelerinin farklılaşması ve bu durumun direkt sosyoekonomik düzeylerle olan doğrusal ilişkisi, sosyal güvenlik kapsamında olmayanların sağlık hizmetlerinden yararlanmada yaşadıkları sıkıntılar şeklinde özetlenebilir (Soyer, 2009:179). Bu temel sorunlar Sağlık Bakanlığı'nca da dile getirilmiş ve hizmetin hitap ettiği nüfus SDP'nin temel gerekçesini oluşturmuştur. Hizmetin hitap ettiği bu nüfus sağlık güvencesinden yoksun nüfustur ve bakanlıkça sağlık hizmetinin finansmandaki temel problemin kaynağını da oluşturmaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2004:18).

Programın ortaya çıktığı dönem verilerini de içeren Dokuzuncu Kalkınma Planı (2006-2013)'na göre, hekim başına düşen hasta sayısının fazlalığı Avrupa Birliği ortalamasının oldukça gerisindedir. Türkiye'de bu rakamın gün geçtikçe arttığı belirtilmiştir. Sadece 2000 yılında hekim başına düşen hasta sayısı 792 iken Avrupa Birliği ortalaması 288 hastadır(9.BYKP). Yine Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda; Sekizinci Kalkınma Planı döneminde sağlık alanında, sağlık personeli sayısı, yatak sayısı ve kullanım oranları, bebek ölüm hızı, aşılama gibi göstergelerde iyileşmeler kaydedilmişse de istenilen düzeye ulaşamadığı da vurgulanmıştır (9.BYKP).

Sağlık hizmetleri ile ilgili yukarıda bahsedilen durum değerlendirmeleri, tespitler ve çözüm önerileri bir sağlık hizmetinin arzı, talebi ve yönetimi noktasında olağan ve günün şartlarının gerektirdiği ihtiyaçlar doğrultusunda gerçekleştirildiği için normal bir süreç olarak ele alınabilir. Fakat bu süreç neden ve sonuçları ile neoliberal politikalar etkisinden bağımsız bir şekilde değerlendirilemez. 2000'li yıllar sadece Türkiye için var olan bir yapısal krizi ve bu krizi çözüme yollarını anlatmamakta, aynı zamanda Hamzaoğlu'nun işaret ettiği gibi "WB ve IMF'nin faaliyetleri ile kapitalizmin yeniden düzenlenmesi sonucu sağlık alanının yeni bir birikim alanı haline geldiğini" (Hamzaoğlu, 2013: 47) de vurgulamaktadır.

Gerekçeler WB Raporu'nda, Türkiye'nin sağlık durumunun orta gelirli ülkelerin çoğunun gerisinde olduğu, sağlık harcamalarının gelişme düzeyine kıyasla düşük olduğu, yaşam beklentisinin düşük ve anne-bebek ölümlerinin yüksek olduğu belirtilmiştir. Yine raporda, sağlık göstergelerinde bölgesel farklılıklar olduğu, hastalık ve tedavi ile ilgili bilinçsizliğin varlığı, yoksul olmayanların yoksullara nazaran daha çok tedavi imkanına sahip olması, sağlık personeli sayısında bölgesel farklılıklar olduğu, genel hastanelerin çoğunun verimsiz işletilmesi ve kaynakların israf edilmesine yol açması, Sağlık Bakanlığı'na bağlı çok sayıda küçük hastane olması nedeniyle de hastane sisteminin işletilmesindeki verimsizliği arttırması; bu hastanelerde özellikle işgücü yetersizliği ve eskimiş ya da düzgün çalışmayan ekipman nedeniyle sıkıntı çekilmesi, kamu harcamalarından sağlığa eşit pay ayrılmaması gibi saptamalar yer almış ve Türkiye'de sağlık hizmetlerinin finansmanında, sunulmasında, düzenlenmesinde ve yönetiminde temel ve sistemli değişiklikler yapılmasını; parça parça yapılan değişikliklerin sistemi iyileştiremeyeceğini, bu nedenle sağlık sisteminde geniş çaplı bir yeniden yapılanmaya ve düzenlemeye gidilmesini önermiştir(World Bank, 2003). Çözüm önerileri de daha çok yapısal reformların da birer özelliği olan kamu harcamalarının azaltılması, devletin küçültülmesi ve özelleştirmenin yaygınlaştırılması etrafında yoğunlaşmıştır.

Sağlığın finansmanında yaşanan sorunlar devlet bütçesinden ayrılan pay ve sağlık harcamalarına ilişkin verilerle daha anlaşılır kılınabilir. 2000' li yılların başında devlet bütçesinden sağlık harcamalarına ayrılan pay, Tablo 1'de görüldüğü gibi azalma eğilimindedir ve Sağlık Bakanlığı bütçesinin GSMH içerisinde belirtilen yıllar boyunca %1'in altında kaldığı gözlemlenmektedir.

Tablo 1. Sağlık Bakanlığı Bütçesinin GSMH İçindeki ve Devlet Bütçesi İçindeki Oranı, (1995-2000)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
GSMH/Sağlık Bakanlığı Bütçesi (%)	0,62	0,65	0,70	0,80	0,80	0,89
Devlet Bütçesi /Sağlık Bakanlığı Bütçesi (%)	3,70	2,76	3,22	2,65	2,81	2,56

Kaynak: Sağlık Bakanlığı İstatistik Yıllıkları

SDP uygulanmadan önceki yıllarda Türkiye'de toplam sağlık harcamaları Tablo 2'de gösterilmiştir. Harcamalar ekonomik krizlerle birlikte artmış, harcamaların azaltılmasıyla, GSMH içindeki payının %1'desabitlenerek kontrol edilmesi kararlaştırılmıştır.

Tablo 2. Türkiye'de Toplam Sağlık Harcaması ve GSMH İçindeki Oranı (1999-2002)

	1999	2000	2001	2002
Toplam Sağlık Harcaması (Milyon TL)	4,985	8,248	12,396	18,774
Toplam Sağlık Harcamasının GSMH'ya Oranı (%)	4,8	4,9	5,2	5,4

Kaynak: TÜİK, Sağlık Harcamaları İstatistikleri,2009

Sönmez'in de değindiği ve yukarıda IMF ve Dünya Bankası ile Türkiye ilişkilerinin SDP konusunda vardıkları anlaşmalar niyet mektupları ile meşrulaşmıştır. Bu niyet mektupları kademe kademe direktifler gerçekleştiği aşamada bir sonraki aşama direktifi şeklinde 2009 yılına kadar devam etmiştir. Mektuplarda daha önce Sağlık Bakanlığı ödenekleri, hazine gelirleri ve Sosyal Güvenlik Kurumu primleri ile finanse edilen sağlık hizmetine yapılacak transferlerin azaltılması, harcamaların düşürülmesi ve sağlıkta dönüşüm için ES, SSK ve BAĞ-KUR sigorta kollarının genel sağlık sigortası çatısı altında birleştirilmeleri, sosyal güvenlik sisteminin hitap ettiği kesime etkin hizmet sunulmasını gerçekleştirebilecek maddeler olarak

belirlenmiştir. Sağlık reformunun gerçekleşebilmesi için öncelikle herkesi genel sağlık sigortası kapsamına alarak, emeklilik sistemine ilişkin açıkların GSMH'daki oranını azalan bir seyirle %1 seviyesinde tutulması, hastanelerin idari yapılanmalarının düzenlenmesi, ilaç harcamalarındaki artışın azaltılması bu süreçte ek maliyetlerin ortaya çıkmaması için tedbirler alınması ve en önemlisi de sosyal güvenlik sistemi açıklarının kontrol altında tutulması gerektiği bu kurumlara ayrılan kaynakların bütçede birer yük oluşturduğu üzerinde durulmuştur (Sönmez, 2011: 34).

Tüm bu arka planın ışığında yayınlanan SDP ile tüm sigorta kollarının tek çatı altında toplanarak, harcamaların azaltılıp kontrol altında tutulması, birinci, ikinci ve üçüncü basamak sağlık hizmetleri için hizmete göre katkı payı alınması, özel sektörün sağlık yatırımı yapmasının özendirilmesi gibi hedefler belirlenmiştir. Birinci basamak sağlık hizmetlerinin kişilere yönelik ve hekim temelli olarak sunulmasını sağlayacak aile hekimliği sisteminin kurulması ve yerinden yönetime dayanan bir sistemin yerleştirilmesi hedeflenmiştir. Sağlık hizmetlerinin bir maliyeti olduğu bu nedenle hizmeti kullanacak olanların bu maliyeti paylaşması gerektiği gerekçe gösterilerek herkesin sağlık primi ödemesi, hizmetin gereksiz kullanımının engellenmesi gerekçe gösterilerek katılım ve katkı payı ödemelerinin düzenlenmesini de kapsamıştır. Bunların yanı sıra, sağlık emek-gücü istihdamında esnek çalışma biçimleri ile özellikle hekim ve hemşirelik hizmetleri sunumunda ara emek-gücü kullanımının yaygınlaştırılması da programda yer almıştır.

Programın amacı, sağlık hizmetlerinde etkililik, verimlilik ve hakkaniyet sağlanmasıdır. Amaç olarak benimsenen kavramlar şu anlamda kullanılmıştır:

- Etkililik, uygulanacak politikaların halkın sağlık düzeyinin yükseltilmesidir.
- Verimlilik, kaynakları uygun şekilde kullanarak maliyetleri düşürüp, aynı kaynakla daha fazla hizmetin üretilmesidir.
- Hakkaniyet, insanların sağlık hizmetlerine ihtiyaçları ölçüsünde ulaşmalarının ve hizmetin finansmanına mali güçleri oranında katkıda bulunmalarının sağlanmasıdır (Bostan, 2009: 34; Sağlıkta Dönüşüm Projesi Konsept Notu, 2003; 58. ve 59. Hükümet Programları).

2. Sağlıkın Ekonomi Politikası

2.1. Sağlık Harcamalarının Analizi ve Dönüşümün Yansımaları

SDP ile sermayenin ekonomik gücü karşısında emekçi sınıfları koruyan düzenleme ve uygulamaların tasfiyesi hedeflenmiştir; bir yandan sağlık hizmetlerinin sunumu

piyasalaştırılmış, sağlık hizmetleri kâr elde etmek amacıyla ticarileştirilmiştir (Boratav, 2011: 155). “Sosyal güvenlik kurumlarının sağladığı erişilebilir sağlık hizmetinin kapsamı daraltılmış ve sağlık bir yurttaşlık hakkı olmaktan çıkarılmıştır” (Hamzaoğlu, 2011: 25-26). Sağlık piyasaya açılması, öncelikle sağlık tanımının değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Çünkü piyasanın varlığı sağlık hizmetini bir hak olmaktan çıkarmaktadır. Sağlık, artık parası olanın, ancak parası kadar satın alabileceği bir metaya dönüşmüştür. Piyasa ile sağlık gereksinimlerinin kâr getirebilecek bölümleri değerlendirilir ve fiyatı karşılamaya gücü yetenler için hizmet sunulur bir hal almaktadır. Sağlık hizmetlerinin piyasalaştırılması ve kâr maksimizasyonuna yönelik çabalar kamusal bir malın sunumunda, talebi ve yönetiminde paradokslar ortaya çıkarır.

Sağlık harcamalarının analizini ihtiva eden çalışmanın bu bölümü SDP'nin uygulamaya konulduğu yıldan itibaren, toplam sağlık harcamalarını, toplam sağlık harcamalarının GSYİH'ya oranını, cepten yapılan sağlık harcamalarını, kişi başı sağlık harcamalarını, kamu sağlık harcamaları ile özel sağlık harcamalarını ve son olarak sağlık yatırım harcamalarını analize konu etmektedir.

SDP'nin başladığı yıla kadar hane halkı sağlık harcamaları normal bir seyir izlemiştir. Program uygulamada kurumsallaşmaya başladığında ise cepten yapılan sağlık harcamaları artmıştır. Bu kurumsallaşma ülkemiz sosyal güvenlik sisteminin bir bütün olarak dönüştüğü, 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası kanununun uygulanmaya başladığı 2008 yılı itibariyle yaşanmıştır.

Tablo 3. Türkiye’de Sağlık Harcamaları ve GSYİH İçindeki Payı, (2002-2015), (Milyon TL)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Sağlık Harcamaları	18.774	24.279	30.021	35.359	44.069	50.904	57.740
GSYİH	350.476	454.781	559.033	648.932	758.391	843.178	950.534
Sağlık Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı (%)	5,4	5,3	5,4	5,4	5,8	6,0	6,1
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015

Sağlık Harcamaları	57.911	61.678	68.607	74.189	84.390	94750	104 568
GSYİH	952.559	1.098.799	1.297.713	1.416.798	1.567.289	1.748.168	1.953.561
Sağlık Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı (%)	6,1	5,6	5,3	5,2	5,1	5,4	5,4

Kaynak: Sağlık Bakanlığı İstatistik Yıllığı 2012, TÜİK GSYH ve TÜİK Sağlık Harcamaları 2016 verilerinden derlenmiştir.

2013 yılında Türkiye sağlık harcamaları GSYİH'nin %5,1'ini oluşturmaktadır. Bu değer OECD ortalaması olan %8,9 değerinin oldukça gerisinde ve OECD ülkelerinin en düşük seviyesindedir. 2013 oranı en yüksek seviye olan 2009 yılı değerinin altında kalmıştır. Ekonomik kalkınmayla beraber düşük sağlık harcamaları, GSYİH payında 2010-2013 yılları arasında keskin bir düşüşe sebep olmuştur. Sağlık sigortası kapsamının genişlemesiyle birlikte kamu harcamalarının payı önemli derecede artış göstermiş, 2000 yılında %62 olan kamu harcamaları oranı 2013 yılında %78'e yükselmiştir ki bu yükseliş OECD ortalaması olan %73'ün üstündedir (OECD Sağlık İstatistikleri, 2015).

Tablo 4. Türkiye'de Cepten Yapılan Sağlık Harcamaları (2002-2015)

Yıl	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Sağlık Harcamaları (Milyon TL)	3,725	4,482	5,775	8,049	9,684	11,105	10,036
Yıl	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Sağlık Harcamaları (Milyon TL)	8,142	10,062	10,590	11,750	14,156	16,819	17,315

Kaynak: TÜİK Sağlık Harcamaları 2016 verilerinden derlenmiştir.

Özel sağlık harcamaları grubunda yer alan cepten sağlık yapılan sağlık harcamasını Özgen, “hane halklarının aldıkları sağlıkla ilgili mal ve hizmetler için hizmet sunuculara doğrudan yaptıkları ve herhangi bir kişi veya kurum tarafından kısmen ya da tamamen kendilerine ödenmeyen harcama” (2007: 205) olarak tanımlamaktadır. Cepten yapılan sağlık harcamaları Tablo 4’te gösterildiği gibi 2010 yılı itibariyle hızlı bir artış göstermiştir. Bu değer OECD ülkelerinden bazılarının sağlık harcamalarından oldukça yüksektir. 2013 yılı verileri bakımından Fransa (%7), Almanya (%14) ve Birleşik Krallık (%10) gibi bazı Batı Avrupa ülkelerinden daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır (OECD Sağlık İstatistikleri, 2015).

Ülkelerin sağlık harcamalarının önemli bir göstergesi olan kişi başına düşen sağlık harcaması ise, 2014 yılında 1 232 TL iken, 2015 yılında %9,2 artarak, 1345 TL’ye yükselmiştir. Kişi başı sağlık harcaması ABD Doları (\$) bazında değerlendirildiğinde ise, 2014 yılında 563 \$ iken, 2015 yılında 496 \$ olarak hesaplanmıştır. 2000-2012 yılları arasında Türkiye’de, satın alma gücü paritesine göre, ABD Doları cinsinden kişi başına düşen sağlık harcamaları istikrarlı bir şekilde yükselmiştir. 2000 yılında kişi başı sağlık harcaması 433 ABD Doları iken, 2012 yılında 984 ABD Dolarına yükselmiş ve 12 yılda yaklaşık %130 artış göstermiştir. %20,8 ve %17,5 ile artış oranının en fazla olduğu yıllar 2006 ve 2007, en az olduğu yıllar ise 2009 ve 2001’dir (TÜİK, 2016; Yardan, Demirkıran ve Kiremit, 2016: 170).

SDP’nin gündeme geldiği ilk yıllar ile ondan önceki ekonomik krizler döneminde Sağlık Bakanlığı’nın bütçesi, genel bütçe içinde yine küçük bir paya sahip olmakla birlikte, program döneminde artış göstermiştir. Fakat Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü bütçesindeki yatırım payının sürekli olarak düşüş göstermesi, personel ve idari masraflardaki artış dolayısıyla Sağlık Bakanlığı bütçesinin kısmen de olsa büyümüş olmasına karşın, sağlık altyapısında yatırıma yeterli kaynak ayrılmadığı, aksine yatırım oranında nispi gerileme olduğu ve bunun sürekli bir hal aldığı görülmektedir. Dolayısıyla, temel sağlık göstergelerinde anlamlı iyileşme bekleminin olanaklı olmadığı düşünülmektedir.

Tablo 5. Türkiye’de Bütçeden Sağlık Harcamalarına Ayrılan Pay

Yıl	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Sağlık Harcamalarının Merkezi Bütçe İçindeki Payı	6,6	3,2	3,6	4,1	5,6	5,7	5,2
Yıl	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013

Sağlık Harcamalarının Merkezi Bütçe İçindeki Payı	5,5	5,7	5,8	5,5	4,4	4,1	4,2
--	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Kaynak:Soyer, 2004;Sönmez, 2011; Vançelik, 2012; TÜİK,2016 verilerinden derlenmiştir.

2013 yılından itibaren Sağlık Bakanlığı bütçesi parçalanmaya başlamıştır. Sağlık bütçesi, Sağlık Bakanlığı, Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu ve Türkiye Halk Sağlığı Kurumu olmak üzere üç parçaya ayrılmıştır. Buna göre Sağlık Bakanlığı bütçesi 2013'te 2 milyar 490 milyon TL iken, 2014 yılında sadece 29 milyon TL'lik artışla 2 milyar 519 milyon TL'ye yükselmiştir. Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu'na ayrılan pay 8 milyar 119 milyon TL'den 9 milyar 29 milyon TL'ye, Türkiye Halk Sağlığı Kurumu'na ayrılan pay 6 milyar 77 milyon TL'den 6 milyar 874 milyon TL'ye yükseltilmiştir. 2013 yılında toplamda 16 milyar 686 TL olan sağlık bütçesi, 2014'te 18 milyar 422 milyon TL'ye yükseltilmiştir (www.evrensel.net, 2014).

Tablo 6. Türkiye'de Merkezi Devlet ve Özel Sektör Tarafından Yapılan Sağlık Yatırımları (2003-2015), (Milyon TL)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Merkezi Devlet	301	567	744	1,012	1,158	2,386	1,287
Özel Sektör (Hanehalkı Hariç)	-	534	634	1,198	1,860	1,294	118
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Merkezi Devlet	1,902	1,856	2,028	2,743	3,069	5,021	

Özel Sektör (Hanehalkı Hariç)	127	185	212	242	398	371

Kaynak: TÜİK, Sağlık Harcamaları İstatistikleri 2016 verilerinden derlenmiştir.

Sönmez, bütçeden ayrılan payın azalma eğiliminin devam edeceğini öngörerek, “Sağlık Bakanlığı’na kullanılan sağlık hizmetleri ödeneklerinin, genel bütçe içindeki payının 2010’dan başlayarak tempo kaybına uğramasını, sağlık hizmetlerindeki ağırlığın biraz daha Sosyal Güvenlik Kurumu’na aktarılması ile ilgili” olduğunu belirtmiştir (2011: 41).

Kalkınma hızlarına ve gelişmişlik düzeylerine erişmeye çalıştığımız Avrupa Birliği ve OECD ülkelerinde bütçelerin önemli bir kısmının bu hizmetlere tahsis edildiği bilinen bir gerçektir. Ülkede izlenen sosyal politika ve buna bağlı olarak da uygulanan sağlık politikası ve siyasal tercihler nedeniyle bütçeden ayrılan pay düşürülmüştür ve buna rağmen Tablo 7’de gösterildiği gibi yatırım oranlarındaki yetersizlikler devam etmektedir. Devlet ve özel sektör yatırım oranlarına bakıldığında yatırım miktarlarında önemli büyümeler görülmemekte ve dahası özel sektör yatırımları kategorisinde cepten yapılan sağlık harcamaları önemli bir yer tutmaktadır.

Yatırım harcamalarının önemli bir kısmında özel yatırım harcamaları hastane sayısı ve ilaç sektöründe görülmektedir. Tablo 8’de özel hastane sayısının SDP’nin başlangıcından hemen önce ve sosyal güvenlik sisteminin kurumsallaştığı 2009 yılından sonra önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Gerek dünya ilaç sektörünün ve gerekse gelişmekte olan bir pazar olarak Türkiye ilaç sektörünün, yapısal özelliklerinin oligopol bir karakter sergilediği ve pazarı kontrol altında tutan az sayıda firmanın, büyük ölçüde pazar büyüklüğünü belirlediğinin de altını çizmek gerekmektedir. İlaç meta özelliklere sahip olmakla beraber, insani perspektifi bakımından, iktisadi sistemlerin işleyiş mekanizmalarından bağımsız bir meta görünümünde sayılabilmekte ve fakat gerçekte, kapitalizmde sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesini sağlamak ve dolaylı olarak da hegemonya stratejilerinin gelişmesini desteklemektedir (Abacıoğulları, 2011:81). Sönmez’in de ifade ettiği gibi SGK, özel sağlık endüstrisine ilaç harcamaları ile önemli bir pazar niteliğindedir (2011: 50). İlaç harcamaları Türkiye’de toplam sağlık harcamalarının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu oran 2012 yılı için %19 civarındayken, OECD ülkelerinde %15 civarında gerçekleşmiştir. Bu ülkelerle kıyaslandığında ilaç

harcamalarına ilişkin harcama trendinin düşme eğilimi göstermesine rağmen sağlık harcamaları içindeki payının yüksek olduğu anlaşılmaktadır (Yardan, Demirkıran ve Kiremit, 2016: 172).

Tablo 7. Türkiye’de Devlet Hastanesi ve Özel Hastane Sayısı (2002-2015)

	2002	2011	2012	2013	2014	2015
Devlet Hastanesi	774	840	832	854	866	865
Özel Hastane	271	503	541	550	556	562

Kaynak: Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2015

Özel hastane sayısındaki artış devam ederken, sayıyı ve dolayısıyla sağlık hizmetini kontrol edebilmek için 2013 yılı sonunda büyük zincir hastanelerinin küçük sağlık kuruluşları bünyelerine katılmaları teşvik edilmiş ve sağlık kuruluşu açılması yoluna bir takım yasal engeller konmuştur. Genel sağlık sigortası kapsamında olduğu halde ödemekle yükümlü tutulan ilk kademe sağlık hizmetleri dahil olmak üzere tedavi ücreti alımında farklılıklar görülmesi bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Gelirine göre katkı ilkesi birçok kez ihlal edilmiştir. Özellikle birinci basamak sağlık hizmeti veren acil servis birimlerine "Acil olarak başvurulsa bile bu halin ortadan kalktığına hükmedilen hallerde ek ücret almasının yasal hale getirildiği" 2012 yılında gündeme gelmiştir. Sağlık Uygulama Tebliğinde (SUT), 'Acil Sağlık Hizmetleri ve İlave Ücret Alınması' ile ilgili düzenlemede sağlık kuruluşlarının acil servise başvuran tüm hastalara bakmak zorunda olduğu ve herhangi bir ek ücret isteyemeyeceği belirtilmiştir. Ancak, sağlık kuruluşu vakanın acil hal kapsamına girmediğini tespit ederse hastaya 'Acil Halin Sona Ermesine İlişkin Taahhütname' imzalatılmasının zorunlu olduğu da ayrıca belirtilmiştir. Belgede hastanın ek ücret ödemeyi ve bu ödenen ücreti SGK'dan talep etmemeyi taahhüt etmesi istendiği yazmaktadır. Bu özel hastaneler için de geçerli olmuştur. (www.radikal.com.tr, 2014).

Hasta ile doktoru karşı karşıya getiren bu uygulama örneği sağlıkta şiddet olgusunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Doktora şiddet vakalarındaki artışın nedenini yeni politikalara bağlamak mümkündür. Zira "hastanın cebinden elinizi çekin" söylemleri ile başlayan SDP, yaşanan sorunların bir kısmını sağlık çalışanlarına mal etmiş ve onları hedef göstermiştir. Etiler'in de belirttiği gibi bir sağlık kurumunda yaşanan sorunun oradaki doktorla çözülmesi gerektiği söylemleri, hasta haklarının çalışanlar aleyhine geliştirildiğinin birer kanıtı niteliği taşımaktadır (http://www.saglikcalisanisagligi.org, 2014).

SDP ile doktor-hasta ilişkisi de düzenlenmiş, sağlık çalışanları ve özellikle doktorlar için birçok düzenleme getirilmiştir. Sağlıkta verimliliği ve etkinliği arttırmak için performansa dayalı ödeme, tam gün çalışma gibi özellikle sağlık çalışanlarının etkin ve verimli çalışmalarını öngören ve bunu kontrol de eden bu düzenlemelerle sağlık endüstrisinde doktor-hasta ilişkisi ticari bir hal almış durumdadır.

SDP, sağlık hizmet sunumu ile finansmanının birbirinden ayrılması ve bu hizmetlerin sunuculardan satın alınması ilkesine dayanmaktadır. Sönmez'in taşeronlaşma süreci olarak vurguladığı süreç, benimsenen bu ilkenin sonuçlarının görülmesini kolaylaştırmaktadır. "Güvenlik ve yemek hizmetleriyle başlayan sağlık hizmetlerinde taşeronlaşma Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerde hemşire, radyoloji teknisyeni, laborant, tıbbi sekreter, hastabakıcı gibi kadroların ilgili kurumlarda istihdam edilmesiyle devam etmektedir. Binlerce sağlık çalışanının, yapılan ihaleler sonucunda taşeron şirketler aracılığı ile çalıştırıldığı gözlenmektedir" (2011: 74-75).

Taşeronlaşma ile özel sermayenin sağlık sistemine dahil edilmesi konusunda Buğra ve Yılmaz, "hastane yönetimlerinde tıp dışı üyelerin ağırlık kazandığı ve yönetimde gelir-gider dengesiyle ilgili kaygıların ön plana çıktığı bir modeli teşkil ettiği, bunun toplum yararını gözeten bir planlama mantığına ne ölçüde uyulabileceği konusundaki kuşkuları arttırdığını" (2011) belirtmişlerdir.

Sonuç

Bu çalışmada SDP'nin uygulamaya konulduğu yıldan itibaren, toplam sağlık harcamaları, toplam sağlık harcamalarının GSYİH'ya oranı, cepten yapılan sağlık harcamaları, kişi başı sağlık harcamaları, kamu sağlık harcamaları ile özel sağlık harcamaları ve sağlık yatırım harcamaları analiz edilmiş ve uygulanan program günümüze kadarki harcama oranları ile kıyaslanarak tartışılmıştır. Harcama verilerinin tartışma konusu olmasının sebebi, SDP'nin ortaya çıkış gerekçelerine dayanmaktadır. Bu gerekçeler özellikle kamu borç stokunun küçültülmesine ve sosyal devlet uygulamalarının daraltılmasına odaklanmıştır. Bu bağlamda da sağlığa ayrılan devlet katkısının azaltılması, bütçeden ayrılan payların kontrol edilebilir bir seviyede tutulması gibi hedefler belirlenmiştir. Bu hedefler uygulama aşamasında sağlıkla ilgili harcama oranlarının değişmesine sebep olmuş, sağlık hizmeti ticarileşmiştir. Cepten yapılan sağlık harcamaları artarken, sağlığa ilişkin yatırımlar artmış ve hizmetten faydalananlarca memnuniyet önemli bir hale gelmiştir.

Türkiye 90'lı yılları ekonomik krizlerle bitirirken, bu krizlere sebep olan ve krizlerle yapısal bir sorun halen gelen Kamu Yönetimi ve yönetimin bir parçası olan Sosyal Güvenlik Sistemi uluslararası kuruluşların müdahalesi ile dönüştürülmüştür. Bu kuruluşların gelişmekte olan birçok ülke için birer reçete niteliğinde olan standart bir sağlık politikası üretme çabaları, sermayenin sağlık alanına yönelmesine neden olmuştur. Hali hazırda var olan sorunlara piyasa odaklı yaklaşım toplumsal sonuçlarıyla tedavi edilmesi zorunlu alanlar ortaya çıkarmıştır. Hayırsever politika söyleminin özel sermayeyi teşvik edip, parası olmayana yardımlarda bulunduğu sosyal güvenlik sistemi tüm nüfusu kapsama vaadiyle, kişi başına düşen sağlık harcamalarının artmasını sağlamıştır. Özel sermaye ile bölüşülen sağlık hizmetleri, sigortalılığın tek çatı altında toplanması ile etkinliği sağlayamamakta özellikle çalışanlar aleyhine birçok olumsuzluğa sebep olmaktadır. Tam gün yasası ve performans uygulaması ile özel sektöre çekilen hekimler ve bu sisteme mecburen iştirak eden hastalar, yine mecburen çarkı döndürmektedirler.

Sağlık ticarileştiğinde, rekabetin neden olduğu gerilim sağlık çalışanlarını hastalar karşısında mal ve hizmet satan ya da satışa imkân veren birer odak haline getirmiştir. Hastalar da birer müşteri niteliğinde, daha kaliteli sağlık hizmetine ulaşabilmek için daha çok para vermeyi göze alan birer alıcı konumuna gelmiş, talepleri, piyasada hizmetlerde çeşitlilik şeklinde kendine yer bulmuştur. Başka bir çalışmanın konusu olabilecek “Sağlıkta Şiddet” tüm bu sürecin ortaya çıkardığı önemli bir sorun olmaktadır. Sağlık çalışanları ve özellikle Türk Tabipler Birliği örgütü altında sistemin herhangi bir yerinde bulunanlar, var olan sorunlara katılmakta fakat sağlık hakkının para ile satın alınmaması gerektiğini, sermaye sahiplerinin böylesine hassas bir konuya dâhil olmamaları gerektiğini süreç boyunca vurgulamışlardır. Birçok sorunun çözümü noktasında olumlu ve kamu yararına faaliyetleri içeren Sağlıkta Dönüşüm Programı, sağlık emeğinin sömürüldüğü, hastaların suiistimal edilerek, piyasanın bir parçası haline zorunlu olarak getirilmeleri sürecinde olumsuzluklarla daha çok anılır olmuştur.

Kaynakça

Abacıoğulları, N. (2011). Küresel Kapitalizmde İlaç Endüstrisi, Kapitalizmin Krizi ve Sağlık.

Uluslararası Sağlık Politikaları Birimi XVI.Konferansı Bildirisi.

Akçağlayan, A. (2008). 2001 Krizinde Uygulanan Faiz Politikasının Döviz Kuru Üzerindeki

Etkisi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(16), 1-20.

Boratav, K. (2014). *Türkiye İktisat Tarihi* (19 b.). Ankara: İmge Kitabevi.

- Buğra, A. (2008). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A. Y. (2011). *Bianet*. Şubat 3, 2014 tarihinde <http://bianet.org/bianet/siyaset/131980-saglikta-alinan-yol-ve-ortaya-cikan-tehlikeler> adresinden alındı
- Celasun, M. (2002). *2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası*. Ocak 31, 2014 tarihinde <http://content.csbs.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/i053.pdf> adresinden alındı
- ÇSGB. (2014). *Sosyal Güvenlik Sisteminde Reform Önerisi*. Şubat 2, 2014 tarihinde http://www.calisma.gov.tr/projeler/sos_guv_oneri.pdf adresinden alındı
- Etiler, N. (2014). Neoliberal Politikalar ve Sağlık Emekgücü Üzerindeki Etkileri. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 42, 2-11. Şubat 4, 2014 tarihinde <http://www.saglikcalisanisagligi.org/dosyalar/neoliberalpolitikalar.pdf>. adresinden alındı
- Evrensel. (2014). Şubat 2, 2014 tarihinde <http://www.evrensel.net/haber/71039/emekciye-butceden-bol-bol-tasarruf>. adresinden alındı
- Hamzaoğlu, O. (2011). Sağlık Reformu Pandemisi: Neden ve Nasıl? Sağlıkın Ekonomi Polisiği, Kapitalizmin Krizi ve Sağlık. *Uluslararası Sağlık Politikaları Birimi XVI.Konferansı*. Ankara.
- Hamzaoğlu, O. (2013). Dünyada Sağlık Reformu Türkiye'de Sağlıkta Dönüşüm: Gerçekler ve Belgeleri. *Toplum ve Hekim Dergisi*, 28(3), 172-180.
- Özgen, H. (2007). Sağlık Hizmetleri Finansmanında Cepten Harcama: Nedir? Neden Önemlidir? *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 201-228.
- Parasız, İ. (2003). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Radikal. (2014). *Özel Hastaneler 'Acil'den Para Almak İçin Yol Buldu!* Şubat 3, 2014 tarihinde http://www.radikal.com.tr/saglik/ozel_hastaneler_acilden_para_almak_icin_yol_buldu 1081753 adresinden alındı
- Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü. (2016). *Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2015*. Ankara: Sistem Ofset Basım Yayın.
- Sağlık Bakanlığı. (2003). *Sağlıkta Dönüşüm Projesi Konsept Notu*. Ankara: PYDB.

- Sağlık Bakanlığı. (2004). *Aile Hekimliği Türkiye Modeli*. Ankara: Sağlık Bakanlığı.
- Sağlık Bakanlığı. (2014). *2015 Yılı TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu Bütçe Sunumu*. Aralık 12, 2014 tarihinde http://www.saglikistatistikleri.gov.tr/dosyalar/SIY_2015.pdf adresinden alındı
- SGK. (2014). *Aylık Temel Göstergeler*. Şubat 3, 2014 tarihinde http://www.sgk.gov.tr/wps/wcm/connect/c5663479-92d3-490e-bc68-042e7bbdcacb/2013_10_temel_gostergeler.pdf?MOD=AJPERES. adresinden alındı
- Soyer, A. (2004). Türkiye'de Sağlık Sektörünün Temel Sorunları. *Özgür Üniversite Forumu*(26-27).
- Soyer, A. (2009). Sağlıkta Dönüşümün Neresindeyiz? Bundan Sonra Bizi Neler Bekliyor? *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 2(4), 179-182. Şubat 3, 2014 tarihinde http://debis.deu.edu.tr/UploadedFiles//Birimler/18281/179-182_pdf.pdf adresinden alındı
- Sönmez, M. (2011). *Paran Kadar Sağlık*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Şahin,B; Tarat, M; Karabulut, E;vd. (2013). *Türkiye’de Hanehalkı Tarafından Yapılan Sağlık Harcamaları Araştırması Nihai Raporu*. Aralık 9, 2016 tarihinde <http://www.sagem.gov.tr/dosyalar/cepten.pdf> adresinden alındı
- TBMM. (2014). *58.Hükümet Programı*. Ocak 31, 2014 tarihinde <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP58.htm>. adresinden alındı
- TBMM. (2014). *59.Hükümet Programı*. Ocak 31, 2014 tarihinde <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP59.htm> adresinden alındı
- TCMB. (2014). *Ekonomi Programı*. Ocak 31, 2014 tarihinde http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf adresinden alındı
- Turan, Z. (2011). Dünyadaki Ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri Ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 56-80.
- TÜİK. (2012). *Sağlık Harcamaları İstatistikleri 2009-2012*. Şubat 1, 2014 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15871> adresinden alındı

- TÜİK. (2013). *Hanehalkı İşgücü İstatistikleri*. Şubat 1, 2014 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16003> adresinden alındı
- TÜİK. (2016). *Sağlık Harcamaları İstatistikleri*. Aralık 10, 2016 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1084 adresinden alındı
- World Bank. (2013). *Health Data*. Kasım 18, 2016 tarihinde data.worldbank.org/country/TR?locale=tr adresinden alındı
- Yardan-Dikmetaş, E., Demirkıran, M., & Kiremit-Yaban, B. (2016). Türkiye Sağlık Harcamaları Trendi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(1), 157-176.

Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik

Murat İNCE*

Geliş Tarihi (Received): 29.04.2016 – Kabul Tarihi (Accepted): 03.03.2017

Öz

Tabakalaşma, toplumsal yapı ve değişim mekanizmasının anlaşılmasında hayati öneme sahip olan sosyolojik bir gerçekliktir. Tabakalaşma ve eşitsizlik sorunsalının modern içeriklerine dair sorgulayıcı bir retorik geliştirmeyi amaç edinen bu çalışma, Karl Marx ve Max Weber'in tabakalaşma kuramlarından hareket eden betimsel bir analiz çerçevesi sunmaktadır. En ilkel insan topluluklarından en karmaşık insan topluluklarına varıncaya kadar tüm toplumlarda belli bir tabakalaşma düzeninin mevcut olduğu sosyolojik bir gerçekliktir. Tabakalaşmanın toplumsal eşitsizlikle göz ardı edilemez bir ilişkisi vardır. Buradan hareketle tabakalaşmayı, maddi ya da simgesel ödüllere erişebilme açısından toplumsal gruplar arasında ortaya çıkan yapısal eşitsizliklerin oluşum süreci olarak tanımlamak mümkündür. Günümüz toplumlarında görülen tabakalaşmanın en ayırıcı biçimini oluşturan toplumsal sınıflar, tarihteki tüm toplumsal tabakalaşma tarzlarından köklü bir biçimde ayrılır. Günümüze özgü bir tabakalaşma biçimi olarak sınıf sisteminin değerlendirilmesinde, bu sistemin toplumsal emek sistemin yeniden üretimini olanaklı kılan işlevinin yanı sıra, sahip olduğu özgül dinamizmden ötürü toplumsal yapının yapısızlaşmasına hizmet eden (yeni) işlevinin de göz önüne alınması gerekir.

Anahtar Kelimeler: *Toplumsal tabakalaşma, toplumsal yapı, toplumsal eşitsizlik, sınıf, statü.*

* Dr., TC Sayıştay Başkanlığı, muratince@sayistay.gov.tr

Social Stratification And Inequality

Abstract

Stratification is a vital sociological reality in understanding the mechanisms of social structure and alteration. This study, which is aiming to develop an inquisitive rhetoric with regard to the modern contents of stratification and inequality problematique, introduces a descriptive analytical framework moving on the stratification theories of Karl Marx and Max Weber. It is a sociological phenomenon that there exists a certain stratification system in all societies beginning from the most primitive communities and even extending to the most sophisticated ones. Stratification has an unignorable relationship with social inequality. From this point of view, stratification can be defined as a formation process of structural inequalities through social groups in terms of reaching material or symbolic merits. Social classes which are the most distinctive form of stratification in modern societies, separate essentially from the whole forms of stratification in the history. In evaluating the class system which is being the current stratification of modern times, this class system's crucial function for enabling the reproduction of the social-labor system and also its (new) function paving the way for the very deconstruction process of the social structure because of its specific dynamism should be both taken into account.

Keywords: Social stratification, social structure, social inequality, class, status.

Giriş

Tabakalaşma, toplumsal yapı ve değişim mekanizmasının anlaşılmasında hayati öneme sahip olan sosyolojik bir gerçekliktir. Tabakalaşmanın toplumsal farklılaşma ve eşitsizlikten ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Zira tabakalaşma, toplumsal yaşamda gözlemlenen zorunlu işbölümünün kurumsallaşmış bir biçimi olmanın yanı sıra toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretim süreci olma özelliği de sergileyen son derece netameli bir olgudur.

Hemen her toplumun bir tabakalaşma sistemi ve bununla bağıntılı olarak da bünyesinde barındırdığı kimi eşitsizlik ve çelişkileri anlamlandırmada başvurduğu bir değerler sistemi bulunmaktadır. Toplumsal yapı ve değişim mekanizmasının anlaşılmasında hayati öneme sahip olan tabakalaşma sistemini çeşitli değişkenlere göre incelemek mümkündür. Genel olarak toplumsal tabakalaşma; otorite, prestij, statü ve güce göre nüfusun farklılaşmasının hiyerarşik olarak sınırlanması şeklinde düşünülebilir. Buradan hareketle toplumsal tabakalaşmayı, maddi ya da simgesel ödüllere erişebilme açısından toplumsal gruplar arasında ortaya çıkan yapısal eşitsizliklerin oluşum süreci olarak tanımlayabiliriz. En kısa ve aynı zamanda indirgemeci tanımıyla toplumsal tabakalaşmanın toplumsal eşitsizliklerin üretim ve yeniden üretim süreci olduğu söylenebilir.

Toplum bilimciler, birbirinden farklı tabakalaşma türleri ve bu farklı tabakalaşma türlerini ortaya çıkaran çeşitli faktör ve dönemler üzerinde durmuşlardır. Tarihsel olarak bu tabakalaşma türleri, ilkel toplumlardaki yaygın kölelikten başlayarak Hindistan'daki kast

sistemine, Orta Çağ Avrupa'sında görülen geniş toprak mülkiyetine dayalı feodal sisteme ve oradan da günümüzdeki statü tabakalaşması ve toplumsal sınıf sistemine dek uzanır. Günümüz toplumlarında görülen tabakalaşmanın en ayırıcı biçimi kuşkusuz sınıfl ayrılıklarıdır.

Toplumsal sınıf ve tabakalaşmalar, öteden beri toplumların ve toplumsal yapıların oluşumunda etkin bir işleve sahip olmuştur. Toplumsal sınıf ve tabakalaşmaları inceleyebilmenin en iyi yollarından biri toplumsal yapı analizi yapmaktır. Çünkü toplumsal sınıf ve tabakalaşmalar, toplumsal yapının ana kesitlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Tabakalaşma; eşit olmayan toplumsal etki ve hayat şanslarına sahip insan katmanlarında toplumun bölünmesidir. Bu bölünme kendini zenginlik, güç, prestij, statü gibi farklılaşma kategorilerinin eşitsiz dağılımıyla ortaya koyar. Her düzeyde insanlar, sayılan bu farklılaşma kategorilerinin kendilerine sunduğu farklı toplumsal etkilere sahiptirler.

İnsanlık tarihinde nerede bir farklılaşma doğmuşsa, orada bir tabakalaşma sisteminin enikonu ortaya çıkmış olması hem sosyolojik hem de tarihsel bir gerçekliktir. İnsanlar arasında eşitsizliği doğuran nedenler anlaşılmeden tabakalaşma olgusunun anlaşılması son derece güçtür. Geçmişten günümüze eşitsizlik ve farklılaşma etkenleri dışında tabakalaşmayı doğuran etki ve nedenlerin giderek daha karmaşık hale gelmesi, tabakalaşma olgusunun anlaşılmasını da güçleştirmiştir. Bugün çok yönlü (eklektik) bir metodoloji benimsemeksizin tabakalaşma olgusunun anlaşılması neredeyse imkansızdır. Sınıflar arası ayrımların giderek yok olduğu izlenimi veren geç endüstriyel çağın şafağında bile hala sınıf kavramına başvurmaksızın toplumsal yaşamın girift erk çatkısının vuzuha kavuşturulamaması bunun en çarpıcı kanıtlarından biri olsa gerektir.

Bu çalışmada; niteliksel ve niceliksel bakımdan değişmekte olan insan topluluklarında gözlemlenen dinamik bir gelişme olarak toplumsal tabakalaşma ile toplumda var olan cinsiyet, servet, ırk, renk, sınıf, statü, itibar, tabaka, gelir durumu, eğitim durumu gibi farklılıklar düzleminde kendini gösteren toplumsal eşitsizlik olgularının incelenmesi ve sorgulanması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede belli başlı toplumsal tabakalaşma türleri ile toplumsal eşitsizlik nosyonu ele alınarak modern dönemin en önemli iki tabakalaşma teorisyeni olan Karl Marx ve Max Weber'in tabakalaşma kuramları üzerinden hareketle bir tabakalaşma ve eşitsizlik analizi yapılacaktır.

1. Toplumsal Yapı ve Tabakalaşma Türleri

Dünyada farklı biçimlerde ortaya çıkan tabakalaşma sistemleri bulunur. Bunlardan, kölelik, kast ve zümre tipi tabakalaşmalar kapalı sistemleri; sınıf ve statü tipi tabakalaşmalar ise açık sistemleri oluşturur. Kölelik artık dünyada az rastlanan bir tabakalaşma sistemidir.

Kast tipi tabakalaşma, hala Hindistan'da geçerliliği olan bir sistemdir. Hindistan'da dört ana kast bulunur. Her kastın yapacağı işler aşağı yukarı belirlidir. Zümre ise, Avrupa'da feodal dönemde ortaya çıkmış olan bir sistemdir, yasaya dayalı ve hukuksal bir içeriği bulunmaktadır. Sınıflar, endüstriyel toplumun karakteristik gruplarıdır. Kavram olarak toplumsal sınıf (katman) üzerinde tam ve kesin bir tanım vermek çok güç olmakla birlikte, toplumsal sınıflar, endüstri toplumunun maddi ve kendiliğinden oluşan gerçekleri olarak kabul edilir. Bir toplumun üretim sürecinde belirli ve benzer bir rol oynayan ve aşağı yukarı benzer ilişkileri yaşayan insanlar bütünü olarak belirli toplumsal gerçeklerin, toplumsal sınıfları (katmanları) meydana getirdiği söylenebilir.

Toplumsal tabakalaşma bütün sosyolojik çalışmalarda temel ilgi alanlarından biri olmuştur; çünkü toplumsal tabakalaşma, toplumsal yapının temel boyutlarından biridir. Tabakalaşmanın geçmişten günümüze bütün toplumlarda var olduğu açık bir gerçektir. Çünkü toplumların temelinde bir katmanlaşma vardır. Bu katmanlaşmanın, toplumun genel olarak yöneten ve yönetilen diye ikiye ayrılmasına neden olduğu doğrudur; ancak tabakalaşmanın salt toplumun yöneten ve yönetilen diye ikiye ayrılması olgusuna indirgenemeyeceği de açıktır. Çünkü genel olarak farklı toplumlarda farklı tabakalaşma türleri meydana gelmiştir. Bunun böyle olması, her toplumun ya da toplumsal aşamanın kendi yapısı ile ilintili bir fenomendir.

Toplumsal yapının ortaya çıkışı diğer fiziki, somut olarak insan eli ile inşa edilen yapılardan temelden farklıdır. Toplumsal yapı ile diğer yapılar arasındaki en temel farklılık, birincisini meydana getiren unsurların, diğerlerini oluşturan unsurlardan daha fazla anlam ifade etmesidir. Diğer yapılardan farklı olarak toplumsal yapının içeriğini incelemek oldukça güçtür; ancak imkânsız değildir.

Toplumsal yapı belirli öğelerden oluşan bir içeriğe sahiptir. Bu öğelerden bir tanesinin de toplumsal tabakalaşma olduğuna şüphe yoktur. Toplumsal yapının içerik ve işleyişi dikkate alınmadan ya da toplumsal yapıya yeteri kadar önem verilmeden yapılan toplumsal tabakalaşma araştırmalarının sağlıklı sonuçlar üretmeyeceğini vurgulamak gerekir.

Yapısal fonksiyonalistlere göre, toplumsal yapı dört öğeden oluşmaktadır. Bu öğelerden en temelde bulunan “çevre” üzerinde nesnel-dışsal gerçekliği yaşayacak olan, onu norm alanında yaşatacak olan bir topluluğa ihtiyaç vardır ve bu ikinci öğeye “aktörler” denir. Toplumsal yapının asıl meydana gelmesini sağlayan faktör statüleşmedir. Zira toplumsal yapının üçüncü faktörü olarak statüleşme, tabakalaşmanın olduğu ve ayrıcalıklı kesimin üstün konumda bulunduğu bir yapılanmadır. Toplumsal yapının dördüncü ve son ögesi olan organizasyon ile birlikte yukarıda bahsedilen katmanlaşma daha da derinleşmeye başlar.

Çünkü organizasyon yetkisine sahip olanlar, statüleşme aşamasında şu veya bu şekilde belli bir ayrıcalığa sahip olanlardır. Elde ettikleri bu ayrıcalıklar sayesinde toplumda belli bir pozisyona gelirler ve bu sayede güç, prestij, konum, mevkii, statü, iktidar elde ederler. Fakat toplumsal yapının parçaları birbirinden bağımsız değildir. Söz konusu ögeler birbirleriyle irtibatlı bir şekilde işleyerek toplumsal yapının vücuda gelmesini sağlar. Buna karşılık Radcliffe-Brown, toplumsal yapıdan bireyle irtibatlı, fakat bireyin inisiyatifinin dışında gelişen bir gerçeklik alanı olarak söz etmektedir (Bottomore, 1990: 590).²

Toplumsal tabakalaşma olgusunun sadece siyasi anlamda bir yönetici kesimle sınırlı olarak ele alınması, sosyolojik perspektifin yakalanmasını engelleyecektir. Toplumsal tabakalaşmanın sokaktaki adamları yani geniş halk kitleleri ile de alakalı olarak ele alınması gerekir. Avrupa'da salt siyasi seçkinler istediği için zümre yapısında bir toplumsal tabakalaşmaya geçildiğini düşünmek doğru bir yaklaşımı yansıtmaktan oldukça uzaktır. Çünkü Avrupa'daki kapsamlı toplumsal değişimler, siyasi volontarizmi öteleyen bir şekilde söz konusu toplumsal tabakalaşmanın toplumsal sınıf haline gelmesine neden olmuştur.

Toplumsal tabakalaşma toplumsal farklılığa bağlıdır. Toplumsal farklılık bir toplumun zaman içerisinde uzmanlaşma sürecidir. İnsanlar en eski zamanlarından beri, işlevlerin bölünmesinin daha büyük bir toplumsal verimliliğe yol açtığını görmüşlerdir. Her toplumda statüler ve roller farklılaşırlar. Bu durum insanların toplumsal yapı içinde dağıldıklarını gösterir ve çeşitli statüler rollerin yardımıyla içlerini doldurur. Toplumsal yapıyı oluşturan statülerin farklılaşmasına rağmen, statüler kendi içlerinde bir hiyerarşi ile sıralanırlar. Toplumsal farklılık, toplumsal sıralanma için bir başlangıç noktasıdır. Ne zaman toplumsal tabakalaşma ile karşılaşılırsa, toplumsal farklılaşma ortaya çıkar (Zanden,1996:168). Görüldüğü üzere, toplumsal farklılaşma, toplumsal tabakalaşmayı anlamak için dikkate alınması gereken önemli bir değişkendir.

Toplumsal farklılaşma olgusu, kuşkusuz yalnızca tabakalaşma olgusuna indirgenemez. Toplumsal farklılaşmanın çeşitli grupsal görünüşleri, topluluklar veya çıkar grupları olarak belirginleşmesi de dikkate alınmalıdır. Çıkar grupları arasında şirketlere, sendika veya birliklere, baskı gruplarına öncelik vermek de mümkündür. Ancak, toplumsal farklılaşmanın kuşkusuz en genel ve önemli görünümü tabakalaşma olgusu ve bu olguya bağlı olarak, toplumsal sınıflar ve toplumsal değişimdir.

Geçmişten günümüze tabakalaşma türleri incelendiğinde, söz konusu tabakalaşma türlerinin o toplumların toplumsal yapılarından bağımsız olmadığı görülecektir. Bu toplumsal yapılarda toplumsal tabakalaşma ile birlikte toplumsal farklılık ve toplumsal sınıflar karşımıza çıkar. Bu değişkenleri daha iyi anlamak için tabakalaşmanın tarihsel gelişimine bakmak

gerekir. Genellikle tabakalaşma çalışmalarında kullanıldığı üzere tabakalaşma türlerini sırasıyla kast, zümre ve toplumsal sınıflar olarak inceleyebiliriz.

1.1. Kast

Kastlar modern dönemlerdeki toplumsal sınıflardan oldukça farklıdır. Kast tipi toplumsal tabakalaşma tarzında; doğuştan atfedilen statüler, az geçirgenlik ve az toplumsal hareketlilik özellikleri öne çıkmaktadır (Kemerlioğlu, 1993:24). Hindistan'daki kast tipi tabakalaşma daha çok doğuştan atfedilen özelliklerle belirlenmektedir.

Weber, kast tipi toplumsal tabakaları kapalı statü grupları olarak ele alır. Kast tipi yapılanmanın sosyolojik içeriğini açıklamada “kastın” öncelikle ne olmadığını belirlemeye yönelir. Bu bağlamda başka hiçbir yerde rastlanamayacak ölçüde dinselliğe ve törenselliğe dayalı olduğunu vurguladığı kast düzenini, kabileden, loncadan ve statü gruplarından ayıran noktalar üzerinde durur (Weber, 2005: 482-498). Weber'e göre, açılımı sonuna kadar tamamlanmış statü grupları, kapalı bir “kast”a dönüşmüştür. Ancak genelde, statü yapısının böylesi aşırı uçlara varması, “etnik” nitelikte temel farklılıkların söz konusu olduğu yerlerde görülür. Statü gruplarının etnik ayrımlardan ortaya çıkması hiç de olağan değildir: “Gerçekten de “kast”, etnik toplulukların “sosyalleşmiş” bir biçimde yan yana yaşamalarının normal biçimidir. Bu etnik topluluklar kan bağlarına inanırlar ve egzogam evliliği ve sosyal ilişkiyi dışlarlar” (Weber, 2005: 280). Weber, bu tür kast durumlarını “parya” halklar olayının bir parçası olarak görür ve dünyanın her yanında görülebildiğine dikkat çeker.

1.2. Zümre

Zümre tipi toplumsal tabakalaşma tarzı, diğer toplumsal tabakalaşma tarzları olan kast ve toplumsal sınıflar arasında yer almaktadır. Zümre tipi toplumsal tabakalaşma tarzının içeriğine ilişkin pek çok yaklaşım mevcut olmakla birlikte, zümrenin üç unsurlu bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür; ayrıcalık elde edenler, yönetici seçkinler ve hiçbir ayrıcalığa sahip olmayanlar. Bunlardan ilk ikisi ruhbanlar ve soylular, üçüncüsü ise serfler olarak düşünülebilir. Ruhban ve soylular yönetici kesim olarak çok uzun süre Avrupa'nın toplumsal yapısı üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Toplumsal hareketliliğin ruhbanlarda, soylulardan daha çok olduğu söylenebilir. Soylular güç, prestij, iktidar, ekonomik üstünlük, mevkii, statü kriterine göre kendi içlerinde de katı bir hiyerarşiye sahipken, ruhbanlar zümresi içerisindeki hiyerarşi biraz daha yumuşaktır (Kemerlioğlu,1993:30-31).

Feodal toplumun son aşamalarında ortaya çıkan yeni bir zümreden daha söz etmek mümkündür; esnaf ve zanaatkarlar zümresi. Bu zümre, toplumsal sınıf tarzı bir toplumsal tabakalaşmaya geçilmesini sağlayan en önemli faktörlerden bir tanesi olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Feodalitenin etkinliğinin azalmasıyla bu grupların sıkı yapıları yerlerini daha tolerans sahibi yapılara bırakmıştır. “Bu zümrenin gelişip yaygınlaşma döneminde feodal tabakalaşma düzeni oldukça yumuşamış ve tarihteki toplumsal tabakalaşma tarzlarını oldukça esneklemiştir. Çünkü bu sistemin çözülüp ortadan kalkmaya yönelmesinde en büyük payı bulunan burjuva sınıfının nüvesini bu zümre oluşturmuştur” (Kemerlioğlu, 1993: 34).

1.3. Toplumsal Sınıflar

Sosyologlar toplumsal sınıfı, bir toplumda hemen hemen aynı zenginlik, statü ve gücü paylaşan bir grup veya kategori olarak tanımlarlar. Bu sınıflar, yukarıdan aşağıya doğru belirli bir sıra ile sıralanmış ve toplumsal tabakalaşma sistemini oluşturmuşlardır. Bu sistemde bireyin yeri önemlidir, çünkü toplumsal tabakalaşma düzeni insanların nasıl yaşadığını ve ötekiler tarafından nasıl algılandığını ve davranıldığını belirler.

Toplumsal sınıf kavramı bazı teorisyenler tarafından ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Örneğin Karl Marx, ilerde daha ayrıntılı bir biçimde inceleneceği üzere, insanların üretim gelirleriyle ilişkilerinin temeline göre toplumsal sınıflara ayrıldıklarını öne sürmüştür. Bu gelirler; toprak, zenginlik ve diğer somut eşyalardır. Üretim araçlarına/gelirlerine sahip olan ve bunları kontrol edenler, üretilen artık değeri tekelleştirme eğilimindedir. Feodalizmde üretim gelirleri derebeylerinin tekelinde olmuş ve onlar tarafından kontrol edilmiştir (Cockerham, 1995: 257). Sosyo-ekonomik sistem zamanla kapitalizmin yükselişine ve endüstrileşmeye yol açmış ve toplumsal emek sistemin birincil süreçlerinde yer alanlar (işçiler), varlıklarını sürdürebilmek için emeklerini, piyasa koşullarında oluşan nisbi ücretler karşılığında fabrika sahiplerine satmak durumunda kalmışlardır.

Toplumsal sınıflar, geçmişten günümüze gelişen ve 20. yüzyılda en üst noktaya varan bir toplumsal tabakalaşma tarzıdır. Toplumsal sınıflar içeriği gereği tanımlanması ve net olarak ele alınması son derece güç kavramlardan bir tanesidir. Üyelerinin karşılıklı olarak davranışça birbirlerine bağlanmaları ve ortak ideolojilerinin olması bakımından kısmen grup; mekânda dağınıklık arz etmesi bakımından kısmen kategori anlamı taşır. Fakat ne salt bir kategori, ne de salt bir grup olarak ele alınması doğrudur. Bu söylenenler ışığında toplumsal sınıfları karakterize eden faktörleri kabaca şöyle sıralayabiliriz: Yaşam tarzı, eğitim ve kültür, iktisadi menfaat, iktisadi güç ve son olarak sınıf bilinci. Buna göre; benzer yaşam tarzı ile eğitim ve kültür yapısına sahip olan, birbirine yakın iktisadi menfaat ve güç yönelimleri sergileyen ve az çok benzer bir sınıfsal aidiyet bilinci taşıyan insan gruplarını aynı sınıf altında kategorize etmek mümkündür. Bununla birlikte sınıf kavramının sayılan bu faktörlere indirgenemeyeceği de açıktır.³

Toplumsal sınıfların, diğer toplumsal tabakalaşma tarzlarından en önemli farklılığı kendi içlerinde kesin çizgilerle ayrılmamaları ve yine kendi içlerinde bir bütünlük arz etmemeleridir. Toplumsal sınıflar farklı toplum formasyonlarına göre değişkenlik arz etse de temelde ortak olan bazı yapısal özelliklerden söz etmek mümkündür. Bu özellikler dikkate alınarak temel bir sınıf yapısı oluşturulabilir ve toplam beş adet sınıfın varlığından söz edilebilir:

1) Üst Sınıf (Upper Class): Bu sınıf, büyük zenginliğe ve otoriteye sahip aileleri içerir. Bunlar eski ve köklü aileler olup büyük şirketlere ve taşınmazlara sahiptirler.

2) Birleşmiş Sınıf (Corporate Class): Bu sınıfı, büyük şirketlerde ve devlet kademelerinde büyük bürokratik gücü olanlar oluşturur. Bu kişiler genelde bu şirketlerin sahipleri değildirler; ya yöneticidirler ya da yönetim kurulunda üye olarak bulunurlar. Birleşmiş sınıfın büyümesiyle üst sınıfta küçülmeler görülmüştür.

3) Orta Sınıf (Middle Class): Göreli olarak daha az malı/serveti olan fakat sahip oldukları işler sayesinde yüksek gelir, prestij ve otorite edinmiş olan sınıftır. Orta sınıf; üst orta ve alt orta olmak üzere ikiye ayrılır.

4) İşçi sınıfı (Working Class): Hiç malı olmayan veya çok az malı olan sınıftır. Sahip oldukları işler, kendilerine ya orta alt düzeyde gelir, prestij verir ya da bunların hiç birini vermez. İşçi sınıfını kol gücünü kullanan bireyler oluşturur.

5) Alt Sınıf (Lower Class): Hiçbir malı, işi ve geliri olmayan sınıftır. Otoritesi ve prestiji yoktur. Başka bir deyişle “yoksul”dur (Calhoun, 1994: 218).

Yukarıdaki sınıflandırma, her toplum için aynı olmayabilir. Bu sınıflandırmanın büyük ölçüde ekonomik kriterlerden hareketle oluşturulduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Toplumsal sınıfları, salt ekonomik kriterlerle analiz etmek ne kadar indirgemeci ise, onu salt siyasi anlamda bir yönetici kesimle sınırlandırmak da o derece indirgemecidir. Farklı kriterler kullanılarak toplumsal sınıf analizi yapılmasında temel sakınca şudur; yapılan analizde toplumsal sınıfları son tahlilde tayin eden ana bölümlenme ya da belirlenimler öne çıkarılırken diğer tayin edici kriterlerin etkileri azımsanabilir. Toplumsal sınıf ve yapı analizinde kimi düşünürler burjuvazi/proleterya ayrımını (Mandel, 1996), kimileri devlet/toplumsal sınıf ayrımını, kimileri ise ekonomik çıkarlar/etnik-dini özellikler (Keyder, 1995: 93) ayrımını tayin edici bölümlenme ve belirlenim olarak kabul etmektedir.

Toplumsal sınıf analizinde ekonomik determinizme düşmeden en incelikli ekonomik kriter/analiz vurgusunu kuşkusuz Max Weber yapmıştır. Zira Max Weber’in toplumsal sınıf yaklaşımında her ne kadar ekonomik determinizm varmış gibi görünse de, bunun böyle olmadığı yaşam koşulları, gelir, kişisel yaşam, meslek, prestij gibi kriterlerin dikkate

alınmasından anlaşılmaktadır. Nitekim bir “sınıf”tan söz edilebilmesinin üç temel şartını Weber şu şekilde koyutlamıştır; “(1) Bir grup insanın yaşam olanaklarının belli bir nedensel ögesi ortak ise, (2) bu ögeyi mal sahibi olmak ve gelir sağlamak gibi salt ekonomik çıkarlar temsil ediyorsa, (3) bu öge, meta ve işgücü piyasalarının koşullarında temsil ediliyorsa, “sınıf”tan söz edilebilir” (Weber, 2005: 269-270).⁴

2. Toplumsal Tabakalaşma ve Toplumsal Sınıflar

Toplumsal tabakalaşma ve toplumsal sınıf olgusu ilk bakışta çok yakın bir benzerlik gösterir. Sanayileşme ile gelişen modern dönemlere kadar, bu iki kavramın büyük ölçüde aynı anlama sahip olduğu söylenebilir. Eski Yunan düşünürlerinden Platon, besleyiciler, koruyucular ve yöneticiler olmak üzere üçlü bir sınıf ayırımı yapmış, benzer şekilde Aristo da alt, orta, üst olmak üzere üç tane sınıf belirlemiştir (Şenel, 1996: 146-175). Platon ve Aristo'nun sözünü ettiği toplumsal sınıfların modern anlamda toplumsal sınıflarla pek az ilişkisi vardır. Eski Yunan'da sınıf kavramıyla kastedilen daha çok tarihsel süreç içerisinde açığa çıkmış olan belirli bir tabakalaşma tarzıdır, zira Eski Yunan toplumlarında sosyo-ekonomik düzeyde toplumsal bir farklılaşmadan ya da sanayileşme kökenli bir sınıfsal oluşumdan söz edilemeyeceği açıktır. Eski Yunan düşünürleri sınıf ayırımı ve tahlillerini ekonomik kriterlere göre değil, sınırları daha kesin bir şekilde belirlenebilen mesleklere göre yapmışlardır. Ne var ki modern dönemlerdeki toplumsal sınıfları bu denli kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün değildir.

Görüldüğü üzere, toplumsal sınıf kavramı, özellikle modern dönemlerin bir tabakalaşma/bölümlenme tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern toplumsal sınıflar, önceki tabakalaşma türlerinden farklı olarak kendi içlerinde kesin çizgilerle ayrılmamışlardır, bu anlamda bir bütünlük arz etmezler. Toplumsal sınıf kavramını belirlemeye çalışırken onun grup, kategori ve yığın gibi ele alınmasının yanlış olabileceğini de unutmamak gerekir. Çünkü sınıf büyük bir grup olarak görülebileceği gibi, yığın olarak da görülebilir. Genel olarak söylemek gerekirse, grupların toplumsal sınıflardan farkı etki alanıdır. Toplumsal sınıflar toplumsal yapıya etki ederken, grupların alanı daha dar bir çerçeve ile sınırlı kalmaktadır. Toplumsal sınıflarda aynı sınıfın üyelerinin birbirlerini tanımaları gerekmez. Yani, toplumsal sınıflar mekânda dağınıklık arz ederler. Toplumsal sınıf ögeleri, kategorilerden farklı olarak aynı özellikleri göstermezler, homojen değildirler. Bunun dışında, toplumsal sınıf üyeleri gelip geçici anlık üyeler de değildirler, dolayısıyla sınıf olgusunu kalabalık ya da kitle olgusuyla da ilişkilendiremeyiz. Bu özellikleriyle toplumsal sınıfların daha soyut bir içeriğe sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Toplumsal tabakalaşma kavramının toplumsal sınıflara göre daha somut, kesin ve katı sınırlarla birbirinden ayrıldığı söylenebilir. Örneğin, “Türkiye’de %40 orta tabaka vardır” saptamasının, “%40 orta sınıf vardır” saptamasına göre daha somut ve belirli bir içeriği bulunmaktadır. Toplumsal tabakalaşma genel olarak, “otorite, güç, prestij, statüye göre nüfusun hiyerarşik olarak yapılanması” (Erkal,1998: 193) şeklinde tanımlanabilir. Yapısalcı Talcott Parsons’a göre toplumsal tabakalaşma, “belli bir toplumsal sistemi oluşturan ve toplumsal olarak bireylerin birbirlerine üstünlük sağladığı bir fark sıralanmasıdır” (Parsons, 2010:388). Tabakalaşma yapısalcılara göre kaçınılmazdır. Toplumsal değerlerle yaşamak için çalışan insanların ortaya koyduğu toplumsal sorunların bir sonucudur. Bu tanıma göre tabakalaşma, toplumsal sistemin varlığına ve bu sistem içerisinde belirli işlevsel pozisyonları bireylerin yetenek ve isteklerine göre geliştiren işlevsel bir toplumsal yapıya bağlıdır (Berberoğlu, 1994: 2). Bu durum, toplumsal sınıflar ve tabakalaşma arasındaki kaçınılmaz farkları ortaya koyarken iki kavramın işlevini de göstermektedir.

Toplumsal tabakalaşma ile toplumsal sınıflar arasındaki en temel farklılık, toplumsal sınıfların dünden bugüne gelişen herhangi bir toplumsal tabakalaşma tarzından biri olmasıdır. Diğer bir fark, tabakalaşmadan farklı olarak, toplumsal sınıfların daha çok ekonomik ve kültürel temelli olmasıdır. Bu anlamda toplumsal sınıflar; pazar koşulları, tekel kurma şansı, ekonomik güç, mülkiyet, piyasaya sunulan mal ve hizmetlere göre oluşmakta iken, toplumsal tabakalaşma daha çok güç, statü, prestij, otorite, hiyerarşik yapılanma gibi salt ekonomik olmayan etkenlere göre oluşmaktadır.

3. Toplumsal Eşitsizlik ve Toplumsal Sınıf Kavramı

Eşitsizlik, geçmiş toplumlarda da önemli bir fenomen olmakla birlikte, günümüz toplumlarında çok daha ciddi ve hayati bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşmenin bünyesinde taşıdığı derin çelişkiler, modern toplumsal değişimin olağanüstü hızlı bir farklılaşma ve eşitsizlik süreci olarak deneyimlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Sosyologlar, toplumsal eşitsizlik olgusunu çeşitli açılardan ele almışlardır.⁵ Sözelimi işlevselciler, toplumu, birbirine bağlı çıkarlarla birleşmiş, tabakalardan oluşan, en önemli mevkilerin en vasıflı olanlarca işgal olunduğu ve eşitsizliğin tüm sosyal sistemin işleyişinde işlevsel bir gereklilik teşkil ettiği bütünleşmiş bir sistem olarak mütalaa ederken, marksist geleneğe bağlı sosyologlar, toplum ve sınıf anlayışlarının bir gereği olarak sosyal eşitsizliklere olumsuz yaklaşmışlar ve radikal bir karşıt-tutum almışlardır (Dönmezer, 1990: 307-308).

Toplumsal ilişkilerde, hatta toplumlar arası ilişkilerde belirleyici faktörlerden biri olan toplumsal eşitsizlik, toplumda var olan cinsiyet, servet, ırk, renk, sınıf, statü, itibar, tabaka,

gelir durumu, eğitim durumu gibi farklılıklar düzleminde kendini gösteren eşit olmama durumlarını, başka bir ifadeyle toplum içinde yer alan bir grup veya gruplar içindeki farklı bireylere eşit olmayan ödül ya da fırsatlar sunmayı (Marshall, 1999: 210) ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Terim, bu haliyle sosyal bir gerçekliğe göndermede bulunmaktadır. Bir gerçeklik olarak toplumsal eşitsizlik, bir toplumsal sorundur ve tam da bunun için toplumsal eşitsizlik, sosyolojide çoğu zaman sosyal adalet ve sosyal bütünleşmeyle birlikte ele alınmıştır.

Her toplumda, kişiler arasında çeşitli eşitsizliklerin varolduğu gerçeğini ortaya koymak gerekir. Başka bir anlatımla her toplumda belirli toplumsal roller ve bu farklı roller ve bu farklı rollerle ilişkilendirilen farklı gelir, saygınlık, otorite vb. ödüller vardır. Bazı roller yönetilmeyi, bazıları da yönetmeyi gerektirir. Bir okulda bir yanda müdür ve öğretmenler, öte yanda da öğrenciler olmak üzere en azından iki grup bulunur. Kısacası yöneten ve yönetilen ölçütüne göre toplum içerisindeki kişisel rolleri karşılaştırmak pekâlâ mümkündür. Ama bu noktada toplumsal sınıf deyimini henüz hiçbir meşru bir nitelik almamıştır. Bireyler arasında gelir farkları da bulunabilir. Her toplumda yerine getirilen farklı işlevler karşılığında farklı bir ücret baremi uygulanır. Nihayet her toplumda bazı işlev veya roller diğerlerinden daha fazla saygınlık içerir. Temizlik işçiliğinin prestijli statüler arasında sayıldığı bir toplum örneği bulmak kolay olmayacaktır (Tolan, 1993:258).⁶

Toplumsal yapının oluşturucu bir ögesi olarak eşitsizliklerin varlığını ortaya koymak, toplumsal sınıf deyimini kullanmayı gerekli kılacak bir gerekçe oluşturmayabilir. Zira sınıfın belirlenebilmesi için daha fazla veriye gereksinme vardır. Çok belirgin gelir ve otorite farklarının bulunduğu bir toplumda pekâlâ toplumsal sınıflara rastlanmayabilir. Mantıksal anlamda sınıf, belirli özelliklere sahip olan kişilerden oluşan bir kategoridir. Bu özelliklerden, örneğin gelir ölçütünü kullanarak, aylık net geliri elli bin liranın üzerinde bulunan kimseleri bir kenara ayırırsak, tüccar, büyük toprak sahibi, mühendis, tefeci, genel müdür, profesör, bakan, banker veya doktor gibi fevkalâde çeşitli grupların aynı çatı altında toplandığı görülecektir. Bu kategori, yalnızca bir gelir kategorisi niteliğini taşıyabilir; çünkü bu kimseler, istatistiksel kullanıma elverişli bir kategori olmanın ötesinde, kendilerini gerçek bir toplumsal grup kılacak ortak düşünce ve değerlerden ve ortak bir eylem oluşturabilme yeteneğinden yoksun bulunmaktadır. “Başka bir deyişle, gerçek bir toplumsal sınıftan söz edebilmek için, gerçek toplumsal grupların bir makro grup oluşturmaları ve bu grubun, birlik ve bütünlüğünü çeşitli yollarla kanıtlanması gerekir. Bu birliğin kanıtlanması, ortak çıkarlara dayalı bir eylemsel birlik, veya yalnızca, kolektif eylemlerin öngörülebilmesini mümkün kılacak düzeyde yeterli ve nesnel bir toplumsal konum benzerliği olabilir” (Tolan,1993:259).

Kuşkusuz en rasyonel bir toplumda bile, rollerin dağılımında hiçbir zaman yalnızca bireysel yetenekler göz önünde bulundurulmaz. Ayrıca roller arasındaki farklar, ancak pek ender durumlarda toplumun bütünü tarafından kabul edilir. Böyle bir çerçeve içerisinde önce şu soruyu yanıtlamak gerekir: toplumsal kalıtım olmasaydı, toplumsal sınıflar varolabilir miydi? Bir kişinin toplumsal konumunu yalnızca bireysel yetenekleri belirlemez. Başarı koşulları daha doğuştan büyük ölçüde sınırlanmış veya aksine özendirilmiş bulunmaktadır. Başka bir anlatımla, insanlar arasındaki hukuksal eşitlik, hiçbir zaman olgusal bir eşitlik değildir. Demek ki, belirli bir toplumda, toplumsal mevkiler kalıtıma konu olduğu ölçüde toplumsal sınıflar bulunabilecektir. Bunun yanı sıra, çağdaş toplumlarda farklı roller arasındaki eşitsizlikler de herkes tarafından kabul edilmiş değildir. Herkes, meşru saydığı hakları talep etmekte, kendi durumunu sürekli olarak başkalarıyla karşılaştırmakta ve diğer grupların elde ettiği hakların geçerliliğini ve meşruluğunu tartışma konusu yapabilmektedir (Tolan,1993:259-260).

4. Karl Marx'a Göre Toplumsal Tabakalaşma

4.1. Marx'ta Toplumsal Sınıf Kavramı

Marx, toplumsal sınıflardan sık sık ve çokca söz etmesine rağmen, oldukça çeşitli ve zaman zaman da birbiriyle çelişkili tanımlamalar yapmıştır. Sınıf kavramı, Marx'ın tüm teorisinin hareket noktasıdır. Marx'a göre sınıf, meslek yoluyla tanımlanamaz; zira sınıf mesleklerle tanımlandığında, bunlar arasındaki birtakım çatışmalar gözden kaçırılmış olur. Öte yandan, meslek grupları sınıf olarak gösterilebilecek geniş bir makro gruplaşma da oluşturmazlar. İşçi sınıfı dikkate alındığında, bu sınıfı diğer sınıflardan farklılaştıran ölçütün düşük gelir düzeyi olduğu düşünülebilir. Oysa Marx, ekonomik gücün farklılaştırıcı bir değişken olarak ele alınamayacağını ileri sürer. Sınıfı oluşturan temel ölçüt konusunda akla gelebilecek bir diğer husus, bireylerdeki belirli bir makro gruba ait olma, bir toplumsal sınıfın üyesi bulunma bilincidir. Doğrusu Marx, başlardan itibaren bir sınıfın nesnel konumu ile bu konuma ilişkin öznel kavrayışı, yani sınıf üyeliği ile sınıf bilinci arasında temel bir ayrım yapmıştır. Ne var ki Marx, toplumsal sınıfı oluşturan temel etkenin sınıf bilinci olmadığını da açıkça belirtmiştir. Zira ona göre, düşünce maddeyi değil, madde düşüncüyü belirler. Demek ki sınıf bilinci bir sonuçtur; ya da en azından, nesnel bir sınıfsal durum kendisinden bağımsız olarak oluştuktan sonra ortaya çıkmaktadır (Marx, 2009:119-124; Tolan,1993:261; Bottomore, 2005:517-522).

Lefebvre, marxist sınıflar teorisinin sosyolojik içeriğine ilişkin temel önermeleri şu şekilde ortaya koyar: "1. Sınıf mücadelesi olmadan, siyasi mücadele olmadan sınıf yoktur. Bir sınıf, ihtilalci bir praksis ile praksisin üst seviyesine ulaşmadıkça; siyasi arenada kendini

göstermedikçe ancak kuvve halinde vardır (yani, “kendi-için sınıf değil, “kendinde” sınıftır). 2. Kutuplaşmış olan ve mücadele ve çatışma halinde bulunan sınıflar, yine de bir birlik teşkil ederler. Bu birlik, genel (toplum), özel (millet) ve tekil (üretim birimleri içinde tamamlayıcı işlerin bölünmesi) adlar alır” (Lefebvre, 1968:141-142). Lefebvre’ye göre, çatışmalar birlik üzerinde önemle durmayı mümkün kılar; buna karşılık, birlik üzerinde önemle durulduğu zaman, bu birliğin çatışmalı özünün de ortaya konulması gerekir.

Marx’ın sınıf yaklaşımı ele alınırken, bir yanda toplumsal gerçeği betimlemeye ve tanımlamaya çalışan sosyolog bir Marx, öbür yanda ise sınıflar arasındaki nesnel farklılıkları iki büyük makro grubun karşıtlığına indirgemeye çaba gösteren kuramcı ve giderek ideolog bir Marx bulunduğunu gözden kaçırmamak gerekir. “Marx için sınıf, bir makro grubun üretim sürecinde belirli bir yer işgal etmesi demektir. Yani ona göre bir sınıfı tanımlamada kullanılacak ana değişken, üretim sürecinde belirgin bir yere sahip olan bir makro toplumsal grubun, bu süreç içerisinde başka toplumsal sınıflarla kurduğu ilişkidir. Ortak bir toplumsal duruma sahip mesleki grupların ötesinde, bir sınıfın varlığını belirten özellik, üretim süreci içerisindeki yerdir” (Tolan,1993:261-262). Bu açıdan, işçileri bir sınıf içerisinde toplayan ortak özellik, bu sınıfın başka bir toplumsal sınıf, yani burjuvazi tarafından sömürülmesi olgusudur. Kısacası Marx’ta toplumsal sınıfların sosyo-ontolojik temeli sınıf çatışmasıdır ve bu çatışma tarihsel diyalektik bir içerik taşır.⁷

Tarihi sınıf çatışmalarından ibaret gören bu diyalektik yaklaşımı daha iyi kavrayabilmek için Marx’ın ekonomi kuramının temel kavramlarına değinmek gerekir. Marx’a göre işçi sınıfı, emeğin kullanım değeri ve değişim değeri arasındaki fark olarak tanımlanabilecek artık değeri üretir. Başka bir deyişle, burjuvazi bu artık-değere sahip çıkmakla, işçi sınıfı da ürettiği artık değeri diğer bir sınıfa kaptırmakla, yani sömürülmekle tanımlanır. Burjuvazinin artık-değeri ele geçirebilmesinin nedeni, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmasıdır. Başka bir anlatımla, iki sınıf arasındaki karşıtlık, mülkiyete sahip olmayıp satabilecekleri tek şey emek güçleri olanlarla, mülkiyeti ellerinde bulundurarak üretilen artık-değeri kendilerine mal edenler arasındaki karşıtlıktır. Ancak iki sınıf arasındaki bu ilişki kalıplaşmış ve sabit bir ilişki değildir; aksine belirli bir dinamik içerir. Zira Marx’a göre kapitalist sistem dönüştükçe, bir yandan sermaye birikimi, öte yandan da proleterleşme ve giderek fakirleşme olgusu yoğunluk kazanacak, sömürücü bir küçük azınlık, sömürdüğü geniş kitlelerle karşı karşıya gelerek karşıtlığı güçlendirmiş ve belirginleştirmiş olacaktır. Sınıf çatışmasının giderek vurgulanması sonucu sistemin bir noktada çatlaması ise devrimi doğuracaktır (Marx, 2004:272; Marx ve Engels, 2000:22).

4.2. Toplumsal Farklılaşmanın Dinamosu Olarak Sınıf

Marx'ta sınıf kavramı bütünsel ve kapsayıcı bir içeriğe sahiptir. Yukarıda belirtilen toplumsal eşitsizliklerin yanı sıra, yaşam biçimlerini ve hatta düşünsel üretimi bile kapsar. Bir toplumdaki yaygın fikirler, birer sınıfsal olgu olarak, o toplumdaki egemen sınıfın fikirleridir. “Başka bir deyişle Marx için fikirler, değerler, sanat, hukuk ve politika evrenleriyle sınıfsal olgu arasında bir ayırım yapmak mümkün değildir. Aynı şekilde iktidar olguları da toplumsal sınıflardan bağımsız olarak düşünülemez. Burjuvazinin egemen olduğu bir toplumda devlet, burjuvazinin emrinde, onun ayrıcalık ve çıkarlarını savunan bir araçtan başka bir şey olamaz. Bu anlamda devlet, çeşitli sınıflar arasında hakem olmak bir yana, yalnızca egemen sınıfın bir eylem aracıdır. Aynı doğrultuda Marx için mülkiyet ve iktidar kavramları da, birbirlerine sıkı sıkıya bağlı gerçekleri ifade etmektedir” (Tolan,1993:262).

Sınıflar arasındaki farklılaşmanın diğer bir deyişle toplumsal farklılaşmanın temel nedeni, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyettir. Böyle bir çerçeve içerisinde sınıfsal iktidar farkları, bir toplumdaki temel siyasal güçlerin bu mülkiyet türüne bağlı olmasından, ona göre tanımlanmasından ileri gelmektedir. Üretim sürecinde mülkiyetin birey için belirlediği yere, yani kişinin toplumsal durumuna göre olarak, insanlar arasında saygınlık, yaşam biçimi ve hatta fikir farkları doğacaktır (Bottomore, 2005:608-612).

Marx'ın, kapitalist toplumun çoğulcu sınıfsal yapısından çok ikili yapıyı vurgulaması, dinamik bir toplum yapısı modeli yaratmak istemesinden ileri gelmektedir (Tolan,1993:263). Bu modele göre, diğer toplumsal gruplar giderek önemlerini yitirecek ve iki sınıftan biriyle bütünleşeceklerdir. Bu bütünleşme, kırsal kitlelerin sanayileşme ve kentleşme sürecinde ücretli işçi statüsüne geçmeleri örneğinde görüldüğü gibi, iki sınıftan birinin diğer grupları iki sınıf çevresinde koalisyon halkaları oluşturmasıyla ortaya çıkabilir. İki büyük grup böylece, önce ekonomik, sonra da zorunlu olarak siyasal savaşımın temel öğeleri olarak belireceklerdir. “Demek ki sınıf sayısının basite indirgenmesi, bizzat bu toplumsal savaşımın dinamiğine bağlıdır. Başka bir anlatımla, Marx'ın yaptığı toplumsal sınıf tanımı, toplum ve ekonomi üzerindeki görüş ve anlayışlarına ve kapitalist toplumun geleceği üzerindeki öngörülerine sıkı sıkıya bağlıdır” (Tolan,1993:263).

Marx'ın diğer grupları soyutlayarak önerdiği ikili sınıfsal yapı, toplumsal tabakalaşma açısından çağdaş toplumlar için oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur. Çağdaş toplumlar, marksist anlamda bir sınıf oluşturmayan bir orta sınıf gerçeği ile karşı karşıyadırlar. Ancak bunların üretim sürecinde nasıl bir yer işgal ettikleri, artık-değerin paylaşılmasına katılıp katılmadıkları veya aksine emeklerini satma durumunda olup olmadıkları tartışma konusudur. Mühendislerin, devlet veya büro memurlarının, satıcıların ve genel olarak, bugün sanayi

kesiminden çok daha fazla işgücü kullanan hizmetler sektöründe çalışanların üretim sürecindeki yerlerinin hangi ölçütlere göre belirleneceğini, Marx'a dayanarak söylemek güçtür. Orta sınıf gruplarını, burjuvazi tarafından işçi sınıfına nezaret etmekle görevlendirilmiş “memur”lar olarak tanımlarsak, nezaretçi sayısının giderek nezaret edilen sayısını aşmasını açıklayacak bir mantık herhalde kolayca bulunamayacaktır. Esnaf ve küçük ticaret kategorilerini, küçük ve orta büyüklükte toprak sahiplerini, küçük işletme sahiplerini kapsayan eski orta sınıf, teknolojinin ve dolayısıyla hizmetler sektörünün hızla gelişmesi sonucunda doğan yeni orta sınıfla birlikte, bugün çağdaş toplumların en büyük toplumsal grubunu oluşturmaktadır. Ne burjuvazi, ne de işçi sınıfı ile bütünleştirilmesine olanak bulunmayan bu orta sınıfı, nesnel olarak başka bir sınıfın eklentisi veya uydusu olarak değerlendirmek oldukça güçtür. Başka bir anlatımla, Marx'ın önerdiği iki büyük sınıfın arasına bugün, bu sınıfları belirlemek için kullanılan ölçütlere göre tanımlanamayan bir üçüncü toplumsal öge karışmış bulunmaktadır. Bu yeni ögenin ikili sınıfsal olgu ve çatışma şeması içine alınamaması, şemanın geçerliliği üzerindeki kuşku ve eleştirilere güç kazandırmaktadır. Konu sosyolojik bir düzeyde ele alındığında, örneğin doktorlar gibi toplumsal prestijleri yüksek, ancak mülkiyet ve siyasal güçleri sınırlı gruplarla karşılaşılmaktadır. Örneğin doktorların gelir ve toplumsal prestijlerinin oldukça yüksek olmasına ve bir ölçüde üretim araçlarının mülkiyetine sahip bulunmalarına rağmen, üretim sürecinin ekonomik ve siyasal kontrolünde söz sahibi olduklarını kolayca öne süremeyiz. Görüldüğü gibi, üretim sürecindeki mevkilerin farklılaştırılmasında geleneksel olarak kullanılan ölçüt veya göstergeler, bugünün toplumsal gerçeğine uygulandıklarında çok farklı sonuçlar doğurmaktadırlar.

Ancak burada genel olarak grupları, özel olarak meslek, gelir ve tüketim gruplarını sınıflarla karıştırmamaya dikkat edilmelidir. “19'uncu yüzyıl Avrupa'sının toplumları, bugün çok farklı bir yapıya sahip olan, dolayısıyla farklı ölçütlerle belirlenmesi gereken farklı sınıfları bulunan toplumlara dönüşmüşlerdir. Söz konusu yüzyılın soyluları gibi burjuvaları da, gelir düzeyleri, servetleri ve görünürdeki toplumsal ve siyasal güç ve prestijleri ne olursa olsun, bugün kitle toplumu içinde eriyip gitmişlerdir. Bir bütünsel sistem olarak kapitalizm ise, Marx'ın öngördüğünün aksine, sınıf çatışmalarına ve iç çelişkilerine rağmen güçlenerek ve liberal felsefeden ayrılıp güdümlü, tekelci ve uluslar arası bir nitelik alarak, yeni bir toplumsal model oluşturmuştur” (Tolan,1993:265).

Bu nedendir ki, toplumsal sınıfların incelenmesinde ve toplumsal farklılaşmanın nedenselliğinin irdelenmesinde her toplumunun özgül tarihsel evriminin ve zamanının toplumsal gerçeğinin geniş bir çerçeve içerisinde ele alınması gerekmektedir. Son olarak şunu

da belirlemede yarar vardır ki, Marx'ın geliştirdiği sınıf yaklaşımı bünyesinde barındırdığı tüm güçlüklerle rağmen, çağdaş toplumlarda gözlemlenen tabakalaşma olgusunun anlaşılmasında halen güncelliğini korumakta olan, metodolojik değeri tartışılmaz (tarihsel) bir çerçeve olarak etkinliğini sürdürmektedir. Modern toplumlarda gözlemlenen oldukça sofistike hale gelmiş tabakalaşma olgusunun neredeyse sınıf ve çatışma kavramları olmaksızın tartışılmaması bunun kanıtlarından biri olsa gerektir.

5. Max Weber'e Göre Toplumsal Tabakalaşma

Max Weber, sosyal onurun toplumdaki tipik gruplar arasında dağılım biçimini “sosyal düzen” olarak tanımlar. Ona göre sosyal düzen de ekonomik düzen de, “hukuk düzeni”ne benzer biçimde bağlıdır. Ama sosyal düzen ile ekonomik düzen özdeş değildir. Ekonomik düzen, ekonomik mal ve hizmetlerin dağıtım ve tüketiminden ibarettir. Sosyal düzen ise önemli ölçüde ekonomik düzen tarafından belirlenir ve tabii karşılığında da ekonomik düzeni etkiler. Bu belirlemelerden hareket eden Max Weber, “sınıfları”, “statü gruplarını” ve “partileri”, bir topluluk içindeki güç dağılımıyla ilgili olgular olarak görür. Bir başka deyişle sınıflar, statü grupları ve partiler Weber'in tabakalaşma kuramının nirengi noktalarını oluşturmaktadır.

5.1. Sınıflar

Weber terminolojisinde “sınıflar”, “sosyal topluluklar” değildir; yalnızca toplumsal eylemin mümkün ve muhtemel temellerini temsil eder. Weber'e göre sınıf konumu, kişilerin mal, yaşam koşulları ve kişisel yaşantılar için sahip oldukları tipik olanaklar anlamına gelir. Bu olanaklar, verili bir ekonomik düzen içinde gelir sağlamak üzere mal ya da beceri harcama gücünün derecesi ve türü ya da bu gücün yokluğu tarafından belirleniyor olmalıdır. “Sınıf” terimi, aynı sınıf konumunda bulunan insanlar grubu anlamına gelir (Weber, 2005:270).

Weber, değişim amacıyla piyasada rekabet eden insanlardan oluşan bir toplulukta maddi mülkler üstündeki tasarruf hakkının dağılım biçiminin kendiliğinden belirli yaşam olanakları yaratmasının, en temel ekonomik gerçeklerden biri olduğuna dikkat çeker. Marjinal yarar kanununa göre bu dağılım biçimi değerli mallar için girişilen rekabetten mülksüzleri dışlar; mülk sahipleri lehine işler, daha doğusu mal edinme tekeli onlara verir. Diğer her şeyin eşit olduğu varsayılırsa bu dağıtım biçimi karlı iş fırsatlarını, mülk sahibi olan ve mallarını değiştirmek zorunda olmayan kişilerin tekelinde bırakır. Bu dağıtım biçimi, mülk sahiplerine mülklerini “hizmet” alanından “sermaye malları” alanına kaydırma olanağı açısından bir tekel sağlar; başka bir deyişle, girişimcilik işlevini ve sermaye kazançlarını dolaylı ya da dolaysız paylaşma olanaklarını tümüyle onlara açar. Weber'e göre bütün bunlar

saf piyasa koşullarının egemen olduğu bir alanın çerçevesi içinde geçerlidir. “Mülkiyet” ve “mülksüzlük” bu nedenle bütün sınıf konumlarının temel kategorileridir (Weber, 2005:270).⁸

Weber’e göre, mülkü olmayan ve hizmetini arz edenler de, hem bu hizmetlerin cinsine göre, hem de bu hizmetlerden kazandıklarını nasıl kullandıklarına göre ayrılırlar. Sınıf kavramının geniş anlamı her zaman için şudur: Piyasa’daki şansının türü, kişinin yazgısını belirleyen en önemli etmendir. “Sınıf konumu” bu anlamda son kerte “piyasa konumu”dur. Yazgıları ve hizmetleri piyasada kendileri için kullanma olanağı ile belirlenmeyenler, örneğin köleler, terimin teknik anlamında “sınıf” değildirler. Ancak bir “statü grubu” olabilirler (Weber, 2005:271-272).

5.2. Sınıf ve Toplumsal Eylem

Weber’de “sınıf”ı yaratan temel etmenin doğrudan doğruya ekonomik çıkar, hatta sadece “piyasa”yla bağlantısı olan çıkarlar olduğunu belirtmiştik. Buna karşılık “sınıf çıkarı” kavramı belirsizlik taşır. Weber, aynı sınıf konumunda bulunan insanların belli bir “ortalama”sı için o sınıf konumundan belirli bir olasılıkla kaynaklanan çıkarların gerçek doğrultusundan başka bir şey anlaşıldığı andan itibaren, “sınıf çıkarı” kavramının ampirik bir kavram olarak belirsizleştiğine dikkat çeker. Örneğin sınıf konumu ve diğer koşullar sabit tutulduğunda, bir işçinin çıkarlarını bireysel olarak nasıl kollayacağı, eldeki işin gerektirdiği bünyesel niteliklere ne derece sahip olduğuna göre çok değişir. Benzerlikte, “sınıf konumu”ndan aynı biçimde etkilenenlerin daha büyük ya da küçük bir bölümünün eyleme girişip girişmedikleri ya da bir birlik (işçi sendikası gibi) kurup kurmadıkları da çıkarların yönünü farklı etkiler. Weber’e göre ortak sınıf konumundan toplumsal eylemin, hatta toplu eylemin doğması ise hiç de evrensel bir durum değildir.

Yine Weber’de bir sınıfın üyelerinin “kitle eylemleri”nden, “toplular eylem”in ve belki de “toplumsal eylem”in doğma olasılığı genel kültürel koşullara, özellikle de entelektüel türden olanlara bağlıdır. O ana kadar belirilmiş olan çelişkilerin derecesine, özellikle de “sınıf konumu”nun neden ve sonuçları arasındaki bağıntıların saydamlığına bağlıdır. “Çünkü yaşam olanakları arasındaki fark ne denli büyük olursa olsun, bu olgu tek başına, “sınıf eylemi”ne (bir sınıfın üyelerinin toplu eylemine) yol açmaz. Koşullandırma olgusu ile sınıf konumunun sonuçları açıkça ayrıştırılmalıdır” (Weber, 2005:273).

Weber’e göre, sınıflar sosyal topluluklar olmamakla birlikte, sınıf durumları ancak toplumsallaşma temelinde ortaya çıkabilir. Sınıf konumlarına yol açan toplu eylem ise esas olarak aynı sınıfın üyeleri arasında bir ortak eylem değil, değişik sınıfların üyeleri arasında bir eylemdir. “İşçinin ve girişimcinin sınıf konumunu doğrudan belirleyen toplu eylemler, iş gücü piyasası, meta piyasası ve kapitalist işletmedir. Ama karşılığında bir kapitalist işletmenin

varlığı da, çok belirli bir toplu eylemin varlığına ve bunun somut olarak malların mülkiyetinin korunmasına yönelik biçimde yapılmış olmasına bağlıdır –özellikle de bireylerin, üretim araçları üzerindeki tasarruf haklarının kural olarak özgürce korunmasına. Bir kapitalist işletmenin varlığının önkoşulu, belirli bir “hukuk düzeni”dir. Her çeşit sınıf konumunun asıl etkisi, hele esas olarak mülkiyetin gücüne dayanıyorsa, karşılıklı ilişkilerin diğer bütün belirleyicilerinin önemi olabildiğince aradan çıkarıldığı zaman ortaya çıkar. Böyle kullanıldığı takdirde ki mülkiyet gücünün piyasadaki mutlak egemenliği gerçekleşir” (Weber, 2005:274-275).

5.3. Statü Grupları

Weber’e göre, sınıfların tersine, statü grupları genellikle sosyal topluluklardır. Ancak, çoğu zaman, pek biçimlenmemiş dağınık topluluklardır. Weber’in, tümüyle ekonomi tarafından belirlenen “sınıf konumu”na karşı tanımlamak istediği “statü konumu”ndan anladığı; insanların yaşam yazgısının somut, pozitif ya da negatif toplumsal onur ölçüsü tarafından belirlenen tüm tipik öğeleridir. “Bu onur, bir topluluk tarafından paylaşılan herhangi bir nitelikle ilgili olabilir ve tabii bir sınıf konumuyla da ilişkisi bulunabilir; sınıf ayrımları da statü ayrımlarıyla çok çeşitli biçimlerde bağlantılı olabilir. Mülkiyet, kendi başına bir statü ölçüsü olarak görülme-yebilse de uzun vadede hiç şaşmadan bu işlevi görür” (Weber, 2005:277). Yine Weber’e göre, hem mülk sahipleri, hem de mülksüzler aynı statü grubuna mensup olabilirler; sık rastlanan bu durumun çok somut sonuçları vardır. Ancak sosyal saygınlıktaki bu “eşitlik” uzun vadede korunamayabilir.

Statü onurunun özünü en iyi ifade eden şey, belli bir çevreye mensup olmak isteyen herkesten, her şeyden önce belirli bir hayat tarzına sahip olmasının beklendiğidir. Bu beklentinin yanı sıra, “sosyal” ilişkilere kısıtlamalar da getirilir. Bu kısıtlamalar, normal evlilikleri statü grubunun sınırları içine hapsedebilir ve tümüyle endogam içe kapanmalara yol açabilir. Birey, belli bir grubun hayat tarzının taklitçisi olmaktan çıkıp, o grubun kabul edilmiş içe dönük eylemlerine uyum göstermeye başladığı zaman, “statü”sü gelişmeye başlamış demektir.

5.4. Statü Tabakalaşmasının Ekonomik Koşulları ve Sonuçları

Piyasa ve piyasadaki süreçler için “kişisel ayrımlar”ın söz konusu olmadığını; piyasaya ”işlevsel çıkarlar”ın egemen olduğunu belirten Weber, statü düzeninde durumun tam tersi olduğunu vurgular. Statü düzeninde “tabakalaşma, “onur”a ve statü gruplarına özgü hayat tarzlarına göre belirlenir. Salt ekonomik varlık ve çıplak ekonomik güç, sahiplerine, belli bir hayat tarzının sağladığı aynı onuru sağlasaydı, statü düzeni temelden sarsılırdı” (Weber, 2005:284). Statü onurunun eşit olduğu durumlarda -bu her zaman açıkça itiraf

edilmese de- mülkiyet yalnızca ek bir güç verir. Ekonomik varlık ve güç kişiye herhangi bir onur sağlıyorsa, servet sahibi olmanın yararı, o kişiye, hayat tarzları sayesinde onur iddiasında bulunanlara kıyasla daha fazla onur kazandırmasıdır. Bu nedenle de statü düzeninden çıkarılan bütün gruplar tam da salt ekonomik varlıktan kaynaklanan iddialara özellikle sert tepki gösterirler. Çoğu kez, kendilerini ne denli tehdit altında hissedersen, tepkileri de o denli şiddetli olur.

Statü düzeninin piyasanın saf işleyişini bozan etkileri vardır. “Piyasanın serbest gelişiminin ilk engellenişi, doğrudan doğruya statü gruplarının tekelleştirme yoluyla kimi malları serbest değişimden çekmeleridir” (Weber, 2005:285). Weber’e göre, bu tekelleştirme, yasa ya da teamül yoluyla olabilir. Statü tabakalaşmasının eski ve orta çağların tüm siyasal topluluklarındaki kadar güçlü olduğu yerlerde, bugünkü anlamında bir serbest piyasa rekabetinden söz edilemez. Weber’e göre statü düzeniyle saf ekonomik düzen arasında yukarıda değinilen çelişkiden kaynaklanan bir başka nokta da şudur: Statüye dayalı onur anlayışı çoğu zaman piyasa için vazgeçilmez olan “pazarlık”tan kesinlikle nefret eder. “Onur anlayışı eşitler arasındaki pazarlığı hoş karşılamadığı gibi, kimi zaman bu konuda bir statü grubunun üyelerine genel bir tabu da koyabilir. Bu nedenle her yerde kimi statü grupları, genellikle de en etkili olanları, ekonomik kazanç sağlamak için yapılan hemen her türlü açık hareketi, mutlak biçimde yüz kızartıcı sayar” (Weber, 2005:286).

Weber, sınıf ve statü tabakalaşması arasındaki temel farklılığı biraz basitleştirilmiş şekilde şöyle ortaya koyar: “Sınıf tabakalaşması üretim ve mülkiyet ilişkilerine, statü tabakalaşması ise özel “hayat tarzları”nın temsil ettiği tüketim biçimlerine göre belirlenir” (Weber, 2005:286).

Yine Weber’e göre, “meslek grubu” da bir statü grubudur. Çünkü normal olarak o da sosyal onur iddialarını ancak belirli bir hayat tarzına dayandırabilir. Bu bağlamda sınıflarla statü grupları arasındaki farklılıkların sık sık örtüştüğü gözlemlenir.

Statü tabakalaşmasını ön plana çıkaran genel ekonomik koşullara ilişkin olarak çok az şey söylenebileceğine dikkat çeken Weber, mülkiyetin ve mal dağılımının temelleri görece istikrarlı olduğu sürece, statüye dayalı tabakalaşmanın yeğlendiğini vurgular. Zira ona göre, her teknolojik gelişme ve ekonomik dönüşüm, statü tabakalaşmasını tehdit eder ve sınıf tabakalaşmasını ön plana çıkarır. Çıplak sınıf tabakalaşmasının daha önemli olduğu dönemler ve ülkeler, şaşmaz biçimde teknik ve ekonomik dönüşümlerin gerçekleştiği dönemler ve yerler olmuştur. Ekonomik tabakalaşmanın öneminin azalması ise, statü yapılarının yeniden gelişmesine ve toplumsal onurun öneminin yeniden artmasına yol açar.

5.5. Partiler

Weber’de, “sınıflar”ın asıl yeri ekonomik düzen içinde olmasına karşılık, “statü grupları”nın asıl yeri sosyal düzen, yani “onur” dağılımının yer aldığı toplumsal alan içindedir. Sınıflar ve statü grupları, buldukları alanların içinden, birbirlerini ve hukuk düzenini etkilerler ve karşılığında hukuk düzeni tarafından etkilenirler. “Partiler” ise, güç ve iktidar” binası içinde yer alırlar.

Weber’e göre, partilerin eylemleri, sosyal “güç ve iktidar” kazanmaya yöneliktir; başka bir deyişle, içeriği ne olursa olsun bir toplumsal eylemi etkilemeye çalışırlar. Kural olarak, partiler bir sosyal “kulüp” içinde de, “devlet” içinde de varolabilirler. “Sınıfların ve statü gruplarının eylemlerinin tersine, partilerin toplumsal eylemleri her zaman bir “toplumsallaştırma”yı içerir. Çünkü parti eylemleri hep planlı biçimde ulaşılmaya çalışılan bir hedefe yöneliktir. Bu hedef bir “dava”da olabilir (maddi ya da manevi amaçları olan bir program gibi), “kişisel” amaçlar da (hizmitsiz maaşlı görev, güç ve iktidar, bunlar sayesinde de partinin liderine ve yandaşlarına onur gibi). Genellikle parti eylemi bunların hapsini eşzamanlı olarak hedefler. Bu nedenle partiler ancak toplumsallaşmış topluluklarda, yani belli ölçüde rasyonel bir düzene ve bu düzeni yaptırımlarla uygulamaya hazır bir görevli kadrosuna sahip topluluklarda varılabilirler. Çünkü partiler tam da bu kadroyu etkilemeyi ve mümkünse onu partinin yandaşları arasından seçmeyi amaçlarlar” (Weber, 2005:287).

Belli bir durumda, partiler “sınıf konumu”na ya da “statü konumu”na belirlenmiş çıkarları temsil ediyor olabilirler; yandaşlarını da statü gruplarından toplayabilirler. “Ama salt “sınıf” partisi ya da salt “statü” partisi olmaları gerekmez. Çoğunlukla kısmen sınıf, kesmen de statü partileridirler, ama kimi zaman da bunlardan hiçbiri değildirler. Geçici ya da kalıcı yapıları temsil ediyor olabilirler. İktidara gelme yolları çok değişik olabilir; her türlü çıplak şiddetten kaba ya da ince çeşitli oy toplama tekniklerine kadar: Para, sosyal nüfuz, söylev gücü, ima, ham hile ve parlamentolardaki kaba ya da maharetli engelleme taktikleri gibi” (Weber, 2005:287-288).

Weber’e göre, partilerin sosyolojik yapısı, esas olarak, etkilemek istedikleri toplumsal eylemin türüne göre değişebildiği gibi, topluluğun statü ya da sınıf esasına göre tabakalaşmış olmasına göre de değişebilmektedir. Ama partilerin yapısı her şeyden önce o topluluktaki egemenliğin yapısına göre belirlenir. Çünkü parti liderlerinin asıl işi, topluluğun fethedilmesidir.

Son olarak Weber, “sınıflar”, “statü grupları” ve “partiler”e ilişkin olarak şu genel belirlemelerde bulunur: Bunların hepsinin önkoşulu, kapsamlı bir toplumsallaşmanın ve özellikle de içinde toplumsal eylemde bulunabilecekleri bir siyasal çerçevenin varlığıdır. Bu,

partilerin belli bir siyasal topluluğun sınırları içine hapsolacakları anlamına gelmez. Tersine, toplumsallaşma (ortak askeri güç kullanımının amaçlandığı durumlarda bile), siyasal sınırların dışına taşabilir.

Sonuç

En ilkel insan topluluklarından en karmaşık insan topluluklarına varıncaya kadar tüm toplumlarda belli bir tabakalaşma düzeninin mevcut olduğu sosyolojik bir gerçekliktir. Tabakalaşmanın neden ve nasıl ortaya çıktığına dair birbirinden farklı birçok kuramsal yaklaşım geliştirilmiştir. Bu kuramsal yaklaşımlar arasındaki farklılıkların bir kısmı temel toplum kavrayışları arasındaki farklılıklardan kaynaklanırken, önemli bir kısmı da insan doğası hakkındaki temel kabullere ilişkin farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Tabakalaşma kuramları arasındaki farklılıkları doğuran en zorlu ayırım insan doğası hakkındaki temel kabullere ilişkin olanıdır. Bugün tabakalaşmaya ilişkin birçok kuramsal yaklaşım, tabakalaşmanın nedenselliğine ilişkin temel tespitlerine tabakalaşma sisteminin nasıl işlemekte olduğu sorusu üzerinden hareket ederek ulaşmaya çalışmaktadır.

Otorite, prestij, statü ve güç bakımından nüfusun farklılaşmasının hiyerarşik olarak sınırlanması anlamı taşıyan toplumsal tabakalaşma, başlangıçta zorunlu bir işbölümünün gereği olarak ortaya çıkmış olabilir. Azımsanmayacak sayıdaki bir kısım sosyolog, tabakalaşmayı böylesi bir işlevsel yaklaşımla açıklama eğilimindedir. Bu yaklaşımda tabakalaşma, zorunlu ve evrensel bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir sosyologlar grubu, tabakalaşmayı doğuran ve sürdüren ilksel nedenin eşitsizlik olgusu olduğunu öne sürer. Bu yaklaşımda tabakalaşmanın tarihsel olarak aşılması gereken eşitsizlik üretici bir sistem olarak kavranılışına da rastlanmaktadır. Başlangıçta hangi nedenle doğmuş olursa olsun bugün eşitsizliklerle ilişkisi irdelenmeden tabakalaşmanın anlaşılması son derece güç görünmektedir.

Günümüz toplumlarında görülen tabakalaşmanın en ayırıcı biçimini sınıf ayrılıkları oluşturmaktadır. Sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan toplumsal sınıflar, tarihteki tüm toplumsal tabakalaşma tarzlarından köklü bir biçimde ayrılır. Toplumsal sınıfların, diğer toplumsal tabakalaşmalara göre daha ekonomik ve kültürel temelli olduğu söylenebilir. Sanayileşme bir yandan modern insanın fizik ve değer bakımından yerinden olma sürecini hızlandıran kapsamlı bir toplumsal hareketliliğe yol açarken, diğer yandan da tarihte örneği olmayan bambaşka bir toplumsal farklılaşma sistemini beraberinde getirmiştir.

Günümüze özgü bir tabakalaşma sistemi olarak sınıf sisteminin ayırt edici özelliklerinin tüketici bir dökümünü vermek oldukça güçtür. Bu güçlüğü nedenlerinden biri, toplumsal sınıfların insanlık tarihinde görülen pek çok tabakalaşma sisteminin birikimsel

etkilerini bünyesinde taşımasıdır. Sınıf sistemi her ne kadar açık bir tabakalaşma sistemi niteliğine sahip olsa da kölelik, kast ve zümre tipi tabakalaşma sistemlerinin kimi öğelerini bünyesinde taşır ve bu kategorilerin kimi ayırım faktörlerinin yeniden üretiminin bazı sınıf imtiyazlarında gözlemlenmesi şaşırtıcı bir olgu değildir. Diğer bir neden, sınıf sisteminin diğer tabakalaşma sistemleriyle karşılaştırılmayacak ölçüde dinamik bir doğaya sahip olmasıdır. Her hangi bir tabakalaşma sisteminin öteden beri bilinen en önemli işlevlerinden biri toplumsal emek sistemin yeniden üretilmesini sağlaması olmuştur. Toplumsal emek sistemin yeniden üretim süreci, diğer tabakalaşma sistemlerinde görüldüğü üzere sınıf sisteminin de icra ettiği temel fonksiyonlardan biri olmakla birlikte, sınıf sistemi bu fonksiyonu o kadar dinamik bir biçimde icra etmektedir ki, bu dinamizmden nerdeyse bambaşka bir fonksiyonun türediği söylenebilir. Negatif özellik taşıyan bu yeni fonksiyon yapısızlaştırıcı (deconstructive) bir içerik taşır. Yani sınıf sistemi diğer tabakalaşma sistemlerinde olduğu gibi bir yandan toplumsal yapının yeniden yapılaşmasını (construction) sağlarken, diğer yandan da sahip olduğu özgül dinamizmden ötürü toplumsal yapının yapısızlaşmasına hizmet etmektedir. Diğer bir deyişle sınıf kavramı günümüz dünyasına özgü bu çifte çelişkili post modern içeriğiyle yeni bir anlam kazanmaktadır. Sınıf ayrımlarının giderek yok olmaya yüz tuttuğu ve sınıf kavramının günümüz toplumlarının karmaşık tabakalaşma sistemlerini açıklamada yetersiz kaldığı şeklindeki bir yaklaşıma katılmak pek mümkün görünmemektedir. Zira, yüzyılımızda toplumsal sınıflar hala etkindir, fakat bilimsel çalışmalara bağlı olarak gerçekleştirilen ampirik saha araştırmalarında, sınıf sistemi dışındaki toplumsal tabakalaşmalara, bunların sınıflara göre daha somut ve belirlenebilir olmaları nedeniyle daha çok ağırlık verilmektedir.

Bu çalışmada, tabakalaşma ve eşitsizlik sorunsalının modern içeriklerine dair sorgulayıcı bir retorik geliştirmek adına özellikle Karl Marx ve Max Weber'in tabakalaşma kuramları üzerinde ayrıntılı bir biçimde durulmuştur. Zira bu iki yaklaşım bu alanda hem en çok tartışılan hem de en çok bilinen iki kuram olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda bu yaklaşımların genel bir analizi yapılmaktadır.

Marx'ın sınıf yaklaşımı tarihsel diyalektik bir nitelik taşır. Tarihseldir, çünkü bugünkü sınıf sistemleri uzun soluklu bir tarihsel gelişimin birikimsel etkileri sonucu ortaya çıkmıştır. Diyalektiktir, çünkü Marx'a göre tarih sınıf mücadelelerinden ibarettir ve toplumsal değişimi ve gelişimi mümkün kılan yegâne olgu sınıflar arasındaki çatışmadır. Sınıflar arasındaki farklılaşmanın diğer bir deyişle toplumsal farklılaşmanın temel nedeni de, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyettir. Böyle bir çerçeve içerisinde sınıfsal iktidar farkları, bir toplumdaki temel siyasal güçlerin bu mülkiyet türüne bağlı olmasından, ona göre

tanımlanmasından ileri gelmektedir. Üretim sürecinde mülkiyetin birey için belirlediği yere, yani kişinin toplumsal durumuna göreli olarak, insanlar arasında saygınlık, yaşam biçimi ve hatta fikir farkları doğmaktadır. Yine Marx'a göre sınıflar arasındaki çatışmalar, sanayi devriminin ortaya çıkmasıyla birlikte burjuvazi ve proleterya arasındaki temel çatışma özelinde en yetkin ifadesine kavuşmuştur. Burjuva sınıfının proleter sınıf üzerindeki sömürücü egemenliğiyle karakterize olan kapitalizmin kendi iç çelişkileri sonucu ortadan kalkmasıyla birlikte -ki bu proleter devrimin öncülüğünde gerçekleşecek bir süreçtir- sınıflar arasındaki tarihsel ayrımlar da ortadan kalkacaktır. Marx'ta sınıf sisteminin işleyişinin biri toplumsal değişimin dinamosu olarak ortaya çıkan maddi düzeyde, diğeri de sınıf sistemlerinin ve her türlü tabakalaşma düzenlerinin ortadan kalkmasını olanaklı kılan ideal düzeyde olmak üzere ikili bir işlevi olduğu görülmektedir.

Marx'ın sınıf çatışması temelli yaklaşımına karşılık Weber'in tabakalaşma anlayışı daha sofistike bir özellik taşır. Bununla birlikte Weber'in tabakalaşma anlayışında marksist öge ve temalar önemli bir yer tutar. Weber'in tabakalaşma kuramının nirengi noktalarını “sınıflar”, “statü grupları” ve “partiler” oluşturmaktadır. Weber, mülkiyet ve mülksüzlüğü bütün sınıf konumlarının temel kategorileri olarak görür. Weber'e göre, sınıfların tersine, statü grupları genellikle sosyal topluluklardır. Ancak, çoğu zaman, pek biçimlenmemiş dağınık topluluklardır. Weber'in, tümüyle ekonomi tarafından belirlenen “sınıf konumu”na karşı tanımlamak istediği “statü konumu”ndan anladığı; insanların yaşam yazgısının somut, pozitif ya da negatif toplumsal onur ölçüsü tarafından belirlenen tüm tipik öğeleridir. Weber'de “sınıf”ı yaratan temel etmen, doğrudan doğruya ekonomik çıkar, hatta sadece “piyasa”yla bağlantısı olan çıkarlardır.

Weber'e göre sınıf tabakalaşması üretim ve mülkiyet ilişkilerine, statü tabakalaşması ise özel “hayat tarzları”nın temsil ettiği tüketim biçimlerine göre belirlenmektedir. Sınıfların asıl yeri ekonomik düzen içinde olmasına karşılık, “statü grupları”nın asıl yeri sosyal düzen, yani “onur” dağılımının yer aldığı toplumsal alan içindedir. “Partiler” ise, güç ve iktidar binası içinde yer almaktadır.

Weber'in üçlü tabakalaşma yaklaşımı, sınıf çatışması temelli tabakalaşma kuramından farklı biçimde tarihsel olarak birbirini takip eden dönemlere göre oluşturulmamış, bunun yerine belirli bir dönemdeki sınıf, statü ve partilerin yapısal analizine yer vermiştir. Bu bağlamda Weberyen tabakalaşma tipolojisinin herhangi bir bireyi aynı anda hem sınıf, hem statü, hem de parti kriterlerine göre değerlendirdiğini söylemek yanlış olmaz. Örneğin bir kişi bir yandan üst bir sınıfa mensup olabilirken, bir yandan da düşük bir iktidar etkisine sahip bir partiye üye olabilmektedir. Benzer şekilde yine alt sınıfta bulunan bir kişi, yüksek bir statü ve

parti konumuna sahip olabilmektedir. Kısacası Weber, bu tabakalaşma modelinin bölümlerini birbirinden bağımsız olarak ele almamış; her birinin diğerini etkileyeceğini ileri sürmüş ve bütün bu boyutları yüksek yoğunluklu bir toplumsallaşma çerçevesine bağlamıştır.

Weber'in anlayıcı yönteminin (method of understanding) tipik özelliklerini yansıtan tabakalaşma kuramının en büyük erdemi, sınıf çatışması temelli yaklaşımların tarihsel idealizminden büsbütün arınmış olmasıdır. Bununla birlikte Weber'in tabakalaşmaya dair incelikli fikirlerini okuyan herhangi bir araştırmacının birbiriyle çelişkili çifte bir etki altında kalması adeta kaçınılmaz olmaktadır. Öncelikle bu kişinin, artık tabakalaşmaya dair indirgemeci ve tarihselci yaklaşımlardan bütünüyle vazgeçmek durumunda kalacağına hiç kuşku yoktur. Sözgelimi bu kişi toplumsal tabakalaşmayı artık ne salt işbölümüne, ne salt çıkara, ne salt iktidara ve ne de salt onura bağlı bir olgu olarak görmeye devam edebilecektir. Ne var ki aynı kişi, tabakalaşmanın demir yasalarının ne olduğu konusunda büyük bir kafa karışıklığına kapılmaktan da kurtulamayacaktır. Kuşkusuz farkların biteviye eklemlendiği dinamik bir alan olarak toplumsal yapı, durağan bir tabakalaşma sistemi içermekten büsbütün uzaktır. Bir son söz olarak şunu da belirtmek gerekir ki, Marx ve Weber'in sınıf ve statü temelli toplum analizleri, modern tabakalaşma olgusunun günden güne daha karmaşık hale gelen yapı ve işleyişine hala güçlü bir biçimde ışık tutmaktadır.

SONNOTLAR

¹ Sınıf, bir toplum içinde bireyler veya gruplar arasında var olan hiyerarşik farklılıklardır. "Toplumsal sınıf" terimi genellikle "sınıf" teriminin eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Sınıf aynı zamanda bir sınıf sistemi veya toplumsal tabakalaşma sistemi içinde belirli bir pozisyon anlamına gelmektedir. Sınıf sistemleri ve toplumsal tabakalaşma toplumsal yapıda göz ardı edilemeyecek bir önem arz etmektedir.

² Toplumsal yapıyı; fiziki-kültürel, toplumsal tabakalaşma ve toplumsal ilişkilerden oluşma üçlü bir kategorik ayrımla tahlil etmek de mümkündür (Bilgiseven, 1984:180). Yapısalcı-işlevselci yaklaşımdan farklı olarak bu yaklaşımda, toplumsal yapının inşa edilmesinde bireylerin, grupların, kurumların ve örgütlerin katkısını göz ardı etmeyen (mikro süreçlere inen) daha kapsamlı bir toplumsal yapı analizi göze çarpar. Yine bu toplumsal yapı analizinde, toplumsal tabakalaşma toplumsal yapıyı kuran ve yeniden üreten bir öge olarak ön plana çıkar.

³ Günümüzde yürütülen tartışmalarda, sınıf kavramının tüm değişken anlamlarının işbaşında görüldüğüne dikkat çeken Raymond Williams, bu kavramın anlam yelpazesini grup, mertbe ve oluşum düzeylerinde şu şekilde betimler: 1. Grup (nesnel); çeşitli düzeylerde toplumsal ya da ekonomik kategori. 2. Mertbe; doğuştan ya da toplumsal hareketlilikle elde edilen görece toplumsal konum. 3. Oluşum; algılanan ekonomik ilişki; toplumsal, siyasal ve kültürel örgütlenme (Williams, 2005:84).

⁴ Weber'in toplumsal sınıf tanımının diğer tanımlardan temelde üç farkı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Weber'in toplumsal sınıfı diğerlerinden farklı olarak salt siyasi anlamda bir yönetici sınıf ile sınırlamamasıdır. İkinci fark, Weber'in toplumsal sınıfları statü gruplarından ayrı, fakat bağımsız ve/ya da kopuk olarak görmemesidir. Bu anlamda normalde hayat üslubu, yaşam tarzı veya hayat stili olarak adlandırılan kavramları, Weber statü grupları içine alarak toplumsal sınıf olgusunun daha da ekonomik ve kültürel temelli görünmesini sağlamaktadır. Üçüncü fark ise, Weber'in toplumsal sınıf olgusunu üçlü tabakalaşma tipinden birisi olarak algılamasıdır ki, bu yaklaşım ileride ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

⁵ Toplumların iktidar yapısını ve toplumdaki güç ilişkilerini incelemeye yönelik sosyolojik çalışmalarda, merkezi sorunsallardan birinin daima "eşitsizlik" kavramı/olgusu olduğunu görmekteyiz. Bu konudaki modern teorik yaklaşımlar, kabaca sınıf teorisi ve elit teorileri olmak üzere ikiye ayrılır. Toplumsal farklılaşmanın temelini oluşturan eşitsizlik olgusunu ve bu olgunun bir tür yeniden üretimini kurumsallaşmış ifadesi olan tabakalaşma olgusunu anlamada bu iki teori son derece önemli bir yere sahiptir. Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacak sınıf teorisinden farklı olarak elit teorileri, toplumdaki elit-halk farklılaşmasını analiz ederken "iktidar" ve "etki" olgularından hareket eder. Elit teorisyenlerine göre, toplum öz olarak "azlar" ve "çoklar" olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Az'lar toplumdaki iktidarın sahibidirler ve çoklar'ı yönetirler. Toplumsal iktidar, az'ların tekelindedir ve hayati toplumsal kararlar bu azınlık grup tarafından alınır. Kendi içinde dört farklı

elit teorsinden söz etmek mümkündür: Çoğulcu (Pluralist) Elit Anlayışı, Elitist (Seçkinci) Elit Anlayışı, Demokratik Elit Teorileri ve Demo-Elit Yaklaşım (Poloma, 1993:56-215; Arslan, 2003, 115:135). Yine aşağıda üzerinde durulacak olan Max Weber'in statü temelli tabakalaşma anlayışı, demokratik elit teorileri arasında sayılmaktadır.

⁶ Tolan, bu eşitsizlikleri çok farklı biçimlerde yorumlamanın mümkün olduğuna işaret eder. Örneğin otorite farkları, örgütsel işleyişin, ya da işbölümünün doğal bir sonucu olarak görülebilir. Nitekim niteliği ne olursa olsun, bir grupta herkesin aynı işlevi yerine getirmediği, ya da benzer görevlerle yükümlü kişiler arasındaki ilişkilerin basit bir işbirliğinden çok farklı olduğu düşünülürse, yönetim ve yürütme işlevlerinin farklılaşması gereği açıkça görülecektir. Gelirler arasındaki eşitsizlikleri de aynı şekilde yorumlamak mümkündür. Belirli bir hak ve adalet anlayış ve ölçütüne dayanarak, yönetici veya teknokratların düz işçilerden daha fazla ücret almalarının doğal olacağı savunulabilir. Bunu kanıtlamak için, daha uzun bir süre eğitim gördüklerini, görev ve sorumluluklarının daha ağır olduğunu, başka bir ücret sistemi uygulandığında yeterli ölçüde eleman bulunamayacağını ileri sürmek mümkündür. Prestije dayanan eşitsizlikleri yorumlamak ise biraz daha güç olacaktır. Zira toplumda bir işlevin vazgeçilmez olduğunu kabul ettikten sonra, bu işlevi diğerlerine göreli olarak değerlendirmek ve derecelendirmek keyfi bir nitelik taşıyacaktır. Gerçekte prestij farkları da, genellikle aynı ekonomik ölçüte, yani kıtlığa dayanır (Tolan, 1993:258).

⁷ Marx, tabakalaşmanın varlık nedenini sınıf çatışmasına ve sömürü olgusuna bağlarken, işlevselci yaklaşımı benimseyen Davis ve Moore gibi kimi sosyologlar, tabakalaşmayı toplumların en nitelikli kişileri en önemli işlere yerleştirmesini güvence altına almasını sağlayan bilinçsizce tekamül ettirilmiş bir mekanizma olarak görürler. Yine tabakalaşma Marx'a göre, son tahlilde tarihsel olarak aşılması gereken bir fenomenken işlevselciler tabakalaşmanın evrensel ve zorunlu bir olgu olduğunu öne sürerler.

⁸ Weber, bu kategoriler içinde de farklı sınıf konumlarının bulunduğunu vurgular. Sınıf konumları bir yanda gelir getiren mülkiyetin türüne göre, öbür yanda da piyasaya arz edilebilecek hizmetlerin türüne göre değişebilir. Konut binaları, üretim kuruluşları, depolar, mağazaların mülkiyeti; ekilebilir toprakların mülkiyeti (işletmelerin büyüklüğü ve küçüklüğü nicelikten doğan nitel farklılıklar yaratabilir); madenler, sürüler, insanların (kölelerin) mülkiyeti; taşınabilir üretim araçları, her türlü sermaye malları, özellikle para ya da her an ve kolaylıkla paraya dönüştürülebilecek araçların mülkiyeti; insanın kendi emeğinin ya da başkalarının emeğinin ürünleri üzerinde tasarruf hakkı (tüketim noktasına olan değişik uzaklıklar da farklı sonuçlar yaratabilir); her devredilebilir tekel üzerinde tasarruf hakkı –bütün bu ayrımlar mülk sahiplerinin sınıf konumlarını farklılaştırabileceği gibi mülkiyetin kullanımına, özellikle parasal karşılığı olan mülkiyetin kullanımına, belli bir “anlam” verebilir ve vermektedir. Bu nedenledir ki mülk sahipleri, örneğin rantıye sınıfına ya da girişimciler sınıfına ya da girişimciler sınıfına mensup olabilirler.

Kaynakça

- Arslan, A. (2003). Eşitsizliğin teorik temelleri: elit teorisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (6), 2003/2: 115-135.
- Berberoğlu, B. (1994). *Class Structure and Social Transformation*. USA: Greenwood Publishing Group Inc.
- Bilgiseven, A. K. (1982). *Genel Sosyoloji*. İstanbul: Divan Yayınları.
- Bottomore, T. (1990). *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*. Ankara:Verso Yayıncılık.
- Bottomore, T. (2005). *Marksist Düşünce Sözlüğü*, İstanbul: İletişim Yay.
- Calhoun, C. D. (1994). *Sociology*, New York: Mc Graw Hill Inc.,.
- Cockerham, W. C. (1995). *Global Society An Introduction To Sociology*. New York: Mcgraw Hill.
- Dönmezer, S. (1990). *Sosyoloji*. İstanbul: Beta.
- Erkal, M. (1998). *Toplum Bilimi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Kemerlioğlu, E. (1993). *Toplumsal Tabakalaşma* İzmir: Kitabevi.
- Keyder, Ç. (1995). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lefebvre, H. (1968). *Marx'ın Sosyolojisi*. İstanbul: Öncü Kitabevi.
- Mandel, E. (1996). *Marxizm'e Giriş*. İstanbul: Yazın Yayıncılık.

- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yay.
- Marx, K. (2004). *Grundrisse, Karl Marx Felsefe Yazıları*. İstanbul: Hil Yay.
- Marx K. ve Engels, F. (2000). *Komünist parti manifestosu*.
- Erişim tarihi: 03.04.2005. <http://www.marxists.org/turkce/m-e/1848/manifest/index.htm>.
- Marx, K. (2009). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. Ankara: Sol Yay.
- Parsons, T. (2010). *Essays In Sociological Theory*. New York: Simon And Schuster.
- Poloma, M. M. (1993). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Şenel, A. (1996). *Siyasi Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim Ve Sanat Yayınları.
- Tolan, B. (1993). *Sosyoloji*. Ankara: Adım Yayınları.
- Weber, M. (2005). *Sosyoloji Yazıları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Williams, R. (2005). *Anahtar Sözcükler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zanden, V. J. (1996). *Sociology: The Core*. New York: Mc Graw Hill Inc.

**Engellilere Yönelik Sosyal Politikalarda Yerel Yönetimlerin Rolü:
Keçiören Belediyesi Örneği**

Banu METİN*

Geliş Tarihi (Received): 08.03.2017 – Kabul Tarihi (Accepted): 24.04.2017

Öz

Günümüzde pek çok ülkede engellilik konusuna ve engellilere, geçmişte olduğundan farklı olarak, sadece medikal açıdan yaklaşılmadığına, engellilik sorununun toplumsal engelleyici faktörler ve insan hakları bağlamında daha kapsayıcı bir anlayışla ele alındığına şahit olunmaktadır. Bununla birlikte, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, refah sistemleri, toplumun engellilere bakış açısı vb. birçok faktörün engellilere yönelik sosyal politikaların kapsamı ve niteliği üzerinde etkili olduğu da bilinmektedir. Tıbbi, ekonomik, sosyal ve yönetsel boyutlarda önemli yansımaları olan engellilik sorununa yönelik sosyal politikaların gelişim seyrinin, gelişmiş ülkelerle mukayese edildiğinde Türkiye’de daha geç bir döneme rastladığı görülmektedir. Bu durumda, engellilere Türkiye’de uzunca bir süre medikal model bağlamında yaklaşılması ve engellilerin bakımları ve korunmaları alanındaki temel rolün ailede olması belirleyici olmuştur. Türkiye’de engellilere yönelik kapsayıcı sosyal politikaların politika gündemine gelmesinde ise 2005 yılındaki yasal düzenleme önemli rol oynamıştır. Engellilere yönelik sosyal politika uygulamalarında, merkezi yönetimin yanında yerel yönetimlerin işlevleri de zaman içerisinde artmıştır. Nitekim 2000’li yıllarda yerel yönetim birimlerine ilişkin çıkarılan yasalarda yerel yönetimlere, özellikle de belediyelere sosyal politika alanında önemli görev ve sorumluluklar verilmiştir. Bu çalışmada da, engellilere yönelik yerel sosyal politika uygulamaları, Keçiören Belediyesi örneğinde incelenmiştir. Söz konusu inceleme, Belediye’nin faaliyet raporlarından ve Keçiören Belediyesi Sosyal Yardım İşleri Müdürlüğü’ne bağlı Engelli Birimi’nden elde edilen bilgiler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

***Anahtar Kelimeler:** Engellilik, engellilik modelleri, sosyal politikalar, yerel yönetimler, Keçiören Belediyesi*

* Arş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, banumetin@gazi.edu.tr.

The Role of Local Governments in the Social Policy for the Disabled: The Case of Keçiören Municipality

Abstract

Nowadays, in many countries, it is seen that the issue of disability and people with disabilities are not addressed only from the point of view of medical model and approached in a more inclusive manner in the context of social barriers and human rights, differently than in the past. However, it is known that many factors like the development level and the welfare systems of the countries and point of view of society for the disabled effect the scope and the quality of social policies aiming at the people with disabilities. It is seen that the progress of social policies for the disability issue, which has an important reflection on medical, economic, social and administrative dimensions, has come to a later date in Turkey when compared to developed countries. In this case, it has been decisive that the disability issue is addressed for a long time in the context of medical model and the family has the main role in the care and protection of the disabled. The legal regulation in 2005 played an important role in the policy agenda of inclusive social policies regarding the disabled in Turkey. In social policy implementations, the functions of local governments have increased over time as well as the central government. As a matter of fact, significant duties and responsibilities in the scope of social policy were given to local governments, especially to municipalities by the legal regulations regarding local government units by 2000s. In this study, local social policy implementations for disabled people was examined in the example of Keçiören Municipality. This analysis was carried out in accordance with the information obtained from the Municipality's activity reports and Disability Unit affiliated to the Keçiören Municipality Directorate of Social Assistance Affairs.

Keywords: *Disability, disability models, social policies, local governments, Keçiören Municipality*

Giriş

Engellilere yönelik sosyal politikaların gelişiminde batılı ülkelerde refah devleti uygulamalarının yaygınlık kazandığı, sosyal hak ve politikaların geliştiği 20.yy'ın ikinci yarısındaki ekonomik ve sosyal gelişmeler önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte, daha önceki yüzyıllarda engellilerin varlığını ve toplumsal yaşama katılmalarını destekleme anlamında Batılı ülkelerin iyi bir sınav verdiğini söylemek mümkün değildir. Özellikle Ortaçağ Avrupası'ndan 18.yy sonlarına kadar engelli insanların doğüstü güçlerin etkisi altında

oldukları inancı ile toplum için potansiyel tehdit olarak görüldükleri ve bu nedenle cezalandırıldıkları bilinmektedir (Seyyar, 2015, ss.86-87).

Türkiye’de engellilere yönelik sosyal hakların ve politikaların gelişim seyri batılı ülkelerle karşılaştırıldığında daha geç bir zamana rastladığı görülmektedir. Söz konusu sosyal hakların ve politikaların gecikmeli olarak ortaya çıkmasında Türkiye’nin refah sisteminin özellikleri ve bu bağlamda koruyucu ve dayanışmacı aile yapısı ile toplumsal dayanışma unsurları belirleyici olmuştur. Geleneksel Türk aile ve toplum yapısı kültürel, ahlaki ve insani değerleri itibariyle dayanışmacı ve korumacı bir özelliğe sahiptir. Buna bağlı olarak, tarihsel süreç içerisinde engellilere iyi ve güzel muameleye tabi tutulması gereken kişiler olarak yaklaşıldığı görülmektedir. Gelişmekte olan bir ülke konumundaki Türkiye’de, engellilere yönelik kapsamlı kamusal sosyal destek mekanizmalarının, sosyal hak ve politikaların yakın zamanlara kadar oldukça sınırlı düzeyde kalması, engellilerin bakımı ve korunmasında en önemli rolün ailede olmasıyla açıklanabilir. Engelli bireylerin güvenli ve huzurlu bir biçimde yaşamlarını sürdürmeleri için aile ortamı kuşkusuz çok önemlidir. Bununla birlikte, aile içerisinde engelli bireylere verilebilecek desteğin sevgi, ilgi, şefkat, bakım ve korumanın ötesine geçmesi ve ailenin engellilerin ekonomik ve toplumsal yaşama aktif olarak katılmalarını kolaylaştırıcı işlevleri üstlenmesi beklenemez. Kaldı ki engelli bireylerin bakımı konusunda da ailelerin karşı karşıya kaldıkları pek çok sorun bulunmaktadır. Özellikle bakıma muhtaç engelliler için anne ve baba tarafından duyulan en büyük kaygılardan biri, kendileri bakım ve koruma sorumluluklarını yerine getiremez duruma geldiklerinde ya da vefat etmeleri halinde çocuklarının söz konusu ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağına ilişkindir. Bu bağlamda, sosyal devlet olmanın bir gereği olarak, devletin, kişilerin engellilik durumlarını ve gereksinimlerini dikkate alan eğitimden sağlık, rehabilitasyon ve bakım hizmetlerine, ulaşımdan istihdama ve toplumsal yaşama katılıma, başta engellilerin kendileri ile ilgili sorunların çözümü konusunda olmak üzere siyasi karar alma mekanizmalarında rol üstlenmelerine kadar pek çok alanda engellilere yönelik politikalar geliştirmesine ihtiyaç vardır. Diğer yandan, engelliliğin ortaya çıkma riskini azaltmak için devletin önleyici ve koruyucu sağlık hizmetleri de son derece önemlidir.

Türkiye’de engelli nüfusa ilişkin bilgiler, TÜİK tarafından 2002 yılında yayınlanan istatistiklere dayanmaktadır. Buna göre, Türkiye genelinde engelli nüfus oranı toplamda %12,29; kadın nüfusta %13,45; erkek nüfusta ise %11,10’dur. Türkiye geneli için söz konusu oran, ülkemizde yaklaşık on milyon engelli bulunduğu işaret etmektedir. Türkiye genelindeki %12,9’luk oranın içerisinde %9,70’lik pay süregelen hastalığa sahip olan nüfusa aitken,

%2,58'lik pay ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ve zihinsel engelli nüfusa aittir. Söz konusu istatistikler, engelli nüfusta okuma yazma bilmeyenlerin oranının %30'larda olduğunu ve engelli nüfusun yaklaşık %80'inin işgücüne dâhil olmadığını göstermektedir (TÜİK, 2002).

Türkiye'de engellilere yönelik sosyal hak ve politikaların gelişiminde ve kurumsal ve yasal altyapının oluşturulmasında özellikle 1990'lı yıllardan itibaren önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Engellilere yönelik merkezi düzeyde gerçekleştirilen sosyal politika uygulamalarının yanında, yerel yönetimlerin de söz konusu alandaki görev ve sorumluluklarının zaman içerisinde arttığı görülmektedir. Türkiye'nin idari yapılanması içerisinde yerel yönetim birimleri İl Özel İdareleri, Belediyeler ve Köy yönetimini kapsamaktadır. Ancak, bilinmektedir ki yerel yönetimler içerisinde belediyelerin yönetsel, siyasi ve toplumsal boyuttaki ihtiyaçların yerel düzeyde karşılanmasındaki rolleri kentleşme süreciyle birlikte artan toplumsal ihtiyaçlar temelinde giderek öne çıkmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmanın kapsamı içerisinde yerel yönetimlerin sosyal politika işlevlerine genel olarak yer verilmeyle birlikte, esas itibarıyla belediyelerin sosyal politika alanında üstlendikleri görev ve sorumluluklar üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda, çalışma kapsamında öncelikle engelli ve engellilik kavramlarına açıklık getirilmekte ve Türkiye'de engellilere yönelik sosyal politikaların gelişim seyri, engelliliği açıklayan başlıca modeller bağlamında değerlendirilmektedir. Daha sonra, yerel yönetimlerin sosyal politika alanındaki işlevlerine yer verilerek, belediyelerin söz konusu alandaki görev ve sorumluluklarının çeşitlenmesi kapsamında, engellilere yönelik yerel sosyal politikalar Keçiören Belediyesi örneğinde incelenmektedir.

1. Engelli ve Engellilik Kavramları

Engelliliğin karmaşık ve çok boyutlu doğasının bir sonucu olarak engelli ve engellilik kavramlarının genel geçer tanımlarının yapılması güçleşmektedir. Engellilik, tıbbi, ekonomik, sosyo-politik ve yönetsel boyutları içeren çeşitli bakış açılarından tanımlanabilmektedir. Söz konusu tanımlar arasında tutarlılık ve uyum ihtiyacı sağlık alanında olduğu kadar ekonomik, sosyal ve siyasi birçok alanda da ortaya çıkmaktadır. Bu ihtiyaç, toplumsal yapı ile sosyal politika arasındaki iletişimin ve bağın daha belirgin olması açısından da önemlidir. Belirli bir bağlamda, örneğin tıbbi açıdan engelli olarak tanımlanan bir kişinin diğer bağlamlarda, örneğin idari hizmetler açısından engelli olarak kabul edilmemesi durumunda çeşitli sıkıntılar baş gösterebilmektedir. Örneğin, kişinin işlevsel bozuklukları için tıbbi tedavi ve rehabilitasyon hizmetlerinden faydalanması ancak, çalıştığı kurum ya da devlet tarafından sağlanan

engellilikle ilişkili çeşitli destek ve yardımlardan yararlanmaya hak kazanamaması bu duruma örnek gösterilebilir (Altman, 2001, ss.97-98).

Engelli ve engellilik kavramlarına ilişkin uluslararası düzeyde çeşitli tanımlar yapıldığı görülmektedir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 2006 yılında kabul edilen ve 2008 yılında yürürlüğe giren Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme'de (Convention on the Rights of Persons with Disabilities), Sözleşme'nin amacının, engelli bireylerin bütün insan haklarına ve temel özgürlüklere tam ve eşit biçimde sahip olmalarını desteklemek ve sağlamak olduğu belirtilmektedir (md. 1/1). Aynı maddenin devamında ise engellilerin, diğer insanlarla eşit temelde toplumsal yaşama tam ve etkin katılımlarını kısıtlayan davranışsal ve çevresel engeller ile etkileşim içerisinde olan uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da duyuşsal bozukluklara sahip kişiler olarak tanımlandığı görülmektedir (md.1/2). Dolayısıyla, engellilik, bireysel bir sorunun ötesinde, kişilerin toplumsal yaşama katılmalarını engelleyen davranışsal ve çevresel bariyerlerle etkileşim içerisinde olan bir olgu olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda, tanımda kullanılan etkileşim kavramıyla, sorunun toplumsal boyutuna işaret edilmesi önemlidir.

Birleşmiş Milletlere bağlı bir kuruluş olan Dünya Sağlık Örgütü ise engellilik ile ilgili kavramsal çerçevede, geliştirmiş olduğu sınıflandırmayı kullanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü tarafından 2001 yılında geliştirilen İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırmasında (International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)), işlevsellik (functioning) ve yetiyitimi (disability), sağlık koşulları ile kişisel ve çevresel faktörler arasındaki dinamik bir etkileşim olarak tanımlanmaktadır. Bu sınıflama, biyo-psiko-sosyal model (bio-psycho-social model) olarak desteklenmekte ve engelliliği açıklamaya yönelik medikal ve sosyal modeller arasında bir uzlaşmayı temsil etmektedir. Bu anlamda, engellilik, işlev ve yapı bozuklukları (impairment), faaliyet sınırlılıkları (activity limitations) ve katılım kısıtlılıkları (participation restrictions) için bir şemsiye kavram olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2011, s.4). Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımı, Birleşmiş Milletlerin ilgili sözleşmedeki tanımıyla örtüşmektedir.

Birleşmiş Milletlere bağlı bir diğer kuruluş olan Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından 1983 yılında kabul edilen ve 1985 yılında yürürlüğe giren Engellilerin Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamına İlişkin 159 sayılı Sözleşme'nin (Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons) Convention) birinci maddesinde de engelli tanımının yapıldığı görülmektedir. Buna göre, söz konusu sözleşmenin amacı bakımından engelli kişi, fiziksel ya da zihinsel bozukluğu nedeniyle istihdamdaki güvence ve ilerleme beklentilerinin önemli ölçüde kısıtlandığı kişi olarak tanımlanmaktadır (ILO, 2008, s.4). Uluslararası Çalışma

Örgütü'nün, kendi kuruluş amaçları doğrultusunda engellilerin çalışma yaşamındaki dezavantajlı konumlarını esas alan bir tanım yaptığı görülmektedir.

Türkiye'de 2005 yılında kabul edilen ve yürürlüğe giren Özürlüler Kanunu'nun (Engelliler Hakkında Kanun) üçüncü maddesinde engelli, “fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey” şeklinde tanımlanmıştır (md. 3/c). Söz konusu tanım içerik itibariyle BM'nin ilgili sözleşmesindeki ve Dünya Sağlık Örgütü'nün geliştirdiği sınıflamadaki tanımlarla örtüşmektedir.

2. Engelliliği Açıklayan Başlıca Modeller

Engelliliği açıklamaya yönelik çeşitli modeller, engelliliğin nasıl algılandığını ve buna bağlı olarak engellilikten kaynaklanan çeşitli sorunlara nasıl yaklaşıldığını ve müdahale edildiğini ortaya koymada önemli rol oynamaktadır. Nitekim tarihsel süreçte engellilere yönelik politikaların, büyük ölçüde engelliliği açıklamaya yönelik modellerdeki gelişmelere bağlı olarak şekillendiğini söylemek mümkündür.

Engelliliği açıklayan modellerin ilgili yazında genel anlamda iki ekseninde yer aldığı söylenebilir. İlk ekseninde, engelliliği bireylerin işlevsel kayıpları ya da bozuklukları ile açıklayan ve “bireysel model”, “medikal model”, “biyomedikal” model gibi çeşitli isimlerle adlandırılan model yer almaktadır. Diğer ekseninde ise engelliliği bireylerin çeşitli işlevsel eksikliklerinden öte engelleyici çevresel ve toplumsal faktörlerle ilişkili olarak gören sosyal model bulunmaktadır (Smart ve Smart, 2006; Palmer ve Harley, 2012; Zajadacz, 2015; Scotch, 2000; Albert, 2004; Oliver, 2004; Oliver, 2013). Belirtilen iki eksen arasında her iki modelin çeşitli unsurlarını ihtiva eden ve hibrit model olarak adlandırılabilen modeller de söz konusudur. Bu modellere, engelliliğe çalışma ile ilişkili bir sorun olarak yaklaşan ekonomik model ve engelliliği mekânsal dışlanma boyutu ile ele alan coğrafi model örnek gösterilebilir (Zajadacz, 2015). Medikal ve sosyal model olarak öne çıkan engellilik modellerine, 2001 yılında Dünya Bankasının geliştirmiş olduğu sınıflandırma (ICF) kapsamındaki biyo-psiko-sosyal modeli de ilave etmek gerekmektedir. Biyo-psiko-sosyal model, engelliğe biyolojik, psikolojik ve toplumsal engelleyici faktörler bağlamında kapsayıcı bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır.

2.1. Medikal Model

Engelliliğe kişisel trajedi olarak yaklaşan ve bu anlamda engelliliği bireysel özelliklerle ilişkilendiren medikal model, tıbbi tedavi ve rehabilitasyon önlemleriyle engelli bireylerin yeterliliğini mümkün olan en üst düzeye çıkarmayı hedeflemektedir. Bu model, odağına engelliliğin nedenlerini koyduğu için eleştirilere maruz kalmıştır. Zira söz konusu bakış açısı, engelli bireylerin kendilerini damgalanmış ve daha az değerli hissetmelerine neden olabilmektedir (Zajadacz, 2015, s.192). Kuşkusuz bu durum toplumsal yaşamda engellilere yönelik ayrımcı tutum ve davranışların gelişmesini de beraberinde getirmektedir. Engelli bireylerin işlevsel bozuklukları ya da sınırlılıkları doğuştan olabileceği gibi, hayat akışı içerisinde ortaya çıkabilen çeşitli hastalıklar ve/veya kazalara bağlı risklerden de kaynaklanabilmektedir.

Engelliliği, kişilerin işlevsel bozuklukları ile ilişkilendiren bu yaklaşımda, engellilik körlük, sağırılık, yürümeyi ya da konuşmayı zorlaştıran ya da olanaksız hale getiren çeşitli koşulları ve/veya zihinsel hastalıkları kapsamaktadır. Söz konusu modelde, engelli bireyler hem toplumsal olarak hem de bizzat kendileri tarafından tıbbi ve/veya rehabilite edici müdahalelere gereksinim duyan “normal olmayan”, “hasta” ve/veya “bağımlı objeler” olarak tasavvur edilmektedir. Soruna öncelikli olarak medikal açıdan yaklaşıldığı için çözüm de tedavi etmeyi ve/veya rehabilite etmeyi gerektirmektedir ki bu da bazı durumlarda engelli bireylerin özel kurumlarda tutulmasını beraberinde getirmektedir (Albert, 2004, s.2).

Medikal modelin ortaya çıkış sürecinde, içinde bulunulan sosyo-ekonomik ve siyasi bağlamın da oldukça etkili olduğu söylenebilir. Sanayi kapitalizmindeki verimlilik, kar, standardizasyon ve rekabete dayalı üretim biçimi, bu üretim sürecinde yer alabilecek güç ve kapasiteye sahip olmayan kişileri toplumsal yapının üretken olmayan bireyelerine dönüştürerek, ekonomik ve toplumsal yaşamın dışına itmiştir. Söz konusu süreçte tıp bilimi alanındaki gelişmelerle de birlikte, işlevsel sınırlılıkları nedeniyle normal ya da üretken kabul edilmeyen bireyelerin tedavi ve rehabilite edilerek “normalleştirilmeye” çalışılmasını amaçlayan medikal yaklaşım, üretim sisteminin hedefleri ile de son derece uyumlu görünmektedir (Okur ve Erdugan, 2010, ss.249-250).

2.2. Sosyal Model

Sosyal modelin başlangıç noktası Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Engelliler Birliği (The Union of the Physically Impaired Against Segregation) tarafından 1976 yılında yayımlanan Engelliliğin Temel İlkeleri (The Fundamental Principles of Disability) adlı yayına

dayanmaktadır. Bu yayında, engelli insanların sosyal dışlanması temel nedeninin söz konusu kişilerin işlevsel bozuklukları değil, bu kişilere toplumun karşılık verme biçimi olduğu savunularak engellilik anlayışı tamamıyla farklı bir biçimde ortaya konulmuştur (Oliver, 2004, s.2). İşlevsel bozukluğu yaşamın olağan bir parçası ve engelliliği ayrımcılık ve dışlanmanın sonucu olarak gören sosyal model, engelliliği tıbbi alandan çıkararak konuya ilişkin ana akım kaygıların bütün kalkınma politika ve uygulamalarında yer almasına yönelik çabalara dayanak oluşturmuştur (Albert, 2004, s.4).

Sosyal modelin ortaya çıktığı süreçte Birleşik Krallık'ta ve ABD'de başlayan ve daha sonra yaygınlaşan engelliler hareketi ve bu hareketin vücut bulduğu ekonomik, sosyal ve siyasi bağlam oldukça önemli bir altyapı hazırlamıştır. Batılı gelişmiş ülkelerde refah devleti uygulamalarının sosyal haklar açısından önemli gelişmeleri ve kazanımları beraberinde getirmesi, engellilere yönelik sosyal politikaların tedavi ve/veya rehabilite edici sağlık ve bakım hizmetlerini önceleyen medikal alanın dışına çıkmasında etkili olmuştur. Öte yandan, belirtilmesi gereken bir husus da özellikle 1980'lerden sonraki sürecin, küreselleşmeyle birlikte ekonomi politikalarında, bilim ve teknoloji alanında ve demografik yapıda hızlı değişim ve dönüşümlere sahne olmasıdır. Buna bağlı olarak pek çok gelişmiş ülkede, refah devletinin mali yükünün artması, üretken olmayan bireylerin ve bu arada engellilerin de sosyal yardım ve refah bağımlılıklarının azaltılması için üretken hale getirilmelerini ve sosyal politikaların aktifleştirilmesini gerektirmiştir. Nitekim söz konusu süreçte liberal refah devleti karakterine sahip ülkeler başta olmak üzere, birçok ülkede engellilere yönelik sosyal yardımların çalışamayacak durumda olan ve ağır engellilerle sınırlandırıldığı görülmektedir.

Engelli bireylerin işlevsel sınırlılıklarından ziyade toplumsal ve çevresel engelleyici etkenleri öne çıkaran sosyal modelde, engellilik karşısındaki öncelikli çözüm alanı ya da iyileştirici alan toplumsal değişim olarak görülmektedir (Palmer ve Harley, 2012, s.358). Bu anlamda, eğitim, sağlık ve istihdam hizmetlerine erişimin sınırlı olması, çalışma ortamlarının engellilerin gereksinimlerine uygun düzenlenmemesi, kamusal binalara, ortamlara ve tesislere yetersiz erişim, ulaşım olanaklarının ve sosyal destek mekanizmalarının yetersizliği ve engellilere yönelik negatif algı, ayrımcı tutum ve davranışlar gibi kültürel etkenler toplumsal değişimin gerekli olduğu başlıca alanlardır.

Medikal modelin yaklaşımını bütünüyle reddetmemekle birlikte asıl engelleyici faktörlerin çevresel ve toplumsal alanda ortaya çıktığını öne süren sosyal model, engellilere yönelik sosyal hakların ve sosyal politika uygulamalarının gelişiminde de önemli rol üstlenmiştir. Sosyal modelin öncülerinden ve aynı zamanda kendisi de engelli bir sosyal bilimci olan Oliver, sosyal

modelin kolektif engellilik farkındalığının gelişmesine ve engelliler hareketinin güçlenmesine önemli katkı sağladığını öne sürmektedir. Buna kapsamda, engellilerin müşterek olarak sahip oldukları engelleyici bariyerleri saptamak ve bunları ortadan kaldırmak amacı etrafında şekillenen engelliler hareketi, engellilerin medya nezdindeki imajının değiştirilmesinden, kamu binalarının ve ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğine ve engellilere yönelik ayrımcılığın yasa dışı kabul edilmesine kadar birçok alanda etkili olmuştur (2013, ss.1024-1025).

2.3. Biyo-psiko-sosyal Model Olarak ICF Sınıflandırması

Dünya Sağlık Örgütü tarafından geliştirilen sınıflandırma (ICF), engelliliğin medikal ve sosyal modelleri arasında bir sentez olarak sunulmaktadır. 2001 yılında yayımlanan ve 1980 yılındaki ilk sınıflandırmanın güncellenmiş versiyonu olan ICF sınıflandırması, engelliliğin biyolojik temeldeki işlevsel bozukluk anlayışı ile engelliliğin sosyal boyutlarını birleştirmektedir. Bu anlamda engellilik, işlevsel bozukluklar, faaliyet sınırlılıkları ve katılım kısıtlılıkları için bir şemsiye kavram olarak kabul edilmektedir. ICF sınıflandırmasında, tüm vücut işlevlerini, etkinlikleri ve kişinin katılımını içeren geniş bir terim olarak yer alan işlevselliğin çeşitli boyutlarının birleştirilebilmesi için biyo-psiko-sosyal yaklaşım kullanılmıştır. Bu nedenle, ICF sınıflandırmasında, biyolojik, bireysel ve sosyal bağlamlardan gelen sağlıkla ilgili farklı görüşlerin uygun birleşimini sağlamak için bir sentez oluşturmak amaçlanmıştır (WHO, 2001).

Sosyal model, bireyin işlevsel sınırlılıklarının bireyi çevreleyen koşullar tarafından nasıl etkilendiğine ilişkin sınıflandırma şemaları yoluyla ICF sınıflandırmasına dâhil edilmektedir. ICF sınıflandırması, sağlıkla ilgili durumların ve sonuçların sınıflandırılması ve ölçülmesi için bir çerçeve sağlamaktadır ve çok farklı amaçlarla kullanılabilir. Temel amaçlardan biri de engelliliğin bütün yönlerine ilişkin araştırmalara ve ilgili verilerin toplanmasına kılavuzluk etmektir. ICF sınıflandırmasının kavramsal bir model olmaktan çok sağlık durumlarına ilişkin bir sınıflandırma sistemi olduğu öne sürülse de bu sınıflandırmanın medikal yaklaşımdan uzaklaşmada etkili olduğu genel olarak kabul edilmektedir (Palmer ve Harley, 2012, s.359).

3. Türkiye’de Engellilere Yönelik Sosyal Politikaların Gelişimi

Türkiye’de devletin gerek bireysel, gerek ekonomik ve toplumsal alanlarda pek çok dezavantajı bir arada yaşayan engelli vatandaşlarına yönelik kapsamlı bir sosyal politika yaklaşımı geliştirmesi, 1990’lı yılların sonlarına rastlamaktadır. Daha önceki dönemlerde, gerçekleştirilen bir takım düzenlemeler ve uygulamalara rağmen engellilere yönelik politikaların bütünsel bir yaklaşımla ele alınması söz konusu olmamıştır.

Türkiye’de 1951 yılından itibaren özel eğitim uygulamasına başlanmış ve aynı yıl çıkarılan bir kanun ile daha önce Sağlık Bakanlığına bağlı olan özel eğitim hizmetleri Milli Eğitim Bakanlığına devredilmiştir. Bu uygulamayla birlikte engellilerle ilişkili sorunlar sağlık boyutunun ötesine geçerek eğitim konusu ön plana çıkmaya başlamıştır. Sosyal devlet ilkesinin ilk kez benimsendiği 1961 Anayasasında da engellilerin üretken hale getirilmelerine ve özel eğitime ilişkin maddeler yer almıştır. 1971 yılında çıkarılan 1475 sayılı İş Kanunu’nda engelli istihdamında kota uygulaması getirilmiştir (Özgökçeler ve Alper, 2010, s.41). Engellilere yönelik sosyal yardım alanında 1976 yılında kabul edilen “65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun” kapsamındaki uygulamalardan söz etmek mümkün ise de özellikle uygulamanın ilk dönemlerinde sağlanan desteklerin oldukça sembolik ve ihtiyaca cevap vermekten uzak olduğu görülmektedir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 1981 yılını “Uluslararası Engelliler Yılı” ilan etmesiyle birlikte belirlediği hedefler arasında, tüm ülkelerde engellilere verilen hizmetlerin koordinasyonundan sorumlu bir kurum oluşturulması da yer almıştır. Bu doğrultuda Türkiye’de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanının başkanlığında 1981 yılında Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu oluşturulmuştur. Kurul, 1997 yılında Başbakanlığa bağlı Özürlüler İdaresi Başkanlığının kurulmasına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Engellilere yönelik sorunların tespit edilmesinde ve politika yapıcılarının gündemine getirilmesinde 1986 yılında kurulan Türkiye Sakatlar Konfederasyonu da önemli rol oynamıştır.

Türkiye’de engellilerin korunması anayasal güvence altına alınmıştır. Buna göre, Anayasanın eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevinin düzenlendiği 42. maddesinde kimsenin eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamayacağı belirtildikten sonra, devletin özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alması öngörülmüştür (md. 42/1, 7). Anayasanın çalışma şartları ve dinlenme hakkını düzenleyen 50. maddesinde kimsenin yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmayacağı belirtildikten sonra, küçükler ve kadınlar ile birlikte bedeni ve ruhi yetersizliği olanların çalışma şartları bakımından özel olarak korunacakları belirtilmiştir (md. 50/1, 2). Sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenlere yönelik düzenlemeleri içeren 61. maddede ise devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına uyumlarını sağlayıcı tedbirleri almakla yükümlü kılınmıştır (md. 61/2). Anayasada kanun önünde eşitlik ilkesinin düzenlendiği 10. maddeye 2010 yılında ek fıkra ile “çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı sayılamayacağı” düzenlemesi getirilmiştir.

Böylelikle, ilgili maddede belirtilen kesimlere yönelik pozitif ayrımcılığın eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmayacağı anayasal güvence altına alınmıştır.

Türkiye’de korunmaya, bakıma veya yardıma ihtiyacı olan aile, çocuk, engelli, yaşlı ve diğer kişilere götürülen sosyal hizmetlerin yürütülmesinden sorumlu bir kurum olarak 1983 yılında kurulan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının kurulmasına kadar olan süreçte faaliyet göstermiştir.

Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren tedavi ve rehabilitasyon hizmetlerinin dışında eğitim, istihdam ve sosyal yardım ve hizmet alanlarında engellilere yönelik yukarıda belirtilen bazı düzenlemelere ve uygulamalara rastlansa da engellilere ilişkin sorun alanlarının kapsamlı ve bütünsel bir yaklaşımla ele alınarak tartışılması ve politikacıların gündeminde yer almaya başlaması 1990’lara kadar mümkün olmamıştır. 1990’lı yılların sonlarından itibaren söz konusu alanda kurumsal altyapının oluşturulmasında önemli gelişmeler görülmektedir. 1997 yılında 571 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Özürlüler İdaresi Başkanlığı bunlardan biridir. İlgili Kanun Hükmünde Kararnamenin 1. maddesinde, Başkanlığın kuruluş amacı, özörlöölere yönelik hizmetlerin düzenli, etkin ve verimli bir şekilde yürütölmesini sağlamak için ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasında işbirliğı ve koordinasyonun sağlanması, özörlöölere yönelik ulusal politikaların oluşmasına yardımcı olunması ve özörlöölülerin sorunlarının tespit edilerek çözüm yollarının aranması olarak belirtilmiştir.

1999 yılındaki “Çağdaş Toplum Yaşam ve Özürlöölüler” başlıklı I. Özürlöölüler Şurası ve 2005 yılındaki “Yerel Yönetimler ve Özürlöölüler” başlıklı II. Özürlöölüler Şurası, engellilerin sorunlarının ve bu sorunlara yönelik çözüm politikalarının geniş bir toplumsal zeminde tartışılmasına olanak tanımıştır. Engellilere yönelik kapsamlı politikaların şekillenmesi konusunda yaşanan en önemli gelişme ise 2005 yılında çıkarılan 5378 sayılı Özürlöölüler Kanunu (Engelliler Hakkında Kanun)¹ olmuştur. Kanunda engellilere ilişkin oldukça önemli düzenlemeler yer almaktadır.

¹Buraya kadar yapılan açıklamalarda belirtilen kanunlarda ve kurum isimlerinde engellileri ifade etmek için kullanılan kavramlar (sakat, özörlöölü) ilgili kanunların çıkarıldığı ya da kurumların oluşturulduğu dönemlerde geçen şekliyle kullanılmıştır. Bununla birlikte, 2013 yılının Nisan ayında kabul edilen 6462 sayılı (Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değıştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değışiklik Yapılmasına Dair Kanun) Kanun ile çeşitli kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde yer alan “özörlöölü”, “sakat”, “çürük” kavramları engelli kavramıyla değıştirilmiştir. Dolayısıyla, söz konusu değışiklik çerçevesinde Özürlöölüler Kanunu da Engelliler Hakkında Kanun’a dönüşmüştür. Bu kapsamda, geline süreçte, engellilere ilişkin kavramların sakat, çürük, kör, sağır, özörlöölü gibi bireysel noksanlıkları ya da bozuklukları öne çıkaran bir yapıdan uzaklaştığı ve toplumsal ve çevresel engelleyici unsurları da içerecek şekilde dönüştüğü görölmektedir.

Söz konusu kanunu ve bu kanunun uygulanmasına ilişkin çıkarılan yönetmelikleri incelemek bu çalışmanın kapsamını ve amacını aşmaktadır. Bu nedenle, çalışma kapsamında, kanunla getirilen önemli düzenlemelere kısaca yer verildikten sonra, engellilik modelleri bağlamında kanunun niteliğine ilişkin bir değerlendirme yapılacaktır.

Engelliler Hakkında Kanunun amacının düzenlendiği ilk maddede, kanunun amacı “engellilerin temel hak ve özgürlüklerden faydalanmasını teşvik ve temin ederek ve doğuştan sahip oldukları onura saygıyı güçlendirerek toplumsal hayata diğer bireylerle eşit koşullarda tam ve etkin katılımlarının sağlanması ve engelliliği önleyici tedbirlerin alınması için gerekli düzenlemelerin yapılmasını sağlamak” (md. 1) şeklinde² belirtilmektedir. Kanunun amacında, engellilerin toplumsal hayata katılmalarını sağlamaya yönelik tedbirlere ilişkin açık vurgu engelliliğe sosyal model bağlamında yaklaşıldığını göstermektedir. Diğer yandan, kanunun amacında belirtilen engelliliği önleyici tedbirlerin alınması da sağlık politikaları alanındaki önleyici ve koruyucu sağlık hizmetlerine işaret etmektedir. Bu bağlamda, kanunun engelliliği medikal ve sosyal modelleri birlikte içeren bir amaç etrafında ele aldığı görülmektedir.

Kanunda, doğrudan ve dolaylı ayrımcılık dâhil olmak üzere engellilere yönelik her türlü ayrımcılığın yasaklanmasına (md. 4/a); yapılı çevrede engellilerin erişebilirliklerinin sağlanmasına (md. 7); engellilerin meslek seçebilmeleri ve bu alanda eğitim alabilmelerine (md. 13); engellilerin istihdamına (md.14) ve engellilerin eğitim almalarının engellenemeyeceğine (md. 15) ilişkin hükümler engellilerin toplumsal yaşama katılmalarının önündeki bariyerlerle mücadelede açıkça işaret ederek sosyal modelin unsurlarını içermektedir.

Yukarıdaki hükümlerin yanında, engellilere yönelik destek ve bakım hizmetlerini (md. 6); erken tanı ve koruyucu hizmetleri (md. 11) ve rehabilitasyon ve rehabilitasyon³ hizmetlerini (md.10) düzenleyen maddeler, engelliğin sosyal model yanında medikal model kapsamında da

²2005 yılında çıkarılan 5378 sayılı Kanunda daha sonraki yıllarda çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Bu çerçevedeki kapsamlı değişikliklerden biri, 19 Şubat 2014 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 6518 sayılı kanun ile gerçekleştirilmiştir. 6518 sayılı kanun ile 5378 sayılı kanunun 1, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 13, 14, 15 ve 16. maddeleri yeniden düzenlenmiştir. Söz konusu değişikliklerle engellilere yönelik ayrımcılığın kanunda açık bir biçimde tanımlanması ve yasaklanması da dâhil olmak üzere engellilerin toplumsal yaşama katılımı ve erişilebilirlik konularında önemli düzenlemeler getirilmiştir.

³ Rehabilitasyon: Engellinin bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılayabilmesini ve yaşamını bağımsız bir şekilde sürdürebilmesini sağlamayı amaçlayan fiziksel, sosyal, zihinsel ve mesleki beceriler kazandırmaya yönelik hizmetlerdir (Engelliler Hakkında Kanun, md.3/h).

Rehabilitasyon: Herhangi bir nedenle oluşan engelin etkilerini mümkün olan en az düzeye indirmeyi ve engellinin hayatını bağımsız bir şekilde sürdürebilmesini sağlamayı amaçlayan fiziksel, sosyal, zihinsel ve mesleki beceriler geliştirmeye yönelik hizmetlerdir (Engelliler Hakkında Kanun, md.3/k).

ele alındığına işaret etmektedir. Dolayısıyla, belirtilen özellikleri itibariyle söz konusu kanunun her iki modelin unsurlarını da içeren kapsayıcı bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir.

Türkiye’de engellilere yönelik sosyal politikalar alanında kaydedilen önemli bir diğer gelişme de 2008 yılında yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme’nin Türkiye tarafından 2009 yılında onaylanmasıdır. Engelli haklarına ilişkin oldukça kapsamlı hükümler içeren sözleşme, taraf devletler için bağlayıcı niteliktedir. Bu kapsamda, taraf devletler engelli haklarına ilişkin sözleşmede belirtilen hükümlerin yerine getirilmesini taahhüt etmektedirler. Sözleşmenin 1. maddesinde, Sözleşme’nin amacının engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik ve temin etmek ve insanlık onurlarına saygıyı güçlendirmek olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla, Sözleşmeye taraf devletler, engelli vatandaşlarına yönelik politika uygulamalarında insan haklarını esas alan bir yaklaşımla hareket etmeyi taahhüt etmektedirler. Bu bağlamda, Sözleşme, yaşama hakkı, ayrımcılık yapılmaması ve eşitlik, erişilebilirlik, adalete erişim, kişi özgürlüğü ve güvenliği, sömürü, şiddet ve istismara maruz kalmama, bağımsız yaşayabilme ve topluma dahil olma, kişisel hareketlilik, özel hayata saygı, eğitim, sağlık, rehabilitasyon, çalışma ve istihdam, yeterli yaşam standardı ve sosyal koruma, siyasal ve toplumsal yaşama katılım gibi birçok alanda insan hakları yaklaşımını esas alan hükümler içermektedir.

2016 yılının Nisan ayında yürürlüğe giren Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu’nun eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağına ilişkin 3.maddesinde cinsiyet, ırk, renk, dil, din, inanç, mezhep, felsefi ve siyasi görüş, etnik köken, servet, doğum, medeni hal, sağlık durumu, engellilik ve yaş temellerine dayalı ayrımcılık yasaklanmıştır (md. 3/2). Düzenleme ile Engelliler Hakkında Kanun’da önemle vurgulanan ayrımcılıkla mücadele konusunun ve ayrımcılık yasağının, bu amaca yönelik bir kurumun oluşturulmasıyla daha güçlü bir temele kavuştuğu söylenebilir.

Yukarıda belirtilen gelişmeler çerçevesinde özellikle 2000’li yılların ortalarından itibaren yasal düzeyde ve politika hedefleri açısından engelliliğe yaklaşımda medikal modelden sosyal modele doğru gerçekleşen bir yön değişimi ve bu anlamda engelli bireylerin insan haklarının politika düzeyinde öne çıkarılmaya başlandığı bir süreç dikkati çekmektedir. Söz konusu yön değişiminin uygulamaya ne ölçüde yansıdığı şüphesiz oldukça önemlidir. Engellilere yönelik kamu harcamalarının söz konusu süreçteki seyri ve içeriği bu konuda önemli ipuçları vermektedir. Merkezi yönetim kapsamındaki genel ve özel bütçeli idarelerin engellilere yönelik harcamalarının 2006-2015 döneminde incelendiği bir çalışmada, engellilere yönelik kamu

harcamalarının söz konusu süreçte arttığı ortaya konulmaktadır. Engellilere yönelik yıllık kamu harcamalarının GSYH içindeki payı 2006 yılında yaklaşık binde 25 iken, 2015 yılında bu oranın binde 70'e ulaştığına işaret edilmektedir (Yılmaz ve Yentürk, 2017, s.70).

2005 yılındaki yasal düzenlemenin ardından engellilere yönelik sosyal programların kapsamının genişlemesi şüphesiz ilgili alandaki kamu harcamalarının artışında etkili olmuştur. Yukarıda sözü edilen araştırmada, engellilere yönelik kamu harcamalarının bileşenlerine ilişkin önemli bilgiler sunulmaktadır. Buna göre, 2006 yılında engellilere yönelik en yüksek harcama kalemini primli sistem kapsamındaki maluliyet aylığı oluştururken, 2015 yılında söz konusu kalemin yerini ihtiyaç tespitine dayalı bir nakit gelir desteği programı olan evde bakım aylığı almıştır. 2015 yılında, engellilere yönelik maluliyet aylığı, sürekli iş göremezlik geliri, engelli aylığı ve evde bakım aylığından oluşan nakit transferler engellilere yönelik toplam kamu harcamalarının %76'sını; engellilerin eğitimine yönelik harcamalar ise, zaman içerisinde artmış olmasına rağmen toplam harcamaların %30'unu oluşturmuştur (Yılmaz ve Yentürk, 2017, ss. 70-71). Türkiye'de, yasal düzeyde ve politika hedefleri açısından engellilere yönelik kapsayıcı bir yaklaşımın son yıllarda ağırlık kazandığı görülmekle birlikte, bu alandaki kamu harcamalarının ağırlıklı olarak ihtiyaç tespitine dayalı nakit gelir desteği programlarından oluşması, engellilere yönelik sosyal politikaların yoksullukla güçlü bir şekilde ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. Engelli kişilerin, engelli olmayanlara göre yoksulluk riskinin daha fazla olduğu bilinmektedir. Bu anlamda, ihtiyaç içerisindeki engelli bireylere yönelik kamu harcamalarının rolü yadsınmamaktadır. Ancak, engelli bireylere yönelik kamusal hizmetlerin ihtiyaç testine tabi nakit transferlerin ötesine geçmesi ve toplumsal yaşamın bütün alanlarını içermesi, engelliliğe sosyal model ve insan hakları bağlamında daha kapsayıcı bir yaklaşımın uygulama düzeyinde de yansıma bulması bakımından kaçınılmazdır.

4. Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Sosyal Politika Alanındaki İşlevleri

Pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de sosyal politika uygulamalarında merkezi yönetimin yanında yerel yönetimler, özellikle de belediyeler önemli işlevler üstlenmektedir. Yerel yönetim, yerel bir topluluktaki bireylerin ortak gereksinimlerini karşılayan, kamu mal ve hizmetlerini sağlayan ve yerel halkın kendi seçtiği organlarca yönetilen birimleri ifade etmektedir (Tekeli, 1983, s.3). Yerel düzeyde siyasal, yönetsel ve toplumsal boyuttaki çeşitli gereksinimleri karşılamak üzere toplumların tarihsel gelişim süreçlerine paralel olarak ortaya çıkan yerel yönetim birimlerinin Türkiye'deki üç unsurunu Belediyeler, İl Özel İdareleri ve Köy yönetimi oluşturmaktadır (Keleş, 2016, ss.28-29). Bununla birlikte, özellikle 1960'lardan itibaren yoğunlaşan kentleşme süreciyle beraber yerel yönetimler içerisinde belediyelerin

öneminin giderek arttığına şahit olunmaktadır (Kapucu, 2012, s.232). Aynı şekilde, yerel yönetimlerin sosyal politika alanındaki işlevleri bakımından da belediyeler tarafından yerine getirilen hizmetlerin son yıllarda önemli ölçüde gelişme gösterdiği görülmektedir.

Yerel yönetimlerin, yerel nitelikli kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi, ekonomik istikrarın sağlanması ve gelir dağılımı alanında işlevleri bulunmaktadır. Ancak, ekonomik istikrarın sağlanması ve gelir dağılımı işlevleri genellikle makro düzeyde belirlendiği için, yerel yönetimlerden ziyade merkezi yönetimin görev alanında yer almaktadır. Bu bağlamda, yerel yönetimler, gerek merkezi yönetim tarafından üstlenilen eğitim, sağlık, konut politikaları gibi temel sosyal politika alanlarında gerek kendi sorumluluk sahaları içerisindeki kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde görev üstlenmektedirler. Yerel yönetimler, merkezi yönetimle birlikte çeşitli kamu hizmetlerinin sağlanmasından sorumlu olmakla birlikte, yerel yönetimlerin sosyal politika alanındaki işlevleri daha ziyade geniş anlamdaki sosyal politika tedbirlerini içermektedir. Zira çalışma hayatının düzenlenmesine yönelik tedbirler (dar anlamda sosyal politikanın konusu) ulusal düzeyde yasama erki vasıtasıyla merkezi yönetim tarafından gerçekleştirilmektedir (Ersöz, 2011, ss.64- 66).

Türkiye’de yerel yönetimlerin oluşumu ve gelişimi Avrupa ülkelerine göre tarihsel olarak daha geç bir döneme rastladığı gibi gelişim dinamikleri de farklılık göstermektedir⁴. Avrupa’da belediyeler, sadece yerelde, kişilerin ortak gereksinimlerinin karşılanmasında değil, merkezi devlet anlayışı karşısında sivil toplum geleneğinin sürdürülmesi anlamında da rol üstlenmektedirler (Tekeli, 1983, s.6). Diğer yandan, yoksullukla mücadelede kapsamında İngiltere’de 14.yydan 19.yy’ın ortalarına kadar çıkarılan birçok “yoksul yasaının” uygulanmasından sorumlu olmaları anlamında, yerel yönetimler sosyal politika alanında önemli role sahip olmuşlardır. Sanayi Devrimi’nden İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde, devletin sosyal politika alanındaki rol ve etkinlik artışına paralel olarak yerel yönetimlerin de bu alandaki rolünün arttığı görülmektedir. Refah devleti uygulamalarının kapsamının genişlediği İkinci Dünya Savaşından 1970’lerin ortalarına kadar süren dönemde ise yerel yönetimler, merkezi yönetimler tarafından ulusal ölçekte planlanan sosyal programların yerel düzeydeki uygulayıcıları olmuşlardır. Birçok Avrupa ülkesinde âdem-i merkeziyetçi

⁴Avrupa’da yerel yönetimler daha ziyade bir sivil toplum kuruluşu olarak gelişme göstermiştir. Avrupa’da özerk yerel yönetim anlayışının gelişmesinde burjuvazinin gelişmesi, 12.yy’dan sonra feodalizmin büyük ölçüde çözülmesi ve 13.yy’da bağımsız kent devletlerinin kurulması önemli dönüm noktaları olmakla birlikte, günümüzdeki anlamıyla belediye anlayışının ilk örneğine 19. yy’da İngiltere’de rastlanmaktadır (Tekeli, 1983, ss. 5-6).

politikalar yerel yönetimlerin, refah politikalarının uygulanmasında daha fazla yetki ve sorumluluk almasını sağlamıştır (Ersöz, 2011, ss.70-74).

Batıda yerel yönetimlerce yerine getirilen bazı kent hizmetlerinin Osmanlı döneminde esnaf örgütlerince ve vakıflarca gerçekleştirildiği bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilk belediye, Kırım Savaşının ardından 1855'te İstanbul'da kurulmuştur. Başında hükümetçe atanan bir Şehremini bulunan kurumun 12 kişiden oluşan bir kent kurulu bulunmaktaydı. 1869'da çıkarılan Nizamname ile belediye yapılanması tüm İstanbul'a yaygınlaştırılmış ve İstanbul Şehreminliği kurulmuştur. 1877'de çıkarılan Dersaadet Belediyesi Yasası, eski belediye yapılanmasını olduğu gibi korumuştur. İstanbul dışında da 1868'den itibaren belediye kurma girişimlerine rastlanmaktadır. II. Meşrutiyetin (1908) ilanından sonra 1912 yılında çıkarılan Dersaadet Belediyesi Hakkındaki Geçici Yasa da tarihten gelen merkezîyetçilik geleneğini sürdürmüş ve bu yapı Cumhuriyetin ilanından sonra 1930 yılında 1580 sayılı Belediye Yasası çıkıncaya kadar devam etmiştir. 1930 yılından itibaren yürürlükte bulunan 1580 sayılı Belediyeler Yasası'nın varlığı ise 2005 yılında 5393 sayılı yasanın çıkmasıyla son bulmuştur. Belediyelerin dışındaki diğer yerel yönetim birimleri olan İl Özel İdaresi ve Köy Yönetiminin gelişmesi de 19. yy'ın ikinci yarısına rastlamaktadır (Keleş, 2016, ss.155-157).

1980 sonrasındaki liberalleşme ve âdem-i merkezîyetçi eğilimler çerçevesinde tüm dünyada merkezi yönetimin yetki ve sorumluluğundaki bazı sosyal politika uygulamalarında yerel yönetim birimlerinin özellikle de belediyelerin daha aktif rol üstlendikleri görülmektedir. Günümüzde de belediyelerin kendi sorumluluk alanlarındaki bazı kamu hizmetlerinin yerine getirilmesini özel sektöre devrettikleri görülürken, yerel düzeyde halkın refahını sağlamaya yönelik uygulamalarının arttığına tanık olunmaktadır. Toplumsal sorunlar karşısında belediyelerin rolünün artması sosyal belediyeçilik anlayışının gelişmesinde de etkili olmuştur. Sosyal belediyeçilik anlayışı ile belediyeler istihdam, girişimcilik, sağlık, eğitim, sosyal yardım ve hizmet gibi toplumsal yaşamın birçok alanındaki yerel taleplerin karşılanmasına ve özellikle yoksul kesimlerin ekonomik ve sosyal durumlarının iyileştirilmesine dönük faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Türkiye'de 1970'li yıllara kadar kentlerin daha ziyade altyapısı ve üstyapısı ile ilgilenen ve temel görevlerini sınırlı kaynaklarla yerine getiren yerel yönetimlerin sosyal belediyeçilik uygulamalarının kısmen kurumsallaşmaya başladığı dönem 1970'li yılların sonrasına rastlamaktadır. 1990'lı yılların ortalarından itibaren ise söz konusu uygulamaların artarak devam ettiği görülmektedir (Kesgin, 2012, ss.74-76).

Türkiye'de sosyal belediyeçilik anlayışı, belediye uygulamalarının bir sonucu olarak gelişme göstermiştir. Bu anlamda, standartları ve ilkeleri belirli; hedefleri, politika ve

öncelikleri tespit edilmiş; proje kapsamında yürütülen bir belediyeçilik anlayışının yeterince yerleşmemesinin en belirgin biçimde ortaya çıktığı alanlardan biri de sosyal belediyeçiliktir. Sosyal belediyeçilik anlayışının toplumsal ihtiyaçtan kaynaklandığı ve özellikle yoksul seçmen baskısının sosyal belediyeçilik uygulamalarının şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir (Kesgin, 2012, s.198). Bununla birlikte, Türkiye’de hâlihazırdaki Belediye ve Büyükşehir Belediyesi yasaları ile İl Özel İdaresi yasalarında sosyal politika alanında yerel yönetimlere önemli görevler verildiği görülmektedir. İlgili yasalarda sosyal politika alanında sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin dışında dezavantajlı toplum kesimlerine yönelik çeşitli hizmetler de yer almaktadır. Diğer yandan, yerel yönetimler, yapacakları tüm hizmetlerde sosyal politikalar kapsamındaki nüfusu dikkate almak durumundadırlar. Bu kapsamda, yerel yönetimler tüm hizmetlerini engelli, yaşlı, düşkün ve dar gelirlilerin durumlarına uygun şekilde yürütmekle yükümlüdürler (Ersöz, 2011, s.131).

2004 yılında yürürlüğe giren 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu’nun, Büyükşehir belediyesinin görev, yetki ve sorumluluklarının düzenlendiği 7. maddesinin v) fıkrasında, belediyenin görevleri arasında, “sağlık merkezleri, hastaneler, gezici sağlık üniteleri ile yetişkinler, yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik her türlü sosyal ve kültürel hizmetleri yürütmek, geliştirmek ve bu amaçla sosyal tesisler kurmak, meslek ve beceri kazandırma kursları açmak, işletmek veya işlettmek, bu hizmetleri yürütürken üniversiteler, yüksekokullar, meslek liseleri, kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütleri ile işbirliği yapmak” yer almaktadır. Aynı Kanunun, Büyükşehir belediye başkanının görev ve yetkilerinin düzenlendiği 18. maddesinin m) fıkrasında ise “bütçede yoksul ve muhtaçlar için ayrılan ödeneği kullanmak, engellilerle ilgili faaliyetlere destek olmak üzere engelli merkezleri oluşturmak” yer almaktadır.

Diğer yandan, Büyükşehir Belediyesi Kanununa, 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanunun 40. maddesi ile eklenen maddede, Büyükşehir belediyelerinde engellilerle ilgili bilgilendirme, bilinçlendirme, yönlendirme, danışmanlık, sosyal ve mesleki rehabilitasyon hizmetleri vermek üzere engelli hizmet birimlerinin oluşturulmasına ve bu birimlerin faaliyetlerini engellilere hizmet amacıyla kurulmuş vakıf, dernek ve bunların üst kuruluşları ile işbirliği içinde sürdürülmesine ilişkin düzenlemeler de yer almaktadır (EK Madde 1).

Türkiye’de 2005 yılında çıkarılan 5393 sayılı Belediye Kanunu’nda belediyelere sosyal belediyeçilik alanında önemli görev ve sorumluluklar verilmiştir. Belediyenin görev ve sorumlulukları Kanunun 14. maddesinde düzenlenmiştir. İlgili maddenin a) fıkrasında belediyenin görevleri, “imar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi kentsel altyapı; coğrafi ve kent

bilgi sistemleri; çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık; zabıta, itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans; şehir içi trafik; defin ve mezarlıklar; ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar; konut; kültür ve sanat, turizm ve tanıtım, gençlik ve spor orta ve yükseköğrenim öğrenci yurtları; sosyal hizmet ve yardım, nikâh, meslek ve beceri kazandırma; ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi hizmetlerini yapar veya yaptırır. Büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 100.000'in üzerindeki belediyeler, kadınlar ve çocuklar için konukevleri açmak zorundadır. Diğer belediyeler de mali durumları ve hizmet önceliklerini değerlendirerek kadınlar ve çocuklar için konukevleri açabilirler” şeklinde belirlenmiştir.

Belediyenin görev ve sorumluluklarının düzenlendiği ilgili maddenin b) fıkrasında da belediyelerin eğitim, spor, sağlık, kültür alanlarındaki görev ve sorumlulukları belirtilmiş ve belediye hizmetlerinin vatandaşlara en yakın yerlerde ve en uygun yöntemlerle sunulacağı hüküm altına alınmıştır. Bu bağlamda, hizmet sunumunda engelli, yaşlı, düşük ve dar gelirlilerin durumuna uygun yöntemler uygulanacağı belirtilmiştir (md. 14/b).

Görüldüğü üzere, belediyelerin altyapı, temizlik, güvenlik, kurtarma, şehir içi trafik, park ve yeşil alanlar gibi klasik belediyeçilik faaliyetlerinin yanında, eğitim, sağlık, konut, meslek ve beceri kazandırma, sosyal hizmet ve yardım, belirli koşullar dâhilinde kadın ve çocuklar için konukevleri açma gibi geniş anlamda sosyal politika kapsamında önemli işlevleri bulunmaktadır.

2005 yılında yürürlüğe giren Engelliler Hakkında Kanun'un, erişilebilirlik ve mesleki rehabilitasyon ve rehabilitasyona ilişkin maddelerinde, söz konusu alanlarda belediyelere görev verildiği görülmektedir. Buna göre, Kanun'da, yapılı çevrede engellilerin erişebilirliğinin sağlanması için planlama, tasarım, inşaat, imalat, ruhsatlandırma ve denetleme süreçlerinde erişilebilirlik standartlarına uygunluk sağlanacağı belirtilmiştir (md. 7/1). Aynı maddenin devamında, özel ve kamu toplu taşıma sistemleri ile sürücü koltuğu hariç dokuz veya daha fazla koltuğu bulunan özel ve kamu toplu taşıma araçlarının engellilerin erişebilirliğine uygun olması zorunluluğu getirilmiştir (md. 7/2). Büyükşehir belediyeleri ve belediyelerin söz konusu alanlarda erişilebilirliğin sağlanması için gerekli tedbirleri alması gerektiği belirtilerek, bunun için 7.7.2018 tarihine kadar süre tanınmıştır (Geçici Madde 3). Diğer yandan, belediyelerin görev alanındaki yol, kaldırım, yaya geçidi, açık ve yeşil alanlar, spor alanları vb. alanların engellilerin erişebilirliğine uygun hale getirilmesi için Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren sekiz yıllık süre tanınmış ve bu sürenin iki yıl uzatılabileceği belirtilmiştir (Geçici Madde 2, Ek Fıkra 4). Belirtilen yükümlülüklerin yerine getirilmemesi halinde ise yerine

getirilmeyen her bir yükümlülük tespiti için 5000-25000 TL arasında idari para cezası uygulanması öngörülmüştür (Ek Fıkra 4).

Engelliler Hakkında Kanun'da, engellilerin meslek seçebilmesi ve bu alanda eğitim alabilmesi için Milli Eğitim Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı asli sorumlu olarak belirtilmekle birlikte (md.13/2), "gerekli mesleki habilitasyon ve rehabilitasyon hizmetleri, kamu kurum ve kuruluşları ile belediyeler ve diğer gerçek veya tüzel kişiler tarafından da gerçekleştirilebilir" (md.13/3) ifadesinden, belediyelerin de söz konusu alanda görev üstlenebilecekleri anlaşılmaktadır.

5. Keçiören Belediyesi Örneğinde Engellilere Yönelik Sosyal Politika Uygulamaları

Keçiören Belediyesi tarafından engellilere yönelik sosyal politika uygulamaları, Belediyenin Sosyal Yardım İşleri Müdürlüğü bünyesindeki Engelli Birimi (Engelli Danışma Merkezi) tarafından yürütülmektedir. Bunun yanında, Keçiören Belediyesi engellilere yönelik sosyal ve kültürel nitelikli çeşitli faaliyetler de sürdürmektedir. 2004 yılında kurulan Engelli Danışma Merkezi, toplumun engelli bireyle uyumunu sağlamak, engellilik konusundaki farkındalığı artırmak, engelli bireylerin bağımsız olarak yaşamlarını sürdürmelerine destek olmak, kendilerinin ve ailelerinin yaşamlarını kolaylaştırabilmek, sosyal yaşama katılmalarına olanak tanımak, sağlık ve eğitim hizmetleri sunmak ve istihdam sağlamak hedefleriyle çalışmalarını sürdürmektedir. Görüldüğü üzere, Merkez, eğitim, sağlık, istihdam ve toplumsal yaşama katılım gibi sosyal politikanın kapsamındaki birçok alanda engellilere yönelik hizmet sağlamayı hedeflemektedir.

Engelli Danışma Merkezi'nin kurulmasından itibaren engellilerin toplumsal yaşama katılmalarını kolaylaştırmaya ve erişebilirliklerini sağlamaya yönelik çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. Bu kapsamda, Ankara Üniversitesi, TÜBİTAK, Türkiye Özürlüler Eğitim ve Dayanışma Vakfı (ÖZEV) işbirliği ile 334 parkın düzenlemesi yapılarak parklar, bedensel ve görme engelliler için erişilebilir hale getirilmiştir. Merkez tarafından yürütülen diğer faaliyetler şöyle sıralanabilir:

- Engellilere ve ailelerine yönelik engelli hakları konusunda bilgilendirme, bilinçlendirme, yönlendirme, rehberlik ve danışmanlık hizmeti sağlanması,
- Merkeze üye olan engelliler ve aileleri için uzman psikologlar tarafından psiko-sosyal destek hizmeti verilmesi, engellilerin hastaneye, bankaya vb. yerlere götürülüp getirilmesi koşuluyla engelli nakil aracı hizmeti sunulması,

- Sosyal hizmet uzmanlarının incelemelerine bağılı olarak, sosyal güvencesi olmayan engellilerin tekerlekli sandalye, hasta bezi, beyaz baston vb. özel ihtiyaçlarının karşılanması,
- Merkeze başvuruda bulunan engellilere, Keçiören Belediyesine bağılı Aile Eğitim Merkezinde görev yapan avukatlar aracılığıyla hukuk hizmeti sağlanması,
- Okullardaki fiziki koşulların engelli öğrencilerin kullanımına uygun hale getirilmesi,
- Konut İyileştirme Biriminin desteğiyle ihtiyaç sahibi engellilerin evlerinin bakım ve onarımının yapılması,
- Kişisel bakımını yapamayan engellilerin Gcszler Yurduna getirilerek bakımlarının yapılması,
- Keçiören Halk Eğitim Merkezi ile işbirliği içinde Engelli Kamu Personeli Seçme Sınavı Hazırlık Kursu düzenlenmesi yer almaktadır.

Keçiören Belediyesinin Faaliyet Raporları incelendiğinde, engellilere yönelik faaliyetlerin 2011 yılından itibaren düzenli bir şekilde sunulduğu görülmektedir. 2016 yılı Faaliyet Raporu henüz yayınlanmadığı için, Engelli Danışma Merkezi tarafından yürütülen faaliyetler 2011-2015 yıllarını içerecek şekilde aşağdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 1: Engelli Danışma Merkezi Tarafından Engellilere Sunulan Hizmetler, 2011-2015

Hizmet Türleri	Hizmet Verilen Engelli Sayısı				
	2011	2012	2013	2014	2015*
Psiko-sosyal destek hizmeti	553	186	19	14	339
Engelli hakları konusunda bilgilendirme	-	868	338	294	
Hukuksal danışmanlık hizmeti	25	17	10	12	
Engelli nakil aracı hizmeti	690	679	642	837	623
Sosyal Yardım Birimine yönlendirme	49	25	136	156	189
Ev temizliği	-	44	-	-	-
Tekerlekli sandalye	-	26	13	21	18
Koltuk değneği	-	5	2	-	-
Havalı yatak	-	5	2	-	-

Kaynak: Keçiören Belediyesi, 2011, 2012, 2013, 2014 ve 2015 Faaliyet Raporları, Erişim: <https://www.kecioren.bel.tr>. 10.02.2017.

*2015 Yılı Faaliyet Raporunda, psiko-sosyal destek, engelli hakları konusunda bilgilendirme ve hukuksal danışmanlık hizmetleri alan engelli sayısı birlikte verilmiştir.

Engelli Danışma Merkezi tarafından yukarıda belirtilen faaliyetlerin yanısıra Keçiören Belediyesi, Belediyeye ait bütün sosyal tesislerde ve spor merkezlerinde engellilere %50 indirimli olarak hizmet vermektedir. Diğer yandan, Keçiören Belediyesi ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliği ile engellilerin çalışma hayatına katılmalarını kolaylaştırmak amacıyla Engelli İstihdamına Destek Birimi kurulmuştur. Söz konusu Birim, engellilerin işe uyum sürecini kolaylaştırmayı ve istihdamın kalıcılığına katkı sunabilmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda, Birim, ÖZEV ile birlikte bir kılavuz hazırlayarak, işverenlere engelliler ile iletişim kurma konusunda bilgiler sunmuştur.

Yukarıda belirtilen hususlara ilave olarak, Keçiören Belediyesi, engellilerin toplumla bütünleşmesini sağlamaya yönelik düzenli sosyal ve kültürel faaliyetleri de hayata geçirmektedir. Bu kapsamda, Jandarma Komutanlığı ve Keçiören Belediyesi'nin işbirliği ile engelli olduğu için askere gidemeyen kişilerin vatani görevlerini yerine getirmeleri amacıyla düzenlenen temsili askerlik törenleri ile tiyatro ve sinema gösterileri, gezi ve piknik gibi çeşitli etkinliklerin gerçekleştirilmesi yer almaktadır. Diğer yandan, Keçiören Belediyesi, engelli sporcuların desteklenmesi amacıyla Türkiye Bedensel Engelliler Spor Federasyonunun işbirliği ile Türkiye genelinde çeşitli spor yarışmalarına da ev sahipliği yapmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Engellilerin gerek bireysel gerek toplumsal yaşamlarında karşı karşıya kaldıkları pek çok soruna çözüm üretme arayışı, ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişme dinamiklerine de bağlı olarak zamanlaması farklı olmakla birlikte, engellilere yönelik yaklaşımın medikal modelden uzaklaşmasında ve sosyal modelin öne çıkmasında etkili olmuştur. Bu kapsamda, pek çok ülkede zaman içerisinde engellilere yönelik sosyal politika tedbirlerinin kapsamının genişlediği, bütüncül ve insan hakları anlayışını merkeze koyan bir yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir.

Engellilik halinin ortaya çıkmasında genetik mirasla da ilişkisi olan tıbbi/bireysel faktörlerin yanında çevresel ve sosyo-ekonomik pek çok faktörün etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda, engelliliğin doğasının daha iyi anlaşılması için kişilerin sadece mevcut fiziksel ya da zihinsel iyi olma hallerini esas alan, bir diğer ifadeyle sonuç üzerinden hareket eden tanımlar yeterli değildir. Engelliliğin her toplumsal yapıda aynı etkenlerden kaynaklanmayabileceğini ya da söz konusu etkenlerin ağırlık düzeylerinin farklı olabileceğini hesaba katan, sorunun doğasını ve ortaya çıkış nedenlerini anlamaya yönelik araştırmalar

engellilere yönelik politikaların şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Örneğin, iş kazalarına bağlı olarak ortaya çıkan engellilik durumu, iş kazası riskinin nispeten yüksek olduğu sektörlerin ekonomideki ağırlığından, ülkelerin iş kazalarını önleme konusundaki yasal düzenleme ve uygulamalarının niteliğine, çalışanların ve işverenlerin bu konudaki bilinç düzeylerine ve sorumluluk anlayışlarına kadar pek çok farklı etmene bağlıdır. Diğer yandan, ortalama yaşam süresinin yükselmesi pek çok ülkede insanların daha uzun yaşamasına, ancak bununla birlikte kronik hastalıklardaki artışla ve yaşa bağlı risk faktörleri ile de ilişkili olarak engellilik riskinin artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, engelliliğin, hemen herkesin yaşamının bir döneminde birçok etkene bağlı olarak geçici ya da kalıcı biçimde karşı karşıya kalabileceği potansiyel bir risk olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Önemli olan tıbbi, ekonomik, hukuksal vb. birçok alanda gerekli tedbirleri alarak engellilik riskini yaratan faktörleri ya da bunların etki düzeyini en aza indirebilmektir.

Türkiye’de engellilere yönelik yaklaşımın, politika düzeyinde uzunca bir süre medikal model bağlamında şekillendiği görülmektedir. Diğer yandan, Türkiye’nin refah sisteminin özellikleri gereği, çeşitli toplumsal riskler karşısında ailenin önemli bir rol üstlenmesi engellilerin bakım ve korunmaları alanında temel rolün ailede olduğu bir toplumsal yapıya işaret etmektedir. Belirtilen hususlara bağlı olarak, Türkiye’de engellilere yönelik kapsamlı sosyal politika tedbirlerinin geliştirilmesi ve buna yönelik kurumsal ve yasal altyapının oluşturulması yakın zamanlara kadar mümkün olmamıştır.

Günümüzde pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de engellilere yönelik yaklaşımın medikal modelden uzaklaşarak sosyal modele doğru evrildiği ve her iki modelin unsurlarını da içinde barındıran kapsayıcı bir anlayışın geliştiğine tanık olunmaktadır. Özellikle 2005 yılındaki yasal düzenleme ve sonrasında getirilen değişikliklerle ve 2009 yılında Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme’nin kabulüyle engellilerin eğitiminden, istihdamına, ayrımcılıkla mücadeleden, erişebilirliklerine ve toplumsal yaşama katılmalarına kadar pek çok alanda geliştirilmesi gereken tedbirlerin politika yapıcıların gündemine girdiği görülmektedir.

Engellilere yönelik sosyal politikalarda devletin üstlendiği rolün artmasının yanında yerel yönetim birimlerinin işlevleri de artmıştır. Türkiye’de yerel yönetimlerin gelişme dinamikleri Batılı ülkelerden farklılık göstermektedir. Bununla birlikte, yerel düzeyde halkın ortak ihtiyaçlarının karşılanması alanındaki rollerinin zaman içerisinde gelişme gösterdiğine ve bu bağlamda sosyal politika alanındaki görev ve sorumluluklarının da çeşitlendiğine tanık olunmaktadır. Her ne kadar sosyal belediyeçilik uygulamalarının Türkiye’deki gelişimi,

belediyelerin çoğu zaman sistemli ve sürekli olmaktan uzak çeşitli uygulamalarıyla yön bulmuş ve bu anlamda siyasi gücün elde edilmesinin bir aracı olarak kullanılmışsa da 2000’li yıllardaki yasal düzenlemelerle yerel yönetimlere, özellikle belediyelere sosyal politika alanında önemli görevler verildiği görülmektedir. Bu kapsamda, günümüzde belediyelerin klasik belediyeçilik faaliyetlerinin yanında eğitim, sağlık, konut, meslek ve beceri kazandırma, sosyal hizmet ve yardım, belirli koşullar dâhilinde kadın ve çocuklar için konukevleri açma gibi geniş anlamda sosyal politika kapsamında yer alan önemli işlevleri bulunmaktadır. Bunun yanında, belediye hizmetlerinin vatandaşlara en yakın yerlerde ve en uygun yöntemlerle sunulacağı ve hizmet sunumunda engelli, yaşlı, düşkün ve dar gelirlilerin durumuna uygun yöntemler uygulanacağı da ilgili yasal düzenlemelerde yer almaktadır.

Keçiören Belediyesi örneğinde, engellilere yönelik sosyal politika uygulamalarının incelendiği bu çalışmada, Belediye’nin Sosyal Yardım İşleri Müdürlüğü’ne bağlı Engelli Birimi tarafından engellilere sunulan hizmetlerin ağırlıklı olarak bilgilendirme, danışmanlık ve sosyal yardım hizmetlerinden oluştuğu görülmektedir. Diğer yandan, Belediye tarafından engellilere yönelik olarak yürütülen diğer hizmetlerin de engellilerin sosyal ve kültürel olanaklardan yararlanmalarını kolaylaştırmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Parkların ve okulların engellilerin erişimine uygun hale getirilmesi ve engellilerin spor tesislerinden indirimli yararlandırılması, gezi, sinema, tiyatro etkinlikleri bu kapsamda değerlendirilebilir. Ayrıca, engellilerin istihdamını desteklemeye yönelik sınırlı düzeyde de olsa çeşitli faaliyetlere rastlanmaktadır.

Yukarıda belirtilen faaliyetlerin engellilerin bireysel yaşamlarını kolaylaştırma ve toplumsal yaşama katılımı artırma anlamında önemi yadsınamaz. Ancak, engellilere yönelik gerek merkezi gerek yerel düzeydeki politika uygulamalarında sosyal yardım ve hizmet alanının, bir diğer ifadeyle, pasif sosyal politika tedbirlerinin öne çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda, engellilerin bireysel özelliklerini ve engellilik durumlarını dikkate alan, eğitim, mesleki eğitim, geliştirme, yönlendirme ve istihdam teşvikleriyle toplumsal yaşama daha aktif olarak katılabilmelerine ve üretken olabilmelerine yönelik tedbirlerin artırılmasına ihtiyaç olduğu açıktır. Önemli bir diğer husus da engellilere ilişkin yasal düzenlemelerin toplumsal engelleyici faktörlere dikkatleri çekmesine rağmen toplumsal zeminde engellilerin pasif ve yardıma muhtaç bireyler olduğuna ilişkin ayrımcı tutum ve davranışların devam etmesidir. Sosyal modelin unsurlarını önemli ölçüde içinde barındıran yasal düzenlemelerin uygulamadaki etkinliği ve başarısı açısından, toplumsal yaşamda engellilerin de başarılı, yetenekli, üretken ve aktif bireyler olabileceklerine ilişkin farkındalığın daha fazla geliştirilmesine ihtiyaç olduğu açıktır.

Kaynakça

Albert, B. (2004). *Disability KaR Briefing Note: The Social Model of Disability, Human Rights and Development*. Disability Knowledge and Research.

Altman, B. M. (2001). Disability Definitions, Models, Classification Schemes, and Applications. *Handbook of Disability Studies*. Edited by Gary L. Albrecht, Katherine D. Seelman, Michael Bury. USA: Sage Publications.

Ersöz, H. Y. (2011). *Sosyal Politikada Yerelleşme*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları. Yayın No: 2010-99.

ILO (2008). Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons) Convention, No. 159 and Recommendation No.168: United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities/Geneva.

Kapucu, N. (2012). Yerel Yönetim Yaklaşımları ve Yerel Yönetimler. *Yerel ve Kentsel Politikalar*. Editörler: M. Akif Çukurçayır ve Ayşe Tekel. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Keçiören Belediyesi (2012). 2011 İdare Faaliyet Raporu, Mali Hizmetler Müdürlüğü. Erişim tarihi: 10.02.2017, https://www.kecioren.bel.tr/faaliyet_raporlari.

Keçiören Belediyesi (2013). 2012 Mali Yılı Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Müdürlüğü. Erişim tarihi: 10.02.2017, https://www.kecioren.bel.tr/faaliyet_raporlari.

Keçiören Belediyesi (2014). 2013 Mali Yılı Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Müdürlüğü. Erişim tarihi: 10.02.2017, https://www.kecioren.bel.tr/faaliyet_raporlari.

Keçiören Belediyesi (2015). 2014 Mali Yılı Faaliyet Raporu. Erişim tarihi: 10.02.2017, https://www.kecioren.bel.tr/faaliyet_raporlari.

Keçiören Belediyesi (2016). 2015 Mali Yılı Faaliyet Raporu. Erişim tarihi: 10.02.2017, https://www.kecioren.bel.tr/faaliyet_raporlari.

Keleş, R. (2016). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Kovancı, O. (2003). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelede Tarihsel Bir Deneyim: İngiliz Yoksul Yasaları*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No: 30.

Okur, N. ve Erbil Erdugan, F. (2010). Sosyal Haklar ve Özürlüler: Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme. *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu II Bildiriler*. İstanbul: Petrol-İş Yayını. No. 113. 245-263.

Oliver, M. (2004). The Social Model in Action: If I had a Hammer, in Implementing the Social Model of Disability: Theory and Research. Edited by Colin Barnes and Geof Mercer Leeds: The Disability Press. 18-31.

Oliver, M. (2013). The Social Model of Disability: Thirty Years On. *Disability & Society*. 28 (7). 1024-1026.

Özgökçeler, S. ve Alper, Y. (2010). Özürlüler Kanunu'nun Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. Cilt:1. Sayı 1. 33-54.

Palmer, M. and Harley, D. (2012). Models and Measurement in Disability: An International Review. *Health Policy and Planning*. 27. 357-364.

Scotch, R. K. (2000). Models of Disability and the Americans with Disabilities Act. *Berkeley Journal of Employment & Labor Law*. Vol.21. No.1. 213-222.

Seyyar, A. (2015). *Dünyada ve Türkiye'de Engelli Dostu Sosyal Politikalar*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Smart, J. F. and Smart, D. W. (2006). Models of Disability: Implications for the Counseling Profession. *Journal of Counseling and Development*. Vol.84. 29-40.

Tekeli, İ. (1983). Yerel Yönetimlerde Demokrasi ve Türkiye'de Belediyelerin Gelişimi. *Amme İdaresi Dergisi*. Cilt. 16. Sayı. 2. 3-22.

TÜİK (2002). Engelli İstatistikleri. Erişim tarihi: 05.02.2017, <http://www.tuik.gov.tr>.

United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 6 December 2006, Erişim tarihi: 05.02.2017, <http://www.un.org/esa/socdev/enable/rights/convtexte.htm>.

WHO (2001). International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). Erişim tarihi: 04.02.2017, <http://www.who.int/classifications/icf/en/>.

WHO (2011). World Report on Disability. Erişim tarihi: 08.02.2017, http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/en/.

Yılmaz, V. ve Yentürk, N. (2017). Türkiye'de Engellilere Yönelik Kamu Harcamalarının On Yıllık Seyri. *Çalışma ve Toplum*. 52. 59-74.

Zajadacz, A. (2015). Evolution of Models of Disability as a Basis for Further Policy Changes in Accessible Tourism. *Journal of Tourism Futures*. Vol. 1. No. 3. 189-202.

Yeşil Kapasite Kısıtlı Araç Rotalama Problemi: Bir Literatür Taraması

Sedat BELBAĞ*

Geliş Tarihi (Received): 14.03.2016 – Kabul Tarihi (Accepted): 22.11.2016

Öz

Araç rotalama probleminin (ARP) amacı merkezi bir depodan çeşitli konumlarda yer alan müşterilere benzer veya farklı kapasitelere sahip araçlarla ürünleri dağıtmak için toplam seyahat uzaklık ve sürelerini minimize etmektir. Diğer yandan, işletmeler yakıt tüketiminin azaltarak rakiplerine karşı maliyet avantajı elde etmek ve çevreye duyarlı müşteriler açısından olumlu bir imaj oluşturmayı istemektedir. Araç rotalama probleminin yeni bir çeşidi olan “yeşil araç rotalama problemi (YARP)” ise, geleneksel yaklaşımdan farklı olarak yakıt tüketimi ve gaz emisyonu gibi çevresel faktörleri dikkate alan bir rota tasarlamayı amaçlar. Yasal ve sosyal çerçevede artan çevre duyarlılığı araç rotalama probleminde çevreyi etkileyen faktörlerin ele alınmasını sağlamıştır. Böylece, sürdürülebilir dağıtım ağı daha az enerji kullanılarak ve çevreye daha az zarar vererek oluşturulabilir. Bu çalışmanın amacı son yıllarda akademik ve endüstriyel çevrelerde popüleritesi giderek artan yeşil kapasite kısıtlı araç rotalama problemi (YKARP) için kapsamlı bir literatür taraması sunmaktır. Literatür taramasının kapsamını, 2007-2016 yılları arasında yabancı dildeki dergilerde yayınlamış 57 adet makale oluşturmaktadır. Bu literatür taramasının akademik çalışmalara sağlayacağı başlıca faydalar (i) YKARP konusuna odaklanan makaleler hakkında detaylı bir analizin sunulması, (ii) yakıt tüketimi ve gaz emisyonunu etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi, (iii) YKARP için çözüm yöntemlerinin değerlendirilmesi, (iv) ileride yapılacak çalışmalar için çeşitli önerilerin sunulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil araç rotalama problemi, yakıt tüketimi, gaz emisyonu, kapasite kısıtlı araç rotalama problemi, literatür taraması.

*Dr., Gazi Üniversitesi ,İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, sedatbelbag@gazi.edu.tr

Green Capacitated Vehicle Routing Problem: A Literature Review

Abstract

Vehicle routing problem (VRP) is the act of minimizing total traveled distance and travel time to dispatch products with same or different capacitated vehicles from a central depot to customer's locations. However, companies aim to decrease fuel consumption to reach cost advantage over rivals and constitute a better image among environmental considered customers. As a new variant of VRP, "green vehicle routing problem (GVRP)" aims, unlike the conventional approach, to design a route in consideration of environmental factors such as fuel consumption and gas emission. Increased environmental consideration in legal and social contexts addressed the factors that affect the environment in vehicle routing problem. Thus, a sustainable distribution network could be designed with less energy consumption and fewer negative impacts on the environment. The purpose of this study is to develop a comprehensive literature review in a popular topic within academic and industrial areas known as green capacitated vehicle routing problem. The scope of literature review consists of 57 articles published between 2007 and 2016. This literature provides major benefits to academic studies in four ways: (i) presenting a detailed investigation about the articles focused on GCVRP, (ii) evaluating the factors that affect the fuel consumption and gas emissions, (iii) determining the solution method for GCVRP, (iv) presenting several suggestions about future works.

Keywords: *Green vehicle routing problem, fuel consumption, gas emission, capacitated vehicle routing problem, literature review.*

Giriş

Araç Rotalama Problemi (ARP), merkezi bir depodan aynı veya farklı kapasitelere sahip araçlar yardımıyla belli konumlardaki müşterilerin taleplerini karşılamak amacıyla bu araçların aldığı toplam mesafeyi ve toplam süreyi minimize edecek rotanın belirlenmesidir. Dantzig ve Ramser (1959), bu problemi ilk defa “Kamyon Sevkiyat Problemi (*Truck Dispatch Problem*)” adı altında bir dağıtım merkezinden belli sayıdaki benzin istasyonunun talebini aynı kapasiteli kamyonlarla karşılanmasını sağlayan modeli oluşturarak ele almıştır. Klasik ARP’nin amacı, tüm araçların aldığı toplam seyahat uzaklığını veya toplam uzaklığın doğrusal fonksiyonu olarak hesaplanan toplam seyahat maliyetinin minimize edilmesidir (Bektaş ve Laporte, 2011). ARP üzerine yapılan çalışmalar zaman içinde gerçek hayatta karşılaşılan zorlukları aşabilmek için farklılaşmış ve ARP’nin çeşitli türevleri olarak tanımlanmıştır. ARP literatüründeki farklı varsayımlar altındaki problemler, dağıtım araçlarının belli bir kapasite ile kısıtlandığı kapasite kısıtlı ARP (KARP - *Capacitated VRP*), dağıtım ve toplama faaliyetlerinin bir arada ele alındığı dağıtım ve toplama ARP (*Pickup and Delivery VRP*), birden çok depodan araçların dağıtım yaparak dönüşte herhangi bir depoda rotalarının sonlanabildiği çok depolu ARP (*Multiple Depot VRP*), müşterilere teslimatın belli bir süre içerisinde yapılmasını zorunlu kılan zaman pencereli ARP (*VRP with Time Windows*) olarak sıralanabilir (Xiao vd., 2012).

Klasik ARP’de araçların seyahat uzunluğuna bağlı olarak hesaplanan taşıma maliyeti yakıt tüketimini dikkate almadığından dolayı gerçeklikten uzaklaşmıştır. Şahin vd. (2009) 20 ton kapasiteli ve tamamen yüklü bir aracın 1000 km’lik bir mesafede harcadığı yakıt maliyetinin toplam taşıma maliyetinin %60’ını oluşturduğunu belirtir. Yakıt tüketiminin azaltılması bir yandan yakıt maliyetlerinin düşmesi ile işletmelere ekonomik yönden fayda sağlarken, diğer yandan düşük miktardaki sera etkisi yapıcı gazların havaya karışmasına sebep olduğu için topluma sosyal yönden fayda sağlar. Doksanlı yılların başından itibaren doğal çevrenin korunumuna yönelik yasal ve sosyal yaptırımlar işletmeleri çevreci politikalar geliştirmeye yöneltmiştir. Çevreye karşı artan duyarlılık ve çevreyi korumaya yönelik yasalar özellikle kara taşımacılığını doğrudan etkilemektedir. Bu durumla başa çıkabilmek amacıyla son yıllarda ARP literatürü içerisinde yakıt tüketimi ve gaz emisyonu gibi unsurlar dikkate alınmaktadır (örneğin, Hsu vd., 2007; Apaydın ve Gönüllü, 2008; Tavares vd., 2009; Maden vd., 2010; Erdoğan ve Miller-Hooks, 2012; Pradenas vd., 2013; Ramos vd., 2014).

Yeşil araç rotalama problemi klasik ARP’den farklı olarak toplam seyahat uzunluğu ile beraber araçların yakıt tüketimi ve gaz emisyonunu da minimize etmeye çalışır. İşletmeler sahip olduğu araçların yakıt tüketimini ve gaz emisyon değerlerini hem sosyal sorumluluk çerçevesinde müşterilerin gözünde olumlu bir imaj yaratmak hem de maliyet avantajı sağlamak

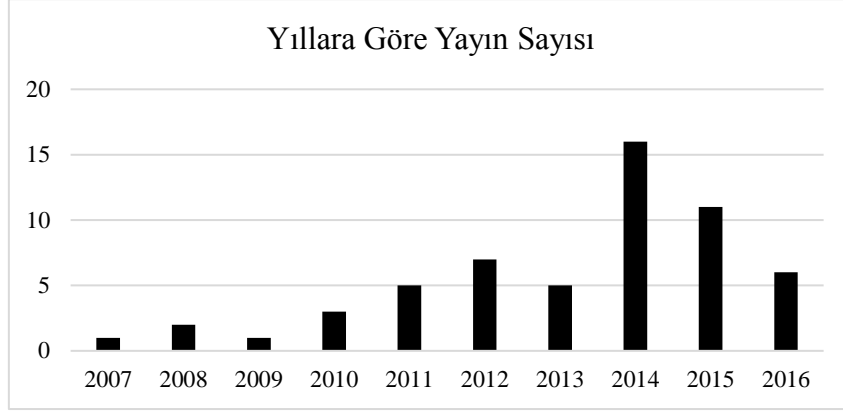
için azaltmaya çalışır (Figliozi, 2010). Yakıt tüketimi ve gaz emisyonuna bağlı maliyetler seyahat uzunluğu, araç yükü, araç hızı, zamana bağlı hız, yolun eğimi gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Yeşil araç rotalama probleminde alternatif yakıt kullanımı, yeni nesil elektrikli veya hibrid araçların kullanımı, çevre dostu rotalama yapılması gibi konular ele alınmaktadır (Lin vd., 2014b).

Çalışmanın amacı, son yıllarda araştırmacıların ilgi odağı haline gelen yeşil kapasite kısıtlı araç rotalama problemini (YKARP) ele alan çalışmalar hakkında kapsamlı bir literatür taraması yapmaktır. Bu literatür taramasının akademik çalışmalara yönelik sağlayacağı faydalar: (i) YKARP'yi dikkate alan çalışmaların ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, (ii) yakıt tüketimi ve gaz emisyonu gibi çevresel unsurları etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi, (iii) YKARP'nin çözümünde kullanılan yöntemlerin belirlenmesi, (iv) ileride YKARP hakkında yapılabilecek çalışmalar için öneri ve yönlendirmeler de bulunması şeklinde sıralanabilir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümleri şu şekilde yapılandırılmıştır. İkinci bölümde araştırmanın metodolojisi ve kapsamı hakkında bilgi verilmektedir. Üçüncü bölümde yakıt tüketimi ve gaz emisyonunu etkileyen faktörler açıklanmıştır. YKARP'nin çözümü için kullanılan yöntemler dördüncü bölümde incelenmiştir. Son bölümde ileride yapılabilecek çalışmalar için öneriler sunulmuştur.

1. Araştırma Metodolojisi

Bu çalışmadaki literatür taramasında yer alan makaleler üç farklı yöntem kullanılarak belirlenmiştir. (1) Üniversite kütüphanelerinden çevrimiçi olarak ulaşılabilen *Science Direct*, *Springer Link*, *EBSCO* gibi akademik veritabanları kullanılmıştır. Veritabanlarında konu ile ilgili makaleler “yeşil araç rotalama (*green vehicle routing*), yakıt tüketimi (*fuel consumption*), gaz emisyonu (*gas emission*), çevre duyarlılığı (*environmental considerations*) gibi anahtar kelimeler yardımıyla aranmıştır. (2) ARP ve YKARP üzerine önceki yıllarda hazırlanmış literatür taramalarının kaynakçaları incelenmiştir. (3) Konu ile ilgili makalelere atıf yapan diğer makalelere *Google Scholar* kullanılarak ulaşılmıştır. Bu çalışmadaki literatür taraması 2007 ile 2016 yılları arasında yayınlanmış ve sadece YKARP'yi dikkate alan yabancı dildeki (İngilizce) makaleleri içermektedir. Literatür taramasında toplamda 57 adet makaleye ulaşılmış olup, bu makalelerin yayınlandığı yıllara göre dağılımı Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1: Makalelerin yıllara göre dağılımı

Bu çalışmada yer alan makaleler, yöneylem araştırması (*operations research*), yönetim bilimi (*management science*) ve ulaştırma (*transportation*) konu başlıklarında bulunan *Applied Soft Computing*, *Computers & Operations Research*, *European Journal of Operational Research*, *Expert Systems with Applications*, *Flexible Services and Manufacturing Journal*, *Transportation Research (Part B, C, D, E)* gibi dergilerde yayınlanmıştır. YKARP yönelik çalışmaların yaklaşık olarak %90'ı *Social Science Citation Index (SSCI)*'te taranan dergilerde basılmıştır. Tablo 1, YKARP literatüründe yer alan makalelerin yayınladığı akademik dergiler açısından genel bir görünüm sunmaktadır. Buna göre, YKARP dikkate alan çalışmalar en çok sırasıyla *European Journal of Operational Research*, *Transportation Research Part B-D* ve *Expert Systems with Applications* isimli dergilerde kendilerine yer bulmuştur.

Şekil 2, YKARP literatüründe yer alan çalışmaların atıf haritasını göstermektedir. Bir başka deyişle, bu çalışmaların birbirilerine yaptıkları atıflar doğrultusunda YKARP alandaki başlıca çalışmaları göstermektedir. Atıf haritasının amacı, YKARP literatüründe yer alan çalışmaları önem düzeyine göre gruplamak ve literatüre yön veren temel makaleleri tespit etmektir. Böylece bir anlamda ileride yapılacak potansiyel çalışmalar için YKARP alanında öncelikle taranması gereken makalelerin listesi çıkarılmıştır. Şekil 2'de YKARP literatürüne yön veren çalışmalar Figliozzi (2010), Kuo (2010), Maden vd. (2010), Bektaş ve Laporte (2011), Suzuki (2011), Ubeda vd. (2011), Demir vd. (2012), Erdoğan ve Miller-Hooks (2012), Jabali vd. (2012), Xiao vd. (2012), Franceschetti vd. (2013) olarak belirlenmiştir.

Dergi	Etki Faktörü	Makale Sayısı	Makaleler
European Journal of Operational Research	2.358	7	Demir vd. (2012), Demir vd. (2014a), Goeke ve Schneider (2015), Kramer vd. (2015a), Kramer vd. (2015b), Ehmke vd. (2016b), Hiermann vd. (2016)
Transportation Research Part B	2.952	5	Bektaş ve Laporte (2011), Franceschetti vd. (2013), Koç vd. (2014), Zhang vd. (2015), Koç vd. (2016)
Transportation Research Part D	1.937	4	Suzuki (2011), Fahimnia vd. (2013), Kwon vd. (2013), Zhang vd. (2014), Velázquez-Martínez vd. (2016)
Expert Systems with Applications	2.240	3	Pradenas vd. (2013), Cirovic vd. (2014), Jovanovic vd. (2014)
Applied Soft Computing	2.810	2	Xiao ve Konak (2015), Koç ve Karaoğlan (2016)
Computers & Operations Research	1.861	2	Xiao vd. (2012), Wen ve Eglese (2015)
Flexible Services and Manufacturing Journal	1.872	2	Kopfer vd. (2014), Treitl vd. (2014)
International Journal of Production Economics	2.752	2	Soysal vd. (2015), Ubeda vd. (2011)
Management of Environmental Quality: An International Journal	0	2	Tavares vd. (2008), Kuo ve Wang (2011)
Transportation Research Part E	2.676	2	Erdoğan ve Miller-Hooks (2012), Felipe vd. (2014)
Waste Management	3.220	2	Tavares vd. (2009), Bing vd. (2014)
Computers & Industrial Engineering	1.783	1	Kuo (2010)
Environmental Science and Pollution Research	2.828	1	Küçükoğlu vd. (2015)
International Journal of Advanced Operations Management	0	1	Salimifard ve Raesi (2014)
International Journal of Logistics Research and Applications	0.482	1	Gajanand ve Narendan (2013)
International Journal of Scientific & Engineering Research	0	1	Adiba ve Ahemd (2014)
Journal of Cleaner Production	3.844	1	Zhu vd. (2014)
Journal of Computers	0	1	Li (2012)
Journal of Food Engineering	2.771	1	Hsu vd. (2007)
Journal of Manufacturing Systems	1.682	1	Tajik vd. (2014)
Journal of the Operational Research Society	0.953	1	Maden vd. (2010)
Journal of Transportation Engineering	0.797	1	Saberi ve Verbas (2012)
Networks	0.83	1	Qian ve Eglese. (2014)
Omega	4.376	1	Ramos vd. (2014)
OR Spectrum	0.987	1	Schneider vd. (2015)
Optimization Letters	0.934	1	Norouzi vd. (2016)
Procedia - Social and Behavioral Sciences	0.420	1	Cranic vd. (2012)
Production and Operations Management Society	0	1	Jabali vd. (2012)
Sadhana	0.476	1	Apaydın ve Gönüllü (2008)

Sustainability	0.942	1	Liu vd. (2014)
The International Journal of Logistics Management	0	1	Glock ve Kim (2015)
Transportation Journal	0.386	1	Suzuki ve Kabir (2015)
Transportation Research Part C	2.818	1	Figliozzi (2011)
Journal of the Transportation Research Board	0	1	Figliozzi (2010)

Tablo 1: YKARP literatüründeki makalelerin yayınlandığı dergiler

Ekşioğlu vd. (2009)'ne göre ARP literatürü yaklaşık olarak yıllık %6'lık bir büyümeye sahiptir. ARP'ye olan ilginin artması hem bu literatürü takip etmeyi hem de ARP türevlerine ve ARP'ye yönelik çözüm yöntemlerine ilişkin genel değerlendirmeler yapılmasını zorlaştırmaktadır. ARP hakkında yapılan literatür taramaları ARP'nin çeşitli varsayımlar altındaki özel durumlarına odaklanmıştır (örneğin KARP – Laporte, 2009; dağıtım ve toplamalı ARP – Berbeglia vd., 2007; çok depolu ARP – Montoya-Torres vd., 2015; parça dağıtımlı ARP – Archetti ve Speranza, 2012). ARP literatürünün bir türü olan YKARP konusunda Lin vd. (2014a) ile Demir vd. (2014b)'nin literatür çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Lin vd. (2014a) çalışmasında öncelikle her bir ARP türevini özetleyerek, yeşil ARP problemine odaklanan makaleleri incelemiştir. Bu çalışmanın kapsamı 2006-2012 yılları olmakla birlikte toplamda 280 adet makaleyi içermektedir. Demir vd. (2014b) yeşil ARP'yi genel çerçeveden incelemek yerine kara taşımacılığında uygulanan yakıt tüketimi modelleri üzerine odaklanmıştır. Bu modeller, çevre dostu bir taşımacılıkta yakıt tüketimini mikro (anlık hıza göre emisyon değerleri tespit edilir) ve makro (ortalama hıza göre emisyon değerleri tespit edilir) düzeyde hesaplamaktadır.

Bu literatür taraması, Lin vd. (2014a) çalışmasına benzemekle birlikte iki yönden farklılaşmaktadır. Birincisi, bu çalışma çevre duyarlı ARP literatüründe bulunan ve kapasite kısıtını da dikkate alan makaleleri incelemektedir. Bu sebeple, daha dar bir alanda kapsamlı bir literatür taraması sunmaktadır. İkinci olarak, bu çalışma Lin vd. (2014a)'nin zaman aralığını 2016'ya taşımaktadır. Böylece, özellikle son yıllarda popüler bir konu başlığı haline gelen YKARP hakkında güncel makaleler sunulmaktadır. Bu literatür taraması iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada yakıt tüketimi ve gaz emisyonunu etkileyen faktörler açıklanmakla birlikte, makaleler bu faktörlere ve problemin karakteristik özelliklerine (araç filosunun yapısı, zaman penceresi) göre değerlendirilmiştir. İkinci aşamada YKARP'nin çözümünde kullanılan yöntemler (optimal algoritmalar, sezgisel ve meta-sezgisel yöntemler) belirlenerek her bir çalışmanın kullandığı çözüm yöntemi sunulmuştur.

2. Yakıt Tüketimini ve Gaz Emisyonunu Etkileyen Faktörler

İşletmelerin dağıtım amacıyla kullandıkları araçların yakıt tüketim miktarları taşıma maliyetlerini etkilemektedir. Bununla beraber tüketilen yakıt miktarı, çevreye salınan karbondioksit gibi sera etkisi gösteren gaz miktarlarını da etkiler (Kirby vd., 2000). Taşıma maliyetlerinin artması ve gaz emisyonu konusunda Kyoto Protokolü (sera gazı salınımının ortalama %5'lik seviyeye düşürülmesini öngörür.) gibi yasal yaptırımlar işletmelerin dağıtım işlemlerinde bu unsurları dikkate almasını sağlamıştır. İşletmeler yakıt tüketimini ve gaz emisyonunu hem maliyetleri düşürmek hem de tüketicilerin gözünde çevreci bir algı oluşturmak için azaltmaya çalışmaktadır (Figliozi, 2010).

Yakıt tüketimi ve gaz emisyonunu etkileyen faktörler çeşitli çalışmalarda incelenmiştir (Bigazzi ve Bertini, 2009; Demir vd., 2011). Yakıt tüketimi doğrudan aracın seyahat uzunluğuna bağlı olsa da, aracın hızı, trafik yoğunluğu, yol eğimi, sürüş biçimi, gibi faktörler de tüketilen yakıt miktarını etkiler (Ericsson, 2001). Demir vd. (2014b) bu faktörleri araç, çevre, trafik, sürücü ve operasyon olarak beş ana başlıkta toplamıştır. Çalışmaya göre yakıt tüketimini hesaplayan modellerin çoğunluğu araç, trafik ve çevre başlıkları üzerinde yoğunlaşırken, aynı modeller sürücü ile bağlantılı faktörleri görmezden gelmektedir. Bu çalışmada dikkate alınan yakıt tüketimi ve gaz emisyonunu etkileyen faktörler şu şekilde sıralanabilir;

i) Seyahat Uzunluğu: Yakıt tüketimini etkileyen en temel faktörlerden biri aracın gerçekleştirdiği toplam seyahat uzunluğudur (Eglese ve Black, 2010). Seyahat uzunluğuna göre yakıt tüketimi genellikle yakıt tüketimini etkileyen diğer ekonomik unsurlara ulaşamadığı zaman kullanılır (Ubeda vd., 2011). Diğer yandan, sadece seyahat uzunluğu ile yakıt tüketiminin hesaplanması gerçekçi sonuçlardan uzaklaşmaya yol açabilir.

ii) Aracın Yüğü: Bir aracın taşıdığı yük miktarının artması ile harcanan yakıt miktarı da giderek artmaktadır (Suzuki, 2011). Araç yükünün artması lastiklerin yolla olan sürtünmesini arttırıp, aracın ivmelenmesini geciktirir. Yüğü fazla olan bir araç eğimli bir yolda daha fazla güce ihtiyacı duyduğu için aracın yakıt tüketimi ve gaz emisyonu artar.

iii) Aracın Hızı: Bir aracın hızı alınan yolun eğimi, hava sürtünmesi, yolun yapısı gibi çeşitli durumlardan doğrudan etkilenir. Bu sebeple, aracın sabit bir hızla ile yol alması ile değişken hızla yol alması arasında yakıt tüketimi açısından farklılık bulunabilir. Demir vd. (2011) seyahat boyunca hızı değişen bir aracın en uygun sürüş hızını hesaplayarak, aracın yakıt tüketimi ve gaz emisyonunda azalmalar olduğunu göstermiştir. Optimal hız bölgesel olarak değişen hız limitleri ve trafik sıklığı gibi durumlardan dolayı değişebilir.

iv) Zamana Bağlı Hız: Başta şehir içi olmak üzere trafiğin yoğun olduğu bölgelerde araç hızında dikkate değer değişimler yaşanabilir. İşe gidiş ya da iş çıkışı gibi yoğun saatlerde araçlar

	Seyahat Uzunluğu	Araç Yüktü	Araçın Hızı	Zamana Bağlı Hız	Yol Eğimi	Araç Filosu	Araç Tipi	Zaman Penceresi
Hsu vd. (2007)	✓	✓	✓	✓	-	Benzer	Belirtilmemiş	✓
Apaydın ve Gönüllü (2008)	✓	-	-	-	-	Benzer	Belirtilmemiş	-
Tavares vd. (2008)	✓	✓	-	-	✓	Karma	Ağır yük araçları (7,5-16 ton)	-
Tavares vd. (2009)	✓	✓	✓	-	✓	Karma	Farklı teknik özelliklere sahip iki tür araç	-
Kuo (2010)	✓	✓	✓	✓	-	Benzer	Belirtilmemiş	-
Figliozi (2010)	✓	-	✓	✓	-	Benzer	Ağır yük araçları	✓
Maden vd. (2010)	✓	-	✓	✓	-	Benzer	Belirtilmemiş	✓
Bektaş ve Laporte (2011)	✓	✓	✓	-	-	Benzer	Belirtilmemiş	✓
Figliozi (2011)	✓	-	✓	✓	✓	Benzer	Belirtilmemiş	✓
Kuo ve Wang (2011)	✓	✓	✓	-	-	Benzer	Belirtilmemiş	-
Suzuki (2011)	✓	✓	✓	-	✓	Benzer	Ağır yük araçları	✓
Ubeda vd.(2011)	✓	✓	-	-	-	Benzer	Ağır yük araçları	-
Cranic vd. (2012)	✓	-	✓	-	-	Benzer	Belirtilmemiş	-
Demir vd. (2012)	✓	✓	✓	-	✓	Benzer	Belirtilmemiş	✓
Erdoğan ve Miller-Hooks (2012)	✓	-	-	-	-	Benzer	Belirtilmemiş	-
Jabali vd. (2012)	✓	-	✓	✓	-	Benzer	Belirtilmemiş	-
Li (2012)	✓	✓	✓	-	✓	Benzer	Belirtilmemiş	✓
Saberi ve Verbas (2012)	✓	✓	✓	✓	-	Benzer	Ağır yük araçları	-
Xiao vd. (2012)	✓	✓	-	-	-	Benzer	Belirtilmemiş	-
Fahimnia vd. (2013)	✓	-	✓	-	-	Benzer	Belirtilmemiş	-
Franceschetti vd. (2013)	✓	✓	✓	✓	✓	Benzer	Belirtilmemiş	✓
Gajanand ve Narendan (2013)	✓	✓	✓	-	✓	Benzer	Belirtilmemiş	-
Kwon vd. (2013)	✓	-	-	-	-	Karma	Farklı kapasite ve emisyon değerlerine sahip araçlar	-
Pradenas vd. (2013)	✓	✓	✓	-	-	Benzer	Belirtilmemiş	✓
Adiba ve Ahemd (2014)	✓	✓	✓	-	-	Benzer	Belirtilmemiş	-
Bing vd. (2014)	✓	✓	✓	-	-	Benzer	Belirtilmemiş	✓
Cirovic vd. (2014)	✓	✓	-	-	-	Benzer	Hafif taşıma araçları	-
Demir vd. (2014a)	✓	✓	✓	-	✓	Benzer	Belirtilmemiş	✓
Felipe vd. (2014)	✓	✓	✓	-	-	Benzer	Elektrikli araçlar	-

Jovanovic vd. (2014)	✓	✓	-	-	-	Benzer	Düşük emisyonlu araçlar	-
Koç vd. (2014)	✓	✓	✓	-	-	Karma	Hafif-Orta-Ağır yük araçları	✓
Kopfer vd. (2014)	✓	✓	-	-	-	Karma	Farklı yakıt tüketimine sahip araçlar	-
Liu vd. (2014)	✓	✓	✓	✓	✓	Karma	Belirtilmemiş	✓
Qian ve Eglese. (2014)	✓	✓	✓	✓	-	Benzer	Belirtilmemiş	✓
Ramos vd. (2014)	✓	✓	✓	-	-	Benzer	Belirtilmemiş	-
Salimifard ve Raeesi (2014)	✓	✓	✓	-	-	Benzer	Belirtilmemiş	-
Tajik vd. (2014)	✓	✓	✓	-	-	Benzer	Belirtilmemiş	✓
Treitl vd. (2014)	✓	✓	✓	-	-	Benzer	Belirtilmemiş	-
Zhang vd. (2014)	✓	✓	-	-	-	Benzer	Belirtilmemiş	-
Zhu vd. (2014)	✓	-	-	-	-	Benzer	Ağır-Geniş-Yüksek yük araçları	-
Glock ve Kim (2015)	✓	✓	✓	-	-	Karma	Farklı yakıt tüketimine sahip araçlar	-
Goeke ve Schneider (2015)	✓	✓	✓	-	✓	Benzer	Belirtilmemiş	-
Kramer vd. (2015a)	✓	✓	✓	-	-	Benzer	Belirtilmemiş	-
Kramer vd. (2015b)	✓	✓	✓	✓	-	Benzer	Belirtilmemiş	✓
Küçüköğlü vd. (2015)	✓	✓	✓	✓	✓	Benzer	Belirtilmemiş	✓
Schneider vd. (2015)	✓	-	-	-	-	Benzer	Belirtilmemiş	-
Soysal vd. (2015)	✓	✓	✓	✓	-	Benzer	Belirtilmemiş	-
Suzuki ve Kabir (2015)	✓	✓	-	-	✓	Benzer	Belirtilmemiş	-
Xiao ve Konak (2015)	✓	✓	✓	✓	✓	Benzer	Belirtilmemiş	✓
Wen ve Eglese (2015)	✓	-	✓	✓	-	Benzer	Belirtilmemiş	✓
Zhang vd. (2015)	✓	✓	-	-	-	Benzer	Belirtilmemiş	-
Ehmke vd. (2016)	✓	✓	✓	✓	-	Karma	Ağır yük araçları	-
Hiermann vd. (2016)	✓	✓	-	-	-	Karma	Farklı kapasitelere sahip elektrikli araçlar	✓
Koç ve Karaoğlu (2016)	✓	✓	✓	-	-	Benzer	Belirtilmemiş	✓
Koç vd. (2016)	✓	✓	✓	-	-	Karma	Farklı yakıt tüketimine sahip araçlar	-
Norouzi vd. (2016)	✓	✓	✓	✓	✓	Benzer	Belirtilmemiş	-
Velázquez-Martínez vd. (2016)	✓	✓	✓	-	✓	Benzer	Belirtilmemiş	-

Tablo 2: Yakıt tüketimi ve gaz emisyonunu etkileyen faktörler

Tablo 2, YKARP literatüründe yer alan makaleleri iki açıdan değerlendirmektedir. İlk olarak, yakıt tüketimi ve gaz emisyonunu etkileyen faktörler göz önünde bulundurularak makaleler incelenmiştir. Literatürdeki çalışmaların büyük çoğunluğu seyahat uzunluğu, araç yükü ve araç hızı faktörlerini dikkate alırken, zamana bağlı hız ve yol eğimi faktörlerini göz

ardı etmiştir. Diğer yandan, bu iki faktör yakıt tüketimi ve gaz emisyonunu dikkate değer bir şekilde etkilemekle birlikte daha detaylı bir şekilde incelenmelidir. İkinci olarak, makaleler araç filosunun yapısı ve zaman penceresi unsurlarını dikkate alma durumu açısından incelenmiştir. YKARP literatüründe araç filosunun heterojen yapıda olduğu varsayımı homojen yapı varsayımına göre daha az çalışmada yer almıştır. Makalelerin %50'sinden fazlası zaman penceresi varsayımını dikkate almamıştır. Zaman penceresini dikkate alan makaleler bu varsayımı modellerinde hiçbir koşulda ihlal edilemeyen sıkı kısıt (örn. Figliozzi, 2010; Li, 2012) veya bazı durumlarda ihlal edilebilen esnek kısıt (örn. Bing vd., 2014; Kramer vd. 2015b) olarak tanımlamıştır.

3. YKARP'deki Çözüm Yöntemleri

YKARP, geleneksel ARP'nin kapsamı genişletilmiş bir çeşidi olarak tanımlanır. Ayrıca, bu tür problemlerin karmaşıklık seviyesi arttıkça çözüm süresi de üssel olarak artan problem (NP-hard problem) yapısında olduğu belirtilmiştir (Demir vd., 2012). Literatürdeki çalışmalar YKARP'nin çözümü için optimal (*exact algorithms*), sezgisel (*heuristics*) ve meta-sezgisel (*meta-heuristics*) yöntemler adı altındaki üç başlıkta toplanabilen yöntemleri kullanmaktadır. Bu literatür taramasında yer alan çalışmaların YKARP için kullandıkları model türü ve çözüm yöntemleri Tablo 3'te verilmiştir.

i) Optimal yöntemler: Bu yöntemler yaygın olarak küçük boyutlu problemlerin çözümünde kullanılır. Problemin boyutu büyüdükçe optimal çözümü bulabilmek için gereken süre ve hafıza ihtiyacı optimal yöntemlerin kullanılabilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Laporte (1992) ARP literatüründe kesin çözüm sunan yöntemleri ağaç arama yöntemleri (*tree search methods*), dinamik programlama ve tam sayılı programlama olarak belirtmiştir. Bunların yanında bir çok çalışmada optimal çözüm bulmaya yarayan CPLEX, GAMS ve Lingo gibi yazılımlar da kullanılmaktadır. YKARP literatüründe optimal yöntemleri kullanan çalışmalar karma tamsayılı doğrusal programlama ile model oluşturup, çözüm için CPLEX yazılımından faydalanmıştır.

ii) Sezgisel Yöntemler: Büyük boyuttaki problemleri makul sürelerde optimal değere yakın bir şekilde çözebilen yöntemlerdir. Bu tür yöntemlerin uygulanması kolay olduğundan dolayı yaygın olarak kullanılır. Laporte vd. (2000) ARP'de kullanılan sezgisel yöntemleri tasarruf algoritması (*saving algorithm*), ardışık iyileştirme algoritması (*sequential improvement algorithm*), süpürme algoritması (*the sweep algorithm*), petal algoritması (*petal algorithm*), Fisher ve Jaikumar algoritması (*The Fisher and Jaikumar algorithm*) olarak belirtmiştir. YKARP literatüründe yer alan çalışmaların kullandığı sezgisel yöntemlerin başlıcaları zaman uyarlamalı en yakın komşu algoritması (*time-oriented nearest-neighbor heuristic*), yinelemeli

rota oluşturma ve geliştirme algoritması (*iterative route construction and improvement algorithm*), deterministik yerel arama (*deterministic local search*), uyarlamalı arama (*the adaptive searching*) şeklinde özetlenebilir.

iii) Meta-sezgisel Yöntemler: Klasik sezgisel yöntemlere göre meta-sezgisel yöntemler optimal çözüme daha yakın sonuçlar verebilmektedir. Bu durum meta-sezgisel yöntemlerin sezgisel yöntemlere göre daha geniş bir çözüm uzayında arama yapmasından kaynaklanır. Park ve Chae (2014), meta-sezgisel yöntemleri klasik sezgisel yöntemlere göre daha iyi sonuç elde etmek için yeni algoritmalar önerdiğini belirtmiştir. YKARP'nin karmaşıklık seviyesi ile çözüm süresi arasındaki ilişki üssel nitelikte olduğu için meta-sezgisel yöntemler literatürdeki birçok çalışma tarafından tercih edilmiştir. YKARP'de kullanılan başlıca meta-sezgisel yöntemler benzetimli tavlama (Xiao ve Konak, 2015), genetik algoritma (Liu vd., 2014), uyarlamalı komşu araması algoritması (Demir vd., 2014), tabu arama algoritması (Kwon vd., 2013), yapay arı kolonisi algoritması (Zhang vd., 2014) olarak sıralanabilir.

	Model Türü	Çözüm Yöntemi
Hsu vd. (2007)	Sezgisel Yöntem	Zaman Uyarlamalı En Yakın Komşu Algoritması
Apaydın ve Gönüllü (2008)	Optimal Yöntem	Coğrafi Bilgi Sistemi (GIS)
Tavares vd. (2008)	Optimal Yöntem	ArcGIS, ArcInfo ve Ağ Analizi
Tavares vd. (2009)	Optimal Yöntem	Coğrafi Bilgi Sistemi (GIS)
Kuo (2010)	Meta-Sezgisel Yöntem	Benzetimli Tavlama
Figliozzi (2010)	Sezgisel Yöntem	Yinelemeli Rota Oluşturma ve Geliştirme Algoritması (IRCI)
Maden vd. (2010)	Meta-Sezgisel Yöntem	Tabu Arama
Bektaş ve Laporte (2011)	Optimal Yöntem	Karma Tamsayılı Lineer Programlama - CPLEX
Figliozzi (2011)	Sezgisel Yöntem	Yinelemeli Rota Oluşturma ve Geliştirme Algoritması (IRCI)
Kuo ve Wang (2011)	Meta-Sezgisel Yöntem	Tabu Arama
Suzuki (2011)	Meta-Sezgisel Yöntem	Sıkıştırılmış Tavlama
Ubeda vd. (2011)	Optimal Yöntem	Karma Tamsayılı Lineer Programlama - Matlab
Cranic vd. (2012)	Sezgisel Yöntem	Simülasyon
Demir vd. (2012)	Meta-Sezgisel Yöntem	Uyarlamalı Komşu Araması (ALNS)
Erdoğan ve Miller-Hooks (2012)	Sezgisel Yöntem	Clarke and Wright Tasarruf Algoritması(MCWS) ve Yoğunluk Kümeleme Algoritması (DBCA)
Jabali vd. (2012)	Meta-Sezgisel Yöntem	Tabu Arama
Li (2012)	Meta-Sezgisel Yöntem	Tabu Arama
Saberi ve Verbas 2012	Sezgisel Yöntem	Sürekli Tahmin Modeli
Xiao vd. (2012)	Meta-Sezgisel Yöntem	Benzetimli Tavlama
Fahimnia vd. (2013)	Optimal Yöntem	Karma Tamsayılı Lineer Programlama - CPLEX
Franceschetti vd. (2013)	Optimal Yöntem	Matematiksel Modelleme

Gajanand ve Narendan (2013)	Optimal Yöntem	Karma Tamsayılı Lineer Programlama - CPLEX
Kwon vd. (2013)	Meta-Sezgisel Yöntem	Tabu Arama
Pradenas vd. (2013)	Sezgisel Yöntem	SS
Adiba ve Ahemd (2014)	Meta-Sezgisel Yöntem	Genetik Algoritma
Bing vd. (2014)	Meta-Sezgisel Yöntem	Tabu Arama
Cirovic vd. (2014)	Sezgisel Yöntem	Bulanık Çıkarım Algoritması
Demir vd. (2014a)	Meta-Sezgisel Yöntem	Uyarlamalı Komşu Araması (ALNS)
Felipe vd. (2014)	Sezgisel Yöntem	Deterministik Yerel Arama - Benzetimli Tavlama
Jovanovic vd. (2014)	Sezgisel Yöntem	Bulanık Çıkarım Algoritması
Koç vd. (2014)	Sezgisel Yöntem	Heterojen Uyarlamalı Komşu Araması
Kopfer vd. (2014)	Optimal Yöntem	Karma Tamsayılı Lineer Programlama - CPLEX
Liu vd. (2014)	Meta-Sezgisel	Genetik Algoritma
Qian ve Eglese. (2014)	Sezgisel Yöntem	Uyarlamalı Arama (AS)
Ramos vd. (2014)	Sezgisel Yöntem	Arttırılmış ϵ -kısıtı Yöntemi.
Salimifard ve Raeesi (2014)	Optimal Yöntem	Karma Tamsayılı Lineer Programlama - CPLEX
Tajik vd. (2014)	Optimal Yöntem	Karma Tamsayılı Lineer Programlama - GAMS
Treitl vd. (2014)	Optimal Yöntem	Karma Tamsayılı Lineer Programlama - CPLEX
Zhang vd. (2014)	Meta-Sezgisel Yöntem	Yapay Arı Kolonisi Algoritması
Zhu vd. (2014)	Optimal Yöntem	Tamsayılı Programlama – Yay Eleme Prosedürü
Glock ve Kim (2015)	Optimal Yöntem	Karma Tamsayılı Lineer Olmayan Programlama
Goeke ve Schneider (2015)	Meta-Sezgisel Yöntem	Uyarlamalı Komşu Araması (ALNS)
Kramer vd. (2015a)	Meta-Sezgisel Yöntem	ILS-SP-SOA
Kramer vd. (2015b)	Meta-Sezgisel Yöntem	ILS-SP-SOA
Küçükoğlu vd. (2015)	Meta-Sezgisel Yöntem	Hafıza Yapısı Uyarlamalı Benzetimli Tavlama
Schneider vd. (2015)	Sezgisel Yöntem	Uyarlamalı Değişken Komşu Araması (AVNS)
Soysal vd. (2015)	Optimal Yöntem	Karma Tamsayılı Lineer Programlama - CPLEX
Suzuki ve Kabir (2015)	Sezgisel Yöntem	Süpürme – En yakın Komşu Algoritması
Xiao ve Konak (2015)	Meta-Sezgisel Yöntem	Benzetimli Tavlama
Wen ve Eglese (2015)	Sezgisel Yöntem	LANTIME Algoritması
Zhang vd. (2015)	Sezgisel Yöntem	Evrimsel Yerel Arama (ELS)
Ehmke vd. (2016)	Meta-Sezgisel Yöntem	Tabu Arama
Hiermann vd. (2016)	Optimal Yöntem	Karma Sayılı Lineer Programlama (MILP) – Dal ve Ödül
Koç ve Karaoğlu (2016)	Meta-Sezgisel Yöntem	Benzetimli Tavlama
Koç vd. (2016)	Meta-Sezgisel Yöntem	Uyarlamalı Komşu Araması (ALNS)
Norouzi vd. (2016)	Meta-Sezgisel Yöntem	Parçalı Küme Algoritması
Velázquez-Martínez vd. (2016)	Optimal Yöntem	İstatiksel–Matematiksel Metot

Tablo 3: YKARP için kullanılan çözüm yöntemleri

Sonuç ve Öneriler

Klasik ARP’de en önemli amaç araçların seyahat uzunluğunun minimize edilmesi olarak kabul edilir. Diğer yandan, yakıt tüketiminin gerek maliyetleri gerekse çevreye zararlı gaz emisyonunu arttırması çevreye duyarlı bir araç rotalama yapılması problemini ortaya çıkarmıştır. YKARP’ye olan ilgi özellikle son yıllarda gerek endüstriyel gerekse akademik alanda giderek artmaktadır. Akademik literatürde özellikle yöneylem araştırması ve yönetim bilimi alanında yer alan makaleler YKARP üzerine yoğunlaşmaktadır.

Bu literatür taramasının amacı son yıllarda popülaritesi giderek artan YKARP’nin genel bir değerlendirmesini yapmaktır. YKARP literatüründe yer alan çalışmaların %50’sinden fazlası son üç yılda yayınlanmış ve %90’a yakını SSCI’da bulunan dergilerde basılmıştır. YKARP’nin karmaşıklık seviyesi yüksek olduğu için optimal yöntemlerin yanında sezgisel ve meta-sezgisel yöntemler de yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Her ne kadar YKARP’ye olan ilgi artsa da, bu alanda araştırılması gereken birçok durum bulunmaktadır. İleriki çalışmalarda yapılabilecekler üç başlık altında ele alınabilir:

i) Belirsizlik unsuru: YKARP literatüründe belirsizlik unsuru çalışmaların çoğunluğu tarafından göz ardı edilmektedir. Diğer yandan YKARP’de talep miktarı, hizmet süresi, seyahat süresi, araçların bekleme süresi gibi unsurlar gerçek hayatta karşılaşılan problemlerde belirsizlik içermektedir. Her unsurun bilindiği varsayımı önerilen bu modellerin gerçek hayatta uygulanabilirliğini azaltmaktadır. Bu sebeple, bahsedilen unsurların belirsiz olduğu varsayımı göz önünde bulundurularak yeni çalışmalar yapılması problemlerin gerçekçi bir şekilde çözülmesini sağlayabilir. Ayrıca, belirsizlik varsayımını içeren YKARP’nin çözümünde kuyruk teorisi ve stok modellerinden de faydalanılabilir.

ii) Çok-aşamalı dağıtım sistemi: YKARP literatüründe yer alan çalışmalardan Cranic vd. (2012) ve Soysal vd. (2015) dışında tamamı tek-aşamalı dağıtım sistemi üzerine odaklanmıştır. Çok-aşamalı dağıtım sisteminde tek-aşamalı dağıtım sisteminden farklı olarak tüm faaliyetler tek bir merkezden kontrol edilmez. Bunun yerine önce ana depodan belli kapasiteye sahip bölgesel depolara, daha sonra bölgesel depolardan müşterilere dağıtım yapılır. Akademik ve endüstriyel çevrenin yakından takip ettiği çok-aşamalı dağıtım sisteminin YKARP üzerinde yarattığı etkilerin tespiti yeni çalışmaları destekler niteliktedir. Örneğin, çok-aşamalı dağıtım sisteminin yakıt tüketimi ve gaz emisyonu değerlerinde azalmaya neden olup olmadığı araştırma konularından biridir.

iii) Farklı varsayımların entegrasyonu: YKARP literatüründe yer alan çalışmaların çoğunluğu aynı kapasiteye sahip homojen araç filosu, sabit hız, değişmeyen yol koşulları, tam kapasite araç kullanımı gibi ortak varsayımlara sahiptir. Bunun yanında, ARP literatüründeki

çalışmalarda gerçek hayattaki problemleri özöbilmek için birçok farklı varsayım bulunmaktadır. YKARP'de heterojen araç filosu, parçalı dağıtım, tek ya da çok dönemli planlama, kısıtlı araç sayısı gibi çeşitli varsayımların etkilerinin incelenmesi ileriki çalışmalarda yer almalıdır. Böylece, farklı varsayımlar altındaki YKARP modellerinde yakıt tüketimi ve gaz emisyon değerlerinin ne ölçüde etkilendiği tespit edilebilir.

Özetle, mevcut YKARP literatürü gelişmekte bir alan olmakla birlikte dikkate alınması gereken birçok unsur ve varsayım bulunmaktadır. Diğer yandan, YKARP hakkında yapılan çalışma sayısındaki artış, bu literatürün ileriki zamanlarda daha da gelişeceğini göstermektedir. YKARP alanında yapılacak yeni çalışmalar gerçek hayatta karşılaşan problemlere çözüm üretmede önemli bir rol üstlenecektir.

Kaynakça

- Adiba, E., & Ahemd, H. A. (2014). Evolutionary Algorithm for the Bi-Objective Green Vehicle Routing Problem. *International Journal of Scientific & Engineering Research*, 5(9), 70-77.
- Apaydin, O., & Gonullu, M. T. (2008). Emission control with route optimization in solid waste collection process: A case study. *Sadhana*, 33(2), 71-82.
- Archetti, C., & Speranza, M. G. (2012). Vehicle routing problems with split deliveries. *International Transactions in Operational Research*, 19(1-2), 3-22.
- Bektaş, T., & Laporte, G. (2011). The pollution-routing problem. *Transportation Research Part B: Methodological*, 45(8), 1232-1250.
- Berbeglia, G., Cordeau, J. F., Gribkovskaia, I., & Laporte, G. (2007). Static pickup and delivery problems: a classification scheme and survey. *Top*, 15(1), 1-31.
- Bigazzi, A., & Bertini, R. (2009). Adding green performance metrics to a transportation data archive. *Transportation Research Record: Journal of the Transportation Research Board*, (2121), 30-40.
- Bing, X., de Keizer, M., Bloemhof-Ruwaard, J. M., & van der Vorst, J. G. (2014). Vehicle routing for the eco-efficient collection of household plastic waste. *Waste management*, 34(4), 719-729.
- Ćirović, G., Pamučar, D., & Božanić, D. (2014). Green logistic vehicle routing problem: Routing light delivery vehicles in urban areas using a neuro-fuzzy model. *Expert Systems with Applications*, 41(9), 4245-4258.
- Crainic, T. G., Mancini, S., Perboli, G., & Tadei, R. (2012). Impact of generalized travel costs on satellite location in the two-echelon vehicle routing problem. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 39, 195-204.
- Dantzig, G. B., & Ramser, J. H. (1959). The truck dispatching problem. *Management Science*, 6(1), 80-91.
- Demir, E., Bektaş, T., & Laporte, G. (2011). A comparative analysis of several vehicle emission models for road freight transportation. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 16(5), 347-357.
- Demir, E., Bektaş, T., & Laporte, G. (2012). An adaptive large neighborhood search heuristic for the pollution-routing problem. *European Journal of Operational Research*, 223(2), 346-359.
- Demir, E., Bektaş, T., & Laporte, G. (2014a). The bi-objective pollution-routing problem. *European Journal of Operational Research*, 232(3), 464-478.

- Demir, E., Bektaş, T., & Laporte, G. (2014b). A review of recent research on green road freight transportation. *European Journal of Operational Research*, 237(3), 775-793.
- Eglese, R., & Black, D. (2010). Optimizing the routing of vehicles. 2010) Green Logistics: Improving the environmental sustainability of logistics, *KoganPage*, 215-228.
- Ehmke, J. F., Campbell, A. M., & Thomas, B. W. (2016). Vehicle routing to minimize time-dependent emissions in urban areas. *European Journal of Operational Research*, 251, 478-494.
- Eksioglu, B., Vural, A. V., & Reisman, A. (2009). The vehicle routing problem: A taxonomic review. *Computers & Industrial Engineering*, 57(4), 1472-1483.
- Erdoğan, S., & Miller-Hooks, E. (2012). A green vehicle routing problem. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 48(1), 100-114.
- Ericsson, E. (2001). Independent driving pattern factors and their influence on fuel-use and exhaust emission factors. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 6(5), 325-345.
- Fahimnia, B., Reisi, M., Paksoy, T., & Özceylan, E. (2013). The implications of carbon pricing in Australia: An industrial logistics planning case study. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 18, 78-85.
- Felipe, Á., Ortuño, M. T., Righini, G., & Tirado, G. (2014). A heuristic approach for the green vehicle routing problem with multiple technologies and partial recharges. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 71, 111-128.
- Figliozzi, M. (2010). Vehicle routing problem for emissions minimization. *Transportation Research Record: Journal of the Transportation Research Board*, (2197), 1-7.
- Figliozzi, M. A. (2011). The impacts of congestion on time-definitive urban freight distribution networks CO₂ emission levels: Results from a case study in Portland, Oregon. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 19(5), 766-778.
- Franceschetti, A., Honhon, D., Van Woensel, T., Bektaş, T., & Laporte, G. (2013). The time-dependent pollution-routing problem. *Transportation Research Part B: Methodological*, 56, 265-293.
- Gajanand, M. S., & Narendran, T. T. (2013). Green route planning to reduce the environmental impact of distribution. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 16(5), 410-432.
- Glock, C. H., & Kim, T. (2015). Coordinating a supply chain with a heterogeneous vehicle fleet under greenhouse gas emissions. *The International Journal of Logistics Management*, 26(3), 494-516.

- Goeke, D., & Schneider, M. (2015). Routing a mixed fleet of electric and conventional vehicles. *European Journal of Operational Research*, 245(1), 81-99.
- Hiermann, G., Puchinger, J., Ropke, S., & Hartl, R. F. (2016). The electric fleet size and mix vehicle routing problem with time windows and recharging stations. *European Journal of Operational Research*, 252(3), 995-1018.
- Hsu, C. I., Hung, S. F., & Li, H. C. (2007). Vehicle routing problem with time-windows for perishable food delivery. *Journal of Food Engineering*, 80(2), 465-475.
- Jabali, O., Woensel, T., & de Kok, A. G. (2012). Analysis of travel times and CO₂ emissions in time-dependent vehicle routing. *Production and Operations Management*, 21(6), 1060-1074.
- Jovanović, A. D., Pamučar, D. S., & Pejčić-Tarle, S. (2014). Green vehicle routing in urban zones—A neuro-fuzzy approach. *Expert Systems with Applications*, 41(7), 3189-3203.
- Kirby, H. R., Hutton, B., McQuaid, R. W., Raeside, R., & Zhang, X. (2000). Modelling the effects of transport policy levers on fuel efficiency and national fuel consumption. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 5(4), 265-282.
- Koç, Ç., Bektaş, T., Jabali, O., & Laporte, G. (2014). The fleet size and mix pollution-routing problem. *Transportation Research Part B: Methodological*, 70, 239-254.
- Koç, Ç., Bektaş, T., Jabali, O., & Laporte, G. (2016). The impact of depot location, fleet composition and routing on emissions in city logistics. *Transportation Research Part B: Methodological*, 84, 81-102.
- Koç, Ç., & Karaoglan, I. (2016). The green vehicle routing problem: A heuristic based exact solution approach. *Applied Soft Computing*, 39, 154-164.
- Kopfer, H. W., Schönberger, J., & Kopfer, H. (2014). Reducing greenhouse gas emissions of a heterogeneous vehicle fleet. *Flexible Services and Manufacturing Journal*, 26(1-2), 221-248.
- Kramer, R., Subramanian, A., Vidal, T., & Lucídio dos Anjos, F. C. (2015a). A matheuristic approach for the Pollution-Routing Problem. *European Journal of Operational Research*, 243(2), 523-539.
- Kramer, R., Maculan, N., Subramanian, A., & Vidal, T. (2015b). A speed and departure time optimization algorithm for the pollution-routing problem. *European Journal of Operational Research*, 247(3), 782-787.
- Kuo, Y. (2010). Using simulated annealing to minimize fuel consumption for the time-dependent vehicle routing problem. *Computers & Industrial Engineering*, 59(1), 157-165.

- Kuo, Y., & Wang, C. C. (2011). Optimizing the VRP by minimizing fuel consumption. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 22(4), 440-450.
- Küçükoğlu, İ., Ene, S., Aksoy, A., & Öztürk, N. (2015). A memory structure adapted simulated annealing algorithm for a green vehicle routing problem. *Environmental Science and Pollution Research*, 22(5), 3279-3297.
- Kwon, Y. J., Choi, Y. J., & Lee, D. H. (2013). Heterogeneous fixed fleet vehicle routing considering carbon emission. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 23, 81-89.
- Laporte, G. (1992). The vehicle routing problem: An overview of exact and approximate algorithms. *European Journal of Operational Research*, 59(3), 345-358.
- Laporte, G., Gendreau, M., Potvin, J. Y., & Semet, F. (2000). Classical and modern heuristics for the vehicle routing problem. *International Transactions in Operational Research*, 7(4-5), 285-300.
- Laporte, G. (2009). Fifty years of vehicle routing. *Transportation Science*, 43(4), 408-416.
- Li, J. (2012). Vehicle routing problem with time windows for reducing fuel consumption. *Journal of Computers*, 7(12), 3020-3027.
- Lin, C., Choy, K. L., Ho, G. T., Chung, S. H., & Lam, H. Y. (2014a). Survey of green vehicle routing problem: Past and future trends. *Expert Systems with Applications*, 41(4), 1118-1138.
- Lin, C., Choy, K. L., Ho, G. T., & Ng, T. W. (2014b). A genetic algorithm-based optimization model for supporting green transportation operations. *Expert Systems with Applications*, 41(7), 3284-3296.
- Liu, W. Y., Lin, C. C., Chiu, C. R., Tsao, Y. S., & Wang, Q. (2014). Minimizing the Carbon Footprint for the Time-Dependent Heterogeneous-Fleet Vehicle Routing Problem with Alternative Paths. *Sustainability*, 6(7), 4658-4684.
- Maden, W., Eglese, R., & Black, D. (2010). Vehicle routing and scheduling with time-varying data: A case study. *Journal of the Operational Research Society*, 61(3), 515-522.
- Montoya-Torres, J. R., Franco, J. L., Isaza, S. N., Jiménez, H. F., & Herazo-Padilla, N. (2015). A literature review on the vehicle routing problem with multiple depots. *Computers & Industrial Engineering*, 79, 115-129.
- Norouzi, N., Sadegh-Amalnick, M., & Tavakkoli-Moghaddam, R. (2016). Modified particle swarm optimization in a time-dependent vehicle routing problem: minimizing fuel consumption. *Optimization Letters*, 1-14.

- Park, Y., & Chae, J. (2014). A review of the solution approaches used in recent G-VRP (Green Vehicle Routing Problem). *International Journal of Advanced Logistics*, 3(1-2), 27-37.
- Pradenas, L., Oportus, B., & Parada, V. (2013). Mitigation of greenhouse gas emissions in vehicle routing problems with backhauling. *Expert Systems with Applications*, 40(8), 2985-2991.
- Qian, J., & Eglese, R. (2014). Finding least fuel emission paths in a network with time-varying speeds. *Networks*, 63(1), 96-106.
- Ramos, T. R. P., Gomes, M. I., & Barbosa-Póvoa, A. P. (2014). Planning a sustainable reverse logistics system: Balancing costs with environmental and social concerns. *Omega*, 48, 60-74.
- Saberi, M., & Verbas, İ. Ö. (2012). Continuous approximation model for the vehicle routing problem for emissions minimization at the strategic level. *Journal of Transportation Engineering*, 138(11), 1368-1376.
- Salimifard, K., & Raeesi, R. (2014). A green routing problem: optimising CO₂ emissions and costs from a bi-fuel vehicle fleet. *International Journal of Advanced Operations Management*, 6(1), 27-57.
- Schneider, M., Stenger, A., & Hof, J. (2015). An adaptive VNS algorithm for vehicle routing problems with intermediate stops. *OR Spectrum*, 37(2), 353-387.
- Soysal, M., Bloemhof-Ruwaard, J. M., & Bektaş, T. (2015). The time-dependent two-echelon capacitated vehicle routing problem with environmental considerations. *International Journal of Production Economics*, 164, 366-378.
- Suzuki, Y. (2011). A new truck-routing approach for reducing fuel consumption and pollutants emission. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 16(1), 73-77.
- Suzuki, Y., & Kabir, Q. S. (2015). Green Vehicle Routing for Small Motor Carriers. *Transportation Journal*, 54(2), 186-212.
- Şahin, B., Yilmaz, H., Ust, Y., Guneri, A. F., & Gulsun, B. (2009). An approach for analysing transportation costs and a case study. *European Journal of Operational Research*, 193(1), 1-11.
- Tajik, N., Tavakkoli-Moghaddam, R., Vahdani, B., & Mousavi, S. M. (2014). A robust optimization approach for pollution routing problem with pickup and delivery under uncertainty. *Journal of Manufacturing Systems*, 33(2), 277-286.
- Tavares, G., Zsigraiova, Z., Semiao, V., & da Graça Carvalho, M. (2008). A case study of fuel savings through optimisation of MSW transportation routes. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 19(4), 444-454.

- Tavares, G., Zsigraiova, Z., Semiao, V., & Carvalho, M. D. G. (2009). Optimisation of MSW collection routes for minimum fuel consumption using 3D GIS modelling. *Waste Management*, 29(3), 1176-1185.
- Treitl, S., Nolz, P. C., & Jammerneegg, W. (2014). Incorporating environmental aspects in an inventory routing problem. A case study from the petrochemical industry. *Flexible Services and Manufacturing Journal*, 26(1-2), 143-169.
- Ubeda, S., Arcelus, F. J., & Faulin, J. (2011). Green logistics at Eroski: A case study. *International Journal of Production Economics*, 131(1), 44-51.
- Velázquez-Martínez, J. C., Fransoo, J. C., Blanco, E. E., & Valenzuela-Ocaña, K. B. (2016). A new statistical method of assigning vehicles to delivery areas for CO2 emissions reduction. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 43, 133-144.
- Xiao, Y., Zhao, Q., Kaku, I., & Xu, Y. (2012). Development of a fuel consumption optimization model for the capacitated vehicle routing problem. *Computers & Operations Research*, 39(7), 1419-1431.
- Xiao, Y., & Konak, A. (2015). A simulating annealing algorithm to solve the green vehicle routing & scheduling problem with hierarchical objectives and weighted tardiness. *Applied Soft Computing*, 34, 372-388.
- Wen, L., & Eglese, R. (2015). Minimum cost VRP with time-dependent speed data and congestion charge. *Computers & Operations Research*, 56, 41-50.
- Zhang, S., Lee, C. K. M., Choy, K. L., Ho, W., & Ip, W. H. (2014). Design and development of a hybrid artificial bee colony algorithm for the environmental vehicle routing problem. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 31, 85-99.
- Zhang, Z., Wei, L., & Lim, A. (2015). An evolutionary local search for the capacitated vehicle routing problem minimizing fuel consumption under three-dimensional loading constraints. *Transportation Research Part B: Methodological*, 82, 20-35.
- Zhu, X., Garcia-Diaz, A., Jin, M., & Zhang, Y. (2014). Vehicle fuel consumption minimization in routing over-dimensioned and overweight trucks in capacitated transportation networks. *Journal of Cleaner Production*, 85, 331-336.

Tedarik Zinciri Yönetimi Uygulamalarının Zincir Performansı Üzerindeki Etkileri: Bir Uygulama

Papatya S. BIÇAKCI*

Sevinç ÜRETEN**

Geliş Tarihi (Received): 10.05.2016 – Kabul Tarihi (Accepted): 19.01.2017

Öz

Tedarik zinciri performansı ve müşteri ilişkileri başarısı açısından dağıtım yönetiminin önemi bilinmekte ve literatürde *dağıtım yönetimi* konusunun ağırlıklı olarak işlendiği görülmektedir. Ancak, günümüzün zorlu rekabet şartlarında işletmelere yol göstermek açısından tedarik zinciri performansı üzerinde önemli rol oynayan başka alanlar da incelenmeli ve etkileri değerlendirilmelidir. Bu çerçevede, işletme başarısını etkilediği düşünülen *talep yönetimi* ve bunun yanında tedarikçi ilişkileri konusunun altında son zamanlarda popüler bir yaklaşım olarak kendini gösteren *tedarik tabanı yönetimi* konularının da ele alınmasının ve bir ampirik çalışmayla bu etkilerin değerlendirilmesinin yararlı olacağı düşünülmüştür. Bu düşünceden hareketle, çalışmamızda öncelikle talep yönetimi, dağıtım yönetimi ve tedarik tabanı yönetimi konularına ilişkin olarak literatüre dayalı kısa bir değerlendirme yapılmış, daha sonra bu alanların her birinin tedarik zinciri performansı üzerindeki etkilerini incelemeye yönelik bir ampirik çalışmadan elde edilen sonuçlar aktarılmıştır. Ankara ilinde yüksek hacimde imalat yapan 42 adet işletmeden toplanan verilerle yapılan analizler sonucunda üç temel sonuca varılmıştır. Bunlar; (1) hem talep yönetimi, hem dağıtım yönetimi, hem de tedarik tabanı yönetimi uygulamaları, tedarik zinciri performansı üzerinde pozitif yönlü etkiye sahiptir; (2) talep yönetimi ile dağıtım yönetiminin tedarik zinciri performansı üzerindeki etkileri birbirlerine çok yakındır; (3) tedarik tabanı yönetimi uygulamalarının tedarik zinciri performansı üzerindeki etkileri, talep yönetimi ve dağıtım yönetimine göre daha güçlüdür.

Anahtar kelimeler: *Tedarik zinciri yönetimi, Tedarik zinciri performansı, Talep yönetimi, Dağıtım yönetimi, Tedarik tabanı yönetimi.*

* Arş. Gör.,Başkent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, papatyas@baskent.edu.tr

** Prof. Dr.,Başkent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, sureten@baskent.edu.tr

The Effects of Supply Chain Management Practices on Chain Performance: An Application

Abstract

Distribution management is among one of the most discussed topics within supply chain management literature because of its importance with regard to supply chain performance and customer satisfaction. However, intense competitive conditions force business enterprises to reveal and examine other factors affecting supply chain performance. In this respect, *demand management* emerges as a factor affecting success in building good customer relations. In addition, *supply base management* have received the attention of researchers as a popular approach in supplier relations. As a result of these trends, studying these topics and evaluating the effects of these factors on supply chain performance is considered to be beneficial. In this paper, primarily a literature-based evaluation is carried out regarding demand management, distribution management and supply base management. Then, the results of an empirical study, aimed to reveal the effects of these three decision areas on supply chain performance is presented. As a result of the analysis of the data collected from 42 high volume manufacturing firms in Ankara, three main conclusions have been derived: (1) demand management, distribution management and supply base management have positive effects on supply chain performance; (2) the effects of demand management and distribution management on supply chain performance are very close to each other; (3) supply base management has a stronger effect on supply chain performance than demand and distribution management.

Keywords: *Supply chain management, Supply chain performance, Demand management, Distribution management, Supply base management.*

Giriş

Son yirmi yıldır hem işletme yöneticileri hem de araştırmacılar tarafından sıklıkla mercek altına alınan tedarik zinciri yönetimi, işletmelerin sürdürülebilir başarı elde etmeleri açısından büyük önem taşımaktadır. Tedarik zinciri yönetimi, geleneksel olarak hammaddenin, malzeme ve ürünlerin ileriye doğru, nakdin geriye doğru, bilginin ise çift yönlü gerçekleşen akışını yönetme sanatıdır. Literatürde birçok endüstride tedarik zinciri yönetiminin işletme performansı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğuna dair örnek olaylar yer almaktadır (Shin vd., 2000, s.317). Ayrıca, geleneksel tedarik zinciri uygulamalarının ve satın alma, stok yönetimi, dağıtım yönetimi gibi tedarik zinciri faaliyetlerinin işletme performansı üzerindeki etkilerini ispatlamaya yönelik çok sayıda çalışma olmasına rağmen diğer bazı unsurların etkilerini tespit etmeye yönelik yeterli sayıda çalışma bulunmadığı dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, talep yönetimi son zamanlarda popülerliği artan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Rexhausen vd., 2012, s.269).

Tedarik zinciri yönetimi, iç ve dış kaynaklarla çalışmayı şekillendiren tüm süreç, teknoloji ve stratejileri kapsar (Madhani, 2015, s.7). Talep yönetimi, işletmelerin müşteri istek ve ihtiyaçlarını doğru tahmin edebilme yeteneği ile ilgili faaliyetlerden oluşur. Bu faaliyetler, sürecin tamamını etkilemesi nedeniyle sürecin erken dönemlerinde yerine getirilmelidir. Doğru uygulanan bir talep yönetimiyle işletmelerin maliyetlerini önemli derecede azaltabildiklerine ilişkin çalışmalar yapılmıştır (Croxtton vd., 2002, s.51; Grimson ve Pyke, 2007, s.322; Lapide,

2006, s.17). Dağıtım yönetimi, en çok üzerinde çalışılan tedarik zinciri unsurlarından biridir (Stewart, 1995, s.38). Bu nedenle, hem araştırmacılar, hem de uygulamacılar tarafından dağıtım yönetimine göre daha az üzerinde durulan talep yönetiminin etkilerini göz önüne sermek açısından talep yönetimi ile dağıtım yönetiminin tedarik zinciri performansı üzerindeki etkilerinin karşılaştırılmasının yararlı olacağı düşünülmüştür. Ayrıca, tedarikçi ilişkileri yönetimi alanında önemi giderek artan tedarik tabanı yönetimi (supply base management) uygulamalarının, sürdürülebilir rekabet avantajı yaratması nedeniyle birçok işletme tarafından benimsenmekte olduğu dikkat çekmektedir (Tan vd., 1998, s.2814). Tully (1995)'e göre tedarik tabanı yönetimi, temel olarak tedarikçi sayısını azaltmayı ve mevcut tedarikçilerle daha yakın ilişkiler kurmayı teşvik eden bir yaklaşımdır. Tedarik tabanı yönetimi uygulamalarının tedarik zinciri başarısı üzerindeki etkilerini inceleyen yeterli çalışmaya rastlanmadığından, çalışmamızda bu etkilerin de araştırılmasının uygun olacağı düşünülmüştür.

Bu çalışmanın amacı, Ankara ilinde yüksek hacimde imalat yapan işletmelerde, üzerinde çok derinlemesine çalışmalar yapılmamış olan talep yönetimi performansı ile tedarik tabanı yönetimi uygulamalarının ve etkileri birçok çalışma tarafından ispatlanmış olan dağıtım yönetimi performansının tedarik zinciri performansı üzerindeki etkilerinin karşılaştırılmasıdır. Böylece talep yönetiminin tedarik zinciri başarısındaki öneminin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Çalışmamızın izleyen bölümünde, *tedarik zinciri performansı* üzerindeki etkilerini araştırmak üzere yola çıktığımız *talep yönetimi*, *dağıtım yönetimi* ve *tedarik tabanı yönetimi* unsurları üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölüm literatürde yer alan çalışmalara dayalı olarak tedarik zinciri yönetimi performansının değerlendirilmesine, dördüncü bölüm ampirik araştırmaya ve bu araştırmadan elde edilen sonuçlara ayrılmıştır. Çalışmanın izleyen bölümünde elde edilen sonuçlar değerlendirilmiş ve gelecek çalışmalara ilişkin öneriler sunulmuştur.

1. Tedarik Zinciri Unsurları

Günümüzde tedarik zinciri yönetimi, üzerinde çok sayıda çalışma yapılan ve gelişen dinamik bir alana dönüşmüştür. Müşteri memnuniyetinin sağlanması ve maliyetlerin düşürülmesi gibi iki temel nokta üzerinde etkili olması nedeniyle günümüzün yoğun rekabet koşulları altında işletmeler açısından her geçen gün öneminin biraz daha artmakta olduğu görülmektedir.

Tedarik zinciri yönetimi kavram olarak tanıtıldığı ilk zamanlarda lojistik yönetiminden farklı görülmemiş ve lojistik faaliyetleri ile müşteri-tedarikçi ilişkilerini içeren bir kavram olarak tanımlanmıştır (Lambert ve Cooper, 2000, s.66). Tedarik zinciri yönetiminin stratejik

öneminin farkına varıldıkça, lojistik yönetiminin dışında zincirin içinde yer alan tüm unsurların yönetilmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Böylece tedarik zinciri yönetimi, bir ürünün oluşumundan müşteriye teslimine ve satış sonrası hizmetlere kadar tüm konuları içeren stratejik bir yönetim mekanizmasına dönüşmüştür. Lojistik yönetimi ise, tedarik zinciri yönetiminin stok ve dağıtım yönetimi bölümüne odaklanan bir alt kümesi olarak tanımlanmıştır (Lambert vd., 1998, s.3; Ross, 1998, s.73). Tedarik zinciri unsurlarının (1) talep yönetimi, (2) dağıtım yönetimi, (3) tedarikçi yönetimi, (4) müşteri ilişkileri yönetimi, (5) satın alma, (6) yeni ürün geliştirme, (7) stok yönetimi, (8) süreç yönetimi, (9) kapasite planlama, (10) yer seçimi başlıkları altında incelenebileceği görülmektedir (Krajewski vd., 2009, s.322). Ampirik araştırmada talep, dağıtım ve tedarikçi yönetimi unsurlarına yer verildiği için ilerleyen bölümde bu unsurlar üzerinde durulacaktır.

1.1. Talep Yönetimi

Talep yönetimi, işletmelerin müşteri talebini anlama ve bu talep ile tedarik zinciri kapasitesi arasında denge kurma yeteneğidir (Lambert ve Cooper, 2000, s.73). Satılabileceklerinden fazla üreten işletmeler hem çok fazla stok maliyetine katlanmak, hem de ellerinde kalan ürünleri çok düşük fiyatlara elden çıkarmak zorunda kalırlar. Bu durum işletmeler için zarar anlamına gelir. Satılabileceklerinden az üreten işletmeler ise, hem daha fazla kar elde edebilme şansını kaçıırırlar, hem de itibarlarının zarar görmesi durumuyla karşı karşıya kalırlar. Dolayısıyla, hangi miktarda üretim yapılacağı çok önemli bir denge konusudur ve bu dengeyi sağlamanın yolu talep yönetimi uygulamaktır. Arz ve talep birbirine karşılıklı olarak bağımlı olan iki kavramdır. İşletmeler önce müşteri talebini bilmeyi ya da yaratmayı ve sonrasında müşteri memnuniyeti sağlamayı amaçlarlar. Burada talebi tedarik zinciri hedefi olarak düşünebiliriz; arz ise talebi desteklemek ve sürdürülebilir olmasını sağlamakla yükümlüdür (Madhani, 2015, s.10).

Croxton vd. (2002)'ne göre talep yönetimi, tedarik zinciri yönetiminin çok önemli bir unsurudur. İyi uygulanan bir talep yönetimi, müşteri memnuniyeti sağlanmasında etkilidir. Bu çalışmada, talep yönetiminin boyutları olarak talep tahmini (TT), talep sınıflandırması (TS), satış ve işlemler planlaması (S&İP-Sales and Operations Planning: S&OP) ve talep yönetimi sürecine bağlılık (TY Bağlılık) ele alınmıştır (Raxhausen vd., 2012, s.271).

Tahmin, alınacak kararları ve gerçekleştirilecek işlemleri planlamak amacıyla gelecekteki olayları öngörmeye çalışmaktır (Krajewski vd., 2009, s.464). İşletmeler, başarılı ve kalıcı olabilmek için gelecekte gerçekleşecek olayları öngörmek ve buna göre planlama yapmak ihtiyacı duyarlar. İşletmelerin karşılaşacağı talep miktarı, öngörülmesi ve buna bağlı olarak planlama yapılması gereken bir unsurdur. Talep tahmini, işletmeler açısından hayati önem

taşımaktadır, çünkü ürün ya da hizmete olan talep, işçi sayısı, tedarik edilecek hammadde miktarı, tedarik süreleri, alınacak makinelerin sayı ve niteliği gibi işletmenin alacağı birçok önemli kararı etkilemektedir (Üreten, 2006, s.124). Mullin (1994), hızlı tepki stratejisiyle geçmiş verilere bakılarak satışın nerede ve ne zaman gerçekleşeceğini bilinmesine yönelik stoklama yaparak, işletmelerin karlılığını artırılabilirliğini ortaya koymuş; reklâmın, indirimin, talebi doğru tahmin etmenin ve dağıtım planının önemini vurgulamıştır.

Talep sınıflandırma müşteri odaklıdır ve burada müşterilerin özelliklerine göre ürün tercih etme eğilimleri araştırılır (Tilford, 2009, s.5). Talep sınıflandırma çeşitli şekillerde gerçekleştirilebilir. Aile arabası, ticari araba, spor araba gibi ürünün kullanım amaçlarına göre bir sınıflandırma yapılabileceği gibi müşterilerin hayat tarzları ve psikolojik yaklaşımları çerçevesinde, ya da ürün satın alma sıklık ve miktarlarına göre de sınıflandırmaya gidilebilir. İşletme bu şekilde hem ürün satışlarını ürün ve müşteri tabanlı olarak takip edebilir, hem de ürün cinsi ve müşteri yapısına göre farklı pazarlama stratejileri izleme şansı yakalar. Talep sınıflandırma uygulayarak, hangi müşteri sınıfının hangi ürünle ilgilendiği ve farklı müşteri sınıflarına ne tür hizmetler sunulması gerektiği konusunda bilgi sahibi olunabilir (Rexhausen vd., 2012, s.271).

S&İP temeli 1980'lere dayanan, üretim planlamasının satış planlaması ile birlikte değerlendirildiği bir yaklaşımdır. S&İP, satış ve üretim işlemleri arasında koordinasyon sağlamayı amaçlar (Bower, 2006, s.20; Feng vd., 2008, s.189; Lapide, 2008, s.8). Madhani (2013), birçok işletmede fiyatlandırma ya da promosyon kararlarının sadece pazarlama bölümü tarafından alındığını ve bu kararların tedarik zinciri performansı üzerindeki etkisinin dikkate alınmadığını vurgulamaktadır. Lapide (2007), belirsizlik ortamında talep ve üretim dengesinin kurulabilmesi için müşteri odaklı çalışan pazarlama, satış, müşteri hizmetleri yöneticileri ile tedarik odaklı çalışan satın alma, üretim, dağıtım ve tedarik zinciri yöneticilerinin sürekli etkileşim içinde olmaları gerektiğini belirtmiştir.

1.2. Dağıtım Yönetimi

Dağıtım yönetimi, bilginin, hammadde, ara ürün, malzemeler ve nihai ürünlerin tedarik zinciri içindeki hareketlerinin tümünün planlanması, gerçekleştirilmesi ve takip edilmesidir. İşletmelerdeki tüm bu dağıtım hareketleri lojistik faaliyetleri kapsamında ele alınır. Lojistik, tedarik zinciri içerisinde ileri ya da geriye doğru her türlü hareketin kontrolüdür (Childress, 2016, s.23). Lojistik, stok tutmaktan, ürünün müşteriye zamanında ve sağlam olarak taşınmasına, daha sonra bakım ve servis hizmetlerinin sağlanmasına kadarki süreci kapsar (Eryılmaz vd., 2015, s.201). Müşteri memnuniyeti açısından büyük etkiye sahip olması nedeniyle dağıtım yönetiminin genellikle işletmelerin en çok önemsendiği ve ciddiye aldığı

tedarik zinciri unsuru olduğu söylenebilir. Bu çalışmada, dağıtım yönetiminin boyutları olarak depo yönetimi (DY), taşıma yönetimi (TY) ve dağıtım yönetimi sürecine bağlılık (DY Bağlılık) ele alınmıştır (Raxhausen vd., 2012, s.272).

Depo yönetimi, dağıtım yönetimi faaliyetlerinin içinde geniş bir yer kaplamaktadır. Depolar, işletmelerin stoklarını tuttıkları yerlerdir. Müşteri talebi ile üretim miktarı arasındaki dengesizliklere karşı tampon oluşturma işlevine sahiptirler. Başka bir deyişle, üretim ve pazarlama birimleri arasında köprü konumundadırlar. Depoların kurulacağı yer, iç dizaynı, kapasitesi, müşterilere uzaklığı gibi birçok karar, depo yönetiminin konusudur (Aghezzaf, 2006, s.1123). Tipik bir depoda, malzemeler, parçalar, tamamlanmış ürünler bulunur. Depolama faaliyetleri, taşıma, stoklama ve montaj işlemlerinden oluşur. Ürün ve malzeme akışının tedarikçilerden tesislere, tesislerden müşterilere etkin bir şekilde gerçekleşmesi için, işletmeler taşıma ağlarını en iyi ve verimli şekilde oluşturmak isterler. Bu faaliyetler, *taşıma yönetimi* olarak adlandırılmaktadır (Rexhausen vd., 2012, s.272). Taşıma yönetiminin amacı stokların tam zamanında ve en az maliyet ile taşınmasını sağlamaktır. Taşıma yönetiminde yer alan faaliyetler taşıma ihtiyaçları ile taşıma kapasitesi arasında dengeyi sağlamak, alternatif taşıma yöntemleri arasından en uygun olanı seçmek, planlara bağlı kalmak, işlemleri takip etmek ve bu doğrultuda taşıma planını hazırlamaktır. Uzaklık, ürün miktarı, ürünün ağırlığı, taşıma şekli, ürün ile taşıma aracının uyumu, taşıma sırasında ürünün güvenliği ve taşımaya olan talep taşıma maliyetlerini etkileyen faktörlerdir (Christopher, 2011, s.70).

1.3. Tedarikçi Yönetimi

Etkin bir tedarik zinciri yönetimi için ihtiyaç duyulan malzemelerin zamanında, doğru miktarda, istenilen kalitede ve uygun maliyetle temin edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bunu gerçekleştirebilmek için, işletmelerin iyi bir tedarikçi seçimi ve değerlendirme politikası izlemeleri gerekmektedir. Tedarik zinciri yönetiminde tedarikçiler ile kurulacak ortaklıkların stratejik ve uzun dönemli olması hedeflenmelidir. Tedarik sürecinin amacı, tedarikçi ile işletme arasındaki süreçleri uyumlu hale getirerek tedarik zincirinde kaynak kaybını önlemektir. Tedarikçi seçiminin amacı da bir işletmenin ihtiyacını karşılamak için kabul edilebilir maliyetle en yüksek potansiyele sahip tedarikçinin belirlenmesidir. Zor ve önemli bir karardır. Tedarikçi performansının işletmelerin verimliliğine, kalitesine ve rekabet gücüne pek çok yöneticinin tahmin ettiğinden çok daha fazla etkisi vardır. Tedarikçilerden sağlanan her türlü malzeme ve hizmet için önemli bir kaynak harcanmakta ve bu harcamalar üretilen ürünün maliyetini etkilemektedir. Dolayısıyla tedarikçi seçimi, kaynakların etkin kullanımı açısından işletmelerin başarısında önemli bir rol oynamaktadır (Leenders vd., 2002, s.314).

Son dönemlerde oluşan üretmek yerine dış kaynaktan temin etmek, kaliteyi arttırmak, stokları azaltmak, işletme-tedarikçi sistemlerini bütünleştirmek ve ortaklıklar kurmak gibi stratejiler, tedarikçi performansının önemini ortaya çıkarmaktadır. Diğer yandan, globalleşmeyle birlikte hızla artan belirsizlikler, işletmelerin operasyonel etkinlikleri ve stratejik kararları (satın alma, üretim, dağıtım, talep yönetimi ve planlama vs.) üzerinde büyük değişimler yaratmaktadır. Söz konusu belirsizlikler tedarik zinciri riski olarak ele alınmaktadır. Tedarik zinciri riskiyle baş edebilmek için, tedarikçilerle işbirliği içinde olmak ve iyi iletişim ağına sahip olmak gerekmektedir (Lavastre vd., 2014, s.3381).

Tedarik tabanı yönetimi, tedarikçi ilişkileri konusu altında son yıllarda popülerliği artan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Son yirmi yılda, işletmelerin yürüttükleri satın almaya yönelik faaliyetler, basit bir ofis faaliyeti olmaktan çıkmış ve müşteri-tedarikçi ilişkileri yönetimi sayesinde piyasada daha fazla söz sahibi olmak için kullanılan rekabetçi bir silah haline gelmiştir (Lummus ve Vokurka, 1999, s.11). Tedarik tabanı yönetimi, tedarik zinciri yönetimi içerisinde yer alan anahtar unsurlardan biridir (Choi ve Kreuse, 2006, s.637).

Choi ve Kreuse (2006) tedarik tabanını “bir işletmenin satın alma aktivitelerinde kullandığı tedarikçi ağı” olarak tanımlamaktadır. Tedarik tabanı yönetimi, tedarikçilerle yakın etkileşim kurmayı gerektiren dinamik bir süreçtir (Bygballe ve Persson, 2015, s.64). Tedarik tabanı yönetimi, pek çok işletme tarafından benimsenen, sürdürülebilir rekabet avantajını koruyabilmek için potansiyel bir güç olarak görülen bir uygulamadır (Holmen vd., 2007, s.178). Tan vd. (1998), tedarik tabanı yönetimi, tedarik zinciri yönetimi ve işletme-tedarikçi ilişkileri üzerine bugüne kadar yapılan çalışmalarda iki önemli konunun ön plana çıktığını savunmuşlardır. Bunlardan ilki, fiyatın tedarikçi seçimi için en önemli ölçüt olduğu ve tedarikçilerin sürekli değiştiği rekabete dayalı geleneksel işletme-tedarikçi ilişkisinin sadece kısa vadeli katkılar sağladığı ve uzun vadede işletme-tedarikçi ilişkisinin getirebileceği faydaları gözden kaçırdığıdır. İkincisi ise, işletmelerin başarılarını sürdürebilmeleri ve rekabet güçlerini koruyabilmeleri için tedarikçilerini işletmelerinin sanal uzantıları olarak görmeleri gerektiğidir. Ayrıca, Tan vd. (1998)’nin yaptığı çalışma, tedarik tabanı yönetimi ile işletmenin performansı arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu göstermiştir.

2. Tedarik Zinciri Performansı Üzerine Literatür Taraması

Günümüzün zorlu rekabet şartlarında, kalıcı olmak isteyen işletmelerin performans düzeylerini sürekli gözden geçirmeleri ve geliştirmeleri gerekmektedir. Performansın çok boyutlu bir kavram olması nedeniyle işletmelerde performans ölçümü kolay olmamaktadır. Performans, temelde çalışanlar, yöneticiler, müşteriler vb. grupların etkileşimleri sonucunda

ortaya çıkmakta, dolayısıyla birçok nitel boyuttan etkilenmektedir. Bu nedenle performans değerlendirmede sadece nicel verilerin kullanılması doğru bir yaklaşım değildir.

Performans ölçümü, bir işletmenin önceden belirlenen amaçlarına ulaşip ulaşmadığının belirlenmesidir. Ölçülemeyenin yönetilemeyeceği söyleminden hareketle, işletmelerin istedikleri performans düzeyine erişebilmek için öncelikle performans ölçümü alanında gelişmeleri gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Günümüzde arzu edilen müşteri hizmet düzeyinin sağlanması ve sürdürülmesi, toplam maliyetin en küçüklenmesi, rekabet edebilirliğin geliştirilmesi gibi amaçlara ulaşılması tedarik zinciri başarısına bağlıdır (McCormack vd., 2008, s.273). Tedarik zinciri üzerine yapılan birçok çalışma, iyi bir tedarik zinciri yönetiminin işletmeler için rekabetçi avantaj yarattığını ortaya koymuştur. İşletmelerin başarısında kritik rol oynaması nedeniyle, etkili ve etkin bir tedarik zincirinin geliştirilebilmesi için zincir performansının değerlendirilmesi bir gerekliliktir. Parker (2000)'a göre tedarik zinciri performansının ölçülmesi (1) başarıyı belirlemek; (2) müşteri ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmadığını belirlemek; (3) işletmenin içinde bulunduğu konumu anlamasına yardım etmek; (4) problemleri anlamak ve düzeltmek; (5) kararların gerçeklere dayalı olarak alındığından emin olmak; (6) planlanan noktalara ulaşıp ulaşılmadığını belirlemek amacıyla gereklidir.

Tedarik zinciri performansı, içinde birçok unsur barındırmaktadır ve bu unsurlar nicel ve nitel yöntemlerle ölçülebilen birçok değişkenden oluşmaktadır. Tüm bu unsurların performansları birleşerek tedarik zinciri performansını oluştururlar. Literatürde tedarik zinciri performansı üzerine yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır ve bunların önemli bir bölümünde zincir performansının ölçümünde kullanılan ölçüler ve zincir performansının ölçümü üzerinde durulmuştur.

1996 yılında Tedarik Zinciri Konseyi (The Supply Chain Council) tarafından geliştirilen SCOR (Supply Chain Operations Reference) modeli tedarik zinciri performans ölçümünde yaygın kullanılan bir yöntemdir (Lockamy ve McCormack, 2004, s.1192). SCOR modelinde standart tedarik zinciri süreçleri (planlama, kaynak sağlama, üretim, dağıtım ve geri dönüşler) ve standart performans ölçüleri (güvenilirlik, müşteri isteklerini karşılayabilme, esneklik, maliyet ve finansal varlıklar) dikkate alınır (Sellitto vd., 2015, s.4918). McCormack vd. (2008), SCOR modeline dayalı olarak gerçekleştirdikleri çalışmada performans ölçüm sistemlerinin gelenekselden süreç odaklıya evrilişini incelemişler ve tedarik zincirinin gelişmişlik düzeyi yükseldiğinde zincir performansının iyileştiği sonucuna ulaşmışlardır. Alomar ve Pasek (2014), küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin performanslarını değerlendirmek ve iyileştirmek için tedarik zinciri stratejilerini SCOR'un standart süreçleriyle bağdaştıran bir model önermişlerdir.

Sellitto vd. (2015), tedarik zincirlerinde performans ölçümü için biri SCOR süreçleri, diğeri orijinal SCOR modelinden uyarlanan performans standartları (kalite, maliyet, teslimat ve esneklik) olmak üzere iki boyutlu bir model geliştirmişler, diğerleri kadar sık tekrarlanan bir süreç olmadığını belirterek SCOR süreçlerinden planlama kısmını çıkarmışlar ve Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemi kullanarak performans ölçülerinin önem düzeylerini belirlemişlerdir.

Global Lojistik Araştırma Takımı (The Global Logistics Research Team)'na göre tedarik zinciri performansı ölçümü için (1) verimlilik, (2) işletmenin tedarik zinciri şebekesi içindeki yeri, (3) bütünleşme ve (4) esneklik ölçüleri bulunmaktadır. Neely vd. (1995), tedarik zinciri performans ölçülerini kalite, zaman, maliyet ve esneklik olarak ele almışlar ve her birine ilişkin alt unsurları oluşturmuşlardır. Stewart (1995), bir kıyaslama çalışması yapmış ve tedarik zinciri mükemmeliyetinin sağlanması için 1) dağıtım performansı, 2) esneklik ve tepkisellik, 3) lojistik maliyetleri ve 4) varlık yönetimi konularının kilit rol oynadığı sonucuna varmıştır. Ayrıca, bütünleşik bir tedarik zinciri için işletmelerin (1) politika, uygulama ve prosedürlerinde, (2) örgütlenmesinde, (3) yapısal unsurlarında ve (4) sistemsel unsurlarında değişiklik yapması gerektiğini vurgulamıştır.

Genel olarak birçok çalışma, tedarik zinciri performansı ölçülerini kalite, zaman, esneklik ve maliyet olarak tanımlamaktadır (Neely vd., 1995, s.1231). Bagchi (1996), zaman, kalite, maliyet, verimlilik ve rekabetçi avantaj yaratma üzerine yoğunlaşmıştır. Fitzgerald vd. (1991), ölçüleri benzer şekilde kalite, esneklik, kaynak kullanımı ve yenilikçilik olarak belirlemişlerdir. Çalışmaların ortak olarak (1) kalite, (2) esneklik, (3) zaman, (4) maliyet unsurlarında birleştiği göze çarpmaktadır. Kaplan ve Norton (1997) ise finansal, müşteri memnuniyeti, yenilikçilik ve gelişim üzerine bir tedarik zinciri performansı ölçüm sistemi ortaya koymuşlardır.

Beamon (1998), literatür özeti niteliği taşıyan çalışmasında tedarik zinciri performans ölçülerini kalitatif (müşteri memnuniyeti, esneklik, bilgi ve malzeme akışı, risk yönetimi, tedarikçi performansı) ve kantitatif (maliyete, kaynak kullanımına ve müşteriye tepki verebilirliğe ilişkin ölçüler) olarak iki grupta incelemiş, bir adım daha ileri giderek kantitatif ölçüleri de finansal ve finansal olmayan ölçüler olarak sınıflandırmıştır. Beamon (1999) başka bir çalışmasında maliyet, faaliyet süresi, tepkisellik ve esneklik ölçülerinin tek başlarına ya da bir arada tedarik zinciri performans ölçüleri olarak kullanıldığını belirtmiş ve bunları girdi, çıktı ve esneklik ölçüleri olarak sınıflandırmak suretiyle performans ölçüm sisteminin seçimine ilişkin bir çerçeve sunmuştur. Birçok ülkede mağazaları bulunan ve büyük hacimlerde üretim yapan IKEA, tedarik zinciri performansını ölçmek için ürün yönetim modeli adını verdiği bir

performans modeli geliştirmiştir. Bu model (1) ürün çeşitliliği, (2) maliyet, (3) kalite, (4) ürünün mevcudiyeti, (5) hizmet olmak üzere beş farklı alana ilişkin ölçülerden oluşmaktadır. Söz konusu beş alanı seçerken müşterilerin tutum ve fikirlerinden yararlanmışlardır. Bu örnek, büyük bir işletmenin önceliklerini belirleme arzusunu ortaya koymaktadır (Holmberg, 2000, s.859). Gunasekaran vd. (2001), tedarik zincirinde performansını stratejik, taktik ve operasyonel düzeyde ölçmek için bir çerçeve oluşturmuşlar, ayrıca tedarikçilere, dağıtım ve teslimat performansına, müşteri hizmetlerine, stok ve lojistik maliyetlerine ilişkin olanları ön plana çıkaracak şekilde temel performans ölçüleri üzerinde durmuşlardır. Chan (2003), tedarik zinciri performansını ölçmek için kalitatif ve kantitatif yedi ölçü belirleyerek bunları tartışmış, ayrıca tedarik zinciri performans ölçüm sistemlerine ilişkin sorunlardan bahsetmiştir. Gunasekaran vd. (2004), çalışmalarında tedarik zinciri performansını ölçülerini 1) sipariş planlama prosedürlerinin, 2) tedarikçi performansının, 3) üretim sürecinin, 4) dağıtım performansının, 5) müşteri hizmetlerinin ve müşteri memnuniyetinin, 6) lojistik performansının ölçümüne ve değerlendirilmesine yönelik ölçüler şeklinde sınıflandırmışlar, ayrıca tedarik zinciri performansının ölçümü için bir çerçeve önermişlerdir.

Tatichi vd. (2013) tedarik zinciri performans ölçülerini gruplara ayırmışlar, bu gruplamayı yaparken 1) ölçülerin nicel ya da nitel olmaları, 2) neyi ölçtükleri, 3) odakları (operasyonel, taktik ya da stratejik) ve 4) tedarik zinciri içinde ilişkili oldukları süreci dikkate almışlardır. Tatichi vd. (2015)'nin başka bir çalışmasında tedarik zinciri performansının ölçümü konusunda geniş bir literatür araştırmasının sonuçları aktarılmıştır. Ahi ve Searcy (2013) tedarik zinciri performans ölçülerinin ortak odaklarının nakit akışı, koordinasyon, paydaşlar, ilişkiler, değer ve verimlilik olduğunu belirtmişlerdir. Literatürde tedarik zinciri performans ölçüleri üzerine birçok kavramsal çalışma bulunsa da hala ampirik çalışmalara ihtiyaç olduğu düşünölmektedir (Tatichi vd., 2015, s.6476).

Literatürde tedarik zinciri performans ölçümüne ve ölçümde kullanılan ölçülere ilişkin çalışmaların yanı sıra, tedarik zinciri performansını etkileyen unsurları, uygulamaları ve bunları oluşturan değişkenleri ortaya çıkarmak üzere tasarlanmış çalışmalara ve zincir performansının iyileştirilmesine yönelik çalışmalara da rastlanmaktadır.

Bu çerçevede Lin ve Lin (2002) elektronik ticarete sipariş, stok ve talep bilgilerinin çeşitli paylaşım düzeylerinin tedarik zinciri performansı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Tedarik zinciri uygulamalarının performans üzerindeki etkilerine yönelik olarak Li vd. (2006) tarafından gerçekteştirilen çalışmada ise tedarik zinciri yönetimi uygulamalarına ilişkin beş boyut (*stratejik tedarikçi ilişkileri, müşteri ilişkileri, bilgi paylaşım düzeyi, bilgi paylaşım*

kalitesi ve erteleme-geciktirilmiş farklılaştırma) oluşturulmuş ve bu uygulamalarla rekabet avantajı ve işletme performansı arasındaki ilişki incelenmiştir. Gerçekleştirilen ampirik araştırmanın sonuçları, tedarik zinciri yönetimine ilişkin uygulamaların düzeylerinin artırılmasıyla işletmenin rekabet avantajının gelişeceğine ve işletme performansının iyileşeceğine işaret etmektedir. Deshpande (2012) çalışmasında, (1) stratejik satın alınan tedarikçilerle uzun dönemli ilişkiler kurmak, eş zamanlı mühendislik uygulamaları ve stok maliyetlerini azaltma üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu; (2) eş zamanlı mühendislik uygulamalarının müşteri isteklerinin karşılanma süresinin kısaltılması üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu; (3) tedarikçilerle uzun dönemli ilişkiler kurmanın müşteri isteklerinin karşılanma süresinin azaltılması, stok maliyetlerinin azaltılması ve teslimat esnekliği üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu; (4) teslimat esnekliğinin stok maliyetlerinin azaltılması, müşteri isteklerinin karşılanma süresinin azaltılması ve müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu; (5) müşteri isteklerinin karşılanma süresinin kısaltılmasının müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu; (6) stok maliyetlerinin azaltılmasının işletmenin finansal ve pazar performansı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu; (7) müşteri memnuniyetinin işletmenin finansal ve pazar performansı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonuçlarına ulaşmıştır. Rexhausen vd. (2012), tedarik zinciri performansı üzerinde talep yönetimi performansının önemine dikkat çekmişlerdir. Günümüzde, dağıtım yönetimi performansı ve esneklik gibi daha önce bahsettiğimiz nitel birçok ölçünün doyuma ulaştığını, ancak talep yönetiminin üzerinde daha çok düşülmesi ve çalışılması gerektiğini vurgulamışlardır. Carr (2016) gerçekleştirdiği ampirik çalışmada fonksiyonlar arası, işletmeler arası işbirliği ve tedarik zinciri performansı arasındaki ilişkinin yanı sıra, bilgi teknolojisi sistemleri ve iletişim yöntemlerinin işbirliğine dayalı ilişkileri kolaylaştırmadaki rolünü incelemiştir. Macchion vd. (2017) ise kişiselleştirilmiş ürün üretiminde farklı tedarik zinciri konfigürasyonlarının performansını değerlendirmek üzere bir simülasyon modeli kullanmışlardır. Tarafdar ve Qrunflen (2017) çalışmalarında, 1) stratejik tedarikçi ortaklıkları, 2) müşteri ilişkileri, 3) erteleme gibi uygulamaların ve bilgi sistemlerinin birlikte hareket ederek çevik tedarik zinciri stratejisi ile tedarik zinciri performansı arasında pozitif bir ilişkinin ortaya çıkmasına aracılık ettiklerini kuramsal olarak açıklamışlar ve ampirik olarak göstermişlerdir. Hull (2005) çalışmasında, tedarik zincirlerinin performansını arz ve talep esnekliklerine dayalı olarak tanımlayan bir model geliştirmiştir. Chen vd. (2014) ise literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak, davranışsal faktörlerin tedarik zinciri performansı üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla bir model geliştirmişler ve yapısal eşitlik modellemesiyle gerçekleştirdikleri ampirik çalışmanın sonuçlarını aktarmışlardır.

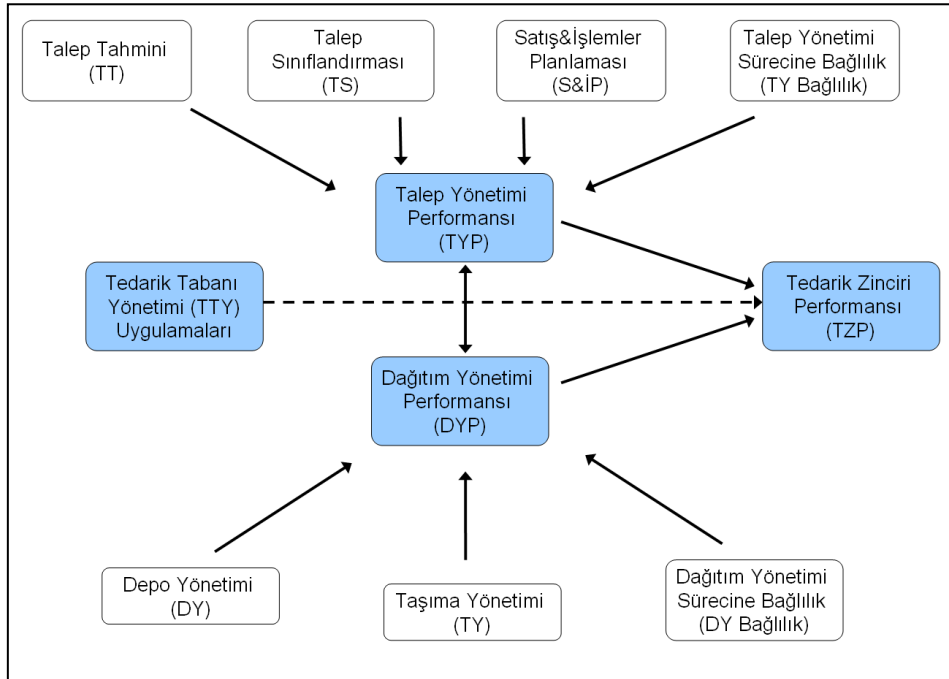
3. Uygulama Çalışması

3.1. Kavramsal Model

Bu çalışmada dört ana değişken bulunmaktadır. Bunlar: (1) Talep Yönetimi Performansı-TYP; (2) Dağıtım Yönetimi Performansı-DYP; (3) Tedarik Zinciri Performansı-TZP; (4) Tedarik Tabanı Yönetimi uygulamaları-TTY şeklindedir. Talep yönetimi performansının boyutları: (1) Talep Tahmini-TT; (2) Talep Sınıflandırma-TS; (3) Satış ve İşlemler Planlaması-S&İP; (4) Talep Yönetimi Sürecine Bağlılık-TY Bağlılık olarak belirlenmiştir. Dağıtım yönetimi performansının boyutları ise: (1) Depo Yönetimi-DY; (2) Taşıma Yönetimi-TY; (3) Dağıtım Yönetimi Sürecine Bağlılık-DY Bağlılık olarak ele alınmıştır (Rexhausen vd., 2012, s.272). Kavramsal model Şekil 1’de verilmiştir.

3.2. Veri Toplama

Çalışmada, talep yönetiminin etkileri ön plana çıkarılmak istenmiştir. Bu bağlamda, talep yönetiminin daha değişken ve zor olduğu büyük hacimde imalat yapan işletmeler üzerinde daha net sonuçlar elde edileceği kanaatine varılmış ve Ankara ilinde 150 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran 200 adet işletmenin listesi Ankara Sanayi Odası (ASO)’ndan elde edilmiştir.

Şekil 1: Kavramsal Model

ASO’dan alınan listedeki işletmelerden, hizmet üretimi yapanlar (mimarlık, mühendislik hizmetleri veren işletmeler ve inşaat taahhüt işletmeleri) çıkarıldıktan sonra kalan 107 işletme üzerinden %10 hoşgörü miktarı ile örneklem büyüklüğü hesaplanmış ve 42 adet işletme ile görüşülmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Söz konusu 107 işletme içinden basit rastgele örnekleme yöntemi ile 42 adedi seçilmiş ve bu işletmelere anket uygulanmıştır. Anketler

uygulanırken elektronik posta ile veri toplama yönteminden yararlanılmıştır. Anket sorularının anlaşılabilirliğinin ve etkililiğinin tespiti için, bazı işletmelerle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır.

Anket soruları İngilizceden çevrilirken ve anket formu hazırlanırken, konunun uzmanı akademisyenlere ve bazı işletmelerde konuya hakim olan lojistik ya da satın alma departmanlarının yöneticilerine danışılmıştır. İşletmelerle görüşülerek yapılan pilot çalışmalar sonunda anket formu son halini almıştır. Anket formunda (1) Temel Bilgiler, (2) Talep Yönetimi Performansı ve Boyutları ile ilgili bölüm, (3) Dağıtım Yönetimi Performansı ve Boyutları ile ilgili bölüm, (4) Tedarik Tabanı Yönetimi uygulamaları ile ilgili bölüm ve (5) Tedarik Zinciri Performansı ile ilgili bölüm olmak üzere beş ayrı bölüm ve toplam 38 soru bulunmaktadır. Temel Bilgiler kısmında, işletmenin faaliyet gösterdiği sektör, kaç yıldır varlığını sürdürdüğü ve kaç çalışanı olduğu ile ilgili sorular yer almaktadır. Anketimizde beşli likert ölçek kullanılmış, seçenekler “Kesinlikle katılıyorum=5”, “Katılıyorum=4”, “Ne katılıyorum ne katılmıyorum=3”, “Katılmıyorum=2” ve “Kesinlikle katılmıyorum=1” olacak şekilde düzenlenmiştir.

Araştırılmak istenen ilişkiler, cevap veren yöneticilerin algılarını ölçmektedir. Bu bağlamda, soruların doğru anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Ölçüm aracının ölçmek istediğimiz kavramları doğru bir şekilde ölçtüğünden emin olmak için, aynı şekilde hem alanında uzman akademisyenlerden hem de soruları yanıtlayan işletme yöneticilerinden yardım alınmıştır. Gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra, ölçüm aracının yüz geçerliliğine sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Tezbaşaran (1996), yaptığı çalışmada likert ölçekle elde edilen verilerin ortalamalarının ya da toplamlarının, regresyon analizinin ön koşulları olan normallik ve varyansların homojenliği sağlandığı takdirde, regresyon analizi yapmaya uygun olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle verilerin analiz sürecinde doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır.

3.3. Veri Analizi

Beşli likert ölçeğiyle elde edilen verilerin soru gruplarına göre ortalamaları alınmıştır. Verilerin çözümlenmesinde basit ve çoklu regresyon analizinden yararlanılmıştır. Anketimizde ana değişkenlerimizi ölçen sorulara da yer verildiğinden, boyutların değişkenleri ölçüp ölçmediği için faktör analizi yapmaya gerek duyulmamıştır. Regresyon analizinin varsayımları olan “normallik” ve “varyansların homojenliği” analizleri yapılmış ve sonuçlar bu yönde değerlendirilmiştir. Normallik koşulunu sağlamayan değişkenlere uygun dönüşüm yöntemi uygulanmıştır. Tüm sonuçlar %95 güven düzeyinde incelenmiştir (Yalçın, 2013, s.66). Söz konusu dört ana değişken (TYP, DYP, TTY, TZP) arasındaki etkileşimlerin yanı sıra, ana değişkenlerin boyutları ile aralarındaki etkileşimler de incelenmiştir:

- Talep yönetimi performansı ile onun boyutları arasındaki ilişkiler dört model (M1, M2, M3, M4) kurularak incelenmiş ve çoklu regresyon denklemi (D1) olarak verilmiştir.
- Dağıtım yönetimi performansı ile onun boyutları arasındaki ilişkiler üç model (M5, M6, M7) kurularak incelenmiş ve çoklu regresyon denklemi (D2) olarak verilmiştir.
- Son olarak, tedarik zinciri performansı ile talep yönetimi performansı, dağıtım yönetimi performansı ve tedarik tabanı yönetimi uygulamaları arasındaki ilişkiler üç model (M8, M9, M10) kurularak incelenmiş ve çoklu regresyon denklemi (D3) olarak verilmiştir.

Kurulan modeller için yapılan regresyon analizi sonuçları ve modelin geçerliliği için yapılan F testi sonuçları (sig değerleri) aşağıda gösterilmiştir.

$$\mathbf{TYP = -1,162 + 0,181(TT) + 0,031(S\&\dot{I}P) + 0,491(TY \text{ Bağıllık})} \quad \mathbf{(D1)}$$

$$\mathbf{TYP (R^2=0,376; sig=0,000)}$$

Tablo 1: TYP ve Boyutları Arasındaki Etkileşimler

TT	R ² = 0,234	sig=0,001	M1 Geçerli
TS	R ² = 0,070	sig=0,091	M2 Geçersiz
S&İP	R ² = 0,137	sig=0,016	M3 Geçerli
TY bağıllık	R ² = 0,344	sig=0,000	M4 Geçerli

$$\mathbf{DYP = 1,494 + 3,130(TY) + 0,164(DY)} \quad \mathbf{(D2)}$$

$$\mathbf{DYP (R^2=0,372; sig=0,000)}$$

Tablo 2: DYP ve Boyutları Arasındaki Etkileşimler

DY	R ² = 0,238	sig=0,001	M5 Geçerli
TY	R ² = 0,325	sig=0,000	M6 Geçerli
DY bağıllık	R ² = 0,086	sig=0,060	M7 Geçersiz

$$\mathbf{TZP = 1,051 + 0,162(TYP) + 0,130(DYP) + 0,530(TTY)} \quad \mathbf{(D3)}$$

$$\mathbf{TZP (R^2=0,369; sig=0,000)}$$

Tablo 3: TZP Etkileşimleri

TYP	R ² = 0,147	sig=0,012	M8 Geçerli
DYP	R ² = 0,158	sig=0,009	M9 Geçerli
TTY*	R ² = 0,278	sig=0,000	M10 Geçerli

*Burada TTY uygulamalarının tedarik zinciri performansı üzerindeki önemini daha iyi değerlendirebilmek için ek bir analiz yapılmış ve TTY çıkartıldığında, TZP'nin R² değerinin 0,217'ye düştüğü görülmüştür (sig=0,008).

Tablo 4: Korelasyon Matrisi

		TYP	TTY	DYP
TYP	Pearson Correlation	1	,365*	,402**
	Sig. (2-tailed)		0,017	0,008
	N	42	42	42
TTY	Pearson Correlation	,365*	1	0,238
	Sig. (2-tailed)	0,017		0,129
	N	42	42	42
DYP	Pearson Correlation	,402**	0,238	1
	Sig. (2-tailed)	0,008	0,129	
	N	42	42	42

*Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablo 1,2 ve 3'te görüldüğü gibi M1, M3, M4, M5, M6, M8, M9 ve M10 regresyon modelleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş; M2 ve M7 modelleri ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Tablo 4'te verilen korelasyon matrisinde, dağıtım yönetimi performansı, talep yönetimi performansı ve tedarik tabanı yönetimi uygulamaları için korelasyon katsayıları verilmiştir. Tabloya göre: (1) dağıtım yönetimi performansı ile talep yönetimi performansı arasında %40,2'lik pozitif yönlü bir ilişki vardır; (2) talep yönetimi performansı ile tedarik tabanı yönetimi uygulamaları arasında %36,5'lik pozitif yönlü bir ilişki vardır; (3) dağıtım yönetimi performansı ile tedarik tabanı yönetimi uygulamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Her model için Durbin Watson test değerlerine bakılmış ve hiçbir modelde otokorelasyon sorunu olmadığı anlaşılmıştır.

Sonuç

Ampirik analizlerin sonucunda, on adet modelden sekizinin (M1, M3, M4, M5, M6, M8, M9, M10) istatistiksel olarak anlamlı olduğu %95 güven düzeyinde kabul edilmiştir. Talep yönetimi performansı, dağıtım yönetimi performansı ve tedarik tabanı yönetimi uygulamaları; tedarik zinciri performansının toplamda %36,9'unu açıklamaktadır. Bu değer, tedarik tabanı yönetimi uygulamaları çıkarıldığında %21,7'ye düşmektedir. Bu çarpıcı bir sonuçtur; tedarik tabanı yönetimi uygulamalarının (%27,8), incelediğimiz değişkenler arasında tedarik zinciri performansı üzerindeki etkisi en yüksek olan değişken olduğuna işaret etmektedir. Tedarik zinciri performansı üzerinde ikinci olarak yüksek etkisi olan değişken dağıtım yönetimi performansı (%15,8) ve son olarak talep yönetimi performansı (%14,7) bulunmuştur. İki regresyon katsayısının birbirine çok yakın olduğu dikkat çekicidir. Ayrıca, dağıtım yönetimi performansı ile talep yönetimi performansı arasında ve tedarik tabanı yönetimi uygulamaları ile

talep yönetimi performansı arasında istatistiksel olarak anlamlı bulunan pozitif yönlü ilişkiler olduğu saptanmıştır. Dağıtım yönetimi performansı ile tedarik tabanı yönetimi uygulamaları arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmemiştir.

Talep yönetimi uygulamaları olan talep tahmini, satış ve işlemler planlaması ve talep yönetimi sürecine bağlılık; talep yönetimi performansının toplamda %37,6'sını açıklamaktadır. Talep sınıflandırma uygulamasının, talep yönetimi performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Talep yönetimi performansı üzerinde en etkili olan boyut talep yönetimi sürecine bağlılık (%34,4) bulunmuştur; ardından sırasıyla talep tahmini (%23,4), satış ve işlemler planlaması (%13,7) gelmektedir.

Dağıtım yönetimi uygulamaları olan depo yönetimi ve taşıma yönetimi, dağıtım yönetimi performansının toplamda %37,2'sini açıklamaktadır. Dağıtım yönetimi sürecine bağlılık ile dağıtım yönetimi performansı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir etkileşim bulunmamıştır. Bu durum, dağıtım yönetimi sürecinin dinamik bir süreç oluşundan kaynaklanıyor olabilir. Dağıtım yönetimi performansı üzerinde en çok etki sahibi olan taşıma yönetimi (%32,5) bulunmuştur; ardından depo yönetimi (%23,8) gelmektedir.

Böylelikle, araştırmamız üç önemli noktaya işaret etmektedir:

1. Tedarik zinciri performansı üzerinde hem talep yönetiminin, hem dağıtım yönetiminin, hem de tedarik tabanı yönetimi uygulamalarının pozitif yönlü etkisi bulunmaktadır.
2. Tedarik zinciri performansı üzerinde talep yönetimi, dağıtım yönetimine çok yakın büyüklükte bir etkiye sahiptir.
3. Tedarik zinciri performansı üzerinde tedarik tabanı yönetimi uygulamaları, talep yönetimi ve dağıtım yönetimine göre daha güçlü bir etkiye sahiptir.

Öncelikli amacımız talep yönetiminin tedarik zinciri performansı üzerindeki önemini ortaya koymak olduğundan, bu doğrultuda bir sonuç elde etmiş olduğumuz kabul edilebilir. İşletmelerde tedarik zinciri yönetimi alanında söz sahibi olan yöneticileri uygulamalarında talep yönetimini daha çok önemsemeye teşvik etmesi açısından önemli bir sonuçtur. Tedarik tabanı yönetimi uygulamaları, tedarik zinciri performansı üzerinde ciddi anlamda performans artırıcı etki yaratabilecek olan ve işletmeler tarafından uygulanması çok büyük zorluklar taşımayan bir konu olduğundan göz ardı edilmemesi gerekir. Dağıtım yönetimi uygulamalarının dağıtım yönetimi performansı üzerinde yüksek açıklama oranları olduğu bulunmuştur. Böylece, taşıma yönetimi ve depo yönetimine odaklanarak başarılı bir dağıtım yönetimine ulaşılabileceği görülmüştür. Talep yönetimi uygulamalarından sürece bağlılığın ve talep tahmininin talep yönetimi performansı üzerindeki etkileri dikkate alınmalıdır. Aynı şekilde, bütünleşik satış ve işlemler planlaması uygulamaları ile talep yönetimi sürecinin iyileştirilebileceği söylenebilir.

Bilindiği gibi, Fisher (1997) işletmelerin ürettikleri ürünü fonksiyonel ya da yenilikçi olarak adlandırmış ve fonksiyonel ürün üreten işletmeler için verimli, yenilikçi ürün üreten işletmeler için tepkisel tedarik zincirleri oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. Bu çalışmanın bir sonraki adımı olarak, Fisher (1997)'in bu sınıflandırmasından yola çıkarak, verimli ve tepkisel tedarik zincirleri üzerinde tedarik zinciri performans ölçülerinin değerlendirilmesine yönelik karşılaştırmalı bir çalışma yapılması amaçlanmaktadır.

Gelecek çalışmalar açısından, tedarik zinciri performansı günümüzün bilim dünyasında popüler bir araştırma alanı olması nedeniyle tercih edilebilir. Talep yönetiminin tedarik zinciri içindeki önemini araştıran başka çalışmalar yapılması, ülkemizde faaliyet gösteren işletmelerin talep yönetimi uygulamalarını dikkate almasına katkı sağlayacaktır. Tedarikçi yönetimi, altında birçok uygulama barındıran, tedarik zinciri içindeki önemi her geçen gün yeni çalışmalarla desteklenen zengin bir alandır. Bu alanda ülkemizde çalışmalar yapılması, tedarikçi yönetimi açısından farklı yaklaşımların değerlendirilmesi, işletmelere yol gösterecektir. Tedarik zincirinin diğer unsurlarının tedarik zinciri performansı üzerindeki etkileri de mercek altına alınabilir.

Kaynakça

- Aghezzaf, E.H. (2006). Production planning and warehouse management in supply networks with inter-facility mold transfers. *European Journal of Operational Research*, Vol 182, 1122-1139.
- Ahi, P., Searcy, C. (2013). A comparative literature analysis of definitions of green and sustainable supply chain management. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 52, 329-341.
- Alomar, M. Pasek, Z.J. (2014), Linking supply chain strategy and processes to performance improvement. *Procedia 47th Conference on Manufacturing Systems CIRP 17*, 628-634.
- Bagchi, P.K. (1996). Role of benchmarking as a competitive strategy: the logistics experience. *International Journal of Physical Distribution and Logistics*, Vol 26, 4-22.
- Beamon, B.M. (1999). Measuring supply chain performance. *International Journal of Operations&Production Management*, Vol 19, 275-292.
- Bower, P., (2006), How the S&OP process creates value in supply chain. *Journal of Business Forecasting*, Vol 25, 20-32.
- Bygballe, L.E., Persson, G. (2015). Developing supply base strategies. *IMP Journal*, Vol. 9, 64-84.
- Carr, A.S., (2016). Relationship among information technology, organizational cooperation and supply chain performance. *Journal of Managerial Issues*, Vol 28, 171-190.
- Chan, F.T.S., (2003), Performance measurement in a supply chain, *International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 21, 534-548.
- Chen, I.J., Lee, Y.Y. ve Paulraj, A., (2014). Does a purchasing manager's need for cognitive closure (NFCC) affect decision making uncertainty and supply chain performance? *International Journal of Production Research*, Vol 52, 6878-6898.
- Childress, V.W., (2016). Supply chain, logistics, and global economics. *Resources in Technology and Engineering*, December-January, 22-27.

- Choi, T.Y., Kreuse, D.R. (2006). The supply base and its complexity: implications for transaction costs, risks, responsiveness, and innovation. *Journal of Operations Management*, Vol. 24, 637-652.
- Christopher, M., (2011). *Logistics & supply chain management*, 4th Edition Pearson.
- Croxton, K.L., Lambert, D.M., Garcia-Dastugue and S.J., Rogers, D.S., (2002). The demand management process. *International Journal of Logistics Management*, Vol 13, 51-66.
- Deshpande, A., (2012). Supply chain management dimensions, supply chain performance and organizational performance: an integrated framework. *International Journal of Business and Management*, Vol 7, 1-19.
- Eryılmaz, M., Kaygusuz, S., Efil, İ., (2015). *İşletme: kuram ve pratik*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Feng, Y., D'amours, S. and Beauregard, R., (2008). The value of sales and operations planning in oriented strand board industry with make-to-order manufacturing system: cross functional integration under deterministic demand and spot market recourse. *International Journal of Production Economics*, Vol 115, 189–209.
- Fisher, M.L., (1997). What is the right supply chain for your product?. *Harvard Business Review*, March-April, 105-116.
- Fitzgerald, L., Johnston, R., Brignall, S., Silvestro, R. and Voss, C., (1991). *Performance measurement in service business*. CIMA: London.
- Grimson, J.A., Pyke D.F., (2007). Sales and operations planning: an exploratory study and framework. *The International Journal of Logistics Management*, Vol 18, 322-346.
- Gunasekaran, A., Patel, C. and Tirtiroglu, E., (2001). Performance measurement and metrics in a supply chain environment. *International Journal of Operations & Production Management*, Vol 21, 71–87.
- Gunasekaran, A., Patel, C. and Mcgaughey, R.E., (2004). A framework for supply chain performance measurement. *International Journal of Production Economics*, Vol 87, 333-347.
- Holmberg, S., (2000). A system perspective on supply chain measurements. *International Journal of Physical Distribution and Logistics*, Vol 30, 847–868.
- Holmen, E., Pedersen, A.C. and Jansen, N. (2007). Supply network initiatives: a means to reorganize the supply base. *Journal of Business & Industrial Marketing Management*, Vol. 31, 178-186.
- Hull, B., (2005). The role of elasticity in supply chain performance. *International Journal of Production Economics*, Vol 98, 301-314.
- Kaplan, R.S., Norton, D.P., (1997). *Balanced scorecard: translating strategy into action*. 4th Edition. Harvard Business School Press, Boston.
- Kehoe, D.F., Boughton, N.J., (2001). New paradigms in planning and control across manufacturing supply chains: the utilization of internet Technologies. *International Journal of Operations & Production Management*, Vol 21, 582–593.
- Krajewski, L.J., Ritzman, L.P. and Malhotra, M.K., (2009). *Operations management-process and supply chains*. 9th Edition Pearson.
- Lambert, D.M., Cooper, M.C., (2000). Issues in supply chain management. *Industrial Marketing Management*, Vol 29, 65–84.
- Lambert, D.M., Cooper, M.C. and Pagh, J.D., (1998). Supply chain management: implementation, issues and research opportunities. *International Journal of Logistics Management*, Vol 9, 1-19.
- Lapide, L., (2008). Segment strategically. *Supply Chain Management Review*, Vol 12, 8-9.
- Lapide, L., (2007). Sales and operations planning (S&OP) mindsets. *Journal of Business Forecasting*, Vol 26, 21-31.

- Lapide, L., (2006). Demand management revisited. *Journal of Business Forecasting*, Vol 25, 17-19.
- Lavastre, O., Gunasekaran, A. and Spalanzani, A. (2014). Effect of firm characteristics, supplier relationships and techniques used on supply chain risk management (SCRM): an empirical investigation on french industrial firms. *International Journal of Production Research*, Vol. 52, pp.3381-3403.
- Leenders, M. L., Fearon, H. E., Flynn, A. E. and Johnson, P. F., (2002). *Purchasing & Supply management*. McGraw-Hill:NY.
- Li, S., Ragu-Nathan, B., Ragu-Nathan, T.S. ve Rao, S.S., (2006). The impact of supply chain management practices on competitive advantage and organizational performance. *Omega, International Journal of Management Science*, Vol 34, 107-124.
- Lin, F.H.S. ve Lin S., (2002). Effects of information sharing on supply chain performance in electronic commerce. *IEEE Transactions on Engineering Management*, Vol 49, 258-268.
- Lockamy III, A., McCormack, K., (2004). Linking SCOR planning practices to supply chain performance: an exploratory study. *International Journal of Operations & Production Management*, Vol 24, 1192-1218.
- Lummus, R.R and Vokurka, R.J., (1999). Defining supply chain management: a historical perspective and practical guidelines. *Industrial Management & Data Systems*, Vol 99, 11-17.
- Neely, A., Gregory, M. and Platts, K., (1995). Performance measurement system design. *International Journal of Operations & Production Management*, Vol 15, 80-116.
- Macchion, L., Fornasiero, R ve Vinelli, A., (2017). Supply chain configurations: a model to evaluate performance in customised products. *International Journal of Production Research*, Vol 55, 1386-1399.
- Madhani, P.M., (2015). Demand chain management: enhancing customer lifetime value through integration of marketing and supply chain management. *IUP Journal of Business Strategy*, Vol 12, 7-26.
- Madhani, P.M., (2013). Marketing firms vs. SCM-led firms: DCM comparatistics. *SCMS Journal of Indian Management*, Vol 10, 5-19.
- Mccormack, K., Laderia, M.B., ve Oliviera, M.P., (2008). Supply chain maturity and performance in Brazil. *Supply Chain Management: International Journal*, Vol 13, 272-282.
- Mullin, T., (1994). A new frontier. *Stores*, Vol 76, 7-10.
- Parker, C., (2000). Performance measurement. *Work Study*, Vol 49, 63-66.
- Rexhausen, D., Pibernick, R. and Kaiser, G., (2012). Customer-facing supply chain practices: the impact of demand and distribution management on supply chain success. *Journal of Operations Management*, Vol 30, 269-281.
- Ross, D.F., (1998). *Competing through supply chain management: creating market-winning strategies through supply chain partnerships*. Kluwer Academic Publishers: Boston.
- Sellitto, M.A., Pereira, G.M., Borchardt, M., Inacio da Silva, R. and Viegas, C.V. (2015). A SCOR-based model for supply chain performance measurement: application in the footwear industry. *International Journal of Production Research*, Vol. 53, 4917-4926.
- Shin, H., Collier, D.A. and Wilson, D.D., (2000). Supply management orientation and supplier/buyer performance. *Journal of Operations Management*, Vol 18, 317-333.
- Stewart, G., (1995). Supply chain performance benchmarking study reveals keys to supply chain excellence. *Logistics Information Management*, Vol 8, 38-44.
- Tan, K.C., Handfield, R.B. and Krause, D.R., (1998). Enhancing the firm's performance through quality and supply base management: an empirical study. *International Journal of Production Research*, Vol 36, 2813-2837.

- Tarafdar, M. ve Qrunfleh, S., (2017). Agile supply chain strategy and supply chain performance: complementary roles of supply chain practices and information systems capability for agility. *International Journal of Production Research*, Vol 55, 925-938.
- Taticchi, P., Garengo, P., Nudurupati, S.S., Tonelli, F. and Pasqualino, R. (2015). A review of decision-support tools and performance measurement and sustainable supply chain management. *International Journal of Production Research*, Vol. 53, 6473-6494.
- Taticchi, P., Tonelli, P. and Pasqualino, R. (2013). Performance measurement of sustainable supply chains: a literature review and a research agenda. *International Journal of Productivity and Performance Management*, Vol. 62, 782-804.
- Tezbaşaran, A.A., (1996). *Likert tipi ölçek hazırlama kılavuzu*. Psikologlar Derneği Yayınları: Ankara.
- The Global Logistics Research Team At Michigan State University, (1995). *World class logistics*. Council of Logistics Management: Oak Brook.
- Tilford, M. B., (2009). *Developing for demand-analysis of demand segmentation methods and real estate development*. Master Thesis: Gonzaga University, Boston University School of Management, Massachusetts Institute of Technology.
- Tully, S., (1995). Purchasing's new muscle. *Fortune*, Vol 20, 76 et passim.
- Üreten, S., (2006). *Üretim/İşlemler yönetimi*. 5.Basım. Baran Ofset: Ankara.
- Yalçın, P.S., (2013). *Talep yönetimi, dağıtım yönetimi ve tedarik tabanı yönetimi uygulamalarının tedarik zinciri performansı üzerindeki etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Tez Referans No: 333826.

Terör Krizinin İnsan Kaynakları Yönetimi Politikalarına Etkileri Üzerine Bir Araştırma

Cemile Fusun MEMİLİ*

Ali HALICI**

Geliş Tarihi (Received): 19.08.2016 – Kabul Tarihi (Accepted): 05.12.2016

Öz

Bu çalışma, terörün yaşandığı bölgelerde şirketlerin insan kaynakları politikalarının değişimini araştırmaktadır. Çalışma, Türkiye’de siyasi olayların yoğun yaşandığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde bulunan ulusal ve yerel zincir mağazalarında, bölgesel insan kaynakları politikalarını araştırmak üzere kurgulanmıştır. Ayrıca Ankara ilinde merkezi bulunan ulusal zincir mağazalardan da örnekleme yapılarak, siyasi olayların daha az yaşandığı bölgelerle daha yoğun yaşandığı bölgeler arasında insan kaynakları yönetimi açısından işleyiş benzerlikleri ve farklılıkları da araştırılmıştır. Araştırma süresi içinde yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Önceden hazırlanan sorular ile görüşme sırasında elde edilen bilgi ve detaylar içerik analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, insan kaynakları biriminin olası krizlere önceden hazırlık yapmasının, kriz dönemi politikalarının önceden belirlenmesinin işletmenin geleceği ve yaşam döngüsünün devamı açısından çok önemli olduğunu ortaya koymuştur. Siyasi olayların yoğun olarak yaşandığı bölgelerde, insan kaynakları politikalarının hangi düzeyde ve nasıl uygulandığı, bölgelerdeki işletmelerin insan kaynakları açısından sorunları irdelenerek açığa çıkartılmıştır. Genel anlamda, ele alınan bölgede özellikle vasıflı eleman konusunda ciddi sorunların yaşandığı, siyasi krizler yüzünden şubelerin sıklıkla kapanmak zorunda kaldığı, terör olaylarından kaynaklı olarak maddi ve manevi zararların yaşandığı tespit edilmiştir. Siyasi ve ekonomik krizler yaşanmasına rağmen üst düzey yöneticilerin, yetenek yönetiminde insan kaynakları birimiyle birlikte hareket etmek istediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İnsan Kaynakları, İnsan Kaynakları Politikaları, Siyasi Krizler, Kriz Yönetimi, Kriz Politikaları*

* İnsan Kaynakları Uzmanı, fusuncemilememili@gmail.com

** Prof.Dr. Başkent Üniversitesi, Ticari Bilimler Fakültesi, ahalici@baskent.edu.tr

A Research On The Effects Of Terror Crisis On Human Resources Management Policies

Abstract

This study examining the human resources management policy, the company planned to investigate the effects of these policies in times of crisis. The study of political events in Turkey who live in the Eastern and Southeastern Anatolia intense on the basis of national and local chain stores, regional human resources policy has been constructed to investigate. Centrally located in Ankara also made sampling from national chain stores, similar operation in terms of human resource management in the political events of the less experienced regions with more intensive experience and differences were also investigated. Research methods used during the period of semi-structured interviews. Information obtained during the interviews was analyzed using prepared questions and details. The results are already making preparations for a possible crisis of human resources of the unit's future business policies and the predetermined period of crisis for the continuation of the life cycle has revealed that it is very important. An intensely political events in the region, in which the level of human resources policy and how it is applied to businesses in terms of human resources in the regions examined problems were uncovered. In general, we discussed the region, especially where there are serious problems with skilled personnel, the political crisis because the branches were forced to close down often material stemming from terrorist attacks and have been identified where there are non-pecuniary damage. Although political and economic crises experienced managers, human resources management as the ability exactly it was concluded that want to move in parallel with the unit.

Keywords: *Human Resources, Human Resources Policies, Political Crises, Crisis Management, Crisis Policies*

Giriş

Siyasi veya ekonomik değişimler, işletmeleri beklemedikleri bir durumla karşı karşıya bırakabilirler. Kriz olarak adlandırılan bu durumlar, işletmelerin normal işleyiş ve düzenlerini bozar. Zamanında öngörülüp gerekli önlemlerin alınamaması durumunda, işletme açısından ciddi sorunlar oluşabilir. Kriz dönemlerinde insan kaynakları, kriz yönetiminin bir boyutunu oluşturmakta, bu anlamda önem kazanmaktadır. Krizin karşılanması, yönetilmesi, sonlanması ve kriz sonrası yapılanmada insan kaynakları çeşitli görevler üstlenir.

İnsan kaynakları yönetimi, krizi bir süreç olarak ele alır. Olası kriz durumlarında uygulanması gereken stratejileri belirler. Krizin önceden algılanarak uygun stratejinin uygulamaya konulması, işletmenin krizi en az zararla atlattığı açısından önemlidir. Kriz anında uygulamaya konulacak insan kaynakları politikalarının önceden belirli olması ve işletmenin kriz anına hazır olması, işletmenin yaşam döngüsünün devamlılığı açısından önem taşıdığı gibi, bireysel, örgütsel ve toplumsal sonuçlara yol açması açısından da önemlidir.

Kriz durumunda insan kaynakları, işletme açısından en önemli bölüm durumuna gelir. Bunun nedeni, krizin en çok çalışanları etkilemesidir. Kriz ortamından kaynaklı olumsuzluklar, çalışanları doğrudan etkileyecek, fiziksel ve ruhsal sağlık sorunlarının ortaya çıkmasına neden olacaktır. Gerek kriz

döneminin yarattığı stres durumu, gerekse olabilecek sağlık sorunları, çalışanların iş verimliliğini ciddi oranda düşürecektir. Krizden çıkabilmek için de en önemli faktörün çalışanlar olduğu düşünülürse, insan kaynakları yönetiminin önemi bir kez daha ortaya çıkacaktır. Kriz ortamlarında çalışanların moral ve motivasyonlarının yüksek tutulmasını sağlamak, doğru yönlendirmelerle sağlık açısından olumsuz etkilenmeleri önleyebilmek, çalışanları olası kriz durumlarına önceden hazırlayabilmek insan kaynakları yönetiminin görevleri arasında sayılabilir.

Günümüzde işletmelerin krizle karşılaşma durumlarından daha önemli olan sorunun, krize hazırlıklı olup olmadıkları sorunu olduğu söylenebilir. Bir işletme, kurulduğu günden itibaren birçok kriz ortamı ile karşı karşıya gelebilir. Önemli olan işletmenin krizle karşılaştığı durumda, krizi aşabilecek süreci yönetebiliyor olmasıdır.

Bu çalışma, kriz döneminin insan kaynakları yönetimi politikaları üzerindeki etkilerini ve krizi aşma konusunda insan kaynakları yönetiminin önemini ortaya koymak üzere yapılmıştır. İşletmeler açısından kriz oluşma durumları, kriz süreci ve kriz sonrası dönemlerde uygulanan insan kaynakları politikaları incelenirken, siyasi kriz ve terör olaylarının yoğun şekilde yaşandığı bölgelerde uygulanan insan kaynakları politikaları öncelikle ele alınmış, aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmuştur. İşletmelerin insan kaynakları yönetimi açısından kriz ortamlarına ne derecede hazır oldukları tespit edilmiştir. Bu çalışmanın birinci sorusu; insan kaynakları yönetiminin “Kriz durumlarında uyguladıkları politikalar nelerdir? Normal süreç ile kriz süreci arasında insan kaynakları yönetimi açısından neler değişmektedir?”. Çalışmanın önemi, terör olaylarından kaynaklanan kriz durumlarında işletmelerin uyguladıkları insan kaynakları politikaları ile ilgili araştırmaların azlığı noktasında ortaya çıkmaktadır. Literatür çalışması sırasında yapılan araştırmalarda, insan kaynakları yönetiminin normal koşullarda uygulanması ile ilgili birçok araştırmaya rastlanılmıştır. Kriz konusunda yapılan çalışmalar da genellikle ekonomik kriz boyutunda kalmış, siyasi krizler ve terör yüzünden yaşanan krizler, bu krizlerin insan kaynakları politikasına etkisi çok çalışılmamıştır. Yapılan bu çalışma, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde faaliyet gösteren ulusal ve yerel market zincirlerinin yaşadıkları sorunları, uygulamaya çalıştıkları insan kaynakları politikalarını ortaya koymasından, daha sonra yapılacak çalışmalara yol gösterici olacaktır.

1. Kriz Kavramı, Süreçleri Ve Yönetimi

Kriz konusunda birçok tanım bulunmaktadır. Tağraf ve Arslan (2003: 150) krizi “Beklenmedik bir anda oluşan, hazırlık yapmaya olanak bırakmadan ani şekilde karşılaşılan durum” olarak tanımlamışlardır. Can (1994: 300) işletmeler açısından kriz kavramını “işletmenin yaşam döngüsünü tehdit eden durumlar” olarak tanımlarken Titiz ve Çarıkçı (2001: 203) krizi, işletme açısından dengesizlik durumu yaratan, işletmenin normal fonksiyonlarının işlemesine engel olan durumlar olarak tanımlamışlardır. Bu tanımlardan hareketle krizin örgütün yaşam dengesini bozan bir durum olduğu söylenebilir. Kriz durumu, örgütün krize hazırlıklı olması durumunda örgüt lehine çevrilebileceği gibi, hazırlıksız krize yakalanan örgütlerin kriz süreci sonrasında ciddi zararlara uğraması da söz konusudur.

Kriz kavramına bilimsel disiplinler farklı tanımlar yapmışlardır. Psikoloji bilimi krizi kişisel gelişim sürecinde kötüye gidiş veya dönüm noktası olarak tanımlarken, tıp bilimi benzer bir tanımla hastalık süreci ile ilgili olarak yapmaktadır. Politika bilimi krizi tanımlarken karar birimlerine ait önemli araçların

tehdit edilmesi süreci yaklaşımında bulunmaktadır. İktisat bilimi ise krize, ekonomik sistemin devamlılığı açısından değişikliklerin yapılmak zorunda olduğu, eski sistemle ekonomik varlığın sürdürülemeyeceği bir süreç tanımını yapmaktadır. Bütün disiplinler, uğraştıkları ana konu farklı olduğu için farklı tanımlar yapsalar da, birleştikleri ortak nokta, krizin zorunlu ve plansız değişimlere yol açan bir baskı süreci olduğudur. Bu sürecin başlangıcından sonuna kadar kişisel, örgütsel veya toplumsal olarak yeni bir denge arayışı başlamaktadır (Keskin, 2001: 8).

Tağraf ve Arslan (2003: 150) yaptıkları çalışmada örgütlere sıkıntı veren her durumun kriz olarak adlandırılmayacağını da belirtmişlerdir. Örgüt yönetimini tehdit etmeyen, var olan durum dengelerini bozmayan, karar mekanizmalarında soruna yol açmayan, geçici olarak ortaya çıkan durumlara kriz demek doğru değildir. Kriz, örgütün yapısal durumuna etki eden olumsuz durumlarda ortaya çıkar. Ekonomik, siyasal krizlerin yanında toplumsal olaylardan, savaşlardan veya doğal afetlerden kaynaklanan krizler, örgüt yapısını doğrudan etkileyen krizler olarak belirtilebilir.

İşletmeler açısından krizleri karmaşık hale getiren önemli bir durum da, çevre koşullarının belirsizleşmesidir. Küreselleşen dünyada yaşanan krizler, tüm ülkelerde etkisini hissettirmektedir. Ülke genelinde yaşanan siyasal krizler, ekonomik krizlere de neden olabilmektedir. İşletmeler, sadece yaşamlarını sürdürdükleri çevreden kaynaklanan krizlerle değil, ülke genelinde, hatta dünyada yaşanabilecek kriz durumlarına da hazırlıklı olmak zorunda kalmaktadır. İşletmeler değişik kriz türlerine göre önlemlerini almak ve gerekli ön hazırlıkları yapmak durumundadırlar (Murat ve Mısırlı, 2005: 4).

Haşit (2013: 7-8) krizleri, “tahmin edilmesi kolay” ve “tahmin edilmesi zor” olmak üzere iki grupta incelemiştir. Uzayan grevler, kullanılan malzemelerin tehlikeli ve yanıcı olması, atık sisteminden kaynaklı çevre sorunlarının çıkması, hammadde temininde yaşanan sorunlar, nakliye sorunları, rekabetten kaynaklı sorunlar, maliyetlerin yükselmesi, yasal farklılıkların çıkması, fiyatların düşmesi veya yükselmesi, düzenli müşterilerle ilgili sorunlar birinci grup tahmin edilmesi kolay krizlere girmektedir. Tahmin edilmesi zor krizler ise üretimden kaynaklanan beklenmeyen hatalar, test aşamasında görülmeyen hatalar, sabotaj, üretim hatlarında donanımsal hataların çıkması, sahte ve kopya ürünlerin piyasaya sürülmesi, öngörülemeyen endüstriyel kazalar, işletme ve ürünler hakkında olumsuz söylentilerin çıkması, haksız kazanç ve rüşvet olayları, terör olayları, iş bırakma eylemleri, teknoloji altyapısında beklenmeyen hataların çıkması ve iletişim hataları olarak sayılabilir.

Tablo 1. Kriz Türleri

Ana Kriz Türü	Alt Kriz Türü	Örnekler
Olağan Krizler	Ekonomik Krizler	<ul style="list-style-type: none"> Resesyonlar (Ekonomik büyümenin yavaşlaması veya negatif olması), Menkul Kıymet Borsalarındaki bozulmalar, Düşmanca devralmalar,
	Fiziki Krizler	<ul style="list-style-type: none"> Endüstriyel kazalar, Tedarik sorunları, Ürün başarısızlıkları,
	Personel Krizleri	<ul style="list-style-type: none"> Grevler, Önemli personellerin istifası,

Olağandışı Krizler	Kriminal Krizler	<ul style="list-style-type: none"> • Çalışma yerindeki şiddet, • Uygunsuz ürün müdahaleleri, • Terörizm faaliyetleri,
	Bilgi Krizleri	<ul style="list-style-type: none"> • Özel bilginin çalınması, • Şirket kayıtlarının ele geçirilmesi, • İnternet saldırıları,
	İtibar Krizleri	<ul style="list-style-type: none"> • Satıcı dedikoduları veya iftiralar, • Logo taklitleri,
	Doğal Felaketler	<ul style="list-style-type: none"> • Deprem, • Sel, • Yangın,

Kaynak: Orhan ve diğerleri, 2009: 26.

Tablo 1’de verilen örnekler çoğaltılabilir. Ayrıca “siyasi krizler” ayrı bir grup olarak tanımlanabilir ve terörizmden kaynaklı krizler bu grup içinde yer alabilir.

1.1. Siyasi Krizler

Keskin (2009: 10) siyasi sistem krizlerinin oluşumunu askeri darbeler, anarşi olayları, terör olayları ve bunlara bağlı olarak siyasetin tıkanması nedenlerine bağlamıştır. Siyaset kurumu, ülkedeki yaşam standartlarını ve ekonomi politikasını belirleyen kurumdur. Ülkenin ekonomisi, siyasi yapı ve sistemle doğrudan ilişkilidir. Ülkeyi yöneten siyasi iktidar, uygulanacak ekonomi politikasını belirlemekte ve ekonomik önceliklere karar vermektedir. Hükümetin güçlü ve istikrarlı olması, halkın hükümete güven duyması, hükümetin siyasi ve ekonomik programlarının düzgün işlemesine de yol açacağı için çok önemli görülmektedir. Ekonomi üzerine etkili olan aktörlerin davranışlarının netliği de, ülkede uygulanan ekonomi politikalarında belirsizliklerin olmamasına bağlıdır. Belirsizlik durumunda ekonomik aktörlerin davranışlarında isteksizlik başlar ve ekonomik daralma oluşur. Siyasi yapının piyasa beklentilerine gerekli karşılığı zamanında verememesi durumunda, güvensizlik ortamı yaratacaktır. Ekonomik krizlere, özellikle siyaset kurumunda yaşanan kilitlenmeler neden olmaktadır.

Siyasi krizlerin ekonomik krizlere yol açması, ülke insanların yaşam standartlarının düşmesi, işsizliğin ve yoksulluğun artması gibi sonuçlarla kendini gösterecektir. Halkın huzurunun bozulması, mutsuzluğun artması, suçluluk oranlarının yükselmesine yol açan durumların başında gelmektedir. Sonuç olarak siyasi krizlerin özellikle ekonomik olumsuzluklara neden olması, anarşi ve terör olaylarının yaşanmasına da bir zemin oluşturmaktadır denilebilir.

Küçükşahin (2005) Doğu ve Güneydoğu Anadolu’yu incelediği makalesinde, bölgedeki etnik terörü ele almış, bölgenin coğrafi yapısının terör olayları açısından uygunluğunu ortaya koyarak, sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı içinde yoksulluğun, ağılık düzeninin, okur-yazarlık oranının düşüklüğünün ve tevekküle dayalı, kadercı bir dünya anlayışının bölgedeki etnik terörün çıkışındaki etkisini açıklamıştır.

1.2. Kriz Oluşturan Etkenler

İşletmeler açısından kriz oluşturan birçok faktör vardır. Bu faktörler krizlerin oluşması ve gelişmesi, başka bir deyişle kriz süreci içerisinde etkin rol almaktadır. İşletmelerin bu faktörler hakkında bilgi sahibi olması, krizi oluşmadan önce hissetmeleri, önceden önlem alabilmeleri açısından önemlidir. Ayrıca krizin engellenememesi durumunda da bu bilgiler, krizin olası etkilerini düşürmek adına önem taşımaktadır (Tepehan, 2010: 5).

Krizi oluşturan etkenler çevresel, örgüt içi ve yönetsel olmak üzere üç grupta incelenmektedir (Murat ve Mısırlı, 2005: 4-5):

- Çevresel Etkenler: İşletmenin denetim ve kontrolünün dışında oluşan etkenlerdir. Deprem, sel baskını gibi doğal afetler, ekonomik ve siyasal belirsizlikler, terör olayları, soygunlar, yangınlar, toplumsal olaylar çevresel etkenler olarak sayılabilir. Bunların dışında sektördeki güçlü rakiplerin uygulamaya koyacakları üretim ve pazarlama politikaları da çevresel etkenler içinde değerlendirilmektedir.
- Örgüt İçi Etkenler: İşletmenin yeterli piyasa şartları oluşmadan büyümesi, üretilen ürün ve hizmetlerin kalitesinde düşüklük yaşanması, yapılan işin özellikleri, örgütsel yapının kurumsallaşma yerine merkezileşme eğilimi, yönetsel yetersizlikler, bilgi ve beceri eksiklikleri, iletişim eksiklikleri krize yol açabilen örgütsel etkenler olarak sayılabilir.
- Yönetsel Etkenler: Yapılan araştırmalar çalışanların motivasyonunun en çok yöneticiler tarafından olumlu veya olumsuz yönde etkilendiğini göstermektedir. Çalışanların memnuniyeti, iş verimliliklerine de olumlu yansımaktadır. Yöneticiler, kendilerine bağlı personellerin çalışmalarını belirli süreler doğrultusunda izleyebilmeli ve denetleyebilmelidir.

1.3. Kriz Süreçleri

Birçok kriz, anlık bir olay değil, bir süreç içinde ortaya çıkar. Krizin türüne göre süreçlerin süreleri değişebilir. Burada en önemli görülen durum, krizin oluşabilme sinyallerinin gözlemlenerek, önceden önlem alabilme durumudur. Kriz süreci üç bölümde ele alınmaktadır. Krizin sinyallerinin geldiği, kriz oluşma anından önceki süreç, krizin yaşandığı süreç, krizin bitişini takip eden toparlanma süreci ile kriz süreci tanımlanmaktadır (Tağraf ve Arslan, 2003: 151).

Kriz süreci üç aşamadan oluşmaktadır (Çeto, 2009: 21-22):

- Kriz Öncesi: Krize dair belirtilerin oluştuğu ve giderek şiddetlendiği dönemdir. Bu belirtileri önceden sezme krizin olumsuz etkisinin azaltılmasını sağlayabilir. Kriz öncesi dönem, belirtileri algılamama, harekete geçmeme ve yanlış karar alma aşamalarından oluşur.
- Kriz Anı: Krizin ortaya çıktığı başlangıç aşamasındaki sorunlar artık iyice belirgin hale gelmiştir ve bunun sonucunda karmaşa ve gerilim artar. İşletmenin dış çevresiyle olan ilişkisi sınırlanmaya başlar. Çaba gösterilmesine rağmen performans halen düşüktür. Bu aşamada kriz akut haldedir ve müdahale edilerek kronik hale getirilir. Kronik halde iken krizin artık şiddeti azalmıştır fakat bitmemiştir. Eğer başarılı bir kriz yönetimi uygulanırsa kriz sona erdirilebilir.
- Çözüm veya Çöküş: Krizin son aşaması olan bu dönemde işletmenin iki seçeneği vardır. İşletme bu son aşamada doğru müdahalelerde bulunabilirse kriz çözülür. Aksi halde, çöküş dönemi başlar. Ancak, kriz çözülmüş olsa bile, işletmenin dış çevresi ile olan ilişkisi zarar görmüş,

huzursuzluk ve gerilim artmış, müşterilerinin güvenini kaybetmiş ve pazardaki payı düşmüştür. Bu aşamada görülen zararları giderecek bir yeniden yapılanma çalışması yapılması gerekir.

Can'a (2002: 337-340) göre, kriz sinyallerinin alınmasından başlayan, kriz durumuna karşı hazırlıkların yapıldığı ve koruma önlemlerinin alındığı, krizin denetime alınarak normal duruma geçiş için gereken çalışmaların yapıldığı süreç kriz yönetim süreci olarak adlandırılmaktadır.

1.4. Kriz Yönetimi

Krizin oluşumunu, boyutunu ve sürecini anlamak, krizi oluşturan nedenleri anlayarak krizle başa çıkmak üzere yapılan işlemler bütününe kriz yönetimi denilmektedir. Kriz yönetiminde öncelikli amaç krizin işletmeye vereceği zararı minimize etmek, krizi oluşturan etkenleri tespit ederek ortadan kaldırmak ve böylece benzer krizlerin oluşumunu engelleyebilmektir (Haşit, 1999: 64).

Kriz yönetimi, kriz durumunu çözmek üzere iki yöntemden birine karar verir. Bu yöntemlerden birincisi krizi çözüme yaklaşımıdır. Diğerisi ise krizden kaçma yaklaşımı olarak adlandırılır. Dinçer'e (1998: 401) göre krizden kaynaklanan olumsuz durumları hafifletmek veya olumsuz durumlardan kaçınmak, krizden kaçma yaklaşımı olarak adlandırılmaktadır. Kriz yönetim stratejisinin krizden kaçma yönünde konulması, krizin bozduğu dengenin tekrar kurulmasına ve dengenin korunmasına yardımcı olmaktadır. Ancak kaçınma durumu, krizin olası yaratacağı fırsatların da kaçmasına neden olacağı için, farklı bir kayıp da doğurabilecektir. Dinçer, krizi çözüme yaklaşımının, kriz sayesinde işletmenin zayıf yönlerinin tespit edilerek krizi işletme için faydalı duruma getirebilecek bir yaklaşım olduğunu belirtmektedir.

Kriz yönetiminin özellikleri, farklı kaynaklardan derlenerek Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2. Kriz Yönetiminin Özellikleri

Kaynak	Kriz Yönetiminin Özellikleri
(Aykaç, 2001:124; Meydan, 2005:46)	Kriz yönetimini özel bir yönetim biçimi olarak ele almak gereklidir. Çünkü kriz anları, farklı yönetim yetenekleri, bilgi ve beceri gerektirmektedir. Kriz anında işletmenin olağan uygulamaları yerine krize uygun uygulamaların devreye sokulması gereklidir. Kriz yönetimi, aniden ortaya çıkan kriz dönemlerini, en az zararla atlattık üzere olağanüstü uygulamaları yönettiği için de özeldir denilebilir.
(Filiz, 2007:22-23)	Kriz yönetimi, tüm bilimsel disiplinler arası bir yönetim biçimidir. Krizin etki alanı, boyutu, hangi tür kriz olduğu ve kriz sonrası sonuçları açısından bakıldığında kriz yönetiminin iletişimden istatistik bilimine kadar birçok bilimle yakından ilgilenmesi gerektiği söylenebilir..
(Tosun, 2002:61; Tutar, 2000:89)	Krizlerin ortak özelliği beklenmedik bir zamanda ve ani şekilde ortaya çıkmasıdır. Krizi oluşturan etken her ne olursa olsun, kriz yönetiminin temel amacı, işletme açısından kriz öncesi, anı ve sonrasında krizin vereceği hasarı en aza indirmektir. Krize neden olan etkenlerin belirlenmesi ve ortadan mümkün olduğunca kaldırılması, kriz oluşumları önemli ölçüde etkileyecektir. Kriz yönetiminin sadece kriz anında uygulamaya sorulacak bir yönetim modeli olmadığı, krizden çıkartılacak dersler ile olası gelecek krizlere hazırlık adına gerekli plan ve projeleri yaptığı söylenebilir.
(Tepehan, 2010: 24-25)	Kriz yönetimi geniş bir kavramdır. Kriz anında işletmenin iletişiminden denetimine, durumların planlanmasından sistem karmaşıklıklarının çözümüne kadar krize yönelik politikaları üretmek, kriz yönetimi olarak bilinmektedir. İşletmenin kriz reçetesi iletişimden denetime, maliyetten kültürel yapıya uzanan birbirine bağlı birçok faktörü içermektedir. Kriz yönetimi, kriz reçetesini uygun şekilde yöneten bir yönetim modelidir.

Kriz yönetiminin “Krizden kaçma yaklaşımı” ve “Krizi çözme yaklaşımı” olmak üzere iki ayrı yaklaşımı vardır (Dinçer, 1998: 401):

- Krizden Kaçma Yaklaşımı: Krizden kaçma yaklaşımının özü, istenmeyen durumlara karşı sorunu küçültme ve kaçınma stratejisine dayanır. Krizden kaçınmak, işletmenin denge durumunu korumasına da yardımcı olmaktadır. Buna karşılık krizin getirebileceği fırsatların görülemeyecek olması, bu yaklaşımın olumsuz yönlerinden birisidir.
- Krizi Çözme Yaklaşımı: Krizin çözülmesi yaklaşımı, krizle ilgili planlarını yapmış, hazırlıklarını tamamlamış kriz yönetimleri tarafından tercih edilebilir. Krizi çözme yaklaşımında işletmenin zayıf noktalarının ortaya çıkartılması, değişim ve gelişme ile ilgili yönetimlere baskı uygulaması,

krizin nedenlerini bularak işletmenin zayıf yönlerini belirlenmesi gibi olumlu sonuçlara ulaşılabilir. İşletme tekrar benzer bir krizi yaşamamak adına önemli bilgilere ulaşmıştır. Bu bilgiler ışığında işletme, krizi fayda yaratacak bir duruma dönüştürebilir.

Tağraf ve Arslan (2003) genel kriz yönetim sürecini inceledikleri çalışmada, kriz yönetimini genel olarak interaktif kriz yönetimi olarak adlandırmış, kriz anı öncesini “proaktif”, kriz anı sonrasını “reaktif” kriz yönetimi olarak nitelendirmişlerdir. Proaktif kriz yönetiminde olması gereken unsurlar “bilgi akışının doğru ve yeterli olmasını sağlama”, “alınabilecek risk oranını belirleme”, “erken uyarı sistemlerini uygulamaya koyma”, “kriz önleyici planlama yapma”, “planların yazılması”, “fedakarlık miktarının belirlenmesi” ve “kriz önleme ekipleri oluşturma” olarak sıralanabilir. Reaktif kriz yönetimi kriz anında tepki veren, kriz öncesi sinyalleri değerlendirmeden kriz anını bekleyen bir yönetim biçimidir. (Narbay, 2006: 39). Reaktif krizi yönetiminin görevi, kriz oluştuğunda işletmenin krize girmesini önleme, önleme başarısız olursa kriz anında yaşanacak etkileri en aza indirme, kriz bitiminde işletmeyi eski durumuna hızlı bir şekilde döndürmedir. (Demir, 2009). Genel kriz yönetim sürecindeki önleme, zarar azaltma ve iyileştirme aşamaları, tepkici kriz yönetimi kapsamına girmektedir (Soysal vd., 2009: 435).

2. İnsan Kaynakları Yönetim Politikaları

İnsan kaynakları yönetimi (İKY), 1980’lerin başında ortaya çıkan bir kavramdır (Demiral, 2011: 40). İKY, işletme içi işgücünü yönetirken, aynı zamanda işletme dışı potansiyel işgücü ile de ilgilenmektedir. İnsan kaynakları politikasının işletmenin belirli insan kaynakları fonksiyonları için uygulayacağı temel kuralları belirlemek olarak tanımlanmıştır.

İKY, işgörenlerin beklenti ve ihtiyaçlarını gidermek ile ilgili ihtiyaçlardan doğmuştur. Örgütlerin hedeflerine ulaşmasında kullandıkları en önemli kaynak insan gücüdür. Bu anlamda işgörenlerin ihtiyaçlarının giderilmesi, çalışan memnuniyeti kavramları ortaya çıkmış, bu kavramlar zaman içinde insan kaynakları yönetimine dönüşmüştür. İşletmelerin insanı temel alan yaklaşımları çok eskiye dayansa da bilimsel anlamda İKY adında bir bütüne ulaşması 1980’li yılları bulmuştur. İKY, özüne insanı koyan, verimlilik ve performansı artırıcı yöntemler üreten, işgörenlerin iş-yaşam dengeleri ile iş doyumunu gözetken düzenlemelerin tamamını kapsamaktadır (Fındıkçı, 1999:).

İKY’nin amaçları insan kaynakları politikaları üretmek ve uygulamak, işe alınan veya çalışan elemanların bilgi ve becerilerini arttırmalarını sağlayacak eğitimleri programlamak ve düzenlemek, çalışanların yetenekleri doğrultusunda örgüt içi yer değişimlerini ayarlamak, işçi sendikaları ile ilişkileri kurmak, ücret politikalarını belirlemek, çalışanların sosyal ihtiyaçlarını belirleyerek uygun sosyal politikalar üretmek olarak sayılabilir (Akyüz, 2001: 52).

İKY, öncelikli olarak örgütün insan gücünün veriminin artırılması ve etkin kullanılması amacını taşımaktadır (Sabuncuoğlu, 2005: 5). İşgörenlerin verimliliğinin artırılması için, ekonomik ihtiyaçlarla birlikte duygusal ihtiyaçları da karşılayabilecek politikalar üretmeli ve uygulamaya koymalıdır. İşgörenlerin bilgi ve becerilerini en iyi şekilde kullanabilecekleri iş ayarlamalarını yapmalı, eğitimlerle desteklemelidir. Örgüt ile insan arasındaki dengeyi ve iletişimi olabilecek en iyi şekilde kurabilmeli, örgütsel hedeflere ulaşırken işgören mutluluğunu ikinci planda bırakmamalıdır (Gök, 2006: 13).

İşletmeler açısından vasıflı iş gücü oluşturma önemli bir sorundur. Uygun işe uygun personel bulma ve seçme işlemi, zaman isteyen ve maliyeti olan bir süreçtir. İşe başvuru yapan adaylardan uygun olanı seçebilmek için gerekli analizlerin yapılması, işe uygun bilgi, beceri ve yetenekleri olan adayların belirlenmesi, İKY'nin öncelikli görevlerinden biridir. İşgören bulma ve seçme işlemleri için kullanılan teknikler arasında mülakat, test, örnek çalışma yaptırma gibi teknikler ön plana çıkmaktadır. İşgörenlerin bilgi ve becerilerini artırması, yeni teknoloji ve yöntemlere uyum sağlayabilmesi için hizmet içi eğitim çok önemli görülmektedir. Eğitim, işgörenlerin motivasyonu, işyerine olan güveni, artan bilgisi ile yükseltilme olanağı sağlaması, dolayısıyla iş tatmini sağlayarak kişisel amaçlarla örgütsel amaçların birleşebilmesi konusunda önemli bir insan kaynakları sürecidir (Çeto, 2009: 41). İşgörenlerin performans değerlendirmelerinin yapılması da insan kaynakları (İK) biriminin görevleri arasında yer almaktadır. Performans yönetimi, işgörenlerin performansını arttıracak yöntemlerin araştırılması ve geliştirilmesi, bireysel ve ekip içi çalışmalarındaki verimin arttırılabilmesini sağlayacak bir süreç olarak ifade edilebilir. Performans değerlendirme, bu günü ölçtüğü gibi, geleceğe odaklı olarak neler yapılması gerektiğini de ortaya koyan, süreklilik gösteren bir özelliğe sahiptir.

Demiral (2011: 38) insan kaynakları politikasını (İKP), “insan kaynakları fonksiyonları ile ilgili uygulamalarda izlenecek temel kuralları ifade eder” şeklinde tanımlamaktadır. İKP'nin temel kuralları, işletme amaçları ile de uyum içinde olmalıdır. Politikalar değişmez kurallar değildir; ancak, uygulanan politikanın başarısı çoğu zaman tutarlı olmasına da bağlıdır. Olayların akışına göre kolaylıkla değişebilen bir politikaya politika denemez. İKP, işletme bünyesinde çalışanların tümünü kapsar ve çoğu zaman işletmenin üst düzey yönetimince tespit edilir. Genel bir tanım olarak İKP; insan kaynağına ilişkin tüm eylemlerin, yönetici kadroların ve yardımcı organların, insan kaynakları yönetimi konusunda ortak biçimde yönlendirilmesi amacıyla, işletme genel yönetimi tarafından insan kaynakları yönetimine ilişkin olarak saptanmış temel ilke, eğilim ve amaçların bütünüdür (Fındıkçı, 2000: 43).

Demiral, İKP'yi dört bölümde ele almıştır. Birinci olarak yapılması gereken işler ve işgörenler için uygun planlamanın yapılması, ikinci olarak işgörenlerin işe alınabilmesi için insan kaynaklarının kullanılması, üçüncü aşamada işgörenlerin işte uzun süre kalmalarını sağlayabilecek politikaların uygulanması ve son olarak verimlilik ve performans artışı için bireysel ve örgütsel açıdan yapılabileceklerin belirlenmesi bölümleri, işletme politikalarını oluşturmaktadır (Demiral 2011: 38-40).

2.1. İKP'nin İlkeleri

İKP'nin yedi temel ilkesi şunlardır:

- Etkenlik ve Verimlilik İlkesi: Verimliliğin sürekliliğini sağlayacak yöntemlerin uygulanması, işgörenin bilgi ve becerilerinden en iyi şekilde yararlanmanın sağlanması amaçlarını içermektedir. Bu durum işgörenin işe alınma sürecinden işe uyumlandırma sürecine kadar uzayan bir süreçtir. İzlenecek politikalar, işgörenin bilgi ve becerilerinden en üst düzeyde yararlanmak üzere kurgulanmalıdır. Frederick Taylor'un bilimsel yönetim düşüncesinden bu yana bu ilke geçerliliğini korumaktadır (Serinkan, 1995: 35).
- İnsancıl Davranış İlkesi: İşletmelerin en önemli unsurunun insan olarak alınması esastır. Etkinlik ve verimlilik sağlanması işletmenin asli unsuru olan insan gücüne öncelik ve önem verilmesi ile mümkündür. İşletme, öncelikle çalışanlarının beklentilerini iyi tanımlamalıdır. Çalışanlarını

motive etmek için, yaşam kalitelerini yükseltmek, güvenli çalışma ortamı sağlamak, sosyal ilişkilerin gelişmesine ve bireylerin kendilerini tanımalarına destek olmak, çalışanlara yeteneklerine uygun sorumluluklar vermek, serbest bir çalışma ortamı yaratmak gibi faaliyetlerde bulunmalıdır (Sabuncuoğlu, 2000: 44).

- Eşitlik İlkesi: İşgörenler arasında eşitlik sağlanmalı, dil, din, ırk, cinsiyet, düşünce ve inanç farklılıkları gözetenmeden herkese eşit davranılmadır. İşe alma, iş pozisyonunu değiştirme, terfi ettirme konularında ölçüt olarak personelin bilgi, beceri ve yeteneğine bakılmalı, başka şeylere bakmamalıdır. İşletme içi ve işletme dışından gelen boşlukları göz önünde bulundurmamalıdır. “İşe göre adam yerine adama göre iş” politikası izlenmelidir (Serinkan, 1995: 36).
- Güvence İlkesi: İşletme, bütün işgörenlerinin güven içinde, kuşkudan uzak bir ortamda çalışması için gereken ortamı hazırlamalı, işgörenlerin geleceğine ekonomik ve sosyal yönden güvenceyle bakabilmesi sağlanmalıdır. İnsan kaynakları yönetimi, işgörenlerin haklarını ve yükümlülüklerini basılı olarak dağıtmalıdır (Serinkan, 1995: 35).
- Açıklık İlkesi: İzlenecek politikanın oluşturulmasında ve uygulanmasında başarıya ulaşabilmek için işgörenlerin vereceği destek çok önemlidir. Bu desteğin alınabilmesi, ancak açıklık ilkesinin uygulanması ile olabilecektir. İzlenilecek politikalarla ilgili üst yöneticilerden en alt çalışanlara kadar gerekli düzeyde bilgi verilmesi gereklidir. Verilen bilgiler kesin, tam ve doğru olmalıdır (Sabuncuoğlu, 2000:45).
- Gizlilik İlkesi: İşgörenlerin her türlü özlük bilgileri, sicil bilgileri, performans değerlendirmeleri, disiplin cezaları gibi bilgilerinin gizliliği sağlanmalıdır. olmalıdır (Sabuncuoğlu, 2000:46).
- Esneklik İlkesi: Personel politikasının yeni gelişmelere karşı değişikliğe açık olabilmesi için politikalar esnek olmalıdır. Personel politikası sık sık değişir ve revizyona tabi tutulursa bu durum personel tarafından olumlu karşılanmaz ve güvensizlik duygusu yaratır. Politika ve kurallar sınırlandırılmış ve spesifik durumlarla sabit kalmamalı, geniş bir şekilde düzenlenerek esneklik sağlanmalıdır (Serinkan, 1995: 37).

2.2. İKP’yi Etkileyen Faktörler

İnsan kaynakları politikalarını işletmenin varmak istediği amaçlar, yararlanacağı araçlar ve bunun için düzenlenen planlar oluşturur. Bu politikaları etkileyen unsurları Demiral (2011: 43) işletmenin faaliyet gösterdiği ülkenin ekonomik durumu, soyopolitik ve yasal faktörler, işletmeye özgü faktörler ve piyasa, rekabet ve teknoloji olmak üzere dört gruba ayırmıştır. Yavaş (2014: 46) ise insan kaynaklarının işlev ve görevlerini etkileyen faktörleri iç ve dış faktörler olmak üzere iki grupta ele alır.

Dış faktörlerin başında ekonomik faktörler gelmektedir. İşletmenin bulunduğu ülkenin ekonomik koşulları, işletmenin piyasa ve yaşam stratejilerini belirlemede de birincil önceliğe sahip olacaktır. Ülkenin ekonomik durumuna uygun üretilecek stratejilerle başarı sağlanabilecektir. Yasalar ve mevzuatlar da dış faktörler içinde değerlendirilir. İşgücü temini, toplumsal çevre, sendikalar, işletmenin ortakları, müşteriler ve teknolojik gelişmeler de dış faktörler arasında yer alır.

İKP’yi etkileyen iç faktörlerin başında işletmenin görev ve amaçları gelmektedir. İnsan kaynakları politikalarının örgütün görev ve amaçları dışında bir faaliyet göstermesi beklenilemez. İşletmenin hedeflerine ulaşabilmesi için gerekli iş gücünün temini, insan kaynakları yönetimi tarafından yapılmaktadır. Örgütün psikolojik çevresi de insan kaynakları politikalarını etkileyen iç faktörlerden biridir. Psikolojik

çevre kapalı ve tehdit edici, açık ve demokratik olmak üzere iki bölümde incelenebilir. Kapalı ve tehdit edici çevrede kararlar sadece üst yönetimlerce alınır, çalışanlar da bu kararlara uyarlar. Bu durum çalışanlarda güvensizliğe yol açtığı için verimliliğin de düşmesine neden olur. İnsan kaynakları birimi, bu duruma uygun insan kaynakları politikaları üretmek zorunda kalır. Açık ve demokratik çevrede ise kararlar üst ve alt kademede çalışanların birlikte karar vermesi ile alınır. Sistem daha açıktır ve çalışanlarda bir güven duygusu vardır. Bu durumda bir psikolojik çevre varsa insan kaynakları yönetiminin buna uygun politikalar üretmesi gereklidir (Yavaş, 2014: 46-48).

2.3. İnsan Kaynakları Yönetiminin Temel İlkeleri

Bir görevin hakkıyla ve başarıyla yapılabilmesi gücü liyakat olarak adlandırılır. Liyakat ilkesi dar anlamı ile ele alındığında bir göreve uygun kişinin atanması olarak ifade edilebilir. Daha geniş anlamda ise personel sisteminin etkili ve verimli bir şekilde kurulması, uygulanması gereken kurallar bütünü olarak belirtilebilir. Geniş anlamı kapsamında sadece işe giriş değil ilerleme, başarıya bağlı ücret artışı, uygun çalışma koşullarının oluşturulması gibi insan kaynakları sürecinin bütün yönlerini içermektedir.

Eşitlik ilkesi, dil, din, ırk, cinsiyet gibi ayrımcılık yapılmadan, her türlü haktan bütün çalışanların yararlanabilmesi anlamındadır. İzin sisteminden ücret artışına, terfilerin ayarlanmasından eğitimlere katılacak kişilerin belirlenmesine, işletme içindeki tüm uygulamalarda eşitlik ilkesinin uygulanması, işgörenlerin moral ve motivasyonu açısından büyük önem taşımaktadır. Ödül ve ceza sistemleri, kesinlikle eşitlik ilkesine göre kurulmalıdır. Aksi takdirde işgörenlerin işletmeye olan güvenleri sarsılacaktır (Yavaş, 2014: 49).

Kariyer ilkesinin temel amacı, çalışanların belirli görevlere atanması ve uyumlandırılmasıdır. Kariyer ilkesine göre kişiler, atanabilecekleri görevin gerekliliklerine atanmadan önce sahip olmak zorundadırlar. Atama aşamasında yapılacak sınavlar genel bilgiye dayalı olmaz. Atanılacak görevin gerektirdiği bilgi ve yeteneğe sahip olunup olunmadığını ölçmeye dayalıdır. Kariyer sisteminde iş analizleri önceden yapılmalı, iş gereksinimleri ve tanımları çıkartılmalıdır. Alt düzey görevler için bu tanımların yapılması çok zor olmasa da, üst yönetim ve stratejik noktalarda çalışacak kişilerin görev tanımlarının yapılması detaylı bir çalışmayı gerektirmektedir. Kariyer ilkesine göre terfi durumlarında eski ücretten daha üst bir ücret de alınmalıdır (Can, vd., 2009: 29).

İnsan kaynakları yönetimi aracılığı ile işletmeler çalışanlarına iş güvencesi vermek zorundadırlar. İş güvencesi olmayan kişilerin verimli olmaları beklenilemez. Büyük hatalar dışında işsiz kalmayacağı düşüncesi, çalışanın işletmeye olan güvenini ve bağlılığını arttıracak, dolayısıyla verimi de yükselecektir. Çalışanların işsiz kalmayacaklarına olan güvenleri, işlerini daha iyi ve konsantre bir şekilde yapmalarını da sağlayacaktır (Yavaş, 2014: 50).

İyi bir insan kaynakları yönetimi, çalışanların yerlerinin boş kalmaması için gerekli önlemleri zamanında almalıdır. Bu noktada potansiyel iş güçlerinden bilgi bankaları oluşturulabileceği gibi, üst'ün ast'ı yetiştirmesi de iyi bir çözüm olarak kullanılmaktadır. Halef yetiştirme ilkesi olarak adlandırılan bu yöntemde her üst bir ast'ı yetiştirmekle görevlidir (Kaptangil, 2010: 34).

İnsan kaynakları yönetimi tarafsız ve yansız olmak zorundadır. Bu ilkenin en önemli amacı, siyasal ve etnik davranışları kısıtlayabilmektir (Can, vd., 2009: 32).

Yönetici sıfatını taşıyan kişilerin sürekli kendilerini geliştirme zorunlulukları vardır. İnsan kaynakları yönetimi, bu durumu sürekli eğitimler ile desteklemek durumunda olmalıdır. Yöneticilerin, dinamik yönetim içerisinde gelişmeyi destekleyecek yenilikler yapabilmesi, kendilerini geliştirmelerinden geçecektir (Can vd., 2009: 33).

2.4. Kriz Ortamında İKY

Kriz şartlarında yöneticilerin çözüme yönelik yaratıcı fikirler üretebilmeleri ve dinamik yaklaşımları büyük önem taşımaktadır. İşletme yapısının yaratıcılığı destekleyen bir yapıda olması, kriz dönemlerinde fazlasıyla işe yarayacaktır. Kriz dönemlerinde olumlu bir hava yaratılabilmesi ve motivasyonun yüksek tutulması, krizi az zararla aşabilmek adına önem taşımaktadır (Tüz, 2001: 81).

Kriz ortamında organizasyonlar insan kaynakları açısından çeşitli stratejiler uygulamaktadır. Bu stratejiler genellikle maliyet tasarrufu ve yeniden yapılanma gibi uygulamaları içerir. Kriz ortamlarında “işten çıkarma” yerine kullanılabilir yöntemler “ücretli ve ücretsiz izin”, “yarı zamanlı çalışma ve iş paylaşımı”, “girişimciliğe teşvik”, “çalışma saatlerinin azaltılması”, “çalışanlara aynı işletmeye ait başka işyerlerinde çalışma olanağı sunulması”, “çalışanlara dışarıda iş bulma desteği”, “proje bazlı çalışma”, “uzaktan çalışma”, “kademe azaltma” ve “dış kaynaklardan yararlanma” olarak sayılabilir (Çeto, 2009: 53-63).

Kriz ortamında tasarrufa yönelik politikalar incelendiğinde ücretin azaltılması veya ertelenmesi, ücret artışlarının yapılmaması, işletme hissesinden pay verme, fazla mesai ödemelerini kaldırma, denkleştirme usulü çalıştırma ve yan haklardaki kesintiler olarak sayılabilir. Küçülmeye yönelik politikalar incelendiğinde ise istihdamın azaltılması, işten çıkarma, ücretsiz izin, dış kaynaklardan yararlanma ve kademe azaltma politikaları görülmektedir.

Kriz ortamında uygulanan diğer politikalar süreç yenileme, katımlı yönetim, öğrenen organizasyon ve değişime uyum stratejileri olarak sayılabilir (Yavaş, 2014: 64).

2.5. Kriz Dönemlerinde İKP Uygulamalarında Karşılaşılan Sorunlar

İKP uygulamalarında devletin koyduğu yasalar öncelikli olarak belirleyici olmaktadır. Devlet, çalışma hayatı ile ilgili temel kuralları koyarak, bu konuda yönlendirici olmaktadır. Devletin bir diğer etkisi de kendi işletmelerinde çalışanlar ve memurları için uyguladığı insan kaynakları ve ücret politikaları ile işletmelere örnek olması yoluyla olmaktadır (Gürkan, 2001: 81). İşletmeler insan kaynakları politikalarını düzenlerken içinde buldukları toplumun yasalarını da dikkate almak durumundadırlar. Zira çalışma hayatı ve işçi-işveren ilişkileri ile ilgili birçok husus yasalarla düzenlenmiştir. Örneğin, en az ücret düzeyi; çalışma saatleri ve süreleri; hastalık, malullük, emeklilik sigortaları vs. yasalarla güvence altına alınmıştır. İşletme insan kaynakları politikalarının bu düzenlemelere aykırı programlar ihtiva etmesi pek mümkün değildir (Gültekin, 2007: 73).

Toplu pazarlık sisteminin en önemli unsuru sendikalaradır. Gelişen insan kaynakları sorunları ile ön plana çıkan sendikalar, işçi-işveren ilişkilerinin her safhasında ağırlıklı hissettiren önemli bir baskı grubudur. Özellikle iş görenlerin örgütlü temsilcileri sendikalaradır ve işletme yönetiminin çoğu kez muhatabı durumundadır (Gültekin, 2007: 74).

İşletmeler insan kaynakları politikalarını oluşturur ve uygularken, yasalara uymanın ve devletin öncü rolünden faydalanmanın yanında, toplu pazarlık sistemi ile sağlanan toplu sözleşmenin getirdiği kurallara da uyum sağlamak durumundadırlar (Sabuncuoğlu, 1994: 74).

2.6. Kriz Dönemlerinde Uygulanan İnsan Kaynakları Politikaları

Stewart'a göre, kriz döneminde işletmelerin başvurabileceği üç yöntem vardır. Bunlar, ucuz iş gücü kullanmak, personel sayısını, maaş ve maddi katkıları düşürmek suretiyle maliyetleri azaltmak, yeni teknoloji satın almak ve finansal sermayenin yapamadığını insan sermayesinin yapabileceğine inanmaktır. Ülkemizde, tekstil sektöründe yapılan bir çalışmaya göre, kriz dönemlerinde uygulanan insan kaynakları politikaları dört grupta toplanabilir: Maaş ve maddi katkılara yönelik düzenlemeler, çalışan sayısı ile ilgili düzenlemeler, insan kaynakları yönetimi birimi ile ilgili faaliyetler ve çalışanları işletme ile bütünleştirme faaliyetleri (Akt. Küskü, 2000: 706-707).

Kriz dönemlerinde insan kaynakları politikalarında, işten çıkarma yolunu seçmek düşünülecek en son çözüm şekli olmalıdır. Zorunlu olarak işten çıkarma uygulanacaksa öncelikle yıllık izin, askerlik, ücretli ve ücretsiz izin gibi her türlü yol denenmelidir. İşten çıkarma yapılacak ise emeklilik yaşı gelenlere öncelik verilmeli, diğer durumlarda performans puanlarına bakılarak işten çıkartılacak kişiler belirlenmelidir (Tüz, 2001: 80).

Kriz dönemlerinde uygulanan insan kaynakları politikaları şunlardır:

- Yeniden Yapılandırma Politikası: Yeniden yapılanma işletmenin temel politikalarının, örgüt yapısının ve stratejik süreçlerinin verimliliği arttıracak şekilde yeniden düzenlenmesi işlemidir. Yeniden yapılanma, örgütlerin bilimsel yönetime geçişinden bugünkü çağdaş yönetime geçişine kadar uzanan bir süreçtir (Gültekin, 2007: 81).
- Öğrenen Organizasyon Politikası: Kriz dönemlerinde uygulanabilecek bir politikada bilgiye dayalı organizasyon politikasıdır. Küreselleşen dünyada bilgi, işletmeler açısından en önemli yaşam araçlarından biridir. İleri toplum biçiminin, örneğin sanayi toplumunda sermaye ve maddi üretimin önem kazandığı gibi önem kazanan yanları olmasına rağmen, bugün önem kazanan taraf bilgi üretimidir. Çünkü çağdaş işletmelerde bugün ihtiyaç duyulan bilgi miktarı gün geçtikçe arttığı gibi günümüzün ekonomik, sosyal ve politik işletmelerinin gittikçe daha karmaşık yapıya bürünmeleri, yaşadıkları kriz ortamından kurtulmaları, işletmenin yönetimi ve denetiminde daha fazla bilgiye gereksinim duyulmasına yol açmıştır. Özellikle kriz dönemlerinde hammadde, emek, zaman, mekan, sermaye ve öteki girdilere olan ihtiyaç azalırken, bilgi her şeyi ikame etmekte, ileri bir çözüm kaynağı haline gelmekte ve gerçekleştikçe değeri artmaktadır (Gündoğan, 1996: 12).
- Katılmalı Yönetim Politikası: Genel olarak, katılmalı yönetim politikası, çalışanın, gerek gördüğü iş, gerekse kendisi ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olan herhangi bir iş hakkında bilgi ve söz sahibi olması ve yönetime katılması olarak tanımlanabilir. (Gültekin, 2007: 87). Yönetime katılmanın da çeşitli tanımları yapılmaktadır. Bunlar arasında mülkiyete veya kâra katılmanın da yönetime katılma olarak değerlendirildiği dikkati çekmektedir. Diğer bir bakış açısı ise, çalışanların çalıştıkları çeşitli düzeydeki kurullara, söz ya da oy hakkı ile katılmalarını

yönetime katılma olarak değerlendirir. Gelişmiş organizasyonlarda çalışanların bir araya gelerek demokratik biçimde alınacak kararlara katılmaları yolu da açıktır.

- Süreçlere Odaklanma: Kriz dönemlerinde süreçlerin başarılı bir şekilde yönetilebilmesi ve iyileştirilmesi için kuruluş içinde tüm süreçlerin tanımlı olması gerekir. Bunun anlamı; sürecin sahibi belirli, akış diyagramı mevcut, sınırları belirli, diğer süreçlerle ilişkileri tanımlı, ölçüt seti oluşturulmuş, ölçme sistemi tanımlanmış olmasıdır. Kriz dönemlerinde süreç yönetimi, süreçlerin tasarımı, sürdürülmesi ve krizin daha iyi yönetimi için sürekli değerlendirmeyi kapsayan bir çevrimdir. Kısaca süreç yönetimi, müşteri ihtiyaçları ve istekleri üzerine kurulmuş anahtar iş süreçlerinin değerlendirilmesi, analiz ve iyileştirilmesi için bir disiplindir (Mersinoğlu, 2000: 22).
- Yalınlaşma Politikası: Toyota tarafından dünyaya yayılan yalınlaşma kavramı ile vurgulanmak istenen, hantal olmayan, çevik, dinamik, sıska ancak hareket kabiliyeti yüksek bir üretim yapısıdır. Bu kavramın temelinde; her türlü israfa karşı oluş yatmaktadır. Zaman, kullanılan kaynaklar ve çaba asla israf edilmemelidir. Ancak bu tür üretim yapısını kurmak tek başına yeterli değildir. Düşünce yapısının da bu temel normlara göre yeniden biçimlendirilmesi gerekir (Gültekin, 2007: 93).

3. Araştırma

3.1. Araştırma Sorusu

Bu araştırmada “Terör bölgelerinde şubeleri bulunan ulusal perakende market zincirleri ile sadece bu bölgelerde şubeleri bulunan yerel market zincirlerinin İnsan Kaynakları Yönetimi politikaları farklılık göstermekte midir?” sorusuna yanıt araştırılmıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni olarak, insan kaynakları biriminin etkin bir şekilde kullanılmasını gerektiren hizmet sektöründe yer alan ulusal ve yerel market zincirleri seçilmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde toplam 7 ulusal perakende market zincirinin 535 şubesi, araştırmanın evrenini oluşturmaktadır.

Örneklem olarak, 7 ulusal perakende market zincirinin sadece bir tanesinin 2 şubesinden görüşme onayı alınabilmiştir. Bölgeyi örneklemek üzere yerel market zincirleri seçilerek görüşme için randevular talep edilmiş, 3 market zincirinden görüşme onayı alınmıştır. Onay alınan 3 market zincirinin bölgede 37 şubesi bulunmaktadır. Böylece bölgeyi örneklemek üzere ulusal market zincirlerinden 1, yerel market zincirlerinden 3 olmak üzere toplam 4 market zinciri (2 şube + 37 şube = 39 şube) bölgesel örneklemi oluşturmuştur. Ayrıca büyükşehirlerdeki İK yönetimlerini örneklemek üzere Ankara ili merkezli 3 market zincirinden görüşme onayı alınmış ve görüşme yapılmıştır. Böylece toplam örneklem sayısı, 4’ü bölgesel 3’ü büyükşehir örneklemi olmak üzere 7 perakende market zinciri olarak oluşmuştur.

Örneklem seçiminde, özellikle siyasi olayların daha yoğun yaşandığı doğu illerinde faaliyet gösteren ulusal ve yerel zincir marketler seçilmeye çalışılmış, ancak büyük şehirlerdeki durumun da

gözlemlenebilmesi için Ankara ilinde yönetim merkezi bulunan zincir marketlerden de rassal seçimler yapılmıştır.

Bu tezin ana çıkış noktası, kriz ortamlarında insan kaynakları yönetimi ile ilgili uygulamaları araştırmaktır. Bu nedenle Türkiye’de özellikle etnik farklılıklardan kaynaklanan terör ve siyasi kriz ortamın sürekli yaşandığı Doğu ve Güneydoğu illeri seçilmiştir. Tez çalışmasının yapıldığı tarihlerde, seçilen bölgede yaşanan yoğun terör olayları, bölgenin tamamı üzerinde çalışma yapabilmeyi can güvenliği nedeniyle etkilemiştir. Bu nedenle olayların kısmen daha az yaşandığı Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri üzerine yoğunlaşmıştır. Ulaşım konusunda gerek can güvenliği, gerekse yüksek maliyetler yüzünden telefon ve elektronik posta yolu ile iletişim kurulabilmiştir. Seçilen illerde yapılan çalışmanın, diğer terör yaşanan illerde yürütülen İK politikalarından farklı olmadığı varsayılmıştır.

Araştırmaya dahil edilen iller ve bu illerde bulunan ulusal zincir marketlerin sayıları Tablo 3’de verilmiştir. Market adları, muhtelif gerekçelerden dolayı M1, M2, M3... şeklinde kodlandırılmıştır.

Tablo 3.
Doğu ve Güneydoğu Bölgelerindeki Ulusal Zincir Marketler

İl	M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	Toplam
Diyarbakır	8	52	4	5	3	11	10	93
Mardin	2	14	3	3	5	0	14	41
Şanlıurfa	5	44	3	2	3	5	16	78
Hakkari	0	0	0	0	0	0	2	2
Ağrı	0	18	2	0	0	8	13	41
Muş	0	12	0	0	0	0	9	21
Siirt	0	5	1	1	0	0	4	11
Şırnak	0	2	0	0	0	0	3	5
Bingöl	0	10	0	0	0	3	5	18
Iğdır	0	10	2	0	0	4	6	22
Batman	0	12	2	2	4	0	5	25
Van	1	24	2	0	0	0	14	41
Tunceli	0	4	0	0	0	0	3	7
Elazığ	3	31	6	0	0	13	12	65
Kars	0	16	2	0	0	10	11	39
Bitlis	1	16	1	0	0	0	8	26
Toplam	20	270	28	13	15	54	135	535

Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinin seçilmesinin nedeni, Tablo 3’de görüldüğü gibi en çok ulusal zincir market şubesi bulundurmasıdır. Ancak bu noktada, görüşme yapabilmek konusunda muhtelif zorlukların yaşandığı, ancak tanıdık kişiler aracılığı ile bilimsel araştırma yapabilmek amaçlı görüşme randevuları alınabildiğini vurgulamak gereklidir.

3.3. Veri Toplama Yöntemi

Veri toplama yöntemi olarak zincir mağazaların insan kaynakları birimi yöneticileri ile görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşmelerde önceden hazırlanan sorular sorulmuş, görüşme anında var olan durum gözlemlenmiş ve gerekli notlar alınmıştır. Görüşmelerde sorulara yazılı yanıtlar verilmesine de olanak sağlanmış, ilgili kişilerin elektronik ortam üzerinden gönderdikleri yanıtlar da değerlendirmeye alınmıştır.

Araştırmada elde edilen bulgular içerik analizine tabi tutulmuş ve araştırma sonuçlarının değerlendirmeleri buna göre yapılmıştır. İçerik analizi, her türlü yazılı, sözlü ve diğer belgelerin nesnel ve sistematik bir şekilde incelenmesine olanak sağlayan bilimsel bir yaklaşımdır. Eldeki yazılı bilgilerin temel içeriklerinin ve içerdikleri mesajların özetlenmesi, ve belirtilmesi işlemi olarak da tanımlanmaktadır. Sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan içerik analizi, belirli kurallara dayalı kodlamalarla kitap, kitap bölümü, mektup, tarihsel dökümanlar, gazete başlıkları ve yazıları gibi bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik, yinelenen bir teknik olarak da tanımlanabilir (Sert vd, 2012: 352-353).

3.4. Varsayımlar

- Görüşülen İK Yöneticilerinin, İK yönetimi politikalarının oluşturulmasında etkili oldukları varsayılmıştır.
- Ankara ve İstanbul merkezli ulusal market zincirlerinin bu illerde bulunan İKY yöneticilerinin, terör bölgelerinde de yürütülen İKY süreçlerinde bilgi sahibi oldukları varsayılmıştır.
- Yarı formel mülakatlarda doğru cevaplarda buldukları varsayılmıştır.

3.5. Bulgular

Araştırma kapsamında Tablo 4’de görülen zincir marketler örnekleme olarak seçilmiştir.

Tablo 4. Araştırma İçin Seçilen Zincir Marketler

Market Adı	İl	Sonuç
A Marketler Zinciri	Ankara	Görüşme yapıldı.
B Market	Ankara	Görüşme yapıldı
C Mağazaları	Ankara	Görüşme yapıldı.
D Market	Diyarbakır	Görüşme yapıldı.
E Alışveriş Merkezi	Diyarbakır	Görüşme yapıldı.
F Market	Diyarbakır	Görüşme yapıldı.
G Market	Diyarbakır	Görüşme yapıldı.
G Market	Urfa	Görüşme yapıldı.

X Supermarket	Diyarbakır	Randevu alınamadı.
Y Mağazaları	İstanbul	Randevu alınamadı.
Z Alışveriş Merkezi	Ankara	Randevu alınamadı.
P Market	İstanbul	Randevu alınamadı.
R Market	Ankara	Randevu alınamadı.
S Market	Diyarbakır	Randevu alınamadı.

Toplam 14 market örneklem olarak seçilmiş, bunlardan 8 tanesi ile randevu alınarak görüşme yapılabilmiş, 6 tanesinden ise randevu alınamamıştır. Görüşme yapmak üzere randevu alma aşamasında ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Randevu görüşmelerinde yapılan çalışmanın akademik bir çalışma olduğu belirtilmesine karşılık, “bilginin dışa sızdırılması”, doğu illerinde “ajan olma ihtimali” gibi itham ve durumlarla karşı karşıya kalınmıştır. Kurumsal market zincirlerinde ilgili kişilere ulaşamamak, randevu taleplerinin ciddiye alınmaması veya araştırma yapacak kişilere yardımcı olacak zamanı ayıramayacak kadar yoğun olmaları, karşılaşılan engeller ve bahaneler olarak sayılabilir. Şartlar, “tanıdık aracılığı” ile randevu alabilme zorunluluğu doğurmuştur. Türkiye’de akademik araştırma yaparken gerçek durumun analiz edilebilmesi aşamasında “tanındıklar” olmadığı sürece verilere ulaşabilme şansının çok zor olduğu görülmüştür.

Bu tarz araştırmalarda gerçek verilere ulaşabilmek ve bu verilerden bilgi üretebilmek, araştırmacının bireysel olarak çözebileceği bir durum olmaktan çıkmıştır.

3.5.1. Ankara Merkezli Market Zincirleri İnsan Kaynakları Yönetimleri ile Yapılan Görüşmeler

Ankara merkezli 3 zincir mağaza ile çalışma yapılabilmıştır. Bu mağazalar sırasıyla A, B ve C mağazası olarak adlandırılacaktır.

A mağazası ile yapılan görüşmelerde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- 2014 yılında İK birimine daha fazla önem vermeye başlanmıştır. İK birimi, artık profesyonel anlamda uygulanan politikaları üretmekte ve uygulamaya koymaktadır.
- Yaşanılan kriz durumlarına ilişkin olarak İK biriminin mağazalardaki norm kadrolar üzerinde bir çalışma başlattığı, mevcut norm kadrolarda indirime gidildiği, personel maliyetini düşürerek ciro düşüklüğünün dengelenmeye çalışıldığı, yeni işe alımlarda yarı zamanlı personel çalıştırma politikasına geçildiği, personel maaş artışlarında devletin açıklamış olduğu oranın daha altında bir zam oranı yapılarak dengelerin korunmaya çalışıldığı bilgilerine ulaşılmıştır.
- Ekonomik kriz süreçlerini atlatabilmek adına İK birimi, öncelikli olarak yüksek maliyetli personel ücretleri ve personel sayıları üzerinde bilinçli bir politikayı uygulamaya koyabilmiştir. İşletmelerde öncelikli amacın işletmenin yaşamını devam ettirmesi gerekliliği olduğu düşünüldüğünde, İK yönetiminin uyguladığı personel azaltma, yarı zamanlı personele geçiş ve

ücret artışlarında kısıtlama, ekonomik kriz ortamını aşmak ve işletmenin yaşam döngüsünü devam ettirebilmek adına başarılı bir çalışma olarak değerlendirilmiştir.

- İK yönetimi, terör ve siyasi kriz dönemlerinde işten çıkarma yapmak yerine kadroyu kapatma yöntemini izlediklerini belirtmişlerdir. İşten ayrılan personel yerine yeni personel alınmamış, dolaylı yoldan personel azaltmaya gidilmiştir. Bu uygulama, çalışanların güven ve memnuniyeti açısından olumlu bir İK politikası olarak değerlendirilmiştir.
- İK yönetiminin başarılı görülen uygulamalarından biri de işgörenlerin kararlara katılımı ile ilgili yaptıkları çalışmalardır.
- Personellere uygun tazminatlar ile işten ayrılma fırsatı yaratıldığı da, iyi bir İK politikası uygulaması olarak tespit edilmiştir.
- Kriz süreçlerinde işten ayrılan personeller ile kendi istekleri ile işten ayrılan personeller için İK birimi, “işten ayrılan kişinin tekrar işe alınmayacağı” gibi bir kural uygulamamaktadır. Geçmiş referansı iyi olan personellerin tekrar işe alım süreçlerinde yeniden değerlendirilebildiği belirtilmiştir. Bu durum da personelin çalıştığı süre içerisinde işine özen göstermesinin yeniden işe girebilme sürecinde işine yarayacağını bilmesi açısından olumlu bir İK politikası olarak değerlendirilmiştir.
- Çalışanların ortalama 20-25 yaşlarında olmalarından dolayı, evlilik, askerlik gibi nedenlerin dışında iş değiştirme yüzünden market bölümü çalışanlarında personel giriş ve çıkışı yüksek orandadır. Ancak norm kadrolarda çalışanların uzun süreli çalıştıkları, çalışanların işyerine bağlılıklarının en üst düzeyde olduğu, İK birimi tarafından dile getirilmiştir. İşgörenlerin işyerine bağlılıkları konusunda İK yönetimi başarılı bir politika uygulamıştır.
- İşyerinde yükselme olanakları ile ilgili olarak İK yönetimi, tüm çalışanlara “yaptığınız işin en iyisi olursanız yükselebilirsiniz” yönlendirmesi yapmaktadır. Birimler kendi içinde değerlendirilmekte, işe başlayanlar uygun dereceleri belirlendikten sonra işe başlamakta, işini iyi yapanlar kendi birimleri içerisinde yükselebilmektedir. Yapılan işe göre uygun maaşın verilmesi ve yükselme olanaklarını kullanarak yükselen kişinin maaşında artış yapılması, iyi bir İK politikası uygulaması olarak değerlendirilmiştir. İK birimi, işletme içi atamaların, işletme dışından atama yapılmasından daha verimli olduğunu ve tercihlerinin bu yönde olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca kariyer sınavlarının oluşturulması ve uygulamaya konulması, olumlu İK politikası olarak tespit edilmiştir.
- İK birimi, eğitimler düzenlediklerini, eğitimlerin planlamasının yapılırken en iyi kasap, en iyi manav gibi özelliklere dikkat ettiklerini belirtmişlerdir. Eğitime katılan personellere motive edici destekler verildiğini, eğitimlerin onlara sağlayacağı katkıların örneklendirildiğini belirterek başarı öyküleri ile anlattıklarını desteklediklerini belirtmişlerdir. Böylece motive olan personel işine daha fazla sahip çıkmakta, iş verimliliği artmaktadır. Eğitim uygulamalarında personelin kendi kişisel özelliklerinin farkına varabileceği çalışmalar da uygulanmaktadır. İK, eğitim politikasını uygulamaya koyarak personel verimliliğini arttırmak üzere olumlu çalışmalar yapmaktadır.

B mağazası ile yapılan görüşmelerde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Öncelikli hedeflerin Türkiye’de perakende sektöründe faaliyet gösteren mağazalar içerisinde, çalışmak için tercih edilen ilk 3 şirket arasına girme hedeflerinin olduğu belirtilmiştir. Bunun

için nitelikli insan kaynağı gücünün önemini bildiklerini ve çalışmalarını bu doğrultuda yaptıklarını ifade etmiştir.

- Kriz dönemlerine ilişkin olarak çalışan personelin memnuniyetini en üst düzeyde tutmanın, kriz sürecini atlatabilmek adına önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bunu sağlayabilmek üzere kariyer planlaması uygulaması ile personelin görevde yükselme olanaklarına sahip olması, mesleki beceri ve kişisel gelişim eğitimleri ile bilgi ve becerilerinin artırılması, bunlara bağlı olarak ekip çalışmalarında başarıya ulaşılabileceği ifade edilmiştir. Kriz süreçlerinde de çalışma yaşamının kalitesini artırıcı doğrultuda programlar uyguladıklarını belirtmiştir. Bunlar, İK politikaları açısından bakıldığında kariyer planlamasının yapılabilmesi, eğitim olanakları ile çalışanların bilgi ve becerilerinin artırılabilmesi açısından olumlu uygulamalar olarak değerlendirilmiştir. Kriz süreçlerine ilişkin olarak çalışan memnuniyeti ne kadar iyi olursa, kriz ortamının o kadar rahat aşılabileceği düşüncesi de olumlu bulunmuştur.
- Perakende sektöründe nitelikli istihdam sorunu dışında siyasi veya ekonomik bir krizle karşılaşmadıklarını, bunun için kriz sürecinde yapılan işlemlere ilişkin bir açıklama yapamayacağını belirtmiştir.
- Karşılaştıkları en büyük sorunun nitelikli personel istihdamı olduğunu belirterek bu konuda bilişim alt yapısı kurulduğunu ve etkin bir şekilde kullanıldığını ifade etmiştir. Ülkede yaşanan ekonomik gelişmelerin her sektörü olduğu gibi perakende sektörünü de etkilediğini, bunun dışında tekrar tekrar uygun işe uygun adam atama konusunda sorun yaşadıklarını belirterek, istihdam için mağazaların buldukları illerde mülakat ofisleri kurduklarını söylemiştir.
- Personel alımında, mağazanın bulunduğu bölgeye uygun ve müşteri beklentisini karşılayabilir nitelikte personel istihdam etmeye çalıştıklarını, uygulamaya çalıştıkları standartları bölgelere göre biçimlendirilebilir şekilde ayarladıklarını söylemiştir.

C mağazası ile yapılan görüşmelerde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- İK olarak daha çok personel alım ve işten çıkarma konularında faaliyet gösterdiklerini,
- İK biriminin henüz yeni olduğunu, geliştirilmeye çalışıldığını,
- Çalışanlar açısından özellikle aynı mağazada akraba olan kişilerin çalıştırılmadığını, akrabalar arasındaki yakınlıkların da, sorunların da işletme açısından sıkıntılı durumlara yol açtığını,
- İşyerlerinin 24 saat kameralar ile izlendiğini belirtmişlerdir.

3.5.2. Diyarbakır ve Urfa İllerinde Faaliyette Bulunan Market Zincirleri İnsan Kaynakları Yönetimleri ile Yapılan Görüşmeler

D Marketler İK Müdürü tarafından verilen yanıtlar incelendiğinde aşağıdaki bilgilere ulaşılmıştır:

- İK birimi olarak personel ihtiyacının belirlenmesi, işe alım süreçlerinin yürütülmesi, kariyer planlarının yapılması, performans değerlendirmesinin yapılması, ücret analizleri ve personel maliyetleri ile ilgili çalışmaların yapılması, motivasyon ve eğitim ile sistem gelişiminin sağlanması, iş akışlarının ve prosedürlerinin hazırlanması görevlerini yürüttüklerini belirtmişlerdir. Bu noktada D Marketler İK Birimi tarafından, İKY politikalarının tamamının uygulanmaya çalışıldığı tespit edilmiştir.

- İK olarak kriz dönemlerine ait özel bir politikalarının olmadığı, genel şirket politikalarının olduğu, İK ile ilgili temel politikalarını “kardeşlik” üzerine oturttukları, işletme açısından çalışanların “bir aile” olarak görüldüğü ve uygulamaların bu doğrultuda geliştirildiği, aile bağının gönül bağından geldiği ifade edilmiştir. Bu durum, İK politikalarının en önemli sonuçlarından biri olan “çalışanların örgüt bağlarının güçlendirilmesi” sonucunu yakalamak üzere D Market İK birimi tarafından gerekli çalışmalar yapıldığı ve uygulamaya konulduğu sonucuna ulaştırmıştır. Ayrıca işletmenin başarısını kendi başarısı gibi görebilen işgörenlerin iş memnuniyetinin de üst noktada olması gerekliliği, ücret politikalarının işgörenleri memnun etmesinden kaynaklı olarak da sahiplenme güdüsünün arttığı söylenebilir.
- İK Müdürü, buldukları bölge ve şehir itibarı ile “bazı kirli eller üzerinden oyunlar oynanmakta olduğu ve huzur ortamının bozulmaya çalışıldığı” bilgisini vererek, dönem dönem çalışanların evlerine erken gönderilmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Yakın tarihli “Diyarbakır mitingindeki patlama olayı” örnek olarak gösterilmiş, tüm mağazaların anında kapatıldığı, çalışanların kan ihtiyacını karşılamak üzere hastanelere gittiği, çalışanların bazılarının yakınlarını patlamada kaybetmesinden dolayı yaşadıkları psikolojik sıkıntıları düzeltebilmek için ellerinden geleni yapmaya çalıştıkları ifade edilmiştir. İK politikaları, çalışan memnuniyeti üzerine kurgulanmalıdır. Bu noktada işletmenin çalışanları ile birlikte göstermiş olduğu tepki, çalışanların işletmeyi kendi işletmeleri gibi görebilmeleri açısından, duygusal bir bağlılık yaratılması açısından son derece insancıl ve başarılı bir uygulama olarak değerlendirilmiştir.
- İK olarak yetişmiş personel bulmak açısından zorluk yaşandığı, bunun için eğitimler düzenleyerek kendi çalışanlarını eğittiklerini belirtmişler, böylece İK uygulamalarının en önemlilerinden biri olan eğitim uygulamasını yürüttüklerini ifade etmişlerdir. Benzer şekilde profesyonel yönetici bulma sorunları da yaşadıklarını, bunun için daha çok çalışanlar içinden seçme yaptıklarını belirterek, İK açısından kariyer planlama aşamasının da uygulamada olduğunu söylemişlerdir.
- Bölgesel olarak yürütmekte oldukları İK politikalarının, siyasi anlamda sorunu daha az yaşayan illere göre doğal olarak bir fark gösterdiğini belirtmişlerdir. Özellikle “insanlar çalışmamaya alıştığından basit işler bile bazılarında zor geliyor. Bu durum bölge insanının tembelliğe alıştığı anlamına geliyor” ifadesi ile bölgesel açıdan çalışan vasıflı ve istekli personel bulma zorluğunu açıkça belirtmişlerdir. Bölge insanının bu durumunun sosyolojik açıdan incelenmesi gerekliliği de dikkate değer bulunmuştur. Bu açıklamalar doğrultusunda, doğu illerinde faaliyet gösteren mağazalarda vasıflı personel bulmak anlamında İK birimlerinin ciddi sıkıntılar yaşadığı, bu sorunu özellikle eğitimler ile aşmaya çalıştıkları söylenebilir.

Diyarbakır E Alışveriş Merkezi İK Sorumlusu tarafından gönderilen mail üzerinden yapılan inceleme sonuçları şunlardır:

- İKY olarak temel işlevlerin çalışanların verimliliğinin artırılması, çalışanın işyeri ve yaşam standartlarının yükseltilmesi olduğunu belirtmişlerdir. İKY'nin başarıya ulaşabilmesi için en önemli faktörün çalışanın işletmeye olan verimliliği olduğunu belirtmiş, ancak bu durumun bölgesel anlamda bakıldığında çok olumlu sonuçlanmadığını, vasıflı çalışan bulabilmenin faaliyette bulunulan bölge açısından çok mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Gerekli eğitim kurumlarının da bölgede az sayıda olması yüzünden, işverenlerin nitelikli eleman bulabilme

yönünden yaşanan sorunu işletme içi eğitimlerle aşmaya çalıştıklarını, bunun da personel maliyetini yükselttiğini söylemişlerdir. Açıklamalar, İKY başarısının eldeki kaynaklara da bağlı olduğunu göstermesi açısından önemli bulunmuştur. Personeli vasıflandırmak üzere yapılacak eğitimler, ister istemez personel maliyetlerini de arttırmaktadır.

- İKY'nin kriz dönemlerinin olabilecek en az zararla atlatabilmesi için son derece önemli olduğu belirtilmiştir. Kriz dönemlerinde gerekli planlamaları yapmada başrol İKY'ye düşmektedir. Perakende sektöründe kriz süreçlerinde şube sayılarının fazla olmasından da kaynaklı şekilde karar almanın zor olduğu, krizden kaynaklanan stok fazlalıklarının ve aşırı iş gücünün maliyetleri ciddi oranda arttığı, bu durumdan çıkabilmenin iyi bir İKY ile mümkün olabileceği belirtilmiştir. Kriz dönemlerinde İKY tarafından atılabilecek adımları özetleyerek kriz dönemlerinde yürütmeye çalıştıkları politikalardan bahsetmiştir. Buradan elde edilen sonuç, Yaşam Marketler Zinciri'nin İK Birimi tarafından normal ve kriz dönemlerinde uygulanabilecek politikalarının var olduğudur. Bilinçli İK yöneticilerinin bölgede var olması, ayrıca önemli görülmüştür.
- Görüşme yapılan kişi, 2001 krizini ve 28 Şubat krizini yaşadığını belirterek kriz süreçleri ile ilgili tecrübelerini açıklamıştır. Kriz sürecinde USD kurunda yaşanan artışın işletme maliyetlerini %50'ye yakın artırmasının ciddi bir kriz ortamı yarattığını, aylık maliyetlerin %13 seviyesinden %50 seviyesine çıktığını belirtmiştir. Çalışılan firmanın önceden belirlenmiş bir kriz yönetimi programı olmamasından dolayı krizin iyi yönetilemediği, maliyetlerin karşılanamayarak tedarikçi ödemelerinin yapılamadığı bir durum oluşmuştur. Raf fiyatlarındaki artışın satışa yansıdığı, ödeme yapılamayan tedarikçilerin mal sevkiyatını kesmelerinden dolayı sağlıklı mal ve hizmet satışının aksadığı belirtilerek ciroların da %60 oranında düştüğü belirtilmiştir. Durumu önceden planlayamamanın sonucu olarak çalışılan firmanın iflas ettiği ifade edilmiştir. Bu durum İKY'nin önemini, kriz süreçlerinin önceden programlanması gerekliliğini, yaşanan bir örnekten hareketle ortaya koyması açısından önemli bulunmuştur.
- İK Biriminin işletme sahipleri/yöneticileri ile işgörenler arasında bir köprü oluşturduğu, işe alım ve işten çıkarma durumlarında sorunlarla karşılaşmanın İK çalışanları açısından kaçınılmaz bir durum olduğu belirtilmiştir. Özellikle işten çıkarma durumlarında çıkartılan kişinin İK birimini suçlaması, çalışanlarla ilgili sorunlarda üst yönetimin İK birimini sorumlu tutması, İK tarafından sıkça yaşanan sorunlar olarak belirtilmiştir. Bu durum işletmelerin henüz kurumsallaşmadığının açık bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Tüm birimlerde olduğu gibi İK biriminin de görev, yetki ve sorumluluklarının kurumsallaşmış işletmelerde baştan belirli olması, işlerin sağlıklı yürütülebilmesi açısından önemlidir. Ancak henüz kurumsallaşamayan, aile şirketi veya merkeziyetçi yönetim ile yönetilmeye devam eden işletmelerde İK birimi patronlar ile çalışanlar arasında görev yapmaya çalışan bir birim olma noktasının ötesine geçmekte zorluk yaşayacaktır.
- Bölgesel olarak İK birimine işletmelerin fazla yatırım yapmadıklarını belirtilerek, İK biriminde çalışmak adına bölgesel bir farklılığın olmaması gerektiği, iyi niyet kapsamında söylenmiştir. Nitelikli insan gücünün sadece perakende sektöründe çalıştırılacak kişiler için değil, İK birimleri için de bölgesel anlamda yetersiz olduğu belirtilmiştir.

F mağazası ile yapılan görüşmelerde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- İK birimi olarak personel alımı yapıldığını, alım sırasında detaylı araştırmaların yapılmadığını belirtmişler, diğer marketlerin referansı ile personel alımı yaptıklarını ifade etmişlerdir. Buradan

İK denildiğinde bölgede faaliyet gösteren işletmelerin büyük çoğunluğunun da anladığı gibi, personel alım ve işten çıkarma işlerini yapan birim anlaşıldığı görülmektedir.

- Kriz durumlarına ilişkin bir değerlendirme yapılmamış, sorulara genellikle personel alımı ve işten çıkarma durumları ile ilgili yanıtlar verilmiştir. Personel çıkarma noktasında “sadece hırsızlık yapan” kişilerin işten çıkartıldığı bilgisi, personelin yeterliliği, müşteri ilişkileri gibi durumların ikinci planda bırakıldığını gösteren bir durum olarak algılanmıştır.
- İK yönetimi ile ilgili sorulara verilen yanıtlar da “personeli elimizde tutmaya çalışıyoruz” yaklaşımında öteye geçememiştir.
- Bölgesel farklar açısından bir farklılık yaşamadıklarını, çünkü başka bir bölgede çalışmadıklarını, buldukları bölgeden çok memnun olduklarını ve hiçbir sıkıntılarının olmadığını belirtmişlerdir. Bu durum, Türkiye’de çalışan kişilerde genellikle görülen “iş yerini dışarıya karşı koruma güdüsü” olarak algılanmıştır.

Diyarbakır G Marketler Zinciri ile yapılan görüşmelerde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Diyarbakır bölgesinde İş-Kur ile birlikte çalışmaların yapılmakta olduğu, İş-Kur tarafından yönlendirilen elemanlarla ve sektörde çalışan diğer firmaların referansları ile personel alımlarının yapıldığı, lise ve üstü eğitilmiş olanların tercih edildiği belirtilerek 18 yaş üstü, erkeklerde askerliğin yapılmış olması gibi konulara dikkat edildiği ifade edilmiştir. Son 6 yıldır üniversite mezunlarının çalışmak üzere başvuru yaptıkları, mağaza olarak bunu olumlu yönde kullandıkları ifade edilmiştir. Bu noktada İK birimi olarak temel işlevleri ile ilgili soruya “personel alımı” yönünde bir yanıtla girmiş olmaları, İK birimine bölgedeki bakışı göstermesi açısından önemli bulunmuştur.
- Terör olaylarından hareketle, emniyet güçlerinden gelen bilgiler veya yaşanan olaylar noktasında mağazaların kapatılması sorunu yaşadıklarını, bunların anlık kriz olarak değerlendirilebileceğini, siyasi parti binalarının altında yer alan şubelerinin olaylar sırasında maddi zarar gördüğünü, olayın bitmesi dışında yapabilecekleri bir şey olmadığını belirtmişlerdir. Bu durum, terör olayları karşısında gerek İK birimlerinin gerekse işletmenin tamamının, olayın olduğu bölge itibarı ile yapabilecekleri herhangi bir şey olmaması açısından önemli görülmüştür. Tek yapılabilen, önceden haber alma durumlarında veya olayların oluşması durumunda şubenin kapatılması, çalışanların zarar görmesinin engellenmesidir.
- Terörün bölgeye olumsuz ekonomik yansımalarından biri, görüşme aşamasında “bölgede 10-20 arası bir şube daha açılmak istenmesi, ancak yoğun terör olaylarının şube açılışlarını engellemesi” olarak yapılan ifadeden çıkartılmıştır. Yatırımın engellenmesi, bölgesel açıdan iş ve ekonomik canlılığı olumsuz yönde etkilemektedir.
- İK işlevlerini yerine getirme aşamasında ciddi bir sıkıntılarının olmadığını, Genel Müdür ve Bölge Müdürleri tarafından yapılan ziyaretlerde sorunlara çözümler üretildiğini, personellerin kamera sistemi ile izlendiğini, gizli müşteri yöntemi ile personel denetimlerinin yapıldığını belirterek, disiplin ve maaş konusuna özel bir önem verdiklerini belirtmişlerdir. Bu noktada yapılan açıklamalar, İK yönetiminin ücretlendirme politikası açısından marketin piyasayı iyi takip edebildiği, çalışanları ücret anlamında tatmin edebildiği sonucuna ulaşmayı sağlamıştır.
- Görüşülen kişi farklı bölgelerde çalışmadığı için bölgesel İK politikaları arasında bir farkın olup olmadığını bilemeyeceğini, ancak çalıştığı bölgeden gayet memnun olduğunu belirtmiştir.

Urfa G Marketler Zinciri ile yapılan görüşmelerde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- İK birimi olarak mağazalarda çalıştırılacak personelleri sağlamak görevlerinin olduğu belirtilmiştir. İşe alımlarda eğitim görmüş kişilerin öncelikli olarak seçildiği, stajyer olarak göreve başlatıldıktan sonra yetişmelerine bağlı olarak ilgili pozisyonlara atandığı, böylece işletmenin işleyişinin tehlikeye girmesinin engellendiği belirtilmiştir. Bu durum İK politikaları açısından personel seçme ve işe yerleştirme aşamasında stajyer çalışma süreci uygulanarak personelin işe yerleştirilmesi politikasının uygulandığını göstermesi açısından önemli bulunmuştur.
- Perakende sektörünün önemli bir sorununun, çalışan kişiler açısından daha iyi kariyer olanaklarına sahip başka bir iş bularak ayrılmaları, personel sürekliliğinin sağlanamaması olduğu belirtilmiştir. Bu durum personel sirkülasyonunun yüksek olmasına neden olmaktadır. Staj süresi ve işe başlangıç aşamasında yeterli performansı gösteremeyen kişilerin de işgücü kaybı, emek kaybı ve maliyet artışı gibi sonuçlara yol açtığı ifade edilmektedir.
- İK birimi olarak krizlerden daha az etkilenmek üzere sürekli iş görüşmeleri yaptıklarını, ihtiyaç olduğunda değerlendirilmek üzere personel alım havuzu oluşturduklarını belirtmişlerdir. Bu durum İK politikaları açısından hem kriz ortamlarına hazırlık, hem de iş gücü kaybının önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması yönünde önemli görülmüştür.
- Kriz ortamı olarak bir dönem toplu istifa ve iş bırakmalar ile karşı karşıya kalındığını, bu tür bir kriz yaşamalarından hareketle gerekli önlemleri İK bazında almaya çalıştıklarını, eğitim görmüş personel sayılarını yükselterek önemli pozisyonların işlerliğinin devam ettirilmesinin sağlandığını ifade etmişlerdir. Özellikle vasıflı personel bulmakta zorlanıldığını, bunun için daha geniş kitlelere ulaşmak üzere yöntemler geliştirdiklerini belirtmişlerdir.
- Bölgesel farklılık açısından da istihdam edilecek personel bulma zorluğu dile getirilmiştir.

Sonuç

Kriz süreçleri, işletmeler açısından çok önemli bir yer kaplamaktadır. Doğru yönetilen kriz ortamları, zarar yerine faydaya dönüştürülebilmekte, krizin oluşturabileceği zararlar ise en aza indirilebilmektedir. Bunun için kriz ortamlarına işletmenin önceden hazırlıklı olması büyük önem taşımaktadır. Kriz öncesi yapılması gerekenler ve kriz anında yapılması gerekenler, İKY'nin en önemli işlevleri arasındadır. Kriz süreçlerinin öngörülebilir olması, kriz simülasyonları ile olası kriz ortamlarına önceden hazırlık yapılması, yaşanacak bir kriz ortamının en az zararla atlatılmasını sağlayacaktır.

İşletmelerin yaşam döngüleri içerisinde birden fazla kriz ortamına girmeleri kaçınılmazdır. İKY ile kriz süreçleri önceden belirlenebilir, önlemler alınabilir. Kritik personeller için ihtiyaç anında kullanılacak yedek personellerin belirlenmesi bile, olası kritik durumların önüne geçilmesini sağlayacak, bir kriz oluşmasını engelleyebilecektir.

Yapılan araştırmalar, görüşmeler ve analizler sonucunda büyük şehirlerde faaliyet gösteren işletmeler açısından aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- İşletmeler İKY'ne gereken özeni göstermeye başlamıştır,
- İKY'nin öneminin farkına varılmaya başlanmıştır,

- Bu işletmelerde İKY politikaları uygulamaya konulmuştur,
- Verimlilik artışları gözlenmiş, bu gözlemden hareketle İKY için daha fazla mesai harcanmaya, daha fazla yatırım yapmaya başlanılmıştır,
- İKY için profesyonel elemanlar istihdam edilmiş, daha bilinçli ve bilimsel yöntemler uygulamaya konulmaya başlanmıştır.

Terörü yoğun yaşandığı doğu illerinde faaliyet gösteren işletmeler açısından ulaşılan sonuçlar ise şunlardır:

- İKY, daha çok personel alımı ve işten çıkarma işleri ile uğraşan bir birim olarak algılanmakta ve uygulanmaktadır,
- İKY birimi oluşturmak yerine, başka birim sorumlularından İK Sorumlusu adı altında görevlendirme yapılması tercih edilmektedir,
- İKY'nin işletme açısından gerekliliği konusunda bir farkındalık bulunmamaktadır,
- İKY ile ilgili politikaların bilimsel anlamda ve bilinçli bir kullanımı, çok az düzeyde görülmüştür,
- İstihdam dışında en çok ücretlendirme politikası üzerine çalıştıkları, bunun dışında bazı işletmelerin personel eğitimleri düzenledikleri görülmüştür.
- Kriz ortamları için önceden bir hazırlık yapmadıkları, var olan ortamda dönemselsel olarak siyasi krizlerin yoğun olarak yaşanmasına karşılık, çalışanların yaşamlarını tehlikeye atmamak adına şubelerin kapatıldığı tespit edilmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen veriler doğrultusunda “Bölgede uygulanan İnsan Kaynakları politikaları, genel İnsan Kaynakları politikalarından farklılıklar göstermektedir” sonucuna ulaşılmıştır. Siyasi kriz ve terör olaylarının İKY politikalarını olumsuz etkilediği, yapılan araştırma sonucunda açıkça görülmüştür. Bu noktada yapılabileceklerle ilişkin öneriler aşağıda sunulmuştur.

- Bölge insanının ekonomik anlamda güçlendirilebilmesi için, işletmelerde çalışabilecek vasıflı personel durumuna gelebilmelerini sağlayacak eğitimler düzenlenmeli, kurslar açılmalıdır.
- Bölgesel rotasyon uygulamasının, araştırma yapılan bölgede görev yapan kişiler için faydalı olacağı düşünülmektedir. Böylece farklı bölgelerdeki İK uygulamalarının, bölgede uygulanabilirliği de arttırılmış olacaktır.
- Bölgede çalışan kişilerin motivasyonlarını arttırmak üzere farklı yöntemler araştırılmalı ve uygulamaya konulmalıdır. Bireysel satış olanaklarının arttırılması ve primlendirme sisteminin iyileştirilmesi, dönemselsel olarak çalışanların birlikte dinlenme kamplarına götürülmesi, çalışanların aileleri ile ilgili muhtelif ödüller ve indirimler uygulanması, örgüte bağlılık açısından öneri olarak sunulabilir.
- Çalışanların ücretlendirme sistemlerinde farklı uygulamalara geçilebilir. Terör, boykot vb. olaylar nedeni ile kapalı olmak durumunda kalan mağazalarda çalışanlar için günlük yövmiyenin tümüyle verilmesi, saat ücretli çalışmaya geçilmesi gibi durumlar tercih edilebilir. Saat ücretli uygulama durumunda, çalışanların ücret alamayacakları, mağazanın zorunlu kapalı olduğu durumlarda, bölgede terör olaylarının bitmesi için manevi olarak dürtülenecekleri düşünülmektedir.

- Terör ve benzeri olaylarda, personellerin can güvenliklerinin sağlanması için Kalite Yönetim Sistemi içerisinde terör saldırı prosesleri uygulamaya konulmalıdır.
- Çalışanların tamamına hayat sigortası, özel emeklilik sigortası gibi ulusal sigorta uygulamaları yapılabilir. Bu uygulama motivasyon ve örgüte bağlılık açısından faydalı olabilir.
- Bölgede mağazası bulunan ulusal zincir yöneticilerinin, bölge mağazalarına rutin yapacakları ziyaretler, çalışanlar açısından aidiyet duygusunu üst noktaya çıkartacaktır.
- İKY birimlerinin bölgede sosyal sorumluluk projeleri düzenlemelerinin, bölge halkı ile etkileşimi arttıracığı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akyüz, Ö.F. 2001. *Değişim Rüzgârında Stratejik İnsan Kaynakları Planlaması*. Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Aykaç, B. 2001. Kamu Yönetiminde Kriz ve Kriz yönetimi, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 1-9.
- Can H. 2002. *Organizasyon ve Yönetim*. Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 6. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Can, H. 1994. *Organizasyon ve Yönetim*, Siyasal Kitapevi, 3. Baskı, Ankara.
- Can, H., Kavuncubaşı Ş., Yıldırım S. 2009. *Kamu ve Özel Kesimde İnsan Kaynakları Yönetimi*, Ankara, Siyasal Yayını.
- Çeto, E. 2009. Kriz Ortamında İnsan Kaynakları Yönetimi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Demir, F.O. 2009. *Kriz Yönetim Stratejileri ve Kriz İletişimi*, FBE Journal, Volume 10/11.
- Demiral, M. 2011. İşletmelerin Ekonomik Krizlerde Uyguladıkları İnsan Kaynakları Politikalarının Çalışanlar Üzerinde İnsan Kaynakları Birimi Tarafından Gözlemlenen Etkileri: Bir Araştırma. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Diñer, Ö. 1998. *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, 5. Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık.
- Fındıkçı, İ. 1999. *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Alfa Basım Yayın, İstanbul.
- Filiz, E. 2007. *Türk Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi*, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul.
- Gök, S. 2006. *21. Yüzyılda İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Gültekin, T. 2007. Kriz Dönemlerinde İşletmelerde İnsan Kaynakları Politikaları ve bir uygulama. Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gündoğan, A. O. 1996. Bilgi Toplumu ve Bilgi Üretme Sorunu, Akademik Araştırmalar.

- Gürkan, H. 2001. *İşletmelerde Kriz Yönetimi ve Türkiye'nin Büyük Sanayi İşletmeleri Üzerinde Yapılan Araştırma Çalışması*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Güven, M., Mısırlı, K. 2005. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Kriz Yönetimi: Çaycuma Örneği ZKÜ *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 1-9.
- Haşit, G. 1999. *İşletmelerde Kriz Yönetimi ve Türkiye'nin Büyük Sanayi İşletmeleri Üzerinde Yapılan Araştırma Çalışması*. Eskişehir Anadolu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir.
- Haşit, G. 2013. *Kriz İletişimi ve Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kaptangil, K. 2010. *İşletmelerde İnsan Kaynakları Eğitiminin Çalışanların Performansları Üzerine Olan Etkileri*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- Keskin, H. Ü. 2001, *Ekonomik Krizlerde Küresel Güçler: 2001 Türkiye Ekonomik Krizi*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Isparta.
- Küçükşahin, A. 2005. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu PKK Terörüne Hazırlayan Nedenler. *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 02, 63-94.
- Küskü, F. 2000. *Krizde İnsan Kaynakları Yönetimi: Türk Tekstil Sektöründe Bir Araştırma*, 8. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi-Bildiriler, Erciyes Üniversitesi, Nevşehir.
- Mersinoğlu, M. 2000. *Yönetimsel Süreç Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi İşletme Bölümü (Yayımlanmamış).
- Orhan, O. Z., Dinçer, H. ve Çelik, İ. E. 2009. Küresel Ekonomik Krizin Nedenleri, Türkiye Ekonomisine Etkileri ve Çözüm Yolları, *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 22-66.
- Sabuncuoğlu, Z. 1994. *Kriz Yönetimi ve Halkla İlişkiler*, *Bakış Dergisi*, Sayı:47.
- Sabuncuoğlu, Z. 2000. *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Serinkan, C. 1995. *İşletmelerin İnsan Kaynakları Bünyesi ve Çevresel Faktörlerin Etkisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Fakültesi Personel Yönetimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Sert, G., Kurtoğlu, M., Akıncı, A., Seferoğlu, S.S. 2012. Öğretmenlerin Teknoloji Kullanma Durumlarını İnceleyen Araştırmalara Bir Bakış: Bir İçerik Analizi Çalışması, *Akademik Bilişim '12 Konferans Bildirileri*, Uşak Üniversitesi.
- Soysal, A., Karasoy H.A. ve Alıcı, S. 2009. KOBİ'lerde Kriz Yönetimi: K. Maraş'ta Tekstil Sektöründeki KOBİ'lerde Bir Uygulama, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 431-446.
- Tagraf, H., Arslan, T. 2003. Kriz Oluşum Süreci ve Kriz Yönetiminde Proaktif Yaklaşım, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 149-160.
- Tepehan, H.A. 2010. *Stratejik İnsan Kaynakları Planlamasının İşletmelerin Kriz Yönetimindeki Yeri ve Önemi: Konu ile ilgili bir uygulama*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Konya.

- Titiz, İ. ve Çarıkçı, H.İ. 2001. Krizlerin İşletmeler Üzerindeki Etkileri ve Küçük İşletme Yöneticilerinin Kriz Dönemine Yönelik Stratejik Düşünce ve Analizleri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 203-218.
- Tosun, E.K. 2002. Kriz Durumunda İnsan Kaynakları Yönetimine İlişkin Stratejiler ve Bir Uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Tüz M.V. 2001. *Kriz ve İşletme Yönetimi*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Yavaş, E. 2014. İşletmelerin Kriz Dönemlerinde Uyguladıkları İnsan Kaynakları Politikalarının, İşletmelerin Kriz Aşabilirliğine Olan Etkileri. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ankara.